

MARÓCZI ÉVA

FEJEZETEK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL 5.

Pest-budai árvíz 1838

Szerkesztette:
Faragó Tamás

X O
FSZEK Központi Könyvtár

0 010004 102600

Budapest
1988

4-13714

Az 1838. évi pest-budai árvíz 150. évfordulójára megjelentette
a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
Budapest Főváros Levéltára, a Budapesti Történeti Múzeum és a
Magyar Vízügyi Múzeum közreműködésével

Lektorálták:

Bácskai Vera, Gyáni Gábor, Vörös Károly

Műszaki szerkesztő, borító, kötéstervező:

Pusztai Ervin

A tanulmányok szerzői:

Bácskai Vera (Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem),
N. Czaga Viktória (Budapest Főváros Levéltára),
Faragó Tamás (FSZEK Budapest gyűjtemény),
Fodor Béla (FSZEK Budapest gyűjtemény),
Gajáry István (Budapest Főváros Levéltára),
Győri Erzsébet (Néprajzi Múzeum),
Kaján Imre (Magyar Vízügyi Múzeum),
Patkóné Kéringer Mária (Pest megyei Levéltár),
Sántháné Antal Sára (FSZEK Budapest gyűjtemény),
Vértési Miklós (ny. könyvtáros)

(2)

A képeket válogatta:

Faragó Tamás, Indali György (FSZEK Budapest gyűjtemény),
Kaján Imre (Magyar Vízügyi Múzeum),
B. Nagy Anikó (Budapesti Történeti Múzeum)

a 41654

A felsoroltakon kívül a kötet létrehozásában részt vett még
Csomor Tibor, Kalmár Gabriella, Karner Katalin és Sipos György,
mindannyian a Budapest gyűjtemény munkatársai.

ISBN 963 581 136 5

Felelős kiadó a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár főigazgatója
Készült a FSZEK sokszorosítójában
Felelős vezető Horváth Ferencné
Táskaszám: 88/198 Terjedelem: 64,5 A/5 ív, Példányszám: 550

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
Faragó Tamás: Katasztrófa és társadalom. Az 1838. évi árvíz történetének vázlata	7
Györgyi Erzsébet: Giergl Henrik visszaemlékezése az 1838. évi pest-budai árvízre	83
Vértesi Miklós: Szilasy János árvízi naplója	91
N. Czaga Viktória-Gajáry István: Árvízkárosultak Budán 1838-ban. /Országút és Újlak társadalma/	131
Bácskai Vera: Társadalmi változások Pesten az 1830-1840-es években	197
Patkóné Kéringer Mária: Pest megye és az 1838. évi árvíz	243
Faragó Tamás: Az 1838. évi árvíz a Szentendrei-sziget falvaiban	281
Kaján Imre: "Budapestnek árvíz ellen megóvásáról" A Magyar Tudós Társaság pályázata az 1838. évi árvíz után	347
Sántháné Antal Sára-Fodor Béla: Árvízi krónika	377
Fodor Béla-Faragó Tamás: Az 1838. évi pest-budai árvíz válogatott bibliográfiája	423
Mértékegységek és pénzek	469
Illusztrációk	473

ELŐSZÓ

Kötetünket alapvetően két elgondolás hívta életre. Egyrészt emlékeztet-
be kívántuk idézni Pest-Buda eddigi legnagyobb ismert természeti katasztró-
fáját, utólagosan tisztelve egyúttal az áldozatok, valamint a kötelességü-
ket - néha annál is többet - megtevők előtt, másrészt arra gondoltunk, hogy
ez az egész helyi társadalmat megrázó, terjedelmes irodalommal rendelkező
esemény módot nyújt a feltárt adatok újraelemzésére s a városi közösség ed-
dig nem ismert jellegzetességeinek feltérképezésére. Vizsgálatunk kezdetén
tartottunk attól, hogy nem lesz könnyű elődeink munkájához új építőköveket
hozzáragasztani, most azonban, amikor eredményeinket útjára bocsátjuk in-
kább az az érzésünk, hogy több a kérdőjel, a megválaszolatlan kérdés az ár-
víz történetében, mint amikor kutatásába fogtunk. Terveztük, de nem valósul-
hatott meg a hatósági intézkedések részletes elemzése, a demográfiai-közegész-
ségügyi helyzet alaposabb bemutatása illetve az ikonográfiai adattár létre-
hozása. A nyomtatott források és feldolgozások lapjain a vártnál sokkal több
bizonytalanságba, ellentmondásba, hibába ütköztünk. "Szomorú tapasztalás,
hogy mikor a kiáradt víz rég lefolyt, az iszap s porond visszamarad..." -
bölcsekedik Eötvös József az árvíz után. A mondás egy kicsit a mi helyze-
tünkre is ráillik. Az árvíz 100 éves évfordulója kapcsán történt megemléke-
zések számos tétellel hizlalták meg bibliográfiánkat, de az események jól-
rosszul történő leírásán s némi forrásközlésen túlmenő munkálatokat nem vé-
geztek. A forrás-anyagok zavaros "iszapját" s a porondot a további vizsgá-
latok számára ránk hagyták, így sokkal több időt kellett már megoldottnak
hitt kérdések újraelemzésével töltenünk. Ezek a munkálatok viszont, miköz-
ben végzőiknek gyakran gondot okoztak, egyúttal a felfedező izgalom örömét
is nyújtották nem egy esetben. A források feldolgozása során kitüntetett
szerepet kaptak a számszerű adatok. Úgy véljük, hogy nem utolsó sorban ezek
segítségével jutottunk néhol talán váratlan eredményekhez. Bár az elemzésnek
e fenti módja a történettudományban még nem általános, reméljük ennek elle-
nére olvasóink megértik, elfogadják és részesei lesznek felfedező utunknak,
mellyel a hagyományos társadalom egyik nagy katasztrófáját körbejárjuk.

A szerkesztő

KATASZTRÓFA ÉS TÁRSADALOM

/Az 1838. évi árvíz történetének vázlata/

1. TÖRTÉNETÍRÁS ÉS KATASZTRÓFA

"..Háború, döghalál, földindulás, tűzvész, vizár, és több, ezekhez hasonló borzasztó tünemények a' természetben azok, mellyek valamelly községet, - legyen az tartomány, vagy csupán egyes hely, - aránylag egyformán fenyegetnek, számtalant sujtanak, sokra, néha az egészre gyászos vég-órát hoznak, 's mivel az illy szomorú esetekben senki sincs kivéve a pusztító csapás alul: közös a' veszély. Illyfélék nemcsak földtekénk' felületén okozának majd nagyobb, majd kisebb változásokat, hanem szellemileg vett következményei is nagyhatásuak az okos teremtményre: az emberre, mint ki egyedül képes annyi rokon esetekben, összehasonlítván multat a' jelennek, ovást is tenni a' jövőre.." ^{1/}

Jassik Menyhért fenti sorai, melyeket hosszadalmasan idéztünk, sok szempontból a lényegét ragadják meg annak a problémakörnek, mellyel e kötet foglalkozni kíván. Bár szóhasználatunk eltér egymástól - Jassik "közvészt" és "községet" mond, mi "katasztrófát" és "társadalmat" - valójában ugyanarról kívánunk beszélni. Sőt, elfogadjuk a pesti ügyvéd reformkori optimizmusát is arra vonatkozóan, hogy a múlt tanulságai hasznosíthatóak lehetnek a jövőre nézve. Hasznosíthatóak lehetnek egyszer abban az értelemben, ahogy Jassik gondolta: "...a' Politia ... észén 's tapasztaláson épült bölcs előrelátó rendelkezései a' közös veszélyt ha egészen nem háritják is el néha, legalább gyöngítik" - vagyis egy katasztrófa lefolyásának pontos megismerése felkészíthet egy újabb csapás megelőzésére vagy legalábbis a pusztítások - veszteségek lehető legkisebb mértékűre szorítására. /Persze ma elsősorban már nem a XIX. század embere által rettegett természeti katasztrófáktól kell tartanunk, hanem többségében olyan fenyegetésektől, melyeket mi idéztünk a saját fejünkre... Nem véletlen, hogy az ötvenes évek katasztrófakutatását az atomháborútól való félelem váltotta ki és elsősorban a katonai hatóságok finanszírozták.../ Hasznosítható azonban egy-egy katasztrófa elemzése bizonyos mértékig kevésbé gyakorlatias módon is. Adjuk át ismét ügyvédünknek a szót: "...illy közvész gyászos idején elénken kitünők: az emberi természet-jogok' valósága, életbecs, embertárs iránti részvét, nemes szív, nagy 's bátor lélek, ugy szinte a' világhoz szerfölötti ragaszkodás - a' hiuság' balgasága, 's több eféle, valamint a' jobb érzelmekből

kivetkezett emberszörnyek' undoksága is.." Vagyis egy katasztrófa,illetőleg az ennek során kialakult szükséghelyzet sodrásába került egyének jelleme, tulajdonságai - mindazok a vonások, melyek a hétköznapi életben kevésbé szembe-tűnőek - gyakran rendkívül markánsan rajzolódnak ki. Még általánosabban fogalmazva: a katasztrófa nemcsak az egyes egyéneket "leplezi le", hanem bemutatja a társadalom valódi erővonalait, tényleges értékrendjét, s tulajdonképpen teszteli az egész rendszer működőképességét. Megfoghatóvá teszi a másutt, sőt más évszázadban élő számára mindazt, amit csak a kortársak ismertek, mindazt, amit az egykorú források nem tartottak fontosnak ránk hagyományozni vagy éppenséggel - tudatos vagy tudat alatti - elleplezésére törekedtek.

E felismerések nem újak. A katasztrófák történetére vonatkozó feldolgozásokat keresgélve azonban hamarosan egyértelművé vált, hogy egészen a második világháborúig kevésbé érdekelte a történészeket, sőt általában a társadalomtudósokat a társadalom elemzésének fent említett lehetősége. /Igaz a társadalomtörténet egészében is inkább a háttérben maradt területek közé tartozott./ Egy-egy katasztrófa története elsősorban az újságírók, a tömegkommunikáció példányszámnövelést, figyelemfelkeltést eredményező csemegéje lett. Kielégítette egyfelől a közönség borzongás-igényét, másfelől lehetőséget nyújtott az adakozás örömeit megszerző jótékonykodásra. /E téren mintha kevés változás lenne észlelhető a századok folyamán.../ És természetesen lehetőséget nyújtott a műveket, leírásokat közreadók üzleti vagy ideológiai céljainak megvalósítására.^{2/}

Mindez persze nem jelenti azt, hogy a katasztrófák történetének egyáltalán nincs irodalma az 1950-es éveket megelőzően. Mindössze arról van szó, hogy ez az irodalom ismereteink szerint korábban sajátos látásmódú volt és elsősorban csak a katasztrófák bizonyos típusaival foglalkozott. Tallózásunk során szinte kizárólag járványokkal és éhínségekkel - néhány esetben gazdasági válságokkal - foglalkozó művekkel találkoztunk. Ráadásul többségük, szemlélete következtében kevésbé bizonyult használhatónak számunkra: szinte mindegyikük eseménycentrikus, leíró jellegű volt és tárgyát kizárólag egészségügyi, demográfiai vagy közgazdasági problémának tekintette, nem társadalmi jelenségnek.

Szerencsére a helyzet az utolsó három évtizedben megváltozott. Bár a tömegkommunikációs katasztrófa irodalom felhasználva a technikai fejlődés eredményeit tovább növekedett, tudományos téren is komoly előrelépések történtek. Egyrészt a társadalomtudományok körében kibontakozott katasztrófakutatás, másrészt a történettudományon belül megnövekedett társadalomtörténeti érdeklődés odavezetett, hogy kialakult a modern katasztrófa-történetírás, mely az 1970-1980-as évek során számos nagy művet hozott létre. A legfontosabb és legtöbb

eredmény természetesen a "hagyományos" katasztrófák: a járványok és éhínségek illetve a gazdasági válságok területén keletkezett.^{3/} Ez bizonyos mértékig érthető, mivel ezeket szorosabban lehetett kapcsolni az ugyancsak fellendülő gazdaságtörténet illetve történeti demográfia problémafelvetéseihez. Kiemelkedő eredménynek számítható azonban néhány más katasztrófa-típussal foglalkozó munka is, így pl. Chistine Rosén amerikai tűzvészekről írott könyve vagy Myron Gutmannak a háborút mint társadalmi katasztrófát tárgyaló műve.^{4/}

Kevésbé kedvező a helyzet Magyarországon. De mielőtt a hazai katasztrófák történetébe belebonyolódnánk - melyeknek sem feldolgozottsága, sem a feldolgozások színvonala nem tartozik a nemzetközi katasztrófa-történetírás élvonalába - próbáljuk meg ismereteinket rendszerezni.

Maga a katasztrófa fogalma a következőképpen határozható meg: olyan esemény, mely kollektív stresszhelyzetet vált ki, mivel bekövetkezése során az adott közösség tagjainak számottevő része veszélybe kerül illetőleg veszteségeket szenved, mert a társadalmi rendszer nem tudja számára tovább biztosítani az addig elért életfeltételeket annak következtében, hogy szerkezete és/vagy fontos elemei megsérültek. A fenti meghatározásnak tehát négy alapeleme van:

- a./ nem elszigetelt egyénekre vonatkozik, hanem személyek kisebb-nagyobb közösségét érinti, vagyis nem egyéni, hanem közösségi esemény. /Természetesen ebben a vonatkozásban egy egyéni tragédia is - pl. a családfő halála - jelenthet katasztrófát egy kisközösség számára/;
- b./ nem pusztán fenyeget egy közösséget - a fenyegetettség a történelemben /máig húzódóan/ mindennapos jelenségnek számít -, hanem ténylegesen pusztít, károkat okoz;
- c./ stresszhelyzetet teremt. Ennek fontosságát akkor észleljük, ha különböző társadalmakat hasonlítunk össze. Egy-egy elmaradott közösség olyan körülmények, olyan táplálkozási lehetőségek közepette élhet többé-kevésbé kiegyensúlyozottan, normális állapotnak tekintve azt, melyet az utolsó évszázad európai társadalmi pl. egyértelműen katasztrófának értékelnének és bekövetkezése körükben stresszhelyzetet váltana ki;
- d./ a katasztrófa létrejötte összefügg azzal, hogy az egyének létét biztosítani hivatott társadalmi rendszer megsérült /ettől válik ugyanis az esemény közösségi vagy másképpen fogalmazva tömegjelenséggé/.

A katasztrófa fogalma meglehetősen viszonylagos. Egy-egy esemény megítélése korszakonként - közösségenként más és más lehet. Ami az egyik közösség vagy egy korszak számára katasztrófa, az másutt vagy más korban lehet, hogy csak kuriózumnak, vagy megszokott jelenségnek esetleg éppenséggel előnyös változásnak számít, és viszont.

A katasztrófák dimenzióik /eredet, időbeliség, terjedelem, társadalmi ellenőrzés/ szerint többféleképpen is csoportosíthatók, illetve több oldalról közelíthetők meg. Eredetük szerint feloszthatók külső és belső okokra visszavezethetőkre. A katasztrófa-hoz vezető belső okok általában a társadalmi rendszerben keletkezett különböző zavarokat jelentik. Altípusai a következők:

- a./ gazdasági /pénzügyi, termelési, fogyasztási/ zavarok;
- b./ politikai zavarok;
- c./ technológiai problémák, ellenőrzési zavarok /ellenőrzési feladatok be nem tartása, szabályok megsértése /.

A külső okokra visszavezethető katasztrófák két alapvető csoportba sorolhatók:

- a./ természeti okra visszavezethetők: vulkánkitörések, földrengések, szökőárak, viharok, árvizek, gát- és földszakadások, járványok;
- b./ társadalmi okúak: kívülről érkező /"begyűrűző"/ gazdasági válságok, másik rendszer támadása, technológiai eredetű környezeti katasztrófák.

Természetesen a fenti csoportosítások némileg merevek, gyakori, hogy egy-egy konkrét katasztrófa keletkezését az okok összefonódása idézi elő /pl. a politikai és gazdasági zavarok együttesen jelentkeznek, vagy egy járványt a társadalmi rendszer nem kielégítő védekezőképessége illetve védekező tevékenysége enged katasztrófává fejlődni./

Időbeliség szempontjából a katasztrófák lehetnek hirtelenek illetve rövid lefolyásúak, hosszú ideig tartók illetve fokozatosan kifejlődőek, valamint rendszeresen ismétlődőek /krónikusak/.

A katasztrófák terjedelme kétféleképpen értelmezendő. Megkülönböztethetők a katasztrófák földrajzi kiterjedésük mérete szerint: kis területen koncentráltan vagy nagy területen egyszerre illetve fokozatosan terjedve /diffúz módon/ jelentkezők. Feloszthatók azonban a katasztrófák az érintett közösség nagysága, az érintettek létszáma szerint is /lokális közösséget, kisebb tájat, régiót, kontinenst, illetőleg néhány tucat főtől egészen a százmilliós nagyságrendig terjedő számú népességet érintőek/.

A társadalmi ellenőrzöttség vonatkozik egyrészt a katasztrófára való felkészültség fokára /magas, alacsony, hiányzik/, másrészt a katasztrófa befolyásolhatóságának, /ellenőrizhetőségének esetleg menet közbeni irányíthatóságának, alakíthatóságának/ mértékére.

Természetesen a fentiek csak szempontok egy-egy konkrét elemzés végrehajtásához. Amennyiben túl kívánunk lépni az egyszerű tipologizáláson, akkor rögtön nyilvánvalóvá lesz, hogy az egyes konkrét katasztrófákat csak a fenti di-

menziók kombinációjával lehet igazában jellemezni és csak így lehetséges egy konkrét társadalom katasztrófáinak tényleges, érdembeli elemzése. Pl. a járványok osztályozásánál figyelembe kell venni azok időbeliségét, terjedelmét, hatását, társadalmi ellenőrzöttségét, ami a tipológiailag egységes csoportokat a történeti valóságnak megfelelően fogja újra rendezni. Ugyanígy a regionális méretű katasztrófák több, a további dimenziók révén kialakítható, az ismertetett tipológiától némileg eltérő alcsoportokból tevődhetnek össze.

Az egyes katasztrófatípusok társadalmi hatása ismét többoldalúan vizsgálható. Elemezhető a társadalom felkészülése nemcsak a felkészültség foka, hanem típusa szerint is /tudati, anyagi, szervezeti felkészülés/. Végezhető a katasztrófa vizsgálata annak időbeli szakaszai szerint /megelőző időszak, észlelés, hatás, reakció, helyreállítás/. Elemezhetőek a katasztrófa rövid- és hosszútávú hatásai a társadalom különböző dimenziói /környezet, gazdaság, népesség, szűkebb értelemben vett - kapcsolatokra, folyamatokra, szerveződések-re vonatkozó - társadalmi hatások, valamint kulturális-tudati /viselkedési, beállítódási/ hatások/ szerint. Végezetül a fenti megközelítések mindegyike több szinten - egyén, kiscsoport, formális és nem formális szervezetek, teljes társadalom - kísérelhető meg.^{5/}

A modern katasztrófa kutatás - melyből sajnos csak a jéghegy csúcsát volt alkalmunk úgy-ahogy megismerni - már a társadalmi reakciók, viselkedések gondolati modellezéséig is eljutott. Illusztrálásul bemutatjuk Allen Barton három szinten megfogalmazott viselkedés-hatás modelljét. /1. tábla/

Úgy véljük, hogy az ilyen és ehhez hasonló megközelítések - amennyire ezt a forráslehetőségek megengedik - jó segítséget nyújthatnak egy-egy történeti katasztrófa elemzéséhez. Minden valószínűség szerint hasznosítható az eddigi elemzések jó néhány tanulsága is. Például a kutatások eredményeképpen megállapítást nyert, hogy ha a katasztrófa bekövetkezése hirtelen, akkor az előkészület mértéke általában alacsony, a társadalom reakciói inkább spontánok és kötetlenebbek, a formális szervezetek működése ilyenkor többnyire csődöt mond. Ha a katasztrófa nagy terjedelmű, akkor meghaladhatja a társadalom rendelkezésére álló erőforrásokat és ezen a felkészülési lehetőség sem tud segíteni. Ha a katasztrófa a társadalmat széleskörűen és egyenletesen éri, akkor növelheti a belső kohéziót; ha viszont az egyes csoportokat, társadalmi rétegeket egyenlőtlenül érinti, akkor fokozhatja a már meglévő ellentéteket, felboríthatja a hagyományos kapcsolatrendszert. A katasztrófák során az egyének és csoportok kegyetlen választások elé kerülhetnek - lojalitás családnak és szomszédsághoz /magánérdekhez/ vagy közösséghez /hivatalos kötelességhez/ - és erre

beállítódástól, társadalmi elvárástól, mentalitástól függően koronként, társadalmi rétegenként különböző válaszadások lehetségesek.

Egyes kutatók szerint az iparosítás előtti korszakban sok szempontból másként reagálnak az egyének és a közösségek a katasztrófákra, mint a XIX-XX. században. Sokkal inkább támaszkodnak a családi-rokon-szomszédi csoportokra, mint a formális intézmények segítségére, sokkal nagyobb szerepet kap a vallás és mágia, jellegzetes, ma már furcsának tetsző közösségi magatartások /vallásos tömegmozgalmak, bűnbakkeresések/ jelenhetnek meg. De nemcsak az egyének és közösségek, hanem a formális szervezetek is másképp reagálhatnak egy-egy katasztrófára - nyilván más válaszok szükségesek és lehetségesek pl. éhínség esetén egy kiépült infrastruktúrával, nemzeti piaccal, átfogó, hatékonyan működő helyi közigazgatási rendszerrel bíró társadalomban, mint egy ezekkel nem rendelkező, más alapokon szervezett, hagyományos tevékenységmegoszlásra, hatalmi struktúrára épülő feudális államban.^{6/}

Az empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy a külső természeti okokra visszavezethető katasztrófák többé-kevésbé elkülönült csoportot képeznek, ezeken belül is különválaszthatók a járvány és nem járvány jellegűek. /Az utóbbiak-árvizek, földrengések, viharok, vulkánkitörések stb. - azok, amelyeket a köznyelv természeti katasztrófának nevez./ Mivel a fentebb elmondottak fő célja témánk hátterének felvázolása volt, a továbbiakban látószögünket fokozatosan szűkítjük és figyelmünket elsősorban a természeti katasztrófák magyarországi történetére összpontosítjuk.

2. TERMÉSZETI KATASZTRÓFÁK MAGYARORSZÁGON

2.1. K a t a s z t r ó f a - t ö r t é n e t ü n k j e l l e g z e t e s s é g e i

Míg a belső illetve társadalmi eredetű külső okokra visszavezethető katasztrófákat alapvetően gazdasági-társadalmi-technológiai okok váltják ki, addig az ún. természeti katasztrófák elsősorban földrajzi meghatározottságúak. Magyarország például tengerrel gyakorlatilag soha nem rendelkezett, nincsenek működő vulkánjai, kívül esik a gyakori nagyméretű földrengések és viharok zónáján, így a legtöbb korábban felsorolt természeti katasztrófa vagy teljesen ismeretlen Magyarországon /szökőár, vulkánkitörés/, vagy hosszú távra visszatekintve is csak igen ritkán vált egy-egy jelenség társadalmi értelemben katasztrófává, utóbbi esetben is többnyire lokális jellegű maradt, és csak egy-egy közösséget sújtott komolyabban /földrengés, vihar/. Magyarország történetének jellegzetes természeti katasztrófái mindig is az árvizek és aszályok illetőleg a különböző járványok voltak.^{7/} A járványok különállása összefügg az-
zal, hogy míg előbbiek elsősorban az anyagi javakat támadták és keletkezésük, menet közbeni befolyásolásuk meglehetősen nehéz volt, utóbbiak elsősorban az élőlényeket veszélyeztették és a társadalom terjedelmüket, időbeli lefolyásukat, hatásukat hosszú idő óta viszonylag eredményesen tudta befolyásolni. A pusztítások méreteit tekintve ezzel együtt is a járványok állnak az első helyen a magyarországi természeti katasztrófák történetében.

Fentiekből következően nem csoda, ha a járványokra vonatkozó történeti irodalom a leggazdagabb Magyarországon,^{8/} bár viszonylag sokat foglalkoztak a többi természeti katasztrófával is.^{9/} E munkák legtöbbje azonban leíró jellegű, szemlélete hagyományos, nem társadalomtörténeti. A szóbanforgó katasztrófákat többnyire közegészségügyi-demográfiai vagy gazdasági-vízügyi szemszögből nézik, néha pedig meglepő módon a katasztrófa szinte eltűnik a politikai kísé-
rőjelenségek-konfliktusok ábrázolása közepette.^{10/} Mindez persze nem független attól, hogy a modern értelemben vett társadalomtörténetírás Magyarországon még ma is gyermekcipőben jár, komolyabb, a tudomány nyilvánossága előtt folyó hazai társadalomtudományi katasztrófa kutatással az utóbbi évek során nem találkozunk, vagyis a két fejletlen terület nem tudott igazán hatni egymásra.^{11/}

2.2 Árvizek Magyarországon

A rendszeres vízszabályozások előtti időszakban az árvíz mind a két típusa, a téli ún. jegesár és a tavasz végi-nyár eleji ún. zöldár egyaránt gyakori jelenség volt. Mint a legrészletesebben adatolt folyónk, a Duna vízállásaiból /3. tábla/ láthatjuk, átlagosan 10-20 évenként került sor egy-egy nagyobb árvízre. Ezek túlnyomó többsége azonban csak a termés egy részét pusztította el, az épületekben, állatállományban, emberéletben ritkán okozott kárt. A falusi népesség többnyire tudatosan kerülte építkezése során az ártereket és a magasabban fekvő területekre települt. Ugyanakkor a partmenti lakosság jelentős része a legeltető állattartásra, valamint az ideiglenesen elöntött területek áradás utáni kihasználására - amikor is ott rövid tenyészidejű növényeket igen jó hozammal lehetett termesztetni - épülő ún. ártéri gazdálkodást folytatott, vagyis mintegy számított is az áradásokra. A fentiekből következően nem meglepő, hogy a katasztrófának nevezhető nagyobb árvizek száma lényegesen kevesebb volt, mint a tényleges kiöntéseké. 1770 és 1880 között az irodalom segítségével 24 nagyobb árvizet tudtunk azonosítani Magyarországon /2. tábla/. Bár a lista biztosan nem teljes, a hiányos adatok alapján az sem állítható, hogy felsoroltak mindegyike katasztrófának tekinthető, illetőleg a bekövetkezett katasztrófák mérete erősen különböző. A Duna esetében például ismereteink szerint a szóbanforgó időszakban mindössze az 1775. és 1838. évi árvíz volt az, amely ténylegesen túllépte a lokális katasztrófa méreteit.

Természetesen adataink nemcsak hiányosak, hanem bizonyos mértékig torzítanak is. Egy árvíz mindig nagyobb figyelmet kapott akkor, ha nagyvárost, illetőleg forgalmas területet pusztított el, mintha kevésbé ismert, eldugott területeken élő, betűvetéshez, hírveréshez nem igen értő falusiakat kergetett ki otthonaikból. Így a köztudatban pl. az 1838. évi árvíz pest-budai illetőleg az 1879. évi árvíz szegedi pusztításai a legismertebbek, holott ha a kárt nem a házak értéke, hanem a házak mennyisége - vagyis közelítőleg a katasztrófa sújtotta háztartások létszáma - alapján próbáljuk mérni, akkor kiderül, hogy 1838-ban a károsultak háromnegyede nem pesti, 1879-ben pedig fele nem szegedi volt. Ugyanakkor a Vág folyó 1813. évi kiáradása gyakorlatilag egyáltalán nem ismert, holott emberéletben és állatállományban sokkal nagyobb kárt okozott, mint az említett két árvíz.^{12/}

A fentiek alapján az alábbiakat állapíthatjuk meg: Magyarországon, vagyis a Duna középső szakaszán illetőleg a Tisza vízgyűjtő területén a kisebb áradások gyakoriak, a nagymértékű, lokális méreteken túlnövő katasztrófák azonban

ritkák. Gyakorta 40-50 év is eltelik két jelentősebb árvíz között, minek következtében a XVIII. század végének, XIX. század elejének embere sem technikai-anyagi értelemben, sem tudatilag nem volt igazán felkészülve egy-egy ilyen nagyobb katasztrófa elleni védekezésre.

Mindez érvényes Pest-Buda és a Duna viszonyára is. Bár az 1775. évi árvíz után sor került Pesten néhány árvízvédelmi létesítmény építésére - északon megépült az ún. váci, délen a soroksári gát és a város közepén kiépítették a partvonal egy részét is - elegendően komoly védekezésre nem került sor azután sem, hogy 1799. márciusában a folyó a Ferencváros újonnan épült házainak egy részét elpusztította.^{13/} Úgy tűnik, hogy a lakosság, a város az árvíz lehetőségét nem vette túl komolyan. Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy a XVIII. század végén-XIX. század első évtizedeiben bekövetkezett áradások egyikének mérete sem érte el az 1775. évit /3. tábla/ Ténylegesen nagy pusztítást is csak utóbbi okozott. Bár a házak egy része több ízben víz alá került, az összeomlott épületek száma 1775. előtt és után is általában 100 alatt maradt. Ráadásul e veszteségek többnyire a külvárosokban következtek be, ami a lakosság többségében azt a hitet alakította ki, hogy a Duna igazán nagy veszélyt nem jelent. Lehet persze, hogy a külvárosok egyre inkább az ártér felé terjeszkedő házaiban élők másként gondolkodtak, erről azonban forrás nem maradt ránk. Tény, hogy a leginkább veszélyeztetett helyeken élő, átlagosnál szegényebb és/vagy frissen betelepült lakosok a helyi hatalmi hierarchiában hátrányos helyzetben voltak és nem tudtak lényeges befolyást gyakorolni a város és a partvédelem kiépítését meghatározó politikai és gazdasági döntésekre.

Hasonló a helyzet Budán is. Mivel ártéren illetve veszélyeztetett területen elsősorban csak a túlnyomó többségében alacsony státusú lakossággal rendelkező Újlak^{14/} házai épültek, - ezen kívül csak az Országút, Víziváros és Tabán városrészek szélét érte egy-egy kiöntés -, az árvízvédelem érdekében sem a város hatósága, sem a Várban székelő kormányhivatalok nem szánták el magukat komolyabb beruházásokra. Még kevésbé kerülhetett sor erre Óbudán, melynek önállósága is sok tekintetben korlátozva volt, lévén mindössze a királyi kamarához tartozó mezőváros.

3. AZ 1838. ÉVI PEST-BUDAI ÁRVÍZ

3.1 A kutatások eddigi eredményei

Mint az a 3. táblából is látható, a kisebb, illetőleg az 1800 előtti árvizek esetében általában kevés forrás áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy a szóbanforgó katasztrófát megismerjük. Az esetek többségében nemhogy társadalomtörténeti elemzésre nincs lehetőség, de gyakran még az alapadatok – vízmagasság, elöntött terület, pusztítás méretei, a katasztrófa pontos időbeli lefolyása – is hiányosak. Sokkal kedvezőbb helyzetben van viszont a kutató az 1838. évi árvíz esetében. Ekkorra már nemcsak a központi, hanem a helyi igazgatási szervek is magas szintű írásbeliséget alakítottak ki, így a rendes hatóságok illetőleg a katasztrófa következtében létrehozott különleges szervezetek – királyi biztosság, segélyosztó választmányok – működéséről viszonylag jelentős mennyiségű iratanyag /kárfelmérések, segélykérvények, hivatali tevékenységgel kapcsolatos egyéb iratok/ maradt ránk.^{15/} Számottevő mennyiséget tesznek ki az elpusztult épületek újjáépítésével kapcsolatos iratok – főként tervrajzok és építési engedély kérelmek^{16/} – valamint a vízrendezés-árvízvédelem vonatkozó anyagai.^{17/} A korszakban a középső és felső rétegek körében már majdnem teljeskörű az írni-olvasni tudás, így viszonylag jelentős magánszemélyektől ránk maradt forrásanyaggal /levelekkel, naplókcal, visszaemlékezésekkel/ rendelkezünk. Sok a közvetett forrás: anyakönyvek, közegészségügyi jelentések, piaci árak és egyéb gazdasági jellegű iratok. Minden valószínűség szerint komoly mennyiségű árvízzel kapcsolatos adat lehet az eddig kellőképpen nem vizsgált egyházi levéltárakban is. Ezen túlmenően 1838-ban már nagyobb számú az információ, mely a sajtó hasábjain lát napvilágot. Az árvíz időszakában Pest-Budán – nem számítva a szaklapokat, folyóiratokat és az elsősorban a nem helyi lakosságnak szóló szerb-horvát újságokat – 14 magyar és német nyelvű újság és hetilap jelenik meg.^{18/} Végezetül a források közé sorolhatók az ugyancsak szép számban ránk maradt tárgyi és ikonográfiai emlékek is.^{19/}

Egyrészt a források mennyiségét látva, másrészt arra a tényre gondolva, hogy a katasztrófák – most ne firtassuk, hogy mi okból – mindig is felkeltették az emberek érdeklődését, azt hittük, hogy a téma jól feldolgozott, 150 évvel utána már nehéz lesz róla valami újat mondani. Miután azonban áttekintettük a vonatkozó illetve a potenciálisan szóbajöhető irodalmat, véleményünk megváltozott.

Bár e kötet bibliográfiája terjedelmes irodalmat rögzít /és nem tartalmaz sok kisebb jelentőségű írást, aprónyomtatványt/, ezek túlnyomó többsége forrásnak számító egykorú kiadvány illetve újabb forrásközlés. Az érdemi feldolgozások száma az 1938-ban megjelent jubileumi kötetet ^{20/} leszámítva meglehetősen csekély s a megjelent rövid írások többnyire az egymástól kölcsönzött - gyakran hibás - adatokat, eseményrészleteket ismétlik. Ráadásul az előbb felsorolt hatalmas levéltári forrásanyag szinte érintetlenül pihen másfél száz év óta. Csak a százéves évforduló környékén kapott némi figyelmet, feldolgozására az építészettörténeti adatok kivételével azonban soha nem került sor, mindössze az 1938. évi kiállítási tablókba került be kis töredéke. ^{21/} Bierbauer Virgilt kivéve a jubileumi kötet szerzői sem használták kutatásaik során levéltári anyagot.

Tematikusan nézve a következők állapíthatók meg. Többé-kevésbé feltárt az árvíz eseménytörténete - 1938-ban Asztalos Miklós az árvíz eseményeire vonatkozó egykorú sajtót és irodalmat, Lászlóffy Woldemár pedig a katasztrófa vízügyi történetét /mely Reitter Ferenc és Zawadowski Alfréd munkái révén kivaló előzményekkel is rendelkezett/ feldolgozta. ^{22/} Magukhoz az eseményekhez sok újat már nem valószínű, hogy hozzá lehet tenni. Kaján Imre e kötetben megjelenő, a Duna-szabályozási pályázatról szóló tanulmányával együtt pedig alighanem az egykorú vízügyi kérdések története is feldolgozottnak tekinthető.

Kevésbé kedvező a helyzet az árvízi katasztrófa többi vonatkozásával kapcsolatban. Az eseményeken és a vízügyi kérdéseken túlmenően jószerivel csak az építészettörténészek tollából láttak napvilágot a témára vonatkozó feldolgozások, többségük azonban munkája során elsősorban művészettörténeti szempontokat érvényesített, a gazdasági és társadalmi kérdéseket jórészt elhanyagolta. ^{23/} Az építőmunkások egykorú bér- és munkaügyi viszonyait pl. nem az építészettörténészek, hanem Bélay Vilmos tanulmányából ismerjük, utóbbi viszont szót sem ejtett az árvízzel. ^{24/} Valójában azt sem tudjuk pontosan, hogy 1836 és 1851 között városrészenként hogyan alakult a pest-budai házak száma s csak találgatásokra, valamint ellenőrizhetetlen pontosságú egykorú adatokra vagyunk utalva az épületállomány árvíz utáni rekonstrukciójának méretét. ütemét illetően is.

Szinte semmit nem tudunk az árvíz gazdaság- és társadalomtörténetéről. Még a károk pontos nagysága sincs világosan tisztázva. Anélkül, hogy a teljes irodalmon végigmennénk, csak az újabban megjelent írásokat vessük össze egymással: a Budapest története 3. kötete szerint a fővárosban 3089 ház dőlt össze, 151 ember halt meg, a kár 12 millió Ft, a Budapest Lexikon 3178 összedőlt

házzról és 153 áldozatról beszél, Rajna György ezzel szemben 3108 összedőlt házzról, 438 halottról és 70 millió forintnyi kárról tud.^{25/} /Megjegyzendő, hogy mind a három forrás összes itt idézett adata rossz!/ Gyakorlatilag ismeretlen az árvíz gazdasági hatása - nem tudjuk ténylegesen hogyan befolyásolta a főváros kereskedelmét, iparát, mezőgazdaságát, fogyasztását, munkaerőpiacát. Rendkívül házagosak az árvíz társadalmi hatásával kapcsolatos ismereteink. Schöpf-Merei Ágoston és Eckstein Frigyes egykorú írásai a demográfiai és közegészségügyi hatásokat viszonylag jól feltárták^{26/}, ténylegesen azonban az anyakönyveket, egészségügyi iratokat eddig igazában senki sem fogta vallatóra. Wesselényi Miklós elítélő megjegyzésein kívül^{27/} keveset tudunk a hivatalos szervek működéséről - úgy tűnik, hogy erről csak a valóságnak kevéssé megfelelő torzkép maradt az utókorra. /E kérdésre később még visszatérünk./ Még ismeretlenebbek a katasztrófa kulturális-tudati hatásai, holott számos ennek elemzésére használható forrás - főként irodalomtörténeti érdekességű levelezések, naplók és emlékiratok - már nyomtatásban is napvilágot látott.^{28/} /És mennyi minden rejtőzhet még a levéltári iratok között!/ Bár a mostani emlékkiállítás leíró katalógusa illetve Rajna György árvíztábla-kutatásai bizonyos előrelépést jelentenek, nem mondható kielégítőnek az árvíz ikonográfiai és tárgyi forrásainak feldolgozása sem.^{29/}

De nemcsak az 1838. évi dunai árvíz részletei nem tisztázottak, nincs elhelyezve a katasztrófa a nagyobb történeti folyamatokban sem. A múlt század közepétől kezdve a történeti összefoglalók vagy meg sem említik, vagy Wesselényi Miklós politikai szerepléséhez kapcsolva szánnak néhány sort Pest város pusztulásának.^{30/} Csak az 1970-es évek két nagy várostörténeti munkája - a Budapest története 3. kötete illetve a Budapest Lexikon - próbálja az árvízet távlataiban is elhelyezni, de mivel ebben a kérdésben egyikük sem alapszik önálló kutatásokon, az eredmények a pontatlan adatok, a hiányzó összefüggések következtében kívánnivalót hagynak maguk után. Úgy gondoljuk azonban, hogy a tévedések és hibák egyenkénti helyreigazítása helyett jobb és helykímélőbb, ha összegezzük a jelenleg rendelkezésünkre álló ismereteket és megkíséreljük a katasztrófa felvázolását, felvetve egyúttal az árvízzel kapcsolatos megoldott és még megoldásra váró kérdéseket.

3.2 Kérdések és válasz kísérletek.

/Az árvízi katasztrófa vázlatos jellemzése/

Nyilvánvaló, hogy a bevezetőben ismereteket kategóriarendszeren belül az 1838. évi árvíz a külső természeti okokra visszavezethető katasztrófa csoportjába tartozik. Nehezebb viszont időbeli dimenziójának kijelölése. A jeges-ár gyakorlatilag krónikusan visszatérő jelensége a Duna életének, bár katasztrófális mértékűvé csak ritkán nő - 1838 előtt ez utoljára 1799-ben következett be. Lefolyását tekintve az 1838. márciusi áradás viszonylag gyorsnak nevezhető: a Duna kiöntése Pesten március 13-án este 9 órakor kezdődött és 18-án délutánra a város legnagyobb részéről már elvonult a víz. Észlelhető ugyanakkor az árvíz kifejlődésében bizonyos fokozatosság is: a jég beállása következtében Buda egyes részeit rövid időre már január 6-án elöntötte a Duna, majd március 6-ától a jobbpart sekélyebb részei hosszú időre víz alá kerültek, tehát a 13-i áradás mintegy előjelzéseket adott.^{31/} Vagyis forrásainkból kitűnően az árvíz egyszerre volt hirtelen és fokozatosan kifejlődő, krónikus és rövid lefolyású egyedi katasztrófa. Az ellentmondások talán akkor oldhatók fel, ha úgy fogalmazunk, hogy az 1838. márciusi Duna-kiöntés az évente krónikusan beköszöntő áradások egyike volt és mint mindig, most is fokozatosan fejlődött ki. Egyedi volt viszont a vízállás magasságának tekintetében. Hirtelen és váratlan katasztrófává azonban nem pusztán az árvíz rekordmagassága, hanem társadalmi-tudati okok miatt vált. Ezek ismertetésére még visszatérünk.

Nem problémamentes a katasztrófa terjedelmének meghatározása sem. Csak annyi bizonyos, hogy mind területi kiterjedését, mind az érintett népesség számát tekintve nagymértékű volt, pontosabban adatokat azonban elég nehéz megadni. Zawadovski után az irodalom azt tartja, hogy a Duna az Esztergom megyei Dunamocstól a Bács megyei Dávodig pusztított - egyáltalán nem elképzelhetetlen azonban, hogy a katasztrófa sújtotta terület ennél lényegesen nagyobb volt. Pozsony, Moson, Komárom levéltáraiban ugyanis nem folyt az árvízzel kapcsolatos kutatás és nagyon hiányosak a Fejér, Tolna, Baranya és Bács megyei káradatak is.^{32/} Persze nem vagyunk könnyebb helyzetben akkor sem, ha az érintett háztartások számának behatárolása céljából a Duna menti falvak 1838 körüli népesség- és épületállományát szeretnénk megállapítani. Jelenleg csak Nagy Lajos 1820-as évek közepétől származó, hibáktól tarkított házadataira, illetőleg Fényes Eleknek az 1830 körüli egyházi névtárakból kigyűjtött - részben tehát az 1831. évi nagy kolerajárványt megelőző időszak - népességszámaira támaszkodhatunk.^{33/} Vagyis a katasztrófák társadalmi-népességi kiterjedése sem határozható meg kielégítő pontossággal.

Ezzel elérkeztünk az 1838. évi árvíz első megoldatlan problémaköréhez, a katasztrófa pusztításának abszolút és relatív méreteihez. Az irodalomban erre vonatkozólag három adatcsoport található: az elpusztult élőlények /emberek és állatok/, valamint az összeomlott illetve megsérült épületek száma és a károk pénzben kifejezett nagysága. Nézzük ezeket egyenként.

Az árvíz által elpusztított állatállomány nagysága nem állapítható meg. A kárösszeírásokban erre vonatkozó kérdés /rovat/ nem szerepelt, így a kárfelmérést végzők nem is gyűjtötték össze ennek adatait. Bár valószínű, hogy a gazdálkodók ugyanolyan ügyekezettel próbálták haszonállataikat megmenteni, mint családtagjaikat, ennek ellenére az egykorú szöveges jelentések több ízben beszélnek elpusztult állatokról. Számunk azonban alig van: Trattner János szerint Szabadszálláson 320 juh, 75 disznó és "sok marha", Fülöpszálláson "sok marha" pusztult el. Pest megyéből szintén több mint 20 helységről van állatpusztulási adatunk, de a kárösszeírások csak pengőforint értéküket tüntetik fel. Ezek alapján nem bocsátkozhatunk becslésekbe. Kizártnak tartjuk azonban, hogy másutt ne pusztult volna el állat. Pesten még az 1857. évi népszámlálás is 10000 darab körüli ló-, szarvasmarha- és sertésállományt talált,^{35/} s feltehetőleg legalább hasonló nagyságrendű volt a 13 évvel korábbi, melynek egy része biztosan a Dunába veszett.^{36/}

Nem egyértelmű az árvíz által elveszejtett emberek száma sem. Bár erre vonatkozólag az egykorú sajtó sok rémhírt közölt - külföldi újságok a több ezres nagyságig is eljutottak^{36a/} - az első hivatalos jelentés 151 főben jelölte meg az áldozatok számát. Többségében az irodalom máig ezt a számot használja, bár a későbbi hivatalos adatok már csak 122 főről tudnak. /Név illetve személy szerinti kimutatásunk 123 főről van.^{37/} /A legtöbb szerző azonban figyelmen kívül hagyja azt, hogy nemcsak a vízbe fulltak és az összeomló házak által agyonzúzottak sorolhatók a katasztrófa áldozatai közé, hanem a közvetett okok, a különböző hűlések, gyomorbántalmak következtében elhaltak is. 1838 márciusának közepe ugyanis az átlagosnál hidegebb volt és a lakosság számottevő részének a menekülés során átvizesedett ruhában fűtetlen helyiségekben kellett meghúzódnia. Az áradás elvitte a tűzifa jelentős részét és tönkretette a kutakat, vagyis az ivóvizet is. A rossz ivóvíz okozta fertőzések, emésztőszervi megbetegedések, légúti betegségek és az átmeneti élelemhiány a gyengébb ellenálló képességűek - főként öregek és gyermekek - körében számottevő pusztítást okozott - szemléletes példaként idézhetjük erre Frankenburg Adolf kisfiának halálát.^{38/} Schöpf-Merei Ágoston egykorú számításai szerint, melyet a kutatók ed-

dig nem használtak, a fenti közvetett halálokokat is figyelembevéve az árvíz áldozatainak száma összesen kb. 400-500 főre tehető.^{39/} Fenti adatokat azonban ismét nem tudjuk mihez viszonyítani, mivel Fülöpszállás két halottján kívül további vidéki áldozatokról nincs adatunk. Ami persze ismét alig hihető - a helyzetet elsőnek szemrevételező megyei és városi tisztviselők illetőleg előljáróságok egykorú hivatalos jelentéseit azonban csak Pest megyéből ismerjük, a halálozási anyakönyvek szisztematikus átnézésére pedig eddig még nem került sor.

Valamivel egyértelműbbek a katasztrófának az épületállományban okozott pusztításra vonatkozó adatai. Eltekintve a sajtóhibáktól a legtöbb forrás és feldolgozás azonos számot közöl a pesti és budai lakóházak káraitól /4. tábla/. Mindössze a külön összeírt óbudai zsidók házairól szoktak megfelelkezni.^{40/} A viszonyításokkal azonban ismét bajok vannak. Az árvíz előtt fennállott házak számára vonatkozóan ugyanis szinte mindenki Trattner János művét tekinti alapvetőnek, ő azonban részben Jankovich Antal 1836. évi, részben pedig Nagy Lajos 1820-as évek közepéről származó házadatait használja, így számai időközönként téves arányok megállapítására vezetnek. Félreinformál az is, hogy Trattner és az adatait átvevő feldolgozások Buda számaiból kihagyják az árvíz által nem érintett Vár és Krisztinaváros házait, így a város egészére nézve a pusztulás arányát a valóságosnál nagyobbak tüntetik fel.^{41/}

De nemcsak Pest-Buda épületkárainak belső arányaival van baj. Még nehezebb a fővárosi pusztulás elhelyezése az egész árvízi katasztrófában, ugyanis, mint ahogy azt már korábban említettük - és az 5. táblából is látható - a falvak és kisebb helységek árvízkárai nem ismeretese teljes egészükben. Óvatos becslés szerint is országosan 11-12 ezerre kell tennünk az árvíz miatt összeomlott házak s ennek felére az elpusztult gazdasági épületek /istállók, csűrök, pajták stb./ számát.^{42/} Valójában tehát az összeomlott házaknak csak kb. negyedrésze fővárosi, vagyis az épületkárok nagyobbik fele vidéken - elsősorban falvakban - következett be, annak ellenére, hogy a köztudatban az árvíz csak a főváros elpusztítójaként szerepel. /Az egykorú pest-budai sajtó hírverése tehát nem volt eredmény nélküli./

Ha az árvíz által okozott károk pénzben kifejezett értékét próbáljuk megállapítani, a kép még zavarosabbá válik. Az adott időszakban ugyanis egyaránt használták a váltó, és az ennek két és félszeresét érő pengő forintot. Pest és Buda épületkáraitra vonatkozóan például az irodalom általában a Regélő 1838. augusztus 12-i számában (és egyidejűleg több más újságban is) megjelent hivatalos jelentés illetőleg az ezt idéző Asztalos Miklós adatait közli, mely

a károkat váltó forintban adta meg. Óbuda kárösszeírása viszont pengőforintban megadott összegeket tüntet fel, tehát nem adható egyszerűen hozzá Buda adataihoz, mint ahogy azt Zawadowski, majd utána Lászlóffy és többen mások megtették.^{43/} Még jobban megzavarja a képet a segélyosztó választmány 1839. május 1-i jelentésében adott összesítés a bejelentett és összeírt károkról, mely összeállítói szerint pengő forint értékeket tüntet fel. Ezek az adatok azonban irreálisak. Vagy a kártvallók hazudtak a valóságnál lényegesen nagyobb összegeket, vagy - s ezt tartjuk a valószínűbbnek - a jelentés készítői is összekeverték a kétféle pénzt.^{44/} Másképp ugyanis nem magyarázható pl. a 20 millió pengő forintos pesti kárösszeg : mivel a hivatalos házkár pengőforintra átszámítva kereken 4,2 millió volt, következésképp 16 milliót kellene számítani lakberendezés, élelmiszer és árukárra, ami enyhén szólva a valóságtól való elrugaszkodás lenne. Feltételezve tehát, hogy a jelentésben feltüntetett károk ténylegesen váltóforint összegek voltak, az árvíz által okozott pusztítások valószínű pénzbeli értéke a következő: a károk kereken kétharmada, 20 millió vft, Pest város, valamivel több mint 11 százalék. Buda és Esztergom vesztesége, a többi, nem egészen 22 százalék esik/a tulajdonképpen vidékre- a falvakra és a kisebb városokra. /6. tábla/ Pest-Buda összesen közel 73 százalékos aránya azonban az elpusztult épületek számának ismeretében rendkívül soknak látszik. A magyarázat alighanem abban rejlik, hogy a károk pénzbeli értékelése más volt vidéken, mint a nagyvárosokban. Összevetve például a Buda-Újlakon valamint a Szentendrei-sziget falvaiban elpusztult házak értékét, nagyságrendnyi különbség látszik a két településcsoport között. /7. tábla/ Míg 2000 váltóforintnál többre értékelt ház a szigeten gyakorlatilag nincs, addig Újlakon - mely Buda egyik legszegényebb külvárosa - a házak majd 90 százaléka ebbe a kategóriába esik. Ismerve viszont a szóbanforgó települések társadalmi strukturáját, valamint azt a tényt, hogy a budai külvárosok épületeinek harmada még 1890-ben sem kő- vagy téglaház volt^{45/} - vagyis méretben, minőségben nem haladhatta meg olyan kiáltó mértékben az említett falvak lakóépületeit - csak arra gondolhatunk, hogy eltérő volt a két értébecslés módszere. Buda külvárosaiiban - ahol szabad ingatlanforgalom volt - minden valószínűség szerint tényleges piaci értékeket számítottak, míg a falvakban a becslési hagyományoknak megfelelően az épületekben megtestesült kézművesmunka értékét és anyagköltségét számították fel, ami nyilván sokkal kisebb összegeket tett ki, mint a folyamatosan növekvő városi árak. Falun viszont ekkor még valódi ingatlanpiac a feudális kötöttségek következtében nem működhetett és minden valószínűség szerint a kézművestermékek illetve munkák árait sem egyértelműen egy modern értelemben vett piac,

hanem a megye és a céhek árszabásai illetve a természetes termékcseré formájában tükröződő megélhetési költségek szabták meg.

Összességében durva becslésként azt mondhatjuk, hogy az 1838. márciusi árvízi katasztrófa a Dunavölgy magyarországi szakaszán kb. 120 települést sújtott, melyek lakossága 300.000 fő körülire tehető. Az árvíz által érintett lakosság harmada fővárosi volt /beleértve ebbe Óbudát is/, 25 százaléka további 9 nagyobb városban lakott, 42 százaléka pedig több mint 100 faluban és kisebb mezővárosban élt. A Pest-Budát ért anyagi károk mérete azonban népességen belüli arányuknál lényegesen magasabb. Ez részben a kár mérésében mutatkozó fent említett különbségekre vezethető vissza, részben azonban valódi többletkárt jelent: a fővárosokban a vidéki településekhez viszonyítottan sokkal nagyobb mennyiségű szerszám és áru, részben pedig értékesebb lakberendezés pusztulásával kell számolnunk. Ezzel elérkeztünk az árvíz második megoldatlan problémaköréhez: a katasztrófa gazdasági hatásaihoz.

Ez több dimenzióban vizsgálható: az idő szemszögéből nézve megkülönböztethetjük egymástól a rövid és hosszútávú gazdasági hatásokat, ágazatilag pedig a mezőgazdaságra, iparra, kereskedelemre és szállításra illetőleg általában a termelésre és az - elsősorban az árakon és béreken keresztül mért - fogyasztásra gyakorolt hatásokat. Ami az időbeli dimenziót illeti, az árvíz hosszútávú gazdasági hatásával társadalmi méretekben csak kis mértékben és inkább közvetve számolhatunk. A károk helyreállítása az erők összpontosítását és a gyors alkalmazkodást kívánta meg, amire a hagyományos kézművesség és iparigazgatás kevésbé volt képes. A szükségletek hirtelen növekedése miatt egyes céhek átmenetileg kénytelenek voltak felfüggeszteni az ipargyakorlás céhkényszerét^{46/}, a munkavállalók egy része nem volt hajlandó a hatóságilag előírt bérekkel megelégedni,^{47/} az ipar szerkezete azonban nem módosult. Bár az áradás számátalan kézműves műhelyét és egzisztenciáját tette tönkre, helyükbe ugyanolyan kézművesek álltak. Mindössze néhány, kifejezetten az árvíz hatására létrejött kapitalista vállalkozásról tudunk. Ráadásul ezek kizárólag téglagyárak, vagyis korábban sem céhkeretek között űzött tevékenységbe kezdtek^{48/}. Minden valószínűség szerint a katasztrófa hozzájárult továbbá ahhoz is, hogy az ország közlekedési infrastruktúrájának korszerűsödése /víziutak szabályozása, Lánchíd építése, út- és vasútépítés/ felgyorsuljon - itt azonban olyan folyamatokról van szó, melyek már az árvíz előtt beindultak. A katasztrófa legfeljebb a közhangulatot módosította kedvező irányba - tömegek jöttek rá arra, hogy milyen fontos a gyors és szabad közlekedés lehetősége, tömegek jöttek rá arra, hogy a kötött, merev gazdasági szabályozás (a céhrendszer) nem tud jól alkalmazkodni a szükséghelyzetekhez, melyek váratlanul bármikor bekövetkezhetnek.

Rövid távon is a vártnál kisebb gazdasági hatásokkal találkozhatunk. Az élelmiszerárakra például az árvíznek semmi kimutatható hatása nincs, eltekintve az árvíz néhány napja alatt az elöntött területeken nyereszkesedési céllal végrehajtott átmeneti áremelésektől. A búza, a leggyakoribb kenyérgabonának számító kétszeres és a kenyérliszt ára 1838-ban a pesti piacon az 1830-1848 közötti időszak mélypontján van /1. ábra/, az árvízét követő áprilisi búza és kétszeres ára pedig az átlagosnál is alacsonyabb. /1838-1848 között az áprilisi ár általában 11-12 százalékkal magasabb az éves átlagnál, 1838 áprilisában azonban 10-12 százalékkal alacsonyabb - /ld. 8. tábla/. Nem emelkedett a tej, tojás és marhahús ára sem /2. ábra/ - igaz utóbbit hatósági ár-szabás korlátozta. Stagnált a sör ára is, egyedül a bornál mutatható ki ár-emelkedés, ez azonban valószínűleg nem annyira az ijedtség, a rossz hangulat következtében megnőtt fogyasztás, mint inkább egy 1837-től 1839-40 -ig tartó áremelkedési hullám eredménye lehetett /3. ábra/.

Viszonyítani csak a gabonaárak esetében tudunk /9. tábla/. Pest árait összevetve a többi piachelyével az állapítható meg, hogy jóegynéhány katasztrófa által nem sújtott hely gabonaárai lényegesen magasabbak - vagyis az árakat megszabó keresletet és kínálatot az árvíz nem tudta befolyásolni. 1838 márciusában az élelmiszerpiacon a katasztrófától függetlenül a korábbi trendek érvényesültek. Nem alaptalan azonban Patkóné Kéringer Mária feltételezése sem, miszerint az élelmiszer árak alacsonyan maradásához hozzájárult az, hogy a nagymennyiségű, Pestre érkezett élelmiszersegély meglehetősen kínálati bőséget teremtett.

Nem ez volt a helyzet viszont néhány egyéb termék esetében. Az építkezési konjunktúra miatt felment a kő, a téglák és fa ára.^{49/} Piaci adataink csak utóbbiról vannak - eszerint a faanyagok ára 1838 tavaszán nem követte a szokásos szezonális árscökkenést, hanem viszonylag magas szinten maradt, majd ősz-től kezdve még tovább emelkedett. A faárak csökkenése csak 1840 nyarán kezdődött meg, de nem tért vissza többé az 1838 előtti szintre. /4. ábra/

Nem egyértelmű, összességében azonban emelkedő trendet tapasztalunk a bérek esetében is /10. tábla/ - már amennyiben a pest-budai bérek követték a megyei árszabásokat. /Feltételezésünk szerint azonban a kettő között a területi közelség miatt lényeges különbség nem lehetett./ A kőműves- és ácslegények, az inasok, a mészkeverők és napszámosok bére 1837-hez képest emelkedett, a mestereké és cserepezőké viszont csökkent, míg az építőipari konjunktúra által nem érintett szőlőkapásoké lényegében stagnált. A fenti bérmozgásokra persze két magyarázat is adható. Egyrészt lehetséges, hogy mivel 1838-ban tért át a

megye az árszabás pengőpénzben való végrehajtására, az évek óta - gyakorlatilag 1832 óta - változatlan bérarányok megváltoztatására került sor. /Nem kizártak természetesen az átszámítási problémák sem - talán ez a magyarázata a cserepezők illetve a már 1837-ben is pengő pénzben limitált mesterbérek furcsa alakulásának./ A másik magyarázati lehetőség viszont az árvizet követő sajátos építőipari konjunktúrából adódhat ti. feltételezhető, hogy az egyszerűbb házak építéséhez szükséges kevésbé kvalifikált szakemberek iránt sokkal inkább megnőtt a kereslet, mint az elsősorban úri házak, középületek építésénél alkalmazott mesterek, pallérok és cserepezők iránt.

Még egy árfajta alakulásáról kell szót ejtenünk: az ingatlanárakéről. Sajnos, erre vonatkozó adataink nagyon töredékesek. A kevésből is arra következtethetünk azonban, hogy az ingatlanok értéke és ára erősen felfelé ívelő tendenciát mutat. ^{50/} Nem egyértelmű viszont az, hogy ez az áremelkedés az árvíz pusztításainak következménye. A népességadatokból látható ugyanis, hogy Pest-Buda lakosságának száma már a XVIII. század végétől nagy ütemben növekszik s a város gyorsan terjeszkedik. Biztos, hogy ezeket a tendenciákat növekvő ingatlanárak kísérik. Nem lehetetlen, sőt nagyon valószínű azonban, hogy az árvíz azt a növekedési trendet felerősítette.

Az viszont biztos, hogy a ház- és lakásbérek a kínálat szűkössége miatt ugrásszerűen megemelkedtek. Az egykorú titkosrendőri jelentések be is számolnak arról, hogy a lakáspiac változása meglehetősen kiélezte a bérleti díjak emelésére törekvő háziurak és a bérletre szoruló lakosok közötti érdekellentétet. ^{51/}

Ágazatok szerint nézve az árvíz meglehetősen szelektív hatást gyakorolt Pest-Buda gazdasági életére. A főváros mezőgazdaságának döntő részét a budai hegyekben illetve Kőbányán folytatott szőlőművelés tette ki, melyet fekvése miatt az árvíz nem érinthetett. Rosszabbul járt viszont a kereskedelem. Március 19-én kezdődött volna a szokásos pesti József-napi országos vásár, melyet a katasztrófa miatt természetesen nem tartottak meg. Ennél talán nagyobb bajt jelentett azonban, hogy a felhalmozott áruk jelentős részét tönkretette vagy elsodorta a Duna vize. Egykorú becslések szerint a kereskedők és iparosok árui-ban keletkezett károk nagysága Pesten kb. öt millió váltó forintot tett ki, Budán és Óbudán pedig több mint fél milliót. ^{52/} Ráadásul az adatokból nem egyértelmű, hogy azok magukban foglalják-e a nem pesti illetőségű, vásárra ideérkezett idegenek kárait is, vagy sem.

Az áruk elpusztulása nem pusztán azért volt baj, mert kialakult biztosítási hálózat hiányában nagy anyagi károkat jelentett, hanem mert a pesti kereskedők jelentős része szinte állandóan tőkehiánnyal küzdött, tartalékai alig

voltak. Sokuknak már a vásár elhalasztása is problémát okozott, mivel pénzüket nagyrészt áruba fektették. Ferenczy István szobrász testvérének írott levelében méltatlankodva jegyzi meg, hogy a katasztrófa erkölcsi károkat is okozott a pesti kereskedelemnek, mert "micsoda kereskedő város az, ahol a kereskedő egyik vásárról a másikig el nem halaszthatja portékája eladását anélkül, hogy ne veszélyeztesse".^{53/}

Az árvíz iparra gyakorolt hatása szintén meglehetősen vegyes volt. Először is többszáz iparos műhelye, szerszám- és anyagkészlete károsodott, sokan, főképp a külvárosokban teljes vagyონukat elvesztették. Többen elvéreztek az újjáépítés során felvett kölcsönök miatti eladósodásban is. A negyvenes évek sorozatos rossz termései következtében a földművelésből élő paraszti és nemesi rétegek vásárlóereje jelentős mértékben csökkent, így a nem kielégítő üzletmenet miatt számos iparos adósságaitól soha nem tudott teljesen megszabadulni.^{54/} Azoknak a szakmáknak a számára viszont, melyek a város újjáépítésének konjunktúrájába tudtak bekapcsolódni, a katasztrófa feltételezhetőleg még haszonnal is járt, különösen akkor, ha nem szenvedtek túl nagy árvízkárokat. A túlkereslet következtében mód nyílt az árak nagymértékű felemelésére, a spekulációra is.^{55/}

Bár közvetlen forrásunk az egyes iparágak helyzetére nincs, az építőipari konjunkturát a már említett bér és áremelkedéseken túlmenően jól mutatják az újjáépítés adatai. Annak ellenére, hogy április 1-től május 14-ig építési tilalom volta nádor rendeletére - a pesti Szépítő Bizottmány felülvizsgáltatta a sérült épületeket, hogy a helyreállítás szakszerűségét biztosítsa -, már az év végére 1187 házát, - vagyis a károsodott épületek több, mint harmadát rendbehoztak Pesten.^{56/} A konjunktúra idevonzott egy sor külföldi és vidéki építőmunkást^{57/}, de részt vett az építkezésekben a katonaság szakembergárdája is: utászok, katonaként szolgáló ácsok és kőművesek. 75 házát teljesen a katonaság építette fel s a katonák egy része napszámosként, kőbányászként is dolgozott.^{58/} Az építkezési konjunktúra hullámát jól mutatja Hild József és Pollack Mihály építkezéseinek illetve a kért építési engedélyek számának alakulása 1837-1841 között /11-12. táblák/ Hild adatai azt is érzékeltetik, hogyan változott meg 1838-1839-ben az építkezési tevékenység jellege, az épített objektumok összetétele, majd hogyan rendeződött vissza mindez a negyvenes évek derekán. Az ismert építési engedélyek számát az irodalom gyakran tévesen az építkezésekével azonosítja, holott azok tényleges mennyisége meghaladta az engedélykéreseket. Mint az előbb említettük 1838-ból például 1187 helyreállításról tudunk, de csak 457 építési engedélyt ismerünk. Lehet, hogy

egyesekek nem kértek engedélyt vagy pedig az engedélyek számottevő része nem maradt ránk. Biztos azonban, hogy nem mindenki tudott és akart megfelelni a Szépítő Bizottmány kívánalmainak s utóbbinak nem volt módja minden építkezést figyelemmel kísérni. Közvetve ezt igazolja, hogy a sebtében épített házakat utóbb felül kellett vizsgálni.^{59/} Erre vezethető vissza az is, hogy bár az 1838 októberében életbeléptetett új építési szabályrendelet Pest város lakói számára csak a kő- és téglaházak építését engedélyezte, a külvárosokban mégis számos vályogház épült.^{60/}

A rohamléptekben történő újjáépítésnek meg is volt az eredménye. Bár a katasztrófa során hangzottak el pesszimista vélemények, négy évvel az árvíz^{61/} után az idelátogató külföldiek már nyomát sem találták az árvíz pusztításának. A szemtanúk véleményével összeecsengően mind az építőanyagárak alakulása, mind Hild József építkezési tevékenységének fentebb idézett adatai azt mutatják, hogy 1843-44 körülre az árvízkárok helyreállítása lényegében befejeződött, az építkezési konjunktúra alábbhagyott.^{62/}

Ezzel elérkeztünk az árvíz történetének legzavarosabb részéhez, az árvíz társadalmi hatásához. Forrásaink csakúgy, mint feldolgozásaink túlnyomó többsége ugyanis nem elemző, hanem leíró jellegű, ráadásul keverednek bennük az első- és másodkézből vett értesülések, a pontos és hibás adatok, a valóság és a rémhírek, az objektív meglátások és a különböző politikai-társadalmi elfogultságok. Semmi garancia nincs arra, hogy ebben az információkáoszban kielégítő rendet tudunk teremteni - annál is inkább, mert, mint ahogy azt korábban említettük, az elsődleges levéltári források részben még mindig feltáratlanok s az összes hiány bepótlására e kötet kisszámú gárdája nem vállalkozhatott. Ennek ellenére az összehasonlítások, az ennek során feltételezhető szavahihetőségi sorrend és a bevezetőben felvázolt logikai szerkezet alapján megpróbáljuk a rendelkezésünkre álló ismereteket összerendezni.

Társadalmi hatását tekintve az árvízi katasztrófa ismét több oldalról vizsgálható. Legcélszerűbb, ha a lehetőségek közül a társadalom szerveződési szintjeinek /egyén és kiscsoport illetőleg formális szervezetek/ és az idődimenziójának /a katasztrófa szakaszai/ együttes vizsgálatát választjuk. Természetesen ez a "vizsgálat" feltételelesen értendő, mivel a rendelkezésünkre álló forrásanyag meglehetősen hiányos. Az egyének és kiscsoportok esetében ugyanis elsősorban magáncélra készült illetve magánosok által készített forrásokra kellene támaszkodnunk, de ezek száma jelenleg rendkívül korlátozott. Összesen 44 olyan személyes jellegű visszaemlékezés, napló, hírlapi beszámoló, levelezés és egyéb forrás áll rendelkezésünkre /13. tábla/, melyből egyének és kis-

csoportok katasztrófa alatti magatartására, reakcióira és tevékenységeire következtethetünk, tartalmát tekintve azonban ezeknek kevesebb, mint fele, mindössze 21 alkalmas az elemzésre.^{63/} Sok szerző ugyanis személyes tapasztalatainak leírása helyett inkább "objektív" beszámolóra törekszik, ráadásul ebbe gyakran beleszővi a hallomásból szerzett vagy újságokból nyert értesüléseket. Néha pedig előfordul, hogy a forrás használható információtartalma minimális.^{64/}

A kis mennyiség mellett további problémát jelent, hogy személyes jellegű forrásaink elsősorban a közép- és felső rétegekre – és a már ekkor is létező lakóhelyi szegregáció miatt így elsősorban a Bel- és Lipótvárosra – vonatkoznak. Bár valószínű, hogy e források száma az egyházi és családi levéltárak, valamint a segélykérvények és városi tanácsíratok szisztematikus átnézésével még gyarapítható, biztos azonban, hogy az írástudatlan vagy betűvetéshez nehezen fogó alsó rétegek sohasem lesznek bennük kellőképpen reprezentálva. Ez azért is baj, mert az árvíz sokkal inkább sújtotta a szegényebbek által lakott külvárosokat, mint a módos polgárság belvárosi házait.

A formális szervezetek működésével kapcsolatban megállapításaink értékét elsősorban a kielégítő kutatások hiánya korlátozza. Társadalomtörténeti szempontból ugyanis a városi és katonai hatóságok hivatali működésének iratanyagát eddig gyakorlatilag nem vizsgálta át senki. Megállapításaink így elsősorban a fent említett személyes forrásokra illetőleg az egykorú irodalomból vett másodlagos értesülésekre alapozódnak.

Nézzük meg először az árvízre való felkészülés kérdését. A források alapján egyértelműen megállapítható, hogy a fővárosiak nem hittek abban, hogy a Duna katasztrófát okozhat. A szemtanúk túlnyomó része arról számol be, hogy a lakosság – s nem egy esetben az adatközlő számára is – a felduzzadt jeges folyó borzongató látványosság, mely azért remélhetőleg nem fog bajt okozni.^{65/} Sokan még a vízbetörés után sem gondolnak arra, hogy veszélybe kerülhetnek.^{66/} Mindez két okkal is magyarázható. Bár utólag többen látni véltek borús előjeleket, valójában szinte senkinek sem volt árvízzel kapcsolatos tapasztalata. Pesten utoljára 1799-ben, tehát 39 évvel korábban okozott nagyobb pusztítást a Duna, amikor a Ferencvárost elöntötte, azok azonban, akik e katasztrófát érett fővel megérték legnagyobbbrészt már nem voltak az élők sorában. Míg az ártéri gazdálkodást folytató falvak népességének szinte évente meg kellett küzdenie a Dunával s így nemcsak félni tanult meg a folyamtól, hanem bizonyos mértékig kezelni is, addig a pesti polgárok nem kerültek ilyen szoros kapcsolatba a vízzel. Sőt, az 1775 illetve 1799 után épített gátak valószínűleg sokuk számára – mint kiderült, nem eléggé megalapozott – biztonságérzetet is teremtetek. Jellemző, hogy a kíváncsiskodó polgárok néha inkább akadályozták, mint segítették az árvízvédelmi munkálatokat.^{67/}

A hatóságok valamivel körültekintőbbek voltak. Pesten már január 13-ától árvízbizottság működik, melynek javaslatára a Duna-part legmélyebb részén egy, az 1775. évi vízszintet meghaladó magasságú ideiglenes védgátat emeltettek, lezáratták a folyam felé nyíló csatornákat, csónakokat helyeztek el a Duna közelében fekvő utcákon és felhívták a lakosokat különböző védelmi előkészületekre. A katonaság kísérletet tett a Csepel-szigetnél képződött jégtorlasz felrobbantására is, de nem jártak sikerrel.^{68/}

Budáról viszonylag kevesebbet tudunk. A hiányos adatokból is úgy tűnik azonban, hogy ott a lakosság - valószínűleg a januártól több ízben bekövetkezett kiöntés miatt - komolyabban vette az árvízveszélyt, és a hatóságokkal párhuzamosan meg is kísérelt rá felkészülni.^{69/} Ezt látszik igazolni, hogy az árvíz a budai oldalon közvetlenül egyetlen halálesetet sem okozott, holott például Újlak pusztulásának mérete megközelítette a pesti városrészekét, Óbudáé pedig felül is múlta.

Hogyan érintette az árvíz a főváros lakosságát? Összességében közvetve vagy közvetlenül Pest, Buda és Óbuda teljes lakossága kényszerű részese lett a katasztrófának. Vagy mint károsult - 50-60000 főre becsülhető az árvíz során hajléktalanná váltak száma, a kortársak pedig 22000 főre tették azok számát, akik mindenüket elvesztették^{70/} -, vagy mint menedéknyújtó, vagy mint kíváncsi illetve borzongó szemtanú. Ha az utóbbiak által készített leírásokat vesszük szemügyre, akkor azonban azt látjuk, hogy az "érintettség" felsorolt csoportjai nem teljesen véletlenszerűen képződtek. A katasztrófa az egyes társadalmi rétegeket eleve nem egyformán sújtotta. /14. tábla/ A magasabb státusúak többnyire nagyobb, erősebb, jobban épített házakban laktak, sőt veszélyeztetés esetén még a menekülési esélyeik is jobbak voltak. A csónakokat az általuk lakott városrészekben helyezte el a tanács, illetve a legnagyobb ármentes területfolt is ott, a Bel- és Lipótváros határán, az új piac környékén maradt. Annak ellenére, hogy statisztikai értelemben véve túl kevés a szemtanúnk, kijelenthető, hogy a segítségre szorulás mértéke és a társadalmi státus egymással negatív összefüggésben állt. /Az egyháziak kiugróan biztos helyzete nem azt jelenti, hogy egyértelműen ők álltak a társadalmi hierarchia élén, hanem pusztán annak eredménye, hogy a templomok és rendházak hagyományosan a legerősebb és legjobban megépített épületek voltak az adott időszakban./

A társadalmi különbségek jól érzékelhetők az árvíz által érintettek élelmezési helyzetében is. /15. tábla/ Az alacsonyabb státusú és szegényebb lakosság sokkal inkább ki volt téve kisebb-nagyobb ellátásbeli hiányosságoknak, mint a felsőbb rétegek. Mivel lakásuk és tartalékaik - melyek vélhetőleg lényegesen kisebbek voltak - sokkal nagyobb arányban pusztultak el, pénzük és

személyzetük a hiányok pótlására pedig kevésbé volt, minden valószínűség szerint e téren is többet szenvedtek a katasztrófa során.^{71/}

Feltételezhetően eleve kisebb lehetett a szegényebb rétegek katasztrófa-túlélési esélye is. Sajnos ezt forrásokkal igazolni nem tudjuk, mert halálozási adataink társadalmi rétegződés szerint megbízhatóan nem csoportosíthatóak. Rávilágítanak viszont további esélyegyenlőtlenségekre, melyek a nemek és korcsoportok között voltak /16. tábla/. Adatainkból egyértelmű, hogy a nők és az időskorúak túlélési esélye az átlagosnál jóval kisebb, a felnőtt férfiaké és gyermekeké pedig nagyobb volt.^{72/} Az erejük teljében levő férfiak könnyebben menekültek meg a veszedelmes helyzetekből, mint az előbbiek, a gyermekek mentésére pedig mindenki különös figyelmet fordított.

A túlélés esélyeit meghatározta a kor és nem szerinti összetételen túlmenően a szóbanforgó személyek lakáskörülménye, élelmiszerellátása illetőleg veszélybe kerülés esetén a menekülés lehetősége - csupa olyan tényező, mely ismét szorosan kötődött a vagyoni - és státushelyzethez. Szemtanúink tartózkodási helye az árvíz során jól mutatja ezeket a különbségeket /17. tábla/. Míg az ismeretlen státusúak - vagyis a szó társadalmi értelmében a polgársághoz tartozók - egy része kényszerűségből akkor is otthonában maradt, ha háza veszélybe került, addig a vagyonosabb nemesek közül sokan akkor is eltávoztak, ha nem forogtak közvetlen életveszedelemben.^{73/}

Persze a fentiek csak jelzések arra vonatkozóan, hogy a társadalmi-vagyoni körülmények különbözőségei hogyan befolyásolhatják szükséghelyzetben az egyes egyének és csoportok lehetőségeit. Valójában nem rendelkezünk pontos adatokkal arra nézve, hogy ki hogyan viselkedett. Forrásaink alapján többféle viselkedéstípus érzékelhető.^{74/} A közvetlen veszélyhelyzetbe kerültek számottevő része pánikba esett, sokan ész nélkül menekültek, mások segítségre vártak, egyesek apatikussá váltak. Sok emberből viszont az áradás fokozott aktivitást váltott ki. Volt aki csak saját hozzátartozóival törődött, volt aki kíváncsi megfigyelője lett az eseményeknek, ugyanakkor számosan az összeomlás

fenyegette házak lakóinak mentésében vettek részt, s közülük néhányan meglepő irányító-vezető képességekről adtak tanúbizonyságot. Többen voltak viszont olyanok is akik az előbbiekkal ellentétben épp a meggazdagodásra vagy legalábbis a könnyű pénzszerezésre próbálták a katasztrófát felhasználni.

Érdekes eredményekre jutunk akkor, ha ismét szemtanúinkat faggatjuk a fentiekkel kapcsolatban. /18. tábla/ E források arról számolnak be, hogy az egyházi személyek szinte mindegyike résztvett az árvízkárosultaknak történő segélynyújtásban. Érthető, hisz a jótékonykodás tulajdonképpen "hivatali kötelességük" volt. Jellegzetes a formája is: elsősorban menedéket nyújtanak; élelemszerzésen túlmenően más aktív tevékenységükről nem tudunk.

Sajátos a szemtanúktól származó értesülések alapján a nemések és arisztokraták viselkedése. Lakásukat ritkán osztják meg menekültekkel - úgy tűnik, hogy csak abban az esetben, ha van elég helyük arra, hogy családjuk elkülönülve maradhasson -, viszont ha módjukban áll, szívesen osztanak élelmet, rendeznek be szükségkonyhát és viszonylag magas arányban vesznek részt a károsultaknak az összeomlással fenyegető házakból való mentésében. Minden tiszteletünk a Wesselényi által megszemélyesített "árvízi hajósoké", de nem tudunk szabadulni attól az analógiától, melyet a nemesi életformában szinte mindennapos hősiesség virtuskodás és a vadászat gyakorlása, valamint a veszéllyel dacoló vízből mentés között érzünk.

Az egyéb rétegek, a polgárok viselkedése ismét karakterisztikus. Hajlamosak arra, ha módjukban áll, hogy lakásukat vagy menekülésük során csónakjukat megosszák a többiekkel, az aktív mentési műveletekben azonban kisebb arányban vesznek részt. Sokan közülük nincsenek is abban a helyzetben, hogy másokon segíthessenek, mivel épphogy ők szorulnak rá. Bár közvetlen forrásadatunk nincs, bizonyosra vehetjük ugyanakkor, hogy a körükből kerülnek ki azok is, akik - uzsonra adott élelem, szállás, drága pénzen történő menekítés; vagyis a "válalkozás" sajátos formájában - a katasztrófát nyereszkerdesre használják fel.^{75/}

Összességében nézve a különböző magatartástípusok azonban egy, a korszakban hallatlan és ismeretlen méretű zűrzavarban olvadnak eggyé. A katasztrófa következtében a főváros népességének szinte egésze megbolydult. 50-60 ezer fő körülre becsülhető az árvíz során hajléktalanná váltak száma, de ijedtükben sokan ép lakásukat is otthagyták. Legalább 12000 főre tehető az elmenekültek száma, a Pesten és Budán állomásozó katonaság egy részét pedig a menekültek befogadása érdekében mozdították arrébb. Bár 1838 őszén már csak kb. 1500-2000 fő az, aki szükséglakásokban kénytelen áttelelni,^{76/} a népösszeírás szerint 1838 végén Pest állandó lakossága kerekén 10000 fővel kevesebb, mint egy évvel korábban /az idegenek számának csökkenése megállapíthatatlan/. /19. tábla/ Egyes városrészek /Terézváros, Óbuda, Újlak, Országút/ csak 1841-43 között érik el ismét az árvíz előtti népességszámot. Az egykorú források szerint Pest-Budát különösen a módosabb rétegekbe tartozók és az idegenek hagyták ott nagyobb számban.^{77/}

Hogyan vizsgáztak a katasztrófa során a formális szervezetek: a városi és a Pest-Budán székelő állami hatóságok? Az elfogultságtól nem mentes utókor - elsősorban Wesselényi naplója alapján - rendszerint elmarasztalja a hatóságokat. Sokan így tettek a kortársak közül is - úgy tűnik, hogy a nem várt mértékű katasztrófa bekövetkezte után bűnbakot akartak találni.^{78/} Wesselényi azonban olyan cselekedetek hiányát veti a fővárosi hatóságok szemére, melyekre

azoknak csak évtizedek múlva nyílt lehetősége, illetőleg csak a lakosság katonás fegyelme esetén lettek volna végrehajthatók.^{79/} Kétségtelen, hogy a városi hatóságok intézkedései nem minden esetben voltak eléggé hatékonyak – különösen az előkészületek terén nem. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy nem egy mai értelemben vett, szakszerűen és hivatásszerűen működő szervezet került szembe egy, a város történetében még elő nem fordult méretű katasztrófával, hanem mentési akciókban járatlan, képzetlen, értelmiségiekből, iparosokból és kereskedőkből álló előljárók, akiknek ráadásul igazgatási központját, a pesti városházát az elsők között öntötte el a víz.^{80/}

Ha a formális szervezetek tényleges működését mérlegelni kívánjuk, akkor az alábbi kérdéseket kell megvizsgálnunk: előkészületek, menekülés, ellátás, közrend megszervezése a katasztrófa alatt, majd a rekonstrukció /romeltakarítás, segélyezés, újjáépítés/ szervezése és irányítása a katasztrófa után.

Nézzük ezeket sorjában. Az előkészületekről már megemlékeztünk, arra is utaltunk, hogy miért nem voltak – miért nem lehettek – azok hatékonyak. Érdekes képet nyújtanak viszont a menekülés tényei, ha az adatokat nézzük. /20. tábla/ Összesen 40-45 ezer hajléktalan kényszerült szükséglakásokba. E férőhelyek körülbelül 10 százaléka egyházi-szerveknél, ugyancsak 10 százaléka magán-, 15 százaléka városi, állami és megyei középületben, kétharmada pedig katonai épületben /Invalidusok háza, Újépület, Ludoviceum/ volt. Nem tudjuk, hogy arányaiban a menekülés hogyan zajlott le, de biztos, hogy nem lehetett jelentéktelen azoknak a száma akiket a városi és katonai hatóságok szállítottak ideiglenes menedékükbe.^{81/} E helyeken természetesen – ismét elsősorban a katonaság segítségével – megszervezték a menekültek ételmezését és a betegek kórházi ellátását. Az első órák zűrzavara után a hatóságok biztosították a közrendet is. Március 14-től kezdve Lónyai János királyi biztосként vezette a hatósági szervezeteket, együttműködve a katonasággal. 16-ától kezdve két, a téli kikötőből visszarendelt gőzhajó igyekezett megkönnyíteni a Pest és Buda közötti forgalmat. Kétségtelen, hogy ezek az intézkedések nem hősiesek, de segítettek viszonylag rendezett keretek között tartani a főváros történetében még soha nem látott méretű népvándorlást. A számokból egyértelműen kiviláglik az, hogy elsősorban a katonai hatóságok tevékenységének köszönhető, hogy a katasztrófa nem járt még nagyobb áldozatokkal.^{82/} Ha a menekültek elhelyezését és ellátását nem sikerült volna megoldani, akkor a jeges víz, az átlagosnál hidegebb, 0 – +5 fokos hőmérséklet és a hiányos élelmiszerellátás sokkal több áldozatot követelt volna annál, mint amennyi ténylegesen bekövetkezett. Így is közel 7000 fő szorult a katasztrófa során orvosi segítségre, illetve kórházi ellátásra.

Az adott társadalomban természetes, hogy a rekonstrukció munkálatait elsősorban magánerőből végezték. Bizonyos szerepet azonban ebben is játszottak a hivatalos szervezetek. Mint arról már az építkezések kapcsán megemlékeztünk, a katonaság segített a romeltakarításban és az újjáépítésben, az állami és városi szervek pedig igyekeztek előmozdítani az építőipari tevékenységet és biztosítani a munkák szakszerűségét. Volt azonban egy terület, melyen szerepük döntő volt: a károsultak segélyezése. Az árvízkárosultak számára viszonylag rövid idő alatt meglehetősen nagy összegű pénzadomány érkezett /21. tábla/, nem számítva azt a hatalmas tömegű élelmiszersegélyt, melyet elsősorban a környező helységek földbirtokosai és parasztközösségei küldtek a szükségben levők ellátására.^{83/} Pest város lakói ezen felül kedvezményes kamatozású kölcsönt is kaptak.^{84/}

A segélyek elosztását külön választmány intézte - nem minden részrehajlás nélkül. Előfordultak egyéni visszaélések is^{85/}, de még feltűnőbb, hogy az összeírás szerint a károk kétharmadát elszenvedő Pest a segélyösszegek kerekén 83 százalékat kapta. /Pedig, mint ahogy azt említettük, a károk pénzértékének kiszámítása sem történt teljesen azonos mérce szerint./ Ebben az aránytalan elosztásban szerepet játszhatott az a tény, hogy a segélyek egy részét nem általában az árvízkárosultak, hanem kifejezetten Pest és Buda részére küldték. Nem zárható ki azonban az sem, hogy a fővárosok az elosztásnál nagyobb mértékben tudták érdekeiket érvényesíteni - a segélyosztó választmány helyben székelte - mint a távollévő vidékiek. Mindez azt eredményezte, hogy a pesti károsultaknak juttatott segély elérte a károk 12 százalékat, míg a többi településre csak a károk öt százalékaának megfelelő összeg jutott. "Voltak... kiket megfoghatatlan véletlenségből majdnem elfelejtettek, s kiknek a rögtöní segítségére tán legnagyobb szükségük volt: értem a földnépét, s különösen Pest megyének adózó osztályát" - írta a kortárs, Frankenburg Adolf.^{86/}

Persze, mint az a fenti százalékos arányból is látható, a károk helyre állítása a kedvezőbb pénzhez jutási lehetőség mellett is erősen igénybe vette a károsultak teherbíró képességét - hisz tényleg csak segélyről, nem pedig kárpótlásról volt szó. Ezt a kortársak is világosan látták. "...Ha egy házbirtokos 120 frt c/onventiós/ p/énz/, egy mesterember, kinek minden száma elveszett, 25-30 p/engő/ frt /kap/, még koránt azon helyzetbe téve nincsen, hogy házát fel építtetni, amaz mesterségét sikeresen folytatni képes lenne..." - írja Károlyi György május 1-én Széchenyi Istvánnak Nagycenkre.^{87/}

Fenti tényre vezethető vissza, hogy - mint arról már a gazdasági hatások kapcsán megemlékeztünk - a pusztulás mintegy megrostálta a gazdaságokat, műhelyeket, vállalkozásokat. A kárt szenvedett háztartások egy része helyre tudta állítani egzisztenciáját, a gyengébbek részben elszegényedtek, részben talán fel is bomlottak.

Legalább ilyen érdekes azonban a segélypénzek eredete is, amivel az árvíz történetét ismertető munkák eddig nem nagyon foglalkoztak /22. tábla/. A teljes beérkezett segély ismeretében és az 500 pft értéket meghaladó összegek egyenkénti feldolgozása révén több érdekes megállapításra jutottunk. Meglepőnek tűnik, hogy a segélyt adók között viszonylag magas, több mint 32 százalékos a városi-polgári elemek aránya. /Ez az arány jóval magasabb, mint a városi népesség összlakosságon belüli aránya Ausztriában és Magyarországon./ Több mint 20 százalékot tesz ki a nemes és arisztokrata családoktól és személyektől érkezett adomány, jól illusztrálva azt, hogy a privilegizált rétegek abban az időben a hagyományos patriarchális kapcsolatrendszernek megfelelően még erkölcsi kötelességüknek érezték a bajba jutott alsóbb néprétegek megsegítését. Érdekes az is, hogy a katonaság által adott pénz mennyisége több, mint az egyházi adomány, holott utóbbi a lakosság között a papság által folytatott gyűjtések összegét is magában foglalja. A leginkább furcsának azonban azt találjuk, hogy a pénzbeli segély több mint fele az osztrák tartományokból érkezett, a Magyarországból származó összeg nem érte el az egyharmadot sem. Lehet, hogy ezért az elmaradott gazdaság okolható, ti. hogy nem volt elegendő készpénz az országban. Elgondolkodtató viszont, hogy Munkácsy János ezt már áprilisban megjósolta a következő szavakkal: "...rajtunk Pestieken többet 's nagyobb mértékben fognak austriai rokonink 's polgártársaink segíteni, mint tulajdon vérséges atyánkfiai a' hazában... Azok szerint, miket eddig egykét meggyében meg fordulván láttam, hallottam, hévmérőbe téve a' rokonszeretetet 's adakozási buzgalmat, nehezen fogunk megyéinkből egypár százezer forintnál több segedelmet nyerhetni!... Nálunk barátim tánczolni kell, hogy irgalomra buzdítsuk atyánkfiait, különben az adakozásra buzdító ívek leíratlan maradnak..."^{88/}

Tény, hogy az újságíró szavai fényesen beigazolódtak. Egyedül Bécs városa nagyobb összegű segélyt küldött Pest-Buda számára, mint az összes magyarországi törvényhatóság /megye és város/ együttléve.^{89/} Úgy tűnik, hogy az osztrák polgárságnak jól felfogott érdeke volt Pest mielőbbi felépülése a katasztrofából. Hogy miért, azt egy a bécsi külvárosokban kiakasztott, Pest javára adakozásra felszólító hirdetmény világosan meg is fogalmazta: "...E' külvárosok lakói különösen azok, kik a' szerencsétlen Buda 's Pest városával szorosabb

kereskedői-atyafiságban állván, sajnosan érintettek; ők azok, akiknek gyáraik és műhelyeikből számtalan fényűzési 's első szükségáruk, selyemből és gyapotból, fából és bőrből aczélből 's csontból Magyarország kereskedéséhez szállítottak... ők azok kiknek szebb napjaikra, jövőendő jólétükre, a' csapástól most annyira sanyargatott két testvérváros ismételi feléledése kezességül szolgál; ők ez okból tehát azok is; kiknek legelső hivatásuk, egész erejükből segítő kezet nyújtani..., hogy az elemek kiszámíthatatlan hatalmától, a' magas jólétből legmélyebb nyomorba sújtott embertársaikat, ismét azon állapotba helyezék, hogy régi kereskedői viszonyaikat... ismét helyre állíthassák..."^{90/}

A vidéki Magyarország akkor még nem törődött olyan mértékben Pesttel, mint a későbbiekben. Hogy ez érdektelenségre, befeléfordultságra, vagy éppenséggel egy bizonyos, a vidék és Pest-Buda lakosságának eltérő társadalmi /és részben etnikai/ összetételére, más-más mentalitására és értékrendjére, avagy a vidéket kihasználó városi gazdaság keltette ellenszenvre épülő főváros ellenes magatartás csíráira vezethető-e vissza, azt nem tudjuk.^{91/} /A segélyelosztás egyenlőtlensége mindenestre beleillik ebbe a képbe./

Összevetve egymással az egyének és szervezetek reakcióit azt állapíthatjuk meg, hogy a katasztrófa kirobbanásakor a kettő között bizonyos fáziskülönbség mutatkozott - a hivatalok csak némi késéssel lendültek munkába és a kezdeményezéseket részben magánszemélyeknek, spontán kialakult szerveződéseknek engedték át.^{92/} Az árvíz harmadik napjától kezdve viszont aktivitásuk egyre jobban nőtt, és mind a menekültek ellátása, mind a rekonstrukciós munkálatok, mind a segélyezés ügyének irányítása fokozatosan a királyi biztos, az állami, megyei és városi tisztviselők kezébe került vissza.

A társadalmi hatások terén még három kérdésre érdemes röviden kitérnünk: milyen változásokat okozott a katasztrófa a társadalmi kapcsolatokban, a társadalom csoportjainak, rétegeinek mozgásában, és egymáshoz viszonyított arányában, végezetül pedig milyen volt az árvíz tudati hatása.

A társadalmi kapcsolatokról csak hézagos ismereteink vannak. Bár kétségtelen, hogy keletkeztek bizonyos konfliktusok illetve kiélesedtek bizonyos, korábban már meglevő ellentétek, mivel a katasztrófa során az emberek jelentős része életéért, családjáért, egész addigi munkája eredményéért küzdött, olyan méretű nyílt konfrontációk azonban mint amilyenek az 1831. évi kolera alkalmával bekövetkeztek^{93/} most nem robbantak ki. Épp ellenkezőleg, úgy tűnik, mint ha a közös veszély átmenetileg csökkentette volna a társadalmi ellentéteket. Ebben bizonynyal közrejátszott az, hogy a mentésben, a menedék és élelem biztosításában jelentős részt vállalt a városi lakosságtól általában elkülönült

életet folytató katonaság valamint a jómódú nemesség és arisztokrácia több tagja. Ez a közeledés azonban csak rövid intermezzo volt. Az újjáépítés, a segélyek-kölcsönök kapcsán nyíltan láthatóvá, érezhetővé váltak az egyes vagyoni- és státuscsoportok lehetőségeinek különbségei, melyek a távolságérzetet ismét felfokozták.

A társadalmi rétegek arányában a katasztrófa ismét csak átmeneti és kismértékű változásokat okozott. Mint azt már említettük, az előkelőbbek egy része Budára illetve vidékre távozott egy időre. Elment az idegenek, főképp a diákok egy része is.^{94/} Ezzel szemben nagyszámú napszámos, kőműves- és ácslegény illetve inas érkezett az építőipari konjunktúra vonzása következtében.^{95/} Mindez azonban a főváros társadalmának összetételét alapjában nem változtatta meg. Bár az egyes háztartásokat, egyes személyeket sújtó gazdasági veszteségek következtében valószínűleg volt valamelyes mobilitás - feltételezhető, hogy a házak, műhelyek egy része gazdát cserélt, egyesek a veszteségeket nem tudták kiheverni, mások esetleg hirtelen növelni tudták vagyonukat -, nincs adatunk arra, hogy ez komolyabb átrétegződést, komolyabb társadalmi változásokat eredményezett volna. Bácskai Vera elemzése arra a következtetésre jut, hogy az árvíz lényegében nem befolyásolta a társadalom mozgástendenciáit.

Még nehezebb az árvíz tudati hatásának nyomon követése. Egy darabig biztosan nagyon erős volt. A templomokban egészen 1848-ig megemlékeztek a víz betörésének évfordulójáról, maga a katasztrófa pedig számtalan alkalommal megjelent különböző képzőművészeti és irodalmi művek témájaként. Még pedagógiai célból is megkísérelték felhasználni.^{96/} Ez a hatás azonban mulékonynak bizonyult. Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc hosszú időre elhomályosította az árvíz emlékét. Csak az 1876. évi áradás alkalmával került vissza rövid időre az 1838-as márciusi árvíz a köztudatba, de mivel addigra a Duna katasztrófa-okozó hatását lényegében sikerült kiküszöbölni, nagyobb visszhangot az emberek között feltételezhetően már nem okozott.

A tudati hatások kérdésével lényegében már rátértünk a hosszútávú hatás kérdésére. Ebben az esetben azonban felsorolásunk rendkívül lakonikus lehet: ilyen sem népességi, sem társadalmi, sem gazdasági téren nem mutatható ki. Az árvíz fent említett és lényegében az 1870-es években elenyésző emléken túlmenően mindössze két területen érezhető a katasztrófa messzebbre nyúló hatása: az infrastruktúrában - elsősorban a Duna szabályozásában -, valamint a városrendezésben.

A Duna szabályozásával kapcsolatos kérdésekről nem szükséges bővebben szólnunk, a vízügytörténeti irodalom ezt kielégítő mértékben feldolgozta. A hatás lényege, hogy az 1838. évi árvíz a szabályozás már korábban megindult folyamatát felgyorsította.

A városrendezés-városkép szempontjából a helyzet valamivel bonyolultabb. A jobbparti területek épületállománybeli-városszerkezeti alakulását kevésbé ismerjük. Annyi azonban tény, hogy itt csak Újlakon és Óbudán okozott nagyobb pusztítást az árvíz, ezek a városrészek azonban - legalábbis a későbbi adatokból erre következtethetünk - az újjáépítés során sem épületeik anyagát, formáját, sem szerkezetüket nem változtatták meg. A századfordulón is külvárosi illetőleg falusias jellegük volt, a kő- és téglaházak aránya 1890-ben még alig haladta meg a 60 százalékot.^{97/}

Pest alakulását valamivel jobban ismerjük. Ami a város szerkezetét illeti az csak a külvárosokban változott meg - e helyeken a nagymérvű pusztulás lehetőséget teremtett a beépített terület úthálózatának újraszabályozására.^{98/} Pest külvárosai ekkor nyerték el azokat az alapokat, amelyeken évtizedeken át továbbfejlődtek. A Bel- és Lipótvárosban azonban nagyobb szerkezeti változásokra 1848-ig már nem került sor, sőt nagyobb méretű középítkezések sem indultak, eltekintve a Nemzeti Múzeum korábban elkezdett építkezésének befejezésétől illetőleg a Városháza és a Megyeház kibővítésétől. Az építkezések döntő többségét viszonylag egyszerűbben, egységesebben épített lakóházak létrehozása tette ki, a klasszicista paloták építésének korszaka leáldozott. Pest városépítése ezzel lényegében új korszakba lépett.^{99/}

4. ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT

Írásunkat azzal kezdtük, hogy az egykorú szemlélő szerint az ember képes tanulni a múltból. Önkénytelen ezek után a kérdés, akár szkeptikusak vagyunk az előbbi állítással szemben, akár nem: mit tanulhatunk ma az 1838. évi árvíz-ből?

Nézzük meg ezt a kérdést részletesebben. Tanulságok háromféleképpen is kereshetők az árvíz történeti elemzésében:

- a/ megismerhetjük és megérthetjük a maga teljességében egy természeti katasztrófa keletkezését és hatását;
- b/ alaposabban megérthetjük a katasztrófán keresztül az 1830-as évek magyarországi társadalmát;
- c/ s végezetül nem zárható ki, hogy az elemzések eredményei esetleg hosszabb távra is érvényes tanulságokat adnak.

Ami a katasztrófa keletkezésének megértését illeti, ennek kapcsán természetesen a gazdasági-társadalmi eredőkre gondoltunk. Az árvizek természetföldrajzi összefüggései, vízrajzi okai általában és konkrétan is már rég tisztázottnak vehetők. Lényegében tehát arról van szó, hogy mennyiben járult hozzá az 1830-as évek pest-budai társadalma ahhoz, hogy az árvíz-ből katasztrófa legyen illetve egyáltalán elképzelhető volt-e az, hogy az áradást befolyásolják, ellenőrzésük alatt tartásuk. Bár e kérdésfelvetést ma általában történelmietlennek szokták tartani - és az is, ha ítélkezési célzatból vetjük fel -, azért érdemes rajta egy pillanatra elgondolkodnunk. Adataink alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy bár elvileg az árvíz katasztrófává fejlődése elhárítható lett volna - a védekezés technológiai feltételei elméletben adottak voltak -, a gyakorlatban ez kivihetetlen volt. A főváros a XIX. század első harmadában nem rendelkezett elegendő anyagi erővel, a hivatalszervezet elegendő szakszerűséggel ahhoz, hogy végrehajtsa az egész szükséges folyamatszaksz szabályozását /ez jóval később is csak kormánysegítséggel sikerült/. 1838 tapasztalata kellett ahhoz, hogy a mentés illetőleg a veszélyeztetett helyek kiürítésének szervezési technikája kialakulhasson. Szükséges lett volna az is, hogy Pest-Buda és környéke infrastruktúrája fejlettebb, kiépültebb legyen. Az események kapcsán ezen túlmenően itt konkrétan is beigazolódott, hogy a formális szervezetek hirtelen katasztrófa esetén ritkán képesek a gyors alkalmazkodásra. Bár lehetőségeikhez képest a városi-állami szervek mindent megtettek, igazán hatékonyan csak a katonaság működött. E téren azonban más katasztrófák, más időszakok és más társadalmak esetében is gyakoriak a hiányosságok, a pest-budai hivatalnokok nem szerepeltek rosszabbul, mint bármely más formális szervezet tagjai.

A felelősségnek azt a részét tehát, amelyet a kortársak és az utódok az egykorú vezetés szemére hánytak, kicsit alaptalan vádaskodásnak érezzük. Elég elterjedt egy másik vád is, amely bizonyos mértékig már több alappal bír: a nagy pusztulás egyik oka abban rejlett, hogy a pesti házak jelentős részének alapozása, építőanyaga silány és az épületek kivitelezése rossz minőségű volt.^{100/} Lehet e mögött persze haszonlesést, felelőtlen munkát keresni - nem is indokolatlanul -, meg kell jegyezni azonban, hogy az a környezeti válság, mely a XVIII. század végétől ugrásszerűen fejlődő Pesten a nem teljesen megfelelő épületállományban, infrastruktúrában és városszerkezetben jelentkezik, a legtöbb gyorsan növekvő város esetében bekövetkezett.^{101/} Úgy tűnik, hogy ez olyan gyermekbetegség, melyet a legtöbb jövőendő metropolisz nem tudott elkerülni. /A végeredmény szempontjából mindegy, hogy a katarzist eredményező katasztrófát árvíz vagy például tűzvész váltotta ki./

Mit mondott el elemzésünk az 1830-as évek pesti társadalmáról? Konkrétumokban talán nem sokat. Reméljük azonban, hogy sikerült nyomokban érzékeltetni azokat a különbségeket, melyek az egyes társadalmi rétegek életmódja, életlehetőségei, mentalitása, viselkedése között lehettek. Megpróbáltunk rámutatni arra, hogy a szóbanforgó társadalomban lehetnek latens feszültségek az egyes csoportok és rétegek között, de a körülmények hatására ezek változhatnak - nőhetnek vagy csökkenhetnek. A legfontosabbnak azonban annak hangsúlyozását tartjuk, hogy a XIX. század első harmadának társadalmában a jogi státussal, adóösszeg illetve adóalap nagyságával mért, hatalomra és vagyoni helyzetre vonatkozó kvantitatív adatok nagyon fontosak bár, de nem az egykorú hús-vér valóságot hanem annak csak csontvázát képezhetik.

Hadd utaljunk ennek kapcsán a katasztrófát követő rekonstrukcióra. A házak felépülése - ha sikerül a rávonatkozó adatokat összegyűjteni - ennek nagyon fontos mutatója. De nem tudja érzékeltetni azt a légkört, azt a társadalmi tevékenységet, mely az egykorú Pest-Budán az árvíz után bekövetkezett. "... csak kevés síróra 's panaszlóra lehetett akadni; sőt a' szegény emberiség, habár gyászszápitott arczczal és iszapfödte rongyos ruhákban, csöndesen és szorgalmasan foglalkozék, székeket, ládákat, asztalokat, szekrényeket, ágy- és ruhaneműket, kézműeszközöket, röviden mindennemű birtokokat, melyek még megtalálathattak, vagy mellyeknek maradványai még használhatók voltak, kivonogatni a' bedüledezett falak alul, hurczolgatni, az iszonyu sár közepett és száraz helyekre rakosgatni. 'S a' mi majd olly jótévő megnyugtatót szerzett, az volt, hogy majd semmi koldulóra nem lehetett akadni..." írja Albach József közvetlenül

az árvíz után.^{102/} S valóban: áprilisban még előfordul utólagos házomlás, júliusban a pincék egy részében még víz van^{103/}, de néhány hónap alatt a katonaság segítségével új és erősebb gátakat emelnek s az év végére - vagyis háromnegyed év alatt - az elpusztult házak harmada felépül. Április és június között teljesen helyreáll a főváros normális életmenete,^{104/} s 3-4 év múlva szinte nyoma sincs az árvíznek. Tekintetbe véve az egykorú technológiát és a rendelkezésre álló anyagi erőforrásokat ez épp olyan csodálatos eredmény, mint a negyvenezres nagyságrendű menekült tömeg elhelyezése és élelmezése. /Nehéz elkerülnünk a jelennel való összehasonlítás buktatóit.../

De nemcsak az árvíz története rejt magában tanulságokat, hanem az árvízi történetírásé is. Nem pusztán arra gondolunk /ami vázlatunkból bizonyára nyilvánvaló/, hogy egy konkrét katasztrófa feldolgozásánál túl kell lépni az eseménytörténetben a leírásen és szükséges az adatok kritikai elemzése, az összehasonlítás valamint bizonyos, az elemzés céljára alkalmazható elméleti alapismeretek megszerzése. Legalább ilyen súlyosnak érezzük a gondolatilag bejárt út szemléleti tanulságait: egy katasztrófa vagy konfliktus feldolgozása - közhely, de talán nem haszontalan, ha leírjuk - csak és elsősorban lényeges vonásainak figyelembevételével lehetséges. Reméljük bizonyítottuk, hogy ha egy természeti katasztrófát politikatörténeti szemszögből nézünk /gondolunk pl. Wesselényi Miklós szereplésének kérdésére/, teljesen téves megállapításokhoz juthatunk.

Levonható végül, az 1838. márciusi katasztrófából néhány általánosabb tanulság. Egy-egy katasztrófa hatása az élet minden területén tova gyűrűzhet. Mind a megelőzésre, mind a rekonstrukcióra irányuló törekvéseknek ezt tudomásul kell vennie - nem elég csak egyetlen szembetűnő hatás kivédése, eltüntetése illetve helyrehozatala. Szükséghelyzetben az egyének és szervezetek rugalmas alkalmazkodása, a társadalmi kapcsolatok normális menete, kiegyensúlyozottsága kulcsfontosságú lehet. S utoljára, de nem utolsó sorban: minden társadalmat érhet olyan katasztrófa, amelyre nincs kellőképp felkészülve.

1. tábla

Magatartások, tevékenységek és hatások a katasztrófák különböző szakaszai alatt

	<u>megelőző időszak</u>	<u>spontán reagálás</u>	<u>szervezett társadalmi válasz</u>	<u>katasztrófa utáni időszak</u>
egyén	észlelés felkészülés	tudati válasz szerepválasztás motiváció elvárások	/mint spontán reagálásnál/	hangulat tervek
kiscsoport	véleményfor- málás	interakciók szerepek el- osztása csoportfelada- tok választása kohézió	interakciók kohézió kapcsolódás formális szer- vezetekhez	szerepelosztás hatása kohézió hatása hangulat vélemény
17 formális szervezet	szervezett fel- készülés figyelmeztetések továbbítása	mobilizálás vezetés koordináció segélykérés kapcsolat köz- véleménnyel információáram- lás	vezetés koordináció segélyek elosztása gazdasági terhek elosztása kapcsolat közvéleménnyel információáramlás katasztrófa szolgáltatások kereslete és kínálata közötti egyensúlytartás	hatás belső szervezetre hatás szervezetek közötti kapcsolatra hatás tervekre és lehető- ségekre hatás hangulatra, értékekre hatás közvéleményre rekonstrukció aránya és üteme

Forrás: Barton, Allen 1969. 50-51. után /rövidítve/

2. tábla

Nagyobb kárt okozó árvizek Magyarországon
1770-1880 között

Duna	Tisza	Maros	egyéb folyó	
1775	1772	1771		
1798				
1799	1801			
		1809		
	1816	1816	Vág	1813 ^{d/}
		1820		
1827 ^{a/}				
	1830			
1838				
	1845	1844		
1850 ^{b/}			Dráva	1848
1875 ^{f/}	1855			
1876	1876		Szinva	1878 ^{e/}
	1879 ^{c/}		Körös	1879

a/ elsősorban Pest megye solti járásában

b/ főleg Pozsony megyében

c/ Szeged árvízkárai: 151 halott, 5762 összedőlt ház, a károk becsült összege 11,5 millió Ft /Zawadowski Alfréd 1891. 106-107./

d/ a Vág völgyi árvíz okozta károk: 287 halott, 869 ló, 2939 szarvasmarha, 8155 juh és 233 sertés, az elpusztult házak, vetések és egyéb javak értéke 4.5 millió váltó forint /Zawadowski Alfréd 1891. 78-79./

e/ a Szinva kiöntése okozta károk: Miskolcon kb. 200 halott, 698 összedőlt, 1484 nagymértékben megrongálódott ház, az anyagi károk értéke kb. 1,8 millió Ft /Dobrossy István-Veres László 1978. 48./

f/ az 1875. június 26-iki felhőszakadás és az azt követő vízár során keletkezett károk összege több mint 3 millió Ft, számos ház összeomlott, a halálos áldozatok számát több százra becsülték. (Munkás Heti Krónika 1875. július 4. vö. Jelentés az 1875. június 26-i viharról.)

Forrás: Dobrossy István-Veres László 1978., Lakatos Ottó 1881., Lászlóffy Woldemár 1982, A szegedi árvíz 1969. Zawadowski Alfréd 1891.

3. tábla

A XVIII-XIX. századi nagyobb /20 lábnaál magasabb/
pest-budai árvizek fontosabb adatai

időpont	legmagasabb vízállás				károkozás
	láb	hüvelyk	vonás	cm ^{a/}	
1712 február	...	...	...	...	pusztítása ismeretlen
1732	21	1	6	668	elárasztotta a ^{b/} Vizivárost és Tabánt
1740 ^{c/}	/32	4	9/	/1024/	pusztítása ismeretlen
1744 március 10	21	1	9	668	80 házat összedöntött Óbudán és Pest-Budán ^{d/}
1775 február 16	24	2	9	776	az elpusztult házak száma Pesten 600-1000 közötti, a kár ^{e/} összege 171 ezer ft
1798	23	6	1	743	pusztítása ismeretlen
1799 március 7	23	1	3	730	a Ferencváros házait ^{f/} nagyrészt elpusztította
1809	20	3	5	641	egy ház összeomlott, két fő meghalt. Óbuda, Újlak, Viziváros és Tabán egy ^{g/} része víz alá került
1811	21	3	0	672	pusztítása ismeretlen
1830	20	11	6	662	pusztítása ismeretlen
1838 március 15	29	4	10	929	Pest-Buda-Óbudán összedőlt 2904, megrongálódott 1363 ház ^{h/}
1839 február 18	22	8	11 $\frac{1}{2}$	719	kiöntésről nem tudunk
1850 február 13	23	9	0	751	kiöntésről nem tudunk
1876 február 27 ^{i/}	24	7	0	777	29 ház összedőlt, 104 súlyosan megrongálódott ^{j/}

a/ 1876-ra Zawadowski Alfréd /1891.60./, 1744-ig Kőrösi József /1871. 7-9./, 1775-től 1850-ig Reitter Ferenc /1865. 83./ bécsi lábban megadott adatai után újra számítva. A Budapest statisztikai évkönyve /1896. 15./, a Budapest Lexikon /1973. 68./ és Rajna György /1979. 362./ vízmagasság adatai és átszámításai többnyire hibásak illetve pontatlanok. Trattner János adatai /1838. 9-11./ részben szintén eltérőek, gyakran csak kerekített értéket ad. Pontatlanok a Statisztikai Hivatal 1875.évi havi kimutatásaiban közölt retrospektív vízállás adatok is.

b/ Vállas Antal 1848. 291.

c/ mind időpontja, mind magassága bizonytalan

d/ Zawadowski Alfréd 1891. 37.

- e/ Az erlangeni Real Zeitung alapján készült feljegyzés szerint /Bp. gyűjtemény B 0910 /172/ az elpusztult házak száma 943, Patachich József /1839. 45-7./ illetve Zawadowski Alfréd /1891. 39./ kutatásai szerint 611.
- f/ Zawadowski Alfréd /1891/ adata. Kőrösi József /1870/ szerint ez 1798-ban történt.
- g/ Domanovszky György 1935. 371. Palugyay Imre szerint a pesti Belvárost is elöntötte a víz /Palugyay Imre 1832. 316./
- h/ ld. a 4-5. táblákat és az ott idézett irodalmat
- i/ Lászlóffy Woldemár szerint az ár tetőzése február 26-án következett be. /Lászlóffy Woldemár 1938. 230./
- j/ A Központi Árvízbizottmány jelentése 1876. 11.

4. tábla

Az árvíz által okozott károk a pest-budai
lakóházállományban

	árvíz előtt fenn- álló /1836/	1838 márciusában össze- dőlt	megrön- gálódott	árvíz után épen maradt	N ^{a/}	épület- károk becsült értéke vft	egy ká- rosult házra esik
	házak száma /százalék/						
Belváros	100,0	10,1	24,3	65,6	695	1071040	4481,3
Lipótváros	100,0	15,7	14,9	69,4	451	545706	3954,4
Terézváros	100,0	57,5	28,7	13,8	1410	3686334	3034,0
Józsefváros	100,0	63,4	8,2	28,4	1405	3198557	3179,5
Ferencváros	100,0	60,9	10,0	29,1	719	1999087	3919,8
Pest összesen	100,0	48,7	17,7	33,6	4680	10500724	3378,6
Vár	100,0	-	-	100,0	230	-	-
Krisztinaváros	100,0	-	-	100,0	416	-	-
Tabán	100,0	2,3	2,9	94,8	927	59530	1240,2
Víziváros	100,0	3,6	19,4	77,0	773	179685	1009,5
Országút	100,0	1,0	8,3	90,7	388	66463	1846,2
Újlak	100,0	37,7	13,2	49,1	401	1072689	5258,3
Buda összesen	100,0	6,5	8,4	85,1	3135	1378367	3423,9
Óbuda	100,0	54,0 ^{c/}	35,3	10,7	776 ^{b/}	1183940	1708,4
A három város együtt	100,0	33,8	15,9	50,3	8591	13063031	3061,4
N	8591	2904	1363	4324			

a/ az adatok Jankovich /1838/ könyvéből származnak, ezért részben eltérnek a Trattner által megadott és az irodalomban általában használtaktól

b/ nem nemeselek összeírásának adata

c/ Trattner csak a keresztények által birtokolt és összeomlott 397 ház adatait adja meg, a zsidók külön összeírt 22 házát figyelmen kívül hagyja

Forrás: Jankovich, Anton 1838., nem nemeselek összeírása 1836., Trattner János 1838., Zawadowski Alfréd 1891., N. Czaga Viktória-Gajáry István 1988., Galgóczy Károly 1876. I. 96.

5. tábla

Az 1838. évi árvíz pusztítása a Duna magyarországi szakaszán

falvak és kisebb mezővárosok	összedőlt ház db	százalék
Esztergom, Hont és Nógrád ^{a/} megye	/1127/	11,2
Pest megye pilisi járása ^{b/}	1176	11,6
Pest megye pesti ^{c/} és solti járása	1506	14,9
Kiskunság ^{d/}	/956/	9,5
Fejér és Tolna megye ^{e/}	/197/	1,9
Baranya és Bács megye ^{f/}	/30/	0,3
Összesen	/4992/ ^{g/}	49,4
nagyobb városok		
Esztergom ^{h/}	653	6,5
Vác	210	2,1
Szentendre	177	1,8
Óbuda	419	4,1
Buda	204	2,0
Pest	2281	22,6
Ráckeve	120	1,2
Dunapataj	92	0,9
Dunavecse	133	1,3
Solt	408	4,0
Kalocsa	232	2,3
Mohács	180	1,8
városok összesen	5109	50,6
Dunavölgy összesen	/10101/ ^{g/}	100,0

a/ Kismaros és Kisoroszi kárai ismeretlenek

b/ a váci járásban csak Vácott volt házipusztulás

c/ házkárra nincs adatunk

d/ Lacháza adatai ismeretlenek

e/ Fejér megyéből csak Adony, Tolnából csak Bölcse adatai ismertek

f/ Baja adatai hiányoznak, Baranya megyéből csak Mohács adatával rendelkezünk

g/ hiányos, csak tájékoztató jellegű adat

h/ Szentgyörgy és Szenttamás mezővárosokkal együtt

Forrás: Lászlóffy Woldemár 1938. 213-4., Galgóczy Károly 1876. I. 95-6.

6. tábla

Az 1838. évi árvíz pusztításainak becsült értéke
törvényhatóságok szerint

megyék	kár összege	
	ezer vft	százalék
Pozsony, Komárom	...	...
Esztergom, Hont, Nógrád ^{a/}	/440/	/1,5/
Pest	3800	12,7
Kiskunság ^{b/}	/700/	/2,3/
Fehér ^{c/}	/20/	/0,1/
Baranya ^{d/}	/80/	/0,3/
Tolna, Bács	...	...
Összesen	6470	21,6
szabad királyi városok		
Esztergom	1600	5,3
Buda	1930	6,4
Pest	20000	66,7
Összesen	23530	78,4
mindösszesen	30000	100,0

a/ Kismaros és Kisoroszi nélkül

b/ Lacháza nélkül

c/ Csak Adony adata ismert

d/ csak Mohács adata ismert

e/ tájékoztató jellegű adat. A kárbecslések alapja, módszere területenként eltér egymástól. Pest kárának nagysága a többihez viszonyítva túl magasnak tűnik.

Forrás: a segélyosztó választmány 1839. május 1-i jelentése

7. tábla

Az elpusztult házak becsérték szerinti megoszlása /vft/

becsérték	Buda-Újlak ^{a/}	Monostor ^{b/}	Pócsmegyer ^{b/}	Tótfalu ^{b/}
500 alatt		81,5	77,8	85,3
500-999	12,9	17,7	19,4	10,4
1000-1999		0,8	2,2	1,6
2000 felett	87,1	-	0,6	0,5
ismeretlen	-	-	-	2,2
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
N	201	49	119	183

a/ összeomlott és sérült házak együtt

b/ csak összeomlott házak

Forrás: N. Czaga Viktória-Gajáry István 1988., Pest megyei kárösszeírások. Az eredeti pengő forint értékeket átszámítottuk.

8. tábla

A búza és a kétszeres árpilisi árának eltérése az éves átlagtól a pesti piacon1830-1848 között

	átlagár ^{a/}	szóródási együttható	árpilisi ár eltérése az átlagtól		1838. árpilisi eltérés	
	o.é. kr	százalék	o.é. kr	százalék	o.é. kr	százalék
búza	253,53	84,9	26,45	11,05	- 15,00	- 9,68
kétszeres	189,74	38,4	22,65	11,94	- 13,00	-11,71

a/ átlagok átlaga

Forrás: Kőrösi József 1873. 248-251. után számítva

9. tábla

Gabonaárak 1838. március végén a fontosabb magyarországi piacokon

piachely	dátum	búza	kétsze- res pozsonyi	rozs mérő/váltó	árpa garas	zab	kukori- ca	köles
Moson	március 28.	66-95	50-55	46-50	38-44	25-30	38-50	-
Komárom	március 31.	71-80	48-65	36-38	34-36	25	39-40	30
Fehérvár	március 28.	60-66	44-48	32-38	25-27	19-21	28	40
Pest	március 27.	-	-	33-35	26-29	21-24	30-36	33
Baja	március 24.	47-54	34-40	34	21	18	27	27
Szeged	március 31.	40-50	35	-	22	25	25	30
Pécs	március 24.	60-65	50	40	30	24	30	-
Arad	március 23.	80	70	65	30	28	32	-
Temesvár	március 30.	44-55	32	29	24	17	25	-
Ungvár	március 22.	97-100	92-94	61-65	52-56	30-34	46-61	-
Losonc	március 29.	79-83	57-60	48-52	43-48	23-28	48-50	-

Forrás: Jelenkor 1838. március 28. 100., április 7. 112.

10. tábla

A Pest megye által limitált munkabérek alakulása 1830-1840 között^{a/}

	kőműves és mester	ács- legény	inas	mészkeverő	napzámos férfi	nő	cserepes	szőlőkapás
				váltókrajcár				
1830	75	54	42	30	30	24	75	30
1831	90	54	42	36	36	30	90	...
1832	105	75	48	40	36	30	105	...
1833	105	75	48	40	36	30	105	30
1834	105	75	48	40	... ^{b/}	... ^{b/}	105	...
1835	105	75	48	40	36	30	105	...
1836	105	75	48	40	36	30	105	...
1837	150 ^{a/}	75	48	40	36	30	105	36
1838 ^{a/ c/}	120	120	60	50	50	40	60	35
1839 ^{a/}	120	90	50	50	50	40	90	35
1840 ^{a/}	120	90	50	50	50	40	90	...

a/ az árszabás pengőpénzben történt, az összehasonlíthatóság érdekében azonban visszaszámítottuk váltókrajcárra

b/ nincs limitáció

c/ Patkóné Kéringer Mária forrásai más adatokat adnak meg, az eltérések oká-
nak megállapítása további vizsgálatokat igényel.

Forrás: Bélay Vilmos 1961. 370-378.

11. tábla

A Hild József által irányított építkezések megoszlása típus szerint
1830-1847 között

	föld- szintes épület	emele- tes építése	egyéb ^{a/}	helyre- állítás és tol- daléké- építés /százalék/	isme- retlen	építke- zés össze- sen	N	vállalt építkezések évi átlagos száma
1830-1833	34,5	55,2	-	10,3	-	100,0	29	7,3
1834-1837	33,9	48,4	-	17,7	-	100,0	62	15,5
1838	73,6	9,7	-	1,9	14,8 ^{b/}	100,0	155	155,0
1839	72,0	22,0	-	6,0	-	100,0	50	50,0
1840-1843	51,0	21,1	4,8	23,1	-	100,0	251	62,8
1844-1847	39,1	30,9	10,0	20,0	-	100,0	110	27,5

a/ gyár, műhely, istálló

b/ többségük valószínű földszintes épület

Forrás: Rados Jenő 1958. 299-323. után számítva

12. tábla

Építkezések Pesten 1837-1841 között

	összes építkezés	kért építési engedélyek száma	Hild József ^{a/} vezette illetve felügyelte épít- kezések	Pollack Mihály
1837	...	72	15	...
1838	1187	457	{ 152 47	
1839	...	397		
1840	...	174	37	kb. 145
1841	...	131	47	

a/ részleges- és toldalékepítések nélkül

Forrás: Bierbauer Virgil 1932. 79., Rados Jenő 1958. 299-323.,
Zádor Anna 1960. 306., Pesther Tageblatt 1839. június 2.

13. tábla

Személyes benyomások az 1838. évi árvízről^{a/}

műfaj

szerző társadalmi státusza	napló	levél	viSSza- emlékezés	beszéd	hírlapi beszámoló	egyéb	Összesen
egyházi személy	1	-	-	3	1	1 ^{b/}	6
nemes	4 ^{c/}	5	5	-	-	-	14
egyéb	5	1	6 ^{c/}	-	10	2 ^{d/}	24
Összesen	10	6	11	3	11	3	44

a/ csak publikált források

b/ rendháztörténet

c/ egy személytől levelek is maradtak fenn

d/ titkosrendőri jelentések, Nemzeti Múzeum jelentései

14. tábla

Pest város előntött részén tartozkodó, árvíz által érintett
szemtanúk általános helyzete társadalmi rétegek szerint

	a vízbetörés miatt		helyzete nem minősíthető	összesen	N
	segítségre szorul	nem szorul			
	/százalék/				
egyházi személy	-	100,0	-	100,0	3
nemes	30,0	60,0	10,0	100,0	10
egyéb	50,0	37,5	12,5	100,0	8
összesen	33,3	57,2	9,5	100,0	21
N	7	12	2	21	

Forrás: szemtanúk levelei, naplói és visszaemlékezései

15. tábla

A szemtanúk élelmezési helyzete az árvíz alatt

	élelmiszerellátása			összesen
	hiányos	problémamentes	ismeretlen	
	/százalék/			
egyházi személy	33,3	66,7	-	100,0
nemes	40,0	40,0	20,0	100,0
egyéb	50,0	-	50,0	100,0
összesen	42,8	28,6	28,6	100,0
N	9	6	6	21

Forrás: mint 14. tábla

16. tábla

Az 1838. évi árvíz közvetlen halálos áldozatainak kor és nem szerinti megoszlása

nem	életkor /év/				összesen	N
	0-14 ill. gyermek kormegjelölés nélkül	15-59	60-x	felnőtt kormegjelölés nélkül		
férfi	23,8	50,0	21,4	4,8	100,0	42
nő	17,7	40,3	33,9	8,1	100,0	62
ismeretlen	89,5	-	-	10,5	100,0	19
összesen	30,9	37,4	24,4	7,3	100,0	123
N	38	46	30	9	123 ^{a/}	

a/ a hivatalos végeredmény 122 fő. Korábbi jelentések 151 főt adtak meg /Asztalos Miklós 1938. 84./, így az irodalom általában ezt a számot idézi

Forrás: K.K. privilegierter Pesther Kundschafts und Auktionsblatt 1838. No. 21-25, 27.

17. tábla

A szemtanúk tartózkodási helye az árvíz alatt

	végig helyben marad	a városon belül arrébb költözik /százalék/	elhagyja Pestet	összesen
egyházi személy	100,0	-	-	100,0
nemes	40,0	40,0 ^{a/}	60,0	100,0
egyéb	62,5	12,5	25,0	100,0
összesen	57,1	23,8	38,1	100,0
N	12	5	8	21

a/ később /március 15-16-án/ elmenekülnek a városból

Forrás: mint 14. tábla

18. tábla

A szemtanúk segítségnyújtással kapcsolatos magatartása
az árvíz alatt

a segítségnyújtásban		összesen	ebből mentésben részt vesz	lakását menekülőkkel megosztja	
részt vesz	nem vesz részt				
/százalék/					
egyházi személy	100,0	-	100,0	-	100,0
nemes	80,0	20,0	100,0	30,0	20,0 ^{a/}
egyéb	87,5	12,5	100,0	12,5	37,5
összesen	85,7	14,3	100,0	19,1	38,1
N	18	3	21	4	8

a/ ismerősöket és barátokat fogadnak be

Forrás: mint 14. tábla

19. tábla

Buda, Óbuda és Pest városok népességszámának^{a/}
 alakulása 1837-1840 között

					Index /1837=100/		
	1837.	1838.	1839.	1840.	1838.	1839.	1840.
		év vége					
Vár	3743	3792	3812	3821	101,3	101,8	102,1
Krisztinaváros	3530	3980 ^{b/}	4249 ^{b/}	4210	112,8	120,4	119,3
Tabán	5850	5739	5747	5771	98,1	98,2	98,7
Víziváros	10232	10353	10544	10603	101,2	103,1	103,6
Országút	3490	3471	3477	3432 ^{c/}	99,5	99,6	98,3
Újlak	3267	2882	3199	3227 ^{d/}	88,2	97,9	98,8
Buda Össze- sen	30112	30217	31028	31064	100,4	103,0	103,2
Óbuda	7712	7530	7529	7570	100,5 ^{e/}	...f/	100,6 ^{e/}
Belváros	13248	13484	15602	15851	104,5	117,8	119,7
Lipótváros	8887	8542	8600	9683	96,1	96,8	109,0
Terézváros	24896	15640	18017	22761 ^{c/}	62,8	72,4	91,4
Józsefváros	10928	11472	11173	13367	105,0	102,2	122,3
Ferencváros	6572	5049	7293	6604 ^{g/}	76,8	111,0	100,5
Pest összesen	64531	54587	60685	68266	84,6	94,0	105,8
A három város együtt	102355	92334	99242	106900	90,2	97,0	104,4

a/ állandó népesség, külföldiek és ideiglenesen jelenlevők /katonák, tanulók, szolgák, látogatók és üzleti ügyben itt tartózkodók/ nélkül. Ezek száma egykorú becslés szerint 1836-ban Pesten 22000, Budán 7000 fő volt.
 /Jankovich Anton 1838. 95-96./

b/ valószínűleg a menekültek okoznak átmenetileg nagyobb népességnövekedést.
 A városrész népessége 1839-1841. között csökken

c/ a városrész az 1837. évi népességszámot csak 1843-ban haladja meg ismét

d/ a városrész az 1837. évi népességszámot 1841-ben haladja meg ismét

e/ csak a római katolikus népesség után számítva. A többi felekezet adatai több éven át azonosak /pontatlan becslések illetve adatátmásolások/

f/ az adat az előző évivel azonos /valószínűleg átmásolták/

g/ a csökkenés oka ismeretlen

Forrás: Kőrösi József /1873., 1881./ adatközlése az esztergomi római katolikus egyházmegye névtárai alapján

Az árvíz során hajléktalanná vált menekültek elhelyezése Pesten

egyházi		katonai	állami, városi és megyei	magán	összesen
	fő	épületek fő	fő	fő	
evangélikus templom és iskola	2000	Invalidusok háza	Rókus kórház királyi palota	1200	14 megnevezett épület 4-5000
piarista rendház	180	Újépület	6000 egyetem orvosi kara	1170	
szervita "	...	Ludovika	10-13000 Kúria	400	
ferences "	...		Nemzeti Színház	300	
református templom	...		polgári lövőház	1000	
angol kisasszonyok zárdája	...		Nemzeti Lovarda	2000	
			vármegyeház	...	
összesen	kb. 4000		26-29000	6500-7000	4-5000 ^{a/} 40-45000
százalék	9-10		58-73	15-18	9-13 100

a/ az adatokat több ezer fővel is torzíthatja, hogy a kisebb csoportokban befogadott rokonok, barátok számát még becsülni sem tudjuk. A százalékos arányon azonban ez összességében lényegesen nem módosít.

Forrás: Asztalos Miklós 1938. 41-2., Schöpf-Merei Ágoston 1839. 5., Szilágyi Pál 1937. 653-4., Takáts Sándor 1895. 336., Tolnai Gábor 1946. 354., Trattner János 1838. 202-218.

A beérkezett segélypénzek kiosztásának összefoglaló adatai

	beérkezett pénzsegélyek	kiosztott ^{a/} pft	maradvány az időszak végén	segélyezettek száma Pest-Budán	kiosztott segélyösszeg
1838 március 15- október 31.	1125404	820579	301401	15367	848721
1838 november 1- április 30.	32886	230264 ^{b/}	104023	1263	
1839 május 1-1840 március 18.	17324 ^{c/}	123443 ^{d/}	-	404	123443
összesen	1175614	1174286	-	17034	972164

a/ a segedelemosztó választmány működési költségei nélkül

b/ a választmány jelentésében kiosztott segélyként a költségekkel együtt 329198 pft szerepel, valójában azonban 98934 pft még nem került kiosztásra, hanem a választmány, majd 1839 középéig-végéig a Pest városi királyi biztosság kezelésében maradt

c/ a segélyösszeg az 1839. év folyamán a természetbeni adományok értékesítéséből további 1273 pft-tal, a fel nem vett segélyekből 887 pft-tal gyarapodott

d/ kizárólag pesti károsultak kapták

Forrás: a segélyosztó választmány 1838. november 18-i, 1839. május 1-i és a pesti királyi biztosság 1840. március 18-i nyomtatott jelentései.

Az 1838. év végéig beérkezett segélypénzek megoszlása az adományozó társadalmi állása illetve földrajzi eredete szerint /pft/

	városi, polgári	vidéki ^{a/}	egyház	katona /százalék/	arisztokrata	egyéb ^{b/}	Összesen	N
Magyarország	7,8	10,8	3,7	} 6,5	19,1	14,3	32,4	375000
Ausztria	21,4 ^{c/}	4,0	0,5				55,7	645000
Egyéb külföld	3,4	0,3	-	0,2	2,1	5,9	11,9	138000
Összesen	32,6	15,1	4,2	6,7	21,2	20,2	100,0	1158000
N	378000	175000	48000	77000	246000	243000	1158000	

a/ megyék, tartományok

b/ besorolhatatlan és 500 pft-nál kisebb személyi /nem közigazgatási szerv által adott/ adomány

c/ ebből Bécs részesedése 19,4, egyéb osztrák város és polgárok 2,0 százalék

Forrás: Trattner János 1838. 281-336. és a 21. táblában idézett jelentések

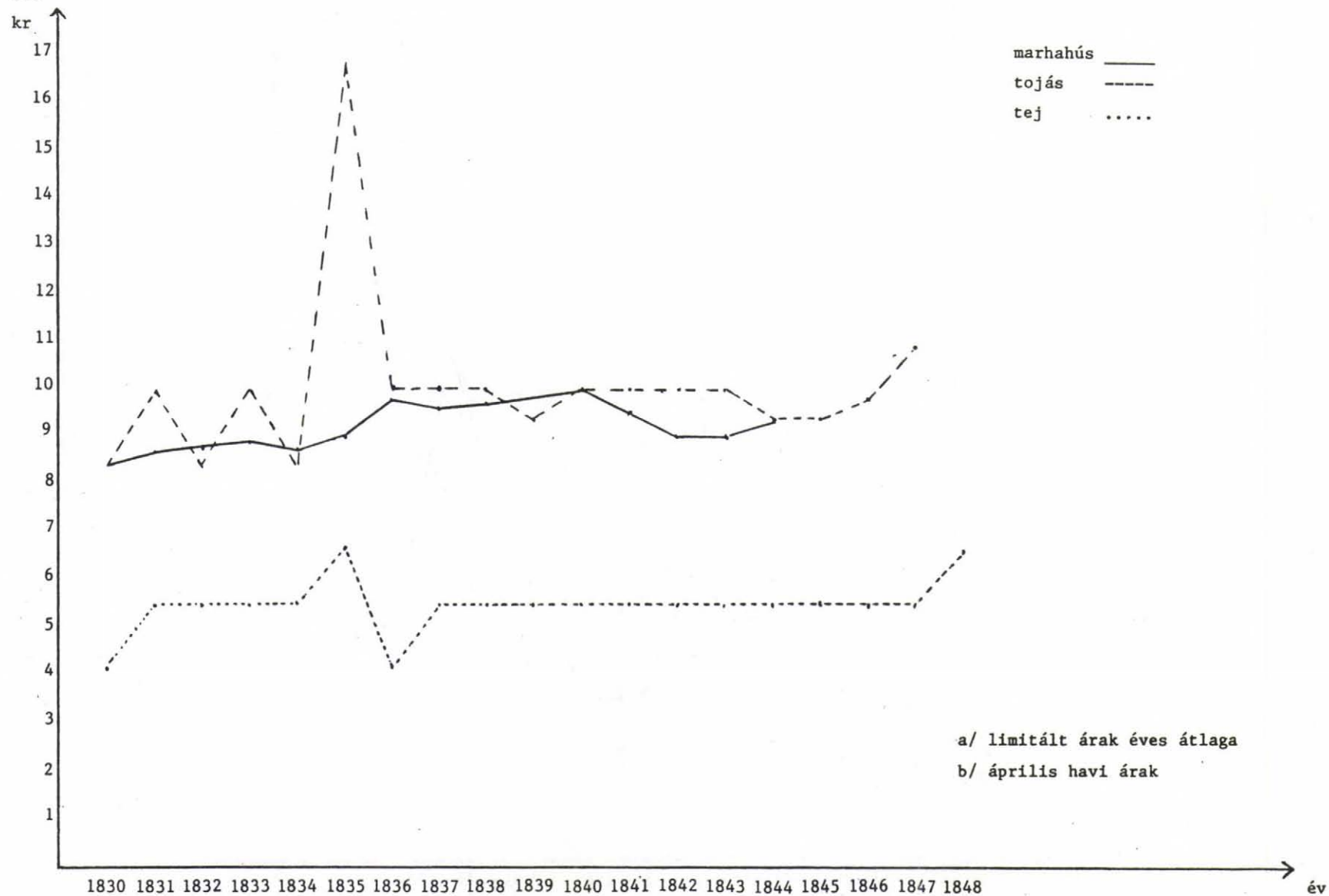
1. ábra A kenyérliszt, búza és kétszeres évi átlagos árának alakulása 1831-1848 között

Forrás: Kőrösi József 1873. 256, 269-70

2. ábra

A marhahús^{a/}, tojás^{b/} és a tej^{b/} árának alakulása 1831-1848 között

Forrás: Kőrösi József 1873. 274, 279-280.

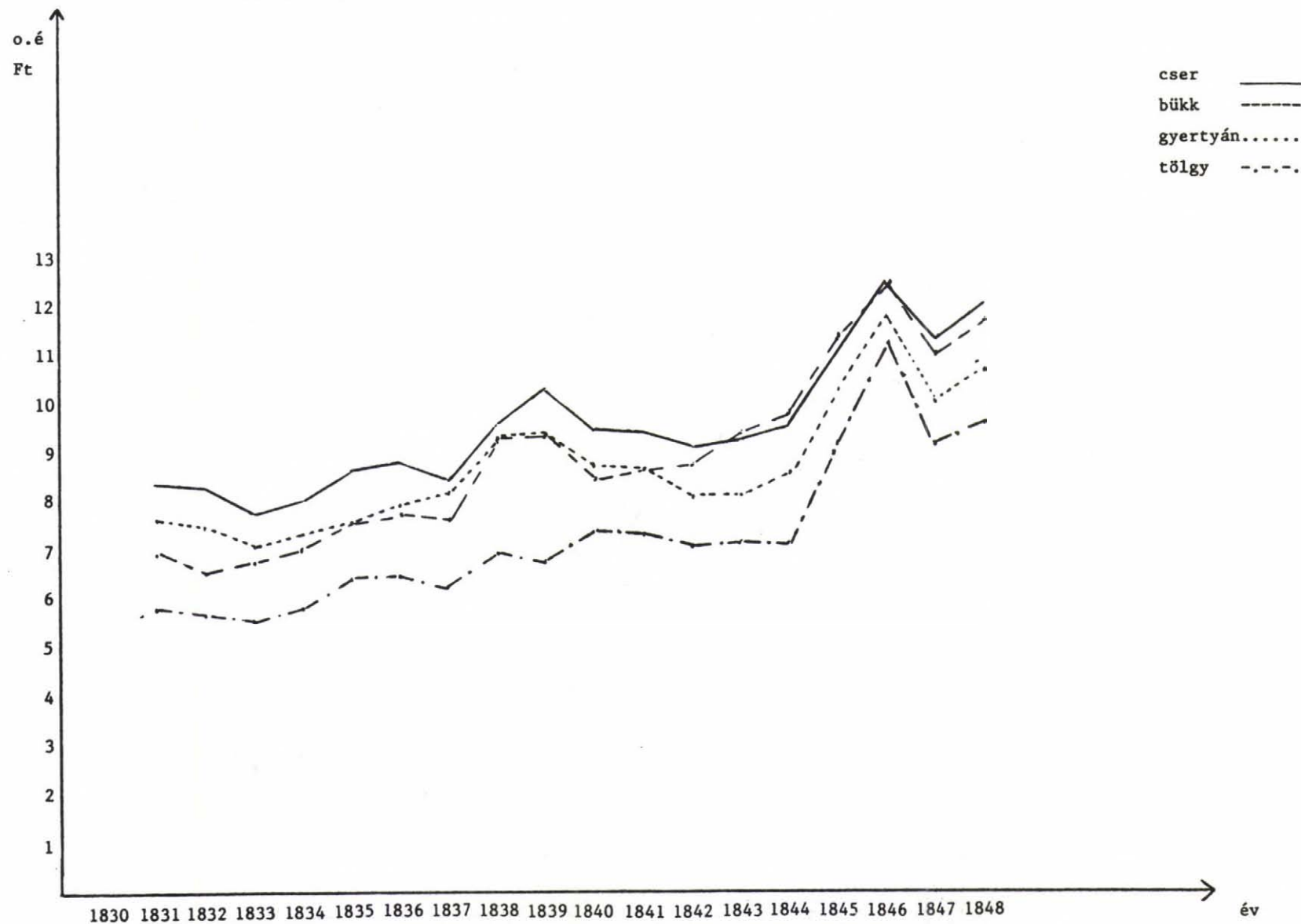
3. ábra

A bor és sör árának alakulása 1831-1848 között^{a/}

Forrás: Kőrösi József 1873. 279-80.

4. ábra

A faanyagok évi átlagos árának alakulása 1831-1848 között

Forrás: Kőrösi József 1873. 287-8.

1. Jassik Menyhért 1838. 113.
2. Szilasy János naplójából illetőleg az egykorú lapokból tudjuk, hogy például az 1838. évi dunai árvíz után viharos gyorsasággal jelentek meg képek, röplapok, kiszínezett beszámolók itthon és külföldön /elsősorban a német nyelvterületen/ és nem is voltak mindig túlságosan olcsók. Kétséges, hogy mindegyikük jótékony célt szolgált. Az ideológiai "áru" eladásának kísérletére pedig talán elég, ha Gasparich Kilit ferencrendi szerzetes kinyomtatott beszédének egy részletét idézzük. A vallási buzgóság fontosságát hangsúlyozó mondanivalójába ugyanis hitszónokunk az alábbiakat illesztette: az árvíz során "...a' Pesten lakó Nagyok szeretete egész erejével egyhité az ínséget, ritkítani siet az egekig ható panaszokat. - Nincs is semmi kifogások, de nem is lehet a' szegényebbek gyakori kifakadásainak a' Nagyok ellen, mert ha a' szegények tehetetlensége magára hagyatott marad, több ezerezen a' temetők' lakóival barátkoznának ma, - vagy ha - mint sokan okoskodnak - a' sorsok egyenesége az embereket egyformaságosítaná, valjon olly kedves lett e volna a' szeretet segedelve, valjon olly érzékeny és kegyes gyors készsége?" /Gasparich Kilit 1838. 24./
3. Nem áll módunkban itt terjedelmes áttekintést nyújtani a katasztrófák történetének kutatásáról. Az érdeklődők figyelmét azonban felhívánk néhány műre. Módszertani és tartalmi szempontból fontosnak - és egyúttal a további irodalmi kalauzolásra is alkalmasnak tartjuk Alexander, John T. /1980/, Kahan, Arcadius /1979/ és Slack, Paul /1985/ járványtörténeti munkáit. Az éhínségek történetére vonatkozóan ld. Abel, Wilhelm 1974., Appleby, Andrew B. 1978., Post, John D. 1976., Rotberg, Robert J. - Rabb, Theodore K. 1983., Watkins, Susan Cotts - Menken, Jane 1985. műveit. Ma már történeti forrásként is használható Pitirim Sorokin monumentális munkája /1975/, mely több mint hatvan évvel ezelőtt íródott.
4. Rosen, Christine M. 1986., Gutman, Myron P. 1980. Ez utóbbit különösen azért tartjuk fontosnak, mert végre túllépett azon a hagyományos szemléletmódon, mely a háborúkat elsősorban had- és politikátörténeti /nagyritkán demográfiai/ témának tekintette és főként a formális szervezetekre, katonai-gazdasági erőforrásokra összpontosította figyelmét, nem a "civil" társadalomra.

5. Rövid rendszerezésünket Baker. G. W.-Chapman. D. W. 1962., Barton, Allen H. 1969., Fritz, Charles E. 1961., Jäger, Wieland 1977., Surányi-Unger Tivadar 1921. művei illetőleg a 3. jegyzetben felsorolt irodalom alapján készítettük.
6. Barton, Allen H. 1969., Kahan, Arcadius 1979., Langer, William 1958., Robbins, Richard G. 1975., Sjöberg, Gideon 1962., Slack, Paul 1985.
7. Réthly Antal 1962., 1970. Komolyabb pusztítást okozó földrengés az utolsó háromszáz évben például ismereteink szerint csak 1763-ban és 1783-ban Komárom, 1778-ban Homonna, 1802-ben a Brassó melletti Hídvég, 1820-ban Mór és 1834-ben a szatmári Érmellék környékén volt. /Réthly Antal 1952. adatai alapján/.
8. Ld. Dávid Zoltán 1973., Márai Lajos 1983., Duka-Zólyomi Norbert 1977. tanulmányait és a bennük idézett irodalmat. Az Orvostörténeti Közlemények 1955. óta megjelenő évfolyamaiban szintén számos kisebb-nagyobb járványtörténeti írás jelent meg.
9. Az irodalomról alapos tájékoztatást nyújtanak Réthly Antal 7. jegyzetben idézett művei valamint Benda Gyula /1977/ és Gunst Péter /1984/ aszályokkal és éhínséggel foglalkozó tanulmányai, továbbá a "Vízügyi történeti füzetek" sorozat kiadványai.
10. Barta István 1961., Tilkovszky Lóránt 1955. Valószínűleg nem tekinthető véletlennek, hogy mindkét munka az 1950-es években íródott.
11. Ígéretes kezdeményezésnek tűnnek Kövér György /1986/ társadalmi eredetű katasztrófákkal, konkrétan a pénzügyi válságokkal kapcsolatos kutatásai. A természeti katasztrófákkal kapcsolatos hasonló szemléletű vizsgálatokról sajnos nincs tudomásunk.
12. Zawadowski Alfréd 1891.
13. Az árvízvédelmi létesítmények elégtelen voltára vonatkozóan ld. Lászlóffy Woldemár /1938/ illetve e kötetben Kaján Imre tanulmányát.
14. Buda társadalmára vonatkozóan ld. Thirring Gusztáv 1901. és e kötetben N. Czaga Viktória és Gajáry István tanulmányát.
15. A legfontosabb állagok a következők:
 - a/ Országos Levéltár: A 103. Az 1838. évi pesti árvízre vonatkozó iratok, E 512. Kölcsönügyi választmány iratai
 - b/ Budapest Főváros Levéltára: IV-1200 jj, Buda, árvízi és bombázási kölcsön iratai
 - IV-1202 nn, Pesti tanács, árvízkárosultak segélykérvényei
 - oo, Pest, Újjáépítési kölcsön kötvényei
 - mm, Pest, árvízkarok összeírása.

A fentiekén túlmenően számos adatot tartalmaznak a két város tanácsülési jegyzőkönyvei és iratai, valamint a Pest megyei Közgyűlés jegyzőkönyvei és iratai. /Utóbbira nézve ld. Patkóné Kéringer Mária hivatkozásait./ A központi szervek forrásanyagában külön érdekes részt képviselnek a titkosrendőri jelentések. Bár Bécsben őrzött eredetijeik elpusztultak, számottevő részük kéziratos másolat formájában Takáts Sándor hagyatékában /Országos Levéltár/ megtalálható. Néhány részletük napvilágot látott Bártfay Szabó László /1943/, Lábán Antal /1914/, és Lestyán Sándor /1940/ munkáiban. Feltételezhető, hogy bizonyos adatok a katonai szervek iratanyagában is találhatóak, kutatások hiányában azonban ezek hollétéről nem szólhatunk.

16. A fennmaradt tervek a Szépítő Bizottmány anyagával együtt nagyjából Budapest Főváros Levéltárában találhatóak, de őriznek tervrajzokat a Budapest Történeti Múzeumban is. Az építészek személyére és családjára vonatkozóan számos további adat található a tanácsi iratok, végrendeletek és hagyatékok illetőleg az egyházi iratok között. /Ld. például Bierbauer Virgil 1932., Rados Jenő 1958. és Schön Arnold 1930. hivatkozásait./
17. A vízrajzi kérdésekkel kapcsolatos iratok részben a Helytartótanács anyagában /Országos Levéltár, C 128: Vízi és építészeti igazgatóság/, részben az érintett törvényhatóság /Pest és Buda szabad királyi városok, valamint Pest megye/ levéltáraiban találhatóak. /Ld. még Kaján Imre tanulmányának hivatkozásait./
18. V. Busa Margit /1986/ bibliográfiája után számítva.
19. 1938. évi emlékkiállítás., Rajna György 1979., Kaján Imre 1988., Buda-Pesti képek, könyvek Csillag Béla gyűjteményében 1936.
20. Némethy Károly 1938.
21. 1938. évi emlékkiállítás.
22. Asztalos Miklós 1938., Lászlóffy Woldemár 1938., Reitter Ferenc 1865., Zawadowski Alfréd 1891.
23. Bierbauer Virgil 1932., 1938., Pásztor Mihály 1940., Turányi Kornél 1948. Sok használható adatot tartalmaz Zádor Anna Pollack Mihályról és Rados Jenő /1958/ Hild Józsefről írott monográfiája is. Jellemző ugyanakkor, hogy Zádor Anna alig palástolt sajnálkozással említi, hogy Pollack Mihály 1838-39. évi tevékenysége során "jelentősebb művek nem születhettek", "csak szerény, többnyire földszintes házakra vonatkozó tervekről tudunk, amelyek nagyobb igényt nem támaszthatnak." /Zádor Anna 1960: 306-307./

24. Bélay Vilmos 1961.
25. Nagy Lajos-Bónis György 1975. 294., Budapest Lexikon 1973. 932., Rajna György 1979. 362.
26. Schöpf-Merei Ágoston 1839., Eckstein Fridrik 1838.
27. Rubinyi Mózes 1938., Trócsányi Zsolt 1965.
28. Tolnai Gábor /1938/ ma már egyébként is elavultnak tekinthető tanulmánya csak a kérdés irodalmi vonatkozásaival foglalkozott. Sajnos az irodalomtörténetileg érdektelen családok és személyek árvízzel kapcsolatos anyagai nagyon hiányosan vannak feltárva.
29. Kaján Imre 1938., Rajna György 1979.
30. Mailáth János XIX. század! közepi összefoglaló magyar története még viszonylag bő terjedelmet szentel a pest-budai árvíz katasztrófának /1853. 219-222./, Szilágyi Sándor művében az esemény már csak néhány sort kap /1879. 266-7/, az 1900 után megjelent történeti összefoglalókból teljességgel hiányzik az 1838. évi árvíz tárgyalása.
31. Lászlóffy Woldemár 1938. után.
32. Lászlóffy Woldemár 1938. 213-216. vö. Zawadowski Alfréd 1891. 42-57. Vagy Zawadowski, vagy a számára adatokat szolgáltatók használták a Pest megyei levéltár iratanyagát, más levéltári forrást azonban a munka nem említ.
33. Nagy Lajos 1828. 236-251., Fényes Elek 1837. 405-455. A főváros körüli területekre vonatkozóan Trattner János is Nagy Lajos házadatait használta.
34. Trattner János 1838. 113., Patkóné Kéringer Mária 1988. 1. tábla.
Trattner szerint a Pest megyében elpusztult állatok értéke kerekén 9761 pft. /Viszonyításul: a pesti piacon az árvíz időszakában egy hízlalt ökör kb. 85, egy sertés 19 pft-ba került - Kőrösy József 1873. 283. után számítva/. Fentiekből következően a Zawadowski által közölt állatpusztulási statisztika nem használható. /Zawadowski Alfréd 1891. 50-54./
35. 1857. évi népszámlálás 20-21.
36. Szilasy János március 20-i körútja alkalmával a Soroksári úton 20-25 dögöltött lovat látott /Ld. a kötetben közölt naplóját./
36. a. Egy bécsi újság 586 halottról tud, s szerinte 3-4 emeletes házakból menekültek el a pánikba esett lakosok. Nürnbergben már több ezer halottról szóló hír terjedt el. Külföldiek a statáriális törvények következtében kivégzett tolvajokról is tudni vélnek. /Hírlapi furcsaságok. Rajzolatok 1838. április 12./ Érdekes, hogy rémhírek nemcsak külföldön, hanem a szemtanúk között is keletkeztek. Többben tévesen földrengést észleltek, egy itt tartózkodó bécsi kereskedő 1250 vízbe fúltról tud, Splény Béla pedig 2000-ről,

akik közül név szerinti listákon 8-900 közötti személyt állítólag össze is számlált. /Splény Béla 1984. 1. kötet 264. vö. Die Neberschwemmung zu Pesth, Ofen und Gran im Monathe März 1838. Wien 1838. 55./

37. A K. K. privilegierter Pesther Kundschafts- und Auktionsblatt 1838. évi 21-25. számaiból Sántha Tiborné gyűjtése. Érdekes és tanulságos a halottakra vonatkozó ellentmondó adatokat egymással szembeállítani. Figyelmen kívül hagyva az újságok rémhíreit a hivatalos adatokkal szemben Anton Benkert /1838. 35./ és Blaskovits Sándor /1839. 29./ 200-ra, Jankovich Antal /1838. függelék 10./ több százra teszi a halottak számát. Albach szerint április 22-ig összesen 151 halottat találtak s ebből 136 biztosan az árvíz áldozata. /Albach József 1838. 59./ Fentiekből Tonelli Sándor /1944. 32./ a 200 fős számot fogadja el, míg Asztalos Miklós /1938. 84./ Trattner János után 122 főt említ, de megadja a korábbi jelentések 151 és 136 fős számát is. Zawadowski Alfréd /és utána Lászlóffy Woldemár, Bácskai Vera valamint a Budapest története 3. kötete/ a 151 fős adatot veszi át. A Budapest Lexikon pesti veszteségként Zawadowski 153 fős országos adatát adja meg, míg Rajna György /1979. 362./ 438 halottat említ. Ez utóbbi azonos az összes márciusban elhalálozott számával Asztalos Miklós szerint /1938. 84./, aki erre vonatkozólag forrásként Trattnert illetően a Hazai és Külföldi Tudósításokat nevezi meg. Schöpf-Merei Ágoston lényegesen megbízhatóbb adatai szerint azonban az összes márciusi haláleset száma 647 fő /1839. 74-75./
38. Frankenburg Adolf 1868. 2. kötet 61-2. A betegségekre vonatkozóan ld. Eckstein Fridrik /1838/ és Schöpf-Merei Ágoston /1839/ munkáit.
39. A túlhalálozások /árvízmentes időszak halálozási arányaihoz való viszonyítás/ alapján becsült adatok /Schöpf-Merei Ágoston 1839. 74-75./
40. Galgóczy Károly 1876. 1. kötet 96.
41. Vö. 4. táblán látható adatainkkal például a Budapest története 3. kötetének számaait /Nagy Lajos-Bónis György 1975. 294./
42. Vidéken a lakóházak 55-60 százalékanak megfelelő számú gazdasági épület pusztulásával számolhatunk. /Ismertető 1838. július 15-i számában közölt Pest megyei arány alapján becsülve./
43. Lászlóffynak az 1938. évi jubileumi kötetben megjelent tanulmányában a kárösszegek teljesen zavarosak. Szerző nem tünteti fel, hogy milyen forintban adja meg a károkat. Ténylegesen az általa feltüntetett számok a Pest megyei falvak és Óbuda esetében pengő forintok, Buda és Pest esetében pedig váltóforintok. Utóbbinál azonban Lászlóffy a kár teljes nagyságaként az épületkárok 10,5 millió váltóforintos összegét szerepelteti.

44. Feltételezésünket alátámasztani látszik néhány ismert részadat: N. Czaga Viktória-Gajáry István alapján Buda városának teljes kárösszege kereken 1931 ezer váltóforint, az Ismertető 1838. 3. félév 5. számában megjelent Pest megyei kárösszeírás végeredménye pedig 1517322 pengőforint, vagyis kereken 3,8 millió váltó forint. Számszerűen mindkét összeg egyezik a segélyosztó választmány jelentésében Budára illetve Pest megyére megadott pengőforintnak nevezett adatokkal. Az egykorú sajtóban 70 millió pengő forintos kárról való vélekedés is megjelent, ez azonban irreálisan magas összeg. Csak a nagyságrend érzékeltetésére: ez kb. két és félszer nagyobb a magyar állam 1838. évi teljes jövedelménél. /Schwarcz Katalin 1981. 470-471./ Jellemző, hogy ezt a hírlapi túlzást átveszi Reitter Ferenc, tőle Zawadowski, tőle Lászlóffy, utóbbtól pedig Rajna György - sajnos ez a "módszer" történetírásunkból még ma sem halt ki teljesen.
45. Kőrösy József-Thirring Gusztáv 1905. 33-35.
46. Bierbauer Virgil /1932. 79./ 12 nem helybeli építőmesterről tud, akiknek a pesti céh engedélyezte a munkavállalást a fővárosban.
47. Lábán Antal 1914. 361. A Nemzeti Múzeum építkezésén dolgozó munkások pl. sztrájk formájában követeltek béremelést. /Lechner Jenő 1927. 30./
48. Asztalos Miklós 1938. 137., Nagy Lajos-Bónis György 1975. 350.
49. Lestyán Sándor 1940. 147. "...Itt már igazgatják a házakat mindenütt folyvást, noha véghetetlen drága kő, téglá, minden. Ezer téglá 40 for/int/ 1 81 /fa/ 22 for/int/ csak a mész olcsó, mert nincs a spekulánsok kezibe" - írja Karacs Ferencné lányának Teréznek 1838. július 18-án. /Sáfrán Gyöngyi 1963. 267./ vö. Jelenkor 1838. október 20. 333.
50. Asztalos Miklós 1938. 139., Reitter Ferenc 1865. 53., vö. N. Czaga Viktória-Gajáry István adataival.
51. Lábán Antal 1914. 361.
52. Uo. vö. Galgóczy Károly 1876. 1. kötet 96. és a kötetben N. Czaga Viktória-Gajáry István tanulmányának budai árukár adataival.
53. Wallentiny Dezső 1912. 295.
54. Ungár László 1938. 170-171.
55. A titkosrendőri jelentések szerint még Pollack Mihály is folytatott építőanyag spekulációt /Lestyán Sándor 1940. 147./ vö. 49. jegyzettel.
56. Pesther Tageblatt 1830.június 2-i adata - idézi Szilasy János kötetben közölt naplójában. Az építési tilalomra vonatkozó rendelet megtalálható a Budapest Gyűjtemény kisnyomtatvány tárában, feloldására ld. Rajzolatok 1838. május 17. 304.

57. Bierbauer Virgil 1932. 83. vö. Asztalos Miklós 1938. 129., 1938. évi emlékkiállítás 13. Igen szemléletesen írja le a pezsgő építkezési láz vonzó hatását a vidéki építőmunkásokra Kováts István szegedi származású közműves emlékirataiban /Kováts István 1981. 98-101./
58. Társalkodó 1838. június 9. 177. vö. Pesti királyi biztosság 1840. évi jelentésével.
59. Nemzeti Újság 1845. április 6. /39. évfolyam 54. szám/ 215.
60. 1838 áprilisában a külvárosok lakói hivatalosan is mentességet kaptak az építési szabályrendelet szigorú szabályai alól ti. engedélyezték számukra, hogy a nem teherhordó falakat ideiglenesen megépíthessék vályogból, ha ígéretet tesznek arra, hogy azt később kicserélik. /Bierbauer Virgil 1938. 269-270./ Erre a cserére azonban az esetek többségében aligha kerülhetett sor, sőt, feltételezhetően tiszta vályogépítkezések is bekövetkeztek. Erre utal az az adat, hogy a Ferencváros házainak majd 16 százaléka vályogfalú volt még az 1890-es népszámlálás idején is. Biztos, hogy ezek részben az árvíz után épültek illetve állítottak helyre. /Kőrösy József-Thirring Gusztáv 1905. 33-35./
61. F. C. Weidmann 1843. 39. és Hans Christian Andersen /Az 1842-es látogatásával kapcsolatos adatokat idézi Trencsényi-Waldapfel Imre 1937. 59./
62. Az árvízzel foglalkozó feldolgozások egy része a károk helyreállításával kapcsolatban szintén túlzásokba esik. Pásztor Mihály szerint 10 év kellett a helyreállításhoz /1940. 139./, Lászlóffy Woldemár szerint pedig a katasztrófa a főváros fejlődését 50-60 évvel vetette vissza. /1938. 216./ Mint látható, a pesszimista vélekedéseket sem a gazdaságtörténeti adatok, sem - mint később látni fogjuk - a népességnövekedésre vonatkozó számok nem támasztják alá.
63. Érdemes megfigyelni a személyes jellegű források sajátos műfaji megoszlását /13. tábla/: míg a levél elsősorban a nemesi származásúakra jellemző, az újságírás kifejezetten "polgári műfaj". Bár kevés egyházi személy által készített forrást ismerünk, feltűnő, hogy ezek rendszerint igyekeznek kerülni a személyes megnyilatkozásokat /levél, visszaemlékezés, napló./ Az árvíz alatti helyzet illetve a katasztrófa során tanúsított magatartás elemzésére a forráscsoportból az alábbi műveket használtuk:
 a./ egyháziak: Albach József 1838., Szilasy János 1888.
 Takács Sándor 1895.
 b./ nemesek: Barabás Miklós 1944., Fáy András 1853., Lónyay Menyhért 1885.,
 Szilágyi Pál 1937., Vörösmarty Mihály 1965., Majláth Béla
 1889-1891., Széchenyi István 1978., Rubinyi Mózes 1938.,

- Trócsányi Zolt 1965., Jenei Ferenc 1969., Wallentiny Dezső 1912., Brisits Frigyes 1944.
- c./ egyéb /polgári/: Benkert, Anton 1838., Frankenburg Adolf 1868., Giergl Henrik 1988., Némethy József 1838., Réz Pál 1955., Trattner János 1838., Karacs Teréz 1864., Sáfrán Györgyi 1963., "Z" 1838.
64. Bajza József anyjához írott leveléből például csak arról értesülünk, hogy részletes beszámolója még 1838. tavaszán elveszett /Szücsi József 1916. 232./, Toldy Ferenc pedig mindössze arról emlékezik meg, hogy az árvíz miatt egy ideig csukva volt a Nemzeti Múzeum Könyvtára, ahol dolgozni szokott. /Toldy István 1879. 390./
 65. "Z" A pesti ár 1838., Barabás Miklós(1944)és Fáy András(1853)önéletrajza, illetőleg Bártfay László naplója /Jenei Ferenc 1969/ és Szemere Pálnak előbbihez írott levele /Brisits Frigyes 1944/ alapján.
 66. Szemere Pál pl. a vízbetörés után hazamegy és előkészületek helyett lefekszik. /Brisits Frigyes 1944. 130./ A vízbetörés hírére 13-án éjjel felkeltett piarista atyák is visszafekszenek ágyaikba. /Takáts Sándor 1895. 329./. Jellemző egyébként, hogy a kalocsaiak hasonlóképpen nem vették komolyan a veszélyt még azután sem, amikor a pesti árvíz hírért meghallották. Csak akkor kezdték holmijukat menekíteni, amikor Kalocsát is elöntötte a Duna /Rajzolatok 1838. április 8./
 67. Ld. Bártfay László naplóját. /Jenei Ferenc 1969. 1. kötet 17./
 68. Jassik Menyhért 1838., Trattner János 1838. 342., 1838. évi emlékkiállítás 10., Bácskai Vera 1968. 97-99.
 69. Trattner János 1838. 176., Vereinigte Ofner-Pester Zeitung 1838. április 1.
 70. Blaskovits Sándor 1839. 30. A Regélő még ennél is nagyobb számról, 30 ezer "koldussá vált szegényről" ír. /Regélő 1838. március 22. 175./
 71. Az egyes rétegek helyzetének különbsége jól kivehető a szemtanúk beszámolójából. A szegényház lakóinak senki sem sietett a segítségére, így az összeomlott épület alól 22 holttestet emeltek ki /ld. Szilasy János naplóját/. Karacs Ferenc rézmetsző családja menekítésében önkéntes mentők segítettek /Karacs Teréz 1864./, míg a birtokos nemesi származású Barabás Miklós festő menekülését szolgája oldotta meg. /Barabás Miklós 1944./
 72. A gyermekkorú halottak aránya körülbelül megfelel össznépességen belüli arányuknak, a 15-59 éveseké ennél lényegesen alacsonyabb, ellenben a 60 év felettieké többszörösen meghaladja azt. Míg az árvíz során meghaltak-

nak csak kereken 31 százaléka 14 év alatti gyermek, addig a halottak közötti szokásos arányuk még az 1870-es évek járványmentes második felében is meghaladta az 50 százalékot. /Thirring Gusztáv 1896. 2./ Durva becslésként azt mondhatjuk, hogy - alapul véve az 1857. évi pesti kor és nemi arányokat - a férfiak túlélési esélye: a nőkének másfélszerese, a korcsoportokon belül a 60 év feletti idős korúakhoz viszonyítva pedig a gyermekek megmenekülése hétszer, a 15-59 év közötti felnőtteké kilencszer nagyobb valószínűségű volt /1857. évi népszámlálás 4-5. után számítva/.

73. Jó példa erre Fáy Andrásnak és barátainak viselkedése.

"... Kimentek Pécelre és öt hetet falun töltöttek, csak 24-dik ápril jöttek bé, és Budán fogadott kvartélyt e nyárra, és a magok házoknak semmi bajok sincs, hanem a' most nálunk módivá, noblvá vált elköltözni, falun élni s félni stb...", írja maliciózusan Ferenczy István testvérének.

/Wallentiny Dezső 1912. 294./ Vö. ezzel az arisztokrata ember nézőpontját:

"...A Pesten tartózkodás, melly soha sem volt földi Éden, most a legkedvetlenebb és unalmasbá vált; alig maradt valaki. Az asszonyok Orczy Lőrincznét kivéve mind el széllettek, a por, rossz víz, bűdösség etc. alig tűrhetők, én valóban kétlem, ha még valaha tűrhető lakhellyé válik még. Remélem idegenek nem igen fognak jönni nyomorúságunkat bámulni..."

olvashatjuk Károlyi György 1838. május 1-én Széchenyi Istvánnak írott levelében. /Bárfay Szabó László 1943. 1. kötet 302./

74. A magatartásokra vonatkozóan ld. a 63. jegyzetben felsorolt forrásokat.

Különösen Schöpf-Merei Ágoston /1839/ és Eckstein Fridrik /1838/ orvosi szemmel készített leírásai mutatnak be érdekes és hiteles példákat a lakosság katasztrófa alatt tanúsított magatartására vonatkozóan.

75. Számtalan adatunk van arra, hogy egy ladik, dereglye használatáért 50-100 pft-ot kértek a nyereszkezők. A piaci sátrakat tulajdonosaik 20 pft-ért adták át egy éjszakára, Budán egy szoba 50 pft-ba is belekerült. A hiányt kihasználva az élelmiszerárak is két-háromszorosára emelkedtek. a szemtanúktól tudjuk, hogy sokan a lopástól, rablástól sem riadtak vissza.

/Trattner János 1838., Réz Pál 1955., Rubinyi Mózes 1938., Brisits Frigyes 1944./

76. Asztalos Miklós 1938. 142-3., vö. Rajzolatok 1838. október 25.

77. Trattner János 1838. 168., 222-224. vö. Tolnai Gábor 1946. 355., Asztalos Miklós 1938. 89. Könnyen lehet, hogy a halottak számára vonatkozó túlzó becslések is részben a hirtelen elmenekülésekre vezethetők vissza, ti. sok embert holtnak hittek, holott egyszerűen csak otthagya a katasztrófa színhelyét.

78. "Mindenki fel van háborodva a pesti tanács ellen, akasztófavirágnak, tolvajnak, rablónak, despotának nevezik. Azt hangoztatják, hogy a tanács már az árvíz előtt is gyalázatosan visszaélt a hatalmával. A jogot pénzért árusították, aki nem fizetett, az nem kapott igazságot. A pesti városi hivatalnokok jellemző tulajdonságai a durvaság, a nagyképűség és az erkölcsstelenség. Mikor az árvíz tombolt, nem gondoltak a mentésre és pusztulni hagyták az embereket. Ezért akarják a jurátusok és az ügyvédek báró Wesselényi Miklóst mindenki fölé emelni és azt a hírt terjesztették, hogy már elejtették a perét..." - jelenti április 17-én egy titkosrendőr /Lestyán Sándor 1940. 144./ Vö. Wesselényi Miklós naplójával. /Rubinyi Mózes 1938. 42./
79. Trócsányi Zsolt 1965. 397.
80. Mivel a városháza víz alá került, a pesti tanács nem tudott hol összejönni. József nádor kiküldöttje is a megyei hatóság segítségével kísérelte meg az érintkezést a városi tisztségviselőkkel /1938. évi emlékkiállítás 11./
81. Egy tudósítás 59 különböző rendfokozatú, a mentésben kiemelkedő módon résztvevő katonát nevez meg - s nyilván ők a közreműködőknek csak töredékét teszik ki. /Jelenkor 1838 április 11./ A Nemzeti Múzeum veszélyben forgó gyűjteményét is katonák helyezik biztonságba Horvát István múzeumőr vezetésével. /A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp. 1902. XXVI./
82. Az már az élet furcsa fordulatai közé tartozik, hogy a főváros katonai parancsnoka - s ílymódon a mentés egyik központi alakja az az Ignaz Lederer, aki 1848 tavaszán dicstelen ellenforradalmi szerepet tölt be ugyanitt - ez azonban tíz évvel korábbi szerepét nem minősítheti vissza. Ugyanígy tartozunk az igazságnak azzal, hogy a városban állomásozó osztrák katonaság pozitív szerepléséről megemlékezzünk, melyről a feldolgozások többsége azóta is hallgat.
83. Ld. Trattner hosszú leírását a Pest-Budára áramló különböző formájú segélyekről. /Trattner János 1838. 233-341./
84. A segélyezések és kölcsönök lebonyolításáról ld. részletesebben N. Czaga Viktória-Gajáry István tanulmányát.
85. Előfordult, hogy egyesek a valóságosnál nagyobb kárt jelentettek be, az előírások ellenére kedvezményes kölcsönért folyamodtak tehetős személyek is, illetőleg a segélyosztásnál felekezeti alapon részrehajlások történtek. A kiosztott segélyek kárnagysághoz viszonyított aránya is gyakran indokolatlanul különböző volt. /Lestyán Sándor 1940. 144-148./
86. Frankenburg Adolf 1868. 62.

87. Bártfay Szabó László 1943. 1. kötet 302.
88. Munkácsy /János/: Nyílt levél. /Rajzolatok 1838. április 19. 237./
89. Magyarország, Erdély és Horvátország megyéi kereken 125000, városi törvényhatóságai 71000 pengő forintnyi adományt küldtek Pest-Budára, míg Bécs városából - bele nem értve az udvart és a császárvárosban élő arisztokratákat - összesen 225000 pengő forint segély érkezett. /Trattner János 1838 233-341. után vö. a 20. táblában idézett forrásokkal/.
Ezek után talán nem tekinthető véletlennek, hogy bár titkosrendőri jelentés szerint Wesselényi és barátai politikai alapon kicsinyelték Ausztria szerepét a károsultak segélyezése terén, átmenetileg mégis nőtt Bécs népszerűsége a pesti közemberek között. /Lestyán Sándor 1940. 143-4./
90. Rajzolatok 1838. április 5.
91. Érdekes, hogy az utókor - nemcsak a feldolgozások, hanem egyes visszaemlékezések is /Podmaniczky Frigyes 1984./ úgy látják, hogy az egész ország Pest-Buda felé fordult a katasztrófa hatására. Ezzel szemben a kortárs Andrássy György Munkácsy János idézett soraihoz hasonlóan érdektelenségről ad számot: "...nézeteim... főcélja a Kormány s az Ország figyelmét ezen közszerencsétlenségre nézve, mennyire tőlem telhetik, élénkíteni. - Itt, mint nagyobb részt az Országba, oh fájdalom! még nem is sejditik a seb mélyét részint szegénység, részint vármegyei hazai tárgyak okozta elfogultságokban! - Pedig belső győződéseim szerint ezen csapás kellőleg felhasználva az Országra nagy áldást áraszthatna. De mi haszna, mikor az Emberek alkottják a nép boldogságát, s nem az elemek..." - írja a Gömör megyei Hosszúrétről Széchenyi Istvánnak 1838. május 1-én /Bártfay Szabó László 1943. 1. kötet 303./. Az ellentmondást feloldani jelenleg nem tudjuk. Lehetséges, hogy az utókor Pest-Buda 1848-as szereplésének hatását vetíti vissza az árvíz időszakába.
92. Jó példa erre a Nemzeti Színházban spontán módon megszerveződött menekült közösség /Szilágyi Pál 1937./, vagy ebbe a kategóriába sorolható Wesselényi Miklós és az által irányított illetve befolyásolt "mentőosztagok". /Rubinyi Mózes 1938./
93. Barta István 1961.
94. Egyedül a segélyosztó választmány költségén 553 károsult idegent szállítottak el gőzhajón Pest-Budáról /1839. május 1-i jelentés/, az egyenként távozottak száma pedig ma már felderíthetetlen. A diákságra vonatkozóan ld. Lauka Gusztáv visszaemlékezését: "...Ezer nyolcszáz harmincnyolc március havában, az árvíz kiöntött Pestről. Többen, kik üres fejjel és üres

ládával haza szállingóztunk, a jogi tanulmányok folytatására többé nem tértünk vissza Pestre, hanem azt Nagyváradon, Kassán, vagy Máramaros/Szigeten végeztük be..." /Lauka Gusztáv 1879. 3./

95. Kovács István 1981. vö. Bácskai Vera kötetbeli tanulmányával.
96. Tolnai Gábor 1938. 288-289. vö. Ney Ferenc 1843.
97. Kőrösy József-Thirring Gusztáv 1905. 33-35.
98. Példaképpen idézhető a Ferencváros. /Turányi Kornél 1948./
99. Ld. erről részletesebben Bierbauer Virgil /1938/ tanulmányát.
A jelzett változás miatt az elsősorban a művészeti szempontokból kiinduló építészettörténészek negatívan értékelik az árvíz hatását Pest-Buda városépítésére. /Zádor Anna-Rados Jenő 1943. 391. vö. A. G. ismertetését az 1938. évi jubileumi árvízkötetéről. Tér és forma 1938. 1-2. 90./
100. Jankovich, Anton 1838. 11-13., Trattner János 1838. 150-153. vö. Bierbauer Virgil 1938. 260-265. Kicsit szélsőségesen fogalmazva, de nagyon plasztikusan jellemzi a pesti épületállományt Ferenczy István testvérének írott levelében: "...Nem lehet ideád, mennyi haszontalan sok sár-ház volt Pesten és azon 2200 összerogyott házból nem volt tíz, amely kőből lett volna; nem volt egy, amely gyökeréből újonnan épült volna; lehetett olyan, amely ezelőtt 100 esztendővel egy földszintnyi lóistállónak épült fundamentuma volt, annak-utánna egy földszintes ház lett belőle, később egy emeletet tettek rá, aztán kettőt; így természetes, ha összevasadozott..." /Wallentiny Dezső 1912. 294./
101. Rosen, Christine 1986. 4-10.
102. Albach József 1838. 55.
103. Rajzolatok 1838. április 29., Társalkodó 1838. július 11. vö. Sáfrán Györgyi 1963. 267.
104. Podmaniczky Frigyes 1984. 97. 98. vö. a kötetben közölt "Árvízi Krónika" adataival.

BIBLIOGRÁFIA^{a/}

Abel, Wilhelm 1974

Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen
Europa. Versuch einer Synopsis.
Hamburg

Alexander, John T. 1980

Bubonic plague in early modern Russia. Public health
and urban disaster.
New York

Appleby, Andrew B. 1978

Famine in Tudor and Stuart England.
Stanford

Baker, G. W. - Chapman, D. W. (eds.) 1962

Man and society in disaster.
New York

Barta István 1961

Az 1831. évi pesti koleramozgalom.
Bp. /Tanulmányok Budapest múltjából XIV./ 445-470.

Barton, Allen H. 1969

Communities in disaster.
Garden City-New York

Benda Gyula 1977

A somogy megyei adózók termése 1816-ban.
In: Somogy megye múltjából 8. 135-186.

Dávid Zoltán 1973

Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása.
In: Orvostörténeti Közlemények (69-70) 75-130.

Dobrossy István - Veres László 1978

Miskolci árvíz 1878-1978.
Miskolc

Domanovszky Sándor 1935

József nádor iratai 3.

Bp. /Magyarország újabtkori történetének forrásai./

Duka-Zólyomi Norbert 1977

Pozsonyi himlőjárványok és himlőhalálozások a

18. század végén.

In: Történeti Statisztikai Tanulmányok (3) 325-348.

1857. évi népszámlálás =

Bevölkerung und Viehstand von Ungarn.

(Pest-Ofner Verwaltungsgebiet.)

Wien 1859.

Fritz, Charles E. 1961

Disaster.

In: Merton, R. K.-Nisbet, R. A. (eds.)

Contemporary social problems. 651-694.

Gunst Péter 1984

Az aszályok és a magyar állam.

In: Agrártörténeti Szemle (26) 3-4. sz. 438-457.

Gutman, Myron P. 1980

War and rural life in the early modern Low Countries.

Princeton, New Jersey

Jäger, Wieland 1977

Katastrophe und Gesellschaft. Grundlegungen und

Kritik von Modellen der Katastrophensoziologie.

Darmstadt-Neuwied

Jelentés az 1875. június 26-iki viharról.

(Kézíratos másolat - B 0910/85.)

Kahan, Arcadius 1979

Social aspects of the plague epidemics in eighteenth-century Russia.

In: Economic Development and Cultural Change (27)

255-266.

Kőrösy József - Thirring Gusztáv 1905

Budapest főváros az 1901. évben.

Bp. 1. köt.

Kövér György 1986

1873. Egy krach anatómiája.

Bp. /Az én világom/

A Központi árvízbizottmány jelentése az 1876-ik évi

árvíz lefolyásáról.

Bp. 1876.

Lakatos Ottó 1881

Arad története. 2. köt.

Arad

Langer, William 1958

The next assigment.

In: American Historical Review (63) No 2. 283-304.

Lászlóffy Woldemár 1982

A Tisza. Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben.

Bp.

Lauka Gusztáv 1879

A múlttól a jelennek.

Bp.

Mádai Lajos 1983

Az utolsó nagy kolerajárvány demográfiai képe

Európában és az Egyesült Államokban (1872-1873).

Bp. /A Népeségtudományi Kutató Intézet kutatási
jelentései 9./

Mailáth, Johann 1853

Geschichte der Magyaren. Bd. 4.

Regensburg

Ney Ferenc 1843

Ibolyák. Beszély füzér 8-12 éves gyermekek számára
magyar és német nyelven. Pesten.

Nagy Lajos /Ludovicus/ 1828

Notitiae politico-geographico-statisticae inclyti
regni Hungariae partiumque eidem adnexarum.
Budae, 1. köt.

Post, John D. 1976

Famine, mortality and epidemic disease in the
process of modernization.
In: Economic History Review (29) 14-37.

Réthy Antal 1952

A Kárpátmedence földrengései. (455-1918)
Bp.

Réthy Antal 1962

Időjárási események és elemi csapások Magyarországon
1700-ig.
Bp.

Réthy Antal 1970

Időjárási események és elemi csapások Magyarországon
1701-1800-ig.
Bp.

Robbins, Richard G. 1975

Famine in Russia 1891-1892. The imperial government
responds to a crisis.
New-York-London

Rosen, Christine M. 1986

The limits of power. Great fires and the process of
city growth in America.
London-New York

Rotberg, Robert J. - Rabb, Theodore K. 1983

Hunger in history: the impact of changing food
production and consumption patterns on society.
In: The Journal of Interdisciplinary History
(14) Különszám.

Schwarcz Katalin 1981

Magyarország államháztartása 1828-1847-ben a
Tafeln adatai alapján.

In: Történelmi Szemle (24) 3. sz. 450-477.

Sjoberg, Gideon 1962

Disaster and social change.

In: Baker, G. W. - Chapmen, D. W. 1962.

356-384.

Slack, Paul 1985

The impact of plague in Tudor and Stuart
England.

London, Boston

Sorokin, Pitirim A. 1975 (1922)

Hunger as a factor in human affairs.

Gainesville, Univ. Pr. of Florida.

Surányi-Unger Tivadar 1921

A gazdasági válságok történetének vázlata
1920-ig.

Bp.

A szegedi árvíz 1879.

Bp. 1969. /Vízügyi történeti füzetek 1./

Szilágyi Sándor 1897

A magyar nemzet története.

Bp. 9. köt.

Thirring Gusztáv 1896

Budapest gyermekegészségügyi viszonyai.

Bp.

Tilkovszky Loránt 1955

Az 1831. évi parasztfelkelés.

Bp.

/Toldy István/ T. I. 1879

Toldy Ferenc hátrahagyott irataiból.

In: Budapesti Szemle 19. köt. 387-403.

Vállas Antal 1848

Nemzeti encyclopaedia.

Pesten, 1. köt.

Weidmann, F. C. 1843

Pittoresker Welt-Album.

Wien

Watkins, Susan C. - Menken, Jane 1985

Famines in historical perspective.

In: Population and Development Review Vol. 11/4.
647-675.

Zádor Anna - Rados Jenő 1943

A klasszicizmus építésze Magyarországon.

Bp.

a/ Az 1838. évi árvízre közvetlenül vonatkozó művek részletes adatai a kötetben levő válogatott bibliográfiában található meg. Itt csak az abban nem szereplő kiadványokat soroljuk fel.

GIERGL HENRIK VISSZAEMLEKEZÉSE AZ 1838. ÉVI PEST-BUDAI

ÁRVÍZRE

Bevezető

1724-ben érkezett Pestre G i e r g l M a r t i n s z a b ó m e s - t e r Tirolból. Nem tudjuk hányadmagával, vágott neki vándorútjának, de anynyi bizonyos, hogy 100 év múltán a tekintélyes polgárokká emelkedett Giergl család 40 ismert tagjáról tudunk, köztük sok kiváló iparosról és kereskedőről. 1792-ben született G i e r g l A l a j o s e z ü s t m ű v e s, aki Szentpéter melletti a kor legismertebb ötvösművésze. Fivére, I g n á c kiváló üveges, K á r o l y és fiai kártyafestők. Az emelkedő életszínvonal, a reformkori fejlődő Pest élete lehetővé, a céhes szabályok kötelezővé tették, hogy az iparos családok külföldi tanulmányútra küldjék a gyermekeiket. A mesterségbeli tudást részben itthon is ellesték, de főiskolák és múzeumok híján az ízlés és egyéni stílus kialakítására a technológia és szakismeret továbbfejlesztésére csak külföldi tanulmányút révén nyílt mód. Az ezüstműves Giergl Alajos hasonnevű fiát ötvösnek neveli, de az először a magyar Pesky, majd a bécsi Rahl hatására a portréfestésben találja meg önmagát. Szülei mellett főúri mecénások is segítik tanulmányaiban. Ő veszi fel a Györgyi nevet, valószínűleg azért, hogy a rokon kártyafestőktől megkülönböztesse magát. A Történelmi Képcsarnok Erkel, Telepy, Bezerédy, Széchenyi, Deák és Ürményi arcképeit őrzi G i e r g l G y ö r g y i A l a j o s portréfestő /1821-1863/ kezétől. A Nemzeti Galériában 28 képe van.

Az üveges család megmaradt a Giergl név mellett. Ignác üveges legtehetségesebb fia G i e r g l H e n r i k /1827-71/ nagyszerű rajzoló, kelyhek, kancsók művésze, apja műhelyében szerez mesterlevelet, azután külföldi tanulmányútra indul, ahol a nyugati üvegtechnikákkal ismerkedik. Bejárja Ausztria, Olaszország, Németország, Csehország sok neves városát. 1848-ban Berlinben éri a forradalom híre és májusban hazatér Pestre, ahol egy ideig nemzetőri szolgálatot is teljesít. Apja halála után 1865-ben átveszi annak Váci utcai üzletét és élete hátralevő hat évében felvirágoztatja a céget. Valószínűleg az üvegesműhelyben szerzett szilikózis okozza korai halálát. Megmaradt művei az Iparművészeti Múzeumban láthatók. Fia, Kálmán nem a család hagyományos mesterségét folytatta, hanem építész lett. Számos ismert pesti középület, köztük a Zeneakadémia és a Klotild paloták építése fűződik nevéhez.

Saját feljegyzései tanúsítják, hogy Giergl Henrik legnagyobb öröme, ha munkája után szabadidejében az írásnak szentelheti magát. Első ránk maradt műve az a 90 oldal terjedelmű, gót betűs német önéletrajz, melyet 24 éves korában 1851-ben írt gyermekkoráról, fiatalságáról, családjá életéről, vándoréveiről és az 1848-49-es szabadságharc eseményeiről. Ezek között is külön érdeklődésre tarthat számot a pest-budai árvíz leírása, ahogy azt a szerző gyermekfejjel átélte és később visszaemlékezett rá.

MEINE LEBENS-BIOGRAPHIE, ALS EINLEITUNG ZU MEINEM TAGEBUCH^{1./}

Ein Jahr darauf war die große furchtbare Überschwämmung. Schon früher hörte man und las in den Zeitungen von solchen massenhaften Schneefällen, wie man sich kaum erinnern könne auf ähnliche, zudem war die ganze Donau fast zugefroren, daß die größten Frachtwägen hier über das Eis fuhren, ohne jede Bedenklichkeit vielleicht einzubrechen.

Gegen Ende Feber und anfangs Marz trat plötzlich solch warme Witterung allenthalben ein, daß der Schnee überall schnell zerfloß, und alle Großen und kleinen Flüße und Bache anschwellen und solche Wassermaßen aus Tyrol, Bayern, Östreich und den Karpathen etc. der Donau zufährten, daß diese in einigen Tagen bis zum Rande übertoll war. Das sehr dicke Eis konnte so schnell nicht schmelzen, sondern wurde durch das enorme Wasser gehoben, und bewegte sich äußerst langsam und oft stockend, welches die Ursache war, daß es sich an Csepele's Insel festgesetzt, und durch den Nachdruck sich nicht nur aufgethürmt, sondern auch bis in den Grund gebohrt hatte. -

Nun stieg das Wasser staunend schnell, in einer Stunde auch einen halben Fuß, welches die Pesther dermaßen mit Schrecken erfüllte, daß alle Hauseigentümer und der nur Pferde besaß von ihren Ställen alten Mist, dann Sand und Steine und Erde an das Donauufer fahren ließ, um einen Damm zu bauen. - Es waren bei dieser Arbeit über 1000 Menschen beschäftigt, doch war alle Mühe fruchtlos, das Wasser stieg bis zu einer nie geglaubten Höhe, hatte schon den Damm erreicht, und die Oberfläche stand schon höher als das Straßenpflaster. -

Gegen Abend wurde trotzdem noch immer bei Fackelschein fortgearbeitet, welches grauevoll aussah, - doch endlich sickerte der Damm, und an manchen Stellen rinzelte das Wasser wie kleine Quellen. - Nun ließ man Alles ruhen und es wurde Sturm geläutet. Fürwahr man kann sich nichts schrecklicheres und angstvolleres denken, als ein Sturmgeläute, besonders aber ohne Feuerbrunst... Es ist etwas schauerliches, Entsetzen und Furcht ruht auf allen Zügen, angstvoll harrt jedes Gemüth auf die Dinge, die da kommen sollen, und manche wagen es oft kaum laut zu reden, aus Furcht die Sache zu verschlimmern. Mit Fackeln sah ich eine Menge Leute herumrennen. Gasse auf Gasse ab, die sich von den ebenerdigen Wohnungen in den ersten Stock flüchteten; manche raumten ihren Verkaufsladen aus, und die meisten liefen mit Bettzeug beladen vorüber. -

Dienstag den 13 März 1838. in der Nacht um 11 Uhr ist der Damm eingebrochen, und das Wasser stürmte brausend und schäumend wie eine Mastwolke daher, die alte Postgasse entlang, und vereinigte sich fast gleichzeitig mit den Wassermassen, die aus den goldenen Hand Gasse und der Waiznergasse daher schoßen, vor unserem Hause. - Das lärmte wie ein Wasserfall, und gleich darauf herrschte Todtenstille. -

Bald darauf führte man die Postpferde vorüber, die in dem Hause vis a vis, wo sich auch unser Gewölbe befand, ihren Stall hatten, nach dem Postgebäude in der Herrengasse, wo noch kein Wasser war. In unserem Gewölbe blieb Alles wie es war, ausgenommen die Spiegel in Goldrahmen, die alle etwas gestellt wurden, dennoch aber vom Wasser vereißt wurden, - denn wer dachte sich, daß es so hoch kommen würde?!

Wir hatten damals einen Wirth im Hause, der im Keller ein Kalb hatte, und dasselbe, da er nicht wußte wo er es unterbringen sollte, schlachtete. Von dem Kalbe aßen wir alle im Hause befindlichen die ganze Zeit, und was das Essen anbelangt, hatten wir keinen Mangel, denn wir waren auch mit Mehl, Hülsenfrüchten etc. gut versehen.

Trotz dem gräßlichen Unglücke sah man oft Scenen, die einem unwillkürlich zum lachen reizten, und oft sahen wir Jamernden in einer Kiste, einer Tonne, oder in einem Waschtrog der auf eine Thür genagelt war, daher schiffen. In unserer Nachbarschaft wohnte auch ein junger Fiscal, der eben auf Recognoscierungen ausgehen wollte, und den wir in einer Kiste, wovon wir eine Menge im Hofe des Szentkirályischen Hauses sehen hatten, vorbei schwimmen sahen. Aber kaum hatte er sich von seinem Hause 20 Schritte entfernt, so faßte die Kiste Wasser, und er sank allmählich tiefer, daß er aus Angst laut aufschrie. Zum Glück ging ihm das Wasser nur bis an die Brust.

Die Donau erreichte den 15^t. März den höchsten Stand so daß es an einigen Häusern z. B. bei der Pfarrkirche, bis in den ersten Stock reichte. - Nur die höchsten Stellen Pesth's waren vom Wasser frei, als die ewang. Kirche, die franziskaner Kirche, das Invaliden Palais, der neue Marktplatz etc wohin sich überall die Leute flüchteten, auf dem Marktplatz standen noch die Marktbuden, welche alle mit armen Familien angefüllt waren, in denen sie Obdach suchten. - Täglich flüchteten sich Leute nach Ofen, zu welchem Zwecke mitten durch den Eisgang das Dampfschiff fuhr, und die Leute die auf großen und kleinen Schiffen durch die Gassen bis an die Donau sich wagten, unentgeltlich mitnahm. Dies hatten die Pesther dem alten verstorbenen Erzherzog Joseph zu danken, der überhaupt viel Gutes für das Volk wirkte. -

Durch den ungeheueren Wasserstand wurde das Eis endlich gehoben, und nachdem es Luft hatte, sahen wir auf offener Donau die größten Eismassen wie Pfeilen vorüber schießen. – Am meisten Angst machten uns die bösen Nachrichten die wir hörten, und die, wie es immer bei solchen Dingen zu gehen pflegt, immer größer anwuchsen, – jeder setzt etwas dazu und so steigt es oft bis ins unendliche. Dieser brachte uns die Nachricht dieses oder jenes Haus ist von oben bis unten gesprungen, im einer Weile hörte man, es wäre zusammengestürzt, und so kam eine Schreckensbotschaft nach der andere; welche unsere Befürchtungen über unsere eigene Existenz nur vergrößerten, denn vor unserem Hause hatte sich das Eis solchergestalt zusammengedrängt, daß wir im Notfall nicht einmal zum Thore hinaus konnten. –

Im ganzen sind in Pesth über 2000 Häuser gestürzt, natürlich meistens kleinere, und besonders litten die Josefstadt, Franzstadt und Theresienstadt, wo ganze Straßen eingestürzt waren, und alle Dächer auf der Erde lagen.

Nun sank das Wasser in einem fort, und Samstags nachmittag hatte es sich in den uns am nächsten liegenden Gassen gänzlich verloren, so daß wir unser Haus verlassen konnten. Mein Vater ging sogleich ins Gewölbe um den Schaden anzusehen. – Komisch sahen die vielen auf dem Boden im Schlamm zerstreut liegenden Gläser aus, die das Wasser gehoben, und dort niedergesetzt hatte; mehr Schaden hatten wir an den Spiegeln, deren Rahmen das Wasser gehoben, und dann umgestürzt hatte, und zerbrachen. – Dies wäre aber noch Alles gut abgelaufen, wenn uns nicht ein größeres Unglück getroffen hätte, – erst 4 Wochen nach dem Wasser stürzte ein Theil unseres Hauses in der Schiffmannsgasse ein, welcher Aufbau meinem Vater mindestens 4000 ft. C o n. M ü n z kostete. Dies geschah am Charfreitag. –

Durch diese Überschwämmung entstand eine Unordnung und Hemmung in allen Verhältnissen. Auch die Schulen wurden geschlossen, und erst mit Anfang October nahmen sie wieder ihren Anfang. Dadurch hatten wir ein Jahr versäumt, und mußten es wieder von vorne an repetieren. Mit erneuerten Fleiß machte ich mich über alle Studien, und war froh daß ich wieder in die Schule ging. Wir hatten wieder unseren alten Professor, den wir auch bis zu meinem Austritt aus der lateinischen Schule behielten.

Ich lernte während meiner ganzen Schuljahr fleißig, und schwang mich von 16^t bis zum 2^t Eminenten empor. Dadurch bekam ich vor der Schuljugend einiges Ansehen, und machte selbst einen kleinen Professor über mehrere, mir zugetheilte Schüler, die mir täglich ihre Lectionen hersagen mußten, und die ich dann nach meiner Einsicht mit bene, valde bene, oder mit der tertiae Classis belohnte.

ÉLETRAJZOM, BEVEZETŐÜL NAPLÓMHOZ

... Egy évre rá volt a borzalmas nagy árvíz. Már korábban lehetett halani és olvasni az újságokban olyan nagy tömegű havazásokról, aminőkhöz hasonlóra aligha emlékezhetne valaki. Amellett a Duna majdnem teljesen befagyott, úgy, hogy a legnagyobb teherkocsik is a beszakadás veszélye nélkül közlekedtek a jégen.

Február vége felé és március elején hirtelen mindenfelé oly meleg időjárás köszöntött be, hogy a hó mindenütt gyorsan megolvadt, és minden kisebb és nagyobb folyó és patak megduzzadt és olyan víztömegeket szállítottak Tirolból, Bajorországból, Ausztriából és a Kárpátokból stb. a Dunába, hogy az néhány nap alatt a partokig túltelítődött. A vastag jégréteg ilyen gyorsan nem tudott elolvadni, hanem a hatalmas víz által felemelve rendkívül lassan, és gyakran akadózva haladt előre, s ez volt az oka annak, hogy a jég a Csepel-szigeten megakadt, és nagy nyomás hatására nem csak összetorlódott, hanem még a talajba is belefúródott. -

A víz tehát bámulatos gyorsasággal emelkedett, egy óra alatt akár fél lábnyit is, ami a pestieket oly mértékben töltötte el rémülettel, hogy minden háztulajdonos, és akiknek csak lovai voltak, istállótrágyát, majd homokot, követ és földet szállítottak a Duna-partra gát építéséhez. Ezen a munkán több mint 1000 ember dolgozott, mégis minden fáradozás hiábavalónak bizonyult. A víz minden képzeletet felülmúló magasságot ért el, elérte a gát szintjét, és elborította az utcák kövezetét.

Ennek ellenére még estefelé is folytatták a munkát fáklyafénynél, ami hátborzongató látvány volt. Végül is a gát szivárogni kezdett, néhány helyen a víz úgy csordogált, mint kis forrásokból. Akkor minden munkát abbahagytak, és félreverték a harangokat. Nem lehet borzalmasabb és rettentőbb dolgot elképzelni, mint a vészharang kongását, különösen olyankor, amikor nincs tűzvész. Ez valami rettenetes, kétségbeesés és félelem ül az emberek arcvonásain, aggodalommal várják, mi jöhet még. Egyesek hangosan beszélni is alig mernek, nehogy rontsanak a helyzeten. Láttam egy csomó embert fáklyákkal szaladgálni fel s alá, ők földszintes lakásokból menekültek az első emeletre. Voltak, akik boltjukat rámosták ki, a legtöbben ágyneművel megrakodva futottak el.

Kedden, 1838. március 13-án éjjel 11 órakor beszakadt a gát, és a víz zúgva és tajtékozva zuhogott be, mint egy hatalmas felhő, a Régiposta utcán,

és a mi házunk előtt azonnal egyesült az Aranykéz utcából és Váci utcából betörő víztömeggel. Ez olyan zajt keltett, mint egy vízesés, majd azonnal halotti csend uralkodott el.

Hamarosan elvezették a postalovakat a mienkkel szemközti házból, ahol a mi boltunk és az ő istállójuk volt, az Úri utcai postaépülethez, ahol még nem volt víz. A mi raktárunkban minden úgy maradt, ahogy volt, kivéve az aranykeretes tükröket. Ezeket a víz magával ragadta, pedig mindet kissé magasabbra helyeztük. Ki gondolta volna, hogy a víz ilyen magasra feljöhet?!

Lakott akkoriban egy vendéglős a házunkban, aki a pincében egy borjút tartott. Minthogy nem tudta hol elhelyezni, levágta. A borjú húsból táplálkozott a ház minden lakója. Ami az étkezést illeti: nem szenvedtünk hiányt semmiben, liszttel, hüvelyesekkel jól el voltunk látva.

Az iszonyatos szerencsétlenség ellenére gyakran láthattunk olyan jelene-
teket, amelyek akaratlanul is megnevettettek. Gyakran láttunk jajveszékelőket
ládában, hordóban, ajtóra szegezett mosóteknőben hajózni. Szomszédságunkban la-
kott egy fiatal ügyvéd, aki éppen szemlére akart indulni, s egy olyan ládában
láttuk elúszni, amilyenekből sokat láttunk a Szentkirályi-ház udvarán. Alig
jutott azonban tovább 20 lépésnyinél házatól, a ládába behatolt a víz és fo-
kozatosan süllyedni kezdett, s ő félelmében hangosan felkiáltott. Szerencsé-
re a víz csak a melléig ért.

A Duna március 15-én érte el legmagasabb szintjét. Ekkor egyes házaknál,
pl. a plébániatemplomnál az első emeletig ért. Csak Pest legmagasabb pontjai
nem kerültek víz alá, így az evangélikus templom, a ferences templom, az In-
validusok palotája, az új vásártér stb., ahova az emberek mindenfelől menekül-
tek. A vásártéren még álltak az árusító bódék, amelyekben szegény családok hú-
zódtak meg, ezekben kerestek menedéket. Nap mint nap sokan menekültek Budára.
E célból gőzhajó járt a jégzajlásban, és az embereket, akik kisebb-nagyobb
csónakokkal az utcákon át a Dunáig merészkedtek, díjtalanul felvette. Ezt a
pestiek a néhai öreg József főhercegnek köszönhatték, aki egyébként is sok
jót tett a népnek.

A szörnyű magas vízállás végre megemelte a jeget, és amint a levegőhöz
jutott, hamarosan láthattuk a nyílt Dunán a legnagyobb jégtömegeket, mint a
valami oszlopokat előrehaladni. Legjobban a rossz hírek aggasztottak. Ezek -
mint ahogy a mindig történni szokott - mindig nagyobbra nőttek, - mindenki
hozzátoldott valamit, s növekedésüknek nem volt határa. Egyik azt a hírt hoz-
ta, hogy egyik vagy másik ház teljes magasságában végigrepedt, hamarosan azt

hallottuk, hogy már össze is omlott. Így követték egymást a rémhírek, amik saját létünk feletti aggodalmunkat egyre csak növelték, mivel házunk előtt úgy összetorlódott a jég, hogy szükség esetén sem jutottunk volna ki a kapun.

Pesten, összesen 2000 ház dőlt össze, természetesen főleg a kisebbek. Különösen a Józsefváros, Ferencváros és Terézváros szenvedett: itt egész utcák dőltek romba és valamennyi háztető a földre került.

A víz most már egyfolytában apadt, és szombat délután a hozzánk legközelebb eső utcákból is eltűnt, így elhagyhattuk házunkat. Apám azonnal a rakárba sietett, hogy megnézzé, mennyi kára esett. Humoros látvány volt az iszapban szerteszét heverő sok pohár, amelyeket a víz felemelt, majd mostani helyükre letett; több kár esett a tükrökben, ezek keretét a víz megemelte, majd feldőltek és összetörték. Ez még elég elfogadható lett volna, ha nem ér minket még nagyobb szerencsétlenség - az árvíz után négy héttel Hajós utcai házunk egy része leomlott. Ennek felépítése apámnak legalább 4000 konvenció forintjába került. Ez nagypénteken történt.

Ez az árvíz az életviszonyokban zavart okozott és gátolta az élet szokásos menetét. Az iskolákat is bezárták, és csak október elején nyitották meg újra. Ezáltal egy évet veszítettünk, és mindent elölről kellett ismételnünk. Megújult szorgalommal küzdöttem át magam tanulmányaimon, és boldog voltam, hogy újra iskolába járhattam. Régi öreg tanárunk tanított minket ismét, s ő maradt mellettünk egészen a latin iskolából való kilépésemig.

Az egész tanévben szorgalmasan tanultam, és sikerült is a 16. helyről a 2. eminens helyre feltörnöm. Ezáltal a tanulóifjúság előtt bizonyos tekintélyre tettem szert. Több, hozzám beosztott diákkal professzort játszhattam: naponta fel kellett mondaniuk nekem leckéjüket, s tőlem ezért - belátásom szerint - b e n e , v a l d e b e n e , vagy t e r t i a e c l a s s i s^{2.}/ érdemjegyet kaptak.

/Fordította: Györgyiné Zámor Magda - Györgyi Erzsébet/

JEGYZETEK

1. 90 lapos kézirat bőrkötésben készült 1851-ben Pesten
/Gelley András tulajdonában./ Az itt közölt részletek az eredeti 11-16. oldalán találhatók.
2. Jó, jeles vagy elégtelen.

SZILASY JÁNOS ÁRVÍZI NAPLÓJA

(1838.)

Szilasy János filozófiai és pedagógiai író 1795. január 7-én született a Vas megyei Bögötén. Középiskoláinak elvégzése után 1813-ban kispapnak vetették fel a szombathelyi szemináriumba. Szombathelyen, majd Pesten tanult. 1817-ben teológiai doktor lett, majd 1818-ban pappá szentelték. Rövid soproni működés után a következő esztendőben visszakerült a szombathelyi szemináriumba először tanulmányi felügyelői beosztásban, majd később a neveléstudomány, lelkipásztorkodás és egyházi szónoklat tanítását bízták rá. 1836-ban a pesti egyetemre nevezték ki a lelkipásztorkodás rendes tanárává. Erről a tárgyról háromkötetes magyar nyelvű könyvet írt és 1844-től ennek alapján latin helyett magyarul adott elő.

Minden iránt érdeklődő ember volt. Sokat utazott, bejárta Ausztria, Olasz-, Német-, Franciaország és Anglia jelentősebb városait. Filozófiai, pedagógiai és teológiai munkásságáért a Magyar Tudós Társaság - ez volt Akadémiánk akkori neve - 1830-ban rendes, 1858-ban pedig tiszteleti taggá választotta. 1851-ben mikor kanonoki stallumot kapott, Nagyváradra költözött, és ott halt meg 1859-ben.

Végrendeletében az Egyetemi Könyvtárra hagyta másfélezer kötetes könyvtárát és ezzel együtt kéziratait. Ez utóbbiak közül néhány nyomtatásban megjelent műveinek cenzúrai vagy nyomdai példánya. A kiadatlan művek közül a legérdekesebb az, amelyik a következő címet viseli: Naplója az 1838-diki vízáradatnak. /Kézirattári jelzete: G 144./

Szilasy bizonyos értelemben kívülálló volt, a nagy árvíz semmiféle anyagi kárt nem okozott neki, családja nem volt, s így teljesen tárgyilagosan tudott mindent leírni. Hetenként kétszer-háromszor nagy sétákat tett Pest különböző részein, mindent megnézett, sok különféle embert meghallgatott. Magáról az árvízről nem sokat beszél, de megemlékezik a holttestek megtalálásáról, a házak romba dőléséről és felépítéséről, a kárvallottak segélyezéséről, az élet normálissá válásáról, egyszóval egy katasztrófasújtott város újjáéledéséről.

Mindent leír, amit az árvízzel kapcsolatban látott vagy hallott. Teljesen tárgyilagos, rémhíreknek, sok száz ember vízbefúlásának nem ad hitelt. A feljegyzések teljesen szenvtelenek, a holttestek megtalálását ugyanolyan hangon mondja el, mint azt, hogy valaki borának elvesztését panaszolja. Az eseményeket nem egészíti ki saját gondolataival, érzelmeivel. Ezért helytelen a "napló" elnevezés, mert ehhez a fogalomhoz valami lírai elem is hozzátartozik. Találóbbs Szilasy művét árvízi krónikának nevezni.

Irodalmi ambíciói nincsenek, gyakran ismétli ugyanazt a formát: "X. Y. mondá, hogy...", "Tapasztaltam, hogy..."

A szöveget kihagyás nélkül közöljük. Az eredeti egyfolytában van írva, itt a könnyebb olvashatóság kedvéért az egyes napokról szóló feljegyzések mindig új bekezdést kapnak.

Szilasy helyesírása következetlen. Ez legfeltűnőbb az utcaneveknél, amelyeket egyszer nagy, máskor kis kezdőbetűvel írt. Helyesírás tekintetében általában a kéziratot követtük, a következő kivételekkel: a/ a cz-t átírtuk c-re, b/a hiányjeleket elhagytuk, elsősorban az a' névelőnél, c/ az a kit-t, a mit-t stb. összeírtuk egy szóba. Érdekes, hogy a hosszú kétjegyű mássalhangzóknál már Szilasy is csak az első betűket kettőzte meg /lly/.

Változatlanul maradtak a pénzösszeg jelölésére használt rövidítések. Ezek a következők: xr = krajcár, f. = forint, p.p. = pengő pénz, azaz ezüstpénz, v.c. = váltó cédula, azaz papírpénz. Az ezüstpénz a harmincas évek végén kb. két és félszer többet ért a papírpénznél.

Azoknak az utcáknak, amelyeknek neve megváltozott, mai elnevezését függelékben közöljük. Ugyancsak függelékben soroljuk fel a krónikában megemlített személyek nevét.

Exundatio. 1838. Mart. 13. este későn a színház-, nagyhid-, kishid- s a normális oskolák-melleti utcán betört a víz. A város piaca hamar megtelvé, Urak utcája felé a kigyó- s zsibáros utcán közelített.

Mart. 14-kén úgy elfutott mindent, hogy csak a magasabb helyeken, u.m. a Franciscanusok, s' Serviták körül, a nagy piacon, József piacán, az Invalidusok /mai Központi Városháza/ sat. körül járhatánk.

Mart. 15-kén reggel meggyóntam, a víz mind egyre nőtt; ekkor magamhoz vettem a 4-dik évi clericusokat; délben sajtot s egy kis kenyeret ettek; délután elteltünk vízzel; vacsorára levest, gombócot s hust ettünk; éjjelre őrt álltunk; 10 óra tájban a kocsisok jajgattak; a lovakat hajókra vitték; a seminariumban harangoztak; az emberek futkostak; a vizet nézték sat. Éjfél után egy órakor a víz esni kezdett. Rusbarszky nevű kispap megbetegedett; ezt ápoltuk; magam alterálva voltam.

Mart. 16-kán 10 óra tájban csónakon kimentem; ki akartam menni a városból s ennivalót kerestem; 12 óra tájban két összeszegezett mosó-edényben tolatott haza Károlyi Úr; ebédre kenyérlevest, hust s káposztát ettünk; délután 4 kispap útnak indult; más 4 hozzám kéredzett és szállott; a víz kiment az udvarból; vacsorára káposztát s száraz metéltet ettünk; csendesesen alutunk.

Mart. 17-én reggel harminc kispap jött hozzám: én ezeknek rántott levest, krumpli-gánicát, sajtot s személyenként másfél zsemlét adtam; ezen felül hallgatóimnak két, a többinek egy pengő forintot adtam, s egy egész sajtot köztök fölosztottam. Délután kanonok Szaniszló Úrral a belső várost megtekintők, a seminariumot megnéztük, a seminariumi toronyba fölmentünk, én az evangelicus templomban megnéztem a zsidókat, sat.

Mart. 18-kán nem miséztem; délután templomba mentem; a Dunasort megnéztem, B. Wesselényival beszéltem, király-, háromdob s magyar utcán jártam; itt ott döglött macskát, kutyát s lovat láttam; az összeomlott házakat s utcákat szemléltem.

Mart. 19-kén Bitnicznek levelet irtam; délután Budára mentem. Ezek közben a következő jelentéseket olvastam: a lopók s rablók rögtön fölakasztatnak; aki edényeket adhat, a megnevezett polgárokhoz vigye; aki ki akar menni a városból, a vármegyeházhoz menjen; Budára gőzhajón s másként ingyen átszállhatni; a munkásnak 45 xr., a szekeresnek 3 for. adatik; akinek gyermeke vagy más embere elveszett, jelentse magát a városháznál, Gr. Károlyi Főthon ellátja a szegényeket; a Helytartó Tanács módot javasol, melly szerint az egészséget menthetni.

Mart. 20-kán $8\frac{1}{2}$ órától $12\frac{1}{2}$ jártam; láttam a bedült Festetics-házat Sebes-tyén-piacon; voltam a Duna mellett; keresztülmentem Molnár-utcan, Mészáros-ut-
cán, Soroksár-utcán: itt egy fogadóban majd 20-25 döglött lovat láttam; jártam az Üllői uton; voltam a reformatus templomban: itt emberek voltak, és a crypta nem dült be; Statio-utcán nem járhattam; József utcából mentem Ősz-utcába: itt végig nem mehetvén a nemzeti museum mellett kijöttem az Ország-utra;erről át-
mentem Rochus-ispotálba: itt a bejárás dúlni kezd, tegnap ebbe tizenegy hol-
tat hoztak, ma hetet; valami tizenkét holtat, részint férfit, részint fejérsze-
mélyt és egy gyermeket, itt a napfényes, deszkákon, lepedővel a haskőrül bete-
ritve láttam; innen mentem sip-utcán, Sas-utcán, Kakas-utcán két-szerecsen-ut-
cába, ebből hajós-utcába és Könyék-utcába; végre az evangélicus templomban
megtekéntém az ebédlőket. Mindezen utcákon rémitő romokat és düledékeket lát-
tam, vidám képű embert, de még gyermeket sem láttam. Délután magyar gyűlésbe¹
mentem, ezt nem lehetett tartani, mert nem jöttek elegenden össze. Itt megtud-
tam, hogy a hidépítő angolok itt vagynak; hogy Gr. Széchenyi egy drága lovát
elveszté; hogy határozatlan időig nem lesz ülés. Azután kimentem, és 3 új hír-
detést láttam: hogy a betegápolóknak a város napjában 1 for. ád; hogy az éle-
lemhozók vám nélkül bebocsáttatnak, a vásárosok pedig semmikép nem, és hogy
Landerer mindent kész nyomtatni. Kimentem a therisia-városi plébániába: itt
már Mart. 14-kén víz volt és egy öl magasnyíra nevededett; hová a plébánia-
beliek először futottak, azon ház éjféltájban összedült; mellybe azután men-
tek, repedezni kezdett. Eddig valami negyvenöt holtat hoztak oda; magam is
láttam valami huszat a plébánia előtti tűzoltó-szereket magában foglaló épü-
letben. Sok utcában minden ház összeomlott. A Ferenc-, József- és Theresia-
városi plébániák, úgy szólván, egészen kiürültek. Este levelet irtam Bitnicz-
nek Szombathelyre, Gyuri öcsémnek Bécsbe.

Mart. 21-kén elmentem Szabó Juniorhoz, ki öt nap vízben volt; azután ki
akartam menni József-városba, de nem lehetett; elmentem Rochus-ispotálba, hol
hallám, hogy már harminc holt vitetett oda, később hármát magam kiteve láttam.
Ebéd után Horváth István Úrhoz mentem kanonok Szaniszló Úrral; utóbb ugyan ez-
zel kimentem a Duna mellé, midőn Kemnitzer házát megnézegetők, de semmit raj-
ta nem tapasztaltunk. Molnár tubuláris prókátor Úr beszélé, hogy egy holt
anyát láta gyermekével. Azután Raffay Úrhoz menék, hol 120 futó embert talá-
lék. A Piaristák szinte öt nap vízben voltak; Barcs nevendék egy kádban uszván
megszabadítá a lovakat, kinyitá a kaput; későbbben tutajt készíte, és ki- s be-
jára. Raffay Úr mondá: hogy egy ember segedelem hja miatt körülöttök meghalt,
egyébiránt pedig öt holtat találtak a városház körül. A városház előtt ezen
hirdetéseket is olvastam: 1 v.c. for. a napszám, a nemzeti museumot 21-ben
építik², tüzet a pusztá házak mellett rakni nem szabad. Egy várositól hallám,

hogy rögtön senki föl nem akasztatott. Feichtinger Prépost Úrral találkozáskor, ez monda, hogy még most sem lakhatik otthon. Munkácsyval találkozáskor ez monda: hogy a hír szerint Sina 40,000, Ő Fölsége 20,000 for. ad a városnak; ezen felül a Nádor szabadon disponál a katonasággal és minden itteni királyi pénztárral; Rotschild tovább egy milliót ad a városnak 3 v. 4 percentre. Haenszler könyvkötő hozzám jött, ki monda, hogy Mart. 15-én reggel a budai deputatusokkal, Gr. Széchehyinével és két Battyányi Imre comtesszel Budára ment 1 p. forintért. Délután fölment Gellérthegyre, honnan Csepelnél perspectiv által 18 nagyobb hajót számlált meg; látott, monda, két Kehlhammer³ hajót is emberrel, ki azokat össze akará kötni, de nem lehetett. Mondá, hogy Giergl üveges másokkal épen azon tájban, midőn ő (Haenszler) Budára ment, egy emberrel terhelt hajót elmerülni látott. Többektől hallám, hogy tegnap is egy hasonló hajó elmerült. Főnemlített Molnár Úr monda, hogy egy vánkösba takart, deszkára kötött kis férfigyermeket Szűz Mária képével találtak. Haenszler pedig monda, hogy a budai deputatusok az ő hajójokról hust és kenyeret osztogatván, egy oly embert látott, ki a zsindelt kitörvén fejét tolá elő, ámbár félig a padláson vízben ült, csupán kenyeret kért.

Mart. 22-kén reggel atyámnak irtam, egyéb dolgaimat rendelttem; délután ujságokat olvastam, névszerint azon cikkeket figyelemmel nézegettem, mellyek szerencsétlenségünket rajzolták. Báró Bémerrel találkoztam, ki Mart. 16-án Budára, onnan később Biára futott. Szabó Seniort a Juniornál megtaláltam, szállást igérvén vagy ajánlván neki: ő panaszkodott, hogy Mart. 15-től-17-ig az invalidus-házban szenvedett. Este Kanonok Szaniszló Úrnál különbféle aggodást jelenték; Reseta Úr energice vigasztalt.

Mart. 23-kán az elmaradt német újságokat olvastam; délután kimentem a váci-út melletti temető végéig; e közben láttam a vámház-melletti gátszakadást. Azután végig mentem fabrika-utcán; akáci-utcán nem meheték végig, sem háromdob utcán. Beszéltem a theresiavárosi Zofcsák asztalosnével és asztalossal, valamint a káplánokkal és Koppyval is. Ma reggel 11 órakor dőlt le a 19,000 for. emeletes ház. A spirituálissal megvizsgáltuk Orczy-házat. Végre beszélgetve haza jöttünk. Említésre méltó: hogy ugyan Mart. 23-kán a váci-út melletti temetőben a sírásókkal beszélgetvén, ezektől hallám, hogy már ők magok vagy hetven vízbe fultat temettek el; hogy a szegények intézete padlójáról huszonkét szegény holtat huztak ki; hogy a theresia-városi toronyból rémitő a te-kintet. Ugyan e napon a következő jelentéseket olvastam: Leyzer könyvesboltjában nagy kárt valván, a szerencsétlenség leírásának vételéért könyörög; a főméltóságú Curia Mart. 24-kén dolgait folytatja; a pestiek köteleességeik tel-

jesítésére, munkálkodásra, istenben helyezett bizodalomra intetnek; a plébánosok három-napi, egymásutáni hálaadó misézésre, 5 mi atyánk és üdvözlés nyilvános imádságára, hasonlóan három egymásutáni vásárnapokon hálás mise tartására és a körülállásokhoz alkalmazandó beszédek mondására köteleztetnek. Érdekes azt is megjelelni, hogy egy erős, (mint látszott) részeg német ember először rajtam és a Sprituálison, azután rajtunk és Döbrentein alamizsnáért erőszakoskodott. Ma tudtam meg, hogy az universitási collegiumok Ápr. 23-kán kezdődnek, Aug. végén befejeztetnek.

Mart. 24-kén reggel házi dolgaimat végeztem; délután Ocskayval Karuckkal és Roskoványival találkoztam; Dercsiket nem találtuk otthon; a Piarista Rectorral értekeztünk, a szegény öreg Gódfriddal is. Híjában iparkodtam Borbélyl József-városba menni a Kerepesi uton, József-utcán és Statio-utcán. Végre a széna-piacon keresztül Mészáros-utcán és Leopold-utcán haza jöttünk. Borbély mondá, hogy szemeivel látá, midőn az üllői-uton egy holt asszonyt a vízből kihúztak. Ugyan ő mondá, hogy a Piaristák nem hagyák megtámasztani házokat, valamint a Jägerhorn birtokosa és árendása sem; hogy Boronkay, önvallo-mása szerint, nem ítélheti Wesselényit.

Mart. 25-kén a szentség előtt misézvén az oltár előtt párnák között gyermekeket s ezek mellett más butorokat láttam; a sekrestye is tele volt mindenféle emberrel. 9 órakor b. Bémer beszédet hallgattam. A Rajzolatok 24-dik száma végén ezeket olvastam: "Jegyzéke a 13-16 d nagy vizár után Pesten álló, om-ladozó vagy bedült házakról."

	Belváros	Leop.	Therez.	Józs.	Fer.	össz.
Állóházak	456	256	166	249	19	1146
Erősen megrongált v. támasztott házak	169	67	404	115	72	827
Összeomlott	70	71	811	891	438	2281
A 26-dik számú Hirnök szerint üres házhelyek	1	36	100	87	103	327
	696	430	1481	1342	632	4581

A Jelenkor 24-dik száma egyebek közt ezt írja: "A holtak számát bizonyosan még nem tudhatni, hiteles állítások szerint azonban már száz ötvenet halad meg az eddig föltaaláltak száma." Herceg Grassalkovics házában ezen jelentést olvasám: Ama pöröket, mellyeket a prókátorok kivettek a bizonyos órákban együtt ülő választottságnak meghatározott idő alatt által kell adni. Egy valaki futtában különbféle asszonyi köntösöket és ékszereket vesztvén el, ezek visszaállítójának ígéretet tesz.

Mart. 26-kán reggel vettem Lencsés Antal levelét: őt azután az üllői-
 uton 21-dik szám alatt kerestem, holott lakása Donner-házban a 21-dik számú
 szobában vagyon. Fát vettem magam $5 \frac{1}{2}$ v. c. for. egy kis picin tót-szekérrel.
 Ápr. 1-jén a német színház nyitva leszen. A V. Ofn. u. Pest. Ztg. /Vereinigte
 Ofner Pester Zeitung/ szerént a 67-dik számú Wiener Zeitung ezt mondja: "In
 der Nacht um 11 Uhr (1838. den 15-ten März) erreichte das Wasser die unerhörte
 Höhe von 29 Schuh 43,9 Linien. (Im Jahre 1775, in welchen beyde Nachbarstädte
 überschwemmt wurden, betrug die Höhe des Wasserstandes 24 Schuh, 8 Zoll, 10
 Linien; also in der Nacht vom 15-ten bis 16-ten dies um 4 Schuh 7 Zoll 11
 Linien höher als damals.) " /Éjjel 11 órakor (1838. március 15-én) a víz elér-
 te a 29 láb, 43,9 vonal magasságot (1775. évben amikor a két szomszédvárost
 elöntötte az árvíz a vízállás magassága elérte a 24 láb, 8 hüvelyk 10 vonal
 magasságot, tehát a 15.-éről 16.-ára virradó éjjel 4 láb 7 hüvelyk 11 vonallal
 magasabb, mint akkor.)/ /1 láb = 316 mm = 12 hüvelyk./

Délután elmentem üllői uton a Ludoviceába, innen a városi erdőcskébe; azután
 Király-utcán be, mentem hajós utcán: már itt ismét sirent hallottam énekelgetni;
 tovább elmentem az új épülethez, e mellett itt ott tüzet láttam, melly mellett
 a szegény futók melegedtek és főztek. Jozsef piacán is megfordultam, itt a bó-
 déből kacsingatást vettem észre. Sok helyen láttam esett marhát. A stadt-wäld-
 cheni uton bőrök lógtak. Az új épület mellett dohányt száragattak. A Duna-mel-
 letti házak előtt gyékényekkel betakart halmokat láttam. Sokfelé magot, gabonát
 és egyébfélét szárogattak. A Ludoviceában egy koporsót láttam, melly körül
 gyermekek állottak.

Mart. 27-kén reggel hozzám jött Reseta Ur, ki beszélé, hogy Dercsik
 Püspök a Dunába esett, de szerencsésen megszabadíták, hogy a Kancellárnak a
 Nádorhoz intézett levele szerint 171,000 p.for. szedtek már össze a Pest-Bu-
 daiak számra Bécsben; hogy a seminariumot három hét alatt helyre állítják.
 Lencsés mondá, hogy fejér-ruhája, irományi, mindene a vízbe veszett. Kimen-
 vén illy című irományokat vettem: "Schilderung der Überschwemmung in Pest
 vom 13. März 1838", az után: "Fortgesetzte Schilderung der Überschwemmung in
 Pest vom 13. März 1838", végre "Borzalmat gerjesztő szerencsétlenséget előa-
 dó legujabb napi történet, melly Buda-Pestet Magyarországnak ezen fővárosát
 1838-i Martius 13-kán a Duna elfogulása által érdeklé". Ez utolsó így kezdi
 előadását: "1740-dik évben történt Duna akadása alkalmával a víz három láb-
 bal haladta fölül a mostanit, és az 1775-diki négy lábbal alantabb állott a
 jelenkorinál, és így az elsőnél a szent Ferenc szerzete templomába akkor be-
 rontott, most pedig kissé távol esett tőle." Gyuri öcsém levelét vettem. Es-

te Reseta Úrral Voss Kanonok Úrnál találkoztam. Az mondá: hogy Cziráky, Teleky József, Dessewffy Aurél, Sarteri, Szepessy, Eggenberger etc. commissiot formálnak, hogy Teufelmäslnnél sok rossz személy csoportozott össze; hogy a kereskedők 3 rendűek: kárt nem vallottak, kárt vallottak, de ismét lábra állhatók, és lábra nem állhatók. Ez utósok tegyék mit akarnak, in solidum nem akarnak értek jól állni; hogy ezután utcáról utcára viszik az alamizsnát sat. A nádor külső tartományokba irt kőművesek, ácsok és lakatosok küldése végett; Komáromba épületfa végett.

Mart. 28-kán kimenvén láttam, hogy a hidat építik, hogy 50 p. xr. fürödhetni, hogy sokan kenyérre várakoztak, hogy minden részére a városnak bizottságok vagynak kinevezve, hogy az emberek munkára vagynak kényszerítve, hogy a plébánia-templomot rendezgeték. Feichtinger Prépost Úrtól hallám, hogy Ferenc városát alkalmasint máshová viszik. Megvettem illy-című leírását a veszélynek: "Beschreibung der am 13. März statt habten grossen Überschwemmung der k. Freistädte Pest und Ofen". Ebben egyebek között ezeket olvastam: "1740 stieg das Wasser in der Kirche der V. f. R. Franziskaner bis zu der zweiten Stufe des Hochalters, wo nun die Verunglückten einstweilen ihren Aufenthaltsort fanden." /1740-ben a víz a tisztelendő ferences atyák templomában a főoltár második lépcsőfokáig emelkedett, ahol most a szerencsétlenül jártak ideiglenesen menedéket találtak./ Szaniszló Ur a repedések miatt más szobába hordozkodott. Fillinger panaszkodott, hogy Mart. 14-től-19-ig az Invalidusok házában lakott. A falak ennél is repedeznek. Liedemann József-piacra hordozkodott; portékáját leszállított áron adja. Feichtinger Prépost Úr mondá, hogy két száznál többen nem fultak vízbe; valamint azt meg Szaniszló Úr véli, hogy a cholera nagyobb zavart okozott mint ezen árvíz.

Mart. 29-kén reggel tanultam; délután Szabó Seniorral a Duna mellett lementünk a soroksári uton a széna-magazinig: itt láttuk, hogyan folyt vissza a Duna a város felé; és mennyiféle portékát vete ki a partra; azután megnéztük a Ferencvárosi templomot, Herkel Úr házát és Franciscanusok lakását; továbbá tehén-utcán, üllői uton, sörfőző-utcán (prater- és naputca mellett) statio-utcába jövének: itt megnéztük a templomot, és kicsináltuk /elgondoltuk/, a váci töltésről, a soroksári töltésről és egyenesen a Dunából jövő víz az Universitas épülete körül hogyan kapcsolható magát össze.

Mart. 30-kán reggel jött hozzám a Nagys. Rectortól egy körlevél, melly szerint reggeli 10 órakor rendkívüli magistrat. ülés tartatik; egy másik körlevél pedig Ő Exc. az Elnök parancsára azt kívánja, hogy minden innen elmenni kívánó ifjú fölirassék, a névsor a Nagys. Rectornál tüstént beadassék,

és az elmenendő ifjú Ő Nagys-hoz a Kir. Biztoshoz, uti költség fölvétele végett (ha talán ez szükséges volna), utasítottassék. A Rajzolatok 25-dik számában olvastam: hogy a kereskedőség is számba vévén kárát, ezt, négy millió pengő forintot fölütőnek találta. Birly Úr mondá, hogy 3 dob-utcában 18 lakás közül 3 marada meg házában. Verner Úr Budára költözött: mi miatt némelly kisebb zavarok történnek; a philosophiai kar szobája (conclave) adaték ideiglenig neki. A Nagys. Rector helyesen elrendelt mindent; Ápr. 23-kán az iskolák könnyen elkezdhetők. 50 akó mész, és 3,000 téglá szükséges. A seminarium építése vagy helyrehozása még most sincs megkezdve. Wolfstein kényszerítve vagy lakását megváltoztatni; Degen csak darab házban lakik. Szabó Seniorral elmentem Teufelsmühle felé: látám, hogyan szakadhatott be Theresia-város felé a víz. A Hirnök 25-dik száma írja: "Az ezen iszonyú csapás által a két fővárosban okozott vagyonsértést hetven millió pengő forintba becsülik." - - "A halva talált vagy vélhetőleg szerencsétlenül járt minden rendűek száma 1,200-ra megy."

Mart. 31-kén voltam az Universitas épületében; minden folyosón őr állott. Osvald Úr volt nálam és beszélé: hogy ő Mart. 16-kán reggeli 11 órakor ment által Budára; Fischer Úr pedig alkalmasint előtte való nap. Kanonok Szaniszló Úr mondá: hogy Király-utca elején Harasztiné új háza nem régiben dült le. Házunkban láttam azon beszakadott bolthajtást, melyet egy 65 akós üres hordó áttört. Egy más 180 akós tele hordót egészen fölfordított a víz. Ma délután át kezdenek járni a hidon. Hallottam, hogy a bécsi Theater-Zeitung szép adatokat foglal magában a pesti szerencsétlenségről. Verner Úr panaszkodott, hogy munkájából több példány elázott.

Ápr. 1-jén Alexyt a Nagys. Rector szobájában gratuláltuk; Budan Ocskay és Bertsik Püspököktől hallám, Szaniszló Úrnak pedig Karner Úr mondá, hogy nem tudhatni, mi leszen a papi nevendékekre nézve rendelve; Ocskaynál Horvát István összechapott gr. Telekivel. A Rajzolatok 26-dik számában így ír Cs***y S** (nem tudom ki): "Tegnap -- -- kezemhez került egy könyv: ""Adresbuch der Stadt Pest auf das Jahr 1803. Ofen gedruckt bei Anna Landerin"", melynek 33-dik lapján ime szavak állanak: ""Die Ueberschwemmung, welche Anno 1741 die Stadt litt, war die grösste, deren sich die ältesten Inwohner erinnern. Das Hochaltar der Franciskaner-Kirche stand, der Sage nach, tief im Wasser."" /Az az árvíz, melyet a város 1741-ben szenvedett el, a legnagyobb volt, amelyre a legidősebb lakosok emlékeznek. A ferences templom főoltára - a szóbeszéd szerint - mélyen állt a vízben./

Fő Tiszt. Wagner Capistran Provinciae Paterral és Guardiánnal találkozáván, kérdezém tőle: mit találnak régi könyveikben az itt említett (1741-diki) áradás felől? Ő röviden ezt mondá: semmit. Győry tagtársam megjövendölé ezen áradást.

Apr. 2-kán. Tásner Urral beszéltem, ki bizonyossá tevé, hogy Gr. Széchenynek lova nem veszett el; hogy csak a Grófné méne Budára, hogy ő maga (Tásner) feleségével a nagy piacon egy bódében tanyázott; hogy ma a kaszárnya mellett két holtat találtak egy beszakadt csatornyában. Filinger Úr mondá: hogy a belvárosi templomban a harangozó a toronyba szorult. Karner Úr mondá, hogy a nevendék papok (kivéven talán a 4-dik éveket) összehívatnak. Többen mondták, hogy a Jóseph-városi káplánok (név szerint Spada) egy egész napot töltének a szederfán. A magyar Társaság teremében kis gyermek asztali székét láttam: ezen terem is megrepedezett.

Apr. 3-kán délutáni 6 óráig szüntelen dolgoztam: ekkor kimenvén megtudtam, mit neveznek Grätzl-nek Theresia-városban; Simor Káplán Úr mondá, hogy ők valami 59 vizbe fultat temettek el; a Theresia-városi Notarius Úr mondá, hogy $\frac{1}{6}$ részét e városnak (egy districtusát) már összeirták, és hogy fundussal együtt 3 millió v. for. teszik a kárvallottak veszteségeket; hogy sok háznál senkit sem találnak; hogy végre a Nádor a mesterembereket különösen (Heinrich és Kovács József jelenlétében) összeiratja veszteségeikkel s szükségekkel együtt. Ezen Notarius Úr mondá azt is: hogy a Nádor a szegények intézete iránt tudakozódott; és hogy az Igazgatót nyomja a szerencsétlenség oka.

Apr. 4-kén Vohldrann theresia városi plébános Úrral ebédelvén, ettől hallám, hogy Pestről sokan született földökre költöznek; hogy ő nálok némelly házhely igen drágán megvétetik, hogy az egyik káplánját egy nap elvesztettnek tartá; hogy veszedelem közben a zsidók is vele imádkoztak; hogy disztéri tanács sokat megmentett; hogy egy időre házán kívül három szobát adának neki. Láttam diófa-utca végén az 1775-ki Febr. 16-ki jegyet, mellynél $4\frac{1}{2}$ láb-bal felebb kell tenni az idei Mart. 15-kéét; láttam ehez közel a mostani jegyet is; voltam a Rochus-ispotálban, de a Plébános Úr nem volt otthon; kimentem a Ludoviceumba, itt Schönbuch és Simonchich Urakkal beszéltem: csak Spada és Klempa veszedelmét beszélék, Gr. Szapáry Fer. ügyességét dicsérték, körülbelül 50 vizbe fulladtat már eltemettek, vér-hasban szenvedőket provideáltak, többet már megkereszteltek, lakások a mosónénak készített házikóban. Két jelentést olvastam: hogy téglát ez úttal csak a szükölködőknek adnak, és hogy Turteltauben Uhlmannal Apr. és Máj. elején és közepén a Szeged vidékére menendőket ingyen leszállítják. Seeber, hallám, boszankodva fogadá a pozsoni alamizsna-hozót. A pattantyusok 5-dik ezerede által készített rajzát a pest-budai áradásnak megvettem és szemesen megvizsgáltam.

Apr. 5-kén Vizkelety Prof. Úr beszélé: hogy ablaka alatt Kehlhammer hajót látott, hogy Tipula Úr tartá, hogy traiteurje örömet ad a veszedelem óta böjtöt. Döme Vice-R. Úr mondá: hogy ezután más helyen praelegálnak, hogy egy részét a Seminariumnak talán lebontják, hogy a seminariumból a menekvők, látván a veszedelmet, kifutottak. Reseta Úr mondá: hogy a Nádor, ki dolgát a veszedelem óta maga végzé, ismét beteg. Vass Úr emlité: hogy Stuttgartból is érkezett segedelem.

Apr. 6-kán Csicsák beszélé: mennyi baja volt áradás közben, s van most is az építés és tisztítás miatt. Benkert jelentését olvastam az áradás németül kiadandó leírása iránt. A Serviták jelentését is olvastam az áradást illető 3-dik isteni tisztelet iránt Husvét napján. Digay Úr beszélé állapotját áradás közben. A Hirnök 27-dik számában olvastam, hogy a Nádor az alsó vegy felső vidékre menendő szegényeket gőzhajón ingyen vitette. Ugyanott olvastam: hogy a bécsi első ausztriai biztosító-társaság a még le nem folyt időre eső, s már befizetett biztosítási jutalmakat visszaadja. Walther Úr beszélé: hogyan menté meg a gondja alá bízott levéltárt, és hogy 5, 6 száz forintot kiemele zsebéből az árvíz. Berghoffer beszélé: hogy tíz láb nagyságú víz miatt nagy vesztesége van boltjában. Hallom, bécsiek is részt akarnak venni a Duna alkalmas szabályozásában.

Apr. 7-kén Révay hozzám jött, hogy Dankó mellett szállást rendeljek neki, a mit csak bizonyos izetlenség-mellett tettem. Szabó Seniornak fát ajánlottam. Az áradáshoz tartozó irományok folytatását megvettem, Egy jelentést olvastam: hogy aki 1000, 500, 100 deszkát vesz; illetőleg 15, 10, 5 percent elengedtetik neki. A Nagys. Rector a theol. karnak tudására adja, hogy a Seminariumon kívül, és reggel 7-9, délután 2-4 lesznek leckék. A belső-városi összeírásból Horváth Antal Úr némelly adatokat mondott Sagerről, Takácsyról, az öreg Stradonéról stb. Láttam Bécsből küldött ruhákkal terhelt deszka-ládákat 50 öreg férfi, 50 asszony, 5 férfi gyermek, 50 leány számára: mindenki részére két pár fehér ruha, és azon felül más ruha vala küldve.

Apr. 8-kán a borbély mondá: hogy tegnap sokféle drága szereket ásanak ki Derra házánál. Olvastam ezt: "Conscription der durch Wasser beschädigten Hauseigenthümer in der inn. Stadt

Lau- fende Zahl	Gasse und Haus- nummer	Name, Alter u.Fa- milie des Ei- genthü- mers.	Stand des- selben	Mora- litat	Jetzi- ger Aufen- tehalts- ort.	Betrag des am Gelande erlit- tenen Scha- dens.	Betrag und Be- schaf- fenheit der drin- gend nö- thiger Hülfe.	Anmer- kungen beson- ders in Hinsich- t der Be- weise des angebli- chen Schadens	Hach- tra- ges- rub- rik
-----------------------	---------------------------------	---	-------------------------	----------------	---	--	---	---	--------------------------------------

/A víz által kárt szenvedett belvárosi háztulajdonosok összeírása

Folyó szám

Utca és házszám

A tulajdonos neve, kora és családja

Ugyanennek az állása

Erkölcössége

Jelenlegi tartózkodási helye

A környéken elszenvedett károk nagysága

A sürgősen szükséges segítség nagysága és természete

Megjegyzések, főleg az állítólag elszenvedett kárra vonatkozóan

Rovat a kiegészítésekre/

Apr. 5-kén ilyen rendeletet adának ki: hogy a romok minél előbb eltisztítás-
sának a dögök és butorok kikereshetése miatt. Apr. 8-kán, azaz: ma jelentetik,
hogy a nem-háztulajdonosok és nem-mesteremberek, ha szükölködéseket bemutat-
hatják, a folyó hó 10-20-ig másutt a birónál, a belvárosban pedig Szepessy
Úrnál jelentsék magokat. Tovább jelentetik, hogy a gőzhajón menendőnek is szük-
séges az útlevel. Derra a kuton ült 15 óráig: mit a borbély mondott. A káptala-
nok tanácskoznak: mit adjanak. Pest annak idején 30, 35 forintot szokott má-
sok segedelmére rendelni.

Apr. 9-kén Döbrönteí mondá: Seutzer a Capucinusoknál írva találá, hogy
1744-ben a templomba csónakon kelle járni. Sz. Margit életében említettik,
hogy ennek 1271-ben történt halála előtt három esztendővel (1268-ban) Margit
szigetén az Apácák kolostorába viz jött. Pap Gábor Úr mondá: hogy 174-re men-
nek a vizből kihuzottak. Ugyanez azt is mondá: hogy sok panasz van a pestiek,
a pesti tanács és a pesti polgári biztosok ellen; és hogy a Galliciai Guber-
nium szinte mint a Cseh külön külön 10,000 p. forintot küldé előljáróban.

Apr. 10-kén meghalt Seeber polgármester; végig mentem diófa-utcan; lát-
tam Gr. Károlyi hamuszirját (mázsa 10 for. p.p.), és timsóját (mázsa 4
for. p. p.) 2,000 mázsáig veszendőben; voltam a városi ispotályban; menekvők
jöttek szomszédságomba.

Apr. 11-kén láttam a servitáknál: hogyan osztják a pénzt a szegényeknek.
Szekrényesy Ur mondá, hogy egy hajó annak idejében 14 emberrel fölfordult, és
hogy ezek közül 8 elveszett. Pénzt Pest-Buda számára csak egy helyen osztanak.
A kenyér-osztás annak idejében rosszul intéztetett. Samuel Úr mondá: hogy ed-
dig Rochus-ispotálba 31 fulladtat vittek; még ma is egyet. Seebernek nagy te-
metése volt. Láttam Derra-házat részént rendbe szedve. A leopoldvárosi plébá-
niában még most sem lakhatni. Bitnicz számára minden képet és leírást megvet-
tem. Ugyan Samuel Úr mondá: hogy Vas vármegyéből valami Dezső János insur-
rectionalis kapitány, kinek fia itt ügyvéd, a fulladtak közt találtatott.

Apr. 12-én Bitnicz Urnak irtam, s külföldre küldöttem. Horváth János
kamarás Ur mondá: hogy a napokban a Derra-ház romai között egy szépen öltö-
zött ifjat találtak; hogy az özvegy császárné két deszka-láda ruhát küld;e;
hogy nem Mérey lesz jelen a városi restauratió. Reseta Úr mondá, hogy Hecke-
nast 30.000, Hartleben 16,000 for.p. p. kárt vallott. Fischer Prof Úr mondá:
hogy ő előre mindent beszerezett, és hogy a házi-úr intésére Mart. 16-kán ment
Budára. Spanyol Úr beszélé: hogy ő három napot bódében töltött, megijedvén t.
i. Derra-ház omlásától. A házi asszonyság mondá: hogy első hónapban a tábori
ispotály 9,000 for. p. p. kerül, hogy veszély idején napjában 4-szer sütte-
tett kenyeret. Spanyol szerint Vécsey Sen. is bódében tanyázott.

Apr. 13-kán a házi asszonyság mondá: hogy a napokban a Nádor udvarából
Eckhart kisasszony név nélküli levelet küldé nagy sietséggel egy szegény mel-
lett könyörögvén; hogy 15,000 ember távozzék el Pestről; hogy sokan vettek ki
utlevelet és nem mennek el; hogy a halandóság (15 és 16 napjában, más években
20, 25, 30) nem szokatlanul nagy. Láttam az özvegy császárné által küldött
szép ruha-nemű portékákat. A városi főtemplom ajtaján olvastam a módot, melly
által az ember s állat egészsége oltalmaztathatik; olvastam ugyan-ott, hogy
Apr. 9-kén a vízbe fulladtakért mise mondatott. Sadler Úr mondá: hogy jelen
volt, midőn a posoniak a Nádor előtt a pesti előljárók ellen panaszkodtak. Meg-
érkeztek a bécsi aedilis directio tagjai.

Apr. 14-kén Szabó Sen. mondá: látta, hogyan könyörögtek a veszedelemben
levők és nem hallgattattak meg, lovakkal lévén a hajósoknak dolgok. Ötet (Sza-
bót) István Fő-Herceg maga szólította meg, ha nincsen e valami baja, kinek ő
azt felelé, hogy neki is nem sokára menni kell. Beszélük, hogy Vogelt és

Bujanovicsot kiemelési sirjokból a víz, és hogy reájok ismertek. Egy pallér mondá: hogy az egész város fundusát, több helyen kutat ásván, ismeri; és hogy mindenütt főveny van. A víz némely pincékbe más pincékből hordókat hozott. Fischer Úr 7 for. p. p. vitetett Budára, Filinger 3 f. p. p. a Franc. piacára. Egy hajós mindeniktől (vitt majd 60-t) 5 f. p. p.-kért. Balassa negyed magával 200 f. p. p. fizetett. Nádasdy, a püspök majd 400 f. v. c. adott. Keller budai senator egy zsaroló hajóst megcsapatott.

Apr. 15-ken Prépost Fejér Úr derék beszédet mondott a Franciscanusoknál, mellyben egyszer a mind a mostani környülállásokhoz képest adakozásra buzdítá hallgatóit. A püspökök és káptalanok szépen adakoznak, mint Nádaytól hallám. Lajcsák különbözteté magát; a mieink ellenben épen nem szembetünők.

Apr. 16-kán Pater Stanislaus beszédét hallám, mellyről soha meg nem feledkezem. A házi Úrnál ebédelvén sokfélét hallottam, mi a jelen környülállásokhoz tartozik. Ilyen p.o., hogy a Ludoviceumban 10 olly gyermek vagyon, kikről nem tudatik: kik szülőik.

Apr. 17-kén szépen apadt pincénkben a víz, minthogy két csővel dolgoztak. Kimentem a Theresia-városi plébánoshoz, ki öreg utcában megmutatá a házat, melly Husvét-reggelre 3 óra tájban bedült; megmutatá nagy mező-utcának azon részét, mellyet víz nem ért; megmutatá hajós-utcában azt, mellynek udvarán egy asszony nem ereszté a vizet; megmutatá tulajdon mobiliáit, szobáit, pincéjét, kertjét, könyveit sat. Sok kárt vallott. Három-dob-utcában megnézegettem Bixly házát, melly kívül erősen meg van támogatva, az udvaron düledékből szedett téglával és hordókkal el van töltve, de repedéseket nem láttam rajta. Horváth Antal Ur mondá: hogy Jankovics Miklós 30,000 for. p. p. becsüli kárát és segedelmet kér. Sok ujonan épült bódét láttam az előbbi ház-helyeken.

Apr. 18-kán Eggenberger mondá: hogy ő hozzá már körül-belül 27,000 for. p. p. vitetett, és hogy a Nádornál már közel 400,000 for. p. van együtt. A fő-commissio elnöke Gr. Cziráky távollétében Gr. Teleki József. Kappy kispap mondá: hogy a Seminariumból 15-re virradóra 3 óra tájban futának ki; hogy Fóth felé menének Vácra. 6 óra tájban kimenvén láttam, a zsidó piac körül (a váci-uton) hogyan evett a sok napszámos. Lázár-utcán kimentem Nagy Mező-utczára, és láttam a helyet, hová víz nem ment. Innen, ha jól emlékezem, Bárány-utcán keresztül Fabrika-utczába jöttem, végre Aradi-utcán végig menvén bele jöttem Rózsa-utczába: itt mindenütt romok vagynak, és itt ott fa-bódék. Rózsa-utca mellett a kertekben keresztteket láttam, mellyeket a víz hozza oda a temetőből. Király-utcán haza felé jöven egy bordély előtt több gonosz személyt láttam. Nagy-hid-utczában egy szegény paraszt valami gonosz emberrel küzdött, ki menet közben a szekereből lopni akart.

Apr. 19-kén Veraer mondá: hogy Bécsben a fogadás csak felét kérte a szokott fizetésnek, hogy a szobalány nem vette el az ajándékot, hogy a téjhordó ingyen vitte a gőzhajóra, hogy minden felől a pestiek számára pénzgyűjtés végett felszólító cédulákat láthatni.

Apr. 20-kán Soich hozzám jöve és mondá: hogy Mart. 17-kén a Kerepesi uton levő patikánál ülének föl, és a város végéig minden személy 1 for. p. p. fizetett; hogy azután Egerig és Egerben jó dolgok volt. Molnár (fejérvári) szinte hozzám jöven mondá: hogy Mart. 16-kán délután zsibáros-utcán és a város-piacon keresztül a Piaristák mellett jövének a Dunára. Négyen voltak és mindenik 3 for. p. p. fizetett a hajósoknak: ezek elsőben 50 for. p. p. kértek. Budáról Veszprém felé utazván méreg drágán kelle mindent fizetnie. Délután a Duna mellett fölmentem a legfölső deszkásokig, sok hozott téglát és követ láttam, sok kihányt dohány, repcemag más mag tűnt a szemembe, gyapjút is sokat láttam kiterítve az Egyesület kertében, láttam a farakhely mellett az ujonnan készített putrikat. Antal mondá: hogy Telepit Fárner menté meg, hogy a kaszinó adakozni akar, hogy egy ismerőse sokra mondá vallott kárát. Pater Stanislaus mértékkel jár körül, hogy kitudja az igazságot, összeszámláta a holtakat, és eddig 151-nek találta. Szapáry és Müller fogják beszédét kinyomatni. A Piaristák Rectora mondá: hogy a majorban sok lakások összedőlt, hogy az árnyékszék tisztításáért a gyöpi 2,000 for. v. c. kért, most pedig a Duna ingyen kitisztítá, hogy tőkepénzők házakra voltak beírva (intabulálva).

Apr. 21-kén Döme Vice-Rector Úr mondá: hogy a Seminarium sérült részén a boltokat már leverték; hogy a falak között kéményekhez hasonló lyukakat találtak. Cukor-utcában láttam Nedeczki-háznak egy részét lebontva, ugyanott egy másik házat erősen támogatva, Jankovics Miklós házát egy részben, gyékénnyel el fődve.

Apr. 22-kén Hopf nevendék visszajöven azon panaszkodék: hogy püspöke ezt kérdé tőle: quare non tulisti commendatitias? Délután az új épület mellett megnézém holló-, borz- és buvár-utcákat, hová viz nem jött vala. Beszéltem egy faőrzőnével, ki mondá, hogy minden fát elvitt a viz, ők 160 ölből 110 ölet szedtek össze. Úgy látszik más ennyit nem tudott össze szedni. Láttam sok darab holmit, melly egy özvegy zsidónéé; ez, mint egy ott álló jóra való zsidó mondá, sok ócska portékáit nem menthetvén meg, nagy kárt vallott.

Apr. 23-kán magyar gyűlés lévén Vásárhelyivel, Győrivel és Vállással tréfáltam a Duna miatt; Szaniszló József Úr mások után beszélt egy fáról, mellyről a gyermek leesett, s mellyen az anya meghalt az atya ölében; beszélt egy falról, mellyről 4-en leestek a vízbe.

Apr. 24-kén a barbély mondá, hogy 500 sapeurs dolgozik Theresia-városban; Budán láttam az áradást a Capucinusokig; itt volt a posta-szekér-hivatal; láttam egy márvány köveket áruló boltban áradást mutató márványkövet arany betűkkel eladás végett kitéve. Délután tudakozódtam: ha valljon jöttek e sapeurök? mire Reseta Úr azt felelé: igen, két compagnia. Másokat is kérdeztem, de ezek semmit sem tudtak a dolgok felől.

Apr. 25-kén hallám, hogy a Sas-fogadó dűlni kezdett; hogy 160 székere van a városnak tisztogatás végett, hogy a restauratio halasztatik; hogy sapeurök bizonyosan jöttek; hogy az áradás rajzát a Nádor nyomatá; hogy a kereskedőknek segedelem adatik; hogy a várost tisztítani kell. Hallám, hogy Majer Generalis elnöksége alatt a Duna-szabályozás terve készítettik; hogy az utcák sora ujjal rendeztetik; hogy a szegény mesterembereken az általam látott mód szerint pénzzel segítettik; hogy az asszonyi egyesület főkép ruhával, de pénzzel is az igazán, kivált koldulni szégyenlő szegényeken segített; hogy sok ház elbecsültetik és fundus máshol adatik; hogy már minden kár, kivéven a kereskedőkét, meg van becsülve és ahoz képest segedelem nyújtatik. Láttam a belül leszakadt Sas-fogadót és Sztrakay házát. Bástyá-utcában egy emeletes nagy házat összerokkanva. Láttam egy új képen több vészes helynek helyrajzát. Megnéztem a kécsuka alatti ház (No 101) külsejét.

Apr. 26-kán láttam a theologiai kar szobája mellett tanyázó menekvőket; láttam a seminariumnak kiigazítás alatti részét; megnézegettem a muzeumokat, mint jövő leckéink ideigleni helyét.

Apr. 27-kén Sorsich Fránci mondá: hogy Mart. 14-kén egy óráig életveszelelem közt jégen állott; Steib mondá: hogy egy plébános semmi szivességet nem mutatott. Ma kezdtem praelegálni a 2-dik museumban. Nézegettem Derra házát, mellynek aljában aljában Boskovics, első emeletében Vodjáner, felső emeletében Orczy lakott; ugyanezt különös gonddal bontogatják; ember nem halt meg benne. Retek-utcában láttam volt Parkfrieder-házat, rézzel vala földve, még is összeomlott. Egy $2\frac{1}{2}$ esztendő, szőke elveszett gyermeket kidoboltak. Öreg-utcában azon emberrel beszélgettem, ki Parkfriedernek ellenében lakik. Mondá: hogy néki is egy pár hordó-bora elfolyt, hogy bizonyos Jalics is kárt vallott Parkfrieder pincéjében.

Apr. 28-kán Reseta Úrtól hallám: hogy Pest-vármegye három három napra száz száz embert szokott beparancsolni, hogy itt a szegény kárvallottakat segéljék. Alkalmasint a házi pénztárból fizettetnek. Megjárom Rombach-, Kereszt-, Vas-, Sörfőző-, Két-nyúl-, és lövő-utcákat, Kétnyúl-utcában Budai mészáros emeletes, igen nagy ledült háza tűnt szemembe. Itt ott hamarjában készült bódékat láttam, mellyekből nem legjobb étek-szag hatá meg szaglásomat.

Apr. 29-kén az Universitas templomának ajtaján olvastam: hogy Ő Főlsége a királyné különös gondot fordít azon özvegyekre és árvákra, kiknek férjeik és szülőik az árvíz miatt meghaltak. Kanonok Szaniszló Úr mondá: hogy ezt Gr. Cziráky Ő Exc. hozá magával Bécsből. Délután a Duna mellett fölmentem a katonai hajó-hivatalig; onnan általmentem a váci gátra; bejöttem a Kétszív-utcán; itt találkoztam Simor Káplán Úrral és egy városi polgárral: ezek figyelmeztettek a Két-szív utcai kisdud-óvó-intézetre, Michel lakatos házára, fabrika-utcán Kemticzek és a Piaristák házára, Reicher-Schaffler házára (ennek aradi utcán is sok háza van), Gradler mészárosné (ha jól emlékezett a névre) házára, a templom-előtti házra, mely 35,000 for. v. c. adatott el, az iskolák állapotjára, a husvéti gyónás kiterjesztésére.

Apr. 30-kán ifjú Eggenbergertől hallám: hogy Gr. Zichy Károly a 6,000 pengő forint névtelen adója. Ez nap megjártam egyéb helyek között a putrisok környékét, hold-utcát, kis-vadász-utcát sat. A putrisok táján nagy hó-halmot láttam. Czigler munkátskáit megvettem. Szapáry és Müller nyomatják Albach beszédét. Schönbach Úr mondá: hogy a Ludoviceumban körül-belül 2,000 ember tanú.

Majus 1-jén még ma is fűtettem; átmentem Budára, s kimentem a Draskovics-tégla-vetőig; láttam távolról a nádorkertet. Körül-nézegettem, főkép Csepely-szigetet vévén szemügyre. Albertfalvából kevés látszik. Az úgy nevezett Blocksbad igen megromlott. A Rudas-fördőben már fürödnek. Láttam áradást jegyző márványokat. A 608-dik számú házat megnéztem az 1775-diki jegy miatt. Délután ismét átmentem Budára, a Duna mellett gyalogolván Ó-Buda végéig, vagy is a reformatus temetőig. Láttam itt az omladékokat, Margit szigetén a ledöntött élő fákat, egy különös szőlő-prést, azután egy még különösebb könyvnyomtatói prést (200 for.p.p.). A malmok és a gőzösök az előttek összegyűlt torlatok miatt épen maradtak. Ó-Budán a katonai szabók s egyéb mesteremberek mind köszöntöttek; amit a két városban még sohasem tapasztaltam. A harmincadnál megnéztem az 1775-i jegyet (213-dik szám alatt van). Egy budai öreg ember megmutatá a pesti ördög-malmot; és kérdésemre azt mondá: hogy Budán egy ember sem fulladt vízbe. Ötöd fél órai gyalogolás után az Elisabethinák zárdájától fiakeron jöttem haza 2 huszasért. Déczhy Árpáddal is találkoztam. A császári fürdőt is megnéztem sat. sat.

Maj. 2-kán Illyési Benedek Úrtól hallám: hogy első napokban volt 12,000 ember a Ludoviceumban, lopások szám nélkül történtek, kettő be is fogatott, egyiknek már csak képe is irtózást gerjesztett. Későbbben a katonák tarták fen a jó rendet. Mart. 19-kén már ki kellene azoknak menniek, kik családtalanok

valának. Wesselyényinek egy menekvő majd eltöré lábát, a vízben hozzáhatol-
ván, és lábához ragaszkodván.

Maj. 3-kán Libassinszky-házon keresztül mentem Rostély-utcába, onnan
Három-dob-utcába, hol sapeuröket és ingeneuröket láttam dolgozni, végre ki-
jöttem a szőlők közé, itt ujonan készített bódékat láttam, egyikre cimer va-
la akasztva: hogy ezen ezen Manner-Schneider itten lakik. A Stadtwäldchenben
lenni igen kellemes vala. Király-utcán haza jöven beszédbe eredtem egy inté-
zetbeli szegénnyel: ezt bizonyosnak állítá, hogy 44, 45 ember közülök vízbe
fulladt. Már Mart 14-kén vizök volt, először is a betegek szobája roskadt ösz-
sze, minden beteg vízbe fulladt, az őrzőjök mindazonáltal magát megmenté. Ők
a padlásra huzták magokat, hol széna s szalma lévén, sokan megmenték magokat.
Kik innen lecsusztak, vagy máshol voltak, mind megfultak. Ő többed magával
már Mart. 15-kén kivitetett a város erdőcskéjébe. Mások csak Mart. 16-kán
vagy 17-kén szabadulának meg. 3 zsidó gyermekről, egy szép vak leányról (ki-
nek feje három felé volt törve), több erős ifjabb emberekről emlékezett, kik
mind vízbe fuladának. Ezekről a beszélő szegény kezdetben félve szólt; mert,
úgy mond, uraink a történeteket nem örömet tudatják: de tőlem a jámbor nem
tartván egyebek közt mondá: Verwalterunktól hallám, hogy 126 körül voltak sze-
gényeink, és alig tudtak össze szedni 80-t 84-t. A Serviták Priora mondá,
hogy 226 akó 1834-i borok, melly legalább 3,000 for. megért, elfolyt. Ma adott
el 100 akót 7 for. v. c., mellyet előbb nem adott volna 6 for. p. p.

Maj. 4-kén Vizsloczky első-évi világi theologusnak, ki a Ludoviceumban
lakik, a theologiai kar szolgálja mellett szálást rendeltem. Albachnak beszé-
déhez kapcsolt jegyzékeit hiteleseknak találtam. Pigay Úr panaszkodott: hogy
300 forintja p. p. egy károsodott állapotja miatt veszedelemben vagyon. Meg-
jegyzésre méltónak ítélem, hogy az áradás technikai részét a Wiener-Zeitung,
az áradás történetét pedig Albach adá a legjobban.

Majus 5-kén beteges állapotom miatt nem járkalhatván semmit sem tapasztal-
tam.

Maj. 6-kán a M. Egyetem hálát ada Istennek, hogy a sok veszély között
megmaradánk, és hogy ismét együtt lehetünk. Kanonok Szaniszló Úr jelesen fes-
té mind szomorító mind vigasztaló részét a rémitő esetnek.

Majus 7-kén vettem Bitnicz Úr levelét, mellybe egyebek között 16 for.
20 xr. p. p. a végett vala zárva, hogy a szombathelyi Logicusok nevében a pes-
ti károsultak pénztárába tegyem le; amit én nyugtatvány mellett ezen napon tel-
jesítettem. Megvettem Fejér Consil. Úr husvét-hétfőn mondott beszédét, és ezen
napon nagyobb részét el is olvastam.

Maj. 8-kán Horváth István és Reseta Urakkal ebédelvén amaz egyebek között kimondá: ha pótlásképp 7,500 v.c.for. adnak neki, ámbár nagy a kára, mindent el akar feledni. Ebéd után Kanonok Szaniszló Úr bátyja beteges állapotja miatt eltávozván, egy darabot olvasa azon fordítmányból, mellyet ez a Kanonok Úr mult vasárnapi beszéde szerint eszközle.

Maj. 9-kén hallám, hogy eddig 569,000 for. p. p., ebből 74,000 for.p.p. a pestiek számára, 50,000 for.p.p. a budaiakéra, 124,000 for. p.p. közösen a pestiek és budaiak számára, a többi a kárvallottak számára általjában jöve be.

Maj. 10-kén Reseta Úr mondá: hogy Horváth István Úrnak a Biztosság csak 2,200 for.p.p. akar adni; holott előbb 800 for. v.c. kapott haszonbért.

Maj. 11-kén semmit sem tapasztaltam, sem nem hallottam.

Maj. 12-kén Reseta Ur mondá: hogy még több katona sapeur jó ide; és hogy katona köművesek közé fognak más köművesek fölosztatni; hogy végre nem sokára kész lesz a terv, mely szerint ezután kell építeni.

Maj. 13-kán Vizsloszky helyén volt. Emerik jelenté magát. A templomban pionnireket láttam(zöld hajtókával); a sapeuröknek vörös hajt. és sárga gomb; a mineuröknek szinte vörös hajt. de fejér gomb vagyon.

Maj. 14-kén olvastam egy jelentést, hogy valaki 4 fiókos armariuma, melly az áradás miatt eltévedt, megtaláltatott; és hogy több zálog-cédulák találtattak, hogy végre Maj. 12-től szabad építeni, de előbb magát a Biztosság előtt kell jelenteni.

Maj. 15-kén Szabó Jun. mondá: hogy 4, 5 nap Németh Praelatus cselédei adának neki a ház-tető havából csepegett vizet; és hogy oda uszott fát ugyan azon Praelatus inasa ada neki. Eggenberger mondá: hogy a segitendő károsultak tizen nyolc milliő váltó forintot vesztek; és hogy eddig másfél milliő való forint jöve össze.

Maj. 16-kán Károlyi a könyvnyomó mondá: hogy Dezső János tehén-utcában lakott és Bécsből hozott szépével vesze el; maga úszni tudott, és uszás közben üté agyon egy dülő ház. Ezt Horváth Fiskalis Úrnak Dezső előbbi szépe beszélé.

Maj. 17-kén voltam nyári-utcában, hársfa-utcában, és a városi erdőben, végre Rombach földőjénél, vasfördőt kerestem, de mind megrongálá a víz. A nyári-utcai talán egészen elvész; a hársfa-utcait a jövő szombaton talán megnyitják; Rombachét végre talán Pünköstre. Rombach fürdejébe legkönnyebb menni mező-utcán, vitéz-utcán, egy széles és hosszú házon keresztül, keresztül az utána levő káposztás-kerten is és egy más kertész-házon, végre egy kis utcán által az említett földő előtti erdőcskén be a földőbe. A most fölhozott helyeken az áradás mindenütt nagy károkat tett.

Maj. 18-kán Illyésy Benedek beszélé: minő jó volt ellátott hajónk lenni; hogy ő is vízbe esett; hogy ismerőek voltak Ludoviceum két szobában. Roth Direktor Úr mondá: hogy a levéltárnak egy része (1780-tól kezdve) vízben volt. mellynek ismét egy része nem olvasható; hogy könyveit újra kell köttetni. A Duna mellett járván beszéltem a téglá-őrökkel és sok követ láttam a parton.

Maj. 19-kén Filinger Úr beszélé: hogy az Invalidusok házában alkalmatlan éjei voltak, ki hortyogott, ki durrogatott sat. Szinte Szabó Sen. panaszkodék: hogy még szükségére sem mehetett tisztességesen. Az új épületen túl a putrik sokasodnak.

Maj. 20-kán a Francisc. Provincialis lakásában láttam a nagy repedést. Vörösmarty mondá: hogy 5 for. p. p. akarák elvenni Sebestyén-piacról Fay-házig; másként, mondá, enni, inni volt.

Maj. 21-kén Höhn Úr mondá, hogy sok bora elfolyt, és hogy alúl házában nevezetes kárt vallott. Pater Raymund panaszkodék, hogy az áradás egészségét megrontá. Dr. Gebhardt mondá: hogy a bejárás most kezd nála szakadozni. Rácz Spiritualis Úr mondá: hogy nálok minden bor megmaradt; hogy a ház már máskor a földrengés miatt megrepedett.

Maj. 22-kén megtudtam: hogy ugyanezen hó 21-kén a hársfa-utcai vasfürdő megnyitott; Rombach hasonnemű fürdője még nincs elrendelve. Még ma is, kün járkálván, sok alkalmatlan tócskát láttam.

Maj. 23-kán a hársfa-utcai fürdőben megfürödtem; itt még 6 fürdő nem vala helyre állítva.

Maj. 24-kén Dertsik helytartói tanácsosnál ebédeltem collégáimmal és másokkal; az áradás utáni nyomoruságos oskolák változtatása iránt itt buzgón környörögtünk.

Maj. 25-kén Bodenstein Úr mondá: hogy a pionnierek próbát tesznek, menyibe kerül egy közönséges ház, és ahoz képest majd vagy házat építtetnek vagy pénzt adnak. Úgy mond: most jövök Karasnétól, kinek szegénysége iránt a házi asszonytágot értesitendem; ez holnap maga is kimegy hozzá. Láttam statio-utcában a pionniereket dolgozni; a Nádor feleségestől és fijastól nézé őket. Polák beszélt vele. Találkoztam egy pattantyus káplárral, ki mondá: hogy minden katonára rendes zsoldján kívül 10 xr. p. p. kap a kézi munkáért; hogy Nádor az új épület melletti gyarmatosokat már többször meglátogatta; hogy Lichtl-nek a váciút mellett fundust szerzett, 2 f. p.p. egy ööl; és hogy itt épül a cukorgyár. A váci uton még ma is havat láttam.

Maj. 26-kán semmit sem hallottam, és nem is tapasztaltam.

Maj. 27-kén Schedius Úr mondá: hogy Sina és Ullmann sok dohányt vesztettek az áradás által; hogy ő neki fija bécsi kőműveseket szerze, kik 3 hét alatt mindent jó rendbe szedtek. Jerney Úr panaszkodék: hogy könyveiben, irományaiban, ruhájában, házi butoraiban, más házában lakván nagy kárt vallott; de hogy a maga háza (Molnár-utcában) jó karban vagyon.

Maj. 28-kán semmit sem tapasztaltam.

Maj. 29-én hallám: hogy a Nádor Pyrker új házát megnézegeté és hogy Valero gyárát akarja a nemzeti intézetek számára megszerezni; 300,000 for. kér.

Maj. 30-kán semmit sem hallottam.

Maj. 31-kén Dr. Christen kertjében Budán Dr. Windisch mondá: hogy áradás közben 1,211 embere volt. Említették olyanok, kik a házakba törtek és raboltak; olyanok, kik a trágya tetején maradtak meg; olyanok kik hosszabb ideig romokon ültek.

Jun. 1-jén Kanonok Szaniszló Úr árvizi beszédét diák és magyar nyelven olvastam, és 5 for. p. p. adtam értek.

Jun. 2-kán Frankenburg a vármegye teremében a kárvallott jobbágyság hasznára hangász-, olvasó- és szavaló egyesületet gyűjte. Mint hallám, összesen 300 körül lehettek. Liszt nem jó Pestre, mert szereteje megbabázott.

Jun. 3-kán Saphir tartott a város nagy tánc-teremében németül olyasmit, mint Frankenburg magyarul.

Jun. 4-kén Hertelendyné asszonyság a kürt-rogadói nagy drágaságról, Reseta Úr pedig Weszerléné asszonyság után a császár-fördőiről, Königmayer Ur végre a seminarium szabójának nagy taxája iránt panaszkodott. Ezen szabó nekem kereken kimondá, hogy alig készitheti el, mit kívánok. Sok a munka, kevés a legény. Még ma is nagy halom-havat láttam a város végén, a váci út mellett.

Jun. 5-kén Sina dohány-őrnéjével beszéltem, ki mondá: hogy a legjobb dohányból ezer meg ezer mázsa megromlott; Polák nevü zsidó is sok dohányt elvesztett. Tegnap egy tisztán öltözött magyar ember; ma pedig egy tisztán öltözött magyar asszony szólított meg alamizsnáért: mindkettő az utca közepén sok ember között; amannak adtam, ennek nem.

Jun. 6-kán Eggenberger mondá: hogy már holnap pénzt osztanak a házbirtokosoknak; ami ezután adatik, az előre megállapított osztályozás szerint fog újra kiosztatni.

Jun. 7-kén Bezerédy László Úrtól hallám, hogy három gáttal védetik Pest, egy közönségessel, más kettő részessel.

Jun. 8-kán hirdettetett, hogy aki meg nem tartja a város építését illető szabályokat, azon kívül, hogy semmi segedelmet nem kap, törvényes hatalom által fog törekvésében akadályoztatni.

Jun. 9-kén és 10-kén semmit sem tapasztaltam.

Jun. 11-kén 6 $\frac{1}{4}$ órakor délután sok katona-munkást láttam az Invalidusok háza felé dob-szóra lépegetni.

Jun. 12-én a borbély legény mondá: hogy majd 800 vannak a katona-munkások, és hogy tegnap a Generalisukat látta. Ő mondá azt is, hogy az úgy nevezett cigány-városban (a putrisok között) városi rendőr van állítva, mellynek tanyája egy bodéban vagyon. Délután megnéztem a katonák által épített házat; egynek már teteje is vagyon; úgy nevezett kapu szint csak a nagyobb házhelyeken látni; Fő-Herceg István a háztetőn volt; ugyan innen egy fekete kutya leugrott; voltam Schönbach plébános Úrnál, megnéztem a szederfát, mellyen a káplánok menekedtek. A lovag ifjak épülete tele van lakóval.

Jun. 13-kán semmit sem tapasztaltam.

Jun. 14-kén a putrisok mellett a váci ut közelében egy halom havat láttam, sőt egy darabot meg is tapintottam. A tócskák minden felől apadnak.

Jun. 15- és 16-kán semmi.

Jun. 17-kén ismét láttam a hóhalmot a fölebb megnevezett helyen. A Regélő 48-dik száma szerint a legnagyobb víz:

Rokustemplomban	8' 7" 6"	Józseftempl.	5. 2. 6.
Ráctemplomban	8. 6. -	Terezia templ.	5. - -
Belvárosi templ.	7. 11. -	Görög-Oláh templ.	4. 6. -
Apácatempl.	6. 6. 6.	Seminariuméb/an/	3. - -

Az ajtó-küszöböktől kell számítani.

Jun. 18-, 19-, 20-kán semmi.

Jun. 21-kén ismét láttam a föllebb említett hóhalmot, de már csakugyan fogy. Már most igen sok helyen építenek.

Jun. 22-kén és 23-kán semmi.

Jun. 24-kén Pater Joachim mondá, hogy az Invalidus-házban az ispotály az áradás miatt úgy megromlott, hogy nem haszon vehető; 12 xr.p.p. a katona-munkás díja (a zsoldon felül); hogy sok katona áradáskor buja-kórságba esett (a cadetok); hogy ezek közül vannak a katona-munkások, a pionierekkel két kapitány van. Bodenstein Piarista-nevelő Úr mondá: hogy új összeírás történik;

sokan kimaradtak az elsőben; az asszonyi egyesület össze van kapcsolva a commissióval; a Nádor ezen egyesület elnökéhez már többször küldé pénzt. Lónyai többszer itt ebédelt. A főlebb említett hóhalmot ma ismét láttam. Nem kétklem, legalább egy hétig még áll.

Jun. 25-kén Schedius Tanácsnok Urral Voss Kanonok Urnál találkozáván, töle helyes diáksággal előadva hallám: hogy nem mondhatni meg, hány forint adatik százra; mert több osztályúak a szükölködők; hogy tovább az asszonyi egyesület először a 700 körül lévő tulajdon szegényein, de azután más kárvallottakon is segített. Ő is azt jövendölé, hogy a következő télen sok ember ház nélkül, talán kunyhókban fog tanyázni.

Jun. 26-kán statio-utcán láttam a kőműves- és ácskatonákat lassan dolgozni; találkoztam Stoffer Tanácsnok fiainak nevelőjével (talán Galambos Úrral), kivel kimentem Orczy-kertbe: itt mindenütt jó rendet láttam, észre vettem a kert nagyobb terjedtségét is, továbbá a kutnál Hermine Fő-Hercegnével (Thurn gouvernante, ha igazán mondák, balrúl ment), és István Fő-Herceggel (Andress Major, ha jól mondák, balrul mellette ment) összejöttem. Azután láttam a Ludoviceumban tanuló leány-gyermekeket a kertben sétálni. Lang sebész körülvezetett az egész intézetben: láttam a Rauschzimmert, a Zankzimmert⁴, a kápolnát, a fürdőt, a gyermek-ágyasok szobáját (a bába tisztelkedett), a férfi-gyermekek és leány-gyermekek iskolája előtt elmentem; láttam, hol a gyermekeket etetik, és a szoptatósokat, voltam igen sok szobában, még a katonáknál is. A gyermekek reggel tejet kapnak zsemlével, délben levest egy más étekkel, hust egy hétben egyszer, estve ismét egy étet. 8-tól 11-ig iskolában vagynak; délután 2-től 5-ig. Utóján a fő-lépcsők is megmutattattak. Körül-belül 1,400 ember vagyon még ott; katona 120 körül; 400 körül kapnak enni. Ugy volt mondva: ott senkinek sem szabad henyélni. Házi butor igen kevés tünt szemembe; úgy mondták, az ott levők mindeneket elveszték. Visszajövet egy ifju ember az én jó napot kívánságomra dicsértessék a Jéussal felelt; én erre: méltóztatnak tréfálni sat.

Jun. 27-kén és a következő napokon Julius 2-ig semmi: e napon hallám, hogy Varga és Vodjánér a drágaság miatt nem folytatják az építést; hogy ezer tégl (előbb 12 for. volt) most 38-40 for.; hogy a fogyatkozóknak hitelben csak 1000 p. forint körül adatik; ez be lévén építve ismét újra kérhetnek.

Julius 3 és 4-kén semmi.

Julius 5-kén hallám: hogy Albertfalván néhány házat fölépítenek; hogy a promontoriumiak mind követ fejtenek (két forint az uraságé, hat a fejtőé öléért); hogy a csepeliek most kunyhóban, urasági épületekben sat. huzzák meg

magokat, de a télen mi történik? Láttam Ferenc városát: itt is építenek, de lassan. József-városban néhány katona-építette ház már áll. Sztrokai Úr mondá: hogy a kőművesnek 1 f.p.p. fizet, és hogy hetenként 300 f.v.c. ki kell adnia.

Julius 6-kán semmi.

Julius 7-kén Pater Máté Servita beszélé, hogy édes atyját áradás előtt a klastromba vezeté; édes anyjával és testvérével ezt nem tehetvén, ezek kénytelenek valának az ó zsidó-temetőbe futni; honnan csak az árvíz után vezetheték őket a klastromba. Édes anyja, mondá, most fekszik halva.

Julius 8-10-ig semmi.

Julius 11-kén reggeli 3 óra után József-város német utcájában egy kocsis ujonan épített házának teteje leégett. Még mindegyre csak a többé vagy kevesebbé megromlott, de le nem dült házakat építgetik s csinosítgatják; egészen ujonan épült házat keveset látni. Általában az építés igen lassan halad.

Julius 12-15-ig semmi.

Julius 16-kán olvastam, hogy nem szabad kőműves- és ácslegények által építtetni, ha csak az előbb kiadott szabályok szem előtt nem tartatnak; aki pedig e parancsnak nem engedelmeskedik, a köz-adakozási jótéteményben nem fog részesülni. Az Ismertető 2-dik számában (1838 Julius 15.) olvastam azon károknak jegyzékét, melyeket a Pest vármegyei adózó földműves nép a folyó évi mártiusi áradás által szenvedett, összesen 1,517,322 f. 16 xk.p.p. teszen.

Julius 17-kén és 18-kán semmi.

Julius 19-kén a Nádor, előtte való nap Al-Csutról Budára jöven, korán reggel megjárta az épülésben lévő utcákat. Délután a molnár-utcán innen halék egy fejr-személyt panaszkodni, hogy a pincében még most is víz van.

Julius 20 és 21-kén semmi.

Julius 22-kén Gr. Cziráky Ő Excellenciájától hallottam, hogy már egy millió negyven ezer forint gyült össze, és hogy még mindegyre jó; hogy első helyen van Pest, azután Esztergom, tovább Buda; hogy akik pupillaris cautiót mutathatnak, a Nádor ügyelése alatt a három millióból kölcsön vesznek; hogy Uhlmann, Derra, Birly sat. semmit sem kapnak; hogy az eminensek 80, az első osztályuak 40, a 2-dik osztályuak 25, a 3-dik osztályuak 15-t kapnak százra; hogy egy magyar csizmadia 9 forintot, egy divatárusné 1000 forintot kívánt, hogy egy ügyvéd, ámbár későbbben nem károsultnak tapasztaltatott 4,000 fort. kért.

Julius 23-kán semmi.

Julius 24-kén hallám, hogy Tentzer mérnök Úr állítása szerint a váci és soroksári gáttal kapcsolatban lévő országuti töltés Ferenc, József s Theresia városát fogja védeni. Tegnap láttam, hogy akáci-utcában a pincéből vizet huztak.

Julius 25-től Augustus 7-ig semmi.

Augustus 8^{kán} láttam: a váci ut-melletti temető jobbján (a városból tekintve) hogyan készíték a homok-gátot. Budán panaszt hallottam a Pestről átköltözött lakosok ellen.

Augustus 9-től 11-ig semmi.

Augustus 12-kén két Szaniszló Úrral elégületlenül sétáltunk statio-, vig-, füzfa-utcán keresztül; és láttuk, hogy igen kevés ház épül. Ugyan e napi Regélőben olvasám: hogy az épületekben okozott kár, mely rendesen fölvetett, 10,500,724 váltó forintot tesz, kiszámíthatatlan maradván azon milliónyi kár, melyet ugyan a vizáradás a házi butorokban, kereskedésbeli portékákban, gabonában s más effélében okozott. Az Augustus 11-kén kiadott Jelenkorban olvastam: hogy Pesten a háztulajdonosoknak kiosztatott 271,668 for., Budán ugyan azoknak 39,739 for.; a pesti kereskedőknek (ide nem számítván a pest-budai kereskedők közt már előbb kiosztott 13,415 for., és más 5,709 for.) 15,406 for. a budaiaknak 880 for. (mindenütt ezüstöt értve).

Augustus 13-tól ugyan azon hó 23-ig semmi.

Augustus 24-kén Simor káplán úrtól hallám: hogy Lónyai kir. biztos ur nem akará meghagyni, a jövő télre ki fognak prancsoltatni; a theresia-városiak annyira elszéledtek, hogy alig kereszteltetik fél annyi, mint áradás előtt; ugyan ezen városban kevés ház épül, ellenben józsef-városban szorgosan építenek.

Augustus 25-től ugyan annak 29-ig semmi.

Augusztus 30-kán a 69-dik számú Jelenkorban olvastam, hogy 952,798 for. 55 $\frac{25}{40}$ xr. jött össze pengő pénzben; és hogy ebből már 580,324 for. 49 xr.p.p. kiosztottak.

Aug.31-kén semmi.

Sept. 1-jén Szaniszló kan. és Bitnicz Úrral megjártuk József- és Theresiaváros egy részét; sok romot láttunk.

Sept. 2-kán Schedel Úr mondá: hogy a városház-utcán egy hid-hajó, seminarium-utcán pedig egy gabona-hajó uszott keresztül, és hogy Kampel-házban (a város-piacon) 18 grádics vízben állott.

Sept. 3-tól 25-ig semmi.

Sept. 26-kán a széna-piacon s mészáros-utcán által kimentem a Dunához; innen lemenvén a farakhely felé tapasztalám, hogy a gát szorgosan készítettetik; ugyan ez a soroksári útra görbitetik, tovább pedig a Ludovicea felé vitetik. Azután a ferenc-városi, theresia-városi és katona-temetőkn, meg a városi erdőcskén keresztül menvén, elértem az ezen erdőcske felé nyuló gáthoz, mellyet jól megnézvén észrevettem, milly terv szerint akarják a külvárosokat a következő áradások ellen óni.

Sept. 27-től Oct. 8-ig semmi.

Oct. 9-kén egy gerencsér legény elmondá: hogyan menekedett a ref. templomba, ebből pedig a Ludoviczaeába; elmondva, mennyi kárt vallott gazdája, és hogy körül-belül 300 p. forint segedelem adaték neki; mondta, áradáskor nem gondolta volna, hogy valaha kályhát sározzon.

Oct. 10-től 18-ig semmi.

Oct. 19-kén statio-, ór-, szövetség- és füzfa-utcán keresztül menvén tapasztaltam, mennyire sietnek az építésnél. A hatvani vonalról a szövetség utca felé felé jövéen láttam a homokon épült lakhelyeket.

Oct. 20-kán Leutner asztalossal beszélgetvén megtudtam, hogy ő ötöd fél száz pengő forintot kapott segedelmül, három ezer pengő forintot pedig olly módon kamatra, hogy három évig két forintot fizet százra, azután pedig kilenc évig huszat százra, hogy így összesen tizenkét év alatt az adósságból teljesen kifejtődjék. A napokban a Sz. Ferenc-Szerzetesek templomának ajtaján olly levélkét láttam, melly szerint a dült házak helyéről az omladék föld elhordása tiltatik.

Oct. 21-től 30-ig semmi.

Oct. 31-kén a Sz. Ferenc-Szerzetesek templomának ajtaján egy nyomtatott hirdetést olvastam, melly szerint az áradás után ellátott szegények elbocsátatnak; akik pedig még most is közfűtésre szorulnak: a Ludoviceába, nemzeti ló-oskolába sat., hetenkénti csekély fizetés mellett befogadtatnak; étkek is jutalmas áron adatnak, a különfőzés meg nem engedtetethvén.

Nov. 1-től 3-ig semmi.

Nov. 4-kén mondták, hogy az adósság fölvevőknek tíz esztendeig 10-et kell fizetni százra a százra két forintnyi kamaton kívül, hogy az adósságot leróhassák; hogy a Nádor el nem áll a gátcsináltatástól, a gát idővel sétahelynek is szolgálván, és a menekedésre utat nyitván; hogy későbbben a Duna partját is fölebb emelik; hogy végre a csatornák erősítése által akarják a Duna földalatti beszökését akadályozni.

Nov. 5-től - 15-ig semmi.

Nov. 16-kán hallám, hogy a szegényeknek szállás készítették. Király-utcán végig menvén, Papp káplán úrral találkoztam, ki Almásy septemviri épületére (vadász-soron és szeglet-utcában) figyelmeztetett. Itt 32 szoba, ennyi fakamara és 16 konyha van. Ezeket megnéztem, és hallám, hogy 1 szobáért ($\frac{1}{2}$ konyhával és 1 fakamarával) hetenként 2 for. v.c. kell fizetni.

Nov. 17-től - 25-ig semmi.

Nov. 26-kán a váci uton láttam, hogyan verte egy ember a lovát az út közepén felhalmozott homok, trágya sat. miatt. Megnéztem a cukor tisztító-gyár melletti viskókat, és tapasztaltam, hogy igen kevesen vagynak benne, és hogy azok is behuhták magokat. Meg kell jelelnem, hogy e napra igen hideg volt s mindegyre fagyott.

Nov. 27-től Dec. 15-ig semmi.

Dec. 16-kán a Jelenkor 100-dik számában olvastam, hogy Oct. végéig 1,125,403 fr. 53 $\frac{15}{40}$ kr. gyült össze a kárvallottak számára, és hogy eddig 824,002 fr. 40 kr. osztatott ki; hogy következőleg 301,401 fr. 13 $\frac{15}{40}$ kr. a pénztári maradvány. Magyarországból befolyt 339,904 fr. 44 $\frac{25}{40}$ kr., Ausztriából 496,210 fr. 6 $\frac{34}{40}$ kr., Lombárd-velencei királyságból 83,749 fr. 20 $\frac{16}{40}$ kr. Mindent ezüstben kell érteni.

Dec. 17-től 1838. Febr. 13-ig 1839. semmi.

Febr. 14-kén délelőtti 11 $\frac{1}{2}$ órakor megindult a jég: ekkor a vízállás 15' 10" 0''' vala. Délután Wurm házától kezdve a malom-tón túl levő nagy gátig mentem, és e közben megvizsgáltam az 1775-i áradáshoz szabott kis-töltést.

Febr. 16-kán délután kimentem a cukor-gyárig, és itt a Vác felé menő nagy gát azon szárnyát, melly a cukor-gyár mellett a deszkások és új épület felé mén, megvizsgáltam. Itt azt kérdeztem magamban: mire való a váci és ország-uton készített töltés, minekutána Vác felé menő gát cukor-gyár melletti szárnya a váci és ország-utra a vizet nem ereszti?

Febr. 17-től 24-ig semmi.

Febr. 25-kén és már előbb is láttam, hogy a katonák (talán pionier-ek, árkászok) a német színház melletti gátot eltérítik. Ugyan e napon Vásárhelyi úrtól hallám, hogy a deszkások felé vezetett gát talán az 1775-dik áradáshoz, a váci- és országuton vezetett pedig az 1838-dik veszélyhez vagyon mérve.

Febr. 26-kán és 27-kén semmi.

Febr. 28-kán elmentem Molnár-utcán végig Tél-utcaig, és itt a 153-dik szám alatti házban megnéztem azon követ, mellyen az árvíz magassága az esztendőszámokkal föl vagyon jegyezve. Ezen kőnek jegyei szerint az 1732-diki áradás legkisebb vala, az 1775-diki pedig legnagyobb.

Mart. 1-jén semmi.

Mart. 2-kán a Soroksár felé menő gáton elmentem egész a vámházig, és szemügyre vettem e szép, nagy és költséges munkát; midőn egyebek közt azt tapasztalám, hogy gátmelléken gyp helyett kő vagyon rakva oda, hol az árvíz nagyobb erejétől tarthatni.

Mart. 3-tól Maj. 4-ig semmit nem jeleltem.

Maj. 5-kén eszembe jutott fölírni, hogy Mart. 13. 14. 15., de kivált az utolsón a pesti templomokban különös ájtatosság tartaték. Tovább tapasztalám és látám, hogy József-városban egy, Theresia-városban két új piacot jelennek ki. Beszéltem a váci-út-mellett gáton egy gát-őrrel, ki másod magával 25 v. for. hónapi bér mellett a gátot ember és más állat ellen oltalmazza. Ugyan-ezen őr mondá, hogy a soroksári-ut melletti gátot is ketten őrzik.

Máj. 6-tól Junius 1-ig semmi.

Junius 2-kán a Pesther Tageblatt-ban ezeket olvastam: In Pesth sind von den, durch die vorjährlige Überschwemmung zusammengestürzten Häusern 1187 noch im verflossenen Jahre wieder erbaut worden, gegenwärtig beschäftigt man sich mit dem Bau von 237 ganz neuen und 69 neu herzustellenden Häusern. /Pesten az előző évi árvíz következtében összeomlott házakból 1187-et még a múlt évben újra felépítettek, jelenleg 237 teljes újjáépítésével. és 69 újboli helyreállításával foglalkoznak./

Junius 2-től Julius 1-ig semmi.

Julius 2-kán kezembe jött illy-cimű munkácska: "Végjelentés az 1838-dik évi dunai áradás következtében alakított segedelemsztó választmány munkálkodásáról." Ezen jelentésből kitetszett, hogy a bejelentett s összeveirt kár csupán Pesten 20,000,000; összesen pedig 28.540,000 for. p.p.; és hogy az ajándékképen befolyt segélypénz összesen 1,158,290 for. p.p.; hogy tovább a múlt évi Oct. végével a segedelem-pénztárban 301,401 for. p.p. találtatott, melly mennyiség a folyó évi Aprilis végéig új adakozások által 334,287 for. p.p. szaporodott; hogy végre ugyan Aprilis utóján a segélypénzi mennyiségből marad 5,088 for. 36 xr.p.p., melly maradvány a Pesten munkáló kir. biztos által fog a kitűzött célra fordittatni. Ma megvettem és vizsgáltam e című munkát is: "Pestnek rajz-terve az 1838-i vizáradat következtében munkába vett rendezésével együtt; hivatalos kútfők után kiadott közkölségen a vizáradat által szerencsétlenültek javára. Ára 1 for. p.p."

Julius 3-tól Augustus 3-ig semmi.

Augustus 4-kén kimentem Ferenc-városba, megnéztem a templom-melletti piacot, azután a ferenc- és Virág-utca közöttit. Megtekintém a Seminarium kertjét is; innen pedig átmentem a Salitrom- és Német-utca-közötti piacra. E közben örömmel szemléltem a város minden-felőli épülését és mindennemű szépülését. De egyszersmind azon ohajtás fakadott szivemben: vajha a váci- és ország-uton heverő homok-halom minél előbb megsemmisülne; a Duna mellett irányzott gát pedig minél előbb megépülne! A közelebb lefolyt Juliusban igen sokat szenvedtünk a hőség és az ezzel kapcsolt por miatt.

Augustus 5-től September 22-ig semmi.

September 23-kán a Jelenkor 76-dik számában olvastam: hogy Pest jelenleg 5 három, 15 két és 40 egy emeletű házzal bír többet, mint közvetlenül a szomoru emlékü áradás előtt. Azon csinos és kényelmes földszinti házak számát, melyek a víz által elmosott vályogkalibák helyett épültek, nem olly könnyen hátaározhatni meg: ezen kívül pedig még sok nagyobb s kisebb ház van építés alatt. Az építészkatonaság azon néhány századja, melyek az árvíz óta Pesten állomásoztak és olly célszerű segédkezéseket nyújtottak az építéshez, folyó hó 15-kén reggel ismét visszatért Bécsbe, Pest lakosainak őszinte hálájokkal.

Sept. 24-kén a széna-piacról átmentem a mészáros-utcába és tapasztaltam, hogy itt több házat eldöntöttek és hogy még többet szándékoznak eldönteni. Egy mester-ember, kérdésemre, ennek azon okát adá: minthogy ma holnap ide szándékoznak áttenni a hajó-hídat.

Sept. 25-től Oct. 3-ig semmi.

Oct. 4-kén kimenvén, a Nádorral és Pronay főispáni helyettessel találkoztam; későbben megjárván Diófa-, Nyár-, Mezző-, Akácfa- és Kertész utcákat láttam: miként szélesednek az utcák, épülnek a házak, készül az új utca (Sip-utcán kezdete, Kertész-utcán vége). Láttam: miként terjed Király-utca (a templomtól kezdve). Mindemellett dült házat is még igen sokat láttam. Talán érdekes azt is megjelelni, hogy tegnap kimenvén Három-dob-utcán, és elmenvén a Marha-vásár mellett, végre Barom-kereskedő- és Barom-vásár utcán bejövén, tapasztalám: városi hajduk jelenlétében miként bontogaták Marha-vásáron az ideigleni kunyhókat.

1839 Oct. 5-től 1840 Ápr. 20-ig semmi.

Ápr. 21-kén olvastam méltóságos Lónyay János kir. biztos és Richvalszky Antal helytartósági számadó tiszt utolsó számadását, mellyből kitetszik, hogy 123,507 for. $47\frac{8}{10}$ xr. p.p. volt utóljára kezükben, melly summának egy részét (71,818 for. $13\frac{3}{10}$ xr.p.p.) a katonák által épített házakra fordították, vagyis: "da die Auslagen für die 75 Hauser, welche auf Unkosten des Subsidien-

Founds durch die II. Division des k. k. Pionier-Corps für die mittellosesten
 Eigenthümer erbaut wurden, in ganzen sich aus 146,423 Fl. 17 $\frac{3}{10}$ xr.C.M. belaufen,
 darauf aber durch die betreffenden Inhaber theils mittelst der denselben
 zugefallenen Geschänke, theils mit erhaltenen 2 p.centigen Anleihe nur
 74,605 Ft. 4 xr. C.M. abgezahlt wurden, so sind denselben, im Verhältniss
 ihrer Bedürftigkeit und des erlittenen Schadens nachgelassen, wurden 71,818
 Ft. 13 $\frac{3}{10}$ xr. C. M." /A csász. kir. Árkász testület II. osztálya által sze-
 gényebb sorsu házbirtokosoknak; a' segély pénzalap költségén állított 75 há-
 zak' építése összesen 146,425 fr. 17 $\frac{3}{10}$ krba. kerülén, ezen költség' pótlá-
 sául azomban az illető házbirtokosok által -- részint a' reájok esett segély-
 pénzekből, részint a' 2 százalék kamatra felvett jótékony kölcsönből -- csak
 74,605 fr 4 krba fizetettvén vissza, ekép nékiek károsodások, inségük, 's
 egyéb nyomasztó körülményeikhez mért arányban elengedettett 71,818 fr 13 $\frac{3}{10}$
 kr. A jelentés egykorú magyar fordítása. A szerk./

LÁBJEGYZETEK

1. Az Akadémia - akkori nevén Magyar Tudós Társaság -- abban az időben hetenként tartott kisgyűléseket. Szilasy ezeket nevezi magyar gyűléseknek.
2. József nádor március 21-én rendelte el a Múzeum építésének folytatását.
3. Kehlhammer hajó: elől a szokottól eltérő építésű kisebb uszály.
4. A tömegszállásokon a menekültek fegyelmezése nem kis gondot okozott. Emiatt rendeztek be Rauschzimmert, ahol a részegek kialhatták mámorukat és Zankzimmert, ahol a verekedéseket kezdők indulata lecsillapodhatott.

FÜGGELÉK

A Krónikában szereplő utcák mai elnevezése

Akáci u.	Akácfa u.
Baromkereskedő u.	Népszínház u.
Baromvásár u.	A Nagykörút nyomvonalában húzódott
Borz u.	Nyáry Pál u.
Búvár u.	Báthory u.
Cukor u.	Ferenczy István u.
Diófa u.	Nagydiófa u.
Fabrika u.	Jókai u.
Ferencz u.	Berzenczey u.
Fűzfa u.	A Dohány u. folytatása, ma ez is Dohány u.
Három dob u.	Dob u.
Hold u.	Rosenberg házaspár u.
Holló u.	Beloianisz u.
József piac	Horváth Mihály tér
Kakas u.	Hőgyes Endre u.
Kerepesi út	Rákóczi út
Kereszt u.	Koszorú u.
Kétnyúl u.	Szamuely u.
Két szerecsen u.	Paulay Ede u.
Kétszív u.	Szív u.
Király u.	Majakovszkij u.
Kishíd u.	Türr István u.
Könyek vagy Könyök u.	A Népköztársaság út egyik része
Leopold u.	A Váci u. déli része
Lövő valószínűleg Lövész u.	Királyi Pál u.
Mészáros u.	Tolbuhin körút
Mező u.	Nagymező u.
Nagyhíd u.	Deák Ferenc u.
Német u.	Bacsó Béla u.
Nyári u.	Nyár u.
Országút	Múzeum és Tanács körút
Ősz u.	Szentkirályi u.
Retek u.	Révay u.

Rostély u.

Rózsa u.

Sas u.

Sebestyén piac

Seminarium u.

Soroksár u.

Sörfőző u.

Stáció u.

Szeglet u.

Széna piac

Színház u.

Tehén u.

Tél u.

Urak utcája

Váci út

Városház u.

Virág u.

Vitéz u.

Zsibárus u.

Gerlőczy u.

Rózsa Ferenc u.

Guszev u.

városszabályozás miatt eltűnt

Eötvös Loránd u.

Ráday u.

József körút

A Baross utcának a Kálvin tér és a Horváth Mihály tér közti szakasza

A Rózsa F. u.-nak a Majakovszkij u. és a Rózsák tere közti szakasza

Kálvin tér

Vigadó u.

Kinizsi u.

Havas u.

Petőfi Sándor u.

Bajcsy-Zsilinszky út

a Váci u. középső szakasza

Bokréta u.

Lovag u.

Párizsi u.

Azok az utcák, amelyeknek neve nem változott, (Aradi-, Bástya-, Hajós-, stb. utcák) a jegyzékben nincsenek feltüntetve.

NÉVMUTATÓ A KRÓNIKÁBAN EMLÍTETT SZEMÉLYEKRŐL

A név után - amennyiben tudom - feltüntettem az illető foglalkozását, születési, halálozási évét és azt a dátumot, amelyiken Szilasy megemlíti. Sajnos, sok olyan személy szerepel, akiről hiteltérdemlően semmi közelebbit nem tudtam megállapítani. /Pl. Boronkay, Stoich./ Arra való tekintettel, hogy a legtöbb említés 1838-ról történik, évszámot csupán az 1839. és 1840. esztendőnél tüntettem fel.

Albach József Szaniszló ferences hitszónok. /1795-1853/. Ápr. 30, máj. 4.
 Alexy Károly kat. pap. Ápr. 1.
 Andress őrnagy, István főherceg segédtisztje. Jún. 26.
 Balassa János sebészorvos, egy. tan. /1814-1868/. Ápr. 14.
 Barcs teológus hallgató. Márc. 21.
 Batthyány Imre gr., főlovászmester, /1791-1874/. Márc. 21.
 Bemér László a hétszemélyes tábla ülnöke, 1843-tól nagyváradai püspök.
 /1784-1862/. Márc. 22, 25.
 Benkert Antal kereskedő, később színész. /1794-1846/. Ápr. 6.
 Berghoffer kereskedő. Ápr. 6.
 Bertsik püspök. Ápr. 1.
 Bezerédy László. Jún. 7.
 Birly Florián, orvos, egy. tan. Márc. 30, júl. 22.
 Bitnicz Lajos a szombathelyi papnevelde igazgatója, akadémikus, később c. püspök.
 /1790-1871/. Márc. 19, 20., ápr. 11, 12., máj. 7., szept. 1.
 Bodenstein piarista nevelő. Jún. 24.
 Boronkay. Márc. 24.
 Boskovich János, budai prépost /?-1838/. Ápr. 27.
 Christen Kristóf orvos. Máj. 31.
 Cziráky Antal gr. országbíró. /1772-1852/. Márc. 27., ápr. 28, 29., júl. 22.
 Csicsák. Ápr. 6.
 Dankó József építőmester. Ápr. 7.
 Déchy Árpád. Máj. 1.
 Dercsik Nep. János egy. rektor, c. pristinai püspök. /1785-1842/. Márc. 27.
 Derra Naum háztulajdonos. Ápr. 8., júl. 22.
 Dertsik Nep. János helytartó tanácsnok. Máj. 24.
 Dessewffy Aurél gr. akadémikus, publicista /1808-1842/. Márc. 27.

Dezső János nemesi felkelés kapitánya. Ápr. 11., máj. 16.
 Digay. Ápr. 6.
 Döbrentei Gábor író, fordító, akadémikus. /1785-1851/. Ápr. 9.
 Döme Károly kanonok, akadémikus. Ápr. 5, 21.
 Eckhart kisasszony a nádor udvarából. Máj. 13.
 Eggenberger József könyvkereskedő, pesti városatya. /?-1850/. Márc. 27., ápr. 18., máj. 15., jún. 6.
 Eggenberger Ferdinánd ifj. könyvkereskedő. Ápr. 30.
 Emerik. Máj. 13.
 Fárner. Ápr. 20.
 Feichtinger János prépost. /1811-1889/. Márc. 21, 28.
 Fejér konsiliárius. Máj. 7.
 Fillinger Lipót teológus, egy tanár. /1781-1844/. Márc. 28., ápr. 14., máj. 18.
 Fischer József Lajos tanító. /?-1887/. Ápr. 12.
 Fischer Mór porcelángyáros. /1799-1880/. Márc. 31.
 Frankenburg Adolf író, szerkesztő. /1811-1884/. Jún. 2.
 Galambos nevelő Stoffer tanácsnoknál. Jún. 26.
 Gebhardt Xav. Ferenc orvos, egy tanár, akadémikus. /1791-1869/. Máj. 21.
 Giergl Ignác üveges.
 Godfried öreg piarista pap. Márc. 24.
 Győry Sándor mérnök, akadémikus. /1795-1870/. Ápr. 1, 23.
 Haenszler Ignác könyvkötő. Márc. 21.
 Hermina főhercegnő, József nádor lánya /1817-1842/. Jún. 26.
 Hartleben Konrád Adolf könyvkereskedő, kiadó. /1778-1863/. Ápr. 12.
 Heckenast Gusztáv könyvkereskedő, kiadó. /1811-1878/. Ápr. 12.
 Hopf János teológus növendék, később prépost. /1817 -?/. Ápr. 22.
 Horváth István történész, nyelvész. /1784-1846/. Márc. 21., ápr. 1., máj. 8, 10.
 Horváth János kamarás. Ápr. 12.
 Horváth Antal kat. plébános /1818-1891/. Ápr. 7, 17.
 Höhn borkereskedő. Máj. 21.
 Illyési Benedek. Máj. 2., máj. 18.
 István főherceg, később nádor. /1817-1867/. Ápr. 14., jún. 12, 26.
 Jankovich Miklós műgyűjtő, történész. /1783-1846/. Ápr. 17, 21.
 Jerney János nyelvész, utazó, akadémikus. /1800-1865/. Máj. 27.
 Joachim kat. pap. Jún. 24.
 József főherceg, nádor. /1776-1847/. Márc. 23, 27., ápr. 3, 18, 25., máj. 25, 29., jún. 19, 22., nov. 4., 1839 okt. 4.

Kappy kispap. Ápr. 18.
 Károlyi a papnevelde lakója. Márc. 16.
 Károlyi István gr. főispán, földesúr. /1797-1881/. Márc. 19., ápr. 10.
 Károlyi István nyomdatulajdonos. /?-1863/. Máj. 16.
 Karner. Ápr. 1.
 Karuck. Márc. 24.
 Keller Ferenc budai szenátor. Ápr. 14.
 Klempa Sándor, józsefvárosi s.lelkész. /1811-?/. Ápr. 5, 8.
 Laicsák Ferenc nagyváradi püspök. /1772-1840/. Ápr. 15.
 Láng sebész. Jún. 26.
 Lencsés Antal természettud. író. /1797-184?/. Márc. 26, 27.
 Leyer József könyvkereskedő, kölcsönkönyvtáros. Márc. 23.
 Lichtl Károly műkereskedő. Máj. 25.
 Liedemann János Sámuel Frigyes kereskedő. Márc. 28.
 Liszt Ferenc zeneszerző, zongoraművész. /1811-1886/. Jún. 2.
 Lónyay János főispáni helytartó, királyi biztos. /1796-1859/. Aug. 24., 1840.
 ápr. 21.
 Majer tábornok. Ápr. 25.
 Máté szervita pap. Júl. 7.
 Mérey Sándor főispán, író. /1779-1848/. Ápr. 22.
 Molnár /fehérvári?/. Ápr. 21.
 Molnár István táblai ügyvéd. /1784-?/. Márc. 21.
 Munkácsy János újságíró, szerkesztő, színművész. /1802-1841/. Márc. 21.
 Müller Ágost nyomdász, könyvkereskedő. Ápr. 20., máj. 30.
 Nádasdy Ferenc püspök. /1783-1851/. Ápr. 14.
 Náday. Ápr. 15.
 Ocskay Antal kassai püspök. /1795-1848/. Márc. 24., ápr. 1.
 Osvald Ferenc egy.tanár, főesperes. /1790-1856/. Márc. 31.
 Pap Gábor helytartósági titkár. Ápr. 9.
 Papp Ferenc káplán. Nov. 16.
 Pigay Antal Széchényi Ferenc gr. titkára. Máj. 4.
 Polák Ede kegyesrendi pap, tanár. Máj. 25.
 Prónay Albert báró, főispán-helyettese, később akadémikus, koronaőr. /1801-1867/. 1839. okt. 4.
 Rácz András a papnevelde lelki igazgatója. /1789-1864/. Máj. 21.
 Raffay Nep. János piarista pap, tanár. /1789-1873/. Márc. 21.

Raymund pálos pap. Máj. 21.

Reseta János egy. tanár, állami cenzor. /1848-ban Petőfi védte meg a szélsőségesek támadása ellen/ /1776-1862/. Márc. 22, 27., ápr. 5, 24, 28., máj. 8, 10, 12., jún. 4.

Révay Gáspár István piarista tanár. /1781-1841/. Ápr. 7.

Richvalszky Antal helytartósági számadó tisztv. 1840. ápr. 21.

Roskoványi Ágoston kanonok, később váci püspök. /1807-1892/. Márc. 24.

Roth Mihály gimnáziumi igazgató, piarista pap. /?-1841/. Máj. 18.

Rusbarsky kispap. Márc. 15.

Sadler József botanikus, egy. tanár. /1791-1849/. Ápr. 14.

Sámuel Alajos rókusí plébános, később prépost. /1804-1856/. Ápr. 11.

Saphir, Moritz Gottlieb magyarországi születésű bécsi író és humorista. /1795-1858/. Jún. 3.

Sartori János nagykereskedő. Márc. 27.

Schedel ld. Toldy Ferenc.

Schedius Lajos nyelvész, egy. tanár, akadémikus. /1768-1847/. Jún. 25.

Schönbuch József józsefvárosi plébános. /1784-1852/. Ápr. 4, 30.

Seeber rajzoló. Ápr. 4.

Seeber Károly pesti polgármester. /?-1838/. Ápr. 10, 11.

Seutzer. Ápr. 9.

Simonchich Ignác főispán-helyettes. Ápr. 4.

Simor János káplán, később esztergomi érsek. /1813-1891/. Ápr. 3, 29., aug. 24.

Sina, Simon báró bankár, nagybirtokos. /1810-1876/. Márc. 21., máj. 27.

Saich. Ápr. 20.

Sorsich Ferenc. Ápr. 27.

Spada józsefvárosi káplán. Ápr. 2, 4.

Spányi. Ápr. 12.

Stanislaus páter, hitszónok. Ápr. 16, 20.

Szabó János = Szabó senior, egy. tanár, később nagyváradí kanonok. /1800-1857/. Márc. 29., ápr. 7, 14., máj. 18.

Szabó János = Szabó junior egy. tanár, később esztergomi kanonok. /1805-1852/. - Márc. 21., márc. 22., máj. 15.

Szaniszló Ferenc egy. tanár és hitszónok, később nagyváradí püspök. /1792-1869/. Márc. 17., márc. 21., márc. 22., márc. 28., márc. 29., ápr. 1., ápr. 29., máj. 5., jún. 1., aug. 12.

Szaniszló József apát-kanonok. /1790-1862/. Ápr. 23., aug. 12.

Szapáry nyomdász. Ápr. 20, 30.

Szapáry Ferenc gr.földbirtokos. /1804-1875/. Ápr. 4.
 Széchenyi István grófné, Seilern Crescentia. /1799-1875/. Márc. 21., ápr. 2.
 Szekrényesy József ügyvéd. /1811-1871/. Ápr. 11.
 Szepessy Ferenc városi tanácsos /1811-1875/. Márc. 27., ápr. 8. aug. 24.
 Sztrókey Antal ügyvéd, akadémikus. /1780-1850/. Júli. 5.
 Takácsy József esperes-plébános. /1809-1889/. Ápr. 7.
 Tasner Antal Széchenyi István titkára. /1808-1861/. Ápr. 1.
 Teleki József gr. Erdély kormányzója, történetíró, az Akadémia elnöke. /1790-1855/. Márc. 27., ápr. 1, 18.
 Telepy György színész. /1794-1885/. Ápr. 20.
 Tentzer Károly vízszabályozó mérnök. /1803-1860 után/. Júli. 24.
 Thurn nevelő, Hermina főhercegnő mellett. Jún. 26.
 Toldy Ferenc író, könyvtárigazgató, akadémiai titkár. /1805-1875/. Szept. 2.
 Turteltaub pesti hajótulajdonos. Ápr. 4.
 Uhlmann Frigyes Mór pesti hajótulajdonos. Ápr. 4., máj. 27., júli. 22.
 Vállas Antal író később egy.tanár. a New-Orleansi akadémia titkára /1809-1869/. Ápr. 23.
 Vargha János folyamszabályozási mérnök. /1798-?/ Júli. 27.
 Vásárhelyi Pál folyamszabályozási mérnök, akadémikus. /1795-1846/. 1839. febr. 25.
 Veraer. Ápr. 19.
 Vizslocky első éves teológus. Máj. 4, 18.
 Vohldrann terézvárosi plébános. Ápr. 4.
 Vass Imre mérnök. /1790-1863/. Ápr. 5.
 Vécsei József akadémikus, ref.pap, kollégiumi tanár. /1800-1855/. Ápr. 12.
 Verner - 1844-től Verney - József mineralógus, egy.tanár. /1785-1852 körül/. Márc. 30, 31., ápr. 1.
 Vizkelety Ferenc jogász, egy.tanár. /1789-1875/. Ápr. 5.
 Vogel Sebestyén Antal asztalosmester. /1779-1837/. Ápr. 14.
 Voss kanonok. Márc. 27., jún. 25.
 Vörösmarty Mihály epikus, lírikus, drámaíró. /1800-1850/. Máj. 20.
 Wagner ferences rendfőnök. Ápr. 1.
 Walther László levéltáros, történész. /1788-1863/. Ápr. 6.
 Wesselényi Miklós báró "az árvízi hajós", a reformellenzék egyik fő vezetője /1796-1850/. Márc. 18, 24., máj. 2, 20.
 Weszerléné. Jún. 4.
 Windisch Lipót a Rókus kórház főorvosa. /1768-1842/. Máj. 31.
 Wolfstein József matematikus, egy.tanár. /1773-1869/. Márc. 30.
 Zichy Károly gr. földbirtokos. /1785-?/ Ápr. 30.
 Zofcsák József asztalos. Márc. 23.

IDEGEN SZAVAK ÉS KIFEJEZÉSEK MAGYARÁZATA

aedilis directio	építési igazgatóság
alterál	felizgat, zavar
armarium	szekrény
Blocksbad	Sárosfürdő /helyén ma a Gellért fürdő áll/
cadet	hadapród, tisztjelölt
clericus	katolikus papnövendék
commissio	biztosság, bizottság
compagnia	század
comtes	gróf
consil/iarius/	tanácsos
crypta	sírbolt, föld alatti sírkamra
Curia	királyi tábla /legfelsőbb bíróság/
deputatus	képviselő, küldött, követ
disponál	rendelkezik
districtus	kerület
eminens	kitűnő, kiváló tanuló
energice	erősen, buzgón, hathatósan
exundatio	árvíz
fundus	házhely, telek
gánica	galuska
gouvernante	nevelőnő
gubernium	/fő/ kormányshék, helytartótanács
ingeneur	mérnök
in solidum	egyetemlegesen
insurrectionalis	/nemesi/ felkelő
Jägerhorn	Vadászkürt /vendégfogadó/
junior	ifjabb
logicus	logikát tanuló hetedik osztályos a líceumban /1848 előtt/
magazin	raktár
Männer-Schneider	férfiszabó
mineur	aknász, tűzszerész
mobilia	ingóság, bútor
museum	itt: tanterem, osztály

normalis iskola	elemi iskola
notarius	jegyző
percent	százalék
perspectiv/a/	távcső
pion/n/ir	hidász, utász /katona/
praelatus	magasabb főpapi méltóság
praelegál	előadást tart, felolvas /iskolában/
prior	házfőnök, perjel
promontoriumiak	itt: budafokiak
provideál	ellát, gondját viseli
pupillaris cautio	itt: kötelezvény az árvaszéki pénztár javára
Quare non tulisti commenda-	
titias /sc. litteras?/	Miért nem hozott ajánlólevelet?
Rauschzimmer	ld. 4. lábjegyzetet
restauratio	újjaépítés
sapeur	árkász /katona/
seminarium	papnevelde
senior	idősebb
septemvir	hétszemélynök, a hétszemélyes tábla tagja
spiritualis	lelki atya, lelki vezető
Stadtwäldchen	Városliget
tabularis prókátor	táblai védőügyvéd
taxa	díj, ár
Teufels-mühle	Ördög-malom
traiteur	vendéglős
universitatis collegium	egyetemi előadás
Verwalter	tisztartó, intéző, igazgató
vice-r./ector/	rektorhelyettes
Zankzimmer	ld. 4. lábjegyzetet

ÁRVÍZKÁROSULTAK BUDÁN
/Újlak és Országút társadalma/

ADÓ ÉS TÁRSADALOM

A hazai várostörténet-írás az elmúlt évszázad során igen nagy arányban szintetizáló, összefoglaló munkák sorát jelentette meg, amelyek adataikban erősen a XIX. századi leírásokra, "Wegweiserek"-re támaszkodtak. Az így feldolgozott munkák - bár a városok egészéről nyújtottak összefoglaló képet, - információikat gyakran a városrészek szintjére lebontva is közzétették.

A várostörténet-írás erősen a helyi hagyományokon alapul: nemcsak tudomásul veszi a nagyobb folyamatok széleskörű elemzése során szerzett tapasztalatokat, hanem ezeket igyekszik pontosan és egzakt módon feltárt adatsoraival összeegyeztetni, hogy minden jelenség, folyamat okainak, tartalmának kérdéseire hasonló választ kaphasson. Ez nem jelenti a "hagyományos", eseménytörténeten alapuló történetírás létjogosultságának megkérdőjelezését, sőt, az újabb és újabb társadalom- és gazdaságtörténeti adatok ismeretében ismételten szükséges a tények értékelésének, a korábban megtaláltnak vélt okok időállásának más és más kontextusba helyezésével történő felülvizsgálata: "semmilyen történelmi kutatás, legyen bármilyen alapos, nem menti fel az élő generációt kreatív feladata alól, hogy megtalálja saját válaszait, s alakítsa saját jövőjét."¹

Az alábbiakban - történetírásunkban először - kísérletet teszünk Buda szabad királyi főváros két, kevésbé fontosnak tartott külvárosa, Újlak és Országút reformkori lakossága birtok- és foglalkozási viszonyainak felvázolására.² E két külváros a középkorban önálló település volt, mint Felhévíz mezőváros /Országút/ és Szentjakabfalva /Újlak/, s csak a török kiűzése után csatolták őket a fővároshoz. Fejlődésük hosszú és lassú folyamatáról szólva, eddigi történetírásunk nagyjából egyetértett abban, hogy megőrizték falusias külsőjüket, amelyet - a városiasság megítélésekor - Óbuda mezővárossal hasonlított össze már a kortárs irodalom is: "Újlak sokkal vidékiebb karakterű, mint Óbuda. Újlak és Országút lakói többnyire szőlőművesek és szántóvetők. Óbuda lakói többnyire iparosok és kézművesek, tehetősebbek, mint az újlakiak és az országútiak. Óbudán kövezett utcák vannak, s abban nagyobb tisztaság uralkodik, mint a másik két nevezett városrészben... A házakat Újlakon, mint

Óbudán is, egyszerű anyagból építik, tágas tornáccal és - főként a Dunánál - gyümölcs- és konyhakertekben folytatódnak... Az egész külváros /ti. az Országút - szerz. megj./ egyszerű, vidékies karakterű. A Bécsi út jegyei közé tartoznak a jól megépített, cseréppel fedett egyemeletes házak. A külváros nyugati része valamivel szegényesebben néz ki, ami kicsi, de "csinos", és körülkerített udvarokkal és kertekkel épült."³ Azt, hogy összképében mennyiben volt falusias, vagy városias e terület, ma már nehéz rekonstruálnunk: korábbi budai városépítészettünkről csak szórványos adatokkal rendelkezünk. Bár a gyümölcs- és veteményesek a falusias külső képét idézik fel bennünk, valószínűnek véljük, hogy ez csak a - XIX. század folyamán mindvégig - dinamikusabban fejlődő Pesthez, valamint Buda ipari és kereskedelmi központjához, a Vízivároshoz viszonyítva volt így, hiszen a birtokviszonyokra vonatkozó adataink a mezőgazdaság háttérbe szorulását, illetve a tehetősebb, nagyobb méretű gazdaságok előtérbe jutását mutatják. Választott időszakunk az 1838. évi árvíz éve, amikor is a nagy számú árvízkárosult szemszögéből, státusviszonyaiból sok segítséget nyerhetünk egy pontosabb kép megrajzolásához.

NÉPESSÉG, CSALÁDOK ÉS ADÓZÓK SZÁMA

A két külváros a század második évtizedétől fogva nemcsak topográfiai-
lag, de népességében sem fejlődött jelentős mértékben:⁴

1. tábla

A házak és a lakosság számának változása az árvíz előtti évtizedekben

a házzszámok (telekkönyvi számok) változása

terület	1809	1818	1828	1836
Újlak	387	396	398	401
Országút	302	370	377	388
Buda, összesen	2928	2976	3094	3135

a lakosság számának változása

	1812	1818	1821	1830	1836
Újlak	2998	3106	3878	3413	3600
Országút	3083	?	3430	?	3800
Buda, összesen	22272	?	27471	26967	33400

A lakosság száma tehát csak kis mértékben változott, s emelkedés 1821 után lényegében csak az Országúton mutatható ki. E jelenség talán a belsőbb területek biztosabb gazdasági helyzetére vezethető vissza, amiből következhetne fejlettebb iparuk és kereskedelmük is. Azt, hogy e hagyományos okfejtés mennyire igaz, a későbbiekben még látni fogjuk, egyelőre előlegezzünk meg annyit, hogy az Országúton, mint belsőbb területen számos tisztviselő, nemes, katonatiszt is érdekelt volt ingatlanbirtokaival, amit Újlakon egyáltalán nem tapasztalunk: ott az egyetlen jelentős, nem helybeli birtokosnak csak a pesti építőmesterként ismert Pollack Mihály, a téglavető tulajdonosa számított.

Újlakon több, összehasonlításra is lehetőséget nyújtó vizsgálat és forrás segítségével mód nyílik a családok (háztartások) számának megközelítő pontosságú meghatározására is,⁵ eszerint:

a keresztény családok száma	850-860	Összesen kb. 3327 fő
a zsidó családok száma ⁶	70	Összesen kb. 273 fő
Összesen	920-930 család,	kb. 3600 fő élt itt.

Nem szándékozunk belemerülni a család-, illetve háztartásszerkezet mélyebb elemzésébe, számításunkra csupán az adózó réteg megközelítése végett van szükségünk. Sejthető ugyanis, hogy a lakosság egy igen számottevő része nem fizetett adót, ezért történeti statisztikai irodalmunk általában elveti az adókönyvek foglalkozási összetétel rekonstruálására való alkalmazhatóságát, kivéve, ha sikerül – a többnyire még nagyságában is ismeretlen – nem adózó réteget is a vizsgálatba bevonni.⁷

Két adókönyvünkből a következő arányban ismerhetők meg az adózók:⁸

2. tábla

Az adózó személyek és özvegyek 1838-ban

	Újlak	Országút
személyében egyértelműen jelölt		
adózó a/	607	741
"özvegy" b/	65	54
Összesen	672	795

a/ Újlakon 31, az Országúton 17 fő szerepel több adókönyvi sorban, de itt mindenkit csak egyszer számítottunk.

b/ Sajnos, a bejegyzés alapján eldönthetetlen, hogy az adófizető özvegy férfi-e, vagy nő, vizsgálatunkban mindkét esettel találkoztunk.

Újlakon tehát 672 keresztény adózó és 70 zsidó személy ismert, s kb. 180 személy /család-, illetve háztartásfő/ hiányzik a lakosságból.⁹

A fenti összesítésből hiányzó személyek egy részét eleve mi magunk hagytuk ki a számításaink során, illetve az adókönyv bejegyzései sem mindig tartalmazzák az adózó/k/ nevét, így személyük ismeretlen maradt.¹⁰ Újlakon 84, Országúton 73 olyan bejegyzés volt az adókönyvben, amely idős /"Alt"/ ember korábbi, ki nem egyenlített és le nem írt adóhátralékát erősítette meg, ezen kívül több esetben találkozunk személyi adómentességgel is. A hiányzó háztartásoknak másik felét azonban már csak összehasonlító számításokkal¹¹ sikerült megjelölni: ez pedig az a kb. '80 kapás /Hauer/ lehetett, akik az egykori adókönyvekben egyáltalán nem szerepelnek, csak a nem-nemesek összeírásaiban. Az újlaki keresztény lakosságnak tehát majdnem 22 százaléka hiányzik az adókönyvekből, s a fentiek alapján talán nem túlzás, ha kijelentjük: e szegény, javarészt nemcsak nincstelen, de jogállásában is bizonytalan néptömeg¹² jelenléte alapvetően meghatározta a külváros arculatát, s nyilván jelentős összefüggések is kimutathatók az állandó lakosság foglalkozási és vagyoni rétegződése, valamint jelenléti arányuk között.

Vázlatosan megrajzolható társadalomképünk fő forrását az 1838. évre szóló adókönyv jelenti: tartalmazza az összes adóköteles ingatlanbirtokot, írás- és háziállatot, valamint a jövedelemforrás/oka/t, s az utánuk kivetett adóösszegeket.¹³ Bár a társadalom pontosan ennek alapján sem válik rekonstruálhatóvá, egy egysíkú megközelítésre mégis csak módot és lehetőséget nyújt. A lakóházak és a hozzájuk tartozó kertek mérete csak együttesen tűnik ki az adófelvételből, míg a külterületi kertek és a beépítetlen belterületi földek is egy csoportban kerültek felvételre. A házak és kertjeik együttes nagysága igen szélsőségesen változó: a legkisebbek mindössze 20-30 nőlnyiék, míg a legnagyobbak a 400-at is meghaladják.¹⁴

3. tábla

A házak megoszlása adóosztályonként és telek nagyság szerint

teleknagyság (nő1)	a házak száma adóosztályonként											
	Új1akon						Országúton					
	6.	7.	8.	9.	10.	össz.	6.	7.	8.	9.	10.	össz.
20 - 49	-	2	26	11	25	64	-	-	13	52	16	81
50 - 99	-	6	117	37	32	192	5	2	20	78	24	129
100 -149	1	4	62	3	2	72	4	7	16	26	10	63
150 -199	-	4	38	2	-	44	5	1	5	17	2	30
200 -249	-	2	5	-	1	8	4	3	5	6	-	18
250 -299	-	7	-	-	-	7	9	-	1	2	-	12
300 -349	-	1	3	-	-	4	1	-	1	4	-	6
350 -399	-	1	1	-	-	2	4	-	-	1	-	5
400 fölött	-	1	-	-	-	1	4	-	7	4	1	16
összesen	1	21	259	53	60	349	36	13	68	190	53	360

Mint látható, az újlaki házak állapota, színvonala lényegesen jobb, ugyanakkor telkeik kisebbek, mint az országútiakéi.¹⁵ Persze a háztelkek mérete nem tekinthető meghatározó szempontnak éppúgy, mint az adóosztályba sorolás, hiszen utóbbi – elvben – sok összetevő figyelembe vételével alakul ki, ilyenek pl.: az építőanyag, a ház nagysága /szobák, stb. száma/, alápincézettség, s valószínűleg ide tartozik a ház fekvése is. Egy három évtizeddel korábbi összeírás adatai szerint egyik városrész sem tekinthető jó élet- és lakáskörülményeket nyújtó területnek.¹⁶

4. tábla

A lakóházakban lévő helységek száma 1805-ben

	Újlak (396 ház)				Országút (283 ház)			
	szoba utcai	szoba udvari	kony- ha	bolt	szoba utcai	szoba udvari	kony- ha	bolt
fszt.	534	537	590	82	424	443	447	44
I. em.	14	7	8	–	54	40	21	4
Összesen	548	544	598	82	478	483	468	48

Ha a lakosság számával együtt nézzük ezeket a számokat, láthatjuk, hogy az épületek alig negyede rendelkezik két lakószobával, egyharmaduk alápincézetlen volt, s a több család által használt konyha majdnem minden házra jellemző lehetett. Így azután nem is csodálkozhatunk, ha végignézzük a háztulajdonosok foglalkozási összetételét. /I. függelék/¹⁷

Sajnos, mélyebb értékelési lehetőségeinket erősen korlátozza az ismeretlen foglalkozásúak számaránya és az, hogy az örökösök mögött rejlő, ténylegesen itt élő, vagy adózó személyek kiléte ismeretlen. Az azonban így is figyelemre méltó, hogy 1 vincellér, 13 iparos, 3 kereskedő és 3 kettős- és többfoglalkozású személy egyidejűleg több ingatlan birtokosa is. Természetesen itt is lényeges szerepe van az örökösöknek, hiszen pl. öt ház együttes birtokosai az 1831-ben elhunyt Piller Franz Xav. molnármester leszármazottai voltak, köztük a kor egyik legismertebb ügyvédével, Stermenszky Andrással.¹⁸ Kitűnik az adatokból, hogy addig, amíg az újlaki 6-7. osztályba sorolt házak tulajdonosai között csak két tehetősebb, több más birtokkal rendelkező személy volt, addig az Országúton szinte mind a 25 fő ide sorolható.¹⁹

Amennyire nem tudjuk a "helyi elit" birtokviszonyait megragadni a magasabb adóosztályokban, annyira jellemző lehet az alacsonyabb kategóriákba sorolt házak birtokosainak összetétele.

5. tábla

A 9. és 10. adóosztályba sorolt házak birtokosainak
foglalkozási összetétele, a házak nagysága szerint
Újlakon

foglalkozás	9. osztály					10. osztály					
	20- 49	50- 99	100- 149	150- 199	össze- sen	20- 49	50- 99	100- 149	150- 199	200 felett	össze- sen
őstermelés	2	7	-	-	9	4	8	-	-	-	12
ipar	-	7	2	-	9	4	1	-	-	-	5
kereskedelem	-	2	-	-	2	-	2	-	-	-	2
birtokos	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	0
napszámos	2	4	-	2	8	5	10	-	-	-	15
többfoglalkozású	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	0
ismeretlen	3	7	1	-	11	7	8	2	-	1	18
"örökös"	4	8	-	-	12	5	3	-	-	-	8
Összesen	11	37	3	2	53	25	32	2	0	1	60

Ezek között tehetősebbnek számító csak kettő akadt, a két kereskedő: közülük egyiknek egy háza került a 9. osztályba, míg a másiké a másik három ház együtt, így ezek, mivel kicsik és valószínűleg rosszak, szegényebb lakosok részére jelenthettek hajlékot. (Az 58. számú, legnagyobb házban a tulajdonoson kívül 2 adózó lakó volt: egy napszámos és egy özvegy pékné.) Igen jellemző, hogy a 36 napszámos-házbirtokos 23 százaléka és a házas őstermelők házában 40 százaléka ezen adóosztályba tartozott. /A többi foglalkozási ágban jellemző tendencia - a kutatás jelenlegi fázisában - nem mutatható ki./

Az őstermelés helyzetének közelebbi vizsgálhatósága érdekében fontos áttekintenünk a mezőgazdasági ingatlanok birtokviszonyait is, elsődlegesen a szőlőkét, hiszen - főként Újlak - elsődlegesen szőlőtermő területként él az irodalomban. Schams idején a budaiak 7683 negyed szőlőt birtokoltak, Nagy Lajos számításai szerint pedig a XIX. század első felében - alig változón - Újlakon 449-499 szőlőbirtokos volt, s fejenként átlag 2,5 negyed szőlővel rendelkeztek. Ez összesen a budai szőlők 14,6-16,2 százalékat tette ki, s ezek a földek az évtizedek során folyamatosan, egyre jobban aprózódtak.²⁰

6. tábla

A szőlők nagyság szerinti megoszlása
az adókönyvi tételek számában²¹

terület /negyed/	Újlak			Országút		
	adókönyvi száma	szőlő- tételek százalék	szőlőbir- tokok százalék	adókönyvi száma	szőlő- tételek százalék	szőlőbir- tokok százalék
nincs szőlője	368	43,14	-	533	60,16	-
1-nél kisebb	139	16,30	28,66	63	7,11	17,84
1,00-1,99	159	18,64	32,78	124	14,00	35,13
2,00-2,99	80	9,38	16,50	64	7,22	18,13
3,00-3,99	29	3,40	5,98	28	3,16	7,93
4,00-4,99	23	2,70	4,74	26	2,93	7,37
5,00-5,99	17	1,99	3,51	10	1,13	2,83
6,00-6,99	10	1,17	2,06	8	0,90	2,27
7 felett	28	3,28	5,77	30	3,39	8,50
összesen	853	100,00	100,00	886	100,00	100,00
N		853	485		886	353
ebből vincel- lérként adó- zik (fő)			154			114

Az adózó lakosságnak tehát Újlakon 56,86 százaléka, Országúton pedig csak 39,85 százaléka birtokolt szőlőt. Ezen birtokok túlnyomó részben egyik városrész területén sem érik el a 2 negyed, s ezek közel fele-fele arányban voltak 1-nél kisebb, illetve 1 és 2 negyed között. E birtokméretek jelzik, hogy a lakosság legnagyobb része átlag körüli nagyságú területekkel rendelkezik (Újlakon 19,25 nyolcad, Országúton 23,5 nyolcad). Hogy az ennél nagyobb birtok-rész milyen ritka, azt jól mutatja a 2 negyednél nagyobb szőlők száma és aránya is.

Újlakon tehát több a szőlőbirtok, de több a nagyobb összterületű birtok-test is, bár ezek között - úgy tűnik - kirívóan nagy terület alig-alig van: a tíz negyed Újlakon 11, Országúton 16 esetben haladja meg, s ebből csak 2, illetve 1 nagyobb 20 negyednél.

Bár ezek a legkisebbnek tekintett szőlők sem igazán kicsik, hiszen 1 negyed kerekén 800 nől volt, mégis, bizonytalan megélhetést nyújtottak: egy-egy peronoszpóra, vagy rossz időjárásos esztendő a termést oly mértékig tönkretehetette, hogy a kis földekkel bíró lakosság megélhetése közvetlen veszélybe került. Nem így volt ez a nagybirtokosok esetében: az ő számukra már némi biztosítékot jelentett az a tény is, hogy szőlőik többnyire nem egybefüggő területen feküdtek, így a legnagyobb vesz, legrosszabb időjárás esetén is valami kevés termésre volt kilátásuk. Ilyen reményeik azonban csak azoknak lehettek,

akik megélhetését nem közvetlenül a szőlő biztosította, hanem iparból, kereskedelemről, vagy esetleg bányajog-bérletből is származott jövedelmük. Ezért azután nem csodálkozhatunk, ha a vincellérként /is/ adózók száma olyan alacsony a birtokok számához képest /vö. 6. tábla!/, s ezeknek is fele /50,65 százaléka/ csak őstermeléssel foglalkozott.

7. tábla

A vincellérként adózók összetétele más jövedelemalapjaik
figyelembe vételével
/százalékban/

más jövedelemforrás	Újlak	Országút
nincs egyéb jövedelme	26,62	100.00
őstermelés (Ü.A.) ²²	24,03	--
ipar	40,91	--
napszám	8,44	--
összesen	100.00	100.00
N	154	114

Érdemes megfigyelni ugyanakkor, hogy a szőlőbirtokok aprózódása mellett a vincellérként adózók száma is csökken, s emelkedik a napszamosoké:

8. tábla

A vincellérek és napszamosok számának változása 1822 és 1838 között

		index vincellér (1822=100)		index napszamos (1822=100)			
		1822	1838	1822	1838		
Újlak	a)	212	141	67	83	164	196
	b)	225	153	68	96	177	184
Országút		139	114	82	107	115	107

a) A "vincellér és napszamos" kettősfoglalkozásúak nélkül.

b) A "vincellér és napszamos" kettősfoglalkozásúakkal együtt.

Jelentősen csökken a vincellérként adózó szőlősgazdák száma, és - ha kisebb mértékben is, de - emelkedik a napszamosoké, s csak sejthetjük, hogy ennél jóval nagyobb mértékben a kapásoké. Ennek oka nyilvánvalóan az, hogy a szőlőtulajdonos gazdák egyre kevesebbet foglalkoztak maguk a szőlővel, s annak megművelését alkalmi munkásokra bízták, maguk pedig iparos, vagy kereskedői tevékenységgel igyekeztek biztosabb életkörülményeket kialakítani családjuk számára.

Feltehetően ugyanez a helyzet a többi mezőgazdasági művelésű ingatlan-
nal (szántó, rét) és tulajdonosaikkal is, ezek száma azonban csekély, össz-
nagyságuk is alig harmada a szőlőkének. Ennek következtében az agrársűrűség
magas, így ez sem segíthet jelentős mértékben a területek megélhetésében.

(II. függelék) Sajnos, a városi mezőgazdaság történetének kutatása hiánya
miatt jelenleg ennél mélyebb következtetésekre nem nyílik lehetőségünk. (Fel-
dolgozásunkat is nehezítette, hogy az adókönyvek és a teleknyilvántartások
egymásnak ellentmondó adatokat tartalmaznak.)²³

A LAKOSSÁG FOGLALKOZÁSI ÖSSZETÉTELE

A foglalkozási összetétel vizsgálatát tulajdonképpen már előző gondolat-
sorunkban megkezdjük, amikor a nemcsak mezőgazdasági jövedelemmel rendelkezők-
ről tettünk említést. 154 újlaki vincellérből 113 szerepelt ezek között, aki-
ket viszont az alábbiakban nem tekintettünk kettős-, vagy többfoglalkozásúnak,
több okból is: egyrészt, mert az Országúton ilyennel mindössze hat esetben ta-
lálkoztunk, s ez az összehasonlíthatóságot komolyan megkérdőjelezte volna,
másrészt azért, mert pontosan nem meghatározható, kinél jegyezték be egyálta-
lán a vincellérség tényét, hiszen 485 szőlőbirtokból csak 154-nél (31, 75%)
találkoztunk vele, s a vincellérek ugyan fizettek jövedelemadót, de amennyi-
ben más jövedelemforrásuk is volt, - úgy tűnik, hogy - csak azután adóztak,
legalább is erre utalnak az adóösszegek. A kettős- és többfoglalkozású, azaz
több jövedelemforrással bíró családok foglalkozási összetétele egyébként igen
érdekes, de nem meglepő képet nyújt. (III. függelék)

A többes foglalkozások túlnyomó részét az ipar és a kereskedelem tette
ki, ennek mértéke azonban már a két városrészben sem azonos. Újlakon a külön-
féle hivatali tisztségeket (törvényszéki ülnök, gyám, stb.) azok a többfoglal-
kozásúak töltötték be, akiknek egyébként kereskedelmi joguk is volt, s emel-
lett tekintélyesnek mondható mezőgazdasági ingatlanokkal, főként szőlőkkel
bírtak. Az Országúton ugyanez szűkebb kört jelentett; tisztségük mellett egyet-
len jövedelemforrásról tudunk, s birtokaik is valamivel szerényebbek, mint az
újlakiakéi. S bár az Országúton 20, Újlakon csak 16 kettősfoglalkozású adózó
volt, a többfoglalkozásúak száma itt csak egy az újlaki 4-gyel szemben, azaz
az érintett személyek /családok/ száma nem mutat lényeges eltérést: Újlakon 20,
Országúton 21. Az összetételek jellege azonban igen erősen azt húzza alá, hogy
- eltekintve a hivatali és tisztségeket viselt személyek társadalmi státusá-
nak fontosságától - főként a szegényebbekre jellemző a kettős foglalkozás:

mi más kényszeríthetné rá egy-egy ipar, vagy kereskedői jog birtokosát pl. napszámosásra? E gondolat mellett szól az a tény is, hogy az itt szereplő ipari és kereskedelmi foglalkozások is a szegényekre jellemzőek, pl. a kereskedők javát a szatócsok és kofák tették ki. Így tehát nem állíthatjuk, hogy a több jövedelemforrás után adózó, vagy éppen fizetett tisztséget betöltő személyek tehetősebbek, jelentősebb jövedelemmel rendelkezők lettek volna, mint bármely más itteni lakos. Ugyanakkor nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a családonként két fő által űzött jövedelemszerzés nem csak a legszegényebb rétegeket érintette: jellemző esetnek tűnik a szegény, kevés jövedelemadót fizető iparos kofa, vagy mosónő feleséggel. A két- vagy több jövedelemforrás, vagy hivatal viselésével bejegyzett személyek tehát a társadalmi és vagyoni rétegződés szinte minden pontjáról kikerülhettek. (Arról, hogy az iparos-kereskedő családoknál valóban a saját készítésű portékát árulták volna, csak egy-két esetben találtunk bizonyító utalást, pl. molnár és lisztkereskedő esetében. Miután a leginkább érintett szatócsok és kofák áruiról nincsenek adataink, a kérdést - megválaszolatlanul - nyitva kell hagynunk.)

De hogyan is alakult ez a rétegződés a foglalkozást illetően? A foglalkozási összetétel - most már személyre vonatkoztatva, hiszen a több foglalkozásúak belső összetételét már láttuk, - érdekes módon megmerevedett, szegénységet mutat, igen sok belső ellentmondással.²⁴ (IV. függelék)

A foglalkozási összetétel időbeli változásait vizsgálva legfeltűnőbb a kereskedők számának és városrészbeli arányának változása. 1818-hoz viszonyítva Újlakon 123 százalékkal, az Országúton 33 százalékkal emelkedett a számuk. Tehetősebb, ismertebb kereskedőt mindössze egyetlen zsidó nagykereskedőt találtunk közöttük, Spitzer Mihály községi előljáró személyében.

9. tábla

A kereskedők száma 1818-ban és 1838-ban

	Újlak			Országút	
	1818	1822	1838	1822	1838
keresztény adózók	?	23	44 ^{a/}	39	59
zsidók ²⁵	?	..	55	..	-
összesen	44	23	99	39	59

a/ A többfoglalkozásúak kereskedői jogával együtt.

Ezek a számok a kis, alig négyezer főnyi lakossághoz viszonyítva, főként Újlakon, magasnak tűnhetnek:

10. tábla

Az 1000 lakosra jutó kereskedők száma
1818 - 1838 között

kereskedő jogállása	Újlak			Országút	
	1818	1822	1838	1822	1838
adózó	?	5,93	12,22	11,37	15,53
zsidó	?	..	15,28	..	-
összesen	14,24	5,93	27,50	11,37	15,63
a lakosság száma	3089	3878	3600	3430	3800

A korábban már idézett Schams. és Jankovich-féle népességszámokkal számítva a kereskedők arányát, - még az 1828. évi számokhoz képest²⁶ is - sokan voltak: az akkori legfontosabb piacközpontokban átlag 11 kereskedő jut 1000 lakosra, s ezt 1838-ra az adózó keresztény kereskedők aránya is meghaladta. Ennek oka minden bizonnyal az, hogy jelentős részük - bár kofa, szatócs és házaló volt, - nem(csak) e városrészben árulta portékáit: kereskedési joga a város egészére terjedt ki, így feladatuk is több volt, mint e közel nyolcszáz ház lakói-
nak ellátása. Érzékletesen jelzi ezt az árucikkek szerinti megoszlás aránya:

11. tábla

A kereskedők megoszlása árucikkeik szerint
(százalékban)

árufajta	Újlak			Országút
	adózó	zsidó	összesen	összesen
élelmiszer	18,18	-	18,18	23,73
termény	3,03	-	3,03	16,95
iparcikk	1,01	4,04	5,05	1,69
vegyes a/	18,18	50,51	68,69	54,24
egyéb, ismeretlen	4,04	1,01	5,05	3,39
összesen	44,44	55,56	100,00	100,00
N	44	55	99	59

a/ szatócsok, kofák és házalók

Az arányok igen érdekesek, de a kereskedelem fő jellegét nem mutatják meg. Igen kezdetleges stádiumban, de jelentkeztek már a specializálódás tünetei egy-egy hüvelyes-, zab-, szalma-, fa-, vagy éppen téglakereskedő jelenlétével,

ez azonban döntő részben még egyedi jelenség. A meghatározó túlsúlyt a szatócsok és házalók jelentik, akikről igen keveset tudunk, annyi azonban bizonyos, hogy áruikban éppen nem szakosodtak, hanem vegyeskereskedők voltak. /Érdekes, hogy ugyanekkor már élt itt egy izraelita alkusz is, aki szintén újabb kereskedői típus megtestesítője./ Az egyetlen, igazán fontos sajátosság egyúttal természetes jelenség is: mindkét városrészben élelmiszerrel kereskednek a legtöbben, s ezeknek pontosan a fele lisztet árult, ami a helybeli, igen jelentős malomipar egyenes következménye volt.

Érdekes, hogy olyan foglalkozási kategóriával, mint pl. birtokos és bérlő, Újlakon korábban nem számoltak a kutatók, tehát adataikban nem fordultak elő ilyen esetek. 1838-ra nemcsak megjelennek a malomtulajdonosok, akiknek birtokuk bérbeadása: esetenként egyetlen jövedelemforrásként szerepelt az adókönyvben, de mellettük több dereglye- és kocsitulajdonos is volt, az Országúton pedig mindkét tégláégetőt csak bérelték az iparosok. Újlakon emellett találtunk még két gazdálkodót /Oeconomus/, míg a belsőbb területen ugrásszerűen megnőtt a nemesek ingatlanvásárlása.

Az értelmiség (tisztiorvos, hivatalnok, stb.) és szolgák, tanítók száma nagyjából állandónak tekinthető, ami főként helyi, azaz külvárosi alkalmazottat takar, de az Országúton már várbeli hivatalban (30-ad Hivatal, Építési Igazgatóság) dolgozó szolgák is laktak.

A foglalkozások fontosabb kérdéseit sorra véve utolsónak hagytuk a legnagyobb számban jelenlévő iparosokat, mert belső csoportosíthatóságuk sokban függvénye más jövedelemforrásoknak és mert a kereskedők megoszlásához hasonló módon igen ellentmondásos rétegződésük, szakmai összetételük.²⁷ (V. függelék)

Mint a kereskedelem kapcsán már utaltunk rá, az élelmiszeripar fő erősségét jelentős számú malmával a malomipar képviselte mindkét külvárosban. Ennek magyarázata szinte természetesen adott: a Duna parjának e szakasza igen kiváló hely volt hajómalmok állítására.²⁸

12. tábla

A dunai hajómalmok számának változása
1810 - 1836 között

év	Újlak	Országút	Buda összesen
1810	23	18	44
1830	24	20	44
1836	29	18	47

Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk, hogy 41, illetve 24 molnár (mester és legény együttesen) élt itt.

A másik, jelentős erőt lekötő élelmiszeripari ág a szeszfőzés volt, 12, illetve 7 fővel. Ha figyelembe vesszük, hogy 1770-ben Budá környékén 31 településből 7-ben egyáltalán nem főztek pálinkát, s a többiben együttvéve 87-en fizettek utána adót, igen magas ez a szám. S ezek mellett nem zárhatjuk ki, hogy esetleg voltak adót nem fizető, "zugfőzők" is, hiszen 1846-ban a közeli Nagykovácsiról egy közgyűlési irat is így emlékezik meg: "A pálinka főző üstöktől a számuk bizonytalan lévén, jövedelmük ki nem tétethetik." ²⁹ Ahhoz pedig végképp nincsenek adataink, hogy a termelésükről meg tudjuk határozni: vajon csak önellátásra, vagy esetleg kereskedelmi céllal is főztek volna.

A két városrész között érdekes különbséget mutat a kádárok /bodnárok/ számának eltérése: a nagyobb szőlőterületekkel rendelkező Újlakon mindössze 4, míg az Országúton 7 mester élt. Ennek egyik oka, hogy az országútiak kezében lévő szőlők száma ugyan kisebb, de lényegesen több volt közöttük a nagyobb méretű birtok, melyek nyilván jobban felszerelt "borgazdasággá" tudtak fejlődni. A másik, s talán még fontosabb ok, hogy e mesterek számára a "helyi piac" nem a városrészt, hanem Budát jelentette, s a szállítási költségek és feltételek olcsóbbá tették az innen történő vásárlásokat. A másik, szintén faiparban mutatkozó különbség a hajóácsoknál volt: Újlakon 5 pallér és 1 legény élt a foglalkozásból, szemben az egyetlen, Országúton lakó legénnyel.

Az utolsó lényeges és valamennyire megragadható különbség a két városrész között a közlekedésben volt, pontosabban a fuvarosok számában és összetételében:

13. tábla

A fuvarosok száma 1838-ban

	Újlak	Országút
"Fuhrmann"	6	12
"Landkutscher"	3	1
"Fiacker"	2	8

Az eltérések oka a területek fekvésében és kereskedelmük nagyságában, jellegében kereshető. Ezt erősíti az a tény is, hogy kizárólag vidéki fuvarozást végző "Landkutscher"-ek száma Újlakon nagyobb, míg a fiákereseké az Országúton. (Az ún. Fuhrmann-ok feladatkörét nem sikerült meghatároznunk.)

A fent említetteken túl, csak jelzésszerűen meg kell említenünk azokat az iparágakat, amelyekben valamely városrészben többen (legalább öten) dolgoztak:

14. tábla

A nagyobb létszámot foglalkoztató ipari szakmák

szakma, iparjog	Újlak	Országút	szakma, iparjog	Újlak	Országút
hentes	7	2	szabó	20	10
molnár	41	24	cipész	7	11
pálinkafőző	12	7	asztalos	5	2
fogadás	4	16	bodnár	4	7
kőműves	3	27	hajóács	6	1
ács	14	37	fuvaros	6	12
tégldvető	1	6	fiákeres	2	8
tímár	5	-			

Ezek a számok magukban csak fenntartásokkal értékelhetők, hiszen nem ismerjük a mögöttük rejlő termelési kapacitást, sőt, az iparosok jogállását sem, ami különösen fontos lenne Budán, ahol igen magas volt a céhen kívüliek, az ún. kontárok száma,³⁰ az említett, szakmák azonban többnyire olyanok, hogy nagyobb létszámuk jelentős részben helyi szükségletek kielégítésére is szolgálhat.

Az árvizet megelőző évtized során mindkét külvárosban nőtt az iparosok száma és kis mértékben megindult a differenciálódás:³¹ Újlakon már három bedolgozó (Stückmeister) is lakott, egyikük szabó, másikuk kalapos, míg a harmadik bádigos volt, - ráadásul az utóbbi kettő egyedül foglalkozott iparával a két külváros területén. A helyzet felemásságát mutatja ugyanakkor az iparágak, szakmák számának alakulása (Ld. V. függelék) Pest-Budán 1828-ban nem kevesebb, mint 153 szakmát írtak össze, ami a legdifferenciáltabb iparú településsé tette az országban a két várost. A vizsgált külvárosokban található mesterségek száma olyan magas, hogy Körmöcbánya, Nagybecskerek, Zombor, Arad, stb. egész iparára jellemzően fordult elő hasonló.³²

A mérleg másik oldalán az ellátandó lakosság áll, s ebben már korántsem olyan jó a helyzet.

15. tábla

Az egy iparűző által ellátott lakosok száma

az ellátók	Újlak	Országút
önálló iparos ^{a/}	43	55
összes iparos ^{b/}	17	16

a/ céhes mester és zsidó iparos

b/ mester, pallér, legény, bedolgozó
/ún. Stückmeister/ és zsidó összesen

Ezek a számok a piacközpontok között nem a legjobbak, inkább a II. kategória irányába mutatnak.³³

Megint csak jobb képet ad az iparosok képzettség szerinti megoszlása. (vö. VI. függelékkal) A mesterek és egyéb önálló iparosok magas, illetve a legények alacsony száma jól érzékelteti, hogy nemcsak a termelőerővel voltak problémák: az iparosok vállalkozása sem "tőkeerős", műhelyüket csak kézműves keretek között tudták - nagyon korlátozott mértékben - fejleszteni, ezért nem indult meg a nagyobb mértékű differenciálódás és specializálódás sem. A két külvárosban mindössze egyetlen gyárat említ az adókönyv, az egyik újlaki enyv-főzőre vonatkoztatva, ennek jövedelemadója - a másik két hasonló mesterségű műhely 3, illetve 4 forintjával szemben - 13 forint volt.

A kivetett jövedelemadóból tükröződő jövedelem-megoszlás igen egysíkú képet mutat, s igen kevés lehetőség van egyes csoportok szignifikáns elkülönítésére. (Ld. V. függelék)

Mint láthatjuk, a lakosság 19-24 százaléka egyáltalán nem fizetett jövedelemadót, s ennél valamivel kevesebben voltak, akik 2 forintot, vagy ennél többet fizettek. Az adózók 57-62 százaléka - egymástól szinte elkülöníthetetlenül - 50 xr és 1 Ft 59 xr közötti összeget fizetett. (Ennél kevesebbet, néhány kivételtől eltekintve egységesen 30 xr-t, csak a napszámosokra vetettek ki.) Néhány, igen jól jövedelmező, általánosan szükséges szakmától eltekintve szinte mindenki szerényebb bevétellel rendelkezett, ami arra utal, hogy mind az iparosok, mind a kereskedők a szegényebb rétegekhez tartoznak. Ennek egyik oka lehetett - a már említett - tőkeszegénység, vagy a másik oldalról szemlélve az, hogy alapvetően szegény környezetben tevékenykedtek. S hogy ez az ördöginek látszó kör valójában csak keveseknek biztosított felemelkedést, arról a szegény adózókon kívül bizonyosságot tett az a közel 200-ra tehető újlaki lakos, aki még adót sem fizetett,³⁴ vagy azért, mert nincstelen volt, vagy mert az itt tartózkodó, de városi jogokkal nem rendelkező alkalmi munkások közé tartozott.³⁵

A város alacsonyan fekvő részeit nem márciusban öntötte el először a Duna, hanem már januárban. Az áradat ekkor még pár nap múlva visszahúzódott medrébe. Márciusban a pesti gátszakadást – a 13-ról 14-re virradó éjszakát – megelőzően a város már második hete szenvedett az árvíztől: március 6-a óta a Víziváros, a Tabán, az Országút, Újlak és Óbuda jelentős részei víz alatt álltak; 9-én a házak ablakait, 13-re a házak emeleti részeit is elérte a Duna; a lakosok az emeletmagasságú vízben csónakokon közlekedtek.³⁶

Amíg Pesten a hirtelen – egy éjszaka – lezúduló jeges áradat pusztított, addig Budán az árvíz "tartóssága". Amíg Pesten március 13-ról 14-re virradóan mentésről szinte alig lehetett szó, addig Budán, a január óta állandó veszélyben, s olykor vízben is álló város lakosai felkészülhettek a menekülésre.³⁷

Emberek ezrei váltak hajléktalanná. Az anyagi kár milliókra rúgott Budán is, Pesten is: raktárakban, boltokban, csűrökben, kertekben, ingó vagyionban, munkaeszközben, szerszámokban, árukészletben, személyes holmik pusztulásában.³⁸

A XIX. század első felében a városi polgár egzisztenciájának meghatározója a háztulajdon volt. Természetes tehát, hogy az olyan természeti katasztrófa után, amely nagyrészt a háztulajdont sújtotta, a szervezett segélyakciók elsősorban a háztulajdonosok megsegítését, s ezzel együtt az újjáépítést, tekintették céljuknak. Az árvíz levonulása után a külföldről és az ország minden vidékéről a testvérvárosokba áramló segélyek két részből álltak: pénzbeli és természetbeni adományokból. Ez utóbbi főleg élelmiszert, gabonát és meleg ruhát jelentett.³⁹

Mindkét segélyforma begyűjtésére és szétosztására egy-egy bizottság alakult. A természetben érkező adományokét a L ó n y a y J á n o s kormánybiztos vezetése alatt működő bizottság intézte, s a munka oroszlánrészét a helyi jótékonyági egyesületek végezték el.⁴⁰ A pénzben érkező segélyek szétosztására 1838. március 25-én alakult meg a Segélyosztó Választmány, amelynek elnökévé C z i r á k y A n t a l országbíróvá nevezte ki József nádor.⁴¹

A Választmány mindenekelőtt az árvíz okozta károk felméréséről intézkedett, majd meghatározta azokat az alapelveket, amelyek alapján elsősorban a háztulajdonosok részesültek segélyben, majd a bérlőként élő kézművesek, kereskedők, "művészek", azaz szellemi szabadfoglalkozású árvízkárosult lakosok, s utoljára azok az idegenek, akik az árvíz idején tartózkodtak a városban.⁴²

A kárfelmérésre és a kiosztható segély összegének megállapítására "... teljes hitelt érdemlő személyek választottak úgy, hogy ... minden városi és külvárosi osztályba kettő juta, egyike az épületi, másika a mesteremberi károk összeírására."⁴³ A Választmánynak e szakemberekből álló bizottságai a kijelölt városrészekben a helyi bizottságokkal együttműködve dolgoztak és egy nyomtatott kérdőív alapján végezték a kárfelmérést, úgy hogy házról házra járva "helyszini szemle" alapján becsülték fel a károkat.

A kérdőív tartalmazta: 1. a károsult városrész nevét; 2. a ház számát /utcanévvel vagy anélkül/;⁴⁴ 3. a károsult háztulajdonos nevét; 4. az i n g a t l a n; és 5. az i n g ó s á g o k k á r á t. Az i n g a t l a n kára egyenlő a h á z t u l a j d o n é v a l, amely két részből állt: a falakban, azaz a kőműves-, és a tetőszerkezetben, azaz az ácsmunkában jelentkezőből. Az i n g ó s á g o k k á r a a k é s z p é n z t, továbbá a ház b e r e n d e z é s i és h á z t a r t á s i e s z k ö z e i t, /a tulajdonos ruháit/ a t e r m é n y- és az á r u k á r á t jelentette.

A házat ért kár nagyságát a korábbi adásvételi árból és közvetlenül az árvíz előtti értékből állapították meg. Az ingóságokban szenvedett veszteség felbecsülésekor a kárfelmérő bizottságok a tulajdonosok bevallására hagyatkoztak, de úgy, hogy azt a szomszédoknak is igazolni kellett.⁴⁵ Mind a kárfelmérés, mind a segély összegének megállapítása a nyilvánosság előtt történt, tehát a közvélemény állandó /nyílt és rejtett/ ellenőrzése alatt, ami kizárta a visszaélés lehetőségét. A bizottság ezután javaslatot tett a Választmánynak a fizetendő segély összegére. Aki anyagi veszteségét nem tudta bizonyítani, illetve igazolni, annak a Választmány nem fizetett segélyt. Ez utóbbi szabályt főleg azokkal szemben alkalmazhatták, akik az "idegenek" megjelölés alatt szerepeltek.

A kárfelmérő bizottságok sem Pesten, sem Budán, nem írták össze a közismerten gazdag házbirtokosok kárát és azokat sem, akik vagyonukhoz képest csekély mértékben károsodtak. Nem osztottak segélyt az adósságtól mentes károsult háztulajdonosoknak sem; ők alacsony kamatú kölcsönért folyamodhattak, de ha mégsem kapták meg, akkor számukra később folyósítottak segélyt. A Választmány által kezelt pénzből kölcsönt nem utaltak ki, mert "... minden begyűlő segély szorosan az ügyefogyottaknak sajátja gyanánt tekintetik és így másra, mint a köztők való elosztásra nem fordíttatik."⁴⁶

Buda városa március 20-ra szabadult meg az árvíztől.⁴⁷ A városszerte működő kárfelmérő bizottságok még ugyan ebben a hónapban befejezték munkájukat. Áprilisban már sor került az első segélyosztásra /április 24., 27./.⁴⁸

Második alkalommal 1839 tavaszán folyósítottak segélyt, aminek az volt az oka, hogy a tél részben lelassította a helyreállítási munkákat, részben nem tudták előre, mekkora összeg fog még rendelkezésre állni.

A Segélyosztó Választmány fennállásának ideje alatt 94 /!/ ülést tartott és hat alkalommal adott ki jelentést működéséről. Zárójelentése, amely munkálkodásának végét, s egyben összefoglalását jelentette, 1839. május 1-én kelt.⁴⁹

Károk, segélyek és kölcsönök Buda-Újlakon

Buda külvárosai - a város földrajzi fekvése következtében - nem egyformán szenvedtek az árvíztől. De itt is, akárcsak Pesten, a pusztítás mértéke a megrongálódott és összedőlt házak számában mérhető elsősorban.⁵⁰

16. tábla

A károsult házak száma városrészenként

Városrész	az árvíz előtt	épen maradt	az árvíz után össze- dőlt	megrongálódott	vft	kár pft
Tabán	927	879	21	27	59.530	23.812
Víziváros	773	595	28	150	179.635	71.874
Országút	388	352	4	32	60.463	26.585
Újlak	401	197	151	53	1.072.689	429.075
Összesen:	2.489	2.023	204	262	1,378.367	551.346

Az általunk közelebbről vizsgált két városrészben, Újlakon és Országúton épült az összedőlt házak 78,9 százaléka és a "csak" megrongálódottak 32 százaléka. Az Országút azonban jóval kevesebbet szenvedett az árvíztől, mint Újlak. Ennek az az oka, hogy míg az Országút a Duna partján, a Császár-fürdőtől felfelé, a mai Mártírok útja vonalán húzódott, tehát e külvárosnak csak igen kis része esett a Duna áradási területébe, addig Újlak a folyó mentén feküdt. Két fő utcája - Wiener str., ma: Bécsi út és az Altofner gasse, Lajos u. - szinte párhuzamosan halad a Dunával. E külvárosban a házak 50,87 százaléka károsodott: 37,65 elpusztult, 13,22 megrongálódott. Ezzel szemben az Országúton 8,24 százalék rongálódott meg és 1,03 dőlt össze.⁵¹

Az egész város árvíz sújtotta területén a kárfelmérő bizottságok 1,378.367 vft, azaz 551.346 pft kárt mértek fel a 262 megrongálódott és a 204 összedőlt házban. A katasztrófa Újlakon minteg 450 családot érintett, akik közül 171 háztulajdonos és 279 olyan, nem háztulajdonos család volt, akik iparos, kereskedő, szellemi szabadfoglalkozású, szőlőművelő stb. foglalkozásból éltek.

Ezzel szemben az Országúton mindössze 46 háztulajdonos családot és kb. 50 bér-
lőt írtak össze árvízkárosultként.⁵²

A házak korabeli - árvíz előtti - értékét csak az adókönyv alapján tud-
juk hozzávetőlegesen meghatározni. Ebbe az értékbe beleszámított a ház alap-
területe, állaga, a hozzátartozó telek-udvar-belső kert- /gyümölcsös/ együtte-
sének nagysága, sőt az is, hogy a külváros mely részén állt. Az adókönyvben
ezek az adatok együtt szerepelnek, s a lakóháztól elkülöníteni nem lehet. De
bármennyire mechanikusan sorolta is osztályba a házakat és a telkeket az adó-
könyv, az mindenképpen elgondolkodtató, hogy harmadik osztályánál alacsonyabb-
ra értékelt telek nincs, míg a házak besorolása csak a hatodik osztálynál kez-
dődik mind Újlakon, mind az Országúton. Az újlaki házak túlnyomó része, 65,74
százaléka pl. a nyolcadik adóosztályba tartozik,⁵³ s ebből következően az ár-
vízkárt szenvedettek többsége is ebből az osztályból került ki.:

17. tábla

Az újlaki károsult házak száma adóosztály szerint és
a hozzájuk tartozó területek nagysága nől-ben.

nől	6. adóosztályban	7.	8.	9.	házak száma összesen
20 - 49	-	1	17	2	20
50 - 99	-	6	77	1	84
100 - 149	1	2	45	-	48
150 - 199	-	1	27	-	28
200 - 299	-	1	10	-	11
300 felett	-	2	3	-	5
ismeretlen	-	-	4	1	5
Összesen:	1	13	183	4	201

A károsult házak többségének területe - a házhoz tartozó udvar-konyhakert-
gyümölcsössel együtt - a 150 nől-t sem haladja meg. Ha megvizsgáljuk a hatodik
és a hetedik adóosztályba tartozó és 300 nől feletti házak tulajdonosainak fog-
lalkozását, akkor azt tapasztaljuk, hogy a hagyományosan szőlőművelőnek el-
könyvelt Újlakon ezeknek a házaknak a tulajdonosai nem szőlőbirtokosok, hanem
az összesen öt háztulajdonos között két molnármestert és két sókereskedőt ta-
lálunk, s egy ház özvegyi tulajdon /ahol az elhunyt családfő foglalkozását nem
ismerjük/. Ezzel szemben a három 9. adóosztályba tartozó árvízkárosult ház tu-
lajdonosai közül kettő szőlőbirtokos, egynél pedig nincs jelölve a foglalkozás.⁵⁴
E házak közül kettő kis alapterületű, de a harmadik sem haladja meg a tartozé-
kokkal együtt a 100 nől-t.

A segély önkéntes adomány, ezért fizetése nem egyenlő a kártérítéssel, az nem is lehet célja. Az összeg elsősorban az adakozók teherbíró képességétől /no meg adakozó kedvétől/ függ. A kifizethető pénzmennyiség nagyságát nem a rászorulóknak szüksége határozza meg, hanem a rendelkezésre álló - tehát összegyűlt - összeg, valamint a rászorultak száma. A segély szétosztásának szabályait ugyancsak az adományozók határozhatják meg, de olyan országos katasztrófa, mint ami az 1838. évi árvíz volt, s olyan méretű adakozási hullám esetén mint ami ezt követte, szükségesnek bizonyult egy egységes /az előbbieken már ismertetett/ központilag meghatározott irányelv alkalmazása. A Választmány rendelkezéseiben tehát mind Pesten, mind Budán a háztulajdon károsodását vette alapul. Egy "különös figyelmet érdemlő" osztályba soroltatta a súlyosan sérült házakat, amelyeknek tulajdonosai a kár értékének 80 százalékát vették fel segélyként. Az I. osztályba tartozók a 45, a II. osztályba tartozók a 25 és a III. osztályba tartozók 15 százalékos segélyre számíthattak.⁵⁵

Újlakon az árvízkárosult háztulajdonosokat a kárfelmérő bizottság ezen túl még a vagyoni helyzetük alapján is minősítette. Ezzel a minősítéssel az Országút esetében nem találkozunk, feltehetően azért nem, mert ebben a külvárosban alacsony volt az árvízkárosult házbirtokosok száma. Ellenben Újlakon, ahol 204 károsult ház rendbehozatalához kellett segélyt nyújtani, több szempontot vettek figyelembe. A Segélyosztó Választmány által megadott kereteket "finomították" a helyi viszonyok figyelembevételkor a következő besorolással: tehetős-módos /a továbbiakban t-módos/, közepesen-módos /k-módos/, szegény, ínséges-szegény /ínséges-sz/, szűkös-nyomorúságos /szűkös-ny/.⁵⁶ Ez a besorolás Újlak házbirtokos lakosságának több, mint a felét érintette /minősítette, de el is különíthető az árvízi katasztrófa okozta károsodástól, hiszen a kárfelmérés során módosnak minősített háztulajdonos az árvíztől függetlenül is módosnak számított a kortársak szemében, mert a vagyonnak - az ingatlanvagyonnak különösen - kézzelfogható bizonyítékai(ház-, szőlő-, rét-, legelő) voltak a kortársak előtt. Ám a szegény háztulajdonosok megkülönböztetésére alkalmazott kategóriák sem jelentettek minden egyes esetben valódi szegénységet. Szerepet játszott a családi állapot is. Feltevésünket arra alapozzuk, hogy az összesen 76 /tehetős és közepesen/ módos háztulajdonos között mindössze négy özvegy szerepel, míg a szegények, 114 fő /ugyancsak együtt számítva a három kategóriát/ között 25. (!) A kortársak szemében valószínűleg megrendült annak a családnak a társadalmi státusa, /ami nem feltétlenül járt együtt a vagyoni helyzet megváltozásával/, ahol a családfőt vesztették el.⁵⁷ Példa erre két - a XIX. század első felében Újlakon közismert - család "szereplése" a kárfelmérő íven:

Holzspach Lőrinc gazdálkodó egyike volt a legvagyonosabb újlaki házbirtokosoknak. Két ház tulajdonosa - mind a kettő károsodott az árvíz következtében -, aki azonban jóval 1838. márciusa előtt elhunyt. Özvegyét az ínséges-szegény kategóriában vették fel, mint károsultat. Holzspach Lőrinc lánya, Erzsébet az 1838 elején elhunyt újlaki bíró, Házmán Pál özvegye volt,⁵⁸ ugyancsak két ház tulajdonosa. Házmán Pálnét az egyik háza után tehetős módosnak minősítették ugyan - hiszen az újlaki bíró özvegyéről volt szó -, de a másik háza szerint, ahol károsultként, s özvegyként (!) legidősebb fiát, Ferencet jegyezték be, a család már ínséges-szegénynek számított. Ez a besorolás már azért is kétséget ébreszt bennünk, mert Házmán Ferencet az előző évi - 1837-s - tisztújításon a város főügyészévé nevezték ki,⁵⁹ s nehezen képzelhető el, hogy Buda város főügyésze szegény ember. Házmán Pálné kárát a biztosok az egyik esetben ismeretlennek /unbekannt/ vették fel; 1000 vft, azaz 400 pft-nyi összeget azért mégis bejegyezték, bár segélyt nem kapott. A másik esetben 11.090 vft, azaz 4.483 pft volt a kára, amelyre 450 pft segélyt utaltak ki.⁶⁰

A "szegénység" korabeli meghatározása tehát - anélkül, hogy e két eset messzemenő következtetésekre jogosítana fel bennünket -, nem minden esetben a tényleges vagyoni állapotot jelölte.

18. tábla

Az árvízkárosult újlaki háztulajdonosok segélyezése a két besorolás szerint:

segély	t-módos	k-módos	szegény	vagyoni besorolás		összesen:
				ínséges-sz	szüks-ny	
I.	-	-	4	2	1	7
II.	12	13	14	12	8	59
III.	9	21	23	24	21	98
osztályon kívül	18	1	4	-	-	23
nem kapott segélyt	8	3	1	-	2	14
összesen:	47	38	46	38	32	201 ^{a/}

a/ A 204 ház közül csak 101-re találtunk adatokat.

A legtöbb - 98 háztulajdonos - a legalacsonyabb, azaz a 15 százalékos segélyben részesült. A segélyezettnek magas száma, illetve a kifizetett alacsony összeg arra utal, hogy a Választmány minél több házbirtokost szándéko-

zott segélyezni. Ezért a módosnak minősítettek az I. osztályú, azaz a 45 százalékos segélyre nem számíthattak, igaz arra a szegények közül is csak kevesen. Az osztályozás és a kategórián belül a legkiegyenlítettebben a II. osztályban jutottak segélyhez, tehát ez volt az az összeg, amely vagyoni helyzettől függetlenül is megfelelt a segély kritériumának: nem volt sem túl magas, sem túl alacsony. A "különös figyelmet érdemlők" osztályába pedig egyetlen újlaki háztulajdonost sem soroltak, ami azért is meglepő, mert 151 összedőlt házat kellett Újlakon újjáépíteni.

A házak többségéhez az árvízkárosult nemzedék öröklés, illetve vásárlás /árverés/ útján jutott, ami azt jelentette, hogy a házak értéke nem tőlük függött, hanem attól, hogy mikor és hová építették, mikor és hogyan cserélt gazdát - mert például árverés esetén a vételár alakulhatott alacsonyan vagy magasan az árverezők szándéka szerint-, az utódok mennyit és hogyan alakítottak rajta. Az árvíz előtti értéket meghatározása ellenére azonban továbbra is bizonytalanságban maradunk az árvízi károsodás valódi értéke felől, mert a kárfelmérők egyéb szempontjait nem ismerjük; azaz hogyan számították az elvégzendő munka értékét, a szükséges építőanyag mennyiségét és árát.

19. tábla

Az újlaki házak károsodása a tulajdonos
vagyoni helyzete szerint:

A kár vft-ban	vagyoni kategória				szűkös -ny	összesen:
	t-módos	k-módos	szegény	ínséges -sz		
250 - 1.999	9	9	4	4	-	26
2.000 - 4.999	16	15	18	20	15	84
5.000 - 9.999	17	12	22	13	17	81
10.000 felett	5	2	2	1	-	10
összesen:	47	38	46	38	32	201

A tíz legmagasabb kárt szenvedett háztulajdonos között két molnármestert, egy kifőzőt, két kereskedőt, egy iskolafelügyelőt, és csak két szőlőbirtokost találunk.⁶¹

Az újlakiak is, akárcsak Buda város többi, árvíz sújtotta területének lakosai, idejében elmenekülhettek az árvíz elől, ami azonban nem azt jelentette, hogy elköltöztek, hanem csak azt, hogy közvetlenül a veszély idejére távoztak biztonságos helyre, s aki tehette, az árvíz levonulása után visszaköltözött házába. Ezt igazolja a kárfelmérő ívnek az a rovata, amelybe azt jegyezték

he. hogy bel tartózkodott a tulajdonos az árvizet követő hetekben. A 201, pon-
 dt. Hermann Zoltán háztulajdonos közül, mert kilencen korábban sem
 (08010210005478791)
 Olvasójegy lejár: 02-DEC-2011 00:00:00 ért otthonába, míg 54 a kárfelmérés idején sem

Lakhatatlan még házában, hanem a külváros épen maradt épületeibe fogadták
 QUERELA HUNGARIAE: TRIANON-en irányú visszaköltözése azzal magyarázható, hogy a
 (A119785) Könyv háztulajdonnal rendelkező új lakóknak - a 201 ház 190
 Határidő: 2011.11.05.
 PEST-BUDAI ÁRVIZ, 1838
 (A41654) Könyv az árvizet követő hónapokban összedőlt házak
 Határidő: 2011.11.21.
 költöztek/.

KOLTAY GABOR: Az ingatlan kára mellett a veszteség nagyságát növelte, hogy az in-
 ISTVAN, A KIRALY fel a műhelyek és az üzletek kárát is, hiszen egy-
 (A8216) Könyv így az ingóságokhoz tartozott, mint a lakás berende-
 Határidő: 2011.11.21.

WALKER, ALAN: A legmagasabb háztulajdonos-mesteremberek kára, - a legma-
 LISZT FERENC többségében szőlőbirtokos-háztulajdonos lakosainak
 (A21655) Könyv szerényebb értéket képviselt, s így a kár is ala-
 Határidő: 2011.11.14.

NOVAK FERENC: Általánosan, holott jóval több háztulajdonos károsodott.
 ISTVAN, A KIRALY CSIKSOMLYO, tulajdonosok kára berendezésben, bútorban stb.
 (DVD14455) Film
 Határidő: 2011.10.26.

ESTETOL HAJNALIG
 (8/39329) Könyv
 Határidő: 2011.11.14.

KOLTAY GABOR:
 ISTVAN, A KIRALY 25 EVES JUB
 (FS00203203) Film
 Határidő: 2011.10.26.

KOLTAY GABOR:
 ISTVAN, A KIRALY 25 EVES JUB
 (FS00203205) Film
 Határidő: 2011.10.26.

2011.10.24 / Ingóságok (berendezés, bútor stb, termény esetén) egyáltalán nem
 és 14 szegény, azaz összesen 38 újlaki háztulajdo-

dt. Hermann Zoltán, hogy nem volt számottevő veszteségük, s ezért
 nem jelentkeztek a biztosoknál.

Így összesen 61 módos (71,6 százalék) és 102 szegény háztulajdonos
 (87,93 százalék) háztartása szenvedett veszteséget. A károk egy alsó értékha-
 tarig, 499 eft-ig, azt jelzik, hogy vagyoni besorolástól függetlenül bizonyos
 berendezési tárgyak minden lakásban /háztartásban megtalálhatók - közel egy-
 séges/ egységesíthető értéket képviseltek, s így a kár mértéke is közel azo-

nos:

21. tábla

Az újlaki háztulajdonosok kára berendezésben, bútorban stb.

kár vft-ban	t-módos	k-módos	szegény	ínséges -sz	szűkös -sz	összesen
31-499	22	25	35	32	26	140
500-999	6	5	4	-	5	20
1000 felett	3	-	-	-	-	3
károsul összesen:	31	30	39	32	31	163
nem mérték fel kárt	16	8	7	6	1	38
összesen:	47	38	46	38	32	201
kár össze- sen vft	13.861	6.700	6.206	5.656	6.518	38.941
pft	5.544	2.680	2.482	2.262	2.607	15.757

Az 1000 vft, azaz 400 pft feletti kárból azonban már arra következtünk, hogy itt jelentősebb felszereltségű műhelyről, üzletről van szó, azaz Újlak egyetlen gyógyszerészének patikájáról, egy sókereskedőnek, és egy enyvgyárosnak káráról⁶². A háztulajdonosokat körülvevő berendezési tárgyak, háztartási eszközök is - akárcsak az épületek -, időtállóak, örökölhetők, több nemzedéket kiszolgálók. A terményben és az áruban elszenvedett kár sokkal inkább tükrözik a tulajdonos - foglalkozása által is meghatározott - anyagi helyzetét, életmódját. Forrásunk, sajnos, a legtöbb esetben nem is részletezi, mit értsünk konkrétan termény-, illetve árukáron. Az újlakiak szőlőbirtokai, legelői, rétjei, stb. azonban a város határában, az árvízről messze eső területen feküdtek, ezért a felmért termény- és árukár a házaknál és pincékben, padlásokon, kamrákban, csűrökben -, található élelmiszert, gabonát, takarmányt; a műhelyekben használt nyersanyagot, félkész és készterméket, az üzletekben árult áruféleségeket jelentette.

A budai külvárosokban elkészített összeírás szerint azt tapasztaljuk, hogy a terménykár az áruéhoz viszonyítva, alacsony a Tabánban, és a Vízivárosban, kb. egyenlő az Országúton, Újlakon pedig alig több, mint egyharmad. Igazolódni látszik tehát a szakirodalom által is megrajzolt városkép, hogy a Vízivárost és a Tabánt kézműves-, kereskedő-háztulajdonosok lakják; az Országúton inkább iparral és kereskedelemmel foglalkoznak, s emellett szőlőművelést és bortermelést is folytatnak; Újlakon azonban az elsődleges vagyon- és keresetforrás a szőlőművelés és bortermelés.⁶³ A kárfelmérő biztosok - fel-

tehetően - az újlakiak tönkrement borkészletét az árukárt értékébe számították be, s ezért magas e városrészben az árukár a terménykárhoz viszonyítva.

22. tábla A termény és árukár Budán

városrész	terménykár	árukár	Összesen	
	vft	vft	vft	pft
Tabán	10.155	74.110	84.265	33.706
Víziváros	9.861	282.631	292.492	116.996
Országút	3.189	3.590	6.779	2.771
Újlak	5.023	11.644	16.667	6.666
Összesen:	28.228	371.975	400.203	160.139

/A Víziváros háztulajdonos-iparosai és -kereskedői kimagaslóan magas összeggel szerepeltek az árukár felvételkor: az egész összeg 73 %/ százaléka az ő veszteségük/.

23. tábla Termény- és árukár Újlakon⁶⁴

háztulajdonosok	száma	terménykár		száma	árukár	
		vft	pft		vft	pft
t-módos	6	1.785	714	10	5.575	2.230
k-módos	5	1.650	660	5	2.644	1.057
szegény	3	1.338	535	2	589	235
ínséges-sz	2	250	100	3	1.130	452
szüks-ny	nem mérték fel			5	1.706	682
Összesen:	16	5.023	2.009	25	11.644	4.657

Forrásunk szűkszavúsága miatt a terménykárból csak egyes esetekben következtethetünk a tulajdonos foglalkozásához szükséges nyersanyagkészletre és értékére /molnár, vendéglős, posztóníró, szatócs/, hiszen nem valószínű, hogy a telet maguk mögött hagyva, jelentős élelmiszerkészlettel rendelkeztek a városi lakosok.

Az áruban elszenvedett kár értéke már összefüggésben áll a tulajdonos foglalkozásával: Újlakon minden tekintetben kimagaslóan a legtöbb kárt szenvedett háztulajdonos, az újlaki patikus: két házának /ingatlanának/ összkára alacsonyabb értéket tesz ki, mint ingóságaié, hiszen patikájának bútora- it, eszközeit és gyógyszerkészletét vihetette el az árvíz. Az egyetlen árvíz- károsult gyáros enyvet állított elő. Ez esetben a "gyár" berendezési kára meghaladja az árúét. Valójában egy speciális áru előállításához szükséges

nagyobb műhely felszereléséről, munkaeszközeiről van szó. Tovább folytatva vizsgálódásunkat, azt tapasztaljuk, hogy a kárfelvétel szerint pl. a lakatos és a szatócs-háztulajdonos árukárában nincs nagy különbség: mindkettőjük kára közel azonos értéket képvisel, annak ellenére, hogy az elpusztult áru mennyiségében, igen nagy eltérés lehetett. Az első esetben a műhely és felszerelése, a másodikban az üzlet és berendezése esett áldozatul. Az már a két, igencsak eltérő foglalkozásból adódó különbség, hogy a víz kisebb kárt tehetett a lakatosműhelyben, mint a szatócsboltban.

A segély kifizetésének általános elveinek ismeretében azt tapasztaljuk, hogy azonos foglalkozás és megközelítően azonos épületkár esetén az a háztulajdonos részesült nagyobb összegű segélyben, amelyiknél árukárt mértek fel: természetesen tendenciáról van szó, s csak ott látjuk igazolódni, ahol egy foglalkozás több művelője károsodott: szőlőbirtokosok, molnárok, szabók, így pl. az öt molnár közül kettő, akiknél csak terménykárt mértek fel, nem is részesült segélyben. /A két szabó esetében állításunk csak közvetett módon igazolódik, mert a nagyobb segélyben részesült szabó alacsony kárt szenvedett ugyan, de berendezésének, bútorának - tehát műhelyének - kára igen magas a másikéhoz viszonyítva/.

A szegény háztulajdonosok közül csak egy iparos- és egy kereskedő-háztulajdonosnál, ellenben négy szőlőbirtokosnál felmérték terménykárt is. Ezzel szemben az áruban elszenvedett kár valamivel szélesebb körben, azaz hét foglalkozás tizenegy képviselőjében érintette e háztulajdonos réteget. Amíg azonban a módos rétegnél a molnárok vannak többségben, addig itt a szegényeknél, a szőlőbirtokosok.

A háztulajdonosok az épületkárral együtt felmért termény- és áruvesztés után segélyt nem kaptak. Amennyiben a háztulajdonos mesterember vagy kereskedő volt, kárát külön felmérték, s az esetleg fizetendő segélyt külön alapították meg. Ezeknek a károknak segélyezésére a Választmánynak nem volt alapelve; általános tendenciaként mutatkozott, hogy a háztulajdonos-szőlőbirtokosok egységesen 12,5 vft-t, azaz 5 pft-t kaptak, az iparúzó-kereskedő-háztulajdonosok pedig 10-15-20-25 vft, azaz 4-6-8-10 pft közötti összeget, függetlenül vagyoni besorolásuktól. Mindössze 18 háztulajdonos, 7 módos és 11 szegény részesült épületkára mellett ipar, illetve kereskedői foglalkozása után segélyben is.⁶⁵

24. tábla A módos és szegény háztulajdonosok foglalkozás szerinti megoszlása

Háztulajdonosok	Östermelés	Ipar	Közlekedés és kereskedelem	Egyéb	Összesen
módos	30	22	9	15	76
szegény	36	20	10	38	114
összesen	66	42	19	55	190

Mind a módos, mind a szegény háztulajdonosok esetében az iparral foglalkozók számát a molnárok emelik magasra. A módosak között 7 fő, míg a szegény háztulajdonosok között négy fordul elő. Az aránylag csekély tőkével/tőkebefektetéssel is űzhető iparok - ruházat-, textilipar - csaknem egyenlő arányban vannak jelen az árvízkárosult háztulajdonosok két kategóriája között, míg ugyanezt a tőkeigényesebb - drágább szerszámok, nyersanyag - vas- és fémipar esetében nem tudtuk megállapítani, mert az előfordulási eset kevés hozzá: mindössze egy lakatos szerepel az összeírtak között. Az árvízkárosult újteltki kárbiztosok közel 34,7 százaléka foglalkozik östermeléssel, ami ez esetben szőlőművelést és bortermelést jelent.

A pénzbeli segély mellett az újjáépítést volt hivatva segíteni a háztulajdonosok részére biztosított kedvezményes kölcsön is.⁶⁶ A kölcsönök kifizetését ugyancsak egy bizottmány intézte, Mednyánszky Alajos vezetésével. A kölcsönért a háztulajdonosoknak folyamodniuk kellett: a folyamodvány a városi tanácsn keresztül jutott a bizottság elé. A kérelmező megjelölte a kért összeget, a tanács rövid jellemzést adott vagyoni helyzetéről /pl., hogy a már meglévő adósságát házára vagy szőlőjére táblázták-e be/, jelezte, hogy egyetért-e a megjelölt összeg kiutalásával, s a bizottság döntött, hogy a kért összeget vagy annál alacsonyabbat folyósítson. A legalacsonyabb kölcsön, amit Újlakon kértek, 200, a legmagasabb 4000 pft volt. Ekkora összeget ketten kértek, az egyikük azonban nem újlaki lakos volt, hanem várbeli. Walheim János városi tanácsnok, akinek e városrészben is volt házbirtoka: a másikuk pedig Újlak legvagyonosabb sókereskedője.

Az árvízkárosult újlakiak 39,30 százaléka kért kölcsönt.⁶⁷

25. tábla Kölcsönök kifizetése Újlakon a háztulajdonosok között

háztulajdonosok	a kölcsön pft-ban				összesen
	200-999	1000-1999	2000 felett	4000 felett	
módos	15	11	3	2	31
szegény	38	9	1	-	48
összesen	53	20	4	2	79

A módos háztulajdonosok összesen kb 40.000 pft vehettek fel, míg az összes többire mindössze 25.200 pft körüli összeg jutott. Negyven háztulajdonos egy, huszonnyolc két és tizenegy három alkalommal folyamodott kölcsönért.

Magasabb összegű kölcsön felvételére még a módos háztulajdonosok közül is csak kevesen vállalkoztak. A kölcsönfelvevők 67 százaléka az 1000 pft alatt megállt, s közöttük a szegények több, mint kétszer annyian fordulnak elő, mint a módosak.

A Segélyosztó Választmány alapelvei között az szerepelt, hogy annak a háztulajdonosnak, aki kölcsönt kap, nem fizet segélyt akkor, ha a kérelmezőnek nincs adóssága. Mindazok az újlaki háztulajdonosok, akik kölcsönért folyamodtak /79 fő/, s kaptak is, az árvizet megelőzően már adóssággal rendelkeztek. Az árvízi katasztrófa tehát "adós" állapotban érte mindannyiukat. Éppen ezért a kölcsön mellett a segélyre is szükségük lehetett.

A módos, illetve szegény háztulajdonosok anyagi helyzetét sajátos szempontból világítja meg a háztulajdonosok és a bérlők aránya: 76 fő élt együtt bérlőkkel/bérlőcsaládokkal, azaz az újlaki társadalom kézműves, kereskedő és egyéb foglalkozású rétegének tagjaival.⁶⁸

26. tábla Árvízkárosult háztulajdonosok és bérlőcsaládok

háztulajdonosok	nincs bérlője	b é r l ő c s a l á d o k s z á m a				összesen
		egy	kettő	három	háromnál több	
módos	46	14	10	4	2	76
szegény	68	30	11	4	1	114
összesen	114	44	21	8	3	190

Vagyoni helyzetétől függetlenül, a többségében egy bérlő/bérlőcsaláddal együttélő újlaki háztulajdonosoknak a lakás-, (műhely-, raktár- és üzlet) bérlet számottevő jövedelemforrás lehetett.

Leginkább az egy bérlő, ill. bérlőcsalád a legelterjedtebb "együttélési forma", s ennek jelentőségét akkor értjük meg igazán, ha tudjuk, hogy Újlakon a házaknak alig negyede rendelkezett két lakószobával /ld. 3. táblát/.

Az újlaki kézművesek, mesteremberek is, ahogy a háztulajdonosok, az árvíz napjaiban a város szárazon maradt területére menekültek. Ennek ellenére az az 54 bérlő, akiket károsultakként írtak össze, jelentős értékeket veszített berendezésekben, bútorokban, háztartási eszközökben, stb.: ennél jóval alacsonyabb az összeírt terménykáruk, aminek viszont kétszerese az áruban elszenvedett károsodásuk. A berendezés stb. kára itt is a műhely, a szerszámok, a munkaeszközök, a terményé az élelmiszer, a nyersanyag, az árué pedig a kész/félkész termék pusztulását foglalta magában.

27. tábla Az újlaki bérlők felmért kára

bérlők száma	a k á r						összesen	
	berendezés		termény		á r u		vft	pft
	stb vft	pft	vft	pft	vft	pft		
54	69.206	27.682	9.243	3.697	20.031	8.012	98.480	39.391

Ez az 54 bérlő azonban korántsem jelenthette az összes árvízkárosultat, hanem csak azokat, akik jelentkeztek a kárfelmérő bizottságnál.

Foglalkozás szerint a károsult bérlők között nem találjuk az őstermeléssel foglalkozókat: a napszámosok között írták őket össze a kárfelmérő biztosok s ez azt is jelenti, hogy a ház-, lakásbérlő újlakiak minden esetben a városrész iparúzó, ill. kereskedelemmel foglalkozó rétegét jelenti.

28. tábla Az árvízkárosult újlaki bérlők foglalkozása

bérlők	Ipar	Közlekedés	Kereskedelem	Egyéb	Összesen
mester	26	5	4	4	39
legény	15	-	-	-	15
Összesen:	41	5	4	4	54

Az iparosok számát itt is a molnárak emelik magasra: kilenc molnár-mester nyolc legénnyel dolgozott. Magas még a szabók és a cipészek száma /négy-négy mester és 3-3 legény/, a többi foglalkozás azonban csak egy-egy árvízkárosulttal "képviselteti" magát, s feltűnően alacsony a kereskedelemmel foglalkozó közöttük. A kárösszeg és a kifizetett segély alakulására vonatkozó összehasonlításunkat csak ott végezhetjük el, ahol egy-egy foglalkozás több képviselője károsodott, s éppen azért, egyfajta foglalkozási hierarchiára csak igen óvatosan következtethetünk.

29. tábla Az árvízkárosult újlaki bérlők kára és segélye foglalkozás szerint

mester és legény	száma együtt	k á r		segély pft
		vft	pft	
molnár	17	3.675	1.470	212
szabó	7	625	250	40
cipész	7	675	270	35
fuvaros és bérkocsis	5	925	370	38
szatócs	3	1.013	405	68

A molnárok esetében 12 pft segély jut egy főre /káruk kb. 86 pft-t tett ki fejenként/, a szatócsoknál 22 pft: az összes többi iparosra 5 pft jutott. /Az értékek kerekítve értendők./

A háztulajdonosok, mesteremberek stb. kárának összeírása után következhetett a napszámosok - 52 fő - és a szőlőművesek - 65 fő veszteségeinek felmérése. A napszámosként összeírt újlakiak 2-10 pft között vehettek fel segélyt, míg a szőlőművesek egységesen 2-2 pft-t. Ez az egységes segélyösszeg azonban nem azt jelenti, hogy itt az újlaki lakosság homogén rétegének káráról van szó, hanem csak azt, hogy a károsult munkaeszközök közel azonosak voltak, s így megrongálódásuk is közel azonos értéket képviselt. A napszámosok után az özvegyek és árvák következtek, ők 2-3-5 pft közötti segélyt kaptak /38 fő összesen/; végül 19 olyan árvízkárosult személynek fizettek segélyt, akik feltehetően csak az árvíz körüli időben tartózkodtak Újlakon.

Szólnunk kell még az újlaki társadalom perifériáján élő zsidó családok kárösszeírásáról: 1832-ben 70 zsidó család élt Újlakon, s számuk 1838-ra sem csökkent, inkább nőtt. Az árvíz után közülük 70 fő részesült valamilyen formában segélyben. Ha az árvízkárosultként összeírt zsidó férfiakat - az 1832-s adat alapján a 70 főt -, családfőnek tekintjük, akkor rendkívüli mértékben 100 százalékbán károsultak.

Házaló kereskedelemmel foglalkozott közülük 42 fő, akik 2-15 pft között kaptak segélyt; hét kereskedő összeírt kára közül kiemelkedik az egyetlen újlaki zsidó adófizető, Spitzer Mihály 2.500 vft, azaz 1.000 pft-s kárával /8 pft segélyben részesült, a legmagasabb összegben, amit árvízkárosult zsidó lakosnak osztottak./ Az egyéb foglalkozásúak között - 21 fő -, összeírtak szabót, szőnyegkereskedőt, pipafaragót, tanítót is. Általában 2-3-4 pft segélyt utaltak ki számukra.⁶⁹

ÁRVÍZKÁROSULTAK BUDA-ORSZÁGÚTON

Buda e külvárosa - mint már utaltunk rá-, jóval csekélyebb mértékben károsult, mint Újlak: a házaknak csak 8,24 százaléka rongálódott meg, s mindössze 1,03 százaléka dőlt össze. A károsodás mértéke - az egyes házakat vizsgálva -, igen nagy eltérést mutat: a 100 vft-tól /25 pft/ a 8.000 vft-ig /3.200 pft/ terjed. Az adókönyv osztályozása szerint az itt épült házak sem értékesebbek az újlakiaknál: ugyanúgy a 6. osztálynál kezdődik az épületek besorolása, s az árvízkárosult házak is a 6-9. osztályból kerültek ki. Területük nagyságába itt is bele számított a belső kert-udvar-/gyümölcsös/ stb. együttese.⁷⁰

30. tábla Az országúti árvízkárosult házak adóosztály szerint és területük nölben

nöl	a d ó o s z t á l y				összesen:
	6.	7.	8.	9.	
0-999	4	-	5	6	15
100-199	4	-	7	6	17
200-299	8	-	-	2	10
300 felett	3	-	1	-	4
besorolás nélkül	-	-	-	-	3
összesen:	19	-	13	14	49

Az Országúton több a nagyobb alapterületű ház, mint Újlakon, ahol 201 károsultból csak 11 volt 200-099 nöl között, míg e városrészben a negyvenkilencből tíz. Ennek az a magyarázata, hogy e külvárosban nemcsak a belső kert, udvar /gyümölcsös/ stb. együttese növelte meg az épületek nagyságát, hanem a műhelyek, üzlethelyiségek, raktárak is. Az országúti kárfelmérők minden egyes károsult háztulajdonos foglalkozását pontosan feljegyezték. A legnagyobb alapterületű házak birtokosai pl. kivétel nélkül iparosok voltak: molnár, varga, vendéglős, ácsmester.

31. tábla Az árvízkárosult országúti háztulajdonosok foglalkozás szerint

árvízkárosult háztulajdonosok	őstermelés	ipar	kereskedelem	egyéb	ismeretlen
46	4	22	7	ö	4

Az iparűzők magas számát - Újlakhoz hasonlóan - a molnárok /7 fő/ száma határozza meg. Mind a további iparűzők, mind a kereskedők összetételét vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy jóval árnyaltabb a kép, mint Újlak esetében: az Országúton a kevés károsult háztulajdonos között előfordul pék, mé-száros, kádár, bognármester, sertéskereskedő, fakereskedő is. Ám igen alacsony számban vannak jelen az őstermeléssel foglalkozó országúti házbirtokosok, mind a négy esetben szőlőbirtokosokról van szó. Az ismeretlen foglalkozásúak közül egyik sem lakott a városrészben, sőt az egyik ház nem is városi polgár háza, hanem nemesi tulajdon volt.⁷¹

Ha a házakban keletkezett kárösszeg, a 61.823⁷² vft-t, azaz 24.727 pft-t lebontjuk egy-egy károsult házra, akkor 1.261 vft, azaz 504 pft jut egy-re. A valóságban azonban az országúti házak kis számban károsodtak ennél nagyobb mértékben.

32. tábla Az országúti háztulajdonosok épületkára vft-ban

háztu- lajdon	0-499	500-999	1000-1999	2000-2999	3000-3999	4000 felett
49	22	10	5	5	3	4

Éppen ezért a kárfelmérő bizottságnak e városrészben nem volt szüksége külön kategóriák felállítására, csak a Segélyosztó Választmány osztálybesorolásával dolgoztak, sőt abból is csak két osztályt használtak: a 25 százalékos segélyt fizető II. és a 15 százalékos segélyt fizető III. osztályt.

E városrészben húsz házbirtokos a II., hat a III. osztály szerint részesült segélyben, s huszonhárman kaptak osztályon kívül /ez az összeg kevesebbet jelentett az I. osztályú segélynél is/.

Az ingóságok kárát nem írták össze minden házban. Huszonnyolc esetben csak épületkárt; hét esetben a termény kárát, s csak két esetben mérték fel az áruét is.

33. tábla Az országúti árvízkárosult háztulajdonosok kára
ingóságokban

háztulaj- donos	berendez- zés vft	háztulaj- donos	termény- kár vft	háztulaj- donos	árukár vft
12	3.153	7	1.334	2	1.750
	1.261 pft		533 pft		700 pft

Az országúti kárfelmérő biztosok egy-két esetben konkrétan utaltak a háztulajdonos berendezés- és terménykárára; így állapíthattuk meg, hogy

nemcsak bútorkárról, hanem munkaeszköz- és, hogy nemcsak terménykárról, hanem a foglalkozáshoz szükséges nyersanyagkészlet káráról is szó van.⁷⁵ Az áru pusztulásáról - sajnos - már nem kaptunk ennyire részletes képet. Figyelemre méltó mindenestre, hogy a két, árukárt bejelentő háztulajdonos vesztesége nagyobb összeget tesz ki, mint a hét háztulajdonos együttes terménykárának értéke.⁷⁴

E városrészben mindössze nyolcan vettek fel összesen 8.980 pft kölcsönt. A legalacsonyabb 80 pft, a legmagasabb 2.000 pft volt,⁷⁵ de nem a felvett kölcsön érdemel figyelmet, hanem az, hogy igen alacsony kárösszegre is aránylag magas összeget utaltak ki:

34. tábla Az árvízkárosult országúti házbirtokosok által felvett kölcsön

foglalkozás	k á r		kölcsön
	vft	pft	pft
szőlőbirtokos	470	188	80
pékmester özv.	159	63	200
fuvaros	793	317	500
fakereskedő	440	176	600
molnármester	565	226	800
kovácsmester	2.985	1.194	800
sertéskereskedő	3.130	1.264	2.000
fakereskedő	985	396	2.000

Ötven árvízkárosult kézműves-kereskedő és egyéb foglalkozású lakos ingóságaiiban mérték fel kárt a házbirtokosoké után:

35. tábla Az árvízkárosult országúti bérlők kára ingóságokban

bérlők száma	berendezés, bútor stb.		terménykár		árukár	
	vft	ptf	vft	pft	vft	pft
50	3.795	1.518	1.855	742	1.840	736

Kilencen foglalkoztak közülük szőlőműveléssel, huszonkilencen iparral, hárman kereskedők voltak, s tíz egyéb foglalkozású között találkoztunk masiniszttával, mosónővel, kékkő-készítővel, lakkozóval, kártyafestővel is. Az iparral foglalkozók között nemcsak a mesteremberek; hanem a segédek és legények kárát is összeírták.⁷⁶

36. tábla Az árvízkárosult országúti bérlők kára

kár vft	0-49	50-99	100-149	150-199	300 felett	összesen
károsul- tak szá ma	4	25	13	6	2	50

A bérlők többsége 150 vft, azaz 60 pft alatti kárt szenvedett. A két 300 vft, 120 pft feletti kárt országúti szatócsoknál írták össze.⁷⁷ Az ötven bérlő közül mindössze kettő volt családos, a többi egyedülálló, s bejegyzett lakásuk szerint nem - mint várnánk -, a háztulajdonos-mester segédje vagy le-
génye laktak együtt, hanem a legkülönbözőbb foglalkozás képviselői: pl. egy ácsmesternél lakott cukrász, szőlőműves és kártyafestő.⁷⁸ A kifizetett segély általában 8-10-12 pft között mozgott, egyedül az ácslegények kaptak csak 2 pft-t, mert a Segélyosztó Választmány arra az álláspontra helyezkedett, hogy - miután az ácslegények a helyreállítási munkáknál gyors kereseti lehetőség-
hez jutnak -, csupán minimális segélyben részesülhetnek.

Budán az árvízkárosult lakosoknak összesen 89.114 pft segélyt fizet-
tek ki.⁸⁰

37. tábla A kifizetett segélyek megoszlása a budai külvárosok között⁸¹

városrész	háztulajdonosok kára pft	segélye pft
Tabán	23.812	5.663
Víziváros	71.874	14.706
Országút	26.585	3.768
Újlak	429.075	48.253
Összesen	551.346	72.390

38. tábla Buda város árvízkárosult kézművesei és egyéb lakosai számára
kifizetett segélyek pft-ban

városrész	kézművesek	egyéb lakosok	összesen
Tabán	650	1.265	1.915
Víziváros	3.948	2.385	6.333
Országút	333	306	639
Újlak	1.679	1.791	3.470
Összesen	6.610	5.747	12.357

Számításaink szerint kb. 457 újlaki és 63 országúti lakos részesült
51.723, illetve 4.047 pft segélyben. Lebontani az összeget egy főre nem ér-

demes, hiszen láttuk, hogy a házbirtokosok elsősorban háztulajdonuk után kaptak segélyt, s az épületek károsodása széles skálán mozgott. A segély értékének felbecsüléséhez tudnunk kell, hogy az árvíz utáni napokban, hetekben az újjáépítésnél 1 pft-t fizettek a gyalog- és 3 pft-t az igásállattal végzett napszámosmunkáért, a nők pedig 1 pft-t kaptak betegápolásért.⁸²

A katasztrófa napjaiban, s még utána sokáig, az ország figyelmének középpontjában a pesti árvíz pusztítása állott, s mellette jóval kevesebb figyelem jutott a testvérvárosnak, Budának. Ennek oka lehetett az is, hogy ezt a várost nem hirtelen sújtotta az elemi csapás: 1838 januárja óta a sajtóból is "hozzászokhatott" az olvasó közönség a budai árvíz "jelentéséhez."

A márciusi napokban nemcsak a pesti árvíz, hanem a budai is megteremtette a maga "árvízi hőst", Keller Ferenc városkapitány személyében, akinek irányításával Budán már januárban is sikeresen megszervezték a fenyegetett városrészek lakosainak mentését és elhelyezését. Márciustól pedig ugyancsak az ő rendelkezéseinek köszönhetően mentette a lakosság az életét és az ingóságait.⁸³ E szervező és mentőmunkának is köszönhető, hogy Budán pl. emberéletben nem esett kár, s a készpénzkár is alacsony maradt, mind a két külvárosban,⁸⁴ ami azonban azt is jelentheti, hogy a lakosok a meneküléskor a készpénzüket mentették elsősorban, de jelentheti azt is, hogy egyébként sem tartottak jelentős mennyiségű készpénzt maguknál.

Az árvíz levonulása után, a pusztítást felmérve a kortársak elgondolkodtak azon, mi váltotta ki az árvíz elemi erejű pusztítását; a szabályozatlan Duna-part, a két város anyagi erejének elégtelensége a partépítési és szabályozási munkálatokra, egy országos központ - főváros - hiánya, s ennek okai. Újlakon azonban nem tekintettek ilyen messzire. Schmidt Ferenc városi tanácsnok jelentése a pusztulás fő okaként a rossz építőanyagból rosszul megépített házakat jelölte meg. Ebben lehetett némi igazság, mert a Tabán és a Víziváros előtött részein jóval kisebb mértékben dőltek össze a megromgálódott házak, mint Újlakon.

A városrészek veszteségeit tekintve, kétségtelenül Újlak veszítette abszolút értékben a legtöbbet. Ám 201 árvízkárosult házában kisebb és kevesebb érték pusztult el, mint a Víziváros kézműveseinél és kereskedőinél, s ez mindenképpen arra utal, hogy e külvárosban Buda város kevésbé módos háztulajdonosai éltek. A termény- és árukár értékelésénél azonban gondolnunk kell arra is, hogy ebben az időben, - a két általunk vizsgált külváros háztartásai még nagymértékben önellátóak lehettek élelmiszerekben, amelyeknek viszonylag alacsony ára volt, ellentétben a kézművesipari termékkel, azaz az iparcikkkel.

A segély kiutalásának általános szabályaiban azt az egyszerű alapelvet figyelhettük meg, hogy a gazdag keveset /vagy egyáltalán nem/ kapott, de ez nem jelentette azt, - a károk nagyságát és a rászorulókat magas számát tekintve -, hogy a szegényeknek elég jutott, hanem azt, hogy ez a társadalom nem rendelkezett olyan hitel- és biztosító intézményekkel, amelyek nélkülözhetővé tették volna e társadalom tagjainak ilyen arányú önkéntes adakozását.

A társadalmi összefogás anyagi megnyilvánulási formájával, a pénzsegéllyel a városi lakosság/polgárság jogilag kiváltságos rétegét, a háztulajdonosokat segítették elsősorban, s ezért részesültek az újlaki házbirtokosok a legnagyobb segélyben. A háztulajdon azonban egyrészt értékmegőrző, másrészt a belőle származó jövedelmet - a lakbért, műhelybérletet stb. -, a tulajdonos "felélte", azaz gazdaságának vérkeringésébe nem tudta közvetlenül úgy beiktatni, mint pl. kézműves vagy kereskedő foglalkozásából származó jövedelmét.

Az árvíz utáni "talpraállás" esélyei - természetesen - nem egyformán érvényesültek az újlaki háztulajdonosoknál, még a módosak esetében sem. A kárfelmérés szempontjaiban megnyilvánuló helyi értékrend már nem a háztulajdonos-szülőbirtokokat helyezte előtérbe, hanem az iparosokat, kereskedőket. A mesterségek tekintetében mindenképpen kitapintható egy hierarchia, ami közvetlenül az árvíz előtti bíróválasztásban is megnyilvánult; a korábbi bíró, Házmán Pál, még a módos újlaki szülőbirtokos gazdálkodók közé tartozott, az új, Endresz Antal, már molnármester. Újlakon a háztulajdonosok módos, sőt jó módú rétegét a molnárok jelentették - még akkor is, ha a szegények között is megtaláljuk őket, hiszen tapasztaltuk, hogy ez a kategória nem mindig fedte a fényes vagyoni állapotot. Túl a Duna folyása által biztosított kedvező lehetőségen, a molnárok voltak azok, akik nem a szűkös helyi piaci igényektől, s nem a városrész lakosságának eltartó képességétől függtek./Igaz, nem tudjuk, hogy közülük milyen arányban fordultak elő a városrészben letelepedők, s milyen arányban a helyiek közül kiemelkedők/. E foglalkozásnak az Országúton az ácsmestereké felel meg. Azok az iparosok és kereskedők azonban akik a helyi piacra szorultak/ dolgoztak, többnyire a szegényebb réteghez tartoztak, jóval hátrébb is álltak a kárfelmérők besorolásában, különösen akkor, ha mesterségük nem igényelt különösebb tőkebefektetést. Mind az Országúton, mind Újlakon valójában a kereskedők voltak azok, akik a molnárok és az ácsmesterek mellett még igazán jómódúak voltak az árvízkárosultak között; Újlakon a só-, az Országúton pedig a fakereskedők. Egyetlenegy olyan háztulajdonossal találkoztunk Újlakon, aki foglalkozásból eredően, s nem háztulajdo-

nosként tartozott a jómódúak közé, s ez Újlak gyógyszerésze volt.

A szőlőtulajdonból származó jövedelem minden bizonnyal segítette az árvíz utáni újrakezdést, de mint láttuk, foglalkozás szerint ők kapták a legkisebb segílyt.

A kölcsönfelvétel lehetőségével kevesen éltek, leginkább a kézművesek és kereskedők, tehát akik nem a szőlőbirtok jövedelmére hagyatkoztak elsősorban a visszafizetés terhének vállalásakor. Az Országúton, mint tapasztaltuk, a háztulajdonosok nem annyira az árvízi veszteségek miatt, hanem éppen fordítva, az árvíz adta lehetőséggel élve, vettek fel kölcsönt.

Az újlaki háztulajdonosok számára lényegében a saját erőből való talpraállítás maradt, amelyet egyáltalán nem könnyített meg e városrész periférikus fekvése és helyzete. Buda város hivatali központja a Vár volt, kereskedelmi központja pedig a Víziváros. A város gazdasági vérkeringésébe Újlak egyedül borkereskedelme révén tudott bekapcsolódni, minden másban, a mindennapi élet szükségleteiben a szűkös helyi kínálatra vagy más budai városrészekre szorult. E külváros önerejéből számottevő gazdasági fejlődésre nem volt képes. Miután az árvízi katasztrófa a fő jövedelemforrást, a szőlőművelést nem érintette, mélyreható változásoknak nem is volt kiváltója.

Amint láthattuk, az árvíz különösen Újlakon végzett nagyarányú pusztítást, s ez a kiosztott segílyek és kölcsönök összegében is jól megmutatkozott.

Szólnunk kell ugyanakkor arról is, hogy a pusztítás egyéb következményeiről miért nem ejtettünk néhány mondatot, annál is inkább, mert e kérdésben talán legfontosabb lehet az emberéletben okozott kár. Ismertek olyan esetek⁸⁵, amikor még hónapokkal az ár elvonulása után is, javítás alatt álló házak, stb. omlása következtében haltak meg emberek. Sajnos az ilyen, közvetített adatok ma már kevéssé bizonyító erejűek. Ténynek tűnik, - s miután Budán már hónapok óta kisebb-nagyobb áradások voltak, reális is, - hogy közvetlen emberéletben kár nem esett. A sokkal valószínűbb veszedelmet a különféle, esetleg járványszerűen fellépő betegségek /pl. tüdőgyulladás is!/ jelentették. Miután az újlaki plébánia és templom épülete is károsult volt, az anyakönyv vezetésének folyamatossága nem volt biztosítható: az 1838-as bejegyzések száma mintegy fele a korábbi és a következő évekének. A hiányzó bejegyzések világíthatnának rá igazán: volt-e ilyen, jellemző nagyságrendben előforduló eset, vagy sem, kutatásaink során azonban az eddigiekben nem sikerült ezeket fellelnünk.

A másik, fontosnak tűnő kérdés: eredményezett-e lényeges változást az árvíz és annak pusztítása, az ezt követő társadalmi mozgás a helyi lakosság foglalkozási-, vagyoni összetételében, rétegződésében. Ahhoz, hogy e kérdésben tisztábban láthassunk, elsőként tekintsük át, milyen nagyságrendű és jellegű telekáttruházások történtek az árvíz körüli időszakban.

39. tábla Az ingatlanáttruházások jellege és száma 1836-1840 között

év	Ú j l a k					O r s z á g ú t				
	csere	eladás	árverés	öröklés	össz.	csere	eladás	árverés	öröklés	össz.
1836	-	7	9	1	17	-	10	5	12	37
1837	1	7	6	9	23	-	10	4	13	27
1838	3	11	13	18	45	-	12	4	5	21
1839	-	11	7	9	27	2	5	5	6	18
1840	-	7	3	3	13	-	9	13	5	27

A hagyományos történetírási képben erősen él az a nézet, hogy az árvíz utat nyit a spekulációnak, ami - a dolog jellegéből következően - leg-erősebben, vagy esetleg kizárólag az ingatlanok átruházásában és az árak irreálisnak tűnő nagyságában lennének megfoghatók. Nos, az átírások száma az Országúton éppenséggel csökkenő tendenciájú, viszont Újlakon valóban megugrik a szám, éppen duplájára: az emelkedés azonban az árveréseket és az öröklési eseteket érinti jelentősen. Miután az előbbieket is az "örökös"-ként bejegyzett háztulajdonosokat érinti, úgy tűnik, bezárult a kör:⁸⁶ ennek az emelkedésnek nem lehetett az oka, hogy az "örökösök" saját házuk, lakásuk rendbe hozatala mellett egy/vagy éppen több/ ingatlan felújításához már nem /mindig/ rendelkeztek megfelelő tőkével, s ezért inkább elárverezték az általuk nem használt lakóházakat. Ugyanakkor, ha belegondolunk, hogy ezek a ház eladások 396, illetve 360 lakóházat magába ölelő területen történtek, számuk még így is igen alacsony. Persze, nem kizárható, hogy hosszabb időtávon át vizsgálva az eseményeket, egyértelműbb eredményre jutnánk, legalább is erre utal az a néhány példa, amikor az 1829-1841 között - 1838 mellett - még egyszer gazdát cserélt egy-egy ház, s így rövid időszakban tudjuk az árakat összehasonlítani. Az 1837 előtt vásárolt házak /össz. 6 db/ az árvíz évében már csak töredék értéken keltek el, s az esetek felében az értékcsökkenés meghaladta a 20 %-ot is /pontosan 23, 40, illetve 56 százalék volt/. Ugyanakkor két, árvíz után vásárolt ház értéke a következő időszakban, szinte hónapok alatt emelkedett, egyik esetben 7, a másikban viszont már 80 % -kal.⁸⁷ Ezek az adatok azonban olyan hiányosak és szórványosak, hogy pusztarögzítésükön kívül többre nem vállalkozhatunk.

A lakosság vagyoni állapota is változatlanul tűnik, az árvíz utáni évtizedekben. A házak száma ugyan emelkedett valamennyire, de még ez is szinte elhanyagolható, ha fejlődési tendenciákat és lehetőségeket keresünk.

40.tábla A házak száma és a katonai beszállásolásokra alkalmasnak ítélt tér 1850-ben⁸⁸

városrész	házak száma	tiszti szoba	kamra	legény-szállás	lóra istálló	fészer	raktár
Újlak	403	11	11	690	173	29	2
Országút	394	17	17	436	89	6	1

Sajnos, az egzaktabb összehasonlítást az 1805. évi országgyűlési szállások jegyzőkönyvével / 4. tábla/ az eltérő adatsor nem teszi lehetővé, annyi azonban érzékelhető: a házak állapota, befogadó képessége változatlanul szegényes, szűkös. A nagyobb legénységi férőhelyszám mellett fontos az istálló helyek, illetve szabad fészerek száma is: ez ugyanis arra utal, hogy Újlakon változatlanul meghatározó jelentőségű a mezőgazdasági jövedelem, míg az Országúton - feltételezhetően - már inkább iparos és egyéb munkáslakosság telepedett meg. Ez a szegénység, s a mezőgazdaság változatlan fontossága a század közepére az iparosodás, a társadalmi és gazdasági, városi fejlődés olyan akadályává vált, ami még - a jelentősen szőlőművelésből élő gazdaságú Budán is - kirívó tény. Bár kereskedelmi útvonal mentén fekszenek, nemhogy az ország, de a főváros gazdasági vérkeringésébe, fejlődése sem tudtak bekapcsolódni. A változást majd csak az egyesítés után, az egyébként is előregedett szőlők filoxéra-pusztítása,⁸⁹ és a Margit híd /1867/ által Pesttel teremtett közvetlen kapcsolat tudta kikényszeríteni a több mint másfél századdal korábban betelepített németajkú lakosság szemléletében, életvitelében.

JEGYZETEK:

A hivatkozott művek leírását, a rövidítések feloldását a források jegyzékében közöljük.

1. Gerschenkron, Alexander, 1984, 86-87.
2. Újlakhoz és Országúthoz Buda 6 városrészéből a belterületnek csak 28,5 százaléka tartozott. Az egyes városrészek között - etnikai, foglalkozási, stb. eltérések miatt - valószínűleg lényegesen nagyobb az eltérés, mint Pest esetében.
3. Jankovich, Anton, 1838.25-26.
4. A telekkönyvi számok nem fedik pontosan a lakóépületek számát, ugyanis sorszámot kaptak a középületek (börtön, templom, plébánia, stb.) és az üres, beépítetlen telkek is. A közölt adatok általában a legmagasabb telekszámot adják meg, így nemcsak a fentieket nem veszik tudomásul, hanem a parcellázások és a telekösszevonások miatt keletkezett egyéb eltéréseket, újabb sorszámokat sem. Az 1818. évi újlaki népességszám Melegh Attila közlése, az 1830. évi pedig a "nem nemesek összeírása" összesítő táblájából származik, ezért nincs mellettük összehasonlító adat.
BFL IV. 1002/s. Summarium loci - Neustift, 1830.; Schams, Franz, 1822.126, 249; Jankovich, Anton, 1838. 96, 17; Thirring Lajos, 1959.154; Nagy Lajos-Bónis György, 1975.274-275.; Melegh Attila, 1986.
5. Miután adataink lényeges számbeli eltérést nem mutattak, a háztartásfő és az adózók fogalmát azonosnak tekintettük. A nem adófizető háztartásfők közül csak a zsidókról rendelkezünk adatokkal, ezeket fel is használtuk. Az adózó, de nem háztartásfő nők foglalkozását "családi alapon" összevontuk férjeikével, így különösen a szegényebbek, hivatalt nem viselők között ezek az esetek képviselik a kettő- és többfoglalkozásúakat. Az adót nem fizetők körének - feltehetően szintén létező - hasonló jelenségeiről nem rendelkezünk adatokkal.
6. 1818-ban az átlagos háztartásnagyság 3,91 fő, míg 1830-ban 3,88 fő volt. Valamivel az átlag felettinek mutatkozik az újlaki zsidóság háztartásainak átlagos nagysága, de ez éppúgy, mint jelenlétük aránya erősen változó tendenciájú. Az alábbi táb-

lázat jól szemlélteti mozgásukat:

1832-ben és 1838-ban	1838-ban és 1842-ben	1832-, 1838-ban és 1842-ben
-------------------------	-------------------------	--------------------------------

szerepel az összeírásokban

11 fő

24 fő

3 fő

Az átlagos háztartásnagyság körükben 1832-ben 4,13 fő, míg 1842-ben 3,87 fő volt. 1832-ben 70, 1842-ben 77 család élt itt, míg az árvíz utáni segélyezettek között összesen 70 személyt sikerült azonosítanunk, ami a fenti táblázattal összevetve arra utal, hogy az árvíz utáni időszakban már csak kevesen voltak itt a régi lakosok közül. E jelentős arányú népességcseré eredménye lehetett a kisebb 1842-es zsidó háztartásnagyság. Az árvíz időszakára 70 zsidó családdal és 3,90 fős átlagos háztartással számoltunk.

BFL IV. 1002/s. Summarium loci - Neustift, 1830; BFL IV. 1002/r. 7,9; Melegh Attila, 1986.

Faragó Tamás, 1985/a.; Bácskai Vera, 1987. Ezúton mondunk köszönetet mindkét említett szerzőnek, valamint Koncz E. Katalinnak tanácsaikért és segítségükért, továbbá Csik Gergelynek, aki az újlaki adókönyv mikroszámítógépes feldolgozásához nyújtott programjával hatékony segítséget. A feldolgozáshoz szükséges gép-
időt Budapest Főváros Levéltára vezetése biztosította.

Összesítésünkéből kimaradtak azon adókönyvi sorok, amelyek a., Erben (örökösök) megjelölést tartalmaztak: Újlakon 134, az Országúton 75 volt a számuk. Kihagyásuk fő oka, hogy az adót ténylegesen fizető személy(ek) ismeretlen(ek), s könnyen előfordulhat, sőt, jelentős részben valószínű, hogy saját nevükön is adóztak a városrészben;

b., Alt (idős, idősebb) megjelölést tartalmaztak és foglalkozási megjelölésük nem volt:kivétel nélkül olyan, feltehetően idős és munkaképtelen személyek, akikre új adót nem vetettek ki, csupán hátralékukat erősítették meg. Miután lakóhelyükön hasonló nevű személy nem élt, valószínű, hogy önálló háztartásban éltek; végül

c., 1838. évre az illetőt adómentesként tüntették fel (pl. "838 Frey"). Számuk csekély (4-5) volt, foglalkozási megjelölés nélkül. Fő forrásunk a társadalomelemzéshez: BFL IV. 1005/d.

Neustift és Landstrasse 1838. évi kötetei.

9. Lehet, hogy a hiányzó háztartások száma magasabb volt, Melegh Attila is utal arra, hogy a szegényebb, főként őstermeléssel foglalkozó családok kisebbek az átlagosnál, s mint látni fogjuk, ezek képezik a hiányzók túlnyomó részét.
10. Ld. a 8. jegyzetet!
11. Az 1819. évi nem nemesek összeírása, amely hiányosan maradt fenn, összesen 46 fő kapást (a fennmaradt összeírási íveken lévő családok 8-9 %-a) tüntet fel. Ezt az arányt megtartva, s egész Újlakra kiterjesztve, ez 1838-ra 82 kapást jelentene. (Az összeírásokból annak középső része - a 304-588 számú familia - hiányzik, így az összes 805-ből csak 516-ról rendelkezünk adatokkal.)
BFL IV. 1002/s. Neustift, Familiae tabellae 1819.
12. A kapások bizonytalan jogállása nem adómentességük következménye, sőt, ellenkezőleg: nem képezték az állandó lakosság részét, csak alkalmi munkások voltak. Jelenlétük a mezőgazdasági munkálatok idején biztosra vehető, de csak konfliktushelyzetben váltak kimutathatóvá, mint pl. a felső-magyarországi éhínség idején, az 1840-es évek derekán. Ilyenkor a város vezetése is kénytelen volt rájuk figyelni. Az új bábaállás szervezésekor(1846) az egyik indok így fogalmazódott meg. "...Budaújlakon és Budaországúton a munkás osztály megszorodván, és élelmet naponta megszerezni kénytelenítvén, az orvosi és sebészi díjak megfizetésére tehetetlen, mi okból a segedelem ezen ágának élvezetéből a status kárára kizáratik."
BFL IV. 1002/g. 1473 $\frac{1}{2}$ /1822-1848.; vö. Nagy Lajos-Bónis György, 1975.424.
13. Az adókönyv feltüntette az összes ingatlan nagyságát művelési áganként és adóosztályonként külön-külön összesítve. Sajnos, az eredeti adóbesorolási szempontok nem állnak rendelkezésünkre, így sem bizonyítani, sem cáfolni nem tudjuk azon sejtésünket, hogy az adóosztályba sorolás számos esetben mechanikusan történt, illetve, hogy a lakóházak építési színvonala, a termőföldek termelékenysége a besoroláshoz tág szempontkeretet biztosított az adóhivatalnak. Egyedül a szőlők - korszakunkban is érvényes, - 1834. évi besorolási könyve maradt fenn, ez azonban az egész városra vonatkozik, jelen keretek között fel-

dolgozásra nem vállalkozhatunk.

A zsidó lakosság - miután a Zsidó Község testületileg adózott, - kimaradt a feldolgozott adókönyvből. A rájuk vonatkozó adataink a két hivatkozott összeíráson és az árvízkárosultak között felvett 70 újlaki zsidóra vonatkozó adaton nyugszanak, ingatlanbirtokukról nincs tudomásunk.

Az ingatlanok után kivetett adók krajcárban területegységenként

művelési ág	terület- egység	a d ó o s z t á l y				
		6.	7.	8.	9.	10
háztelek	nöl	2	1,5	1	0,5	0,25
		1.	2.	3.	4.	5.
kert	nöl	0,5	0,25	0,125	-	-
szőlő	negyed	60	44	32	24	16
	nyolcad	7,5	5,5	4	3	2
rét	hold	40	32	20	16	12
szántó,erdő	hold	16	12	10	8	-
téglavető	?	0,25	0,125	-	-	-

Táblázatunkban csak az 1838-ban Újlakon és Országúton előforduló tételeket közöljük, a kertenél, a szántónál és téglavetőnél - ismereteink szerint - alacsonyabb, itt nem jelzett adóosztályok nem léteztek a városban. Az adókönyvi bejegyzések a kivetés pénznemét nem tartalmazzák, összehasonlítva azonban a környező évek adóösszegeivel, feltételezhető, hogy váltóforintban értelmesebbek.

A szőlők adóbesorolásánál az osztályozás alapja a terület negyedekénti borhozama, az adókönyvből-csak annyi állapítható meg, hogy akóban (Eimer) határozták meg:

adó- osztály	b o r h o z a m		
	akó/ negyed	liter/ nől	hl/ ha
I.	46-50	2,13 felett	87 felett
II.	36-45	2,44-3,05	68-85
III.	26-35	1,76-2,38	49-66
IV.	16-25	1,09-1,70	30-47
V.	16 alatt	1,09 alatt	30 alatt

(Vö. BFL IV. 1009/a. 13.)

A fentiekben nem szóltunk az adóalapként felvett állatokról. Egy ló után 6, kecske után 16, egy tehén után pedig 24 xr-t kellett fizetni. Az állatok száma azonban igen alacsony, a többségében kecske (Újlakon 61), illetve szarvasmarha (uo.72), bár számuk lehet, hogy ennél talán nagyobb volt. Ugyanakkor Újlakon pl.mindössze kilencen adóztak 2-2 ló után, köztük öt fuvaros. A fiákeresek és az ún. Landkutscher-ek jövedelmadó-ját a lovak számának figyelembevételével állapíthatták meg, így - az összegek eltörlései közt rendszert nem találva - számukat nem tudjuk meghatározni. A Fuhrmann-ok lovanként 50 xr jövedelemadót fizettek, a ló utáni 6 xr-on felül. Az állatok után adózó személyek száma az alábbiak szerint alakult:

	á l l a t o k s z á m a				összes
	1	2	3	4	állattartó
kecske	24	17	1	-	42
marha	21	13	3	4	41
ló	-	9	-	-	9
összesen	45	39	4	4	92

Az állattulajdonosok tényleges számát csökkentí, hogy 8 fő egyidejűleg többféle állat után adózik.

14. Mint a 4. fejezetben jeleztük, a telekszám és az ingatlanszám különféle okok miatt eltér egymástól. Ez a különbség a két külvárosban a következők szerint alakult:

	Újlak	Országút	megjegyzés
-----	-----	-----	-----
egész telekszám	401	388	
+ tört telekszám	8	6	(felosztott telkek, 2 ház egy telken)
- kettős telekszám	1	1	(összevont telkek)
-----	-----	-----	-----
összes ingatlan	408	393	
- ebből üres telek	4	kb.24-27	(vö.1.sz. jegyzet!)
- adómentes épület	2	7	(rendház, főnemesi birtok,sziget, stb.)
- városi épület	8	2	(iskola, órház, temp- lom, stb.)
-----	-----	-----	-----
összes lakóingatlan	394	357-360 k.	
=====	=====	=====	=====

(A továbbiakban 360 országúti lakóházzal számolunk.)

15. A házak állapotáról és állagáról további és mélyebb következtetéseket - a kutatás jelenlegi fázisában - nem vonhatunk le, miután feltehető, hogy az adókiivetésben egyfajta automatizmus is volt: Újlakon a házak közel kétharmada 165,74 % a 8. adóosztályban került felvételre, s ebben pl. a H 231-401 közötti telekszámú 170 lakóház mindegyike benne foglaltatott. Igaz, ezek a házak - a Bécsi út keleti oldala és a Duna között húzódva - jelentős részben ártérben voltak, s feltehetően ezért is nem tudták őket nagyobbra, jobb színvonalúra építeni. Ugyanakkor arra már nem találunk magyarázatot, hogy miért nincs e területen 9-10. adóosztályú lakóház, ami lényegesen rosszabb színvonalat jelezhetne. A mechanikus adókiivetési tendenciákra utaló véleményünket látszik alátámasztani az a bizottmányi jegyzőkönyv is, amelyet 1834. július 30-án készítettek egyes házak adóosztályokba sorolásának megváltoztatásáról: "Endlich in Rücksicht der Neustift, hier... Von No. 159. Mich. Pfeiffer, bis 170. Andr: Hofman dan von 223 Kuglbauer mit Ausnahm des Abseitig liegende Mukische Hauses bis Ekmayer 230. endlich 235. Pfeifferische Kinder wäre pr. 1 $-\frac{1}{2}$ zu besteuern." (A fent megjelölt házak ennek

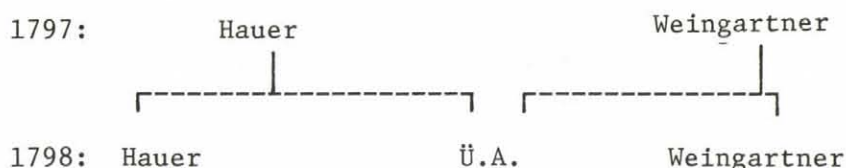
alapján valóban át is kerültek a 7. adóosztályba, ahol 1,5 xr/nöl volt az adó.)

(Vö. BFL IV. 1002/j. 556/1834.)

Ugyanezt a jelenséget Országúton nem sikerült ilyen mértékben megragadnunk.

16. BFL IV. 1002/ss. Neustift és Landstrasse 1805. - A bolt - és lakberek megadóztatására vonatkozóan adatot nem találtunk.
17. A foglalkozási kategóriákba történő besorolásról az alábbiakban még részletesen szólunk.
18. BFL IV. 1001/aa.Piller, Franz Xav., 1828-1848.
19. Az adóosztályok az ingatlanok értékelésénél, szabad forgalmánál sem mutatkoztak mértékadónak: több, szűrőpróbaszerűen végzett kutatás eredményeként kijelenthetjük, hogy a hagyatéki eljárás során végzett becslés, sőt, az árverési érték is gyakran más irányban mozgott, mint azt az adóbesorolás alapján sejthetnénk. Ez talán nem is annyira a lakóházaknál játszik döntő szerepet, hiszen itt a ház mérete, berendezése, stb. is közre játszott az érték meghatározásánál, sokkal inkább érzékelhető ez a tendencia a szőlőknél, ahol gyakran két-három adóosztállyal magasabbra sorolt területek is (negyedévenkénti átlagárban) olcsóbban keltek fel, mint a rosszabb hozamúnak minősítettek.
20. Schams Franz, 1822.29.551. és Nagy Lajos - Bónis György, 1975. 363-364. Schams előbbi helyen közölt átszámítása (7683 negyed=5762 hold) téves, mert a szőlő negyedét 900 nöl-ben számolta 800 helyett. A negyedekben közölt területnagyságot elfogadva az összes budai szőlőterület 5122 hold nagyságú volt.
21. Az adókönyvekben egy-egy személy, vagy család ("örökösök", stb.) több helyen is szerepelhetett, s nemcsak háztulajdona révén. Előfordult pl. olyan eset is, amikor - háztulajdona ellenére - más házban lakóként fizetett valaki jövedelemadót, vagy esetleg több házához tartozóan külön-külön adózott szőlő, szántó, rét, stb. után. Összesen 33 adózót sikerült több tételben egyértelműen azonosítanunk, miután azonban a birtokok összesítése érdemben nem befolyásolja, nem módosítja képünket a birtokviszonyról, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért az adótételek elemzését választottuk. Választásunkat döntően befolyásolta, hogy az "örökösök" megjelölés az esetek túlnyomó részében még a hagyatéki iratok ismeretében is csak nehezen volna megoldható.

22. Az Ü.A. foglalkozási megjelölése pontos feloldása és tartalma - egyelőre - ismeretlen. Az adókönyvekben és a hivatalos iratokban 1798-ban jelent meg először, az adókönyvi bejegyzések összehasonlítása során ekkor a következők szerint:

Pontos tartalma tehát már bevezetésekor sem határozható meg e rekonstrukciós módszerrel, korabeli tartalmi meghatározása pedig ismeretlen. Megjegyezzük, hogy ebben az időszakban még egyáltalán nem szerepelnek az adókönyvben napszámosok, 1838-ra viszont a kapások tűntek el az adózók közül. Az Ü.A. foglalkozási megjelölésű személyek kivétel nélkül fizettek jövedelemadók /an Gewerb/, s védelmi pénzt; gyakran egyúttal szőlőbirtokosok is. Számításaink során az őstermelők között vettük fel őket.

BFL IV. 1005/b. 1797.; IV. 1005/d. 1797., 1798, 1838. évi újlaki kötetei.

23. Az egyéb, mezőgazdasági ingatlanok közül a legnagyobb számban és területben a kerteket találjuk. Az országúti kertek nagy száma és területe különösen szembeszökő, ennek fő oka, hogy e területen több főnemesi és nemesi birtok is volt, s mindegyikhez hatalmas, sokszor közel 200 nöl "Grundgarte" is tartozott. Ezek mellett a többi mezőgazdasági ingatlan szinte jelentéktelennek tűnik. (Vö.a II.sz. Függelékkel!) A belterületi, üres házhelyként számított kert összterülete Újlakon 595 nöl, az Országúton 4854 nöl volt.
24. Foglalkozási táblázatunk elsődlegesen személyek (ill. egy háztartásban élő családok) jövedelemforrását mutatja. E szemponttól lényegesen eltér az 1822. évi összes adókönyvi tételsort egyébként feldolgozó adatsor, amelyben - a jelek szerint - az egy adózóhoz tartozó több adókönyvi tétel nem került összegzésre, ezért adatait inkább csak tájékoztató jelleggel, mintsem viszonyításul közöljük. Az egyéb rovat magába foglalja az ismeretlen foglalkozású és jövedelemadót nem fizető személyeket is. Ugyanígyen jellegűnek tűnhet, hogy - akárcsak Melegh Attila - nem használtuk a polgár kategóriát. Az ide sorolhatók amennyiben jövedelemadót fizettek annak alapján kerültek számításainkba; amennyiben nem (Újlakon egyetlen személy), az egyéb rovatba kerültek.

Vö. Melegh Attila 1986: Nagy Lajos-Bónis György, 1975,379

25. Az Országúton lakó zsidók száma és foglalkozási összetétele az árvíz időszakában ismeretlen, 1825-1827-ből egyetlen zsidóösszeírás is csak két izraelita felekezetű országúti lakost tartalmaz, kereskedő csak egy akadt köztük (özv. házalónő), ezért számításainkban - az árvíz időszakára - nem számolunk az esetleges országúti zsidósággal. Az országúti árvízkárosultak között zsidót nem sikerült azonosítanunk. A zsidók testületileg fizettek adót, de adókönyveink ezt külön, személyekre lebontva is közlik "Juden Gemeinde" cím alatt, az egész városra egységesen. Ennek az összeírásnak bevonása vizsgálatunkba nem volt megoldható nemcsak azért, mert a városrészenkénti elkülönítés - a lakcím megjelölése hiányában - lehetetlen volt, hanem azért is, mert a zsidókra kivetett adó felosztásának és fizetésének mechanizmusa is egyelőre ismeretlen. Annyit tényként leszögezhetünk, hogy nemcsak a budaiak fizettek adót, de számos kereskedő esetében vidéki illetőségüket is feltüntették, akik - feltehetően - itteni javaik után adóztak.

BFL IV. 1002/r.9.; Moess Alfréd,1968. 70-77.

26. Bácskai Vera - Nagy Lajos, 1984. 236.

27. Az egyes iparág-csoportok összetételét az alábbiakban közöljük, kiemelve a speciális mesterségeket (vö. Bácskai Vera - Nagy Lajos, 1984. 333-337)

élelmiszeripar: pék, feketepék, kenyérsütő, hentes, mészáros, kolbászkészítő, molnár, ecetfőző, pálinkafőző;

vendéglátás:fogadós (Wirth, Einkehr), bormérő, sörmérő, kifőzdés;

építő-, és építőanyag-ipar: kőműves, kőfaragó, ács, kővező,

kútfúró, téglavető, üveges;

textilipar: gombkötő, takács, kötélverő, posztókészítő és -nyíró, vattakészítő;

bőripar: tímár, irhatímár, nyerges, szíjgyártó, cserzővarga;

ruházati ipar: szabó, kalapos, szűcs, cipész, csizmadia, Endschuhmacher/?/;

Faipar: asztalos, esztergályos, bognár, bodnár, hajóács;

fémipar: lakatos, puskaműves, tűkészítő, bádogos, kovács, réz és ónöntő, rézmetsző, műszerkészítő;

közlekedés, és egyéb szolgáltatás: bérkocsis, (Furhmannn, Landkutscher, Fiacker), hajtós, - sebész, kéményseprő;

egyéb: kártyafestő, fésűs, szítás, enyvfőző, festő (Farber), faze-
kas, pipametsző, lakkozó, gépész, mosónő, kosárfonó.

28. Nagy Lajos-Bónis György, 1975. 289., térképek nyomán. Nem számítottuk az 1836-ban kimutatható lágymányosi, albertfalvai és promontori malmokat, mint kieső és nemcsak Budához tartozó területekét. 1810-ben még három malom volt a Vízivárosban is, amelyek a későbbi térképeken már nem szerepeltek; ezt követően csak a két vizsgált külvárosban volt hajómalom. Esetleges szárazmalmok létéről összesített adatunk nincs; egy országúti lakos ilyen birtoklása után fizetett adót.
29. Faragó Tamás, 1981. 178-179.
30. Nagy Lajos-Bónis György, 1975. 379. 1822-ben összeírt iparosok:

	Újlak	Országút	Buda össz.
céhes	63,87	60,10	79,36
kontár	36,13	39,90	20,64
összesen	100,00	100,00	100,00
N	191	203	1788

31. Adatainkat vö. Dóka Klára, 1981. 102.
32. Bácskai Vera-Nagy Lajos, 1984. 320, 330-333
33. Uo. 194
34. Az adó összege a következő részekből tevődött össze:
- a., a contributio, a Kamara részére befizetendő hadiadó, Ennek összegét egy tételben a Kamara határozta meg, s a városi adóhivatal bontotta le személyekre, ill. adóalapok szerint. A 13. jegyzetben leírt adóösszegek a contributiora vonatkoznak;
- b., a város katonái és egyéb kiadásaira kivetett összeg, amelyet általában a contributio függvényeként határoztak meg, s gyakorlatilag az arány évente változott, míg a contributio tételenkénti összege sokszor hosszabb ideig változatlan maradt. 1838-ban ez a tétel a kamarai adó minden forintja után 1 Ft 14 xr-t tett ki;
- c., a Schutzgeld, azaz a védelmi pénz. Eredetileg zsidókra kivetett adófajta, itt már csak polgárjoggal nem rendelkező keresztények fizették, de a rétegnek is csak kb. 70 %-ára vetették ki. A védelmi pénz újabb kori funkciójának pontos meghatározására a kutatás jelen fázisában nem vállalkozhatunk.

d., előző évi adóhátralék.

35. Vö. a 12. jegyzettel!

36. A legmagasabb vízállások a budai oldal néhány pontján az árvíz idején:

hely	magasság(láb)
Sárosfürdő (ma:Gellért fürdő)	2
Rudas fürdő	5
Víziváros, Fő u. és Szt. Anna templomnál	10
Újlak, Óbudai u. (ma: Lajos u.)	6
Óbuda	9-11
=====	

Óbuda mezőváros, szinte teljesen eltűnt az árvíz következtében: 767 házából mindössze 91 maradt épségben.

Trattner János, 1838. 36-37, 161.; Nagy Lajos-Bónis György, 1975. 294.

37. Asztalos Miklós, 1938. 29-30. Az árvíz pesti eseményeinek leírására Wesselényi naplójából idéz, uo. 30-34.

38. Trattner János, 1838.85-95.

39. Az adományokkal és az adományozókkal a korabeli sajtó és a - közel egykorú - visszaemlékezések részletesen foglalkoztak. Az adományozók teljes névsorát ld. Trattner János, 1838. 280-341.

40. Asztalos Miklós, 1938. 99-100.

41. OL A 103 f.22.; Trattner János, 1838. 338-339.

42. Itt és a továbbiakban, ha nem adunk külön jelzetet, számításainkat az OL A 103 f. 22. alapján végeztük el.

43. HKT 1838. I.félév 38.sz. 290.

44. Miután ebben az időben a telekszámozás folyamatos volt, s nem járt együtt az utcanevek használatával, e megnevezéseket elhagytuk. Az árvíz Újlakon a mai Bécsi út és a Duna közötti területen, az Országúton a Fő utca Duna felőli részén pusztított.

45. OL A 103 f. 22-Schmidt.

46. HKT 1838. I.félév 39.sz. 297-298.

47. Asztalos Miklós, 1938. 88.

48. OL A 103. f.22-Schmidt.; HKT 1838. I. félév 39.sz. 298.

49. MHV 1839. 49-61, 1840. 41-46; Asztalos Miklós, 1938. 107-108.

50. Trattner János, 1838. 161; ugyanezt közli Nagy Lajos-Bónis György, 1975. 289. is.

51. A Víziváros lakóházainál fordított volt a helyzet: az összedőlt budai házak 15,73 százaléka, a rongálódottaknak pedig 8,42 százaléka esett erre a területre. Ez az arány kevésnek tűnhet, viszont nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez a külváros, illetve itt is a legkárosultabb Fő utca volt a főváros legjelentősebb kereskedelmi útvo-
nala.
52. OL A 103 f.22., 31. Az árvízkárosult városrészekben kétféle összeí-
rás maradt fenn: az egyik a háztulajdonosok alfabetikus rendjében ké-
szült, míg a másik - az ingóságkárokkal - az iparosokat, kereskedőket,
stb. tartalmazza, utca és házszám feltüntetésével. Egyes nagyobb vá-
rosrészeket több részre bontva mérték fel. pl. a Vízivárost (Alsó-
és Felső-Víziváros, a plébániahatároknak megfelelően). Az újlaki ház-
tulajdonosok kárfelmérő füzeté tartalmazza Schmidt Ferenc tanácsnok
jelentését is. Ebben - és általában az irodalomban - más-más adatok
szerepelnek, mint amilyenekre számításaink során mi jutottunk. (A kár-
felmérést váltóforintban, a kiosztott segélyeket pengőforintban köz-
lik.)

Az összedőlt és rongálódott házakra és a házkárok:

		házak száma	felmért vft	kár pft
Újlak	a/	204	1.072.689	429.075
	b/	201	1.071.500	428.600
Országút	a/	36	61.823	24.727
	b/	49	66.463	26.585

a/ Schmidt Ferenc jelentése és az irodalom adatai;

b/ az összeírásokból származó adatok számításaink
szerint.

53. Ld. a 3. táblát!

54. az öt újlaki háztulajdonos:

Hoffmann András	molnármester	170.sz.
Endresz Antal	molnármester	255.
Eckmayer Adalbert	sókereskedő, stb.	231.
Birghoffer Ignác	sókereskedő	271.
Holzspach Lőrincné(özv.)		348.
A három, 9. adóosztályba sorolt ház tulajdonosai:		
Helli Mihály	szőlőbirtokos	209.

Zaupper János kádármester Országút 71.

munkaeszköz- és faanyag-kár:

Szotsek János bognármester Országút 81.

borkár:

Lang György szőlőbirtokos Országút 95.

74. Árukárt csak Szotsek János bognár - (Országút 81.) és Verderber József vargamesternél (Országút 52.) mértek fel.

75. A legalacsonyabb kölcsönt Schmidt Antal szőlőbirtokos (Országút 88.), a legmagasabbat Vetnáth Joachim sertés- (Országút 51.) és Strobl Károly fakereskedő (Országút 60.) vette fel.

76. Hat ácslegény, egy ácssegéd és egy asztaloslegény kárának összeírásáról van szó.

77. Schissel Mátyás (Országút 62.) és Vorzeller József (Országút 66.) szatócsok.

78. Kuplinger Antal ácsmester (Országút 86.)

79. HKT 1838. I.félév 44.sz. 338.; Asztalos Miklós, 1938. 104.

80. MHV 1839. 49-61.; Asztalos Miklós, 1938. 107-108.

81. Az összesítésben - miután a többi városrész összeírásait nem dolgoztuk fel, - a hivatalosan közölt összegeket adjuk meg.

82. HKT 1838. II.félév 24.sz. 177.

83. Trattner János, 1838. 175-176.; Asztalos Miklós, 1938. 49.

84. Az összeírt készpénz-károk:

		foglalkozás	lakcím	kárösszeg	
				vft	pft
Schlosser József	szőlőbirtokos	Újlak	352(tul.)	200 vft	80
Essig János örökösei		Újlak	293/294(tul.)	2195	878
Wagner János	gépész	Országút	70.(lakó)	75	75

85. Asztalos Miklós, 1938. 127.

86. Az árverések másik oka - elvben - csőd is lehetett, erre vonatkozóan azonban egyik esetben sem találtunk utalást.

87. BFL IV. 1009/c. Neustift és Landstrasse 1829-1841 közötti kötetei bejegyzései alapján.

88. Ifj. Palugyai Imre, 1852. 161.

89. Vörös Károly-Spira György, 1978. 183.

FORRÁSOK, IRODALOM

I. Levéltári források

Magyar Országos Levéltár

(OL)

- A 103 f (asc). 22 Magyar Kancelláriai Levéltár. Az 1838. évi pesti árvízre vonatkozó iratok. Conscriptio dominorum civ. Budensis, Neustift.
- A 103 f.22.-Schmidt. (Ugyanott.) Schmidt Ferenc-féle jelentés.
- A 103 f.31. (Ugyanott.) Buda árvízkárosultjainak jegyzéke.
- E 512. Magyar Kamarai Levéltár. A Magyar Kamara Pénztári Hivatala iratai. Commissio regia in negotio beneficii mutui. (Az árvízkárosultak részére nyújtott kölcsönök szétosztására küldött bizottság iratai.) 1838-1839
- Mf. A 144. Mikrofilmtár. Egyházi anyakönyvekről készített másolatok. 144.doboz: újlaki (Sarlósboldogasszony) plebánia anyakönyvei.

Budapest Főváros Levéltára

(BFL)

- IV. 1002/9. Buda város Tanácsa iratai. Kamarai rendeletek (Cameralia).
- IV. 1002/j. (Ugyanott.) Tanácsi levelezések (Correspondentiae magistratuales).

- IV. 1002/r.7. (Ugyanott.) Különféle népességösszeírások. Verzeichniss der sich in der Ofen Vorstadt Neustift mit Anfang des Monaths May 1832 befindlichen Juden.
- IV. 1002/r.9. (Ugyanott.) Conscriptio Judaeorum in Libera Regia ac Metrop: Civitate Budensi degentum d. 30.Decembris 1842. iuxta subinsertas Rubricas peracta.
- IV. 1002/s. (Ugyanott.) Nem nemesek összeírásai (Conscriptio animarum ignobilium).
- IV. 1002/aa. (Ugyanott.) Vegyes hagyatéki iratok.
- IV. 1002/ee. (Ugyanott.) Tisztújítási iratok.
- IV. 1002/ss. (Ugyanott.) Országgyűlési szállások jegyzőkönyvei.
- IV. 1005/b. Buda város Adóhivatala iratai. Adókimutatási könyvek (Repartitions-Buch).
- IV. 1005/d. (Ugyanott.) Adóbeszedési könyvek (Contributions Perceptionsbuch).
- IV. 1009/a.13. Buda város Telekhivatala iratai. Telekösszeírások. Neue Classifisirung der Weingarten, Wiesen und Wälder, 1834.
- IV. 1009/c. (Ugyanott.) Gewöhr Protocoll. Neustift és Landstrasse 1829-1841.

II. Nyomtatott források

Könyvek, tanulmányok

ASZTALOS Miklós 1938

Az árvíz története. = Némethy Károly szerk.: A Pest-budai árvíz 1838-ban. Bp. 1-166.

BÁCSKAI Vera 1987

Az 1848 előtti városi társadalom kutatásának főbb forrásairól. (Előadás az 1987. aug. 27-29-én, Gyulán megrendezett "Rendi társadalom - polgári társadalom 2" konferencián.) Kézirat.

BÁCSKAI Vera - NAGY Lajos 1984

Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban. Bp. 402.

BIERBAUER (Borbíró) Virgil 1932

Pesti építőmesterek munkássága 1809-1848. Tanulmányok Budapest Múltjából I. 76-98.

DÓKA Klára 1981

Buda kézművesei 1828-ban. Történelmi Szemle, 1981/1. 100-113.

EPERJESSY Géza 1967

Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686-1848). Bp. 278.

FARAGÓ Tamás 1981

Szeszipar és szeszfogyasztás Buda környékén a 18. században. IV. Kézművesipar-történeti Szimpózium, Veszprém, 1980. december 1-2. (Szerk. Nagybákay Péter) Veszprém. 175-184.

FARAGÓ Tamás 1985/a.

Pilis-Budakörnyék kézművesipara a török uralom után (1686-1730). V. Kézművesipar-történeti Szimpózium, Veszprém, 1984. november 20-21. Veszprém. 93-116.

FARAGÓ Tamás 1985/b.

Buda és környékének kézművesipari szerkezete a XVIII. század elején. Statisztikai Szemle, 1985. nov. 1127-1141.

GÁL Éva 1980

Krisztinaváros. Felhő Ibolya-Gál Éva: Buda város topográfiai mutatója 1. Vár, Krisztinaváros. Bp. 139-340.

GERSCHENKRON, Alexander 1984

A gazdasági elmaradottság - történelmi távlatból. Bp. 35-67.

ILLYEFALVI I. Lajos - PALLOS Jenő (1940 k.)

Buda sz.kir.főváros polgárai 1686-1848. Bp. é.n.
Kézirat, 308. (Csák Illyefalvi jegyzete, a lezáratlan szerzői jogvita miatt félbemaradt kiadás.)

JANKOVICH, Anton 1838

Újlak és Szentjakabfalva helyrajzi adatai az 1702. évi Zaiger tükreben. Budapest Régiségei XX 155-163.

MELEGH Attila 1986

Háztartásszerkezet az iparosodás előtt. Előtanulmány a Buda, Újlak 1818. évi nem-nemes összeírásának feldolgozásához. Kézirat.

MOESS Alfréd 1968

Pest megye és Pest-Buda zsidóságának demográfiája 1749-1846. Bp. 176.

NAGY Lajos - BÓNIS György 1975

Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Bp. 586.

PALUGYAI Imre, ifj. 1852.

Buda-Pest szabad királyi városok leírása. Pest. 549(3), 1 t.

SCHAMS, Franz 1822

Vollständige Beschreibung der. königl. freyen Haupt
Stadt Ofen in Ungern. Ofen. 672(6).

SCHMALL Lajos 1899

Budaváros tisztviselői és egyéb alkalmazottjai. Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. II. köt. 281-345.

THIRRING Lajos 1959

Népösszeírási adatok és adatforrások a nem nemes népességről a XIX. század első feléből. (Dr. Thirring Gusztáv hagyatékából). Szerk.-- és Dallos Ödönné. Történeti Statisztikai Közlemények, 1959. 132-168.

TÓTH Zoltán 1987

Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában. Statisztikai Szemle, 1987/1. 62-85.

TRATTNER János 1838

Jégszakadás és a Duna kiáradása... I-II. köt. Buda. 95,349. 1 t.

VÖRÖS Károly - SPIRA György 1978

Budapest története a márciusi forradalomtól az őszi-rózsás forradalomig. Bp. 809.

ZAKARIÁS G. Sándor 1954

Pesti építőmesterek munkássága 1850-1860.
Művészettörténeti tanulmányok. A Magyar
Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve
1953. Bp. 555-605.

Folyóirat és kalendárium

HKT = Hazai és Külföldi Tudósítások

MHV = Magyar Hazai Vándor

I. függelék: A háztulajdonosok foglalkozás és házbirtokok száma szerinti
összetétele százalékban

Újlak

foglalkozási ág	házak száma	1 házat	2 birtokló,	3 adozó	4 személyek	több ^{a/}	össz.
őstermelés	13,45	14,20	0,28	-	-	-	14,48
ipar ^{b/}	25,63	20,33	3,34	-	0,28	-	23,95
kereskedelem	3,55	2,23	0,84	-	-	-	3,07
szem.szolgálat	1,27	1,39	-	-	-	-	1,39
nemes,birtokos, bérlő	2,03	2,23	-	-	-	-	2,23
napszámos	9,14	10,03	-	-	-	-	10,03
két- és többfog- lalkozású	3,05	0,84	0,56	-	-	0,28	1,68
ismeretlen	22,84	25,07	-	-	-	-	25,07
"örökösök"	19,04	16,43	1,11	0,28	-	0,28	18,10
összesen	100,00	92,75	6,13	0,28	0,28	0,56	100,00
N	394	333	22	1	1	2	359

Országút

őstermelés	15,56	17,23	-	-	-	-	17,23
ipar ^{b/}	19,72	19,38	0,31	0,62	-	-	20,31
kereskedelem	4,72	4,61	0,31	-	-	-	4,92
szolgálat	2,06	1,23	-	-	-	0,31	1,54
nemes, stb.	3,89	2,46	0,31	-	0,31	-	3,08
napszámos	1,67	1,84	-	-	-	-	1,84
két- és többfog- lalkozású	5,83	4,30	0,62	0,31	-	-	5,23
ismeretlen	20,83	16,61	2,77	0,31	-	-	19,69
"örökösök"	24,72	25,23	0,62	0,31	-	-	26,16
összesen	100,00	92,89	4,94	1,55	0,31	0,31	100,00
N	360	302	16	5	1	1	325

a/ A "több" házat birtoklók oszlopban Újlakon 5, az Országúton 7 házbirtok tartozik egy tulajdonoshoz.

b/ Az ipari rovat magába foglalja azokat a személyeket is, akik jelöletlen (ipari, vagy kereskedelmi) tevékenységük után fizetnek jövedelemadót.

II. függelék: Az ingatlanok művelési ág^{a)} szerinti megoszlása és az agrársűrűség nagysága 1838-ban

művelési ág	Újlak					Országút				
	az adókönyv adataiban	kat. holdban		százalékban		az adókönyv adataiban	kat. holdban		százalékban	
		b)	c)	b)	c)		b)	c)	b)	c)
háztelkek (Hausgarte) ^{d/}	39 421 nöl	24,64	24,64	2,84	3,05	45 862 nöl	28,66	28,66	3,32	3,64
házhely (Grundgarte) ^{e/}	595 nöl	0,37	0,37	0,04	0,05	4 854 nöl	3,03	3,03	0,35	0,38
kert (Grundgarte) ^{f/}	20 466 nöl	12,79	12,79	1,47	1,47	24 472 nöl	15,30	15,30	1,78	1,94
szántó	30,40 H	30,40	22,80	3,50	2,82	87,80 H	87,80	65,85	10,18	8,35
rét	216,25 H	216,25	162,19	24,88	20,09	208,50 H	208,50	156,38	24,17	19,84
szőlő	1169 3,5 4 8	584,72	584,72	67,27	72,41	1048 3 4 8	519,19	519,19	60,20	65,85
összesen		869,17	807,51	100,00	100,00		862,48	788,41	100,00	100,00
ebből mezőgazdasági ingatlan (3-6.sor)		844,16	782,50	97,12	96,90		830,79	756,72	96,33	95,98
agrársűrűség ^{g)}		426,46	460,06				457,40	502,17		

- a) Az adókönyv adatai szerint. Ettől sok esetben eltérő művelési ágot tartalmaz ugyane területekre: BFL IV.1009/a.13.
- b-c) Az adókönyv nem tartalmazza, s más forrásból sem sikerült azonosítanunk, hogy az adatok 1200 nöl-es magyar, vagy 1600 nöl-es katasztrális holdban értendők, ezért
- b) oszlopokban katasztrális,
- c) oszlopokban magyar holdban számoltuk az adókönyvi adatokat.
- d) Újlakon 9, az Országúton 30 (városi, stb.) ház területe nincs bejegyezve, s a Margitszigetet - mint nádori birtokot - kihagytuk számításainkból.
- e) Az üres házhelyeknél jelzett teljes terület
- f) Az álló házaknál e művelési ággal jelzett területek, az adómentességet élvező, s ismeretlen nagyságú (pl. kegyesrendi tulajdonban lévő) kertek nélkül. A nemesi birtokok itt is adóznak, akárcsak a többi művelési ágban.
- g) 100 kat. hold művelt mezőgazdasági területre eső népsűrűség (fő/kat.H.); Jankovich Antal kerekített lakosságszámai alapján.

III. függelék: A kettős- és többfoglalkozású családok jövedelemforrásainak mutatója

jövedelem- források	Kettősfoglalkozású adózók													
	Ú j l a k							O r s z á g ú t						
	ipar	keresk.	szolg.	birtok	napsz.	ism.	össz.	ipar	keresk.	szolg.	birtok	napsz.	ism.	össz.
ipar	2	3	-	3	2	1	11	1	5	4	2	-	-	12
kereskedelem		3	-	-	1	-	4		4	2	-	2	-	8
személyes szolgálat			1	-	-	-	1			-	-	-	-	-
birtokos, bérlő				-	-	-	-				-	-	-	-
napszamos					-	-	-					-	-	-
ismeretlen						-	-						-	-
Összesen	2	6	1	3	3	1	16	1	9	6	2	2	-	20
sorszám	Többfoglalkozású adózók													
1	1	1	-	1	-	-	3	2	1	-	-	-	-	3
2.	-	1	2	1	-	-	4							
3.	-	1	2	-	-	1	4							
4.	1	2	1	1	-	-	5							
Összesen	2	5	5	3	-	1	16	2	1	-	-	-	-	3
A kettős- és többfoglalkozásúak jövedelemalapjainak összesítése														
kettős foglalkozású	13	10	2	3	3	1	32	13	17	6	2	2	-	40
többf.	2	5	5	3	-	1	16	2	1	-	-	-	-	3
Összesen	15	15	7	6	3	2	48	15	18	6	2	2	-	43

IV. függelék: Újlak és Országút lakóinak foglalkozási megoszlása
/százalékban/

	Ú j l a k					összesen
	1818 ^{a)} összla- kosság	1822 ^{b)} adótétel	1838 adózók ^{c)}	zsidók ^{d)}	nem adózók ^{e)}	
őstermelés						
kapások nélkül	..	21,84	4,61	0,22	0,22	5,05
Ü.A.	..	..	3,41	-	..	3,41
kapás	..	..	-	-	8,79	8,79
összesen	28,84	32,44	8,02	0,22	9,01	17,25
ipar	29,72	27,20	23,85	0,99	3,29	28,13
kereskedelem	5,54	2,94	3,19	6,04	0,11	9,34
személyes szolgálat	2,14	1,79	0,88	0,11	..	0,99
nemes, birtokos,	..	..	1,54	-	0,11	1,65
bérlő	..	12,26	..	-	..	..
polgár	..	..	..	-	..	..
napszámos	18,87	12,26	19,45	-	4,51	23,96
egyéb, ismeretlen	14,99 ^{f)}	11,11	14,72	0,33	0,99	16,04
kettős- és többfog-						
lalkozású	..	..	2,20	-	..	2,0
adómentes	..	..	-	-	0,44	0,44
Összesen	100,00	100,00	73,85	7,69	18,46	100,00
N 749	794	783	672	70	168	910
=====						

(A IV. függelék folytatása)

	Országút				Buda összesen
	1822 ^{b)}	1838			1822 ^{b)}
	adótétel	adózók ^{c)}	nem adózók ^{e)}	összesen	adótétel
őstermelés					
kapások nélkül	14,29	13,10	0,23	13,33	9,16
Ü.A.	..	10,35	0,80	11,15	..
kapás ^{g)}	..	..	..	..	..
összesen	31,48	23,45	1,03	24,48	11,53
ipar	30,72	25,29	3,22	28,51	32,58
kereskedelem	4,93	4,71	0,34	5,05	7,17
személyes szolgálat	2,53	1,72	0,12	1,84	11,13
nemes, birtokos, bérlő	0,40	1,84	..	1,84	1,93
polgár	5,94	..	..	..	6,45
napszámos	13,53	13,22	3,22	16,44	9,08
egyéb, ismeretlen	10,47	18,74	0,69	19,43	14,43
kettős- és többfoglalkozású	..	2,41	..	2,41	..
adómentes ^{h)}	..	..	..	..	..
összesen	100,00	91,38	8,62	100,00	100,00
N	791	795	75	870	6529

a) A teljes, nem nemes lakosságra vonatkozó adatok.

b) Az adókönyvi tételek összesítése, függetlenül a mögöttük rejlő személyek számától.

c) Az adófizető személyek /ill. családok/ száma, függetlenül attól, hány ízben szerepelnek az adókönyvben.

d) Csak az újlaki árvízkárosult-segélyezett zsidók száma ismert, de - más összeírásokkal való összevetések alapján - teljesnek tekinthető adat.

e) A kapások és az adókönyvben szereplő, de adómentes személyeken kívül mind "idős"; a kapások száma becsült minimum érték.

f) Az adat tartalmazza a női háztartásfőket is.

g) Összehasonlító adatok hiányában az országúti kapások száma megbecsülhetetlen.

h) A három országúti adómentes iparos és napszámos volt, s ott vettük fel őket, miután - egy iparos kivételével - egyúttal idősként is szerepeltek.

V. függelék: A lakosság által fizetett jövedelemadó összege

jövedelem-alapenkénti megoszlásban

(az ipari szakmák számának feltüntetésével)

Újlak

	ipari szakmák száma	nem fizet	a jövedelemadó összege				összesen
			2 Ft alatt ^{a/}	2 Ft- 3 Ft 59 xr ^{b/}	4 Ft felett ^{b/}		
őstermelés							
Ü.A. (+vincellér)		-	31	-	-		31
vincellér		1	41	-	-		42
kertész	1	1	-	-	-		1
halász	1	-	1 (1)	-	-		1
összesen	2	2	73 (1)	-	-		75
ipar ^{c/}							
élelmiszer	8	-	38 (18)	21	15		74
vendéglátó	5	-	4	7	1		12
építő- és építő- anyag	5	-	19 (18)	1	-		20
textil	4	1	3	1	-		5
bőr	3	-	2 (1)	2	3		7
ruházati	5	5	30 (13)	2 (1 St)	3 (1 St)		40
fa	5	-	8 (3)	2 (1 P)	1		11
fém	5	1	2	4 (1 St)	-		7
közlekedés és egyéb szolgáltatás	3	-	9	3	2		14
egyéb	5	2	2 (2)	1	-		5
ismeretlen	-	-	32	12	2		46
összesen	48	9	149 (53)	56	27		241
kereskedelem							
élelmiszer		-	2	14	2		18
termény		-	-	2	1		3
iparcikk		4	-	1	-		5
vegyes		50	5	10	3		68
egyéb, ismeretlen		1	2	1	1		5
összesen		55	9	28	7		99
nemes, birtokos, bérlő		-	13	4	3		20
napszámos (+vincellér)		-	177	-	-		177
mindösszesen							
		66	421	88	37		612
többfoglalkozású							
személy		-	1	1	4		6
ismeretlen foglal- kozású személy		129	-	-	-		129

(Az V. függelék folytatása)

b., Országút

	ipar- ágak száma	nem fizet	a jövedelemadó összege			összesen
			2 Ft alatt ^{a/}	2 Ft- 3 Ft 59 ^{b/} _{xr}	4 Ft felett	
őstermelés						
Ü.A (+vincellér)		-	90	-	-	90
vincellér		-	109	5	-	114
összesen		-	199	5	-	204
ipar ^{c/}						
élelmiszer	9	-	17 (11)	12	16	45
vendéglátó	2	-	2	11	5	18
építő- és építő- anyag	6	-	57 (57)	11 (9 P)	8	76
textil	4	-	3 (1)	2	1	6
bőr	3	-	3 (2)	1	-	4
ruházati	4	-	18 (11)	2	6	26
fa	4	-	4 (2)	7	-	11
fém	6	1	4 (4)	-	2	7
közlekedés és egyéb szolgáltatás	3	1	9	3	10	23
egyéb	8	-	6 (4)	3	2	11
ismeretlen		-	5	-	3	8
összesen	49	2	128 (92)	52	53	235
kereskedelem						
élelmiszer		1	4	9	-	14
termény		-	1	2	7	10
iparcikk		-	1	-	-	1
vegyes		-	20	11	1	32
egyéb, ismeretlen		-	-	-	2	2
összesen		1	26	22	10	59
nemes, birtokos, bérlő napszámos (+vincellér)		-	-	3	3	6
		-	117	-	-	117
mindösszesen		3	470	82	66	62
ismeretlen foglalkozású személy		189	-	-	-	189

- a/ a céhes és egyéb iparos szakmák között, a 2 Ft alatti adóoszlopban zárójelben () kiemelt számok a legényeket jelentik, akik szinte kivétel nélkül 1 Ft 10 xr-t fizettek. Amelyikre ennél többet vetettek ki közülük, az egyúttal vincellér is volt.
- b/ a többi, iparos szakmában jelölt kiemelés az alábbi rövidítések szerint
St = Stückmeister, bedolgozó
P = pallér
- c/ az egyes iparágak - a textil-, bőr- és ruházati ipar kivételével - egy- ségesen magukba foglalják az alapanyagot előállító és feldolgozó szakmákat.

VI. függelék: Az iparosok iparágankénti megoszlása képzettség és státusz szerint

iparág	Ú j l a k							O r s z á g ú t					
	mester	pallér	legény	bedol- gozó	zsidó	ismeretlen nem céhes	összesen	mester	pallér	legény	ismeretlen nem céhes	összesen	
élelmiszer	31	-	16	-	-	27	74	23	-	11	11	45	
vendéglátó	-	-	-	-	-	12	12	-	-	-	18	18	
építő- és építőanyag	-	-	18	-	-	2	20	10	9	57	-	76	
textil	3	-	-	-	-	2	5	6	-	1	1	8	
bőr	6	-	1	-	-	-	7	2	-	2	-	4	
ruházati	15	-	13	2	4	6	40	13	-	11	-	24	
fa	4	1	3	-	-	3	11	8	-	2	1	11	
fém	3	-	-	1	1	2	7	2	-	4	1	7	
közlekedés és egyéb szolgáltatás	3	-	-	-	-	11	14	2	-	-	21	23	
egyéb	-	-	2	-	2	1	5	3	-	-	8	11	
ismeretlen	-	-	-	-	-	46	46	-	-	-	8	8	
összesen	65	1	53	3	7	112	241	69	9	88	70	235	

TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK PESTEN AZ 1830-1840-ES ÉVEKBEN

A főváros társadalmában az árvizet megelőző évtizedekben indult meg az átalakulás, amelynek végeredményeképp a lakosság feudális, rendi tagozódását a polgári társadalom osztályviszonyai váltották fel. E hosszan elnyúló átalakulási folyamat mintegy félévszázadot ölelt fel az 1820-as és 1830-as évek fordulójától az 1870-es évekig. A forradalmat megelőző két évtizedben alakultak ki a korabeli nagyvárosi társadalom keretei, ekkor kezdődött el a társadalmi szerkezetnek már a modern tőkés társadalom irányába mutató átalakulása. feud
↓
polg.

A rohamosan növekvő lakosság összetétele - származáshelyi, vallási, foglalkozás szerinti megoszlás tekintetében - mind összetettebbé vált, s megváltozott az egyes társadalmi rétegek helyzete, rangja is. A kézművesekből-kiskereskedőkből álló polgárság - legalábbis gazdasági téren - elvesztette vezető szerepét, a gazdaság irányítása, a tőke és vagyon mindinkább a termény- és nagykereskedők, a még gyér számú ipari vállalkozó kezében összpontosult, akik az országos politikában is - közvetve - jelentősebb szerephez jutottak. Mester és legény, gazda és szolga patriarchális viszonya egyre inkább munkaadó és alkalmazott ridegebb szembenállásává változott. Az önálló iparűzők megjelölés egyaránt fedte a több alkalmazottat foglalkoztató módos mestert, a céhen kívüli, de önállósult legényt, vagy magában dolgozó, gyakran sikeresebb mestertársaitól, vagy kereskedőktől függő "bedolgozó" helyzetét. Az élénk forgalom, a nagy építkezések, és részben a még többnyire rövidéletű és korlátozott létszámú manufaktúrák és gyárak egyre több munkaalkalmat kínáltak a tanulatlan munkások számára, ide vonzva a napszámosok, alkalmi munkások többbezres seregét, akik az ínséges években már munkalehetőség hiányában sem hagyták el a várost, a koldusok, ellátandók számát szaporítva. összetett
változás

Tágult a távolság gazdagok és szegények között, s ez utóbbiak a lakosság mind nagyobb hányadát alkották. S míg a munka és szolgáltatások, sőt a szórakozások bizonyos fajtái is sűrítették a különböző társadalmi rétegek közötti kapcsolatokat, ez időben indul meg a módosok és szegények lakóhelyi elkülönülése. Nem véletlen, hogy a reformkor Budapestről szóló irodalmi műveiben, újságcikkeiben mind több szó esik szegénységről, bűnözésről, s hogy az írók - többnyire némi város elleni viszolygással, a régi életmód iránti nosztalgiával átszőve - előszeretettel rajzolták meg a városi alsóbb rétegek számára megélhetést biztosító új, tipikusan nagyvárosi foglalkozások képviselőinek portréját.¹ szegény
↑
gazdag

Ez az átalakulás elsősorban Pest társadalmát jellemzi; a budai lakosság életét is elsősorban Pest növekvő gazdasági és politikai szerepe befolyásolta. Részben ez okból, részben mert Pest társadalmára vonatkozóan jóval gazdagabb szakirodalomra támaszkodhattunk, a jelen vizsgálat középpontjában a pesti társadalom áll. Nem utolsó sorban abból a megfontolásból is, hogy mivel e várost az árvíz sokkal erősebben sújtotta, mint jobbpárti testvérvárosát - Pesten a házaknak több mint a fele összeomlott, további egyötöde súlyosan megrongálódott, míg a budai partmenti külvárosok épületeinek csupán mintegy egyötöde károsodott, ezen belül 8 százalék omlott össze² - nagyobb súllyal merülhet fel a kérdés, hogy e súlyos katasztrófa milyen mértékben és miként hatott a társadalmi átalakulás folyamatára.

*klassz-
foglalkozás*
A lakosság foglalkozás szerinti megoszlásában - már amennyire az a különböző típusú források és kortársi becslések egybevetésével³ egyáltalán meghatározható - a század első felében nem ment végbe jelentős változás. Az egyes rendi csoportok, illetve foglalkozáscsoportok egymás közötti arányában ugyan észlelhető csekély átrendeződés, néhány százalékos módosulás, így mindkét városban valamelyest nőtt a kereskedők aránya a kézművesek rovására, valamint emelkedett a nemesek, tisztviselők, értelmiségiek száma is, de ezek így is az össznépességnek csupán néhány százalékát tették ki. A szolgák és napszámosok aránya a század első felében csaknem változatlan maradt, mindvégig 20-30 százalék között ingadozott, s legfeljebb egymás közötti arányukban észlelhető változás. Míg a századforduló idején a férfiak között a napszámosok voltak többségben, az 1820-as évektől kezdődően - az árvízvet követő néhány év kivételével - az egyensúly az előbbieik javára billen át. A század közepén - ha hitelesnek fogadható el az 1847/48. évi lélekszámszámlálás besorolása - a férfiszolgák a napszámosoknak már több mint háromszorosát tették ki.

Ipari vállalkozó - amennyiben a manufaktúráknak, gyáraknak nevezett, de többnyire inkább nagyobb kézművesműhelyeknek tekinthető üzemek tulajdonosait annak tekinthetjük - csupán kevés élt a fővárosban, és a gyári munkások száma, amelyet Häufler⁴ 1846-ban mintegy 900-ra becsült, eltörpült a kézműveslegényeknek szintén Häufler által mintegy 7000-re becsült számától.

Pusztán a foglalkozáscsoportok arányait tekintve a 18. század végéhez képest nem ment végbe jelentős változás: a foglalkozási struktúra még az 1840-es években is inkább a középkori várossal, mint a modern nagyvárossal mutatott több rokonvonást.

A foglalkozási struktúra változatlansága azonban látszólagos, s elsősorban annak tulajdonítható, hogy mind a lakosságnak csaknem egészére kiterjedő lélek- és népösszeírások, mind az annak szűkebb részét felölelő adóösszeírások a régi rendi kategóriák és osztályozási elvek szerint tartották nyilván az e kategóriákba tulajdonképpen már egyáltalán nem beilleszthető városlakókat.

A lélekösszeírások vallás szerinti, s ezen belül a nagy- és kiskorúak nemek szerinti bontásában tüntették fel a lakosság megoszlását. Foglalkozás alapján csak a szolgákat és napszámosokat különítették el - létszámukról ez az egyedüli forrásunk -, természetesen anélkül, hogy információt nyújtottak volna rendkívül sokrétű alkalmaztatási formáikról. A nemtelenek összeírásai-
ból csak az egyháziak és ahonoratiorok száma állapítható meg, mert az egyre sokrétűbb foglalkozást űző férfilakosság besorolása csupán három rendi jellemző csoportosítást lehetővé tevő rovat - polgárok és kézművesek, inquilinusok, subinquilinusok és egyéb vegyes állapotúak, illetve a családapa fiaí rovat állott rendelkezésre. Ezek nemcsak a foglalkozás szerinti, de még a rendi megoszlás meghatározására is alkalmatlanok, mert a polgárjoggal rendelkezők száma sem állapítható meg belőlük.

A foglalkozásokat szakmai részletezéssel megadó adóösszeírások ugyan többé-kevésbé megbízható adatokat tartalmaznak az önálló iparűzők és kereskedők számáról, és az adótételekből rétegződésükre is lehet bizonyos fokig következtetni, státuszukra már kevésbé, mert, mint látni fogjuk, ez az önállóság sok esetben illuzórikus volt. Teljességgel hiányoznak viszont belőlük - a más forrásokban sem szereplő - városi ingatlanbirtokkal nem rendelkező nemesek, tisztviselők, értelmiségiek /akiknek a honoratiorok csak bizonyos részét képviselték/, azaz egy számban ugyan jelentéktelen, a városi élet szempontjából azonban nagyfontosságú réteg. Nem tartalmaznak adatokat a mesterek háztartásában élő legényekről, cselédekről, a női munkavállalókról, és az alkalmi munkából élő napszámosok jelentős részéről, azaz a városi lakosságnak számottevő, és éppen a vizsgált időszakban rohamosan növekvő csoportjairól sem.

A városban lezajló társadalmi változásokról ezért a foglalkozás szerinti összetétel alakulásánál jóval többet árulnak el a demográfiai mutatók.

Pest népességnövekedésének üteme a 19. század első felében messze meghaladta a többi magyarországi városét. Míg az 1787. évi népszámláláskor 22 000 fő lakosságával a negyedik helyen állt, és európai mértékkel mérve a kisebb középvárosok közé sorolható, az 1820-as években 50 000 főt meghaladó népessé-

gével már az ország legnagyobb városává emelkedett. Ez időben azonban csak 10 000 fővel haladta meg a második helyen álló Debrecen lakosainak számát; 20 év múltán, a forradalom előestéjén több mint 100 000 főnyi lakossága csaknem kétszerese volt a debreceninek és európai léptékben is a nagyvárosok sorába lépett.

*lélekszám
1800*
A lélekszámszeírások megközelítő pontosságú, évenként változó megbízhatóságú adatai alapján megállapítható, hogy a rohamos növekedés a 19. század első felében indult meg. Az 1787 és 1804 közötti 17 százalékos szaporulat még nem volt kiugró értékű; csak 2 százalékkal haladta meg Szeged lakosságának azonos időszakban bekövetkezett gyarapodását.⁵ 1804 és 1827 között a lakosság száma több mint kétszeresére nőtt, míg a többi város közül, amelyek a század elején Pesthez hasonlóan 20 000-nél népesebbek voltak, Debrecen és Pozsony népessége csak 62-69 százalékkal, a többieké pedig ennél kisebb mértékben gyarapodott. Az 1830-as-40-es években Pest népessége 76 százalékkal nőtt, míg a következő legmagasabb érték, Buda népességnövekedése csak 35 százalék volt; a többieké 3 és 21 százalék között mozgott. Pest növekedési üteme tehát a magyarországi városok között egyedülállóan nagy volt, s egyedül e város lakosság száma haladta meg a korabeli nagyvárosi küszöbértéknek tekinthető száz-
ezres lélekszámot.

A növekedés üteme a fél évszázad folyamán természetesen nem volt egyenletes. Ha a kisebb ingadozások esetenként a lélekszámszeírások pontatlanságának is tulajdoníthatók, az adatsorok azt bizonyítják, hogy a növekedés üteme az 1820-as évek végén lelassult. A korábbi évtizedenkénti 30-33 százalékos növekedés 1827/28 és 1835/36 között 10-14 százalékra csökkent, majd a 30-as évek második felét is meghaladó 43 százalékos növekedés mutatkozik.

Buda
Buda népességszámára csak az egyházi szemlézetekből meríthető adatok, amelyek Pestnél jóval csekélyebb, de nem jelentéktelen növekedést tükröznek. 1804 és 1846 között a lakosság csaknem duplájára nőtt - Pesten viszont csaknem négyszeresére - úgy tűnik, hogy növekedése az 1810-es években volt a legnagyobb arányú. A gyarapodás már az 1820-as évek elején lelassult, és az 1830-as évek végéig a népességszám lényegében stagnált. Az 1840-es éveket itt is korábbi évtizedeknél nagyobb méretű - de a pestitől jócskán elmaradó - 9-12 százalékos növekedés jellemzi.

A népességnövekedés tekintetében tehát az árvíz utáni évtized mindkét városban, ha különböző mértékben is, meghatározó volt.

A növekedés fő forrása természetesen, mint minden korabeli nagyvárosban a bevándorlás volt, pontosabban a növekedés a be- és elvándorlás mérlegétől függött. A természetes szaporulatról nem rendelkezünk megbízható adatokkal, csupán Pesten maradtak fenn az 1820-as évektől a nemtelenek összeírásaiban

megbízhatóságuk felől felül nem vizsgált adatok. Az ezer főre jutó születések száma emelkedő tendenciát mutat, és az 1820-as években 64-el érte el csúcspontját /1781-ben 46 volt/⁷, majd ingadozások után 1847-48-ra 43-ra csökkent. 1822 és 1828 között a születések száma meghaladta az elhalálozottakét, ettől kezdve azonban, néhány kivételes évtől eltekintve az elhaltak száma felülmúlta a szaporulatot.

A népességszám gyors növekedése korántsem tükrözi azonban a bevándorlás valódi méreteit. A városban tartósan vagy átmenetileg megtelepülők száma ennél jóval nagyobb lehetett, hiszen igen nagyarányú volt az elvándorlás is. Korábbi vizsgálatunk során megállapítottuk⁸, hogy a város elitjének tekinthető belvárosi háztulajdonos családoknak 40-45 százaléka tűnt el egy évtized leforgása alatt a kevésbé mozgalmas 18. század folyamán, s a 18. és 19. század fordulóján egy emberöltő alatt 80 százaléuk kicserélődött. A fluktuáció a kevésbé vagyonos rétegeknél még nagyobb méretű lehetett, különösen ha figyelembe vesszük a szolgálatot csak általában átmeneti időre vállaló cselédek állandó cserélődését, az alkalmi munkából élő és a munkaerőkereslet konjunkturális ingadozásainak erősen kitett napszámosok, valamint a vándorló kézműveslegények jelentős számát.

A be- és kivándorlók számáról, összetételéről, mozgásának irányáról nem rendelkezőnk adatokkal. A nemtelenek összeírásai az 1820-as évektől csak a külföldről bevándoroltak, illetve a monarchia országaiba kivándoroltak számát adják meg. 1823-ban azonban név szerinti, a foglalkozást, családi állapotot, életkort és a városban tartózkodás idejét is tartalmazó összeírás készült a Pesten tartózkodó külföldi bevándoroltakról⁹, akiknek száma ekkor 990 volt.

A jegyzékből kiderül, hogy a bevándorlás az esetek többségében nem jelentett tartós letelepülést: a 990 összeírt közül 609 egy éve, 158 két éve, 63 három éve tartózkodott a városban, azaz 87 százaléuk friss bevándorolt volt. A hosszabb ideje itt élők csekély száma nem azt jelenti, hogy a korábbi években ennyivel kevesebben költöztek be, hanem csupán azt a tényt bizonyítja, hogy ezek jelentős része rövid idő elteltével tovább vándorolt. A beköltözés átmenetiségét jelzi az a körülmény is, hogy a külföldről betelepedettnek egyre kisebb hányada tartozott a domiciliatusok, a megtelepedettek közé: míg az 1810-es évek végén, az 1820-as évek elején arányuk 28-33 százalék között mozgott, a későbbi években, egészen a század közepéig már csak 10-15 százalékot tett ki.

Az 1820-as évek elejének nagy külföldi beáramlását a szakképzettséggel rendelkezők túlsúlya és a nem önállóak nagy aránya jellemezte. Az 1821/22.

bevándorl 2 évben bevándoroltaknak csak egyharmada volt önálló, vagy legalábbis saját kézre dolgozó kézműves és kereskedő /mintegy 70 százalékuk nem céhes szakmákat űzött/, az alkalmazásban állóknak pedig csaknem 70 százaléka kézműveslegény vagy inas volt. A következő év jóval kisebb méretű bevándorlásánál is az alkalmazásban állók voltak túlsúlyban, többségük azonban már csak mint szolga vagy napszámos talált munkát. A kézműveslegények, kereskedősegédek és inasok együttes aránya közöttük csak 13 százalékot tett ki. A megváltozott munkaerő-keresletre jellemző, hogy a 16 külföldről betelepült kézműves közül 4 mint csapos, 1 pedig mint szolga nyert alkalmazást, a 20 legényből pedig csak 5 gyakorolta eredeti mesterségét, 10 szolgaként, 3 napszámosként kereste kenyerét. A legények jelentős része egyébként az előző évben is nagy számban bevándorolt, és akkor még szakmájában is könnyen munkát találó mészároslegények közül került ki. A 3 külföldi kereskedő közül egy csak kávémérőként tudott megélni.

bevándorl 3 A következő három év csekély számú bevándoroltja között kézműveslegény egyáltalán nem fordult elő: néhány kézművesmester és kereskedő mellett inkább színészek, zenészek, egyéb, színházi személyzethez tartozó személy, valamint egy-két nyelvtanár települt ekkor a városba.

A nagyarányú bevándorlás éveiben a fiatalabb, mobilabb munkaképes férfiak tették ki a túlnyomó többséget. Az 1820/21-ben kimutatott 990 commorans külföldinek csaknem 80 százaléka betelepülésekor 30 éven aluli volt, 60 százalékuk a 16-25 éves korcsoportba tartozott. Az 1823/24-ben betelepültek háromnegyed része is 30 évnél fiatalabb volt, de többségük 21-25 év közötti korosztály tagja. A következő években az egyre csekélyebb számú bevándorló kormegoszlásának súlypontja mindinkább az idősebb, a 25 éven felüli korosztályok felé tolódott el.

bevándorl 10 A külföldi bevándorlás a 20-as évek közepétől jelentéktelen méretűvé csökkent, és az 1830-as évek végéig évente mindössze egy-két tucat külföldi betelepülőt tartottak számon; 1826 és 1835 között összesen 168-an. Az 1830-as évek második felében az évi átlag 50 körül, az árvízvet követő újjáépítés éveiben már 100 körül mozgott. 1838 és 1842 között 381 külföldi települt meg a városban, a következő években alig néhányan, majd az 1840-es évek közepétől évente több mint száz, 1847/48-ban pedig 175-en érkeztek a városba.

A bevándorlók többségét kitevő magyarországi származásúak összetételéről hasonló, legalább egy időpontra vonatkozóan kimerítő információkat szolgáltató kimutatást nem maradt fenn, mint ahogy számukat sem regisztrálták. Feltehető, hogy a korabeli más nagyvárosokhoz hasonlóan többségük a vonzáskörzet vi-

déki, tanulatlan, szakképzetlen lakosaiból került ki, akik cselédként, napszámosként, alkalmi munkából tartották fenn magukat. E feltételezést alátámasztják a korabeli házassági anyakönyvek származáshelyre vonatkozó adatai: míg a 18. század végéig a magyarországi bevándoroltak csaknem fele-fele arányban oszlottak meg a szabad királyi városokból, illetve a falvakból és mezővárosokból származók között, az 1820-as évek végén az utóbbiak a honi bevándoroltaknak már 70 százalékat tették ki.¹⁰ Ennél az aránynál figyelembe veendő, hogy a házasulók a bevándoroltaknak többé-kevésbé biztos megélhetéssel rendelkező, tartósan megtelepült felső réteget reprezentáltak.

Minden valószínűség szerint a fiatalabb korosztályok túlsúlya jellemezte a belföldről bevándoroltakat is, s ennek a következménye lehetett a férfiak korösszetételének változása. A nemtelenek összeírása a férfiak három korcsoportját tartotta számon: a 17 éven aluliakat, a 17-40 évesek és 40 éven felüliek csoportját. A 17-40 éves korosztály aránya a század eleji 35 százalékról az 1810-es években 41 százalékra emelkedett, és az árvízig e körül az érték körül mozgott. Az árvízét követő években - nyilván mert a helyreállítási, építkezési és gátépítési munkáknál elsősorban e korosztály munkaerejére volt nagy kereslet - arányuk 48-49 százalékra emelkedett, és az 1847/48-as évben elérte az 50 százalékot, a 40 évnél idősebb férfiak erőteljes, a 17 éven aluliak kisebb mértékű csökkenése mellett /ld. az 1. táblát/. Egyébként az 1840-es évektől a kiskorú lányok aránya is valamelyest csökkent.

A nagykorú férfiak kormegoszlásának eltolódása a fiatalabb évjáratok felé, a nem önállóak, illetve a bevándorlaskor már csak fiatal koruk miatt is pályájuk kezdetén állók túlsúlya kellően magyarázza a nő-s férfiak arányának erőteljes csökkenését a század elejéhez képest.

A század elejétől az 1830-as évek végéig a 17-40 éves férfiaknak körülbelül a fele /49-52 százaléka/ élt házasságban, s ez az arány az első három évtizedben még csekély emelkedő tendenciát mutatott. Az árvízét követő években ez az arány 44 százalékra süllyedt, - majd 1845/46-ban az éhínség következtében felduzzadt lakosság körében csak 39 százalékot tett ki, de még 1847/48-ban is csak 43 százalékra emelkedett. Tehát a házasságok aránya az 1830-as évek végétől folyamatosan csökkent, s ez a folyamat az árvízét követő évek betelepülési hulláma során még fokozódott.

Csökkent az ezer főre jutó házasságkötések száma is: míg az 1780-as években ezer főre 12, az 1800-as évek végén 14 házasságkötés jutott, e szám az 1820-as évek végére 8-ra csökkent. A házassági esélyek romlását tanúsítja az első házasságkötési kor csekély emelkedése is, a század eleji 27,9 évről az

h. házasodás
1820-as évek végére jellemző átlagos 29,2 évre. Európai összehasonlításban Pesten jóval fiatalabban kötöttek a férfiak házasságot, mint más nagyvárosokban, az emelkedő tendencia azonban általános jelenség. A családalapítás lehetőségei elsősorban a bevándorlók számára tolódtak későbbre: a pesti származású vőlegények - akiknek aránya a házasulók között a század elejéhez képest 10 százalékkal csökkent és a vőlegényeknek csak 27 százalékát tette ki - házasodási kora 3 évvel alacsonyabb volt, mint a bevándoroltaké. /27,1 év, szemben amazok 30,7 éves átlagkorával/. Ez a különbség a század elején még csak másfél év volt. Nagyobb eltérés tapasztalható a pesti születésű, illetve bevándorolt nők átlagos házasodási kora között: az előzőeké 21,7-ről 22,3 évre, az utóbbiaké 25-ről 25,5 évre emelkedett. A bevándoroltak romló házassági esélyeit tanúsítja az a tény is, hogy közülük jóval többen kötöttek özvegyasszonyokkal frigyét.

házasodás
A származáshely meghatározó szerepe mellett figyelemreméltó a különböző társadalmi rétegekbe tartozók átlagos házasodási korának eltérő alakulása is. A legalacsonyabb átlagos kor az őstermelőknél és a bérből élőknél tapasztalható: az előbbieknél inkább valamelyes csökkenést, az utóbbiaknál, különösen a pesti származásúaknál, a házasodási kor növekedését észleltük. A kereskedők az átlagosnál jóval idősebb korban kötöttek házasságot, és az idősebb évfjártok felé tolódott el a tisztviselő-értelmiségi-szabadfoglalkozású réteg házassági kora is.

Az anyakönyvi adatok tanúsága szerint elsősorban a napszámosok házassági esélyei romlottak. Az 1808-10 és az 1828-30-as években csaknem azonos számú házasságkötést jegyeztek be az anyakönyvekbe: 1537-et illetve 1529-et. A század első évtizedében a napszámos foglalkozású vőlegények aránya még 10 százalék, a 20-as évek végén már csak 5 százalék volt. Ez egyben megtelepedésük fokozódó átmenetiségére is utal, arra, hogy a házasságkötésre már nem a városban került sor. Kisebb mértékben, de csökkent a kézművesmesterek aránya is 32,5 százalékról 29 százalékra, ezzel szemben megkétszereződött a kézműveslegényeké /8,4 - 17,3 százalék/, ami a legények alapjaiban megváltozott helyzetét tanúsítja.¹¹

nemek aránya
A másik demográfiai mutató, amely a társadalom szerkezetében végbemenő, és nyilván a nagyarányú bevándorlással összefüggő változást mutat: a nemek arányában bekövetkezett módosulás. A 18. század végén a források még csekély nőtöbbséget mutattak: 1781-ben például 100 férfira 105 nő jutott.¹² A 19. század első évtizedének bevándorlási hullámában a férfiak voltak többségben, ennek eredményeképpen 1808/9-ben a 100 férfire jutó nők aránya 96-ra csökkent

és 1818/19-ben is csak 98 volt. A bevándorlás csökkenésének következtében az 1820-as évek végére a nemek aránya kiegyenlítődött, majd az 1830-as években újra a nők kerültek többségbe, és ez a női többség az árvízet követő években tovább fokozódott. 1842/43-ban a 100 férfira jutó nők száma még 104 volt, a következő években azonban a férfiak kerültek többségbe; 1847/48-ban már újból csak 96 nő jutott 100 férfira.

A nemek arányának ingadozását az befolyásolta, hogy elsősorban a konjunktúrák éveiben a városban főleg a fiatal férfiak számára bővültek a munkalehetőségek. Bár az árvízet követő években - nyilván a nagyarányú építkezések munkaerőszükséglete következtében - erősen felszökött a napszámosnők száma is, a férfi munkavállalók erős túlsúlya okozta a csekély férfitöbbséget. A napszámosokat leszámítva mind a nagykorú, mind a kiskorú lakosság, és természetesen a házi cselédek körében is a nők voltak többségben. Arányukban csak 1847/48-ban észlelhető változás, amikor, a cselédséget kivéve /akik között egyébként a korábbi évtizedekkel ellentétben már jóval csekélyebb női többség mutatkozott/ a lakosság többi részénél egyértelműen a férfiak száma volt nagyobb, annak ellenére, hogy a 40-es évek közepén a Felvidéken fellépő éhínség elől a városba menekült több tízezer bevándorlóból hétezeret a tanács kitoloncoltatott a városból.¹³

A napszámosnők növekvő száma a nők megváltozott helyzetét tükrözi. Korábban, leszámítva a megözségyült mesternéket és kereskedőfeleségeket, akik ide-ig-óráig folytathatták elhalt férjük szakmáját, a nőcselédek kívül kevés volt a kereső foglalkozást űző nők száma. Esetenként mosás, varrás, hímzés nyújtott szegényes kereseti lehetőséget számukra. A napszámosnők számának rohamos növekedése az 1830-as évek végétől - a század elejéhez képest létszámuk tízszeresére nőtt, míg a cselédeké csak megkétszereződött - bővülő női munkalehetőségekről tanúskodik. A szolgáltató jellegű tevékenységeken kívül - mint a mosás, a vendéglátás különböző ágai, kifőzdék, kávéházak stb. - a legtöbb munkaalkalmat az építőipar és a szaporodó gyárak és manufaktúrák nyújtották, amelyek szakképzetlen munkásainak egy része közülük került ki, de feltehető, hogy bizonyos kézművesipari szakmák /pl. kesztyűvarrás, fehérneműkészítés stb./ bedolgozóinak egy része is.

Az eddig elemzett demográfiai mutatók alakulása, mint ezt pl. Bécs és Prága analóg jelenségei tanúsítják - az átmeneti korszak nagyvárosi fejlődésének közös jellemzője volt, és azt tanúsítja, hogy a városi lakosság egyre nagyobb rétege tartozott a munkabérből élők, az önállósulni és családot alapítani egyre kevésbé képes szegényebb rétegekből. Ez az átalakulás szorosan

összefüggött azzal a már említett ténnyel is, hogy a bevándorlók között nőtt a magyarországi falvakból és mezővárosokból betelepülők aránya a külföldiek és a szabad királyi városokból érkezők rovására. Míg az utóbbiak körében többségben voltak a jó szakmai felkészültségű, könnyebben önállósulni képes kézművesek és kereskedők, a vidékiek a tanulatlan munkások, cselédek és napszámosok utánpótlását biztosították.

evangelizáció
hit.
↓
etnikai
is
A bevándorlók összetételének átalakulása módosította a lakosság etnikai összetételét is: valamelyest csökkent a németek aránya, s nőtt a magyar és szlovák aránya.

utóbbi st.
A lakosság etnikai összetételéről azonban nem maradtak fenn megbízható adatok: legfeljebb a népesség 2-3 százalékát kitevő polgárságra vonatkozóan rendelkezünk bizonytalan értékű becslésekkel.¹⁴ A vallási összetétel azonban megállapítható Pesten a lélekösszeírások összesítőiből, Budán az egyházi szematizmusokból. Mindkét városban a katolikusok voltak túlsúlyban, de míg Budán arányuk a századeleji 95 százalékról 1847-re csak 93 százalékra csökkent, Pesten a másvallásúak megtelepedése nagyobb méretű volt, aminek következtében a katolikusoknak a 18. század végi, Budához hasonlóan magas 96 százalékos aránya már az 1800-as évek tömeges bevándorlásának következtében 88 százalékra süllyedt, és a más hitfelekezetbeliek, elsősorban protestánsok és zsidók számának fokozatos növekedése eredményeképp 1847/48-ban már csak 77 százalékot tett ki. A görögkeletiek aránya, akik a 18. század végén 4 százalékos arányukkal az egyetlen valamennyire is jelentős másvallású közösséget képviselték, a 19. század közepére 1 százalékra süllyedt, míg a protestánsok és zsidók aránya ez időszak alatt több mint kétszeresére nőtt.

hitfelekezetek
fi/nő arány
A különböző hitfelekezeteknél a férfiak és nők, illetve a nagykorúak és kiskorúak aránya eltérően alakult. Míg a katolikusokat a század első felében - az 1830-as évektől csökkenő méretű - nőbőbbség jellemezte és a nemek aránya a zsidóknál is, csekély férfitöbbséggel, kiegyensúlyozott volt, a görögkeletieknél a már a század elején is megfigyelhető férfitöbbség erőteljesen fokozódott. A protestánsoknál éppen az ellenkező folyamat ment végbe: a század elején még főleg egyedülálló férfiak telepedtek meg a városban /100 férfira 36-46 nő jutott/, az 1820-as évektől fokozatosan emelkedett a nők száma is, de még a század közepén is jelentős többségben maradtak a férfiak /100 férfira csak 78 nő jutott/.

skor-arány
Ennek ismeretében nem meglepő, hogy a kiskorúak aránya a protestánsoknál, különösen a kálvinistáknál, és csekélyebb mértékben az evangélikus vallásúaknál, az átlagosnál alacsonyabb volt. A kiskorúak arányának minden vallásfele-

kezetnél észlelhető csökkenése is e közösségeknél volt a legnagyobb mértékű. /A katolikusoknál másfél, a protestánsoknál 5 százalékkal süllyedt a kiskorúak aránya./ A görögkeletiekénél a kiskorúak – elsősorban a kiskorú fiúk – aránya, amely a század elején nagyjából a katolikusokkal egyezően alakult, az 1830-as évektől kezdődően jelentősen növekedett. A zsidóknál viszont a kiskorúak aránya az 1800-as években még elmaradt a katolikusok mögött, és nagyjából a protestánsokéval egyezett, annak jeleként, hogy e felekezet tagjai között is túlsúlyban voltak a fiatal, családalapítás előtt álló bevándorlók. A következő évtizedben több mint 16 százalékkal növekedett a kiskorúak aránya, akik ekkor a közösség létszámának 60 százalékát tették ki, míg a többi felekezetenél 50 százalék alatt maradt. A kiskorúak aránya a következő évtizedekben e válásfelekezetenél is erőteljesen csökkent, de a század közepén észlelhető 50 százalékos arány így is messze meghaladta a többi hitfelekezetét. E jelenség nem a nagyobb gyermekáldással, hanem inkább azzal magyarázható, hogy a zsidó családokban tovább maradtak otthon a gyermekek, ami feltehetően összefüggött a kereskedelem jelentős szerepével. A fiúk többsége a szakma alapjait az apai üzletben sajátította el, és segédként, gyakornokként is igyekezett pesti cégeknek elhelyezkedni, s így továbbra is otthon lakott. Ezen kívül a jelentősebb vidéki kereskedők is a pesti cégekhez küldték fiaikat tanulni.

A protestáns családoknál viszont az egész vizsgált korszakban nagy különbség mutatkozott a fiúk és lányok arányában, az utóbbiak javára, azaz a fiúk elég korán kikerültek a családból. A katolikus családoknál csak az 1840-es évek végén mutatkozott számottevő különbség a kiskorú fiúk és lányok arányában, az utóbbiak javára, a görögkeletiekénél már az 1820-as évek végétől, míg a zsidóknál az 1830-as évek közepén, feltehetően a nem toleráltak kiutasításának és letelepedési korlátozásainak következtében csökkent a fiúk aránya, míg a letelepedési korlátokat lazító 1840-es törvények után a két nem aránya a kiskorúak között, a leánytöbbség ellenére újra kiegyensúlyozottabbá vált.

A nemtelenek összeírásai a felekezetek közül csak a zsidó férfiak kormegoszlását mutatták ki külön. Az 1810-es évek végén a 17-40. évesek aránya magasabb volt az átlagosnál, ezek a férfiaknak csaknem a felét tették ki, míg a 17 éven aluliak aránya jelentősen, a 40 évesnél idősebbeké csekély mértékben maradt el a városi átlag mögött. Utóbbiak aránya az egész vizsgált időszakban az átlagosnál alacsonyabb maradt, míg az 1820-30-as éveket a 17 éven aluliak növekvő aránya jellemezte. A forradalom előestéjén azonban, a 40-es évek nagyobbarányú betelepülési hulláma következtében a fiatal évjáratok aránya az átlag alá süllyedt, a 17-40 éveseké a fölé emelkedett.

elkülönülés
elkülönülten A különböző vallási közösségek a 19. század első évtizedeiben még eléggé elkülönülten éltek. Mivel a szolgák és napszámosok pontos felekezeti megoszlását nem ismerjük, /a lélekösszeírások csak katolikus és nem katolikus bontásban adják meg a számukat/, ezeket leszámítva vizsgáltuk a különböző vallásfelekezetekhez tartozó területi elhelyezkedését. /Az egyes felekezetek létszámát ld. a 2. számú táblázatban/.

A legerősebb elkülönülés a zsidó lakosságról mutatkozott, amelyek 84 százaléka akkor a Terézvárosban élt. A görögkeletieknek ugyanilyen hányada a Belváros /61 százalék/ és a Lipótváros /27 százalék/ között oszlott meg. Az evangélikusoknak a fele szintén a Belvárosban, további csaknem 30 százaléka a Terézvárosban lakott, míg a kálvinisták 47 százaléka Ferencvárosban, további 34 százaléka a Belvárosban, nyilván mindkét felekezet a városrészek imaházukhoz, templomukhoz közelfekvő területén élt.

Az 1820-as évek végére a kálvinisták arányosabban oszlottak el a különböző városrészek között. Legnagyobb, 35 százalékos tömörülésük ekkor a Józsefvárosban észlelhető. E városrész vezető szerepe az 1840-es évek végéig megmaradt, de a közösség tagjai nagyobb számban fordultak elő a Teréz- és Lipótvárosban is, míg a Belvárosban és Ferencvárosban csak kevés képviselőjük tartózkodott.

Az evangélikusok az 1820-as évek végén még főképp két városrészben tömörültek: 50 százaléuk a Terézvárosban, egyharmaduk pedig a Belvárosban. A század közepére eloszlásuk már többé-kevésbé egyenletes a Belváros, Lipótváros és Terézváros területén - a József - és Ferencvárosban azonban kevesen laktak.

A görögkeletiek csökkenő mértékben ugyan, de továbbra is Belvárost preferálták, de ekkor már a Terézvárosban is csaknem annyian éltek, mint a Lipótvárosban. A zsidók szegregációja mutatkozott a század derekán is legerősebbnek: 72 százaléuk továbbra is a Terézvárosban, 22 százaléuk a Lipótvárosban élt. A katolikusok a népesség átlagos városrészenkénti arányát meghaladó mértékben csak a Józsefvárosban és Ferencvárosban fordultak elő.

állás
helye *vagyam* Míg a vallás szerinti városrészenkénti elkülönülés a század közepére oldódni tűnik, megindult, s az árvízvet követő években meggyorsult a vagyonosok és a szegényebb rétegek városrészenkénti szegregációja. A lakosság foglalkozási-vagyoni megoszlását, s főleg területi elhelyezkedésüket tükröző adatok hiányában csak közvetett adatok alapján követhetjük nyomon ezt a folyamatot: a napszámosok koncentrálódásából következtethetünk a szegényebbek, a cselédekéiből a módosabbak területi eloszlására.

1808 és 1828 között a férfinapszámosok legnagyobb része /43-60 százaléka/ a Belvárosban koncentrálódott. Az 1830-as évek közepére arányuk 26 százalékra csökkent, ami már csak kevéssel haladta meg az össznépesség Belvárosra

jutó 20 százalékos arányát. A csökkenést az árvízet követő években átmeneti emelkedés váltotta fel, ekkor 35 százalékuk élt a Belvárosban – a század közepére azonban teljesen eltűntek a városrészből, és csak csekély számban fordultak elő a Lipótvárosban is, ahol arányuk az egész vizsgált időszakban messze a népesség részaránya alatt maradt. Az 1840-es évekre a napszámos férfiaknak csaknem a fele a Terézvárosban tömörült és a népesség részarányánál nagyobb hányada koncentrálódott a József- és Ferencváros területén is.

A napszámosnők a század első két évtizedében a Terézvárosban éltek a ^{napos. nők} legnagyobb számban /42-63 százalék/. Az 1820-as években a súlypont átmenetileg a Belvárosra helyeződött át, az 1830-as években viszont 80 százalékuk a József- és Ferencvárosban lakott. Az árvízet követő években a Teréz- és Józsefvárosban tömörültek a legerősebben, majd – a férfiakhoz hasonlóan – a Belváros és Lipótvárosból csaknem teljesen eltűntek, és 50 százalékos arányuk azt mutatja, hogy koncentrálódásuk a Terézvárosban még a férfiakét is meghaladó volt.

A módosabbak lakóhelyi elkülönülésére a szolgálólányok eloszlása ad valamelyes támpontot. A férfiszolgák eloszlása e tekintetben nem olyan szignifikáns, mert túlnyomórészt a kereső foglalkozás űzéséhez, és nem házi teendők ellátására alkalmazták őket. Ezt tanúsítja az a tény is, hogy a legnagyobb arányban a lipótvárosi kereskedőnegyedben, a Belvárosban, valamint a majorságok fő telephelyén, a Józsefvárosban találhatók. ^{módos.}

A század első két évtizedében a nőcselédeknek több mint a fele a Belvárosban nyert alkalmazást, arányuk a Lipótvárosban is valamelyest meghaladta az össznépesség részarányát. Az 1830-as évek közepétől korábbi 50 százalékon felüli arányuk a Belvárosban 35 százalékra csökkent, s az árvízet követő évek átmeneti növekedése után e körüli értékben állapodott meg az 1840-es évek végén is. Erősebb koncentrálódásuk észlelhető a Lipótváros területén: 1847/48-ban a lakosság 14 százalékos részarányával szemben a szolgálók 28 százalékát írták össze. Számottevő, de a lakosság 37 százalékos arányától jócskán elmaradó volt a 22 százalékos arányuk a Terézvárosban.

A napszámosok és szolgálók városrészenkénti eloszlása egyértelműen a jobb-módúaknak a Bel- és Lipótvárosban, a szegényeknek a József- és Ferencvárosban való nagyobbarányú koncentrálódását, e városrészeknek a század közepére a századelejeihez képest pregnánsabb elhatárolódást bizonyítja. A terézvárosi lakosság ellentmondásosabb összetétele: a napszámosok nagyobbarányú koncentrálódása az egyik oldalon, a szolgálóknak a – másik két külvároshoz képest jóval magasabb aránya a másikon – e városrésznek a Belvároshoz közelebb, illetve távolabbeső területei közötti, az árvíz után még fokozódó különbségét, kettős

arculatát mutatja. A városrészek illetően elhatárolódást jelzi a vagyoni tekintetben egyébként heterogén honoratior réteg lakhelyeinek alakulása is: arányuk a Bel- és Lipótvárosban mindvégig 60-63 százalék között mozgott, a Józsefvárosban a század elejéhez képest jelentős mértékben csökkent, míg a Terézvárosban csekély növekedés tapasztalható. A három külvárosban arányuk azonban messze elmaradt a lakosság részarányától.

A lakosság ilyen területi megoszlása összhangban volt a városrészek beépítési jellegében mutatkozó különbséggel. Az egy házra jutó háztartások, illetve személyek száma ugyan a század folyamán minden városrészben emelkedett, de míg a század első évtizedében a különbség az egyformán sűrűn lakott bel-lipót- és terézvárosi házak és a másik két külváros épületei között mintegy másfélszeres volt, az 1830-as években az egy házra jutó személyek száma a három első említett városrészben már csaknem kétszerannyi, a háztartásoké pedig 1,7-szer annyi volt, mint a József- és Ferencvárosban, és az 1840-es évek végére a különbség már 2,5, illetve 2,2-szeresre emelkedett /ld. a 3. táblát/.

Azaz a városias építkezés - a többszintű házak, vagy egyenesen bérházak építtetése, mely már az árvíz előtt elterjedt volt, - továbbra is a Belvárosban és Lipótvárosban és részben a Terézvárosban folytatódott még nagyobb mértékben. Az utóbbiban a Belváros és Lipótváros szomszédságában, míg a külső részekben az árvíz után is sok földszintes, falusias ház épült, vagy épül újjá. Ez lehetett az oka annak, hogy ez a század elején még legnagyobb laksűrűségű városrész a század közepére elvesztette vezető helyét. A József- és Ferencváros mutatóinak egymáshoz közelítése viszont arról tanúskodik, hogy ezekben a városias beépítés csak keskeny sávon ment végbe, és itt a földszintes, falusias épületek maradtak túlsúlyban az újjáépítés és továbbépülés során is.

A városrészek eltérő társadalmi összetételéről tanúskodó száraz számadatokat támasztja alá és tölti meg élettél Garay János érzékletes leírása:

"A belvárost Pest feje gyanánt már csak azért is tekinthetni, mivel az öt rész között ez a fő városrész, és azért is, mivel benne a legtöbb fejjel dolgozó ember lakik: itt vannak fő és legfőbb törvényszékeink, a város- és vármegye háza... egy egész ezred ügyvivővel s prókátorral: itt a tudós társaság és egyetem, a seminarium és gymnasium; csaknem valamennyi újsághivatal, melyek száma legújabbán szépecske számra rúg fel, egy sereg íróval és újság-segédvel, a kereskedők legszámosabb irodái..." A Lipótvárost a város hasának nevezi, "...mert itt legtöbbben laknak olyanok, ...kik... uraságok. Azaz a város egyéb négy részeiben legtöbb producens, itt legtöbb consumens lakik... a Ferenc és József városok tartják Pestet.... tejjel, tejföllel, vajjal, zöldséggel, főzelékkel, gyümölcscsel....szóval piaccal."¹⁵

A városrészek eltérő funkcióival és társadalmi összetételével összhangban alakult a férfiak eltérő kormegoszlása. A Belvárost és valamivel kisebb mértékben a Lipótvárost az egész időszakban a 17-40 éveseknek az átlagosnál nagyobb, a 17 éven aluliaknak annál kisebb aránya jellemezte. A század közepére e tekintetben nőtt a különbség a két városrész között: 1847/48-ban a 17 éven aluliak átlagos 34 százalékos arányával szemben részesedésük a Belvárosban csak 27,5 százalék, a Lipótvárosban viszont a 30 százalékot meghaladó volt. A 40 évesnél idősebbek aránya a Belvárosban az egész időszakban az átlagosnál jóval alacsonyabb volt és a 40-es évek végén is csak megközelítette azt, míg a Lipótvárosban éppen ellenkezőleg, a század eleji átlaggal egyező értékek, amelyek az árvíz után az átlag fölé emelkedtek, a 40-es évek végére ez alá csökkentek. Az összes városrész közül a Belvárosban volt a legalacsonyabb a nők aránya /ez indokolhatta a cselédtartás nagy elterjedtségét/, a Lipótvárosban csekélyebb mértékkel maradt az átlag alatt: az árvízét követő években az átlag fölé emelkedett, és a 40-es évek végén is az átlaggal egyező szinten állapodott meg.

A házasok aránya a 19. század első évtizedeiben a Teréz- és Ferencvárosban volt a legmagasabb. Az utóbbi az egész vizsgált időszak alatt megtartotta elsőbbségét, a Terézvárosban a nő-s férfiak aránya az árvízét követő években az átlag alá süllyedt, és 1847-re is csak az átlag szintjét érte el. A 17 éven aluliak és a 40 éven felüliek a Ferencvárosban éltek a legnagyobb számban, ennek következtében a legaktívabb munkavállaló korú 17-40 évesek aránya mindvégig a többi városrésznél jóval kisebb volt. A Józsefvárosban a század elején szintén a fiatalabb és idősebb évjáratok magasabb aránya figyelhető meg: az árvízét követő években ugyan átmenetileg csökkent a kiskorúak aránya, de az 1840-es években visszaállt az eredeti kormegoszlás: az átlagosnál kevesebb 17-40 éves, a fiatalabb és idősebb évjáratoknak az átlagost valamelyest meghaladó aránya.

Az egyes városrészek funkcionális különbségét az árvízét követő években fokozta a vasútépítés és az ekkor alapított nagyobb üzemek város szélére telepítése. Ekkor vált "gyárnegyeddé" a Lipótvárosnak az Újépülettől északra eső része: a szomszédságban épült pályaudvarra torkollott az épülő vasút első vonala. Jelentősebb lakóterület a vizsgált időszakban e területen nem alakult ki, így a lakosság összetételében nem okozott változást.

A demográfiai mutatók alakulása azt tanúsítja, hogy az árvíz, illetve az azt követő újjáépítés, amely megindította a nagyvárosiaszá váló társadalom nagyvárosiasabb építészeti kereteinek megteremtését, csak átmeneti hatást gya-

korolt az átalakulás folyamatára. Bizonyos folyamatok, mint például a városrészenkénti szegregáció, vagy a férfiak és nők arányának alakulása, átmenetileg megtorpantak vagy lelassultak, mások viszont, mint a bevándorlás növekedése, meggyorsultak. Az 1840-es években a korábbinál pregnánsabban jelentkeztek a tökéletes társadalom irányába mutató változások jelei, tehát az átalakulás folyamatát a súlyos katasztrófa lényegében nem befolyásolta.

Az eddig elemzett forrásokból - a lélekösszeírásokból és a nemtelenek összeírásaiból - kiolvasható, hogy a 19. század első felében, de különösképpen a 30-as évektől kezdve, fokozódott a városi lakosság vagyoni polarizációja és jelentős rétegek létfeltételei rosszabbak lettek. Hogy e változás mily módon és milyen mértékben érintette a különböző társadalmi rétegeket, a különböző szakmák képviselőit, erre vonatkozóan a vagyoni rétegződést csak durván tükröző adóösszeírásokból vonhatók le következtetések.

adóról Az adózókat névszerint felsoroló, a városi ingatlanai, illetve jövedelmük után kivetett adó összegét egyaránt tartalmazó adóösszeírások csak Budán maradtak meg.¹⁶ A pestiek elpusztultak és csak néhány jövedelemadó-kivetési jegyzék maradt fenn, közülük a vizsgált korszakra vonatkozó legteljesebb 1840. évi szakmánként, személyenkénti részletezés nélkül csak a szakmára globálisan kivetett adó összegét tünteti fel.¹⁷ Így a foglalkozások túlnyomó többségénél csak az egy főre jutó adó átlagos összege számítható ki. Eltekintve attól, hogy ez az átlag nem tükrözi az egyes szakmákon belüli differenciálódást, bizonyos, az összeadó eloszlását tekintve csekély, de egyes foglalkozásoknál jelentős lefelé irányuló torzítást okoz, mint ez az 1797-ben még névszerint összeírt adózók egyedi, illetve átlagadó szerinti megoszlásának összehasonlításából kiviláglik /ld. a 4. és 5. táblát/.

Pesti adataink tehát legfeljebb egyes foglalkozások, illetve szakmák változó jövedelmezőségének, változó rangsorának megítéléséhez adnak támpontot, s az összehasonlíthatóság érdekében kénytelenek voltunk a budai személy szerint kimutatott jövedelemadóknál is a szakmánkénti átlagot venni alapul.

Mint az 5. táblából kitűnik, erősödött a polarizáció a jövedelemadót fizetők között. 1797 és 1840 között a legnagyobb - 10 forinton felüli - és a legkisebb - 2 forinton aluli - adót fizetők aránya növekedett jelentős mértékben, a közepes adót fizetők rovására. A legnagyobb adót fizetők csoportján belül a súlypont az alacsonyabb - 10-15 forint adóval terheltek felé billent: ez az eloszlás feltehetően összefüggött az árvíz pusztításaival is, mert 1837-ben még éppen a nagyobb adótételeket fizetők aránya magasabb, és az 5 forintnál kevesebbet fizetőké alacsonyabb volt.

Úgy tűnik, hogy az 1840. évi új besorolásra éppen azért kerülhetett sor, mert az árvízkárok után a lakosság nem tudta viselni a korábbi adóterheket: számos szakma adótételét csökkenthették, és az egy adózóra jutó átlagos összeg is 3 forint 42 krajcárról 3 forint 30 krajcára csökkent. /1803-ban még az egy adózóra jutó átlagos összeg 5 forint körül mozgott!/

Az életfeltételek romlása a napszámosoknál tűnik a legerősebbnek: a századforduló idején ugyanis az 1 forint 38 krajcáros adótételük még teljesen meggyezett a kapásokra kivetettel, és ugyanennyi adót fizetett az adózók további 15 százaléka, köztük a kézművesmesterek 10 százaléka is. 1806-ban még csak csekély, 6 krajcáros különbség mutatkozott a napszámosok és kapások adója között: a kapásoké megmaradt a századforduló szintjén, a napszámosoké 1 forint 32 krajcára, majd 1837-ben újabb 2 krajcárral csökkent. 1840-ben ez a különbség már kétszeresére nőtt: a kapások fejenként 1 forintot, a napszámosok 48 krajcárt fizettek, és egyedül ők fizettek 1 forintnál kevesebb adót. Helyzetükre az is jellemző, hogy míg 1797-ben a napszámosoknak mintegy 60 százalékat adóztatták, 1837-ben csak 28 százaléuk, 1840 után pedig csupán a lélekösszeírásban szereplőknek nem egészen egyötöde szerepelt az adókivetési jegyzékben.

Csökkent és egységessé vált a legényekre kivetett adó is: 1797-ben a 653 megadóztatott legény közül 502 /az útkövező, kőműves, ács, molnár, hajós, kádár, halász, tímár, acélműves és fodrászlegények/ 2 forint 11 krajcárt fizetett, míg a többi csupán a napszámosokra és kapásokra kivetett adóval egyező 1 forint 38 krajcárt. Hasonló különbségtétel észlelhető a legényeket még differenciáltan adóztató 1803. és 1806. évi adókivetésnél. 1837-ben azonban már a legények adóját egységesen 2 forintban állapították meg, és ezt az összeget 1840-ben 1 forint 15 krajcára csökkentették.

Míg 1797-ben a megadóztatott legények az összes jövedelemadó fizetésére kötelezetteknek 12 százalékat és a kézművesiparral foglalkozóknak 27 százalékat tettek ki, 1840-ben már az adófizetőknek több mint egynegyede, a kézműveseknek pedig több mint a fele /51 százaléka/ közülük került ki. Ezekből az arányokból is leolvasható a kézművesipar megváltozott helyzete: ugyanis a mestereknél lakó legényeket nem adóztatták. Az adókivetésben szereplők tehát részben saját kézre dolgozó, tanácsi engedéllyel vagy anélkül működő önálló iparűzők voltak, illetve külön háztartást alapító, helyzetükben egyre inkább a bér munkához közelítő munkások. Az utóbbiak közé tartozhattak a legényeknek mintegy egyharmadát kitevő kőműves-ács- és kőfaragólegények, míg másik nagy csoportjuk, a 39 százalékat kitevő ruhaipari szakmákat űző, és 15 százalékat kitevő, faipari, főleg asztalos szakmában tevékenykedő legények többsége az előbbi csoporthoz. /1797-ben még az adózó legények 56 százaléka az építőipar-

ban működött, 12 százaléka hajóslegény volt, azaz olyan két szakmában működtek, ahol a céhes mester-legény viszony már korán felbomlott./ A legények önállósága azonban gyakran formális volt; éppen a szabó és asztaloslegények váltak a módos mesterek vagy kereskedők bedolgozóivá. E függőség egyre szélesebbkörű elterjedéséről tanúskodnak például a szabó céhek a kelmekereskedőkkel, divatárusokkal, zsidó ruhakereskedőkkel folytatott állandó pereskedései.¹⁸

Az önálló iparűzőként működő és az alkalmazásban álló, de önálló háztartást alapított legények adótétele azonos volt, azaz amennyiben a jövedelemadó pontosan tükrözte a megélhetési viszonyokat, helyzetük hasonló volt egymáshoz. Úgy tűnik, hogy 1840-ben az önállósult legények képviselték az önálló iparűzők legszegényebb rétegét. Míg 1797-ben a mesterek egyötödének adója egyezett meg, vagy túlta csak valamelyest felül a legényekre kivetettet, 1848-ban már csak 5 százalékké.

Chap. V. A megadóztatott legények növekvő száma csak egyik jele volt a céhes kézművesipar megrendülésének, pontosabban a kézművesipar megváltozott szerepének. Habár a céhes mesterek továbbra is ádáz küzdelmet folytattak a céhen kívüli "kontárok" ellen, egyre inkább fel kellett ismerniük, hogy a legveszélyesebb és legsikeresebb versenytársaikká az iparcikk kereskedők és a gyári- és manufaktúraipari termékeket közvetlenül a fogyasztókhoz juttató házaló kereskedők váltak, akik ellen szintén nem kevés panaszáradatot zúdítottak a tanácsshoz. A kereskedők tevékenysége háttérbe szorította a város és vidék kapcsolatában korábban jelentős szerepet betöltő kézműveseket azon áruk tekintetében is, amelyeket az izmosodó vidéki kézművesipar még nem tudott előállítani.

Míg 1828-ban országos viszonylatban a városok vonzáskörzetében 1000 lakosra 6 kézműves jutott, a főváros piackörzetében 13, és a körzetben 953 kereskedő működött, többségük házaló, vásároló kereskedő, aki áruját a pesti lerakatokból szerezte be. Budapest körzetében 1000 lakosra 1,6, azaz háromszor annyi kereskedő jutott, mint más vidékeken. Így a kézművesipar szerepe mindinkább a helyi lakosság szükségleteinek kielégítésére korlátozódott. Bár az önálló iparűzők létszámemelkedése alig maradt el a népességnövekedés mögött, a kézművesipar, már csak a termelés korlátozottsága miatt sem¹⁹ volt képes lépést tartani a növekvő fogyasztással. A kereskedőknél beszerezhető olcsóbb gyári termékek a városban is egyre keresettebbekké váltak, s bár a kézművesek is megkísérelték versenyképességüket kereskedelmi tevékenységgel, boltnyitással fokozni, a piaci, és általában a kereskedelmi ismeretek hiányában ez ritkán vezetett sikerre. Néhány szakma - köztük több új, céhen kívüli speciális, illetve luxusigényeket kielégítő mesterség - kivételével, mint ez a jövedelemadó eloszlása is tanúsítja, többségük jövedelme a század első felében csökkent.

A 18. század végéhez képest felére csökkent a legmagasabb /10 forintot meghaladó/ adót fizetők aránya, és míg a középréteg /5-10 forintot fizető csoport/ 18 százalékot valamivel meghaladó aránya változatlan maradt, a kisebb adóterhet viselőké nőtt. A polarizációra jellemző az is, hogy erősen módosult a legnagyobb adót fizetők összetétele: míg a 18. század végén ezek 77 százaléka a 10-15 forint átlagadót fizetők sorába tartozott, 1840-ben 86 százaléukra 15 forintot meghaladó összeget róttak. Az 5 forintnál kisebb összeggel adózók 75 százalékos aránya a kézművesek zömének – legalább is jövedelmét illetően – a középréteg alsó szintjére süllyedését jelzi. /ld. a 6. táblát./

A kereskedelmi forgalomtól függő szállítással és vendéglátással kapcsolatos szakmákban viszont valamelyes nivellálódás ment végbe: az 5-10 forintos csoportba soroltak száma erősen megnőtt /a vendéglátók túlnyomó többsége e csoportba tartozott/ és jelentéktelenné csökkent a 2 forintnál kisebb terhet viselőké.

A kereskedőknél viszont igen erős polarizáció észlelhető: a legnagyobb adót fizetők aránya ugyan csaknem változatlan maradt /bár a csoporton belül az alacsonyabb adóösszegek felé tolódtak/, közepes adót fizetők felére csökkent, s jelentősen megnőtt a legkisebb adót fizetők aránya. /ld. a 7. sz. táblát./ Ez utóbbi jelenség talán azzal magyarázható, hogy a 18. század végi adóbesorolásban jóval kisebb számban szerepeltek a kisösszegű adót fizető élelmiszer-árusok, kofák, gyümölcsárusok. A kereskedőknél nem állapítható meg az árvíznek jövedelmükre gyakorolt hatása, mert az 1837. évi adóbesorolás az 1840-ben ki-mutatottaknak csak felét vette számba.

Összevetve az egyes szakmák átlagadóját, azt tapasztaltuk, hogy 17 ipari szakma 258 mesterének adója növekedett a századfordulóhoz képest /10 szakma 164 mesterének – köztük a serfőzőké, kelmefestőké, pékeké, pálinkafőzőké, szobafestőké, cukrászoké jelentős mértékben/, valamint 5 kereskedelmi szakmát űző 62 személyé /elsősorban a testületen kívüli kereskedőké, műkereskedőké, dohánykereskedőké nőtt/, míg 31 szakma 553 mesterének adója csökkent. Ezek közül 17 szakma /köztük kovács, molnár, pintér, asztalos, kordovánkészítő, bádogos, hangszerkészítő, német szíjgyártó, fehértímár, kútásó, paszományos, kre-pinverő, takács, acélműves, öntő és harisnyaszövő/ 295 mesteréé jelentős mértékben. A legalacsonyabb adót fizető 580 kereskedő közül viszont csak 83 adója volt a korábbi időszakban magasabb.

Mindezen átrendeződések eredményeképp a 18. század végi 10 forintnál magasabb átlagadót fizető 14 szakma közül 1840-ben már csak 6 /ács, kőműves, mé-száros, kéményseprő, német tímár és rézműves/ tartozott ugyanabba a csoportba.

A kovács, molnár, pék, szitakészítő az 5-10 forintot fizetők kategóriájába, a szűcs, dróthúzó, ónöntő, bábos pedig az 5 forintnál kevesebbet fizetők közé süllyedt. 1840-ben a 10 forinton felüli átlag terhelte a felsoroltakon kívül a serfőzőket, nyomdászokat, selyem- és kékfestőket, vegyészeket, olajgyártókat, valamint rajtuk kívül 6 gyárat. A kézművesek legnépesebb csoportját alkotó szabók, cipészek és asztalosok jövedelmi adója csekély mértékben süllyedt: ezek az összes mesterek 10 százalékát tették ki.

lerak - az vagy sorra
s vált. Megváltozott a 18. századhoz képest a kereskedőknek a jövedelemadó nagysága alapján kialakított rangsora is. 1797-ben a testületi kereskedők adója volt a legmagasabb, 1840-ben ugyan még a legnagyobb adót fizetők csoportjába tartoztak, de az első helyről a tizedikre kerültek. A 18. század végén magas adót fizetők közül a görög kereskedők - mint önálló kategória - eltűntek, az épületfakereskedők pedig az 5-10 forintos osztályba tartoztak. A testületen kívüli kereskedők továbbra is a legmagasabb jövedelemadót fizetők csoportjába maradtak. E csoport új tagjai ekkor a zsidó nagy- és terménykereskedők, a bor-, tűzifa-, dohány- és kordovánkereskedők lettek, valamint 22 gyári lerakat. Azaz a hagyományos kereskedelmi ágak képviselői kisebb-nagyobb mértékben háttérbe szorultak.

dviz -> konj. Az árvízet követő évek csak néhány szakma számára biztosítottak konjunktúrális lehetőséget. Míg a legtöbb mesterség adója 1837-hez képest csökkent, vagy azonos szinten maradt, csekély mértékben, de emelkedett 14 szakmáé, így többek között a kőműveseké /míg az ácsoké valamelyest csökkent/, valamint a pékeké, mészárosok, pálinkafőzők, csokoládékészítők, német tímárok, rézművesek, mechanikusok /gépészek/ adója. E szakmához 438 mester, a mesterek 19 százaléka tartozott. A kézművesek 51 százalékának adója csökkent és 30 százaléka változatlan maradt. Ezek túlnyomó része szabó és varga volt. A 919 kereskedő közül, akiknek korábbi adótételei ismeretesebbek voltak, 24 százalék emelkedett, 72 százaléké csökkent.

lagyon
fado) A jövedelemadó illetén elosztása természetesen nem tükrözi az adózók valódi vagyoni rétegződését. A csekélyebb jövedelmezőségű szakmáknak is lehettek, és voltak sikeres és gazdag képviselői, másrészt - s ennek még nagyobb súlya lehetett - a tekintélyesebb ingatlanvagyon után fizetett adóval együtt a kézművesek aránya a legnagyobb összadót fizetők között a kimutatottnál magasabb lehetett. Annál is inkább, mert az ingatlanra kivetett adó összege magasabb volt; 1837-ban például a jövedelemadó 33 551 forintos összértékével szemben 60 524 forintot tett ki. Ingatlanvagyonnal és a szintén adóztatott házjövélémmel a kézműveseknek és kereskedőknek elég szűk rétege rendelkezett:

1828-ban a kézművesek 31 százaléka, a kereskedők 26 százaléka volt háztulajdonos, és a város területén mindössze 4, illetve 5 százalék bírt mezőgazdasági ingatlant. A szőlőtulajdonosok aránya ennél nagyobb lehetett, mert a pesti polgároknak a városon kívül is jelentős méretű szőlőbirtokaik voltak. A kézműves-háztulajdonosok több, mint kétharmada, a kereskedő-háztulajdonosok csaknem háromnegyede adta bérbe házáat, vagy annak egy részét. A kézművesek átlagosan évi 338 forint házbérjövedelemmel rendelkeztek /ami a városi 379 forintos átlag alatt maradt/, a kereskedők viszont jóval tekintélyesebb, 545 forintos jövedelmet élveztek, ami arra utal, hogy számosan bérház-tulajdonosok voltak. A házbérjövédelmet élvezők között a kézművesek aránya 14 százalékot tett ki, és 12 százalékkal részesedtek a városi házbérből, a kereskedők 7,7 százalékos részesedése viszont felülmúlta 5,3 százalékos részarányukat. A házbér azonban a polgári rétegeknek jóval csekélyebb jövedelemforrása volt, mint a városban birtokos honoratioroknak és nemeseknek, akik már az árvíz előtt, s utána még nagyobb arányban szereztek - vettek vagy építettek - a városban házakat. Nem csak, és nem elsősorban azért, hogy állandó vagy hosszabb városi tartózkodásuk idejére megfelelő színvonalú otthont teremthessenek maguknak, hanem, mert a polgárságnál előbb, s nagyobb mértékben ismerték fel a növekvő népesség lakásszükségletéből adódó új jövedelemszerzési forrás, a lakbérbevételek jelentőségét, és a bérházépítéshez szükséges tőkével is inkább rendelkeztek. Az 1828-ban összeírt nemesi háztulajdonosok 87 százaléka adott bérbe lakrészt, az egész város több, mint 901 000 forintot kitevő lakbérjövédelmének egyharmada az összeírtaknak 3 százalékát, a házbérjövédelmet élvezők 10 százalékát kitevő nemesi családok kezében összpontosult. Egy főre átlagosan durván 1200 forint évi bevétel jutott.²⁰ A nemesség pesti házbirtok-szerzési törekvéseire jellemző Széchenyi István szemlélete, amelyet egy 1833-ban írott levelében így fogalmazott meg: "...egy bécsi vagy pesti ház többet ér, mint egy birtok, és még van idő e helyen roppant profittal építkezni.. Festetich Antalnak, Orczinak stb. legnagyobb jövedelme most a pesti ház, s ez hogyan növekszik!"²¹

Bár az ingatlanvagyon és az ebből származó jövedelemforrás a kézműveseknek csak csekély részét emelhette a vagyonosak sorába /s többségük éppen az amúgy is jövedelmező szakmák képviselője lehetett/, jelentős rétegüknek csak az iparűzés biztosította a megélhetést. Ennek ellenére hangsúlyozni kívánjuk, hogy az iparűzőkre kivetett jövedelemadónak a kisebb adótételek felé való eltolódása nem annyira egyes képviselőinek elszegényedését, mint a foglalkozás egészének gazdasági térvesztését fejezi ki.

pesti és budai átalakítás
A pesti társadalomban végbement átalakulás mélysége és iránya a budai fejlődéssel összehasonlítva értékelhető pontosabban, ahol, számos analóg jelenség ellenére az átalakulás iránya eltérő, üteme pedig a pestinél jóval lassabbnak bizonyult. A budai fejlődés nyomonkíséréséhez jóval szűkebb forrásbázis állt rendelkezésre, következtetéseink levonásánál csak az 1793. és 1822. évi adójegyzékek Nagy Lajos tollából származó elemzésére, valamint az 1840. évi jövedelemadónak saját magam által korábban végzett feldolgozására támaszkodhattam.²²

Buda, napszámosok és kapások
Míg Pesten, létszámuk állandó növekedése ellenére a 18. század végi, 23,3 százalékról /és az 1837. évi 21 százalékról/ 13,4 százalékra csökkent a napszámosok és kapások aránya az adófizetők között. Budán éppen ellenkezőleg az 1793. évi 20 százalékról 1840-re 24 százalékra nőtt. Meglepő módon, annak ellenére, hogy a bortermelés továbbra is megőrizte jelentőségét, egymás közötti arányuk gyökeresen megváltozott. A kapások száma 819-ről 264-re, arányuk 16,6 százalékról 6 százalékra csökkent, míg a napszámosoké 151-ről 810-re, arányuk 3 százalékról 18 százalékra emelkedett. Adótételeik is nagyobb mértékben különböztek egymástól, mint Pesten: a kapásoknak a budai legények adójával teljesen megegyezően 1 forint 10 krajcáros jövedelemadója meghaladta a pestiekét, és több mint kétszerese volt a budai napszámosokra kirótt 30 krajcárnak.

legények
Pesthez hasonlóan Budán is nőtt az adófizető legények aránya: 1793-ban még az összes adózó 3,2 százalékát, az iparúzők 9,6 százalékát tették ki. 1822-ben arányuk 6, illetve 20 százalék, 1840-ben 11, illetve 28 százalékra nőtt. A kézművesipar céhes viszonyai tehát itt is bomlóban voltak, de jóval csekélyebb mértékben, mint Pesten. Nem csak azért, mert a legények aránya csak töredéke volt a pestinek, hanem, mert túlnyomórészüik /51 százalék/ még az építőiparban nyert alkalmazást, a ruházati iparban dolgozók aránya mindössze 17 százalék volt. /Az 1840-ben adóztatott legények száma /494/ teljesen azonos volt az 1828-ban összeírt legények számával, akik akkor a városban dolgozó legények egyharmadát tették ki./ A kézművesipar Budán tehát jobban és tovább megőrizte tradicionális kereteit.

jövedelmek
A kereső lakosság jövedelmei, az adótételekből ítélve, alacsonyabbak voltak, mint Pesten: a kézművesek pesti 4 forint 20 krajcáros átlagadójával szemben itt átlagosan 3 forint 40 krajcárt fizettek. A szakosodott kereskedők adótételei között még nagyobb a különbség: a pesti csaknem 7 forintos átlaggal szemben a budaiaké csak 3 forint 30 krajcárra rúgott, azaz alacsonyabb volt a kézművesek átlagadójánál is. Sokkal kevesebb volt az 5 forintnál nagyobb átlagadót fizető szakmák aránya is: az összes adózóknak mindössze 8 százaléka tarto-

zott közéjük, a 10 forintnál többel adózók aránya pedig csupán 1,5 százaléka volt, az 1793.évi 7 százalékkal szemben. A legnagyobb adót fizetők közé a kézművesek 3,1 százaléka, a kereskedők 1,1 százaléka, a vendéglátók 2,2 százaléka tartozott.

Az 5 forintnál nagyobb adót fizetők aránya a kereskedők között volt a legmagasabb /22 százalék/, de míg a kézműveseknek több, mint a fele 2-5 forint átlagadót fizetett, és csupán 33 százalékuk tartozott az ennél kevesebbel adózók közé, a kereskedőknél fordított helyzetet tapasztalunk: 60 százalékuk adóterhe 2 forint alatt maradt. Ez a tény önmagában is elég ékesszólóan bizonyítja a budai kereskedelem jelentéktelenségét, a szűk helyi jellegét. De a kézművesek kereseti lehetőségei is messze elmaradtak a pestieké mögött: itt sokkal több volt a proletár szinten élő mester /hacsak szőlőbirtokuk nem emelte őket e szint fölé/: a mesterek egyharmada fizetett a legényekkel egyező, vagy annál is kisebb jövedelemadót, s több mint 10 százalékuk adója a napszámosokra kirótt legalacsonyabb adótétellel volt egyenlő.

Budán is módosult az egyes szakmák rangsora. Míg a 18. század végén a legnagyobb adót fizetők között a legnagyobb számban molnárok, pékek, mészárosok és szabók fordultak elő, 1840-ben a mészárosok változatlan aránya mellett a szabóké erősen csökkent, a molnároknak és pékeknek már csak 1-1 képviselőjük volt a legnagyobb adót fizetők csoportjában. A szappanos, serfőző és kéményseprő mesterség tartozott ekkor a jövedelmező mesterségek közé: a legnagyobb adózók között az élen a különböző haszonbérlők /főképp a fürdőbérlők/ álltak, rézművesek, ácsok, tégláégető tulajdonosok, kocsi- és börgyárosok szorították ki a kovácsokat, borbélyokat, kádárokat, lakatosokat, szűcsöket és nyergeseket.

A kézművesipar és kereskedelem kereseti lehetőségei ugyan jóval alacsonyabbak voltak Budán, mint Pesten, keresetüket viszont jóval nagyobb mértékben egészítette ki a bortermelésből eredő jövedelmük. Budán sokkal nagyobb volt az ingatlanbirtokosok aránya, mint Pesten. 1828-ban a polgárjoggal rendelkezők 65 százaléka volt háztulajdonos és 60 százalékuk rendelkezett mezőgazdasági ingatlannal, többnyire szőlővel. A kézművesek 42 százalékának volt háza, egyharmadának szőleje, hasonló arányok jellemezték a kereskedőket is. A fő jövedelemforrás a szőlő volt: a házbérjövdelem a pestinek csak töredékét tette ki - átlagos összege évi 130 forint körül mozgott, s e tekintetben a kézművesek és kereskedők között alig volt különbség. A nemesség itt is részarányát jóval meghaladó arányban részesült a házbérjövdelemből, de évi átlagos 563 forintnyi jövedelmük a pestinek nem egész felére rúgott.

Budán tehát a jövedelem egyik legfontosabb formája a bortermelés volt, amely a lakosság számottevő részének egyetlen, de a kézműveseknek és kereskedőknek is fontos, számos esetben alapvető megélhetési forrása volt, amely a városi szegénység számára is a legfőbb munkaalkalmat biztosította.

Az adótételek alakulása tehát mindkét városban a szakmák jövedelmezőségének átalakulását tükrözi. Budán a váltás elsősorban az egyes kézművesmesterségek között ment végbe. A kézművesek megtartották vezető pozíciójukat a legnagyobb adózók sorában, s éppen ezért e városban nem is éleződtek ki oly mértékben az ellentétek az iparúzők és kereskedők között, mint Pesten.

polandia III A gazdaságok és szegények közötti távolság fokozódását jelzi Pesten a legkisebb és legnagyobb átlagos jövedelemadó közötti különbség növekedése. 1797-ben a legmagasabb - 40 forint 38 krajcáros adótételnek. 1840-ben a napszámok által fizetett 48 krajcáros adó már csak hetvenötödrésze volt a legmagasabb, 60 forintos adónak. A jövedelmekben és vagyoni állapotban mutatkozó különbség azonban ennél is sokkal nagyobb volt, hiszen az igazán szegények még adót sem fizettek. Az 1840. évi jövedelemadókivetésben szereplő 9649 személy a nagykorú lakosságnak mindössze 27 százalékát, a felnőtt férfiaknak is nem egészen a felét tette ki, az adózás alá nem vont cselédeket leszámítva.²³

A jövedelemadóval nem terhelt tisztviselő-értelmiségi réteg, a városban élő nemesség, vagy a csak városi ingatlanai után adózó, kereső foglalkozást nem űző polgári lakosok aránya nem haladhatta meg a 10 százalékot, ami azt jelenti, hogy a felnőtt férfiak mintegy egyharmada-egynegyede paupernek tekinthető.

nagyobb lett. A lakosság vagyoni rétegződését a valósághoz hívebben tükrözik a minden vagyontárgyat - beleértve a város területén kívül fekvő ingatlanokat is - teljesen felsoroló hagyatéki leltárak, amennyiben az elhaltak összességének, vagy túlnyomó többségének hagyatékát összeírják, mint ahogy ez Bécsben történt.²⁴ Budán és Pesten azonban a hagyaték hatósági leltározására elsősorban azoknál került sor, akik végrendeletüket a tanácsnál letették. Rajtuk kívül a kórházban, szegényházban, munkaadójuknál vagy szállásadójuknál elhunyt magányos embereknél, vagy olyan esetekben, ha ezt a kiskorú örökös/ök/ jogainak védelme megkövetelte. Mindebből következik, hogy a nincstelenek és a szegényebbek anyagi helyzetéről csak véletlenszerű adatok maradtak fenn, hiszen végrendeletet elsősorban azok készítettek, akiknek volt miről rendelkezniük, s a kiskorúak jogainak megvédésére is jelentősebb hátrahagyott vagyon - főképp az ingatlanok - esetében volt szükség.

A hagyaték hatósági leltározása tehát viszonylag ritkán került sor. Az árvízvet követő 3 évben - 1840-42-ben - keletkezett hagyatéki iratok között

Budán csupán 23, Pesten is mindössze 150 hagyatéki leltár található. Az utóbbiak a Pesten elhaltak 2 százalékanak vagyonáról nyújtanak információt, s így még a módosabb lakosok reprezentatív mintájául sem szolgálhatnak. Legfeljebb illusztratív értékűek: képet adnak a polgári vagyon összetételéről, bepillantást engednek életkörülményeinkbe, és érzékeltetni tudják, hogy a módosabb rétegekben belül is erős vagyoni differenciálódás ment végbe.

A 150 pesti leltár 44 kézműves, 11 kereskedő, 12 vendéglátó, 2 fuvaros, 16 értelmiségi és tisztviselő, 2 katonatiszt, 7 őstermelő /1 majoros és 6 vincellér/, 8 bérből élő és 48 ismeretlen foglalkozású vagyonáról ad képet. Egy elhalt mosónő után semmiféle vagyontárgyat nem vettek jegyzőkönyvbe, 22 esetben az adósság összege meghaladta a hagyaték értékét; a kézművesek 16 százaléka, a tisztviselők 31 százaléka, az őstermelők 43 százaléka tartozott közéjük, a kereskedők között viszont a hagyaték ilyen fokú terhelésére egyetlen példát sem találtunk. Tartozások természetesen csaknem minden elhalt után maradtak: az adósságok az egész leltározott hagyatéki vagyon egyharmadát tették ki, a kereskedőknél a hagyaték 42 százalékát, a tisztviselőknél és a bérből élőknél a felét, az őstermelőknél annak háromnegyedrészt emésztették fel. A követelések viszont a hagyatékok összértékének csak 14 százalékára rúgtak, ezt meghaladó arány egyébként a legeladósodottabbaknál, a bérből élőknél /25,6 százalék/ és a tisztviselőknél /32 százalék/ mutatkozott.

Az adósságok leszámítása után maradt vagyon néhány forintos összegtől a 300 000-et meghaladóig terjedt. A leltározott hagyatékok közül a bérből élők 700 forint körüli átlaga volt a legalacsonyabb, ami összehangban áll legalacsonyabb adótételükkel. Ennél is kisebb összeget hagyott hátra az elhaltak több mint egyötöde - az eladósodottakkal együtt több mint egyharmada.

A legnagyobb gyakorisággal 1000-5000 forintos hagyatékok fordultak elő, mind a hagyatkozók összességénél, mind a kézművesek és ismeretlen foglalkozásúak között. A kereskedői hagyatékok közül a legtöbb /31/ az 5-10 000 forintos hagyatékcsoporthoz szerezte, míg a vendéglátók egyharmada 1-5000, másik harmada a 10-20 000 forintos csoportba tartozott.

A hagyatékoknak nem egészen egyharmada haladta meg az 5000 forint értéket: ezt a nagyságrendet az őstermelők és bérből élők vagyona egyetlen esetben sem érte el, viszont közéjük tartozott a kereskedői hagyatékok kétharmada, a kézműves- és vendéglátói hagyatékok 41 százaléka, a tisztviselő-értelmiségi hagyatékoknak viszont csupán 18 százaléka. Vagyoni rétegződés szempontjából ez utóbbiak tűntek a legpolarizáltabbaknak: tizenkettő a 700 forintnál kisebb összegű csoportba tartozott, a fennmaradt négy 4000, 17 600, 42 600 és 56 000 forintot hagyott hátra. Erősen differenciált volt a kézművesek és kereskedők vagyoni helyzete is.

A tíz legnagyobb vagyont az alábbiaknál írták össze.²⁵

Név, foglalkozás	A h a g y a t é k	
	összege	összege az adósságok levonása után
	FT /WW/	
Unger Ferenc kovácsmester felesége	367.873	338.751
Bayer Dávid kávémérő	148.607	113.524
Jordán József tímármester özvegye	80.000	80.000
Mayer József sertéskereskedő	67.302	61.862
König József uradalmi tisztviselő	78.385	54.772
Trittner Ferenc szabómester	58.389	49.218
Messerits Mihályné kereskedő	64.742	48.196
Raninger József nyugalmazott dohányhivatali számvevő felesége	42.731	41.637
Szmolka Ignác szalagkereskedő felesége	58.793	37.928
Lazarus Mátyás kertész özvegye	40.245	35.400

A tíz legnagyobb vagyon tulajdonosa közül csak 3 volt kézműves, közülük is a két legvagyonosabb - Ungerné és Jordánné - régi gazdag pesti polgárcsaládok tagjai.

Unger F. Unger Ferenc jómódú pesti kovács-családból származott, műhelyében 1828-ban 5 legényt foglalkoztatott, a leltározás során 6 legényágyat vettek számba. Testvére, Antal, szintén kovácsmester, annak fia pedig vaskereskedő volt. Lánytestvére a város egyik legvagyonosabb és sikerebb vaskereskedőjéhez, a nemesi ragot nyert Almay /Wurm/ Józsefhez ment feleségül. Az elhalt feleség, Mahr Henrik pesti kőfaragómester leánya, 30.000 forintot meghaladó értékű 4 ingatlant hozott örökségképp a házasságba. Ungerék hatalmas vagyonának 90 százalékát 9 ingatlan - 4 belvárosi és 2 terézvárosi ház, egy kőbányai szőlő és az ott álló, berendezéséből ítélve nyaralóként használt épület, valamint egy szántó - értéke tette ki. Az elhunyt az átlagosnál jóval több, nagyértékű ékszert bírt - nyakláncokat, briliánsokkal díszített és egyszerűbb fülbevalókat és gyűrűket, arany- és ezüstórákat - értékük az ezüstművel együtt 4.255 forintra rúgott. Ilyen értékű nemesfémet egyetlen hagyatékban sem írtak össze, mint ahogy az asszony 1838-ban bekövetkezett halálakor hátrahagyott 8000 forint készpénz is ritkaságszámba ment. Igaz, a leltározás idejére ennek csak kisebb része maradt meg, mert 5.500 forintot a kovácsmester az árvízben megsérült Kírály- és Nagydiófa utcai házak helyreállítására fordított. Gazdag és értékes

bútoraik, bőséges konyhafelszerelések és fehérneműkészletük értéke is meghaladta a többi háztartásban összeírtakat, ezen kívül vagy egy tucat kocsi és szán - újak és régiek - értékét 3.335.- forintra becsülték.

A korán, már 1826-ban elhalt Jordán József is régi, módos pesti tímárcsalád sarja volt; özvegye Muzsik Eleonóra szintén jelentős helybeli mészáros családból származott. A 80.000 forint hagyaték a vagyonnak csupán egy részét ölelte fel, nevezetesen a belvárosi Molnár utcában álló, sógorával közösen birtokolt házat és benne a tímárműhelyt, amely, az értékből következtethetően meszsze meghaladta a céhes kereteket.

Nem Pesten felhalmozott vagyon csak a magyarországi származású, bevándorolt Trittner szabó volt, aki a század elején települt meg a városban, és 1822-ben nyert polgárjogot. A leltározáskor 2.340 forint értékű, tehát jelentős mennyiségű készruhát vettek számba. Trittner 1828-ban 7 legényt foglalkoztatott, a ruhákat boltban árulta /boltbére évi 145 forintot tett ki/. A helyi és bécsi posztókereskedőkkel és vászonkereskedőkkel szembeni tartozásai is azt sejtetik, hogy a céhek által oly üldözött és gyakran felpanaszlott kisebb "konfekciós üzemet" tarthatott fenn. Kétségtelen, hogy az iparűzést jelentős kereskedelmi tevékenységgel párosította.

A második legnagyobb vagyon tulajdonosa, Bayer Dávid inkább a korabeli értelemben vett vállalkozó, mint a céhes iparos típusa volt. Württenbergből vándorolt be a század eleji konjunktúra éveiben; 1817-ben nyert polgárjogot. Az 1828. évi összeírásban kávéházjoggal rendelkező belvárosi háztulajdonosként szerepelt, a ház és a jog bérbeadásából évi 1.120 forint jövedelmet hozott. Maga - 2 szolgájával és 1 szolgálójával - másik, lipótvárosi házában lakott. Az özvegyére és 7 gyermekére hagyott csaknem 150.000 forint vagyonának 75 százalékát ingatlanai - 1 belvárosi, 2 lipótvárosi ház, egy tétényi szőlő és pince - tették ki. Egy fürdőbérlet értéke 1.608 forint volt, borkészlete és pincéfelszerelése 32.000 forintba rúgott. A hátrahagyott vagyon a kimutatottnál nagyobb lehetett, mert az ingóságokat - sem a lakás, sem a kávéház berendezését és felszerelését -, sem a kávésjog értékét nem becsülték fel, mert ezek a végrendelet értelmében az özvegy tulajdonába jutottak és nem kerültek felosztásra.

A legvagyonosabb kereskedők mind bevándoroltak, többnyire külföldről betelepültek voltak. Közülük Mayer József, aki 1807-ben nyert polgárjogot, tevékenységét hentesként kezdte, halálakor azonban, fiával együtt, kizárólag kereskedelmet folytatott. Az 1839-ben polgárjogot nyert Szmolka Ignác éppenséggel

friss bevándorló volt. Felesége, Rupp Mária talán a vagyonos pesti Rupp családok egyikéből származott, s esetleg az ő hozománya is hozzájárulhatott a tetemes vagyon felhalmozásához.

A legnagyobb vagyon tulajdonosai között tehát egyenlő számban szerepeltek kézművesek és kereskedők, de az előbbiek meggazdagodásában a családi háttér, a családi örökség meghatározó szerepet játszott, és vagyonukat többnyire a céhes kereteket meghaladó ipari tevékenység gyarapította.²⁷ A kereskedők viszont nem tartoztak a kereskedői elit közé. Nem ismeretes, hogy induló tőkéjükből mennyi származott családi örökségből, vagy rokoni támogatásból, az viszont kétségtelen, hogy bevándoroltak lévén, meggazdagodásukban kevesebb része volt a családi és társadalmi kapcsolatoknak, amelyek a pesti származású kézművesek sikerességét alaposan előmozdíthatták.

A hagyatéki iratokban szereplők nem egész 7 százalékát kitevő 10 legvagyonosabb család birtokában volt az 1840-42-ben leltározott vagyon 43 százaléka, a tiszta hagyatéki érték 57 százaléka. A vagyon 80 százalékát ingatlanaik értéke tette ki: mindegyiknek volt ingatlana /többnyire legalább egy belvárosi háza/, hatnak több is, szőlőbirtoka viszont mindössze kettőnek.

A többi leltározott vagyonban is az ingatlanok képviselték az érték legnagyobb részét. Az elhaltak 76 százalékának volt ingatlanbirtoka, de mindössze 14 százalékának földje, főleg kertje vagy szőleje. Az ingatlantulajdonosok nagy aránya az elhaltak között is tanúsítja, hogy a hagyatéki eljárásra főleg a módosabbaknál került sor, hiszen az 1828. évi összeírás idején csak az adózók 40 százaléka bírt ingatlant. A szőlőbirtok az átlagosnál nagyobb arányban a kocsmárosoknál és őstermelőknél fordult elő, a tisztviselői 18 százalék is valamelyest meghaladta az átlagot. A kézművesek és kereskedők között ritka volt a szőlőbirtokos: úgy tűnik, hogy a vagyonosabb polgárok ez idő tájt már előnyben részesítették tőkéjüket ház építtetésére vagy vásárlására, vagy spekulációs céllal; házhelyek szerzésére fordítani.

A hagyatéki vagyonnak csaknem 73 százalékát az ingatlanok tették ki /a mezőgazdasági ingatlanoké ebből csak 3 százalékra rúgott, kivéve az értelmiség-tisztviselő réteget, ahol értékük a hagyatéki összeg 9 százalékát tette ki/. Jelentősebb értéket képviselt még a műhely, vagy boltberendezés, s főleg a készárú, vagy nyersanyagok; ezek az összes hagyatéki vagyon 6,6 százalékát tették ki, arányuk elsősorban a kereskedőknél volt magas /16,6 százalék/. /Hasonló arányú volt a borkészlet értéke a kocsmárosoknál./ A kézművesek szerzőségeit és műhelyberendezését többnyire igen csekély összegre becsülték, készárú, nagyobb tételben ritkán fordult elő./

A készpénz összege és a nemesfémből készült értéktárgyak száma csekély volt, a hagyatéki összegnek csak 2,5 százaléka került ki e tételekből, és megfelelően csekély volt a lakberendezési tárgyak, háztartási felszerelések, a ruhák és fehérneműk értéke, amely az összvagyonnak mindössze 2-3 százalékára rúgott. Az ingóságok értékének átlagösszege 300 forint körül mozgott, de meglehetősen nagy különbség mutatkozott a különböző foglalkozású csoportoknál: az őstermelőknél az átlag 40, a bérből élőknel 140, a kézműveseknél 320, a kereskedőknél 450 forint volt, a tisztviselőknél és értelmiségieknel viszont 1.000 forintot is meghaladta. Ez az átlag az egyes foglalkozásokon belül is nagy szórást takar: úgy tűnik, a lakberendezés és a ruhatár nem csak és nem annyira az anyagi helyzettől, mint a családfő státuszától és társadalmi aspirációitól függött. Pregnánsabb különbség csak bizonyos vagyoni határon belül mutatkozott.

Az alacsonyabb státuszúak hagyatékában csupán a legszükségesebb bútordarabok találhatók: 1-2 ágy, asztal, szekrény - többnyire puhafából, néhány nád-
szék /amelyek a gazdagabb családoknál már csak a hátsó szobákban, vagy cseléd-
szobákban fordultak elő/. Seidl Márton ácslegény 4 tagú családjára összesen 2 ágy jutott.²⁸ A berendezés mennyiségi és minőségi szempontból jóformán semmiben sem különbözött a 2.000 forintot hátrahagyó háztulajdonos ácslegény és a 800 forint vagyon felett rendelkező vincellér-lakó között.

A jobb módúak bútorzata politúrozott volt, a lakás falait képek, tükör és falióra díszítette /néhol kettő is/. A szekrény mellett megjelenik a fiókos szekrény, a sublót, a kereskedőlakásokban az írópult vagy írószekrényke. Ezek a lakások többnyire két, néha csak egy szobából álltak, a szűk terület korlátozta a berendezési tárgyak számát. Szinte azonos lakáskörülmények jellemezték a 62.000 forintnyi vagyonú Mayer József sertéskereskedő vagy az 50.000 forintos hagyatéku Trittner szabómester és a csupán 4.000 forintot hátrahagyó Czogler Antal sertéskereskedő otthonát. Sőt, kisebb számban ugyan, de hasonló jellegű és minőségű bútorokat sorolt fel egy 400 forintot hátrahagyott szatócs egyszobás lakásáról készült leltár is.²⁹

Gazdagabb bútorzat, külön fogadószoba, a lakás reprezentativitását növelő dísz tárgyak nagy száma általában a 20.000 forintot meghaladó vagyonúak lakását jellemezte, bár - mint ezt az előbb felsorolt adatok is tanúsítják - az ilyen vagyonnal rendelkezőknél is inkább a foglalkozás, társadalmi presztízs és a vele kapcsolatos értékrend, mint a rendelkezésre álló pénz játszott meghatározó szerepet. Fényűzőbb berendezés általában a 3-4 szobás lakásokban fordult elő: a bútorok politúrozottak, itt találkozunk először a kárpitozott vagy bőrrel bevont ülőgarnitúrával; néhol csak egy helyiségben, a fogadószobában

/szalonban/, másutt, mind például Ungeréknél, három szobában is. Ungerék lakásában szinte minden szobában tükrök, órák, képek díszítették a falakat, másutt ezek többnyire a szalonban koncentráálódtak. E vagyoni szinten jelenik meg a trumeau, a porcelánok és egyéb kis dísz tárgyak kirakataul szolgáló vitrin, a varróasztalka, íróasztal, könyvszekrény. A nemes fából készült, többnyire kihúzható ebédlőasztal mellett kisebb, kerek, ovális asztalkák is szerepelnek a leltárakban.

Ilyen berendezést írtak össze Kauser kőfaragómester házában és Pfligler pékmesternél /mindkettőjük hagyatéka meghaladta az 50.000 forintot, és mindkettőjük vagyona, az adósságok levonása után 23.000 forintra csökkent/, de egy, összesen 8.800 /az adósságok levonása után 4.700/ forintot hátrahagyó fűszerkereskedőnél, vagy von Plahy kamarai számvevőtiszt lakásán is, akinek 10.000 forintos hagyatékából a tartozások kiegyenlítése után csupán 532 forint maradt.³⁰ Hasonlóan gazdag volt Gregorovics János seborvos lakberendezése, akinek hagyatéka 20.000 forintot tett ki, adósságainak összege viszont 33.000-et. A seborvosnak értékes festmény-gyűjteménye is volt - portrék, tájképek -, a falakon lógó 19 kép összértéke 294 forintra rúgott, ami a többi lakásban összeírt, 2-3 forintra értékelt képekkel összehasonlítva szokatlanul magas érték. Szamba vették túlnyomórészt szakmukából álló könyvtárát is.³¹ Zongorája volt Ungeréknek, Stampf fűszerkereskedőnek³² és Plahy számvevőtisztnek, utóbbi lakásán egy brácsát is leltárba vettek.

A tágasabb lakás, a fényűzőbb berendezés természetesen bizonyos gazdaságot tételezett fel, de feltehetően az erre irányuló igényt többnyire a társadalmi presztízs növelésének szándéka, a felemelkedési aspirációk szülték. Nem véletlen, hogy Unger Ferenc egyik fia sem folytatta az apai mesterséget, s nem választotta a kereskedői pályát sem, noha e tevékenységében kereskedő rokonsága is egyengethette volna útját. Az idősebbik fia, Ferenc, katonatiszti /hadügyészi/ az ifjabbik, Gyula pedig ügyvédi pályára lépett, a lányok Erkel Ferenc testvéreivel házasodtak össze. Ezzel szemben König József uradalmi tisztviselő, miután lányát nemesemberhez /feltehetően nemesített polgárhoz/ adta férjhez, s egyik fiát a Pazmaneumban taníttatta, a másikat - aki apja halálakor segédként tevékenykedett - kereskedői pályára irányította. A vagyoni helyzetéhez képest az átlagosnál magasabb színvonalú lakásban élő Czogler sertés-kereskedő fia ugyan szintén kereskedelemmel foglalkozott, mostohaafia viszont orvostanár lett. Pfligler pék egyik fia az apai mesterséget folytatta, a másik a tisztviselői pályát választotta.

Az igényeket, az értékrendet tehát nem egyedül a vagyoni helyzet határozta meg, s ha a reprezentatív lakás, fogatok, ékszer, divatos ruházkodás az Ungerékhez hasonlóan gazdag, régi eredetű vezető pesti családoknál presztízs-megőrző, kötelező követelmény volt, a tisztviselőknél, értelmiségieknél jövedelmüket sokszor meghaladó igény, a kézműves-kereskedő közép- és kispolgári rétegeknél kifejezetten a presztízs-szerzés, a társadalmi felemelkedési stratégia tartozéka.

A polgári értékrendhez való túlhangsúlyozott alkalmazkodás, a mesterré válásra, önállósulásra való alkalmasság bizonyítása, látszat-presztízsre való törekvés jellemezte a vizsgált hagyatéki iratokban szereplő néhány kézműveslegény és kereskedősegéd mentalitását. Ők természetesen, családjuk, önálló háztartásuk, s így lakásuk sem lévén – nem lakáskörülményeikkel, hanem öltözködésükkel bizonyították a polgársághoz való tartozásukat. Felsőruháik – ha minőségben valószínűleg nem, de számban, választékban, jellegében megegyezett a vagyonosabb polgárok ruhatárával: hagyatékukból nem hiányzott természetesen az ezüst zsebóra sem. Szinte egyedüli vagyonuk: ruházatuk 180–220 forintos értéke gyakorta felülmúlta nemcsak jónéhány mester ruhatárának, de egész ingóságának értékét is. Ennél azonban figyelemreméltóbb, hogy – a polgári image-ot haláluk után is őrizendő – szinte egész vagyonkájukat a jótékony célra szánt adományokra és a külsőségeiben a jobbmódú polgároknak dukáló temetési szertartásra fordították. Így például a Bajorországból származó Korch Bálint péklegény 262 forintos hagyatékából 25 forintot adományozott a pesti plébániának, 10–10 forintot a vakok intézetének és a tisztviselők nyugdíj-egyesületének, további 5 forintot pedig a városi kórháznak.³³ Az 1.153 forintot hátrahagyó csehországi származású Grübl Jakab serfőzőlegény 25 forintot adományozott a ferencvárosi templomnak és az iskola építésére, a vakok intézetének és a kórháznak,³⁴ míg a már említett Stampf fűszerkereskedő 8.000 forint hagyatékából mindössze – 2–2 forintot szánt a kórház és a szegényház céljaira. A péklegény temetési szertartásainak költségei 224 forintra, a serfőzőlegényé 348 forintra rúgtak, ugyannyira, amennyit a család egyik jómódú sertéskereskedő elhantolására fordított, és messze meghaladta pl. Fischer Alajos asztalosmester: szegényes temetésének 42 forintos költségét.³⁵ Igaz, az említett legényeknek nem kellett feleséget, gyermekeket eltartaniuk, bár külföldön élő közeli hozzátartozóiknak talán jól jött volna e csekély összeg is.

A hagyatéki iratok alaposabb elemzése meghaladná e tanulmány kereteit: annyit azonban leszögezhetünk, hogy csekély számuk ellenére, a főleg módosabb rétegek helyzetét reprezentáló leltárak árnyaltabban tükrözik a vagyoni helyzetben és életmódban mutatkozó különbségeket, mint az adótételek eloszlása. Az átlagadó alapján történt durva csoportosítást finomítják, s feltárják, hogy milyen körülmények között emelkedhettek - és emelkedtek ki - a kevésbé jövedelmező szakmákból jómódú, sőt gazdag családok. A hagyatéki iratokból kirajzolódó vagyoni rétegződés, sőt, még a legnagyobb vagyonnal rendelkezők összetétele sem mond ellent a különböző foglalkozáscsoportok eltérő jövedelmezőségéről levont következtetéseknek, miszerint a 19. század közepére a kézművesmesterek többsége a városi középrétegbe, annak is sokszor az alsó szegélyébe tartozott.

kezűművesipar *↑* *gyáripar* *↑* *kereskedelelem*
A kézművesipar mindinkább a helyi lakosság ellátására korlátozódott, város és vidék kapcsolatában szerepét a gyáripar termékeit forgalmazó kereskedelem vette át, s a kereskedők pozícióját erősítette Pest terményforgalmi központ szerepe is. A külföldi árukat kínáló kereskedelem jelentőségét növelte a helyi piacon az igényesebb, a nemesekből, tisztviselőkből, értelmiségiekből, illetve a vagyonos polgárokból álló fogyasztói réteg szélesedése. Így a kézművesek, a helyi ellátás tömegcikkeit kínáló kiskereskedőkkel együtt, gazdasági szerepüket, vagyoni helyzetüket tekintve mindinkább lemaradtak a szakosodott nagykereskedők és terménykereskedők mögött. Ugyanakkor, csekély jövedelmük, sokszor szerény vagyoni helyzetük ellenére nőtt a Pesten egyre nagyobb számban koncentrálódó értelmiségi réteg társadalmi presztízse, ha nem is a pesti polgárság szemében. Utóbbiak a kereskedőkben legveszélyesebb versenytársaikat, az értelmiségiekben egy számukra idegen társadalmi rendet követő "felforgatókat" - látva - mindkét rétegtől elhatárolták magukat, s ha már gazdasági téren, vagyonszerzésben, vagy társadalmi presztízsz tekintetében nem tudtak velük sikeresen megmérkőzni, legalább azon igyekeztek, hogy távoltartsák őket a polgárság soraitól és a város vezetésétől, azaz, hogy a város közügyeinek intézését kisajátítsák. Feltehetően e cél ösztönözte az 1810-es évektől fokozott igyekezetüket a polgárjog elnyerésére.

polgárjog *↑* *kereskedelelem* *↑* *polgárjog*
A polgárjog ugyan a vizsgált évtizedekben, mivel már nem volt az iparűzés vagy kereskedelem előfeltétele, elveszítette korábbi jelentőségét. Bizonyos városi tevékenységekre szinte kizárólag jogosító funkciója megszűnt, illetve a bormérés jogára korlátozódott. Elvben továbbra is csak a polgárjog biztosította a vásároló kézműveseknek és kereskedőknek idegenben a városi privilégiumokból fakadó előnyöket, de a piaci verseny kiéleződésével e kiváltságok mind kevesebb oltalmat nyújtottak. A polgárjog utolsó reális funkciója:

a részvétel biztosítása a városi közügyek intézésében már régen illuzórikussá vált, mert a polgároknak sem a királyi biztos jelöltjeiből álló magisztrátus, sem a választott polgárság tagjainak a választásába nem volt beleszólása. Azonban mindkét testületnek, s főképp az utóbbinak, ahova a bejutás reménytelibbnek tűnhetett, csak polgárok lehettek tagjai. Ez a tény is erősítette azt az illúziót, hogy a polgárjog beleszólást biztosít a város ügyeibe.

A reális tartalmától megfosztott polgárjog azonban még így is vonzerőt gyakorolt a lakosság bizonyos köreire, hiszen a rendi társadalomban a városi polgár cím rendi jogállást, kiváltságos helyzetet és így bizonyos rangot kölcsönzött viselőjének. Presztízsét az is növelte, hogy a 18. század második felétől kezdve a tanács, a választott polgársággal egyetértésben erősen korlátozta a polgárfelvételeket. Pesten elsősorban a bevándoroltak számára volt nagyobb vonzereje /a 19. század folyamán az új polgároknak kétharmada bevándorolt volt/, mert a polgárjog elnyerése megkönnyítette a beilleszkedést, a meggyökeresedést, bizonyos presztízst kölcsönözve a jövevényeknek.

Részben a tanácsi korlátozás következtében, s még inkább azért, mert e jog egyre kevesebb gyakorlati jelentőséggel bírt, olyannyira, hogy éppen a tehetséges városlakók nem törekedtek elérésére, a polgárság a vagyonos városlakók egyre szűkebb körévé vált. Míg a 18. század végén és a 19. század első évtizedében az újonnan felvett polgárok az összlakosságnak mintegy 3-3,5 százalékát tették ki, arányuk a következő évtizedekben 1,3-1,7 százalékra, a 40-es évekre pedig 1-1,4 százalékra csökkent.³⁶ A 19. században számszerűen a legtöbb polgár, 1115, az 1800-as években nyert felvétele, a következő évtizedekben már csak 723, illetve 830. Újabb fellendülés az 1830-as és 40-es években tapasztalható, amikor újabb 1017, illetve 1031 személy tette le a polgáreskü.

A dekonjunktúra éveiben, a polgárfelvételek legmélyebb hullámvölgyének idején, az 1820-as években figyelhető meg a kézművesek erőteljes beáramlása a polgárság soraiba. Korábbi 37-39 százalékos arányuk az új polgárok között 50 százalékra emelkedett, elsősorban a polgárok másik legnagyobb csoportját kitevő ingatlantulajdonosok rovására, akiknek aránya a 19. század folyamán 37 százalékról 12 százalékra csökkent. A következő évtizedekben az újonnan felvett polgároknak több mint a fele kézműves volt. Úgy tűnik, hogy a mesterek csökkenő gazdasági szerepüket és romló anyagi helyzetüket a polgárjog elnyerésével próbálták ellensúlyozni, attól az illúziótól vezetve, hogy súlyuk a polgárságon belül érdekeik hatékonyabb védelmére sarkallhatják a választott polgárságot és a tanácsot.

(polgárjog)

A kézművesek tehát többségbe kerültek a polgárságon belül. Látványosabb volt azonban a kereskedők arányának növekedése, akik 1790 és 1840 között a polgárságnak csak 10-12 százalékát tették ki (arányuk csak a konjunkturális 1800-as években érte el a 14 százalékot), az 1841 és 1848 között felvett polgároknak azonban már 24 százalékát képviselték. Számuk ugrásszerű növekedésére jellemző, hogy míg a 19. században felvett új polgárok összességének 28 százaléka, a kereskedőknek 39 százaléka nyert az 1840-es években felvételt. A kereskedők térnyerése a polgárságon belül kétségtelenül gazdasági súlyuk és presztízsük növekedését jelzi, de új szellemet nem igen hoztak magukkal: többségük még az 1840-es években is a Polgári Kereskedő Testület tagja volt, ráadásul az 1830-as évektől kezdve fokozatosan nőtt a szatócsok száma; az 1840-es években már a polgárjogú kereskedők egyötöde került ki közülük. A nagykereskedők és terménykereskedők száma csekély volt, részben azért, mert ezek túlnyomó többsége a polgárságból kirekesztett zsidósághoz tartozott, másrészt, mert e vállalkozó típusú kereskedőcsoport tagjainak egyéb társadalmi aspirációik voltak.

A kereskedők növekvő aránya tehát nem változtatta meg a polgárság arculatát, mint ahogy nem módosította azt a tisztviselőknek és értelmiségieknek a század eleji 5 százalékról 8 százalékra emelkedő aránya sem, mert képviselik főleg a városi tisztviselők, illetve a város alkalmazásában álló értelmiségiek közül kerültek ki.

A kispolgári és középpolgári rétegek célja nyilván az volt, hogy a választott polgárság testületén keresztül a tanács döntéseit befolyásolhassák. Ez természetesen illúzió volt, mert a testület elhalt tagjait tanácsai jelölés alapján pótolta újakkal, és semmilyen lényeges kérdésben nem tudta akaratát a tanáccsal szemben érvényesíteni. Még egyetlen érdemleges feladata: a városi gazdaság ellenőrzése is gyakorlatilag pusztán jóváhagyásra korlátozódott. Energiájukat apró részletkérdések körülményes megtárgyalása kötötte le, erejükből legfeljebb arra tellett, hogy az országos jelentőségű ügyek /mint például a Lánchíd építése, vagy a választójog kiszélesítése, a városvezetés demokratizálása/, vagy a liberálisabb szellemű, a városi érdekeket szélesebb látókörrel megítélő tanácsnokok elképzeléseinek megvalósítását a régi kiváltságokra hivatkozva hosszas huzavonákkal elodázzák vagy megnehezítsék.

A kézművesek fokozott törekvése a polgárjog megszerzésére csak részben hozta meg a kívánt eredményt: túlsúlyuk biztosítását a választott polgárság testületében. Míg az 1800-as években 55 százalékos arányuk a testületben meghaladta a polgárságon belüli 39 százalékos részesedésüket, a következő évti-

zedekben már csak polgárságon belüli részarányuknak megfelelő pozíciót tudtak kivívni maguknak. Az 1810-es, 20-as években a választott polgárok 47 százaléka, a 30-as, 40-es években több mint a fele került ki közülük, de többségbe kerülésüket ekkor a kereskedők jóval nagyobb arányú térhódítása kísérte. Az 1810-es évektől a testület tagjainak csaknem egynegyede, a 30-as évektől pedig több, mint egynegyede kereskedő volt. Arányuk több mint kétszerese volt a polgárságban képviseltnek. Igaz, részesedésük az 1840-es években valamelyest csökkent /28,5 százaléktól 26,7 százalékra/, és ekkor már csupán + 3 százalékkal haladta meg részarányukat a polgárságon belül. A tisztviselők és értelmiségiek viszont fokozatosan kiszorultak a testületből: arányuk az 1810-es évekbeli csaknem 24 százalékról /mely háromszorosa volt a polgárok közöttinek/ 11,6 százalékra csökkent, ami alig haladta meg az említett részarányt.³⁷

A kézművesek tehát éppen azokban az évtizedekben jutottak újból többségbe a választott polgárságon belül, amikor a kézművesipar megváltozott funkciója következtében gazdasági szerepük megrendült. A testület arculatára, döntéseire meghatározó volt, hogy kézműves tagjainak legnagyobb csoportja az ipar legnagyobb létszámú, de csökkenő jövedelmezőségű, és a kereskedői konkurenciától erősen veszélyeztetett ágából, a ruházati cikkek gyártó mesterei közül került ki. S éppen ezek száma gyarapodott tovább az 1840-es években is. Igaz, hogy arányuk a választott polgár kézművesmesterek között alacsonyabb volt, mint az adózók között, mint ahogy alulreprezentált volt a jövedelmező élelmiszeripar képviselte is. A polgársághoz viszonyított arányukhoz képest viszonylag nagy számban kerültek a testületbe a bőripar és építőipar nagyobb vállalkozásainak képviselői, akik azonban így is kisebbségben maradtak.

A testület szellemét nem nagyon változtatta meg az sem, hogy a kereskedőknek nem csak az aránya emelkedett, de összetétele is megváltozott, amennyiben felerészben nagykereskedők voltak: kilencen a Nagykereskedő Testület, heten pedig a Polgári Kereskedő Testület tagjai. Ezek túlnyomórészt az 1830-as, 1840-es években kerültek a választott polgárság sorába. Közülük a Nagykereskedő Testület tagjai, mint például Burgmann, Kappel, Liedemann, Ullmann, Valero, akik a nemesek társaiként résztvettek a kor gazdasági vállalkozásaiban, s közvetve az országos politika ügyeiben is, a polgári fejlődés érdekeitől vezetve voksolhattak a felmerülő ügyekben. Bár a városi reform kérdése az 1840-es években az országos politika jelentős kérdésévé vált, a társadalmi átalakulásban legerősebben érdekelt csoport számára világos volt, hogy az előrehaladás útját eltorlaszoló akadályok elhárítása aligha várható a kormánytól teljesen függő városi magisztrátustól: a városigazgatásban való részvétel szá-

mukra másodrendű politikai küzdőtér volt. Támogatást csak a testület, a reformoknak esetleg csak kevésbé elkötelezett, de legalább a céhes érdeken túllépő, szélesebb látókörű néhány tagjától remélhettek: együttesen is erős kisebbségben voltak, és ha rangjuk – mint a testületnéhány arisztokrata és nemesi tagjáé –, vagy vagyonuk némi tekintélyt kölcsönzött is nekik, szabadabb szellemük vagy liberális gondolkodásuk viszont kivívta a testület többségének ellen-szenvét, idegenkedését.

A vállalkozó szellemű, a polgári fejlődésben leginkább érdekelt, egyébként sem túl széles rétegnek tehát csak kevés képviselője került a választott polgárok közé. Részben, mert a polgárság félt pozíciójuk megerősödésétől, részben, mert ezek maguk sem törekedtek részt venni a városi testületek időrabló munkájában. Így, míg a városban működő, jelentős tőkével rendelkező nagykereskedők, gyárosok szerepe a gazdasági életben, sőt az országos politikában is egyre aktívabbá vált, s még inkább nőtt az értelmiség, főleg a fiatal értelmiség szavának súlya – a hagyományos városi társadalom vezető rétegében, a konzervatív polgár-elitben elfoglalt helyük és kivívott presztízszük egyáltalán nem tükrözte gazdasági és politikai súlyukat. Feltehető, hogy elsősorban ellenük, az ő kiszorításuk vagy távoltartásuk érdekében aktivizálódott a városi politika keretein belül a polgárság közép- és kispolgári rétege, elsősorban a kézművesség. Aktivitásuk különösen erőteljesen nyilvánult meg az 1840-es években a választójog kiszélesítésével kapcsolatos küzdelemben.

1830-ig az országgyűlési követek kijelölése és utasításaik kidolgozása egyedül a tanács hatáskörébe tartozott, s a követeket saját kebeléből nevezte ki. Az 1830/40. évi országgyűlés előtt feltehetően a liberális nemesség részéről a városi tanácsok monopolhatalma ellen felhozott vádpontok kivédésére –, vontá be először a tanács a választott polgárságot a követválasztásba, csak annyi jogot adva nekik, hogy a tanács által kiszemelt jelöltekre leadhassák szavazatukat.

A választott polgárság e csekély engedményt befolyása növekedéseként könyvelte el, és a választójog további kiterjesztését csak úgy akarta értelmezni, mint e testület jogainak bővítését. Ezért az 1843/44. évi országgyűlési követválasztásnál mereven ellenszegült minden a választójog kibővítését szorgalmazó követelésnek és csak hosszas tiltakozás után nyugodott bele a Helytartótanács rendeletébe, mely a közvetett választás jogát az összes polgárjoggal rendelkezőkre, a közvetlen választását pedig a tanácsból, a választott polgárságból és a polgárok által választott, a választott polgárság fele részét kitevő képviselőből álló testületre ruházta. Arra törekedett azonban, hogy a közvetlen választók a kispolgárság érdekeinek megfelelő elemekből kerüljenek ki.

A közvetett választásban, az 52 képviselő megválasztására jogosult polgárságnak csak mintegy a fele vett részt, ezen belül a kereskedő polgároknak csupán 15 százaléka, az értelmiségnek 7 százaléka, a kézműveseknek viszont 63 százaléka. Így aztán nem meglepő, hogy az 52 közvetlen választónak 1843-ban 54 százaléka, 1847-ben 60 százaléka kézműves volt, s hogy a kereskedők aránya az 1843. évi 30 százalékról 14 százalékra süllyedt.³⁸ Az 1847-ben a polgárok által megválasztott, szavazati joggal felruházott testület kvalitásait Eötvös József a következőképp jellemezte: "...azon 52 polgár is, akik a követválasztásnál, mint a többiek képviselője részt vett, a politikai műveltségnek - kevés kivétellel - csak nem zerusán áll..."³⁹

A liberális, s főleg a radikális értelmiséggel szembeni ellenszenvre épített az 1848-as választások során is a konzervatív polgárság, amely szívesen, a korteshadjáratok szokásos fogásait alkalmazva küzdött a szavazatokért. Figyelmét elsősorban a külvárosok, főleg a társadalmi összetételében, mint láttuk, a többi városrésztől erősen eltérő Ferenc- és Józsefváros kézműveseire, szatócsaira, konzervatív, politikailag analfabéta, könnyen hajlítható lakosaira összpontosította. "A polgárokról az a hír járja, hogy a clubok és csapsszékekben borkancsó mellett rendezgetik előre a tisztújítást... Fegyverük a következő: nem pesti születésű, nem atyánkfia, nem a mi körünkől való.... Az idegen ajkú polgártársak egy része a tisztújítás előkészületeinél nyilvánította: nem kell író, nem kell ügyvéd."⁴⁰ A józsefvárosi választókat többek között két városi írnok hangolta a radikális, vagy a radikális körrel rokonszenvező jelöltek ellen. Az agitáció fő jelszavai: "keinen Lateiner", a jelölt legyen "pester Kind und Hausherr".⁴⁴

Míg a polgárjog elnyerése Pesten a könnyebb beilleszkedést, bizonyos értelemben a felfelé irányuló mobilitást szolgálta, Budán a polgárság mindinkább a helyi születésűek egyre elzáródóbb csoportjává vált, amely a század eleji 4 százalékkal szemben az 1840-es évekre a lakosság nem egészen 1 százalékát képviselte. Itt a polgároknak a fele /az 1820-as években egyenesen 62 százaléka/ helyi születésű volt. Budán egyébként is egyre kevesebben léptek a polgárok sorába: a felvételek száma a konjunkturális 1810-es évektől fokozatosan csökkent, és az 1840-es évek 439 új polgárfelvétele az 1810-es években felvetteknek csak a felét, az azonos évtized pesti polgárfelvételeinek csak 42 százalékát tette ki.

Budán az 1810-20-as években volt a legnagyobb, 50 százalékot meghaladó a kézműves polgárok aránya, amely aztán az 1840-es évekre 40 százalékra csökkent. A kereskedőkből - akiknek egynegyede-egyharmada szatócs volt -, került

ki a polgárok további 10 százaléka, míg a túlnyomórészt szőlőműves ingatlan-tulajdonosok még az 1840-es években is a polgárság 30 százalékát képviselték. A tisztviselők nagyobbarányú koncentrációja következtében 5 százalékos arányuk a század közepére 14 százalékra emelkedett.

A szőlősgazdák stabil aránya a budai polgárok között tanúsítja, hogy a bortermelés továbbra is a város gazdaságának legtöbb pénzt hozó ága maradt, míg a kézművesek csökkenő aránya nem csak az ipar csökkenő jövedelmezőségét, de a mesterek fogyatkozó számát is jelzi /1793-ban az adójegyzékekben 1444, 1822-ben 1419, 1840-ben már csak 1243 mester szerepelt/. Ennek ellenére megőrizték többségüket a választott polgárok testületében: 54 százalékos részesedésük messze meghaladta a polgárságon belüli arányukat. Hasonlóképpen számarányukon felüli 20 százalékos képvisellete volt a kereskedőknek a 19. század folyamán. A tisztviselők aránya a századfordulóhoz képest csak csekély mértékben növekedett, és az 1840-es években messze elmaradt a polgárságon belüli arányuk mögött. Jelentősen megnőtt viszont a szőlőbirtokosok képvisellete a választott polgárok között: arányuk a század eleji 4,4 százalékról 12 százalékra emelkedett, ami ugyan még mindig messze alatta maradt 30 százalékos arányuknak a polgárok között.

A budai választott polgárság összetétele tehát nagyobb összhangban volt a vagyonosabb, a város gazdasági életében vezető szerepet játszó lakosok összetételével, s ezért Buda társadalmában a feszültségek is csekélyebbek voltak, legalább is a tehetős rétegeken belül. Nyilván ennek következménye volt, hogy a közvetett választójog bevezetése az 1840-es években itt nagyobb ellenállás nélkül ment végbe. S minthogy a választójogi reformok a szavazati jogot amúgy is csak a vagyonosabb rétegekre korlátozták, csatlakoztak a liberális nemesség városi reformköveteléseéhez, utasítást adva követeknek, hogy támogassák a választójog minden polgárra való kiterjesztését, a városi gyűlések nyilvánosságának és a kincstártól való függetlenségének követelését.

A mélyreható gazdasági változások ellenére, amelyek egyébként Buda társadalmát kevésbé és más irányba befolyásolták, mint Pestét, a forradalom előestéjén mindkét városban a várospolitikában és városigazgatásban a konzervatív szellemű, a céhes és testületi privilégiumok, a rendi kiváltságok megőrzésében érdekelt kis- és középpolgárság képviselői voltak túlsúlyban. Míg Budán a polgárság és a városi vezető testületek összetétele többé-kevésbé összhangban volt a vagyonos, gazdaságilag jelentős lakosok összetételével, Pesten éppen ellenkezőleg, sem a város és az ország gazdasági életében vezető szerepet betöltő, vállalkozó szellemű, vagyonos gazdasági elit, sem a szellemi elit

nem nyerte el az ezzel összhangban álló társadalmi presztízst, az érdekei megfelelő képviseléséhez szükséges pozíciót. A gazdasági és társadalmi átalakulásban leginkább érdekelt réteg részben kiszorult, részben önszántából távolmaradt a várospolitikától. Hiába szereztek polgárjogot, választották néhány képviselőjüket a városi vezető testületekbe, a polgárság zöme a kiváltságait, gazdasági helyzetüket, társadalmi pozíciójukat aláásó, megrendítő, tehát érdekeiktől idegen társadalmi átalakulás híveit, képviselőit látta bennük.

A gazdasági és szellemi elit társadalmi elismerése a politikai szövetséges, a liberális nemesség részéről is ambivalens volt. Az értelmiség egy részétől, főleg annak plebejus szárnyától a társadalmi átalakulás céljainak radikális megfogalmazása miatt idegenkedett. A gazdasági elit képviselői közül azokat sem tartotta egyenrangú félnek, akik megszerezték a nemesi címet, akikkel együtt ülészttek a részvénytársaságokban, vacsoráztak a kaszinóban, tanácskoztak a különböző gazdasági és politikai kérdésekben. A rendi korlátok és a mély társadalmi különbség a nemesség és a születő nagypolgárság között nem omlottak le, mégha a válaszfalak talán kevésbé voltak már merevek.

A születő nagypolgárság ambivalens társadalmi, politikai helyzete, hatalmi pozícióinak a gazdasági életben betöltött szerepével összhangban nem álló alakulása növelte a társadalmi feszültségeket a tehetősebb rétegeken belül is, tovább bonyolítva az árvízi katasztrófa, majd az azt követő rossz termésű évek, s végül a közvetlenül a forradalom előtt kirobbanó gazdasági válság következményeitől egyre jobban megnyomorított és növekvő tömegű városi szegénység, egyébként számos tekintetben ellentétes érdekű rétegei és a városi polgárság között éleződő ellentéteket.

1. tábla

A férfiak kor megoszlása Pesten

Év	17 év alatt	17-40 éves	40 év felett	nősek aránya a 17-40 évesek között
százalék				
1804/1805	40,3	35,3	24,4	49,0
1818/1819	38,7	40,9	20,4	51,1
1827/1828	39,1	42,6	18,3	50,7
1836/1837	39,6	41,6	18,8	52,4
1838/1839	36,3	49,1	14,6	43,9
1839/1840	36,4	49,1	14,5	44,2
1840/1841	37,5	48,3	14,2	44,6
1841/1842	37,5	48,3	14,2	44,8
1842/1843	37,3	48,3	14,4	44,9
1847/1848	34,0	50,0	16,0	43,4

2. tábla

A különböző felekezetekhez tartozók létszáma
/napszámosok és cselédek nélkül/

Év	római katolikusok	reformátusok	evangéli- kusok	görög- keletiek	zsidók
1808/9	24006	223	229	897	2009
1818/19	31025	476	1060	1165	3192
1828/29	40920	1091	1419	1034	4602
1836/37	43567	1509	1458	727	6486
1847/48	62620	1601	3457	1057	13355

3. tábla

Az egy házra jutó személyek és háztartások száma városrészenként

	A z e g y h á z r a j u t ó s z e m é l y e k					h á z t a r t á s o k				
	száma									
	B	L	T	J	F	B	L	T	J	F
1818/1819	12,7	11,2	12,7	7,6	6,2	2,8	2,2	3,0	2,0	1,5
1828/1829	18,2	11,2	15,2	8,5	7,2	3,4	3,0	2,8	1,9	2,5
1836/1837	12,4	15,8	16,7	8,3	7,7	2,9	3,2	2,8	1,8	1,6
1847/1848	28,7	29,9	26,4	11,5	10,7	6,1	5,6	6,2	2,7	2,6

B = Belváros

L = Lipótváros

T = Terézváros

J = Józsefváros

F = Ferencváros

4. tábla

A személyi adó százalékos megoszlása a különböző adócsoportokban

1787-ben

Foglalkozás	5 Ft alatt	5-9,9 f o r i n t	10-14,9	15-19,9	20 Ft felett
százalék					
Kézművesipar ^{a./}	66,6	25,4	5,1	1,4	1,5
Közlekedés	76,4	18,2	4,7	-	0,7
Vendéglátás	13,0	82,5	3,0	0,5	1,0
Kereskedelem	42,0	28,2	4,0	18,0	7,8
Legények	100,0				
Egyéb	99,8	0,2			
Együtt	71,9	21,2	2,8	2,6	1,5

a./ csak önállóak

5. tábla

A pesti adófizetők megoszlása a
jövedelemadó nagysága szerint

Adótétel	1797		1837		1840	
	fő	százalék	fő	százalék	fő	százalék
10 Ft felett	328	8,1	823	9,3	777	8,0
5-10 Ft	900	22,2	2026	22,3	2192	22,6
2-5 Ft	1582	38,9	1807	20,2	2088	21,5
2 Ft és kevesebb	1252	30,8	4254	47,7	4657	47,9
	4062	100,0	8910	100,0	9714	100,0

6. tábla

A kézművesek megoszlása a jövedelemadó nagysága szerint

Adótétel	1797		1837		1840	
	fő	százalék	fő	százalék	fő	százalék
10 Ft felett	147	10,6	126	5,7	127	5,4
5-10 Ft	256	18,5	564	25,4	442	19,0
2-5 Ft	856	61,7	1407	63,3	1516	65,0
2 Ft és kevesebb	127	9,2	124	5,6	247	10,6
Összesen:	1386	100,0	2221	100,0	2332	100,0

7. tábla

A kereskedők megoszlása az átlagos jövedelemadó
nagysága szerint

Adótétel	1797		1840	
	fő	százalék	fő	százalék
10 Ft felett	147	27,3	512	28,7
5-10 Ft	195	36,2	297	16,7
2-5 Ft	182	33,7	745	41,8
2 Ft és kevesebb	15	2,8	229	12,8
Összesen:	539	100,0	1783	100,0

JEGYZETEK

1. Lásd a korabeli sajtót, Nagy Ignác és Kuthy Lajos munkáit.
2. Asztalos Miklós: Az árvíz története. In: Némethy Károly: A pest-budai árvíz 1838-ban. Bp. 1938. 126.
3. Conscriptio Animarum, Conscriptio Popularis BFL. IV. 1202/c. Intimata a. m. 7796, 8246. Adó kivetési jegyzékek. BFL. IV. 1212/d, 1202/c. Intimata a. n. 5259. A nemesek, tisztviselők számát a korabeli címtárak és statisztikai leírások alapján lehet felbecsülni.
4. Häufler, J. V.: Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest. Pest 1854.
5. A városok népességére vonatkozó adatok: A történeti statisztika forrásai /Szerk.: Kovacsics József/ Bp. 1957. 8. tábla
6. Az esztergomi egyházmegye Schematizmusai 1813-1847.
7. BFL. IV. 1202/c. Intimata a. a. 4665.
8. Bácskai Vera: A pesti Belváros háztulajdonosainak mobilitása 1733-1820. Történeti Statisztikai Évkönyv 1965/66. Bp. 1968.
9. BFL. IV. 1202/c. Intimata a. m. 7796, 8246.
10. Bácskai Vera: Pest társadalomtörténetének vizsgálata a házasságkötések alapján /1735-1830/. Tanulmányok Budapest Múltjából XXI. Bp. 1979. 65.
11. Uo. 55, 79-80, 83, 99.
12. BFL. IV. 1202/c. Intimata a. a. 4665.
13. Budapest Története III. Bp. 1975. 424.
14. Uo. 398.
15. Forradalom előtt. Buda-pesti tollrajzok, életképek Petőfi korából. Bp. é.n. 19-20.
16. BFL. IV. 1005/c. Adóösszeírások.
17. BFL. IV. 1212/d, 1202/c. Intimata a. m. 3011, 5259.
18. Ld. pl. BFL. IV. 1202/h. Relationes a. n. 4319, 4681, 6970. 1202/c. Intimata a. n. 2661, 9416
19. A kézművesműhelyek nagyságáról az árvíz körüli évekből nem rendelkezünk adatokkal, csupán az ismeretes, hogy 1828-ban a mesterek egyharmada magában, másik harmada egy legénnyel űzte mesterségét. A műhelyek 17 százalékában kettő, 8 százalékában 3 legényt alkalmaztak, ennél nagyobb számú legény csak a kézművesek 8 százalékánál volt alkalmazásban. /OL. Regnicolaris levéltár N. 26. Conscriptio regnicolaris art. VII. 1827 ordinata 1828-1832. Pest szabad királyi város összeírása/

20. Uo.
21. MTAK Ms. 4227/60.
22. Budapest Története III. 378 és kk.
23. Az 1828-ban összeírt 9971 adózó háztartásfő a nagykorú lakosságnak - a családokat leszámítva - 32,2 százalékát, a nagykorú férfiaknak 57,4 százalékát tette ki.
24. Bécsben például 1830-ban a 20 éven felüli elhaltak 81 százalékának vagyonát leltározták. Baumer, W.: Beiträge zur Sozialstruktur Wiens im Vormärz. Dissertation. Universität Wien Phil. Fak. 1968.
25. BFL. IV. 1102/y. Inventaria. 1202/cc. Testamenta et Inventaria.
26. A hagyatéki leltárak a sorrendnek megfelelően a következő jelzetek alatt találhatók: BFL. IV. 1202/cc. Test. a. n. 3045, 3124, 3368, 3014, 3276, 3120, 2965/a, 3050, 3268, 3143.
27. Ez önmagában nem mindig vezetett ilyen sikerre, példa erre Fischer Alajos asztalosmester sorsa. Felesége 1837-ben bekövetkezett halálakor 1784 forintot kitevő vagyona oroszlánrészét műhelyének berendezése és fakészlete tette ki. A leltározás során 23 gyalupadot és 10 legényágyat írtak össze és 150 forintot tett ki a legények kifizetetlen bére. Az asszony halálakor a 2000 forintos adósság meghaladta az összeírt hagyaték értékét. Mivel asszonylánya elköltözött, a 12 és 16 éves fiúgyermek és a legények ellátása miatt asszony kellett a házhoz, ezért a mester rövidesen újra megházasodott. E házasságból is fia született, aki apja 1842-ben bekövetkezett halálakor 15 hónapos volt. Az apa halálakor a hagyaték értéke 1764 forint, az adósságoké azonban már 5400 forint volt.
/BFL. IV. 1202/cc. Test. a. n. 3107, 3203./
28. BFL. 1202/cc. Test. a. n. 3383.
29. BFL. IV. 1202/cc. Test. a. n. 3296, 3119.
30. BFL. IV. 1202/cc. Test. a. n. 3133, 3364, 3088.
31. BFL. IV. 1202/cc. Test. a. n. 2946. Az 1840-ben elhalt Lauer József sebész ingóságainak értéke mindössze 204 forintot tett ki, hagyatékának értéke 23000 forint, adósságai 5700 forintra rúgtak. BFL. IV. 1202/cc. Test. a. n. 2990.
32. BFL. IV. 1202/cc. Test. a. n. 3376.
33. BFL. IV. 1202/cc. Test. a. n. 3054.
34. BFL. IV. 1202/cc. Test. a. n. 3091.
35. BFL. IV. 1202/cc. Test. a. n. 3602.

36. A pesti és budai polgárokra vonatkozó adatok: Pest polgárai 1687-1848. Buda polgárai 1687-1848. /Illyefalvi I. Lajos/ Kézirat. BFL.
37. A választott polgárok összetételéről ld. Budapest Története III. 430. Bácskai Vera: Pest társadalmi és politikai arculata 1848-ban. Tanulmányok Budapest Múltjából XIX. Bp. 1972. 318-320.
38. Uo. 302-304.
39. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelesládája. 1. Bp. 1950. 37.
40. Birányi Ákos: Irányeszmék a pest városi tisztújításhoz. Pest, 1848. 12, 14.
41. Március Tizenötödike 1848. 55. 340-341.

PEST MEGYE ÉS AZ 1838. ÉVI ÁRVÍZ

A magyarországi árvízi katasztrófák sorában az 1838-as év árvize az első helyet foglalta el a 19. század közepéig. Ehhez mérhető az esemény kortársai sem tudtak említeni. Bár jelentéseikben számtalanszor hivatkoztak az 1775-ös év pusztító árvizére, de ennek következményei összehasonlíthatatlanul kisebb súlyúak voltak 1838 márciusánál.

A természet megmutatta, hogy nem lehet büntetlenül elodázní azokat a szabályozással kapcsolatos feladatokat, amelyeket már 1804 óta folyamatosan napirenden tartottak, de amelyek az érintett megyék és földesurak érdekellentétei miatt sorra rendre megghiúsultak. A levéltári források tanulmányozása során egyértelművé vált, hogy a katasztrófa megelőzhető lett volna, ha az 1804 óta többször visszatérő Duna-szabályozás gondolata 1838-ban már nem csak papíron létezik. E terv középpontjában egy csatorna készítése állt, melyet az ún. Hármassziget átvágásával valósítottak volna meg. Ezzel párhuzamosan tervezték a soroksári Duna-ág megszüntetését is. Nagy hangsúlyt kívántak fektetni egy megfelelő töltés kiépítésére is, de mint majd látjuk ez sem valósul meg.¹

Árvízre vonatkozó levéltári adatot, a török kiűzését követően - 1719-ben - találunk először Pest megyében. Kalocsát - az egyetlen népesebb települést - öntötte el akkor a Duna vize. A kalocsai érsek 200 napszámot kért a megyétől, hogy töltést tudjon építeni, de kérelmét elutasították először a sürgős aratási munkákra való tekintettel, majd a szüreti munkák halaszthatatlanságára hivatkozással.² A megye öt évvel később hasonló módon utasítja el az érsek töltésépítést szorgalmazó kérelmét is.³

A megfelelő védőgát hiánya először a sokat emlegetett 1775-ös árvíz alkalmával mutatkozott meg, amikor is az akkorra már sűrűn benépesült pilisi és solti járásbeli falvak komoly károkat szenvedtek épületekben és terményekben egyaránt. 1779-ben hasonló erősségű áradás pusztította végig ugyanezeket a területeket.

A Helytartótanács az 1790-es évek közepén már több ízben foglalkozott az évről évre jelentkező természeti csapás elhárítási lehetőségeivel, de igyekezete nem sok visszhangra talált a megyében. Az 1796-os áradás után - az 1804. évi adatokból tudjuk - a megyét kötelezte megfelelő védgát kiépítésére, de a különböző vizsgálatokról készült jelentéseken kívül semmi említésre méltó az ügyben nem történt.

Mint az egyre gyakoribbá váló panaszokból megállapítható az egyes évek áradásai egyre inkább próbára tették az emberek anyagi teljesítőképességét. Vác, Solt, Kalocsa lakói számtalanszor kérvényezték, sürgették a gátak építését, és lakóhelyük biztonságosabb helyre telepítését, és panaszuk mindannyiszor meghallgatás és megfelelő intézkedés nélkül maradt. Így pl. Solt lakói bizottság kiküldését kérték az 1830-ban, illetve 1834-ben történt nagy áradás után, amikor is 48 óra alatt 800 házból 145 maradt épségben, a többi vagy összedőlt, vagy súlyosan megrongálódott.⁴

A kutató nem kevés csodálkozással tapasztalja, hogy az árvíz előjelei már 1837 december végén és 1838 január elején előre vetették árnyékukat, mégsem tettek megfelelő intézkedéseket. Csak kisebb erősítéseket végeztek a "váci" és a "soroksári" gáton, de ezek a feltornyosuló jégnek később nem tudtak ellenállni.

Mivel az árvíz pusztító hatása leginkább Pesten és Budán éreztette hatását, az elmúlt évtizedekben a főváros árvíz utáni állapotával, az események ismertetésével kimerítő tanulmányokban foglalkoztak.⁵ Érdemtelenül mellőzték azonban az áradás Pest megyei pusztításait, pedig az a főváros után itt volt a legnagyobb méretű. Jelen dolgozatomban erre szeretném az olvasó figyelmét fordítani.

A megye fontosabb mezővárosai kisebb-nagyobb mértékben mind szenvedtek e természeti csapástól, de nehéz napjai voltak jó néhány kisebb településnek is. Néhányat – mint majd később részletezem – pl. Monostort, Dabot, Érd-Ófalut, Csepelt az ár teljesen elpusztította és hasonló sorsra jutott Vác alsóvárosi része is.

Az áradás nem kímélte az emberek javait, így az ár által közvetlen sújtott helységeken családok százai váltak időlegesen földönfutókká. Sajnos a veszteségek mértéke nem állapítható meg pontosan. Szembe kell nézni azzal a hiányossággal, hogy a károk összeírásánál a háztartások ingó veszteségeit nem írták össze, így a kutatónak csak következtetésekre van módja a valódi károk felbecsülésére.

E rövid bevezető után térjünk rá az eseményekre. Az egykorú krónikás – a nagymarosi jegyző – így írta le annak a néhány napnak eseményét, amelynek közvetlen szemlélője volt: "... Az 1838-ik Esztendő Március 7-től 13-ikáig örökké felejthetetlen olly romlása történt Nagy Marosnak, hogy annak mását ember még csak nem is hallotta. A Visegrádi és Nagy Marosi szemközt települt két gránit sziklás bérc folyam szorulatán Dunánk fenéig türemlett jégtömege dúló zajjal kavargó vizözönével – kis Rónánkon diszesen /: de fájdalom válogból :/ épült házaikat halomra ontotta."⁶ A leírásból az áradás oka pontosan

megállapítható, valamint az is, hogy a - majd későbbiekben részletezendő - épületkárok sok helyen, - még Pesten és Budán is, - az épületek nem megfelelő építéséből, az építőanyagok rossz minőségéből adódtak. A vidéki házak szinte kizárólag vályogból készültek, így nem lehet csodálkozni, ha a víz halomra döntötte őket.

Az első árhullámok március 6-án érték el Visegrádnál a megyét. Mint a fenti leírásból kitűnik, a folyam szűk torkolatában a felduzzadt jég nem engedte a nagymennyiségű víz folyamatos továbbhaladását, és a folyó kilépett medréből. A források alapján tudjuk, hogy közel öt napig áradt a Duna ezen a szakaszon. Ezután 13-án délután apadni kezdett és a megye területén ettől kezdve apály és dagály váltakozott egészen 23-ig.

Március 13-án du. fél kettő tájban már Verőcét is elöntötte az ár. Innen 23 órai áradás után továbbvonult. Az 1799. évi itt jegyzett legmagasabb szintet három lábbal haladta túl. Vácot úgyszintén ezen a napon érte el az árvíz. Az alsóvárosi részek kerültek víz alá, és úgy nézett ki, hogy lassú apadás várható. De a folyó hozta újabb jégtömegek ismételten összetorlódtak, minek következtében március 14-én virradatra Vác alacsonyan fekvő területei áldozataivá lettek a mindent elsöprő folyamnak. A jelentések szerint az ár az 1775. évi legmagasabb vízállás jelzését négy lábbal múlta felül.⁷

Tótfalunak március 13-a a "végső kegyelemdöfést" jelentette, mivel itt az áradás szinte megszakítás nélkül február 2-a óta tartott. Estére már az egész faluban több méter magasan állt a víz, és az ár a templom nyújtotta menedéket is veszélyeztette, ezért sokan Tahiban kerestek menedéket.⁸ Monostor sem kerülte el a pusztulást. A jelentés szerint 115 ház összedűlt, csak a két templom és a paplak marad meg.⁹

Ezek után a víz feltartóztatás nélkül zúdult tovább Pest-Buda felé. "... Március 13-án volt a Duna vízállása 22'3''0'''', mely magasságnál azon nap délután megindult a jég, de tiz ölre mente után megállott, amidőn a zátonyon a Szent Gellért alatt hig víz volt."¹⁰ A kortársak azonban reménykedtek abban, hogy a város elkerüli a katasztrófát. Sokan látványosságnak tekintették, és a megfelelő óvintézkedések megtétele helyett emberek tömegei figyelték a folyam változását.

A felső dunai részeken ezekben a napokban nagymértékű olvadás indult meg. A jég beállása miatt a folyó már nem tudta ezt a vizet levezetni és az ár végül is Pest alatt tetőzött. A folyamatosan érkező víz felemelte ugyan a jégtáblák egy részét, de besodorta a soroksári Duna-ágba. A szűk szorosban a jég megrekedt és torlasz képződött. Ekkor a Duna Pestnél már 24'5''0''' volt

és a parttal egy szintben állt, illetve néhány alacsonyabban fekvő részt, valamint Óbudát már elöntötte. Március 13-án este fél nyolckor az egyre nagyobb tömegekben érkező ár áttörte a váci gátat és a hullámok akadály nélkül rátörtek Pestre. Március 15-én éjjel 11 órakor tetőzött az áradás, a mérce szerint 29'4''9''' magasságon.

A Csepel-sziget két oldalán 5-6 láb magasan állt a jég. A víz további utakat tört magának és jeges árral borította el Albertfalvát, Promontort, valamint a többi környező helységeket. A vízözön áldozatai lettek a Csepel-sziget falvai is. A Promontor alatti hidat elsöpörte a jeges ár, és a Buda felé vezető utat beborította a jég. Napokra elzárta az áradás a környék falvait a külvilágtól.¹¹

Csepel alatt másfél órára megállt a víz, kiáztatta a gátat, és másnap elöntötte a falut. Minden ház elpusztult, Ráckevén "...terhes asszonyok szabad ég alatt szültek, betegek, öregek ... padláson istállók tetején széna, szalma kazalokon, fákon ... tarthatták meg életöket, még csak segítség nem érkezett..."¹² A mindent elpusztító víz elérte Bugyi szálláskertjeit és házait. Az áradás nem kímélte Sári határának nagy részét sem, sőt az úrból pusztán "csak a majorok látszanak ki..." írják az egykorú jelentések.¹³

Március 17-én a "... Vajas töltését az árvíz meghaladván" Kalocsa háromnegyedét elöntötte. Másnapig áradt, estére apadni látszott, és 19-én hajnalban újult erővel rohamozta meg a várost, amelyik a tél eleji áradásoktól is már sokat szenvedett. Kalocsa a víz "fogságában" volt négy napon keresztül. A kortársak szerint enyhe szeles idő volt 22-én és 23-án. Az időjárás enyhülése megmozdította a jeget, ami után lassú apadás következett. Ez enyhítette a lakosok helyzetét, és lassan levonult az ár a városról. Kalocsán korábban a legmagasabb vízállást 1809-ben mérték. Ehhez képest az 1838 márciusi vízszint három lábbal volt magasabb. A korábbi mérések szerint Pest és Kalocsa közt a Duna két nap alatt "folyik le", ehhez akkor 124 óra kellett.¹⁴ Az eltelt idő alatt a solti járás dunamenti községei mind az ár pusztításainak áldozatai lettek.

Március 23-án hat órakor a Hármasszigetről a jég elmozdult és ezzel a lassú levonulással megkezdődött a folyó apadása is.¹⁵ Tulajdonképpen ezzel az áradás Pest megyei története le is zárható.

A vészterhes napok után nem kevés tennivaló akadt. Az ár általában váratlanul és nagy heveséggel zúdult a településekre, így az emberek sokszor csupán pusztá életüket tudták menteni. Megdőbbentő volt tapasztalni azt, hogy megelőző intézkedések nyomát még azokon a helyeken sem találtuk /pl. Vác, Kalocsa/, ahol az évenkénti kisebb áradások már korábban is sok gondot okoztak.

Vác Alsóváros néhány családja kiköltözött a januári kisebb áradáskor, de február közepén a víz visszahúzódása után visszaköltöztek otthonaikba. A tanács is úgy ítélte meg, hogy "...egyébíránt a Dunának kiáradt vize jelen időpontig négy lábbal szállott alább, 's így a veszély mostanságra nézve már nem létezik." S bár írásban intézkednek egy esetleges ár veszélyeinek elhárítására, ti. két ladikot helyeztetnének "veszélyeztethető tájakra", meg két "strázsát" állítanak figyelő szolgálatra, de ezek megtörténteire nem találtam adatot.¹⁶ Solt helységben is tapasztalták március elejétől a víz fokozódó emelkedését, de a tanács azt csak a "szokott mértékűnek" tartotta.

A megye februárban jelentette a Helytartótanácsnak, hogy "...Bőjtelőháva /február/ 13-án a Borrévi fordulónál Tolnán alól a két mérfölddel mult esztendei /1837. a szerz./ december 22-én Déltájban - és ugyanazon holnapi 24-én reggel, mintegy 48 órával később - a Hármasszigetnek alsó részén a Faddi görbületnél - a Duna Bé állván, a Hármasszigettől fogva egészen Budakesziig, a leuszó jégnek folyvásti összehalmozása által mind a Jégnek a múlt esztendei december utolsó és f.e. /folyó esztendő, a szerk./ január 1-ső napjain sok és hasznos esők által szaporodott vizeknek lefolyása akadályoztatván több helyeken nem csak a szántó földek és rétek elöntettek, hanem több lakosok házai részerint nyom nélkül elenyésztek, vagy összeromlottak, részerint pedig most egy oszlopokkal támasztván a jégnek és hónap olvadásával alkalmasint lakhatatlanokká váltának."¹⁷

E jelentés több szempontból is elgondolkodtató. Ha a megye már hónapokkal korábban hasonló vészhelyzetet tapasztalt, vajon mi az oka, hogy ennek ellenére semmi komolyabb intézkedést nem tett? Ez annál is furcsább, mivel a Helytartótanács - miután több megyéből értesült ezen gondokról - utasításban hívta fel az ügyben érdekelt megyék figyelmét a fokozottabb árvízvédelmi intézkedések megtételére. Így többek között Fejér és Pest megye is megkapta, hogy "... minekutána rendkívüli víz áradás miatt méltán tartani lehetne, hogy nem csak a Duna mellett fekvő Helységek ha nem más helyek is veszedelmeztenének ... az áradásnak ki tett házak trágya és homokból ideiglenesen készített töltések által biztosítassanak..."¹⁸ Az intézkedések megtételére azonban adatot nem találtam. Az embereket tehát szinte készületlenül érte az ismételten rohamozó ár.

A márciusi szomorú napok bekövetkeztekor azonban a hatóságok magatartására megváltozott. Bár maga a Megyeháza épülete is jelentősen károsodott, ennek ellenére már március 14-én egy, a Főherceg Nádotól az Országháza épületében kölcsönként helyiségben összegyűlt a megye kisgyűlése, hogy a legsürgetőbb tennivalókról határozzon.¹⁹

Utasították a szolgabírákat, hogy haladéktalanul teremtsék meg a kapcsolatot járásaik bajbajutott helységeinek vezetőivel, és naprakész jelentésekkel tájékoztassák a megye vezetőit az ottani állapotokról. A napi tennivalók azonnali intézését is szoros figyelmükbe ajánlották. /A kisgyűlés egyben tudomásul vette Gróf Lónyai János királyi biztossá való kinevezését/.

A legsürgősebb feladat mindenhol az élelem és a megfelelő ruházat nélkül maradt lakosok minél előbbi ellátása volt. A határozat szerint március 15-én körleveleket küldtek ki mindazon helységekre, amelyek megmenekültek az ártól, hogy bajbajutott embertársaikon élelemmel és minden egyéb szükséges dolgokkal segítsenek.

A felszólítás nem maradt hatás nélkül. A következő napokban - sok helyről felszólítás nélkül is - folyamatosan érkeztek az élelmiszer szállítmányok, mind Pestre és Budára, de a megye legrászorultabb helységeibe is a körrendeletet követően pedig szinte elárasztották élelemmel a rászorulókat.

Soroksár már 14-én nagyobb mennyiségű kenyeret, szalonnát, húst és zsírt kapott. Ráckeve és több az uradalomhoz tartozó más helység sok segítséget kapott a nádortól és az uradalom vezetőségétől is. 600 kenyeret és nagymennyiségű húst kaptak mindjárt az első nap. Dömsöd 700 kenyeret küldött Ráckevére, a szigetszentmiklósi és promontori éhezőknek pedig 800 kenyeret juttattak el.

Az élelmiszerek nagy része Pestre érkezett, és néhány jelentés tüntette csak fel, hogy az egyes megyebeli helységek ezekből mennyit kaptak, de az élelmiszerek óriási mennyiségére idézzünk néhány példát. Március 16-án közel 1000 darab kenyeret, 60 tábla szalonnát, egy dézsa túrót, 10 font burgonyát és "egyéb" élelmet jegyeztek fel. A következő napon már több mint 2000 kenyeret, 130 font túrót, 400 font húst, és nagy mennyiségű főzelékfélét /babot, borsót, lencsét/ írtak össze. Március 18-án szintén 2000 db kenyeret és nagy mennyiségű húst és szalonnát küldtek az egyes helységek, kiemelten Nagykőrös, Cegléd, Alberti, Kecskemét. De számtalan küldemény érkezett az árvíz által kevésbé sújtott helységek részéről is. Természetbeni adományok a közeli megyékből is érkeztek. Így pl. Fejér megye "nagy számú szekér" kenyeret, lisztet, főzelékfélét küldött a Pest környéki károsultaknak.²⁰

Az élelemmel teli szekerek március 25-ig folyamatosan jöttek. Az azonnal felhasználandó élelmek annyira felszaporodtak, hogy március 21-én Dubraviczky Simon alispán oda utasítja a szolgabírákat, hogy figyelmeztessék a községek bírait az élelmiszerek küldésének megállítására. Kérte, hogy a további segítséget inkább pénzadomány formájában adják a rászorulóknak.²¹

A főherceg nádor az adományozás jó példájával megnyitotta a sort, amit több földesúr, egyházi méltóság és a tehetősebb polgárok is követtek. Így pl. az egri érsek, a Kubinyi és Fölváry családok, Gr. Károlyi István, Szalay Miklós ceglédi haszonbérelő stb.²²

A kutatások során kevés adatot találtam az ingó eszközök gyűjtésére, valamint ruhaneműek adományozására. Természetesen nem zárható ki az sem, hogy a központi gyűjtés megkerülésével kaphattak ilyen jellegű adományokat is azok, akik szinte mindenüket elvesztették. Ruházati cikkek adományozására csak szórvány adataink vannak. Így pl. áprilisban Grabóvszky Athanáz 50 darab kész szoknyát ajánlott fel a solti járásbeli asszonyok és lányok számára, egyenlő kiosztásban.²³ Brayer Izsák pesti zsidó kereskedő 200 rőf fehér és 426 rőf festett vásznat, valamint 240 rőf barhentet ajánl fel a tassi és apostagi rászorulóknak oly feltétellel, hogy fele a zsidóké, fele a keresztényeké legyen.²⁴

Számtalan adományozó a felajánlott természetbeli élelem eladásából származó pénzt adja az ínségre jutottaknak. Az egri főkáptalan pl. 100 pozsonyi mérő búza árát, Tahy Károly birtokos hasonlóképpen.²⁵ Június 7-én 260 üveg tokaji bor kerül kalapács alá árverésen. A bevétel - 83 Ft és 40 kr. ezüst - a megyei károsultak fölsegélyezésére fordítódott.²⁶

Püspök - és Káptalan Vác rászorulóit jelentős összegű pénzadományt, valamint - házaik minél előbbi helyrehozatalához - 80.000 db téglát kaptak a püspöki uradalomtól. "Verőcei alattvalóinak" 20.000 darab téglát küldetett a püspök.²⁷

A kalocsai érsek az árvíz által leginkább sújtott Hajós, Nádudvar, Miske és Foktő lakói közt 5000 váltó Ft-ot osztatott szét, valamint - a legszegényebbeknek - elengedte az évi robotjukat. Néhány családnak, akik mindenüket elvesztették az évi - ezüstpénzben fizetendő adójukat is - elengedte. Júniusban a dusnoki, uszódi, szentbenedeki, valamint laki családoknak - akiknek összedőltek házai - lakásaik újjáépítéséhez téglát és fát ajánlott fel.²⁸

Endrédy Gábor csővári közbirtokos, aki téгла- és mészégetéssel foglalkozott, jó üzleti érzékkel felismerte a nagy lehetőséget. Kedvező hitel és fizetési feltételekkel téгла és mész szállítását ajánlotta fel, különösen Pest és Buda lakói számára.²⁹ Valószínűsíthető azonban, hogy a falvak nagy részénél - különösen ahol nem kaptak természetbeni segítséget - az emberek a jóval olcsóbb, vályog építésű házakat építették újra, annak ellenére, hogy a házak nagymértékű pusztulásának éppen ez volt az oka.

Az árvízkárosultak pillanatnyi felsegélyezésén túl szükség volt szélesebb körű támogatásra is. A főherceg nádor országgszerte "Aláírási íveket" bocsájtott ki "azon gyászos következmények enyhítésére, melyeket a Duna eddig nem látott árja Pesten és Budán 's 'a folyam partjain fekvő több helységben tett pusztítások által okozott...". Az adományok gyűjtésére "felelős Választottságot" neveztek ki, amely "egy elnökből, egy Pest vármegyei, egy Buda 's egy Pest városi személyből /kik mindnyájan Nádor Ő Cs.K. Főhercegsége által fognak kineveztetni/, továbbá 'a pesti és budai asszony-egyesületek két titoknokából és hét..." később választandó személyből állt.³⁰

Március 20-án a Helytartótanács Pest megyét is felszólította levélben az adakozásra Pest és Buda lakói számára. A megye vezetői nehéz helyzetbe kerültek, hiszen sok segítséget kaptak egyébként a Tanácstól, de most végül is a kérést elutasították. "... A Duna árjának ezen évben hallatlan magassága és kiterjedése nem csak a két városban hanem a Pest, Pilisi és Solthyi, valamint a Váczi járásokban is rémitő pusztításokat okozván, számtalan lakosoknak verejtékkal és hosszas fáradozással szerzett javait elrablotta, sőt több helységeket csak nem egészen elpusztított, ezen köznyomorúságban az elpusztult Lakosoknak nem csak pillanatnyi szükségükről, hanem további jövőendőbeli sorsokról is szükséges gondoskodni, hogy azok, akik életüket az árvíz veszedelmétől kiragadni szerencsének valának az inség és nyomoruság áldozatván ne legyenek."³¹

Lássuk tehát mit tett a megye ezen "megható", gondoskodó vélemény után? A károk összeírására a megyében egy deputációt neveztek ki.. Ennek feladata volt, hogy összeírja a károkat, azon kérdőpontok alapján, amelyeket "előlegesen" össze kellett állítaniok. Itt zsinórmértékül a kárvallottak - önkéntességi alapon történő - kárbevallása volt. Meg kellett tudniok, hány gyermeke volt a károsultnak, tehetős volt-e, mennyit tudott megmenteni javaiból, hány háza volt, igyekvő, szorgalmatos gazda volt-e? Az adatokat részben az összeírtaktól, részben a szomszédoktól, valamint a helység vezetőitől kellett beszerezni. A tehetősök nevét fel lehetett venni a jegyzékbe, de a pénz kiosztásánál nem lehetett figyelembe venni őket. A kártérítés kiosztásának elsődleges szempontja volt, hogy a károsult "Önön erejéből" tud-e magán segíteni.³²

A pénzbeni adományoknak két csoportját lehetett meghatározni. Az egyik a személyeknek, ill. helységeknél szóló juttatás. Ezeket a megye - határozat alapján - külön kezelte, és rögtön az illetékes szolgabírához juttatta el szétosztásra. Albertfalva pl. 60 pesti mérő rozsot kapott, az élelmiszersegélyen túl "... esmételten átutazó asszonyság 15 pengő forintokat adott" ugyanitt.³³

Monostor, Óbuda, Bogdány, Tótfalu és Visegrád a főherceg nádortól többször pénzsegélyt kapott. Tököl, Ráckeve, Promontor pedig a ráckevei uradalomtól kapott némi pénz és természetbeni segélyeket.

A megye vezetői úgy határoztak, hogy ezeket a külön pénzzadományokat nem szabad beszámítani az egységes kárrendezéséskor, mert az nem volna méltányos. E kárrendezés alkalmával a károsultakat három osztályba sorolták. Az elsőbe kerültek azok, akik mindenüket elvesztették és nem rendelkeztek saját tartalékokkal az újra kezdéshez. A másodikba a valamivel jobb anyagi körülmények közt élők kerültek. Itt általában szempont volt az, hogy van-e szőlője. A harmadik csoportba kerültek azok, akik saját erejükből is "talpra tudtak állni".

Az összesen befolyt 69.574 pengő forintot a Deputációnak 1.517.322 p.Ft. kárra kellett kiosztania. A minimált kártérítés megállapítása után /ez $2^{30}/40$ xr. volt/ utolsó csoportba tartozók 1 pFt kár után $1^{15}/40$ xr.-t, a második 2 xr.-t és a legrászorultabbak között a fennmaradó összeget osztották ki. Ennek értelmében lássuk az egyes járáások kárait és az utána kifizetett összeget:

Pesti járás	12882 Ft. 24xr. kára után	590 Ft. 26xr.-t
Pilisi "	1.104416 Ft kára után	50.619 Ft. 5xr.-t
Solti "	354114 Ft kára után	16.230 Ft.-ot
Váci "	45908 Ft kára után	2.104 Ft 9xr.-t

kapott kártérítésként, melly összeget a járási szolgabírák osztották ki a fentiek szerint az összeírtak közt.³⁴

A számokból megállapítható, hogy a legnagyobb kár a pilisi járásbeli helységekben következett be. A kártérítési összegekből viszont az is kitetszik, hogy a központi keretektől bizony csekély összeget tudtak csak a rászorulóknak juttatni. A kárvallottak szinte csak jelképes kártérítést kaptak. Sajnos kis számú adat áll rendelkezésre annak megállapítására, hogy máskor milyen kártérítés volt szokásban. Némi támpontot nyújthat egy 1803-ban készült tűz- és vízkár szabályozási utasítás. Ebben - egyéb kitételek mellett - a kár mértékének 5 %-át adhatják a károsultnak kártérítés címén.³⁵

Nézzük most meg közelebbről, hogy milyen károkat kellett ebből a jelképes juttatásokból "helyre hozni". Viszonylag korai és részletes jelentések állnak rendelkezésre ennek bemutatására. Március 18-án és 19-én már kap a megye jelentést az árvíz sújtotta helységekből. Így pl. Monostoron 118 ház és 75 istálló dőlt össze. Csepelen 152 ház közül 4 maradt épen, továbbá 105 istálló és a középületek is összedőltek./E pusztítás hatására a falut - közmegegyezéssel - biztonságosabb helyre telepítették./ Szigetszentmiklóson 152 ház teljesen ledőlt, úgyszintén a községháza és a tanító háza is. 164 súlyosan megrongálódott,

és nem sok hiányzott ezeknél sem az összeomláshoz. Tétényben 223 ház közül 68 összedőlt, 153 omladozott a jelentés keltekor, Tótfaluban 161 ház semmivé vált meg és a gazdasági épületek is hasonló sorsra jutottak. Makádon 178 ház vált a víz martalékává, tartozékaival együtt. Az árvíz során ez a helység szenvedett a legtöbbet, hiszen napokig nem tudták megközelíteni az összetorlódtott jégtáblák miatt. Még élelmet sem tudtak eljuttatni, mert nem volt csónakos, aki vállalta volna az utat.

Szigetbecsén a 74 házból 34 omlott össze, Ráckevén a 700-ból 400 lett a víz áldozata. Szigetcsépen Fartner Sebestyén jegyző jelentése szerint 97 ház és 70 karám "veszett el". Itt jelezték a jelentős állatpusztulást is. Máshol nem tértek ki rá.³⁶ Erd-Ófalut és Adonyt szinte teljesen elpusztította az ár. A károsultaknak mindenét elvitte a víz. A földesúr ezért egy évi adójukat elengedte. /Sajnos a veszteségek megállapításához ezen sommás adatokon kívül egyéb adat nem maradt fenn./³⁷

Tar Mihály - Dömsöd községbírája - jelentése szerint Dabra és Dömsödre több oldalról zúdult a víz, megmenteni semmit sem tudtak, védekezni sem volt módjuk. Állataik nagy része elpusztult. Épületekben és gazdasági eszközökben rajtuk kívül - a solti járásban - a legtöbb kárt még Akasztó, Dunavecse, Solt, Kalocsa és Szalk-Szentmárton szenvedte. /Lásd az 1. mellékletet./ A járásra vonatkozó jelentések nem maradtak meg, így csak a kártabellák összefoglaló adatai nyújtanak képet a károk nagyságáról.

Párniczky Eduárd - váci járási szolgabíró - megrázó képet fest a váci alsóváros pusztulásáról. 205 ház teljesen elpusztult, az emberek pusztán életükön kívül semmit sem tudtak megmenteni.³⁸ Mint egyedi esetet szeretnénk kiemelni jelentéséből az akkor "Uj-Pestnek" nevezett részen összeírt Miltenberger Márton sefőző esetét, akinek az ottani helységben összeírt épületén kívül a "Király utcában" lévő házát is elvitte a víz. De szerencsétlenségét növelte az a tény is, hogy a korábbi, Szentedrén eladott házát is elvitte a víz. A vevők viszont vételáruk hátralékait - maguk is nehéz helyzetbe kerültek - nem tudták tovább fizetni.³⁹

Legkevésbé károsodott a Pesti járás. Bugyi községben 11 ház szenvedett kárt, köztük a kovácműhely. A Tabella szerint 510 ezüst forint értékű kár keletkezett, ezért 23 p. Ft kárpótlást kaptak. A helység lakói viszonylag tehetősek voltak, mert az összeírtaknál a megjegyzés rovat szerint "önön erejéből segíthet magán" megállapítás szerepelt. A Peregen összeírt 75 jobbágy és 35 zsellér család közt sok volt a szegény sorsú. 5842 pFt. kárukra 274 pFt. kártérítést kaptak. Majosházán szintén módosabb családok kerültek összeírásra.

2907 pFt kárt írtak össze, de a megjegyzés rovat tanúsága szerint mindegyik "tehetségéből" is rendbe tudta szedni gazdaságát.⁴⁰ Az Áporkán és Harasztin - csekélyebb károsultaknál is - hasonló bejegyzések szerepeltek.

Az épületekben, gazdasági eszközökben és ingó javakban keletkezett károkon kívül nagyon jelentős károk keletkeztek a szántóföldeken és réteken, amely veszteségek súlyosan befolyásolták a megye egész évi gabona és takarmány termését, így azok helyrehozatala sürgető munkaként jelentkezett. A jelentésekben sűrűn fordult elő, hogy a földek állapota olyan, hogy egész évben mocsaras marad. "...egyéberánt 'a Kaszálók, 's Legelők nagyobbbrészt mindenütt még most is víz alatt vagynak, sok helyeken bizonyosan az idén sem fognak a Vizek leapadni..." Ilyennek ítélik Jankovits Miklós vadasi pusztáját, valamint Kunszentmiklós, Fülöpszállás és Szabadszállás határát, amelyeket az agyagosí gátszakadáskor öntött el a víz.⁴¹

Hasonlóan nehéz helyzetben voltak a szigetségbeli lakosok is. Őszi vetésű földjeikből a víz kinyomta a magokat. A szolgabíró jelentése szerint a "szokott módon" történő vízlecsapolás most nem elég, ezért a megye kiküldte Zlinszky László és Csontos Lajos "vizi mérnököket, hogy a helyszínen győződjenek meg a szántó földek állapotjáról..." és onnan addig vissza nem térhettek, amíg megnyugtatóan nem rendezték el a rájuk bízott feladatot.⁴²

A megye számtalan felhívással fordult a községek bíráihoz, hogy a földeken a munkát különösen szorgalmazzák, amint lehet, és erre hívták fel az uradalmak és földesurak figyelmét is. Kérték őket, hogy ott, ahol szükséges, vetőmag kölcsönzéssel is tegyék lehetővé a munkák mielőbbi megkezdését, és a szántóföldek újra vetését.

A károk összegezéseként szeretnénk még egyszer hangsúlyozni, hogy a kapott kártérítés nemcsak hogy a hivatalosan összeírt veszteségeket nem fedezte, hanem nyitott kérdés maradt az is, hogy miből pótolhatják az emberek megsemmisült ingó értékeiket. Sajnálatosan ezeket - mint már említettem - nem írták hivatalosan össze, így e károk mértékére csak becsléseink lehetnek. A bogdányi és visegrádi kárösszeírók készítettek néhány személy esetében olyan jegyzéket is, amelyekből némi felvilágosítást kaphatunk a bútorok és egyéb háztartási eszközök veszteségeiről, valamint ezek értékéről.

A bogdányi jegyzőnek egy "...nagy Garderob diófából, politurozott almárium..." becsára /conv. pénzben/ 30 Ft. Egy diófa nagy asztal 12 Ft, "... egész konyhaeszközök vasból, czinbül, tányérok, fazekakból" 20 Ft. 16xr. 12 akó vasabroncsos hordó, 1798-as évjáratú fehér borral 51 Ft. Hat mérő árpa 6 Ft. 8 zsák kenyér liszt 22 Ft. 30xr. Valamivel többre értékelték a visegrádi Nothaft György hasonló bútorait.⁴³ Az élet normalizálódásának jele volt, hogy az emberek kezdték elvesztett értékeiket keresni. Igen érzékeny veszte-

ség érte azokat a mesterembereket, akik nagy tételben tároltak fát telepelyeiken. Sorban érkeztek a panaszos levelek a megyéhez, melyekben ezen jogos tulajdonukat követelték vissza azoktól a helységektől, ahol ezeket partra vetette a víz, de megtalálóiik vonakodtak visszaadni azt. A megye ezt az áldatlan állapotot igyekezett rendezni akkor, amikor utasították a községek előljáróit, hogy az ilyen megtalált fákat, - de egyéb eszközöket is - gyűjtsék össze, és tudassák ezt a szolgabírákkal.

Abban az esetben, ha gazdáik a fákat megkülönböztető jelekkel tárolták, egyszerűbb volt a helyzet, mivel igazolt tulajdonosaik visszakaphatták. Így volt pl. azokban az esetekben, amikor a solti részekre lesodort rönköket visszakapták pesti tulajdonosaik.⁴⁴ Nem volt szerencsájük viszont a bogdányi előljáróknak, akik a dunakeszieket perelték "sok öl fáik miatt" amit az "Oskola ház építéséhez" szántak, de a víz elvitte.⁴⁵ Az áradás által elsodort egyéb talált tárgyak sorsáról nincs adatunk. Feltételezhető, hogy megtalálóiik hasznosították azokat.

A kárösszeírásokkal végezve döntött a megye az adócsökkentéssel kapcsolatos kérdésekről. Számtalan helység kérvényezte rovásai számának mérséklését. Így pl. a szentendrei szőlőtulajdonosok folyamodtak ezen kéréssel a megyéhez.⁴⁶ Püspök- és Káptalan Vác lakói hasonló esedező levelet juttattak el az alispánhoz.⁴⁷ Adójuk elengedését szorgalmazták az árvíz által nem érintett zsámbéki, töki, perbáli, tinnyi, budakeszi, pátyi és budaörsi tanácsok is, különböző indokokra hivatkozva.⁴⁸ Az érdi károsultaknak kérelmükre a háziadót el is engedték.⁴⁹ A sok panaszos levél minden esetre arra készítette a megyét, hogy a rovások megállapított számát vizsgálják felül /2. táblázat/. Megállapítható azonban, hogy a károkhoz képest töredék az az adócsökkentés, amit az adózók remélhettek.

A károk helyreállításával, valamint a vetések pótlásával egyidőben nem kevésbé fontos feladat volt a tönkrement gátak helyreállítása, illetve újak építése. Gr. Lónyay János királyi biztos már március 24-én levelet írt Pest megye alispánjához, melyben tájékoztatta, hogy az ez irányú munkálatok vezetésével megbízták Vásárhelyi Pál vízmérnököt. Utasította továbbá a megyét, hogy minden segítséget és támogatást adjon meg, valamint biztosítsa a szükséges munkáskezet.⁵⁰ A válaszban Dubraviczky alispán olyan feltétellel tett erre ígéretet, hogy a vetés ideje alatt az embereket és a szekereket nem vihetik el.

Májusban már folynak töltésépítési munkálatok. A megye azonban nem tudja egyedül vállalni mindenhol a töltések helyreállítását. Kérte ezért a nádort, aki egyben jászkun kapitány is volt, hogy utasítsa a kerületet a munkálatokhoz való anyagi és munkával való hozzájárulásra. A megye ezzel kapcsolatban szemrehányóan említi, hogy a gátszakadás éppen ott történt, ahol a Jászkun kerületnek már korábban is meg kellett volna erősítenie a gátat, mely munkák - valószínűleg - nem a kívánalmaknak megfelelően készültek el, és ez sok tragédiát okozott.⁵¹ A megye és a kerület között azonban még novemberben sem jött létre megegyezés a hozzájárulás mértékéről, bár az idő rosszra fordulásra sürgette a gátak megfelelő elkészítését.⁵² A solti közbiztosok szintén kérelmezték azt, hogy minél előbb megnyugtató módon készüljön el a gát.⁵³ A munkálatok azonban minden szorgalmazás ellenére sem haladtak a kívánatos ütemben.

Az újjáépítési munkákon belül külön kérdéskör volt az, hogy mi történjék a teljesen elpusztult településekkel.

Dab előljárói kérték, hogy "rendezettebb és biztonságosabb" helyen építhessék újjá házaikat. Kérelmükre nem történt intézkedés, így 1839-ben ismételt kérelemmel fordultak a megyéhez ügyük támogatása érdekében. "...A rendkívüli árvíz nagyobb részint minden épületteinket semmivé tévén elpusztult épületeik helyett újabbakat építeni kényszerítettnek, hogy mind a Helységek rendezettebben építődjön, mind pedig magokat a veszélytől ... jobban és könnyebben védelmezthessék kérik helységek fekvését újabb reguláció alá vétetni..."⁵⁴ Az iratok tanúsága szerint ez akkor megtörtént.

Csepel átköltöztetéséről - az uradalommal történő egyeztetés után - jóváhagyólag rendelkezett a megye 1838. aug. 27-én.⁵⁵ A falut az uradalom által kijelölt helyen kellett újjáépíteni, és mindenki kötelezve volt az odaköltözésre.

Nem járt hasonló sikerrel Káptalan-Vác Burgundiának nevezett részének új helyre való kijelölése. A Püspök és a Káptalan évtizedek óta tartó "harca" nem tette lehetővé biztonságosabb hely kijelölését, bár az ott élők hosszú évek során többször kérvényezték ezt. Most a megyéhez fordultak panaszukkal. Hivatkoztak arra is, hogy a Duna évenkénti kiöntései anyagilag igen megterheltek őket, és kérték a közbenjárást. Mivel a telkekért járó kárpótlás földekről a két uradalom nem tudott megegyezni, a lakók a régi helyeken építették újjá hajlékaikat.⁵⁶

Láthatjuk tehát, hogy a veszély elmúltával igen felemás módon rendeződött az egyes helységek és emberek sorsa. A helyi igazgatás már akkor kezdte feledni, hogy milyen sorscsapás érte a megyét, amikor a külföldi a részvét jegyében még folyamatosan küldte adományait. Természetesen a legtöbbet ebből a főváros kapta, de számtalan adomány érkezett Pest megye részére is. Érkeztek adományok Csehországból, Galíciából, az osztrák és német tartományokból. Jött segítség a távoli területekről is, így pl. Skóciából, Hollandiából, Dániából, a Yorki grófságból stb.

A segítőkészségnek egyéb jelei és módjai is voltak. Néhányat jelentőségénél fogva szeretnék kiemelni. Heckenast Gusztáv könyvtáros és könyvkereskedő árvízkárok okozta veszteségeinek enyhítésére meghirdette a "Budapesti Árvízkönyv"-et, melyben a kor legjelesebb tollforgatói írtak. (Többek között: Bajza József, Czuczor Gergely, Fáy András, Garay János, Kölcsey Ferenc, Schedl /Toldi/ Ferenc, Vörösmarty Mihály.)⁵⁷ Balásfalvi Orosz József az árvizek történetét ismertető művet kívánt megjelentetni. A szerző a kiadvány árusításából befolyt összeget segélyezési célokra kívánta fordítani.⁵⁸

A rászorulókon való segítség másik nemes példája volt a különböző rendezvények bevételeinek felajánlása. Így pl. Vácon június 10-én tartott "Külföldiek" c. színmű bevételeit, valamint az utána megrendezett táncmulatság hasznát is a megye károsultjainak ajánlották.⁵⁹ Frankenburg Adolf "Humorista" június 2-án tartott felolvasásán a résztvevők részvételi díját ajánlotta fel hasonló célokra.⁶⁰ Ezen nemes felajánlást a megye kellő udvariassággal köszönte meg, megemlékezve a nádor ismételt kegyes külön adományáról is. "...Nádor Ispány Fő Császári és Királyi Fő Hercegsége, ezen megye örökös Főispánja, ki-nek mindenre ható gondoskodása már eddig is annyiakat ragadt ki a kétségbeesés örvényéből, itt is első lévén az ügy pártolásában fenséges személye részéről 100 pFt-okat méltóztatott ... átadni. Egyébiránt tellyes mértékben méltá-nyolván az egybe gyűlt Rende Frankenburg Adolf dicséretes tettét, mi szerént semmi más, mind egyedül a nyomorultak segítésére keblében égő Nemes vágy kielégítésére ... semmit el nem mulasztott, mi a fentebb érintett előadást érdekessé tehetné..." A fentiekhez hasonlóan a megye más levelében is hála szavait fejezte ki a nádornak, hogy jó példájával másokat is adakozásra, önzetlen segítségre buzdított. Megemlékeztek arról is, hogy a nehéz napokban saját magát sem kímélve, naponta járt Pest és Buda közt, sőt a mentésben is tevékenyen részt vett.

Más megyékből is érkeztek Pest megye számára olyan felhívások, hogy az árvíz napjaiban különösen helytállt személyeknek nevét és tetteit méltóképpen örökítsék meg. Ilyen köszönetnyilvánításról Bihar megye is küld tájékoztatást.⁶¹ Pest megye - saját kebeléből - kiemelte Eckstein Adolf ügyész nevét, és hálájának kifejezéseként a "nemesek soraiba való felvételét" terjesztette javaslatként az uralkodó elé. Hangsúlyozták, hogy a legnehezebb napokban "... nem törődve a veszéllyel segített embertársainak, s mind kirendelt biztos mindent megtett a szerencsétlen emberek sorsának enyhítésén."⁶²

A számos köszönő szó és elismerés mellett sok panasz is felmerült azon "kilengések" ellen, amelyek főleg Pesten és Budán történtek a nehéz napokban. Sokan "hullarablók" módján jártak hajóikkal és összeszedték azon szerencsétlen emberek értékesebb javait, amelyeket ők maguk - életüket mentve - nem tudtak magukkal vinni. Már március 15-én határozatot hoztak a küldöttségi ülésen, melyben a legszigorúbb intézkedéseket helyezték kilátásba azok ellen, akik hajóikat nem a mentésre használják. A büntetés azokra is kiterjedt, akik kihasználva az emberek nehéz helyzetét, "...felebarátaiknak inségeiket még nagyobb inséggel terhelni 's Ő rajtok életeiknek megmentéséért zsarolásokat elkövetni, mint már eddig is tapasztaltatott, ne merészeljenek..."⁶³ A ráckevei községi bíró is panaszolta, hogy a lisztszállítás és a kenyérsütés "...néhány lakosok nyerekedni vágyása miatt akadályt szenved..."⁶⁴ Mint a forrásokból kitűnt, ezekhez hasonló jelenségek azonban csak szórványosan fordultak elő.

Jóval nagyobb - és nehezebben szabályozható - gondot jelentett viszont a megye vezetői számára a termények és élelmiszerek, valamint a különböző ipari tevékenységet folytatók munkabérének hirtelen emelkedését meggátolni, ill. szabályozni. A feltáró munka során nagy gondot okozott, hogy nem találtam kellő számú adatot az ár- és bérvizonyok megyei alakulására a kérdéses időszakban. Csak közvetett adataink vannak arra, hogy az építkezések váratlan nagy száma miatt a kőműves és ács munkabérek ára jelentősen megnövekedett. A fenti munkák nagy kereslete miatt ..." a kőműves munkánk bére mód nélkül fel lévén rúgtatva..." a megye elhatározta, hogy kikéri a katonaságtól az itt szolgáló - utolsó éves - kőműveseket és ácsokat, - ideiglenes elbocsájtásra - ezzel is növelné a konkurenciát."⁶⁵ Kérték továbbá Pest és Buda város tanácsait, hogy a kialakult helyzetre való tekintettel limitálja ezen munkák bérét.⁶⁶

Saját hatáskörben a megye szigorú intézkedéseket kívánt fogantatosítani azok ellen, akik a nehéz helyzetet kihasználva "... szerfelett magas árakat kérnének." /A források hallgatnak ezen magas árakról./ Ugyanakkor a hivatalos limitáció a kőműves-pallér napi bérét /reggel 6-tól este 6-ig/ 1 pFt-ban, a legényét 48 pxr-ben, a mészkeverőnek 20 pxr.-ben állapították meg. Az ácsok bérét nem limitálták. Változatlanul hagyták /az előző évihez képest/ a mezőgazdasági munkáknál alkalmazott napszámosok bérét. Az 1839-es - hivatalos - limitáció bérei szintén változatlanok 1838-hoz képest, kivéve a pallér napi bérét, amit 45 pxr-ral magasabb összegben állapítottak meg.⁶⁷

Nem emelkedtek - a rendelkezésre álló források szerint - a házak árai. Váci adás-vételi szerződések adatai alapján a nyári hónapokban 125-300 váltó ft. közötti összegért keltek el a házak.⁶⁸ Természetesen figyelembe kell venni, hogy állapotukról, építésükről nincs adatunk. /Hnagsúlyozni kívánom, hogy a pesti és budai árakkal sem lehet összevetni, mivel teljesen más körülmények határozták meg a két város épület árait./

A munkadíjak alakulására szintén egy váci példát tudunk hozni. 1838 szeptemberében a "Felsővárosi Nemzeti Oskola igazítási munkáira" a prefektus kőműves munkára 26 Ft-ot, cserepezésre 23 Ft-ot, ács munkára 18 Ft-ot, asztalosnak 1 Ft-ot, lakatosnak 9 Ft-ot és az üvegesnek 1 ft-ot fizetett ki ezüst pénzben.⁶⁹

Más volt a helyzet a mezőgazdasági terményekkel és az állatokkal. Előljáróban megszeretném jegyezni, hogy eddigi kutatások állása szerint a XIX. század elején még az árak és bérek "együttlmozgásáról" nem beszélhetünk. A kor két legfontosabb kiviteli cikkének a gabonának és az állatnak ára első sorban az európai háborúktól, továbbá az egyes évek természeti viszonyaitól, valamint az állatokat pusztító járványoktól függött. Az áraiknak "ezen függőségi" viszonya még tárgyalt korszakunkban is fennáll.

Összehasonlító adatok alapján megállapíthatjuk /lásd a 3. sz. táblázatot/, hogy a hús és az állati eredetű termékek /faggyú, gyertya/, valamint a gabonafélék árai az 1838-at megelőző, majd azt követő évekhez viszonyítva 1838-ban a legalacsonyabb. Állításunk bizonyítására táblázatba szedtük a legfontosabb állati termékek, valamint a gabonafélék közül a liszt és a zab, valamint a kukorica ármozgását 1837. június - 1838.dec. közötti időszakból. Az adatok a pesti hetipiacok áraira korlátozódnak, mivel más helységekből nincsenek rendszeres - összehasonlító - adatok.

A táblázatból egyrészt kitűnik, hogy az árvíz által meghatározott időszakunkban /1838. március és július között/ a gabonaneműek ára 2-szer, ill. 2 1/2-szer alacsonyabb, mint azt megelőző, és az azt követő években. Figyelemre méltó ez a nagymértékű árcsökkenés. Magyarázatát abban látom, hogy ebben a néhány hónapban - a felhívások hatására - olyan mennyiségű áru érkezett Pest, és a környező mezővárosok piacaira, ami "kikényszerítette" az árak csökkenését.

A gabonaneműek árainál 1838 viszonylatában a folyamatosan többé-kevésbé egyenletes ár tapasztalható, a betakarítás utáni átmeneti árcsökkenéssel nem találkozunk. Ennek magyarázatát egyértelműen az 1837-38-as tél kedvezőtlen alakulásában, valamint az áradások okozta károkból találhatjuk. Bármennyire is szorgalmazták a vetések megismétlését, az 1838-as év termése a vártnál jóval kevesebb lehetett.

Hasonlót tapasztaltunk a különböző minőségű lisztek árainak alakulásakor. /Lásd a 4. táblát./ Mint az adatokból látható az 1838. januári igen alacsony ár mintegy 25 százalékos átmeneti növekedést mutat április elejére. Két héten belül azonban 10 százalékot csökken. Ez részben magyarázható a nagymennyiségű gabonafelhozattal, valamint az átmenetileg leállt hajómalmok újra üzembe állásával. A hátralévő hónapokban, sőt a további években is a liszt árának emelkedését tapasztaljuk, ez azonban "beleillik" az 1825 óta tartó folyamatosan emelkedő irányzatba.

Mi volt a helyzet az ún. "főzelékfélék" áraival? Az ide sorolható: bab, borsó, lencse árváltozásait az 5. táblán követjük. A számokból megállapítható, hogy az 1837-es termés alapján - 1837 szeptemberében - az előző árakhoz képest a bab ára 50 százalékkal, a borsó és a lencse ára 25-25 százalékkal csökkent. 1838 első három hónapjában kb. 10 százalék áremelkedés tapasztalható. Áprilisban azonban ugyanilyen százalékkal csökkennek az árak, ami szintén a kínálat hirtelen növekedésének tudható be. Az 1838-as év második felétől ismét a folyamatos áremelkedés tapasztalható.

Szólni kell még a húсарак alakulásáról. Itt már jóval ellentmondásosabb a helyzet. Az élő marha eladási ára függött a belőle nyerhető hús és faggyú arányától, de az állat korától is, mert ha nagyon öreg volt, akkor csak a "bőr árán" kelt el. Az "ideális" vágó marhából 480-490 font húst, és 80-100 font faggyút tudtak nyerni. A hús ára fontonként 1837 dec. - 1838 májusa között 13-14 /váltó/ krajcár között mozgott.

A húсарak alakulásához találtam összehasonlító adatokat is. Így ugyanezen időszakban a nagykátai piacon 11,5, a nagykőrösön 10,6, a kecskeméti hetivásáron 11,5, a cegléden 10,5 krajcár egy font marhahús ára.⁷⁰ További összehasonlítási lehetőségként idevettük néhány más - környező - megye hivatalos /limitált/ árát. Így a jászkun terület Kisasszonyhavi /augusztus/ limitálása szerint 1 font marhahús 11xr, a faggyú a "bevett szokás szerint" ennek kétszerese. A Nógrád megyei Szent István havi /június/ árszabás szerint 10xr., de kiemelt helyeken 17xr. /pl. a nagyobb helységeken, ill. a katonaságnak/, a faggyút 22xr-ban állapították meg. Hont megye, helységtől függően 10-12xr. között állapítja meg a marhahús fontjának az árát. Heves megye, árszabása a legalacsonyabb. Itt helységtől függően 9-10xr. az ár.⁷¹ Az adatokból megállapítható tehát, hogy magyarországi viszonylatban a pesti piac a legdrágább, itt volt leginkább érdemes eladni az állatokat. /Csak a bécsi piac árai magasabbak, ahol 20 krajcár volt egy font marhahús./

A pesti és budai mészárosok azonban még a viszonylag magas húсарakkal sem voltak megelégedve. Panaszaikat 1838 májusában és júniusában még fokozták és számos kérvényben kérték a megyét a limitált árak felemelésére. Hivatkoztak arra, hogy "... a rendkívüli vízár által, mellyben az egész városi lakosság szenvedett mi is felette megkárosodtunk, és házaik, mellyek többnyire a külvárosokban helyeztetve vannak, hol egészen ledültek, hol tetemesen megromgáltattak."⁷²

A pilisi járásbéli mészárosok sem maradtak el panaszaikkal városi kollégáiktól, sőt még továbbmentek. Ők az "élő állat" magas árára, valamint betegségben és fertőző "nyavalyákban" való állatpuszulások miatt is kérik a húсарának emelését.⁷³

Mint már az előbbiekben jeleztem, a húсарának emeltetése összefüggött a faggyú, a szappan és a gyertya árváltozásaival. Ez utóbbiak ára - függetlenül az árvíztől - nagymértékben csökkent. Ennek okát a mészárosok abban látták, hogy ez időben a gyertya használatát - főleg a "nagyházaknál" - kiszorította a lámpa, a fel nem használt faggyút így olvasztott állapotban - áron alul - exportálhatták. További árcsökkenést idézett elő a számtalan "messzi földről" a heti vásárookra érkező szappanárus, akik leszorították a szappan árát.⁷⁴ Az árcsökkenés viszont azt eredményezte, hogy a mészárosok - akik a faggyúval együtt vették meg az állatot - korábban a gyertya és szappankészítők számára kellő haszonnal el tudták adni a számukra felesleges faggyút. Ennek árcsökkenését viszont - saját hasznuk biztosítása érdekében - a húсарának emelésével kívánták biztosítani.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az árvíznek az árakra és a bérékrek átmenetileg árfelhajtó hatása volt, de feltételezhető, hogy arányaiban a "bujtatott formában" történő bérnövekedés - jóval jelentősebb volt a terményárak emelkedésénél.

Utoljára, de nem utolsó sorban szeretnénk vázlatos áttekintést adni a megye társadalmi viszonyairól, a szóbanforgó időszakban. Mint láttuk az áradás néhány helység esetében alapjaiban változtatta meg az emberek életét. Lakóhelyük teljesen megsemmisült, mindenüket elvesztették, így sokuknak a víz levonulása után életüket újra kellett kezdeniük. Az újjáépítés nagy terheket rótt az amúgy is sokat szenvedett családokra, különösen a szegényebbekre.

A kárfelvételi tabellák a teljes Solti járásban, valamint a Pilisi járás számos helységének összeírásánál feltüntették az összeírtak teleknagyságát, ill. a megegyezés rovataban utaltak az anyagi viszonyaikra. Jelen dolgozatunk keretei nem teszik lehetővé az összes tabella feldolgozását, így a teljesség igénye nélkül szeretnénk a figyelmet bizonyos tendenciákra felhívni. Az adatokból feltételezhető, hogy az az elszegényedési folyamat, ami a század első negyedéig tapasztalható, tovább növekszik. A felsorolt helységek összeírtjainál az 1/4 és az 1/8-os telkeseknél, valamint a házas zselléreknél egyöntetűen a "szegény sorsú" bejegyzés található.

Természetesen ez a sematikus besorolás nem teszi lehetővé, hogy ezen csoportokban lévő családok közti különbségeket elemezzük, de következtetni lehet a "társadalmi ranglétrán" való további süllyedésre. Ez a szegényedés a Solti járásban pl. összeírtak 25-30 százalékát érintette, sőt egyes helyeken 50-60 százalékot is kitett. Különösen nehéz helyzetben voltak azok, akiknek házat-gazdaságát teljesen elvitte az árvíz, és ezért újat kellett építeniük. A töredék telken élők esetében pl. feltételezhetjük, hogy az élet újrakezdéséhez nem volt elegendő saját erőforrásuk, hanem adósságba kellett verni magukat.

Ha összességükben vizsgáljuk az árvíz hatásait, pozitív és negatív eredményeket egyaránt találunk. A rövid távú változások - a javak pusztulása, egyének, családok tönkremenetele - elsősorban negatívan ítéltethők meg, de hosszabb távon előnyös hatásai is észlelhetők. További lendületet adott egy Pestet Budával - és ilyen módon a megye két felét egymással - összekötő Duna-híd elkészítésének munkálataihoz. Felhívta a figyelmet, és tudatosította a hozzáértőkben egy megfelelő gát- és töltésrendszer megépítésének szükségességét. Lehetőséget biztosított bizonyos terület- és településrendezésekre is.

A településtervezés az árvíz után már nemcsak Pest esetén fogalmazódott meg, hanem más helyeken is felmerült. Így pl. Dab újjáépítésekor a vármegye kiküldöttje és a földesuraság közös megegyezése nyomán a következő rendezési szabályzatot fogadták el: "... 1. Némelly uttzák tágasítottak 'a mennyire lehetett egységre hozattak, valamint a Mészárszék háza megett egy új Uttza nyittatott." A reguláció meghatározta továbbá az adható házhelyek nagyságát, és a házhely nélkül maradt családok földdel való kárpótlását, ill. annak helyét is.⁷⁵

Vác város tanácsa - bízva, hogy az átköltöztetés megvalósulását ezzel is segíthetik - a püspökhöz szintén beterjesztett egy városrendezési tervet. E tervzetben megtalálhatók a modern városrendezés csirái. "... 'A jól elrendezett városokban szorosan követi az Előljáróság a korszerinti építészetnek azon szabályait, mellyek szerint az uttzák a lehetőségig egyenes vonalt, 's elegendő szélességet, az egyes házak helyei pedig tágas tért nyervén nem tsak 'a szemnek, kellemes tekintet, hanem 'a járás- kelésnek is szabad és kényelmes nyílast nyujtsanak, főleg azonban a történhető... veszélyt ... akadályozhasák. Az Illy szabályoknak városunk kebelében tsak némelly részbeni valósíttására is féll század lefolyta alatt sem adódik alkalom elő. Fájdalom, 'a Duna vizének iménti dagállya városunk alsó részek egész sor házakat döntvén halomra önként mutatkozik a szomorú alkalomra."⁷⁶

Az idő haladtával - ha lassan is - megvalósultak egyes árvízvédelmi elképzelések is. Legelőször Pest feltöltése, illetve a várost védő új gát- és töltésrendszer elkészítése indult meg, építése azonban csak a század második felében fejeződött be. A megye egész területén a Duna és partjának rendezése pedig csak az 1895. évi 48 tc. által előírt kiegészítő munkálatok során készült el.

RÖVIDÍTÉSEK

CM	= Conventios pénzláb
FmL	= Fejér megyei Levéltár
jkv	= jegyzőkönyv
IV. A.1.a.	= megyei közgyűlési jkv 1770-ig
IV.A-3-a	= megyei közgyűlési jkv 1790 - 1848
N.A-3-c	= megyei közgyűlési iratok
MTAK RAL	= Magyar Tudományos Akadémia Régi Akadémiai Levelek
pft	= pengő forint
p-	= pagina
PmL	= Pest megyei Levéltár
VO	= Váci Osztály
xr	= krajcár

JEGYZETEK

1. PmL IV.A-3-c/I., 491/1837. A Hármassziget, Fajsztól északra 2,5, Bátyától DNY-ra 4 km-re volt.
2. PmL IV.A-1 a-1, 1719.márc. 13. p.179., szept. 28. p.427.
3. PmL IV.A-1 a-1, 1723.szept. 30.
4. PmL IV.A-3-c/I, 266/1838. Az ügy előzménye a 2228/1817 sz. hat. amikor már foglalkoztak az átköltöztetés problémájával. Az úriszék nem tudott döntést hozni, mivel az átköltöztetés terheit sem a lakosok, sem az uradalom nem akarta viselni.
5. A Pest-budai árvíz 1838-ban. Szerk. Némethy Károly, Budapest 1938.
6. PmL V. Nagymaros, Képviselőtestületi jegyzőkönyv 270/1838
7. PmL V.O.V. 402-b, MTAK, Kézirattár, RAL 331/1840 IV. sz. Pályázat.
8. PmL IV.A-3-c/I, 1091/1838
9. PmL IV.A-3-c/I, ad.1091/1838, Eckstein Rudolf jelentése.
10. RAL 331/1840
11. PmL IV.A-3-c/I, ad.1091/1838
12. PmL IV.A-3-c/I, ad. N° 1111/1838
13. PmL IV.A-3-c/I, 1091/1838
14. RAL 331/1840
15. PmL IV.A-3-c/I, 1155/1838
16. PmL V.O. V. 402-b
17. PmL IV.A-3-c/I, 724/1838
18. PmL IV.A-3-c, 262/1838

19. PmL IV.A-3-a, 1106/1838
20. PmL IV.A-3-c/I, 1174/1838
21. PmL IV.A-3-c/I, 1452/1838
22. PmL IV.A-3-a, IV. 1116, 1117, 1112, 1154, 1174/1838
23. PmL IV.A-3-c/I, 1823/1838
24. PmL IV.A-3-c/I, 1156/1838
25. PmL IV.A-3-c/I, , 2799/1838
26. PmL IV.A-3-c/I, 3119/1838
27. PmL V.O., V 402-b, Szám nélküli
28. PmL IV.A-3-c/I, 2798/1838
29. PmL IV.A-3-c/I, 1196/1838
30. PmL IV.A-3-c/I, 1484/1838
31. PmL IV.A-3-c/I, 1137/1838
32. PmL IV.A-3-a, 1186/1838, 2836/1838
33. PmL IV.A-3-c/V, 3040/1838
34. PmL IV.A-3-c/I, 2836/1838
35. PmL IV.A-3-c/I, 2495/1803
36. PmL IV.A-3-c/I, 1091/1838
37. PmL IV.A-3-c, 3447/1838
38. PmL IV.A-3-c/I, 1091/1838
39. PmL IV.A-3-c/I, 6807/1839 3.sz. Melléklet
40. PmL IV.A-3-c/I, 4162/1838

41. PmL IV.A-3-c/I, 2833/1838, ad. IV° 1155/1838, 2061/1838
42. PmL IV.A-3-c/V, N^O 4645 ad 5683/1838, IV.A-3-a, 1140/1838
43. PmL IV.A-3-c, Kártabellák melléklete, 2904/1838 PmL IV.A-3-c/IV.
44. PmL IV.A-3-c/I, 1165/1838
45. PmL IV.A-3-c/I, 1173/1838
46. PmL IV.A-3-c/I, 1140/1838
47. PmL IV.A-3-c/I, 1121/1838
48. PmL IV.A-3-c/I, 1862/1838
49. FmL IV.A-3, 655/1838, 1348/1838
50. PmL IV.A-3-c/I, 5579/1838, IV.A-3-c/V, 6054/1839
51. PmL IV.A-3-c/V, 4959/1836
52. PmL IV.A-3-c, 2089/1838
53. PmL IV.A-3-c/I, 1863/1838
54. PmL IV.A-3-c/I, 2354/1838
55. PmL IV.A-3-c/I, 6378/1838
56. PmL V.O. XXXIII. 11-K, 317/1838, IV.A-3-c/IV, 2886/1839, PmL V.O.
V. 402/b 58/1811
57. PmL IV.A-3-c/I, 6388/1838, 4238/1838
A kötetet Eötvös József szerkesztette, s itt jelentette meg először
"A karthauzi" c. regényét.
58. PmL IV.A-3-c/I, 1996/1838
59. PmL IV.A-3-c/I, 1452/1839
60. PmL IV.A-3-c, 2907/1838
61. PmL IV.A-3-c/I, 3506/1838

62. PmL IV.A-3-c/I, 1837/1838
63. PmL IV.A-3-c/I, 2061/1838
64. PmL IV.A-3-c/I, 1119/1838
65. PmL IV.A-3-c/I, 1105/1838, 1141/1838, 2369/1838
66. PmL IV.A-3-c/I, 1114/1838
67. PmL IV.A-3-c/I, 2909/1838, IV. 92., 1839 júni 12.

Bélay Vilmos más adatokat ad - ld. Faragó Tamás: Katasztrófa és társadalom c. tanulmányának 10 tábláját -, az eltérések oka további vizsgálatot igényel. (A szerk. megjegyzése.)

68. PmL V.O. XXXIII.11-K, IV. 338, 339, 340, 341, 342/1838

Az eladott házak nagyságára és állapotára nem tartalmazznak a szerződések adatot. Néhány alkalommal a becsár "pénz fajtája" nem egyértelmű.

69. PmL V.O. XXXIII.11-1, Prefectus úr 1237/1838

A forrás nem nevezi meg a forint fajtáját.

70. PmL IV.A-3-c/V, 4070/1838
71. PmL IV.A-3-c/I, 4069/1838
72. PmL IV.A-3-c/V, 2763/1838
73. PmL IV.A-3-c/I, 4072/1838
74. PmL IV.A-3-c/I, 4073/1838
75. PmL IV.A-3-c/I, 2354/1839
76. PmL V.O. XXXIII. 11-k, 317/1838, Gazdálkodó ülés jkv.

1. TÁBLA

JELENTÉS AZ 1838. ÉVI ÁRVÍZ OKOZTA KÁROKRÓL
/1838. április 30./

Község neve	Épületek- ben		Házi és gazd.eszk.		Vetésben		Marhában		Szemes életben		Takarmány- ban		Mesterségi eszk.		Készpénz		Össsszes	
1	2		3		4		5		6		7		8		9		10	

1	2		3		4		5		6		7		8		9		10	
	pft	xr	pft	xr	pft	xr	pft	xr	pft	xr	pft	xr	pft	xr	pft	xr	pft	xr
Monostor	16216	-	1254	24	2296	48	-	-	1517	48	560	-	26	-	-	-	21871	-
Szent Endre	60311	-	19782	-	655	-	-	-	734	-	2082	-	1978	-	100	-	85642	-
Káláz	1876	36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5198	36 ^{b/}
Békásmegyer	-	-	-	-	1245	36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1245	36
Pomáz	520	-	-	-	426	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	946	15
Tétény	8966	24	2298	-	-	-	-	-	-	-	-	-	240	-	-	-	11504	24

b/ Solti járás

269

Apostag	14928	-	1423	-	3300	-	4	-	1045	48	2900	45	312	-	-	-	23913	33
Dab	8402	-	1685	47	589	30	406	-	1024	12	907	45	162	-	5	-	13182	14
Dömsöd	15207	-	327	18	18556	-	3574	-	2195	32	4456	45	22	-	-	-	44338	35
Duna Vetse	9715	-	56	20	11868	-	32	-	68	-	4759	15	-	-	-	-	26498	35
/Duna/Egyháza	574	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23	-	-	-	-	-	597	-
Solt	14770	-	522	40	9338	30	5	-	769	16	7479	30	31	-	-	-	32915	56
Sz/alk/.Sz.Márton	10488	-	120	-	4904	30	52	-	93	8	2078	-	86	-	-	-	17821	38
Tass	3104	-	135	36	1706	30	-	-	56	44	967	45	12	-	-	-	5982	35
Akasztó	21626	-	667	14	4585	-	-	-	235	20	5152	30	22	-	-	-	32288	4
Bátya	7781	-	140	30	3951	30	32	-	140	8	1340	15	-	-	-	-	13349	23
Bogyiszló	5200	-	24	-	2510	-	85	-	-	-	1434	30	-	-	-	-	9253	30
Dusnok	2943	-	-	-	4872	30	5	-	17	36	778	15	-	-	-	-	8616	21
Fajsz	7328	-	24	-	-	-	-	-	-	-	1368	-	-	-	-	-	8720	-
Foktő	4412	-	30	-	3893	30	-	-	50	24	1916	30	8	-	-	-	10310	24

1	2		3		4		5		6		7		8		9		10	
	pft	xr	pft	xr	pft	xr	pft	xr	pft	xr	pft	xr	pft	xr	pft	xr	pft	xr
Hajós	7546	-	34	-	815	-	-	-	-	-	622	15	-	-	-	-	9017	15
Harta	6988	-	212	-	4675	-	44	-	35	28	458	-	26	-	-	-	12438	28
Miske	572	-	-	-	2943	30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3515	30
Nádudvar	985	-	-	-	1280	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2265	-
Sz. Benedek	6087	-	440	-	2441	30	59	-	-	-	2212	15	100	-	-	-	11339	45
Kalotsa	22614	-	650	30	18307	30	138	-	387	12	4767	15	44	-	-	-	46908	27
Lak	1930	-	48	-	2240	30	-	-	-	-	922	-	-	-	-	-	5140	30
Patay	3747	-	1618	-	7206	30	30	-	69	28	5174	15	-	-	-	-	17572	13
Szeremle	1846	-	59	-	592	30	-	-	-	-	832	15	123	-	-	-	3452	45
Uszód	1503	-	-	-	1640	-	29	-	164	56	1666	15	-	-	-	-	5003	11

Forrás: PmL IV.A-3-c. 1838/39. Külön kezelt iratok.

a./ ebből 9444 pft kár a kertekben

b./ a szőlőkben okozott károkkal együtt

Az Ismertető 1838. 2. félév 5. száma 55-57. hasábján más
 árvízkárösszegekkel szerepelnek az alábbi helységek:

Ráckeve	33874	58	
Szigetujfalu	1940	54	
Csép	13053	48	
Tököl	17061	28	
Sziget Szent-Miklós	29516	45	
Csepel	30141	58	valószínű számelírás
Promontor	14381	56	
Bogdány	37070	12	valószínű számelírás
Monostor	21971		a levéltári forrás hibás összegzésével azonos
Szentendre	85938		a levéltári forrás hibás összegzésével azonos
Kalász	5246	36	
Békásmegyer	946	15	Pomázzal megcserélve
Pomáz	1245		Békásmegyerrel megcserélve
Szalkszentmárton	17821	30	valószínűleg számelírás
Bátya	13349	26	valószínűleg számelírás
Dusnok	8618	21	valószínűleg számelírás
Kalocsa	32908	27	valószínűleg számelírás
Pataj	17552	13	valószínűleg számelírás
Szeremle	3452	40	valószínűleg számelírás

További Pest megyei helységek ugyanott közölt árvízkárai:

Ordas	3673	45
Óbuda kereszténység	484519	-
zsidóság	194515	49
összesen:	679034	49
Áporka	1592	
Bugyi	508	24
Haraszti	266	
Majosháza	2907	48
Pereg	5892	12
Soroksár	1716	
Püspök Vác	29608	
Káptalan Vác	13400	48
összesen:	43008	48
Új-Pest	2900	

Pest megye összesen: 1.517.322 16^{a.}/

a./ Az összegzés az elírások miatt ténylegesen csak 1.517.303 ft 16 kr-t
 ad ki. (A szerkesztő megjegyzése).

2. TÁBLA

ROVÁSOK^{a./} SZÁMA 1836 - 1839Váci járás

Helység neve	1836/37	1838/39
Acsa	237 6/8	235 2/8
Aszód	184 5/8	184 5/8
Aszód zsidók	18 7/8	18 7/8
Bagh	265 3/8	265
Boldog	269 2/8	268 6/8
Bottyán	85 5/8	79 5/8
Rákos Csaba	154 2/8	154 2/8
Csik Tarcsa	132 6/8	132 6/8
Csomád	82 1/8	83 3/8
Csömör	132 2/8	132 2/8
Csömör vidékiek ^{b./}	27 4/8	27 4/8
Csővár	92	92
Czinkota	171 4/8	168 6/8
Dány	263 4/8	263 4/8
Domony	111	111
Domony zsidók	13 2/8	13 2/8
Duka	45	42
Dunakesz	182 5/8	182 5/8
Fót	203 5/8	200 3/8
Gödöllő	408 2/8	407 1/8
Váchartyán	72 6/8	72 6/8
Hévíz	294 7/8	294 7/8
Hévizgyörk	234 6/8	234 6/8
Iklad	82 5/8	82 5/8
Isaszeg	283 2/8	283 2/8
Kartal	143	142 4/8
Kerepes	128 5/8	120 5/8
Keresztúr	252 3/8	252 3/8
Kisnémedi	82 3/8	82 3/8
Kis Szt. Miklós	102 2/8	102 2/8
Kis Tartsa	59 1/8	59 1/8

Helység neve	1836/37	1838/39
Kis Ujfalu	78 5/8	78 6/8
Mácsa	263 4/8	236 4/8
Mogyoród	124 1/8	124 1/8
Palota	328 5/8	320 5/8
Péczel	157 5/8	157 5/8
Péczel zsidók	16 2/8	16 3/8
Püspök-Hatvan	231	231
Rátót	127 6/8	127 6/8
Szada	95 7/8	95 4/8
Szada vidékiek ^{b./}	19	19
Vác Szt. László	167 4/8	167 4/8
Szilágy	195 6/8	195 6/8
Sződ	158 7/8	154 4/8
Puszt-Szőlők	6 7/8	6 7/8
Vác P/üspök/	1665	1665
Puszt-Szőlők	62 2/8	62 2/8
Veresegyháza	195 7/8	195 7/8
Versegh	126	126
Zsámbok	202 1/8	202 1/8
Zsidó	119	119 2/8
Szt.Mihály puszta	15 4/8	15 4/8
Káp. Megyer	2 6/8	4
Tóth György	67 5/8	67 5/8
Tóth György zsidók		2
Tura	493 5/8	498 3/8
Vác K/áptalan/	181 7/8	179 5/8
Vác szőlők ^{b./}	8	8

Pilisi járás

Helység neve	1836/37	1838/39
Albertfalva	18 3/8	-
Becse	113 7/8	110 7/8
Békásmegyer	161 3/8	154 7/8
Bia	273	273
Bogdány	519 7/8	508 6/8
Boros Jenő	121 5/8	121 5/8
Budakesz	330 5/8	330 5/8
Budakesz Csik szőlő	9 7/8	9 7/8
Budaörs	420 2/8	420
Budaörs Csik puszta	88 7/8	88 7/8
Pilis Csaba	199 2/8	199 2/8
Csepel	120 6/8	94
Csép	221 5/8	187 4/8
Csobánka	286 1/8	289 5/8
Hidegkút	134 4/8	134 4/8
Jenő	136 1/8	136 1/8
Kalász	277 3/8	237 1/8
Kovátsi	199 1/8	199 1/8
Lórév	115 2/8	110 3/8
Makád	129 1/8	123 3/8
Monostor	121 4/8	103 2/8
Monostor Leányfalu szőlő	40	40
Ó-Buda	1351 5/8	1110 4/8
Páty	472 6/8	472 6/8
Perbál	267 3/8	267 3/8
Pomáz	608 4/8	608 7/8
Pomáz zsidók	-	-
Pócsmegyer	116 1/8	100 6/8
Leányfalu szőlő	161	161
Promontor	549 1/8	532 7/8
Ráczkeve	407 4/8	353 4/8
Solmár	268 6/8	172 6/8

Helység neve	1836/37	1838/39
Pilis Szántó	152 7/8	152 7/8
Szentendre	1162 1/8	1143 3/8
Szent Iván	93 3/8	93 3/8
Szt.Kereszt	113	113
Szt.László	56 3/8	56 3/8
Sziget Sz.Márton	128 5/8	127 1/8
Sziget Sz.Miklós	433	328 7/8
Szigetujfalu	157 2/8	147 1/8
Telki	59 6/8	59 6/8
Tétény	453 5/8	441 4/8
Tétény zsidók	22 5/8	22 5/8
Torbágy	176 7/8	176 7/8
Tótfalu	302	274 6/8
Tótfalu Tahí szőlő	158 1/8	158 1/8
Tök	286	286
Tököl	444 3/8	395 1/8
Törökbálint	244 4/8	244 2/8
Üröm	102	102
Veresvár	295 4/8	290 4/8
Veresvár zsidók	17	17
Visegrád	112 2/8	92 7/8
Zsámbék	525 3/8	522 7/8
Zsámbék zsidók	20 1/8	20 1/8
Budai polgárok ^{c./}	168 1/8	168 1/8
Pesti polgárok ^{c./}	551 7/8	551 4/8
Tinnye	161 6/8	161 6/8
Tinnye zsidók	10 4/8	10 4/8

Forrás: PmL IV.A-3-c/V, 1253/1837,
2790/1839

a./ A rovások számát évenként meghatározott kulcs szerint osztották fel járá-
sokra, azon belül községekre. Az adókivetés különböző szempontokat figye-
lembe vevő végrehajtásának alapjául szolgált.

b./ Helyben (többnyire szőlőt) birtokló más helységbéli lakosok.

c./ A járás területén adóköteles földet bírók.

3. TÁBLA

A MARHAHÚS, FAGGYÚ, GYERTYA, SZAPPAN, TISZTABÚZA, ZAB ÉS KUKORICA ÁRAI^{a./} A PESTI HETIPIACON
/1837. június - 1838. december/

Év	l font				pozsonyi mérő		
	marhahús ^{b./}	faggyú ^{b./}	gyertya ^{b./}	szappan ^{b./}	tiszta búza ^{c./}	zab ^{c./}	kukorica ^{c./}
1	2	3	4	5	6	7	8
1837							
június	9	18,2	27,3	26,6	173 168	61 58	140 126
július	9,5				182 154	64 60	147 126
augusztus	9,5				140 140	50 42	126 119
szeptember	9				147 147	36 42	110 119
október	9,5				147	39 40	119 65
november	10	19,6	29,4	28,7	133	39 40	63 67
december	13				131 126	40 39	63 61
1838							
január	14				-	21	34
február	13				72	24	35

1	2	3	4	5	6	7	8
március	14				66 76	24	36
április	13				77	25 33	36
május	13				80 83	26 23	36 34
június	13	18,2	27,3	26,7	83	30	45
július					83	32	48
augusztus					93 96	33	49
szeptember		14,7	22,0	21,3	96 93	32 33	60
október					90	38	60
november					86	34	50
december					96	40	56

a./ Az árak o.é. krajcárban értendők. Ahol két számot tüntetek fel, ott a hónap első és második felének árai értendők.

b./ Limitált árak.

c./ Tényleges piaci árak.

Forrás: PmL IV.A-3-c/I, 2190-2195/38.,
Pestvárosi Statisztikai Évkönyv I.
Szerk. Körösi József. Pest, 1873. 283., 292.

4. TÁBLA

AZ ELSŐRENDŰ LÁNGLISZT ÉS KENYÉRLISZT ÁRMOZGÁSA 1837. JÚNIUS és 1838. DECEMBER
KÖZÖTT. a./

Év/hónap	lángliszt	kenyérliszt
	pozsonyi mérő	
1837		
június	468	121
augusztus	428	105
november	408	97
1838		
január	368	82
április	448	113
június	408	97
augusztus	428	105
szeptember	448	113
november	508	137
december	488	133

a./ o.é krajcárban, közepes minőség

Forrás: PmL IV.A-3-c/I, 6965/1838

5. TÁBLA

A BORSÓ, A LENCSE ÉS A BAB ÁRVÁLTOZÁSAI A PESTI PIACON^{a.}/
/1837. június - 1838. december/

Év/hó	borsó	lencse pozsonyi mérő	bab
1837			
június	392	392	392
július	336	336	392
augusztus	280	280	336
szeptember	280	280	168
október	224	224	196
november	210	210	196
december	210	210	196
1838			
január	210	210	196
február	224	210	196
március	252	224	210
április	224	224	168
május	252	196	196

Év/hó	borsó	lencse pozsonyi mérő	bab
június	252	196	168
július	294	252	196
augusztus	294	252	196
szeptember	280	224	168
október	420	252	210
november	322	210	168
december	336	224	168

a./ Az árak o.é krajcárban értendők

Forrás: Kőrösi i.m. 271.

AZ 1838. ÉVI ÁRVÍZ A SZENTENDREI-SZIGET FALVÁIBAN

"Az emberek sorsa annyira nyomorúságos, hogy a természet csapásaira a társadalomban, a társadalom csapásaira pedig a természetben kell vigaszt keresniük. Be sokan vannak, akik gyötrelmeikre sem az egyikben, sem a másikban nem lelnek írt!"

/Chamfort/

1. MADÁRTÁVLATBÓL

1.1 Az árvíz eseménytörténete^{1/}

Az 1837/38. évi tél során rendkívül kedvezőtlen időjárási viszonyok alakultak ki a Duna völgyében. December közepétől fogva hosszú és tartós hideg kezdődött, mely nagymértékű folyami jégképződéshez vezetett. A Duna szabályozatlan, lassú folyásúmedre elősegítette jégtorlaszok keletkezését, ami december 22-e után több ízben és több helyen be is következett. Bár a mögöttük összegyűlt víz nagy nyomása következtében e jégtorlaszok időről-időre szétrombolódtak, az egyenletes hideg és a folyamatos további jégképződés miatt újra és újra összeálltak. Mindennek eredménye egy 1837 karácsonyától kezdve periodikusan ismétlődő és fokozódó méretű árhullám-sorozat lett. Tótfalu 1838. március 17-i jelentéséből illetve a pócsmegyeri református egyház gondnokának feljegyzéseiből^{2/} kikövetkeztethető, hogy a Szentendrei-szigeten vízkereszt /január 6./, február 1. és március 7. környékén is bekövetkezett egy-egy árhullám. Március 6-a után a szigetet a Duna majd két hétre elvágta a külvilágtól, az ettől kezdve egyenletesen emelkedő vízszint tragédia árnyékát vetette előre.

A vízszint növekedése március 13-án délelőtt rövid időre abbamaradt, mivel a nagy víznyomás a sziget északi csúcsánál, Kisoroszi fellett képződött jégtorlaszt elmozdította, de 40 km-rel lejjebb a Pesttől északra levő óbudai és megyeri szigetekenél a jég ismét megállt. A torlasz mögött duzzadó víz szintje újból emelkedni kezdett és 13-án este Monostort és Szentendrét, éjjel pedig Vácot, Bogdányt, Pócsmegyert, Tótfalut és Kisoroszit, vagyis a magasabb pontok kivételével az egész Szentendrei-szigetet ismét elöntötte. A szigetet elborító

víz magasságáról mért adatunk nincs, csak annyit tudunk, hogy minden valószínűség szerint lényegesen meghaladta a korábbi legnagyobb árvíz, az 1775. évi szintjét. /Vácutt a víz 4 lábbal - 126 centivel -, Szentendrén 7 láb 7 hüvelykel - 240 centivel - volt magasabb az 1775. évi szintnél./ A víz magassága elérte, egyes pontokon meg is haladta a Pest-Budát elöntő árhullámét. /1. tábla/ A pusztítás méretei igen nagyok voltak. Pócsmegyeren és Monostoron a házak kb. 70 százaléka összeomlott s a megmaradtak jelentős része is megsérült. Csak néhány kivételesen erős építésű illetve magasabb helyen álló épület - elsősorban a templomok és paplakok - vészelték át komolyabb baj nélkül az áradást. Valamilyen formában a háztartások kerekén 85 százaléka károsult. A némileg szerencsésebben, részben dombokon fekvő Tótfalun a kár valamivel kisebb volt. "Csak" a házak 40 százaléka omlott le és "mindössze" a háztartások 63 százaléka károsodott. Emberéletben és állatban azonban nem esett kár, mivel a katasztrófára számítottak a lakosok. Feltételezhetően már decembertől kezdve figyelték a Dunát s valószínű március 6-a után - amikor is az árvíz a közeli Visegrád és Nagymaros partmenti területeit letarolta - megkezdték javaik biztonságba helyezését. A szigeti falvak életében nem ez volt az első árvíz, ráadásul mindegyik településen több hivatásos hajós is élt, így mind tapasztalattal, mind csónakkal és dereglyékkel rendelkeztek. Ennek ellenére előfordultak pánikjelenségek, mint az Tótfalu beszámolójából világosan érzékelhető. Szerencsére ezek nem hatalmasodtak el, mivel mind a menekülés, mind az élet folytatásának lehetősége biztosítva volt. Tótfalu és Pócsmegyer lakosai át tudtak menekülni Tahí és Lányfalu puszta területén levő prэшázaikba illetve az ottlévő uradalmi épületekbe, míg a monostoriak a falu belterületén található két dombra huzódtak fel. Élelmezésük is biztosítva volt, mivel az eleség egy részét a menekülés során sikerült megmenteni, ezen kívül az óbudai uradalom Zsámbékról nagyobb mennyiségű lisztet küldött elpusztult Duna menti helységei számára. /A nehézségeket jól jelzi, hogy az élelmiszersegélyt részben gyalogszerrel kellett szállítani, mivel a helységeket összekötő, a Duna partvonalában futó országút az áradás miatt járhatatlanná vált./

A sziget falvai számára az árvíz valamivel később ért véget, mint ahogy az Pest-Budán befejeződött. Az óbudai jégtorlasz felett magasabban tetőzött a víz, mint a fővárosban és csak 16-án indult apadásnak, vagyis azután, amikor 15-én éjjel a Csepel-szigeti torlasz megindult Ercsi irányába. Az ezt követő vízszintcsökkenés következtében ugyanis az óbudai torlaszra felülről nehezedő nyomást a Duna alulról egyre kevésbé volt képes ellensúlyozni, így 16-án délután itt is megindult a jég. A Szentendrei-szigetet borító víz azonban csak

lassan, fokozatosan kezdett apadni - Tótfalu 17-i jelentése még lényegében változatlanul magas vízállásról szól - a folyó itt valószínűleg csak 19-e körül tért vissza medrébe. A közvetlen veszély elmúlt, a feladat most már a számvetés és az élet kereteinek helyreállítása lett.

1.2. A r á n y o k é s v i s z o n y í t á s o k t é r b e n é s i d ő b e n

Az 1838. évi árvízi tudósítások és beszámolók nagy száma és gyakran melodramatikus hangvétele az utókor olvasójában némi gyanút kelt, hátha a kornak megfelelő romantikus túlzásokkal van dolgunk. A szóvirágok mögött azonban ezúttal valódi dráma rejlett - ezt mutatják az érzelgősségnek nem sok teret adó rideg számszerű tények is. Pusztításai nagyságrenddel haladták meg az ismert két további legnagyobb árvizét. Öt-hatszor annyi ház pusztult el 1838-ban, mint 1775 vagy 1876 februárjában. Ha az összedőlt házak /2. tábla/ illetve a kár nagysága alapján osztályozzuk a pilisi és váci járás településeit, akkor megállapítható, hogy a Szentendrei-sziget falvai^{3/} a súlyosan károsultak közé tartoztak, különösen Pócsmegyer és Monostor. Nemcsak kevés házuk maradt épen, hanem káruk összegei is igen magasak voltak, különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy annak nagyságát a település mérete is befolyásolta. A 11 húszezer forintnál több kárt vallott településből öt város volt, de közülük háromban a házak 60-80 százaléka épen maradt. Csak Visegrád és Óbuda pusztulásának arányai mérhetőek a szentendrei-szigeti falvakéhoz. /3. tábla/ Az más kérdés, hogy a pest-budai árvízkárok árnyékában a szigeti falvak pusztulása nem kapott nagyobb publicitást, ami a károsult családok helyzetét tovább rontotta. Vagyoni erejükhöz képest viszonylagosan súlyosabb káruk helyrehozatalához ugyanis aránytalanul kevesebb segítségre számíthattak.

E súlyos katasztrófa családok százainak életét tette tönkre vagy nehezítette meg rövidebb-hosszabb időre, az utólagos, objektívításra törekvő megfigyelő számára viszont - az élet grimasza - bizonyos szempontból páratlan lehetőségeket nyújt. A kor egyszerű emberéről nem sok írásos dokumentum maradt fenn, kivéve néhány összeírást, a születés, házasodás, halál tényét rögzítő anyakönyveket és a váltakozó teljességgel /vagy inkább hiányokkal/ megőrzött adófizetéssel kapcsolatos iratokat. Anyagi viszonyai, tulajdonságai, életkörülményei csak egy-egy bírósági illetve örökösödési ügy alapján válnak megközelíthetővé, ilyen irat azonban az adott időszakban élők számához viszonyítottnan kevés készült és még kevesebb maradt meg. Ráadásul ezek már eredetileg

sem tükrözték egyenletesen a népesség társadalmi, vagyoni, etnikai, vallási összetételét. Az olyan katasztrófák viszont, mint például az 1838. márciusi árvíz, egyszerre nagyszámú népességet érintettek és adataik – jobban mondva a kárfelvételek – révén sok olyan kérdésre is választ kaphatunk, melyeket egyébként fel sem tehetnénk a sikeres megválaszolás reményével. A kérdések megfogalmazásával és a válaszadások megkísérlésével azonban magunk mögött hagyva az eseménytörténetet egy szinttel lejjebb kell mennünk.

2. ALULNÉZETBEN

2.1 Monostor, Pócsmegyer és Tótfalu társadalmi és gazdasága az 1830-as években

A Szentendrei-sziget falvai annyi más társukhoz hasonlóan a XIX. század első felében még gazdaságilag a föld- és szőlőművelésre épültek. Maga a sziget talajtanilag tulajdonképpen az Alföld folytatása volt. Homokos, közepes termékenységű földje főként a rozstermesztésre volt alkalmas /a kárösszeírás ezt is búza néven vette fel!/, Tótfalu földjein ezenkívül kukorica, Monostoron és Pócsmegyeren pedig zab- és árpatermesztés is folyt. A mezőgazdasági terület művelési ági megoszlása Pócsmegyeren és Tótfalun nagyjából kiegyensúlyozott maradt, csak a szőlőterület mérete és aránya volt a megszokottnál nagyobb. Monostor művelési ági megoszlását ezzel szemben a rét és legelő uralta, míg az erdő aránya minimális volt. /4. tábla/ Ez annak tudható be, hogy a szigeten erdő alig-alig volt, és Monostor külső földterületekkel nem rendelkezett - ennek következtében agrársűrűsége is magasabbra emelkedett - ezzel szemben Pócsmegyeren és Tótfalu a hozzájuk tartozó Duna jobb parti pusztáikon - Leányfalun, illetve Tahiban - számottevő szőlővel és erdősséggel bírtak. Mindebből következően utóbbiak gazdálkodásának súlypontját a gyümölcs- és szőlőtermesztés illetve bortermelés képezte, míg Monostor gazdasági életét a földművelésre és állattenyésztésre alapozta, bár korlátozott mértékben az itteni lakosok is folytattak szőlőtermesztést Szentendre határában szerzett parcelláikon. Időszakunkban már mindhárom település komoly mértékben piacra termelt: kenyeret, gyümölcsöt szállítottak Pestre - Tótfalu Vádra is -, Monostor pedig ezenkívül a szentendrei hetipiac egyik fő élelmiszer ellátója volt.^{4/}

A gazdálkodás színvonala és irányultsága sok tekintetben befolyásolta közösségeink társadalmi összetételét is. A földművelő-állattenyésztő Monostoron viszonylag kisebb volt a zsellér- és magasabb a jobbágyháztartások aránya, ezzel szemben a szőlőtermelő települések a szőlők munkaigényessége és viszonylagos jó jövedelmezősége következtében számottevő kistelepülési háztartásnak adtak megélhetést. /5. tábla/ Pócsmegyeren az 1830-as években a háztartások háromnegyede zsellér, Tótfalun fele zsellér, 30 százaléka pedig negyedtelkes jobbágy volt. E két településen egyúttal aránylagosan több iparos és szállítással foglalkozó hajós telepedett meg, mint a földművelésre és állattenyésztésre koncentrááló Monostoron.^{5/} /6. tábla/

Mindebből több következtetés vonható le. Bár falvaink területének jelentős része ártéren feküdt, melyet a Duna rendszeresen elöntött, a kedvező adottságok következtében - piacok közelsége, szőlőtermesztésre alkalmas területek birtoklása - Monostor kivételével helységeink már nem a Duna mentén ekkor még gyakori, elsősorban saját szükségleteik kielégítésére törekvő állattenyésztés központú ártéri gazdálkodást folytatták, hanem nagy szerepet játszott gazdasági életükben a szőlőre, gyümölcsre illetve a háziipari termékként előállított kenyérre alapozott piaci árutermelés. Mivel az ezekhez szükséges területek egy része - főleg a szőlők - nem a szigeten, hanem a jobb partidombokon illetőleg hegyoldalakon feküdtek, a települések gazdasági alapja részben védett volt az árvizek pusztításaitól. Másrészt ez a gazdálkodás, mely bár eszközrendszerében nem, gazdasági céljai tekintetében azonban modernnek volt nevezhető, bizonyos mértékben minden valószínűség szerint elkezdte a hagyományos társadalomszerkezet lassú átalakítását. Erre utalnak mind a foglalkozási szerkezetek fent említett jellegzetességei, mind az, hogy egy történeti demográfiai vizsgálat Pócsmegyeren a hagyományos demográfiai magatartás XIX. század közepétől kezdődő megváltozását tudta igazolni.^{6/}

2.2. A z á r v í z k á r o k d i m e n z i ó i

A dunai árvíz évről évre visszatérő esemény volt a Szentendrei-sziget falvainak életében csakúgy, mint több tucat más, ártéren, dunai szigeten fekvő magyarországi településében. Az 1838-as év azonban a katasztrófa méretei tekintetében bizonyos értelemben kiemelkedőnek számít. Míg korábban gyakori volt az, hogy az elöntés csak egy-egy folyamszakaszra korlátozódott, most az árvíz az egész Dunavölgyét végigpusztította. Eltért a megszokottól abban is, hogy a víz 1837 decemberétől több hullámban támadt a településekre. Fentiek miatt azonban feltételezhető, hogy a felkészülés is némileg nagyobb volt az átlagosnál. Bizonyosra vehetjük, hogy nemcsak a Tótfalu jelentésében említett jegyző kísérelte meg - egyébként mások, nyilván sokat tapasztalt helybeliek tanácsára - javait biztonságba helyezni. A felkészülésre utal az is, hogy meglepően sok összeomlott ház adata mellől hiányzik a berendezésekre vonatkozó kár feljegyzése. Aligha hihető, hogy minden esetben olyan háztartással van dolgunk, mely említésre méltó - jobban mondva: kárfelvételre érdemes - eszközállománnyal nem rendelkezett.

Forrásaink természetéből következően az árvíz hatását csak vázlatosan tudjuk felmérni. A függelékben közöltek túlmenően részletes szöveges leírást sem az árvíz lefolyásáról, sem az egyes helységek épületállományára, lakóira gyakorolt hatásairól nem találtunk, így szinte kizárólag a készített kárösszeírásokra illetve az ebből, valamint más források egy-egy részletéből, elejtett megjegyzéseiből adódó következtetésekre voltunk utalva. A katasztrófa tudati hatásáról például semmit sem tudunk, pedig bizonyára elég mély lehetett. Világosan mutatja ezt, hogy a tótfalusi római katolikus plébános még 1901-ben is említésre érdemesnek tartotta az 1838-évi árvizet,^{7/} míg Pest életében a hatás az 1870-es évektől kezdve inkább csak az évfordulós zurnalisztikára szűkült le. Sok kortárs például, akiről tudjuk, hogy 1838 márciusában a fővárosban volt, meg sem említette az árvizet visszaemlékezéseiben.^{8/}

Nem sokat tudunk az árvíz társadalmi hatásáról sem. Épp a részletes leírások, visszaemlékezések hiánya miatt nem állt módunkban felmérni azt, hogyan működött katasztrófa sújtotta közösségeink belső kapcsolatrendszere, hogyan vizsgázott a szükséghelyzetben a helyi társadalom szervezete, különös tekintettel a formális vezetésre. Adataink a háztartásonkénti vizsgálat révén egyedül a hosszabb távú társadalmi folyamatokba engedtek meg némi bepillantást - erre a továbbiakban még visszatérünk.

Az árvíz hatása az anyagi javak pusztulásában volt a legjobban megfogható - lehet, hogy ez is volt a legnagyobb méretű. Aránylagosan a nagyobb kár Monostort és Pócsmegyert érte. /7. tábla/ Mindkét helyen elpusztult a házak túlnyomó többsége és gyakorlatilag tönkrement a teljes őszi vetés. A károsult háztartások kétharmada - az összes háztartás több mint fele - kisebb-nagyobb mértékű kárt szenvedett házi és gazdasági eszközeiben is. /8. tábla/ Tótfalu helyzete valamivel kedvezőbb volt. Itt a házak 55 százaléka épen maradt, és viszonylag kevesebb volt az eszközkárról - talán jobban felkészültek vagy jobban szervezték meg a mentést. A vetésadatokból arra következtethetünk, hogy a tótfalusi földek egy része is mentes maradt az elöntéstől. /Lehet persze, hogy ezek nem szigeti, hanem Tahi pusztán fekvő területek voltak./

Ha a károsodás szerkezetét nézzük, mely az összeírt különböző típusú vagyontárgyak és ingatlanok pengő forintban megadott értékéből számítható ki /9. tábla/, akkor jelentős eltérést tapasztalunk a három település adatai között. Tótfalu veszteségeiben például az épületkárok kisebb szerepet játszottak. Ez részben annak a torzításnak a következménye, hogy a vetéskárokat túlbecsülték, részben valós jelenséget tükröz: a károsultak kb. harmadának csak veteményei pusztultak el, épületkárt nem szenvedett. Monostor esetében a

magas arányú vetéskár és a kiugrónak számító nagyságú termés-kár egyrészt a földművelés viszonylagosan nagyobb szerepéből következett, melyről az előbbiekben szoltunk, másrészt abból, hogy a lakosok jelentős mennyiségű gabonafel-lesleget tároltak házaikban./Az összeírás szerint összesen 3584 véka gabonát - főként búzát /rozsot?/ és árpát - vitt el a víz/.

Ha a káradatokat nemcsak települések és vagyonfajták, hanem társadalmi státus-csoportok szerint is rétegezzük, akkor újabb felfedezésekre jutunk. Kiderül ugyanis az, ami logikailag nyilvánvaló volt, de az aggregált adatokból nem tűnt azonnal szembe: a pusztítás mértékét és belső arányait a település fekvésén, a katasztrófa nagyságán, a gazdálkodás típusán túlmenően számottevően befolyásolta ugyanis a vizsgált közösség társadalmi összetétele és az érintettek evvel részben összefüggő vagyonossága, - a "részben" szót hangsúlyoznunk kell, később kiderül, hogy miért - valamint a kárfelvétel pontosság, részletessége is. Tótfalu kárösszege például nem a pusztítás nagyobb mérete, hanem néhány, a másik két faluban kihagyott nem jobbágy státusú, nagy összegű kárt feltüntető háztartás illetve a vetéskárok túl magas összege miatt haladta meg a másik két faluét. Bár a károsultak száma a helység kiterjedtebb méretéből következően Tótfalun nagyobb volt, ezek jelentős része kisebb összegű kárt szenvedett. Pócsmegyernél viszont szembetűnik, hogy zsellérei között sokan viszonylag magas kárösszegekkel szerepeltek. Tekintettel arra, hogy a kárfelvétel során aligha volt elképzelhető egy adott közösségén belül egy társadalmi réteg egyoldalú előnyben részesítése - főleg nem a zselléreké -, ezek az adatok a másik két településsel összehasonlítva arra engednek következtetni, hogy a pócsmegyeri zsellérek lényegesen módosabbak lehettek a szomszéd helységben élőknél. /Nagyobbak voltak a házkáraik, nagyobbak a felszerelésekáraik és így természetesen nagyobb volt az összkáruk is./

Az eddigiekből megállapítható tehát, hogy az árvízi katasztrófa hatását meghatározta annak jellege és mérete, a település fekvése, gazdasági szerkezete, az érintettek vagyonának nagysága és összetétele. Adatainkból azonban az is kiderült, hogy számos vizsgált háztartás életében nem ez volt az egyetlen csapás, mely az elmúlt évek során érte. A katasztrófák hatásának mélyebb elemzése és néhány lehetséges összefüggés megvizsgálása érdekében ezért elemzésünket még egy fokkal lejjebb, az egyes háztartások szintjére helyeztük át.

2.3. K a t a s z t r ó f a é s h á z t a r t á s

Forrásaink tanulmányozása során egyértelművé vált, hogy egy-egy háztartás életében mindennapos gyakorlat volt valamilyen katasztrófa bekövetkezése. 1831. július 16-án Tótfalun tűzvész keletkezett, mely 160 házat és a katolikus templomot berendezésével együtt elhamvasztotta. A tűzben életét veszítette egy hároméves kislány is.^{9/} Ugyanezen év augusztusában és szeptemberében a vesztégzár dacára betört a szigetre a kolera és elragadott több mint 270 embert - a megbetegedettek, de később felépültek számát sajnos nem ismerjük. /10. tábla/ Az 1832-1837 között több alkalommal megjelenő marhavész a három faluban szintén rengeteg gazdaságot sújtott. Csak az árvízkárosultak listáján több mint 110 esetben jegyezték fel komolyabb állatpusztulást, miközben nincs adatunk az elköltözöttek és az árvízkárt nem szenvedtek marhavész okozta veszteségeiről. Ráadásul minden valószínűség szerint az összeírás még a benne szereplő háztartások marhakárai tekintetében sem lehetett hiánytalan, hisz nem ennek, hanem az árvíz pusztításainak felmérése volt a fő célja. Mindent összevéve az 1830-as évtized során vizsgált közösségeinkben szinte az összes háztartást érte valamilyen természeti katasztrófa /árvíz, tűzvész, állatvész/, vagy demográfiai csapás /egy vagy több családtag halála járvány, betegség következtében/ /11. tábla/. Ne gondoljuk azonban azt a fentiekből, hogy ez egy "fekete évtized" volt. Egyáltalán nem mondható sokkal rosszabbnak az átlagnál, hisz a nagy járványok /kolera, himlő/ és a marhavész egészen az 1870-es évekig vissza-vissza tértek, a tűzvészek pedig gyakorlatilag a házépítési technológia XIX. század második felében bekövetkező korszerűsödéséig úgyszintén állandó fenyegetést jelentettek.^{10/} Ugyanez a helyzet az árvizekkel is. Noha a szabályozások sokat szelídítettek a Dunán, ennek ellenére a folyam 1876-ban még mindig házakat döntött össze s több alkalommal századunkban is elöntötte a Szentendrei-szigetet.

Nem volt ritka tehát az, ha egy-egy háztartást viszonylag rövid idő lefolyása alatt többféle csapás is ért. Kérdés - mégpedig vizsgálatra érdemes kérdés -, hogyan hatottak ezek egy-egy háztartásra. Sajnos erre egyáltalán nem könnyű válaszolni. Egyrészt nem minden csapás és katasztrófa dokumentálható pontosan az egyénekig-háztartásokig lemenően, másrészt a társadalomtörténész a hatás mérése tekintetében is korlátok közé szorított. Míg a szociológus megfigyelhet, kérdezhet, mi csak 150 évvel ezelőtt készült összeírásainkat foghatjuk vallatóra. Ezek pedig mindössze három tényező: a vagyonosság, társadalmi státus és eladósodottság illetve a demográfiai és elemi csapások közötti összefüggések feltérképezésére látszanak alkalmasnak.

Mielőtt azonban fentiek megvizsgálásába belemennénk, előbb röviden szólnunk kell néhány szót az egy-egy háztartást érő demográfiai csapások típusairól. A csapás fogalmát jelen esetben korlátozott értelemben használjuk: ide értünk minden olyan zavart, mely tartós betegség, megromlott fizikai állapot, haláleset vagy egyéb demográfiai ok következtében deformálta a család illetve háztartás összetételét, megzavarta vagy lehetetlenné tette a családi munkamegosztást, felborította a munkaképes és eltartott személyek között optimálisnak tekinthető arányt.^{11/} Adataink alapján /12. tábla/ úgy tűnik, hogy a leggyakoribb a férfi háztartásfő elvesztése illetve a felnőtt tagok egyikének-másikának korlátozott munkavégző képessége volt. Túl sok eltartottat viszonylag kevésszer említettek - valószínű, hogy a magas halandóság következtében ritkán volt egyszerre sok, munkára még nem képes korú gyermek egy-egy családban. Összevetve egymással a háztartások státusát illetve a demográfiai károsultság tényét /13. tábla/ egyértelműen látszik az, hogy a "zsellér" státus és a háztartás demográfiai károsultsága között erős pozitív, míg a "jobbágy" státussal egyhén negatív összefüggése /a Yule-féle asszociációs együtthatók + 0,43 illetve - 0,28/. Vagyis nagy volt a valószínűsége annak, hogy a demográfiailag károsult háztartás zsellér státusú, illetve a telkes jobbágyok között aránylagosan ritkábban fordult elő demográfiai csapás által sújtott család.

Pozitív összefüggés látszik a demográfiai károsultság és a szegénység között is /14. tábla/, bár a vagyoni helyzet és a demográfiai csapások közötti kapcsolat valamivel kevésbé tűnik direktnek, mint a társadalmi státus demográfiai meghatározottsága. Az a benyomásunk, hogy egy demográfiai katasztrófa jobban veszélyeztette egy-egy család illetve háztartás státusát, mint egyéb ingó és ingatlan javakban, állatállományokban mérhető vagyoni helyzetét. A földesúr ugyanis elvehette attól a jobbágyháztartástól a telket, amelyikről azt feltételezte, hogy a részére járó adók és szolgáltatások folyamatos nyújtására huzamosabb ideig képtelen lesz.

Megpróbáltuk együtt vizsgálni az elemi és demográfiai csapások hatását /15-16. táblák/. Az eredmény megerősítette a fentebb mondottakat. Egy-egy elemi kár nagysága szerinti csoporton belül a demográfiai csapás sújtotta alcsoportban mindig nagyobb volt az alacsony /zsellér/ státusú háztartások és kisebb a jobbágyok aránya, mint a demográfiailag nem károsultak között. Ugyanígy lényegesen magasabb volt a szegények aránya is a demográfiailag károsodott, mint a nem károsodott háztartások között. Viszont az összegzett elemi károk pénzben kifejezett nagysága és a szegénysorba jutás között semmiféle összefüggés nem mutatkozott. /A demográfiailag nem károsult háztartások csoportjaiban a kár összegétől függetlenül nagyjából azonos a szegények aránya./

Térjünk rá most az eladósodásra. A XVIII-XIX. századi szöveges történeti források és a korszakról szóló feldolgozások azt sugallják, hogy egyrészt állandóan pénzsűke volt, másrészt az adósság már önmagában is gazdasági értelemben vett katasztrófát jelentett egy-egy háztartás számára a nehézkes piaci viszonyok és a döcögő pénzgazdálkodás közepette. Épp ezért az első pillanatban meglepőnek tűnik, amikor az tapasztaljuk, hogy az eladósodás és a magasabb társadalmi státus között enyhén pozitív összefüggés van /17. tábla/ - azaz a jobbak között sokkal kisebb az adósság nélküliek aránya, mint a zsellérek között. Persze gondolhatunk arra, hogy adósságot ebben a korban is elsősorban az tudott csinálni, akinek volt rá fedezete, vagyis komolyabb mértékű ingó és ingatlan vagyona, birtoka. Ha az eladósodást és a vagyoni helyzetet vetjük össze egymással /18. tábla/ akkor azonban kiderül, hogy a kép még sem egyértelműen pozitív. A vagyonosnak tartottaknak csak harmada volt az, aki eladósodott, míg a szegényeknek több mint fele. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a kölcsön felvételéhez valóban kellett egy bizonyos vagyoni alap, de maga az eladósodás egyszersmind mintha ennek az alapnak a megrendüléséhez is kapcsolódott volna.

Ha az eladósodás valamint az elemi és demográfiai csapások viszonyát vizsgáljuk meg, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy külön-külön nézve az egyes alternatív csoportokat /demográfiailag károsult-nem károsult háztartások illetve 100 pft alatti és feletti elemi kárt szenvedettek/ nem látszanak éles különbségek. Mindegyik csoport tagjainak adósságnagyság szerinti eloszlása közel van az átlaghoz. Együtt nézve a két csapás hatását azonban már nem ez a helyzet /19. tábla/. Míg a demográfiai csapást nem szenvedettek adósságának nagysága lényegében független az elemi károk méretétől, addig a demográfiailag károsult háztartások adósságának szerkezete a két elemi kár csoportban - a 100 pft alatti és felettiben - teljesen különböző. A nagyobb elemi kárt és egyidejűleg demográfiai csapást is elszenvedett háztartások között magasabb az eladósodottság és lényegesen több a viszonylag magas összegű, több mint 100 pengő forintnyi adóssággal rendelkezők aránya. Ebből két következtetés vonható le. Egyrészt minden valószínűség szerint a demográfiai károsultsággal, alacsony adóssággal, alacsony elemi csapáskárral jelzett csoportba valószínűleg nagyobb mennyiségű szegény háztartás tartozik /akiknek nem lehetett nagyobb kárjuk és nagyobb adósságuk, mert nem volt miből/, másrészt úgy tűnik, hogy amikor egy háztartás demográfiailag károsodott, nehezebben vészelte át a gazdasági veszteségeket okozó elemi csapásokat. Sokkal inkább ki volt téve az elszenvedés és társadalmi süllyedés fenyegetésének, ezért sokkal nagyobb arányban kényszerült eladósodásra.

Az eddigiekben a háztartásokat ért elemi és demográfiai csapások illetve a társadalmi státusz, vagyonosság, eladósodottság tényeit egy adott időmetszetben - 1838-ban - vizsgáltuk. Ezek mindegyike azonban dinamikus, az idők során változó jellemző. Érdemes ezért megnézni azt, hogy amennyiben ezeket folyamatnak tekintjük, érzékelhető-e bennük az 1830-1840-es években /az árvíz vagy egyéb katasztrófa hatására/ valamelyes változás. A kérdés felvetése persze részben költői. Forrásaink szűkössége miatt egyedül Tótfaluban kísérelhetjük meg annak megvizsgálását, hogy történt-e a társadalmi rétegek egymás közötti arányában lényegesebb változás - vagy másképpen fogalmazva: az árvíz illetőleg az 1831. évi tűzvész megváltoztatta-e a társadalmi rétegződést; az egyének és háztartások felől nézve pedig megváltoztatta-e ezek fel- vagy lefelé irányuló társadalmi mozgását, vagyis mobilitási mintáit. Elméletileg az lenne valószínűsíthető, hogy az ilyen nagyméretű természeti katasztrófák egyeseket elszegényítenek, mások számára viszont nem várt felemelkedési lehetőséget nyújtanak. Adatainkat megvizsgálva azonban /20. tábla/ az derül ki, hogy szám szerint minimális társadalmi mobilitás mutatható ki s ami észlelhető, az inkább felfelé, mint lefelé irányuló. Nem észlelhető lényeges változás a közösség társadalmi-foglalkozási összetételében sem. Mindebből arra következtethetünk, hogy a szóban forgó katasztrófák nem gerjesztettek komolyabb méretű társadalmi mozgásokat a törzslakosság körében. Illetve némi változás mégiscsak volt, mert egyik forrásunk nagyszámú zsellér elköltözéséről tudósít^{12/}. A népességszám alakulására vonatkozó adataink /21. tábla/ azt mutatják, hogy a népmozgalmi adatoknak megfelelően^{13/} Monostor és Tótfalu népessége a szóban forgó időszakban lassú ütemben növekedett, Pócsmegyeré pedig - amennyire ez a zavaros számadatokból kivehető - stagnált. Ez utóbbi ellentmond a pozitív egyenleggel záruló természetes szaporulatnak, amiből következőleg két eset lehetséges:

- a., vagy a népességszám-adatok rosszak;
- b., vagy pedig a szaporulat folyamatosan elvándorolt Pócsmegyerről.

/Vagyis az árvíz Tótfaluhoz hasonlóan itt is elvándorlási folyamatot váltott ki./

Tehát a katasztrófák hatása alapján nem a társadalmi rétegek egymáshoz viszonyított arányát illetve a régi lakosság mobilitási esélyeit változtatta meg, hanem a bevándorlás, valamint az új háztartások beilleszkedésének lehetőségeit szűkítette. A törzslakosság szívósan ragaszkodott elért státusához, melyet úgy tűnik az elemi katasztrófák általában nem, legfeljebb a háztartás egy-egy kulcsfontosságú tagjának halála, munkaképtelenné válása ingathatott meg. Másképpen fogalmazva: adataink azt sugallják, hogy a korszak háztartásaiban a munkaerő-alap sokkal érzékenyebb rész volt, mint a birtokolt anyagi javak.

3. AZ ÁRVÍZ APROPÓJÁN

3. 1. V a g y o n é s t á r s a d a l o m

Az eddigiekből látható - és reméljük időközönként bizonyítható is volt - az, hogy egyrészt a vagyoni helyzet és a társadalmi státus, másrészt a háztartásokat sújtó katasztrófák között számos szálon fűződő kapcsolatháló feszült. A státus és a vagyon megszabta azt, hogy egyáltalán mi pusztulhatott el, és szintjétől függően könnyebben vagy nehezebben elviselhetővé tett egy-egy csapást. A katasztrófák viszont kisebb-nagyobb mértékben hozzájárulhattak a társadalmi pozíció és a vagyoni helyzet megváltozásához. Mindebből következik, hogy vizsgálatunk lényegében meg is fordítható - nemcsak a katasztrófának az egyes háztartások státusára, vagyoni helyzetére való hatását vizsgálhatjuk meg, hanem a kárösszeírások anyagának felhasználása segítségével megpróbálkozhatunk a fenti jellemzők belső összefüggéseibe való bepillantással, vagyis a vagyoni-társadalmi helyzet "jobbágy-zsellér", "gazdag-szegény" ellentétpáron túlmenő elemzésével is.

Mielőtt azonban ennek tárgyalásába belekezdenénk, néhány szót kell szólnunk arról, hogy a gyakorlatban mi rejlik a már eddig is több táblánkban használt "vagyoni helyzet" fogalma mögött. Mint az a kárösszeírás alapelveiből is kitűnik /III. függelék/ az összeíróknak fel kellett mérniük azt, hogy képes-e a szóban forgó károsult házának-gazdaságának önerőből való helyrehozatalára vagy nem - ettől is függött ugyanis a megye által kiosztott pénzsegély nagysága. Az utasítás vonatkozó részét azonban a megyei tisztviselők csak helyileggel hajtották végre. Az esetek kerekén 85 százalékában semminemű utalást nem találunk az összeírt háztartás vagyoni helyzetére vonatkozóan. A maradék 15 százalék - összesen 95 eset - a következőképpen fest. 23 esetben a háztartásfőt vagyonosnak jelölték; erre a célra a falusi gazdagság különböző szinonimáit használták: tehetős, módos, jó módú, jó tehetségű, meglehetősen tehetős, meglehetősen gazdag. Két esetben nem határozható meg a feljegyzésből pontosan a háztartás vagyoni helyzete - a "középszerű gazda" illetve az "iparra ritkán nyer szerencsét" megjelölések nem eléggé egyértelműek. Az esetek túlnyomó részében - 70 ízben - a szegénységet jegyezték fel az összeírók. Úgy látszik ezt találták fontosabbnak megörökíteni. Ezen belül a jelölések 40 százaléka a szegénység fogalmának szinonimája volt /szegény, szegénysorú, szegény állapotú, szűkölködő, szükséggel küzdő, szűk körülmények közt van/, 56 százaléka egyértelműen megmondta azt, hogy a háztartásnak nincs módja építeni /vagyis újraépíteni elpusztult házát, gazdaságát/, három ízben pedig közvetve

utaltak a szegénységre /két esetben a jószág hiányára, egy esetben pedig - nem minden tanulság nélkül az utókor számára - azt jegyezték fel, hogy "meglehetős tehetségű volt, míg nem épített"./

Ha a vagyoni helyzetre utaló szöveges megjegyzéseket összevetjük a háztartások társadalmi státusával /22. tábla/, akkor érdekes tapasztalatokra teszünk szert. A vagyonosság és jobbágyi státus között igen erős, a szegénység és zsellér státus között pedig valamivel gyengébb - de viszonylag még mindig erősnek mondható - az összefüggés. Vagyis ezek az egykorú értékelések rávilágítanak arra, hogy nemcsak az utókor köztudatában élő "nyomorgó jobbágy" képe hamis, hanem az egykorú világgép - a jobbágy a falu módos rétegét jelenti s e státus elérése az alsó rétegek vágyálma - is csak tendenciát jelez. Általában igaz, de létezett szegény jobbágy és gazdag zsellér is, bár ezek előfordulása természetesen lényegesen ritkább volt.

Persze a "gazdag" vagy "szegény" megállapítás lehet szubjektív is. Megpróbáltunk ezért objektívebbnek gondolt - pénzértékben kifejezett - mérőszámokat is keresni. Erre a célra jól hasznosíthatónak látszottak azok a háztartások, ahol az adatokból kitűnően az árvíz következtében a lakóház összeomlott. Ezek társadalmi státus szerinti megoszlása nagyjából egybeesett a teljes népesség rétegződésével, így azt megbízhatóan reprezentálta. Természetesen az, hogy ki mennyire készült fel a katasztrófára és milyen arányban tudta ingó javait biztonságba helyezni, háztartásonként változó volt. Feltételezzük azonban - talán nem túl nagy merészség -, hogy a vagyonmentés aránya egyéni ügyességhez, lélekjelenlétéhez illetve előrelátáshoz kötődött, s ezek a tulajdonságok vélhetőleg nagyjából egyenletesen oszlottak meg a különböző társadalmi rétegek között. Vagyis ha a konkrét kárösszegek nem minden esetben fedik is egy-egy háztartás tényleges vagyoni állapotát /ehhez ismernünk kellene a pusztulástól megmenekült illetőleg megmenekített vagyonrészt is/, az arányok minden valószínűség szerint tükrözik a helyi társadalom tényleges szerkezetét.

Fentieknek megfelelően az összeomlott házú árvízkárosultakat a károsodás összeg alapján három csoportba /100 pft alatti, 100-200 pft közötti és 200 pft-nál nagyobb kárt szenvedettek/ osztottuk, összevetve egymással a kárösszeg nagyságát és a társadalmi státust /23. tábla/. Az eredmény: hasonló képet kaptunk, mint amelyet a vagyoni helyzet jelzései alapján megállapítottunk. A kárösszeg nagysága - vagyis az ezzel mért vagyonosság - a telkes jobbágyoknál, illetve az egyéb társadalmi státusúaknál /iparosoknál, uradalmi alkalmazottaknál, a község illetve az egyház szolgálatában álló értelmiségieknél/ lényegesen magasabb szintű, mint a zselléreknél, de a különbség - mint a megoszlásokból világosan látható - nem élesen, hanem tendenciaszerűen érvényesül.

Lényegében fenti állításainkkal csengenek össze a 24. tábla adatai is, ahol a kárösszeg nagysága illetve a vagyoni helyzet szerinti csoportjainkat vetettük össze egymással. A "szegények" elsősorban a 100 pft alatti illetve 100-200 pft közötti kár csoportokban találhatók, míg a "vagyonosok" túlnyomó része a 200 pft feletti kárösszeggel összeírtak közé tartozik. A 100 pft-nál kisebb összegben károsultak között nincs is vagyonosnak tartott személy illetve háztartás.

A kárösszeírás bizonyos mértékig lehetőséget nyújt az egyes társadalmi rétegek vagyonszerkezetének összehasonlító elemzésére is. Három vizsgálható elemet ragadunk ki ezek közül: az épületek, az eszközállomány és a gazdaságban felhalmozott terményfeleslegek kárösszeg nagyságával mért értékét.

A társadalmi rétegek épületkár nagysága szerinti megoszlása /25. tábla/ szintén a korábban elmondottakat erősíti meg - ti., hogy a rétegekülönbségek nem direkt módon, hanem tendenciaszerűen érvényesülnek. Sőt, úgy tűnik, hogy végső soron az épületek értéke alapján történő különbségtétel valamivel nehezebb. Az a tendencia, hogy a jobbágyok és az "egyéb" kategóriába tartozók házai többnyire értékesebbek, világosan látható, de viszonylag sok értékes házzal bíró zsellér létezésére is következtethetünk /ezeknek jórésze pócsmegyeri/. Úgy látszik, hogy a ház, mint tartós vagyontárgy kevésbé rugalmasan tükrözi egy-egy háztartás pillanatnyi státusát és vagyoni helyzetét.

Méginkább igaz mindez a házi- és gazdasági eszközökre /26. tábla/, ahol a kárösszegek nagyság szerinti eloszlása meglehetősen halványan adja vissza a társadalmi rétegek közötti tényleges különbségeket. Megengedi azt a feltételezést, hogy a gazdasági erőben, a létbiztonságban, presztízsből /s talán az élelmiszer fogyasztásban/ valószínűleg sokkal nagyobb lehetett a társadalmi rétegek között a távolság, mint a közvetlen őket övező tárgyi világban s az ezekhez kapcsolódó életmód elemekben. Feltűnő egyébként, hogy a legnagyobb értékű eszközként nem a jobbágyok, hanem az "egyéb" kategóriába tartozó háztartások jelentették be. Valószínű, hogy részben speciális eszközökkel és felszerelési tárgyakkal rendelkeztek, részben pedig joggal gyanakodhatunk arra, hogy ez az a réteg, mely életmódjában - s ebből következőleg feltételezhetően berendezésében is - némileg már különbözött a hagyományos falusi /paraszti/ háztartásoktól.

Amit a létbiztonságról az előbb mondtunk, az nem tekinthető légből kapott állításnak. A terménykár adatok /27. tábla/ jól mutatják, hogy a zsellérek alig több mint 10 százalékától vitt el az árvíz terménytartalékot, míg a jobbágyok 40 százaléka jelentett be ilyen kárt az összeíró bizottságnak. Ezzel

együtt azt kell mondanunk, hogy meglepően kevés háztartás rendelkezett gabona-tartalékkal 1838 márciusának elején. Mégha feltételezzük is, hogy többeknek sikerült tartalékuk egy részét megmenteni - sokat aligha, mivel annyi csónak a szigeten tudomásunk szerint nem volt -, összességében akkor is feltűnően alacsonyra tekinthető az az arány, miszerint az elpusztult házú háztartások ke-reken 75 százalékanak nem volt terménykára. Értelmezhető ez jóhiszeműen úgy, hogy a szigeti falvak lakosságának jelentős része szakosított "monokulturás" termelést folytatott és csere útján illetve a piacon szerezte be a kenyérnek valót. Értelmezhető azonban ez úgy is - s talán ez áll közelebb az igazsághoz -, hogy a lakosság jelentős részének a tél végén már nem volt "kitartása", vagyis - különösen a szegényebb háztartásokban - nem lehetett ritka a tavaszi aratás előtti kenyérhiány.

3.2. Tulajdonságok és magatartások

Kárösszeírásunk - különösen Pócsmegyer esetében - még egy igen ritkán végezhető elemzés lehetőségét nyújtja: a tulajdonságokét és magatartásokét. Ne gondoljunk persze részletes és igényes jellemzésekre - ilyenekkel legfeljebb bírósági iratokban találkozhatunk. Utóbbiakból azonban jó, ha egy tucatot találunk egy falura vonatkozóan egy egész évszázadban. Sok településre vonatkozóan éppenséggel semmi sem maradt ránk. Jelen esetben viszont, ha a jellemzés egy-két szavas is, de összesen 77 különböző háztartásról 100 jelző, illetve minősítés áll rendelkezésünkre azonos időpontból. Közülük mindössze hét tartalmaz negatív minősítést /mindegyikük a pócsmegyeri kárösszeírásból származik/: négy zsellér esetében kifogásolják a munkaintenzitást /"dologtalan", "rest", "szeret nem dolgozni", "fia serényebb lehetne"/, egy zsellér magaviseletét helytelenítik /"míg lázadt, jobb volna dolgoznia"/, két telkes jobbágnál pedig megjegyzik, hogy a gazda, illetve a másik esetben a gazdával együttélő vő "jobban gazdálkodhatna".

A pozitív tulajdonságok és magatartások felsorolása sokkal gyakoribb és színesebb. 68 esetben csatolják a kárfelméréshez azt a megjegyzést, hogy az összeírt háztartásfő "iparkodó, igyekező, jóigyekezetű, munkás, dolgoz, serény, szorgalmatos", 14 esetben kiemelik jó magaviseletét /"jámbor, jó, jóerkölcsű, józan"/, 11 esetben jó gazdálkodását /"gondos, jó gazda, jó napszámos"/. E jelzők és minősítések különösen akkor válnak értékké, ha figyelembe vesszük irányultságukat, előjelüket, és azt, hogy mely társadalmi rétegeket kísérnek. /28. tábla/ Irányultságát tekintve a minősítések 72 százaléka a munkaintenzi-

tásra, 15 százaléka a magaviseletre és 13 százaléka a gazdálkodás értékelésére vonatkozik/az esetszámok és a százalékos arányok egybeesnek!/. Nem kizárt, hogy ez a korabeli értékrend prioritásait jelzi. Ha pedig valóban így van, akkor /legalábbis vizsgált közösségeinkben/ nem lehet igaz az - amit pedig történetírásunk gyakran feltételez -, hogy a parasztság munkaintenzitása csak a jobbágyfelszabadítás után növekedett meg. Adataink azt sugallják, hogy a munkaintenzitás inkább a gazdálkodás jellegéhez - esetünkben: az intenzív munkát az első helyre helyező értékrend egy komolyabb mértékű piacra termeléshez - igazodik, mint a jogi viszonyokhoz. /Amivel persze nem akarjuk tagadni azt, hogy a piaci gazdálkodás terjedése végső soron kölcsönös összefüggésben állt a jobbágyrendszer megszüntetésével./

Előjelüket tekintve tulajdonképpen csak a pozitív minősítésekből vonhatunk le következtetéseket. A mindössze hét negatív minősítés túl kis esetszám ahhoz, hogy elemezni lehessen. Talán annyit érdemes velük kapcsolatban megjegyeznünk, hogy feltűnően magas a negatívan minősítettek között a zsellérek aránya: hétből öt. A pozitív minősítések aránya első pillanatban úgy tűnik, mintha nem mutatna különösebb rétegspecifikus jegyeket. Ha azonban tartalmukat is figyelembe vesszük, akkor nyilvánvaló különbség lesz felfedezhető a jobbágyok és nem jobbágyok között. Minden rétegnél 70 százalék körüli arányban a munkaintenzitásra vonatkozó minősítések állnak az első helyen, ebben nincs különbség. A zsellérek és egyéb rétegek /elsősorban iparosok/ minősítésében azonban a második helyen 20-25 százalékos említési aránnyal a jó magaviselet áll, míg a jobbágyok esetében az értékrend második helyét a jó gazdálkodás foglalja el. Utóbbiaknál a magaviseletnek gyakorlatilag nincs értékmérő szerepe. Vagyis a munkaintenzitás után az értékrendben a második helyen a teljes jobbágyoknál a gazdálkodás, a zselléreknél az alkalmazkodás áll. Persze ez az értékrend minden valószínűség szerint nem a zsellérek, hanem a birtokos parasztokból álló faluvezetés illetve a nemesi származású megyei tisztviselők véleményét, fontossági sorrendjét tükrözi.

4. ÖSSZEGZÉS

4.1. V a g y o n , s t á t u s é s m a g a t a r t á s a S z e n t e n d r e i - s z i g e t e n a z 1830- a s é v e k b e n

Vizsgálatunkat a három közösség gazdaságának és társadalomképének vázlatos rajzával indítottuk. Eszerint a szigeten általában piacorientált mezőgazdasági termelés folyt, Monostoron a földművelés-állattenyésztés, Pócsmegyeren és Tótfaluban pedig a szőlőtermelés irányában mutatkozó túlsúllyal. A gazdálkodás módja nagymértékben befolyásolta a társadalmi rétegződést. Monostor közössége kevésbé, Pócsmegyeré és Tótfalué pedig jobban differenciált volt a vizsgált időszakban. Ez a differenciáltság egyrészt az iparral, szállítással foglalkozók, másrészt a kisföldű vagy földtelen rétegek magasabb arányában mutatkozott meg, akik megélhetésüket részben vagy egészben bér munkavállalás formájában biztosíthatták /feltehetőleg elsősorban a szőlőkben végeztek napszámosmunkát/. A rétegződés tekintetében némi különbség mutatkozott Pócsmegyer és Tótfalu között is. Előbbiben ugyanis házatlan zsellér alig volt s a nagyszámú házas zsellér mellett elsősorban fél vagy még több teleknyi földet bíró jobbágyokat találunk, ezzel szemben Tótfaluban viszonylag szép számú házas és házatlan zsellér mellett nagymennyiségű negyedtelkes jobbágy élt /5. tábla/.

Különbözött némileg a három település egymástól vagyonosságának mérete és a vagyonok összetétele tekintetében is. Amennyiben elfogadjuk azt a hipotézist, hogy az összeomlott házú, elpusztult gazdaságú lakosok kárösszegek szerinti megoszlása reprezentálja az adott közösségek vagyoni különbségeit illetőleg vagyonuk szerkezetét, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a leggazdagabb Pócsmegyer, a legszegényebb pedig Tótfalu volt. Előbbiben a 200 pft feletti kárt jelentő gazdaságok aránya kerekén 35, a 100 pft alatti kárúaké 29 százalék, vagyis átlaghoz közeli. Tótfaluban ezzel szemben a több mint 200 pft-nyi kárúak aránya 24,8, a 100 pft alatti, alacsony összegű kárt szenvedetteké /29. tábla/ pedig a három helység közül messze a legmagasabb arányú volt, kerekén 39 százalék.

Eltért egymástól közösségeinkben a vagyon szerkezete is. Monostor háztartásai nagyobb terménytartalékokkal rendelkeztek, sőt otthon őrzött gabonája e településen még a zsellérek egy részének is volt, míg a másik két helység esetében ez kizárólag jobbágháztartásokban fordult elő. Monostoron a földművelés nagyobb és általánosabb szerepét jól mutatja, hogy a vetéskárokból következően a jogilag zsellér állapotúak jelentős részének kismennyiségű szántóföldje is volt. Pócsmegyer esetében viszont a nagyobb értékű házak szűrnak szemet,

különösen azért, mert több ízben zsellérkézen is találunk belőlük. A házi- és gazdasági eszközök tekintetében nem annyira az egyes helységek, mint inkább az egyes társadalmi rétegek között látszanak nagyobb különbségek - pontosabban fogalmazva az ipari-szállítási-értelmiségi foglalkozású "egyebek" és a paraszti gazdálkodást és életmódot folytató telkes jobbágyok és zsellérek között. Amikor nem a kárösszegekkel, hanem a némi szubjektivitástól nem mentes szöveges jelzések segítségével próbáltuk a vagyoni helyzetet mérni, akkor eredményeink rávilágítottak arra, hogy az egyes rétegek közötti különbségek általában nem élesek, hanem tendenciajellegűek. Különösen áll ez a házra és berendezésére - s ezekből következően az életmódra is.

Nem tudunk differenciálni közösségeink között a minősítéseken keresztül megsejthető értékrendben sem. Adataink - melyek egy jellegzetesen felülről letekintő értékrendet sejtetnek - különbségeket a kétkezi munkát folytató, önálló gazdasággal nem rendelkező zsellérekre és az önállóan, igás állatok segítségével gazdálkodó telkes jobbágyokra /a "gazdákra"/ vonatkozó értékrendek között mutatnak. /Lehet, persze, hogy megállapításaink lényegében egy "pócsmegyeri értékrendet" tükröznek, hisz a minősítő megjegyzések kerekén 80 százaléka e falu kárösszeírásából származik./

Sajátságos mintákat látunk az eladósodásban is. Pócsmegyeren elsősorban a jobbágyok adósodtak el, mégpedig nagyobb összegekkel. Tótfalu jellegzetes adóstípusa ezzel szemben a kis összeggel tartozó zsellér volt. Sajnos adatainkból nem állapítható meg az, hogy ennek az eltérésnek gazdasági vagy mentálisbeli alapja volt-e - mind a kettő elképzelhető.

A fenti következtetésekből újabb következtetés adódik. Vizsgálatunk első részében úgy tűnt, hogy a megoszlások-különbözőségek szorosan és elsősorban a gazdasági-gazdálkodási tényezőkhez kötődnek. A házi és gazdasági felszerelések értékkülönbségei illetve a más típusú eladósodások, vagy akár a társadalmi rétegződésben formálisan mutatkozó státuskülönbségek ugyanakkor felvetik azt a lehetőséget is, hogy számolnunk kell az egyes közösségek bizonyos mértékig önálló arculatával, önálló helyi szokás- és mentalitás rendszerével is. Végezetül nem lehetetlen, hogy az egyes falvak katasztrófa-történetében mind azok méreteit, mind fajtáit tekintve némi különbség tapasztalható.

4.2. K a t a s z t r ó f a é s t á r s a d a l o m a h a g y o m á - n y o s f a l u s i k ö z ö s s é g b e n

Forrásainkból kitűnik, hogy a különböző katasztrófák és csapások meglehetősen gyakran és rendszeresen sújtották: a vizsgált közösségeket. Talán Pócs-megyer katasztrófa-története tűnik egy fokkal kedvezőbbnek, mivel a vizsgált évtized során csak a kolera és az árvíz látogatta meg, míg a másik két helységet a marhavész, Tótfalut pedig ezen kívül a tűzvész is. E katasztrófáknak a kolera kivételével demográfiai következményei gyakorlatilag nem voltak - legfeljebb a vándormozgalmakat befolyásolták némileg -, elsősorban az anyagi javakat pusztították. Az anyagi károsodás azonban - legalábbis adataink szerint - nem eredményezett kimutatható társadalmi változásokat. Bár a tótfalusi faluvezetés rendkívül drámai hangon ecsetelte az árvíz lefolyását - nem tudunk szabadulni a gondolattól, hogy a jelentést olyasvalaki fogalmazta, aki valamenynyire járatos volt a kor romantikus irodalmában illetve az egykorú sajtó rendszeres olvasója lehetett -, mégis úgy tűnik, hogy a katasztrófák vissza-vissza térése, pusztítása "bele volt kalkulálva" egy-egy háztartás életébe. Az a benyomásunk, hogy a kor embere rákényszerült arra, hogy együtt éljen a csapásokkal és katasztrófákkal. Többé-kevésbé természetes dolog lehetett számára, hogy felnőtt korának eléréséig testvéreinek fele, rokonai jelentős része és általában legalább egyik szülője meghalt, 10-15 évenként közösségén végigvonult egy-egy tömeges halálozást okozó járvány és élete során legalább 2-3 árvízzel, tűzvészrel, marhavésszel, s szembekerült. E kegyetlen világ hatása nyilván nyomot hagyott érzésein, gondolatvilágán, beállítottságán - ezekkel kapcsolatosan azonban sajnos a rendelkezésünkre álló források némák maradnak. Adataink mindössze azt a következtetést engedik meg, hogy az egyének-háztartások életére a demográfiai csapások minden valószínűség szerint sokkal nagyobb hatást gyakoroltak, mind a gazdasági károkat okozó elemi katasztrófák. Értehető, hisz egy-egy családtag elvesztése - és most tekintsünk el az érzelmi momentumoktól - sokkal nehezebben, több áldozat árán volt pótolható, mint egy viszonylag gyorsan újjáépíthető épületé vagy néhány év alatt felnevelhető haszonállaté. Ráadásul a családfő elvesztése esetenként a romlásba is vihetett egy-egy együttélő kisközösséget.

Természetesen mindezzel nem akarjuk lekicsinyelni az árvízkárok pusztításának súlyosságát. Ha társadalmi hatása nem is volt olyan nagy, mint ahogy azt vizsgálatunk kezdete előtt magunkban feltételeztük, mindenképpen számottevő pusztítást okozott közösségeink anyagi javaiban és meglehetősen sok időt és

energiát kötött le a több-kevesebb rendszerességgel bekövetkező pusztítások eredményeinek újból és újból történő helyrehozatala. Nem beszélve arról, hogy ezeket az erőket olyan körülmények között kellett a károk helyrehozatalára elfecsérelni, amikor a viszonylag fejletlen termelési technológia, gyenge minőségű eszközállomány, alacsony szintű társadalmi munkamegosztás, rossz közlekedési viszonyok, nem túl magas hatékonysággal működő közigazgatás közepette a létfenntartás amúgy is nehéz, a különböző csapások, a természet hirtelen változásai elleni védekezés képessége amúgy is alacsony volt. Nem tekinthető véletlennek tehát, hogy az elkeseredett pócsmegyeri lakosok - akiknek sorsa pedig a vizsgált évtizedben három településünk közül még a legszerencsésebben alakult - már településük helyét is szerették volna megváltoztatni, hogy csökkentsék az ismétlődő árvizek pusztításait.^{15/} Talán nem tekinthető ezért véletlennek az sem, hogy amikor az 1870-es években a közegészségügy fejlődése csökkent a járványok, a Duna szabályozása az árvizek hatását, s a társadalmi-politikai viszonyok is átalakulnak, robbanásszerű népességi-társadalmi-gazdasági változások következnek be a rájuk nehezedő nyomások jelentős részétől megszabaduló közösségekben.

1. tábla

A Duna vízállása az árvíz időszakában

Budai vízmérce

	<u>időpont</u>	<u>vízmagasság</u>		
		<u>láb</u>	<u>hüvelyk</u>	<u>vonás</u>
Március 13.	déli 12 óra	22	6	3
	este 6 "	24	5	0
	éjfél 12 "	25	11	9
március 14.	reggel 6 "	26	0	0
	déli 12 "	26	5	6
	este 6 "	26	7	9
	éjfél 12 "	26	7	9
március 15.	reggel 6 "	26	7	6
	déli 12 "	26	8	0
	este 6 "	28	4	0
	éjjel 11 "	29	4	9 maximum ^{a/}
március 16.	reggel 6 "	28	11	3
	déli 12 "	28	7	0
	este 6 "	27	7	0
	éjfél 12 "	24	10	3
március 17.	reggel 6 "	24	0	0
	déli 12 "	23	3	3
	este 6 "	22	5	0
	éjfél 12 "	21	8	6
március 18.	reggel 6 "	20	9	3
	déli 12 "	19	11	0
	este 6 "	18	8	6
	éjfél 12 "	17	10	0

Legmagasabb vízállások a Szentendrei-sziget környékén

Visegrád március 13.	29	4	6
Szentendre március 13. éjjeli 11 óra	29	3	6
Vác március 14. hajnal	29	10	6
Óbudai-sziget március 16.	29	8	6

^{a/} Reitter Ferenc 1865. szerint 29 láb 4 hüvelyk 10 vonás volt a legmagasabb vízállás

Forrás: Trattner János 1838. 126., 141.

2. tábla

Súlyosabb árvízkárok a Szentendrei-sziget
falvaiban a XVIII-XIX. század folyamán

	Összeomlott ház			
	Monostor	Pócsmegyer	Tótfalu	Kisoroszi
1775	17	... a/	31	 a/
1838	121	138	162	 a/
1867	20	20-30	18	-

a/ adata egyelőre ismeretlen

Forrás: OL E 328. Fasc., No.64. (1775)

7. tábla (1838)

Galgóczy Károly 1877. 2. kötet 93. (1876)

3. tábla

Pest megye felső és középső részén^{a/} található árvíz által károsított
helységek megoszlása az épen maradt lakóházak aránya szerint

árvízkár összege /pft/	épen maradt lakóházak aránya ^{b/}						települések összesen
	0-9	10-24	25-49 százalék	50-74	75-89	90 felett	
10 ezer alatt	-	-	-	Lóré	Becse	Békásmegyer, Makád, Kalász, Szigetszent- márton, Pomáz, Szigetújfalu	8
10-19 ezer	Albertfalva	-	-	-	Budafok, Csép, Tököl	Tétény	5
20-29 ezer		Pócsmegyer Monostor, Visegrád		Sziget- szentmiklós	-	-	4
30-39 ezer	-	Csepel	Bogdány	Tótfalu	Ráckeve	-	4
40 ezer felett	-	Óbuda ^{c/}	-	Szentendre	Vác	-	3
Összesen	2	4	1	4	6	7	24

304

a/ pilisi és váci járás

b/ arányaink több helyütt eltérnek az eddigi feldolgozásokban szereplőktől, mivel azok az árvíz előtti házak számára vonatkozóan Trattner hibás számaira építenek. (Trattner János, Nagy Lajos 1828-ban publikált házadatait használta.)

c/ A pusztítás összege kiugró méretű: 679034 pft

Forrás: Patkóné Kéringer Mária 1988., Zawadowski Alfréd 1891., és nem nemesek összeírása /1837-1838./ után számítva.

4. tábla

A mezőgazdasági terület művelési ágak szerinti megoszlása és az
agrársűrűség mérete a XIX. század közepén

	szántó	rét	legelő /százalék/	erdő	szőlő	nádas	haszon vehetet- len	összesen	kataszteri hold ^{a/}	agrár- sűrűség ^{b/}
Monostor	20,8	6,3	33,7	3,5	- ^{c/}	-	35,7	100,0	4232	86,9
Pócsmegyer ^{d/}	17,7	2,2	8,6	36,6	9,6	-	25,3	100,0	4940	71,6
Tótfalu ^{e/}	30,7	4,9	15,1	22,9	7,8	0,1	18,5	100,0	6681	77,3

a/ belterület és mezőgazdasági művelés alatt nem álló területek nélkül

b/ 100 kataszteri hold művelt területre eső népesség /fő/kh/

c/ a lakosság szőlőművelése a Szentendre területén található szőlőhegyeken folyik

d/ Leányfalu pusztával együtt

e/ Tahí pusztával együtt

Forrás: az 1851. évi népszámlálás és az ideiglenes földadó kataszter adatai alapján számítva

5. tábla

A jobbágyság megoszlása birtokolt telekhányaduk szerint 1828-ban

	egész	$\frac{7}{8}$	$\frac{6}{8}$	$\frac{5}{8}$	$\frac{4}{8}$	$\frac{3}{8}$	$\frac{2}{8}$	összesen
	telkes jobbágyság							
Monostor	2	1	1	14	6	13	35	72
Pócsmegyer	2	-	2	26	-	-	16	46
Tótfalu	-	-	-	-	45	17	134	196

Forrás: 1828. évi országos adóösszeírás (Spira György 1973. 59-64. után)

A Szentendrei-sziget falvainak társadalma^{a/} az 1830-1840-es
években

		ebből háztartásfő					Forrás	
		ház	háztartás	telkes jobbágy illetve "paraszt"	zsellér	iparos		egyéb
307	Monostor 1837	169	171	69	92	5	5	nem nemesek összeírása
	Pócsmegyer 1837	202	221	45	152	10	14	nem nemesek összeírása
	1847	194	233	56	177	... ^{b/}	... ^{b/}	urbárium és adókivetés
	Tótfalu 1830	404	431	203	212	... ^{b/}	8	urbárium
	1838	/359/ ^{c/}	444	/184/ ^{d/}	238	17	5	nem nemesek összeírása
	1847	/383/ ^{c/}	/408/ ^{d/}	206	202	... ^{b/}	... ^{b/}	urbárium és adókivetés

a/ a forrásokból a papok, tanítók, jegyzők és minden valószínűség szerint az adómentes uradalmi és községi alkalmazottak egy része is hiányzik

b/ részben zsellérek között szerepel, részben kimaradt az összeírásból

c/ hiányos adat

d/ az adat vagy hiányos, vagy - ami valószínűbb - a töredéktelkes jobbágyok egy részét a zsellérek közé sorolták

e/ az adat hiányos, az adókivetésben 502 név szerepel

Az 1838. évi árvíz okozta károk a Szentendrei-sziget falvaiban^{a/}

	halál- eset ^{b/}	káro- sult háztar- tás	össze- dőlt lakóház	megsé- rült	össze- dőlt gazdasági	megsé- rült épü- let	elpusz- tult ve- tés /hold/	megsem- misült gabona /véka/	kár be- csült összege pft xt	N
Monostor	-	145	121 c/	7	75	.. d/	510	3584	21871	-
Pócsmegyer	-	188	138	42	63	.. d/	400	567	28907	4
Tótfalu	-	278	162	20	106	.. d/	654	937	31328	4

a/ a Nógrád megyéhez tartozó Kisoroszi nélkül

b/ az anyakönyvekben nincs az árvízzel közvetlenül vagy közvetve összefüggésbe hozható halálozási bejegyzés

c/ a helység március 19-i levele szerint (II. függelék) 115 ház pusztult el, s csak a két templom, valamint a római katolikus plébános és kántor háza maradt épségben. Feltételezhető, hogy néhány megsérült ház később omlott össze

d/ számuk ismeretlen

e/ valószínű magyar hold

Forrás: kárösszeírások

8. tábla

Az árvízkárok súlyossága az egyes falvakban

	összedőlt	megsérült	éppen maradt	összesen		károsult
		lakóházak	lakóházak			háztartások
		aránya /százalék/	aránya /százalék/			aránya
						százalék
Monostor	71,6	4,1	24,3	100,0	169	84,8
Pócsmegyer	68,3	20,7	11,0	100,0	202	85,1
Tótfalu	40,1	4,9	55,0	100,0	404	62,6

Forrás: kárösszeírás és 6. tábla után számítva

9. tábla

Az árvízkárok szerkezete és háztartásonkénti
nagysága

	épület	házi és gazdasági eszköz	termény kár /pft/ /százalék/	vetés	egyéb	összesen
Monostor	74,1	5,7	6,9	11,0	2,2	100,0
Pócsmegyer	79,5	7,3	0,8	9,5	2,9	100,0
Tótfalu	64,8	9,5	1,5	23,2 ^{a/}	1,0	100,0
egy károsult háztartásra esik						
			/pft/			
Monostor	111,8	8,7	10,5	16,5	3,9	150,8
Pócsmegyer	124,2	11,3	1,2	14,9	4,6	156,2
Tótfalu	73,0	10,7	1,7	26,1 ^{a/}	1,2	112,7

a/ a valóságosnál valószínűleg magasabb érték

Forrás: kárösszeírások

10. tábla

Az 1831. évi kolera áldozatai

	halálozás összesen fő	közvetlenül érintett családok és háztartások száma ^{a/}
Monostor	64	36
Pócsmegyer	70	46
Tótfalu	138	88

a/ rokoni kapcsolatra utaló megjegyzések és vezetéknevek alapján
következtetve

Forrás: református és római katolikus anyakönyvek

Az 1831-1838. közötti elemi csapások által érintett háztartások
száma az egyes településeken

	kolera ^{a/} /1831/	tűzvész	állatvész ^{b/} /1832-1837 között/	árvíz ^{c/}	egyéb	több ^{f/} csapás	az időszak során ^{g/} legalább egy ízben károsult háztartások aránya /százalék/
			által károsított háztartás				
Monostor	36	-	48	145	---	48	90-100
Pócsmegyer	46	-	5	185	1 d/	6	85-95
Tótfalu	88	161	65	278	1 e/	112	90-100

a/ halálozási anyakönyvi bejegyzések alapján becsülve

b/ csak az árvíz kár összeírás során említett esetek

c/ 4 eset kivételével csak saját házzal rendelkezők illetve községi vagy uradalmi házban lakók

d/ hajószerencsétlenség

e/ többszöri árvíz kár

f/ minimális szám, csak az árvíz kár összeírás során említett esetek (a kolera adatok, illetve a tűzvész károsultak kétharmada nélkül)

g/ becslés

Forrás: halálozási anyakönyvek, árvíz kár összeírás, tűzkár jelentés (PmL IV.A.3.c /I-3170/1831.),
nem nemesek összeírása (1837-1838.)

12. tábla

A demográfiai csapások típusai

	férfi háztartásfő hiánya	a háztartásfő, illetve a háztartás munkavégző ké- pesége korlátozott	a háztartásban sok az eltartott	összes említett probléma
Monostor	19	31	- a/	50
Pócsmegyer	30	16	16	62
Tótfalu	53	4	1 a/	58
összesen	102	51	17	170

a/ az adatok hiányosak, mivel az összeírók a probléma konkrét jelzése helyett a háztartások taglétszámát jegyezték fel

Forrás: kárösszeírások

13. tábla

A demográfiai csapások hatása a háztartások státus
szerinti megoszlására

háztartásfő státusa	demográfiailag		összesen	N
	károsult	nem károsult		
	háztartások aránya /százalék/			
jobbágy	18,5	81,5	100,0	308
zsellér	33,3	66,7	100,0	258
egyéb	5,8	94,2	100,0	52
összesen	23,6	76,4	100,0	618 ^{a/}
jobbágy	39,0	53,2	49,8	
zsellér	58,9	36,4	41,8	
egyéb	2,1	10,4	8,4	
összesen	100,0	100,0	100,0	
N	146	472	618	

a/ A biztosabb következtetés érdekében a három település adatait státus-csoportonként összevontuk. Itt és a továbbiakban az adatok magukban foglalják a Pócsmegyeri árvíz-kárjegyzékbe felvett 10 kárt nem szenvedett háztartást is.

Forrás: kárösszeírások

14. tábla

A demográfiai csapások hatása a háztartások
vagyonai helyzet szerinti megoszlására^{a/}

háztartás	demográfiailag		összesen	N
	károsult	nem károsult		
	háztartások aránya			
vagyonai helyzete	/százalék/			
vagyonos	17,4	82,6	100,0	23
besorolhatatlan	-	100,0	100,0	2
szegény	34,3	65,7	100,0	70
nincs jelölve	22,6	77,4	100,0	523
összesen	23,6	76,4	100,0	618
vagyonos	2,7	4,0	3,7	
besorolhatatlan	-	0,4	0,3	
szegény	16,5	9,8	11,3	
nincs jelölve	80,8	85,8	84,7	
összesen	100,0	100,0	100,0	
N	146	472	618	

a/ három falu együttes adata

Forrás: kárösszeírások

15. tábla

Az elemi és demográfiai csapások összegzett hatása a háztartások státus szerinti megoszlására^{a/}

az összes elemi kár értéke^{b/}

háztartás státus	100 pft alatt		100 pft felett		összesen
	demográfiailag károsult	nem károsult	demográfiailag károsult	nem károsult	
	háztartás /százalék/				
jobbágy	25,6	42,7	54,4	61,3	49,8
zsellér	73,1	49,5	42,7	26,3	41,8
egyéb	1,3	7,8	2,9	12,4	8,4
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	78	206	68	266	618

a/ három falu együttes adata

b/ a marhakárok nagyságát a pesti piac árai /Kőrösi József. 1873. 281.,/ a tűzkárokét az árvízi épületkárok nagyságrendje alapján becsültük

16. tábla

Az elemi és demográfiai csapások összegzett
hatása a háztartások vagyoni helyzetére^{a/}

/N=618/

a szegénynek jelzett háztartások aránya /százalék/

összes elemi kár nagysága^{b/}

a háztartás	100 pft alatt	100 pft felett	összesen
demográfiai- lag nem káro- sult	9,7	9,8	9,8
demográfiai- lag károsult	18,0	14,7	16,4
összesen	12,0	10,8	11,3
N	34	36	70

a/ három falu együttes adata

b/ ld. 15. tábla b/ jegyzetét

Forrás: kárösszeírások

17. tábla

Az eladósodás^{a/} összefüggése a háztartások státus
szerinti megoszlásával

háztartásfő státusa	adóssága			összesen	N
	van	nincs	ismeretlen százalék		
jobbágy	66,0	28,1	5,9	100,0	235
zsellér	54,4	40,0	5,6	100,0	195
egyéb	53,5	44,2	2,3	100,0	43
összesen	60,0	34,5	5,5	100,0	473
jobbágy	54,6	40,5	53,0	49,7	
zsellér	37,3	47,8	42,3	41,2	
egyéb	8,1	11,7	3,8	9,1	
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	
N	284	163	26	473	

a/ Adósság-adatokat csak Pócsmegyer illetve Tótfalu közösségében írtak össze

Forrás: kárösszeírások

18. tábla

Az eladósodás^{a/} összefüggése a háztartások
vagyoni helyzet szerinti megoszlásával

háztartás vagyoni helyzet	adóssága			összesen	N
	van	nincs	ismeretlen /százalék/		
vagyonos	33,3	66,7	-	100,0	21
besorolhatatlan	100,0	-	-	100,0	2
szegény	54,8	35,5	9,7	100,0	31
nincs jelölve	61,8	32,7	5,5	100,0	419
összesen	60,3	34,2	5,5	100,0	473
vagyonos	2,4	8,6	-		
besorolhatatlan	0,7	-	-		
szegény	6,0	6,1	11,5		
nincs jelölve	90,9	84,6	88,5		
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	
N	284	163	26	473	

a/ Pócsmegyer és Tótfalu

Forrás: kárösszeírások

Az elemi és demográfiai csapások összegzett hatása a háztartások eladósodására^{a/}

	az összes elemi kár értéke ^{b/}				
	100 pft alatt		100 pft felett		
	demográfiailag		demográfiailag		
adósság	károsult	nem károsult	károsult	nem károsult	összesen
nagyság	háztartás /százalék/				
100 pft felett	10,7	20,0	34,0	20,4	20,5
10-99 pft	30,3	22,3	31,9	34,4	29,5
10 pft alatt	17,9	13,7	4,3	7,2	10,6
ismeretlen	3,6	9,7	2,1	3,1	5,5
adós összesen	62,5	65,7	72,3	65,1	65,8
nincs adóssága	37,5	34,3	27,7	34,9	34,2
mindösszesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	56	175	47	195	473

a/ Pócsmegyer és Tótfalu

b/ ld. a 15. tábla b/ jegyzetét

Forrás: kárösszeírások

Az elemi csapások hatása a társadalmi mobilitásra /Tótfalu/

az 1831-es tűzvészben elégett házuak
státuszváltoztatása 1830-1838 között

1838 márciusában több mint 100 pft árvízkárt
szenvedettek státuszváltozása 1838-1847 között

háztartásfő státusa	jobbágy	zsellér	összesen	jobbágy	zsellér	egyéb	összesen
változatlan	40	9	49	59	5	4	68
emelkedett	2 ^{a/}	6 ^{b/}	8	1 ^{a/}	1 ^{b/}	-	2
süllyedt	2 ^{c/}	-	2	1 ^{g/}	-	-	1
321 eldönthetetlen	21 ^{d/}	6 ^{e/}	27	7	4	4	15
a katasztrófa után eltűnt	...	...	... ^{f/}	8	2	2	12 ^{h/}
összesen	(65)	(21)	(86) ^{f/}	76	12	10	98

a/ teleknagysága nőtt

b/ jobbágy lett

c/ 1 fő zsellér lett, 1 fő teleknagysága csökkent

d/ 17 fő 1830-ban azonosíthatatlan, 4 fő teleknagyságát nem adták meg

e/ 1830-ban azonosíthatatlanok

f/ csak az árvízkár összeírásában feltüntetett
tűzkár adatokat ismerjük.

Ténylegesen 160 ház égett le.

g/ zsellér lett

h/ az eltűnés nem biztos, hogy összefügg az
árvízzel

Forrás: kárösszeírások, urbárium 1830., 1847.

21. tábla

A népességszám alakulása 1831-1847 között településenként

év ^{a/}	Monostor	Pócsmegyer ^{b/}	Tótfalu ^{c/}
1831	944	908 ^{d/}	2538
1832	882	1027	2533
1833	908	1053	2533 ^{e/}
1834	911	1128	2536
1835	900	978 ^{d/}	2564
1836	909	951 ^{d/}	2628
1837	910	956 ^{d/}	2677
1839	923	990 ^{d/}	2671
1841	937	997 ^{d/}	2706
1843	911	985 ^{d/}	2727
1845	980	1111	2727 ^{e/}
1847	944	1056	2578

a/ a névtárak kiadásának évei ténylegesen egy évvel később címezettek.

1838, 1840, 1842, 1844 és 1846-ra vonatkozó adat nem jelent meg

b/ Leányfalu pusztával együtt

c/ Tahí pusztával és a váci révvel együtt

d/ alulregisztrált, a népesség egy része kimaradt az adatszolgáltatásból

e/ az előző adat megismétlése

Forrás: a székesfehérvári római katolikus egyházmegye névtárai

22. tábla

A károsultak státus és vagyoni helyzet szerinti
megoszlása^{a/}

háztartásfő státusa	háztartás vagyoni helyzete				összesen	N
	vagyonos	besorolha- tatlan	szegény	nincs jelölve		
	/százalék/					
jobbágy	87,0	50,0	28,6	51,0	49,8	308
zsellér	8,7	-	68,6	39,8	41,8	258
egyéb	4,3	50,0	2,8	9,2	8,4	52
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	618
jobbágy	6,5	0,3	6,5	86,7	100,0	
zsellér	0,8	-	18,6	80,6	100,0	
egyéb	1,9	1,9	3,9	92,3	100,0	
összesen	3,7	0,3	11,3	84,7	100,0	
N	23	2	70	523	618	

a/ három falu együttes adata

Forrás: kárösszeírások

23. tábla

Az osztályozott károsultak^{a/} státus szerinti megoszlása
az árvízkar nagyságcsoportha szerint^{b/}

háztartásfő státusa	a károsodás összege			összesen	N
	100 pft-nál kevesebb	100-199 pft közötti	200 pft feletti		
	/százalék/				
jobbágy	13,7	53,2	62,4	42,9	181
zsellér	81,3	36,7	23,2	47,4	200
egyéb	5,0	10,1	14,4	9,7	41
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	422
jobbágy	10,5	46,4	43,1	100,0	
zsellér	66,5	29,0	14,5	100,0	
egyéb	17,1	39,0	43,9	100,0	
összesen	32,9	37,4	29,6	100,0	
N	139	158	125	422	

a/ azokat kategorizáltuk, akiknek háza az épületkár összegéből illetve egyéb adatokból /házi és gazdasági eszközök pusztulása/ feltételezhetően összeomlott

b/ három falu együttes adata

Forrás: kárösszeírások

24. tábla

Az osztályozott károsultak^{a/} vagyoni helyzet
szerinti megoszlása az árvízkar nagyságcsoportja
szerint^{b/}

háztartás	a károsodás összege				
vagyoni	100 pft-nál	100-199 pft	200 pft	összesen	N
helyzete	kevesebb	közötti	felett		
	/százalék/				
vagyonos	-	1,9	7,2	2,8	12
besorolhatatlan	-	0,6	-	0,2	1
szegény	18,7	15,2	8,8	14,5	61
nincs jelölve	81,3	82,3	84,0	82,5	348
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	422
vagyonos	-	25,0	75,0	100,0	
besorolhatatlan	-	100,0	-	100,0	
szegény	42,6	39,4	18,0	100,0	
nincs jelölve	32,5	37,3	30,2	100,0	
összesen	32,9	37,5	29,6	100,0	
N	130	158	125	422	

a/ ld. a 23. tábla a/ jegyzetét

b/ három falu együttes adata

Forrás: kárösszeírások

25. tábla

Az osztályozott károsultak^{a/} megoszlása státus és
épületkár-nagyság szerint^{b/}

háztartásfő státusa	az épületkár nagysága					ismeret- len	össze- sen	N
	50 pft- nál ke- vesebb	50-99	100-149 pft között /százalék/	150-199	200 pft felett			
jobbágy	23,1	27,5	53,5	65,2	56,0	-	42,9	181
zsellér	71,2	63,8	40,2	28,3	30,3	-	47,4	200
egyéb	5,8	8,7	6,5	6,5	13,1	100,0	9,7	41
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	422
jobbágy	6,6	19,3	31,5	16,0	26,0	-	100,0	
zsellér	18,5	40,5	21,5	6,5	13,0	-	100,0	
egyéb	7,3	26,8	17,1	7,3	26,8	14,7	100,0	
	12,3	30,1	25,4	10,9	19,9	1,4	100,0	
N	52	127	107	46	84	6	422	

a/ ld. a 23 tábla a/ jegyzetét

b/ három falu együttes adata

Forrás: kárösszeírások

26. tábla

Az osztályozott károsultak^{a/} megoszlása státus és
eszközkar nagysága szerint^{b/}

a házi és gazdasági eszközökben
keletkezett kár nagysága

háztartásfő státusa	nincs kár	9 pft- nál ke- vesebb	10-29	30-49 pft között	50-99	100 pft felett	Összesen	N
/százalék/								
jobbágy	31,4	46,9	46,9	55,5	33,3	16,7	42,9	181
zsellér	59,8	48,5	44,4	27,8	-	-	47,4	200
egyéb	8,8	4,6	8,7	16,7	66,7	83,3	9,7	41
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	422
jobbágy	17,7	33,7	41,4	5,5	1,1	0,6	100,0	
zsellér	30,5	31,5	35,5	2,5	-	-	100,0	
egyéb	22,0	14,6	34,1	7,3	9,8	12,2	100,0	
Összesen	24,2	30,8	37,9	4,3	1,4	1,4	100,0	
N	102	130	160	18	6	6	422	

a/ ld. a 23. tábla a/ jegyzetét

b/ három falu együttes adata

Forrás: kárösszeírások

27. tábla

Az osztályozott károsultak^{a/} megoszlása státus és
terménykár nagysága szerint^{b/}

	a terménykár nagysága						összesen	N
	nincs kár	9 pft- nál ke- vesebb	10-29	30-49 pft között	50-99	100 pft felett		
	/százalék/							
jobbágy	34,5	59,6	81,3	88,9	75,0	25,0	42,9	181
zsellér	55,4	31,6	15,6	11,1	-	25,0	47,4	200
egyéb	10,1	8,8	3,1	-	25,0	50,0	9,7	41
összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	422
jobbágy	60,2	18,8	14,4	4,4	1,7	0,5	100,0	
zsellér	87,5	9,0	2,5	0,5	-	0,5	100,0	
egyéb	78,1	12,2	2,4	-	2,4	4,9	100,0	
összesen	79,9	13,5	7,6	2,1	1,0	1,0	100,0	
N	316	57	32	9	4	4	422	

a/ ld. a 23. tábla a/ jegyzetét

b/ három falu együttes adata

Forrás: kárösszeírások

28. tábla

A tulajdonságra utaló jelzők megoszlása tartalmuk, előjelük és a háztartásfő
státusa szerint^{a/}

	a munkaintenzitásra	a jelölés		összesen	jelzővel ellátott személyek ^{b/} száma
		magaviseletre vonatkozik	gazdálkodásra		
pozitív	68	14	11	93	70
negatív	4 ^{c/}	1 ^{c/}	2 ^{d/}	7	7
összesen	72	15	13	100	77
jobbágy	20	1	9	30	30
zsellér	46	12	4	62	30
egyéb	6	2	-	8	5
összesen	72	15	13	100	77

a/ három falu együttes adata

b/ egy személy több esetben két jelzőt illetve minősítést kapott

c/zsellér

d/ jobbágy

Forrás: kárösszeírások

Az osztályozott károsultak^{a/} megoszlása az árvízkár nagyságcsoportja
szerint településenként

	a károsodás összege				N
	100 pft-nál	100-199 pft	200 pft	összesen	
	kevesebb	közötti	feletti		
	/százalék/				
Monostor	29,3	41,4	29,3	100,0	116
Pócsmegyer	29,5	35,6	34,9	100,0	149
Tótfalu	38,9	36,3	24,8	100,0	157
Összesen	32,9	37,5	29,6	100,0	422
N	139	158	125	422	

a/ ld. a 23. tábla a/ jegyzetét

Forrás: kárösszeírások

JEGYZETEK

1. Trattner János 1838., Asztalos Miklós 1938., Lászlóffy Woldemár 1938., az egykorú sajtó valamint a függelékben közölt levéltári források alapján.
2. "Nagy veszedelemben forgott Dunamelléke... leginkább Pest körül, úgy annyira, hogy Pestben sok száz ember belefűlt az vízben, amely nagyságú árvízről még sohasem emlékeztek... mely veszedelem megkörnyékezte Pócsmegyert is, úgy annyira, hogy vízkereszt napján állott meg a jég, már akkor kevés ház volt, akiben nem volt volna. Azután szűnt egy kevéssé, de hat hetek eltelve mikor az jég veszni indult oly nagy víz volt Pótsmegyeren, hogy egy lélek az faluban meg nem maradhatott, mivel igen kevés ház volt, akinek az padlására nem lépett az enyimre is két sukkig /Schuh = láb/ fel-emelkedett. Az faluban nem maradt csak 33 ház lakható parokjával /parochia = paplak/, uraságéval együtt... a többi pedig kit az jég eltolt... széjeldőlt. A templomban két suknál több nem hibázott, hogy az karban fel nem lépett..." (Borzsák Sándor lelkész szíves közlése - 1987. október 23.)
3. Most és a továbbiakban is csak a sziget Pest megyei illetőségű falvaival foglalkozunk. Kisoroszira vonatkozóan - mely az 1870-es évekig Nógrád megyéhez tartozott - nem álltak rendelkezésünkre a szükséges forrásadatok.
4. Fényes Elek 1837. 413., 416., Galgóczy Károly 1855., 208., 281., Uő 1877. 101-108., Navarra József 1803. 3., Vámosy Mihály 1866. 95. után.
5. A társadalmi struktúrára vonatkozóan ld. a 4. jegyzetben idézett irodalmat, valamint az 5-6. tábla forrásait. A 6. tábla "iparos" és "egyéb" kategóriája részben mesterségesen képzett. A kárösszeírás illetőleg az adóösszeírások utalásait felhasználva kiemeltük a zsellérként feltüntetettek közül az értelmiségieket, községi alkalmazottakat, kézműveseket és hajósokat.
6. Andorka Rudolf 1984.
7. Bednár Pál plébános szíves levélbéli közlése /1987. október 12./
8. Horárik János például Ullman Móríc házában nevelő, de életrajzában meg sem említi az árvizet. /Horárik János 1956./

9. Tótfalu vezetőségének levele a szolgabíróhoz 1831. július 17-én /PmL IV. A. 3-c/I. 3170/1831/. A kár teljes összege a felmérés szerint 51452 pft volt, vagyis több mint másfélszerese az árvíz okozta pusztítások értékének. Uo. No. 4310.
10. Tótfaluban 1849-ben és 1866-ban, Pócsmegyeren 1847-ben és 1849-ben nagyobb mértékű halálozási csúcs volt /Klinger András 1975. 158-161./, előbbi 1900-ban részben ismét leégett. /Bednár Pál plébános szíves levélbeli közlése- 1987. október 12./
11. A gyakorlatban a demográfiai csapás illetve probléma bekövetkeztét a következő esetekben állapítottuk meg:
- a/ ha hiányzott a férfi család-, illetve háztartásfő;
 - b/ ha a kárösszeírás említést tett arról, hogy a háztartásban egy vagy több eltartásra szoruló munkaképtelen /öreg, beteg, testi hibás/ személy élt;
 - c/ ha a kárösszeírás szerint a háztartásban túl sok volt az /eltartásra szoruló/ gyermek.
12. Az árvíz után több zsellér elköltözött Tótfaluból. /PmL IV. A. 3-c/V. 6770/1839/
13. Klinger András 1975. 158-161.
14. Az összeomlott házú károsultak társadalmi státus szerinti megoszlása településenként a következő volt:

	jobbágy	zsellér háztartás /százalék/	egyéb	összesen
Monostor	48,3	44,0	7,8	100,0
Pócsmegyer	24,2	64,0	11,4	100,0
Tótfalu	56,7	33,8	9,5	100,0

A megoszlások nagyjából megfelelnek az össznépességének, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a kárösszeírás csak a házzal bírót vette fel.
(Vö. 6. táblával)

15. Ld. megyei közgyűlés No. 1113. /III. függelék/ Nem tudunk arról, hogy az átköltözés megtörtént volna.

BIBLIOGRÁFIA

Andorka Rudolf 1984

Pócsmegyer népesedési viszonyai 1744-1895

In: Történeti Statisztikai Tanulmányok 5. 39-68.

Asztalos Miklós 1938

Az árvíz története

In: Némethy Károly 1938. 1-165.

Fényes Elek 1837

Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pesten, 2. kötet.

Galgóczy Károly 1855

Magyarország a Szerbvajdaság s Temesi bánság mezőgazdasági statisztikája. Pesten.

Galgóczy Károly 1877

Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye monographiája

Bp. II. rész. A megye jelene általában

Horárik János 1956. /1847/

- - harca a hierarchia és az egyház ellen az 1841-1845. években. Bp.

Ideiglenes földadókataszter

Magyarország művelési ágak szerinti terjedelme és földjővedelme.

Buda, 1865.

Klinger András et al. 1975

A népmozgalom főbb adatai községenként 1828-1900.

V. kötet. Bács-Kiskun, Nógrád, Pest megye.

Bp., KSH

Kőrösi József (szerk.) 1873

Pestvárosi statisztikai évkönyv I. Pest

Lászlóffy Woldemár 1938

Az árvíz műszaki leírása

In: Némethy Károly 1938. 167-243.

Navarra József 1893

Tóthfalu

In: Buda és vidéke (2) 47. sz. 3.

Némethy Károly (szerk.) 1938

A pest-budai árvíz 1838-ban

Bp.

Reitter Ferenc 1865

Duna-szabályozás Buda és Pest között

Pest

Spira György 1973 (1957)

A Pest megyei parasztság 1848 előtti rétegződéséhez

In: - - A negyvennyolcas nemzedék nyomában Bp. 47-82.

Székesfehérvári római katolikus egyházmegye névtára

/Schematismus venerabilis cleri ... almae dioecesis

Alba-Regalensis, 1832-1848./

Trattner János 1838.

Jégszakadás és Duna kiáradása. Budán

Vámossy Mihály 1866

/Gazdasági tudósítás Pócsmegyerről/

In: Falusi Gazda 1. félév. 95.

Zawadowski Alfréd (szerk.) 1891

Magyarország vizeinek statisztikája. I. kötet

Bp.

I. FÜGGELÉK

Az árvízkárok összeírása

A Pest megyei közgyűlés igen hamar, az árvíz megszűnte után néhány nappal március 21-én bizottságot - egykori szóhasználat: küldöttséget - nevezett ki a károk összeírására. A bizottság egy hét alatt kidolgozta az összeírás szempontjait és a kárösszeírás mintatábláját, melyet március 30-i ülésén a megye jóvá is hagyott. Április 18. és 19-én Simontsits János főszolgabíró, Hegedűs Ferenc táblabíró és Setéthy Károly megyei esküdt a helyszínen végrehajtotta falvaink kárainak összeírását. Monostor esetében ehhez augusztus elseji dátummal a falu vezetősége még egy kiegészítést adott, ezt azonban az összesítések nem vehették figyelembe, mivel korábban elkészültek. (A kiegészítés a római katolikus plébános és kántor, valamint az urasági vadász kárait tartalmazta.) A bizottság június elejére végzett a kárfelméréssel és kidolgozta a segélynyújtás alapelveit. A kárösszeírás összegszerű végeredményeit a megye kivonatosan nyilvánosságra is hozatta az "Ismertető" július 15-i számában /Ld. a fentiekre vonatkozóan még Patkóné Kéringer Mária kötetbeli tanulmányát./

Az összeírások a meghatározott alapelvek /1186. sz. határozat - ld. III. függelék/ szerint készültek, volt azonban néhány olyan sajátosságuk, mely csak az eredményekből következtethető ki. Az összeírások alkalmával a háztalan zsellér háztartásokat figyelmen kívül hagyták. Kivételt csak négy "lakó" képez, nem tudni miért, de ezek kárai felvételre kerültek. Bizonytalanságok uralkodtak viszont az uradalmi, egyházi és községi házakban lakók felvétele esetében, mivel mind jogi helyzetük, mind házbirtoklásuk eltért az úrbéres állapotú jobbágyokétól és házas zsellérekétől. Pócsmegyeren a református lelkész, tanítót és kocsmárost nem írták össze. Monostoron a felmérés e téren még zavarosabb. A kocsmárost nem írták össze. A református lelkész és tanító kárait szintén nem írták össze, a prédikátorház és iskola épületét azonban felvették a helység házával együtt. (Nem tudjuk, hogy utóbbi alatt mi értenődő: katonák beszállásolására szolgáló épület vagy községi alkalmazottak - mezőőrök, pásztorok - szolgálati lakása. Kevéssé valószínű, hogy a mai község-háza szerepét betöltő "hivatali épület" volt.) Az uradalmi vadász valamint a római katolikus plébános és kántor esetében viszont az összeírók pont fordítva jártak el: elpusztult személyes vagyontárgyaik értékét felvették, házaikról azonban egy szó említés sincs, holott valószínűleg ezek is súlyosan károsodtak, mivel mindhármuk listáján szerepelnek elpusztult házi eszközök. Hasonló következtetlenségek látszanak a tótfalusi összeírásban is. A helység két

elpusztult kocsmáépületét összeírták, a kocsmárosok javait azonban nem. A mészáros esetében viszont csak a személyi javaiban esett károkat vették fel, a mészárszék épületét nem. A papok és kántortanítók a helység kárösszeírásában szerepelnek, a római katolikus plébános és a falu jegyzője esetében ellenben a személyes javakat illetve a lakóépületeket külön-külön tételben rögzítették. Mint az a mellékelt facsimiléből is látható, a kárösszeírást mindjárt pénzértékre átszámítva végezték, a kár természetes egységekben kifejezett mértékét csak összesítve adták meg. Sajnos nem tudjuk, hogy az egyes vagyontárgyak esetében milyen értékeket - átszámítási kulcsokat használtak. A mennyiségek és kárösszegek összevetéséből arra következtethetünk, hogy egy pozsonyi mérő /2 véka/ gabona árát kb. egy pengő forintnyi összegben számították, ami nagyjából megfelelt a pesti piac egykorú árainak. /Tótfalu esetében a megadott vetéskár kissé magasnak tűnik - elképzelhető, hogy tévedésből esetleg váltóforintban adták meg, vagy a károk célzatos növelése érdekében a teljes vetést tiszta búza értékben számították./ Az épületkárok esetében még nehezebb a számítások rekonstruálása. Az összegek alacsony voltából azonban - az elpusztult házak döntő többsége 50-150 pft. közötti, de vannak ennél kisebb értéken számbavett és minden valószínűség szerint összeomlott házak is - arra kell gondolnunk, hogy a hagyományos gyakorlatnak megfelelően csak a ház újraépítéséhez szükséges szakmunkák (ácsmunka, kovácsmunka, tetőfedés stb.) díját és részbeni anyagköltségét számították fel. Csak ez lehet ugyanis a magyarázata annak, hogy a hasonló méretű és hasonló technológiával készült újlaki házak - ahol a kárösszeírás a házak piaci értékét vette alapul - öt-tíz-szer magasabb összeggel lettek felvéve. /Ld. N. Czaga Viktória-Gajáry István kötetbeli tanulmányát./

II. FÜGGELÉK

Jelentések és beszámolók az 1838. évi árvíz szentendrei-szigeti pusztításáról

Hivatalos Tudósíttás

Mely Tótfalu Helység szomorú helyzetéről következő módon tétetik:

Amiket nem csak folyó évi Február 2^{ik} napján, de Mártzius 9^{kén} tett legközelebbi tudósításunkban is - mely utóbbi azomba a víz nagysága, 's a jég bátoratlan járhatása miatt el nem bortsájtathatván, csak most ezen tudósítással küldődhetik bé - fel tevőleg gyanítánk és jövendőlnék, mind azok nem csak pontossan, hanem előleges véleményünkkel képzhett károsodásinkat hitel felett tetézve teljesedtek bé.

Ugyanis: a víz múlt szombat reggeltől fogva kedden reggelig azaz Márczius 10^{ik} napjától fogva 13^{ik} napjáig egy öl 's 9 tzollnyi magasságra nővén azon nap délig egy aránt állott, mintegy pihenve és készülve a következő hallatlan munkához 's délutáni 4 óra tájban a víz nem nőtt, hanem özönlött, 's úgy tetszett, mintha a vizeknek minden árjai csak itt fakadtak, a források fejei itt buzogtak 's a föld minden vizeit csak egyedül itt adta vólna fel, és mind ezek az alól felyül 's óldalvást Helységünkbe tóduló vizek hirtelen oly nagyra nevedtek, hogy már estve a Helység notáriális háza ablakain felyül emelkedvén, a két temetők közti dombosabb ormózatot engedtek kevés szárazt a meg rémült népnek, oly félelmek közt, hogy még a templomok mellett - melyeknek homok allzatjuk szinte elázván, már lebomlások várattatott, 's híresztelődött - se merjenek tovább tartózkodni, 's így bent a szigetben még bátorságos állást sem adhatván a föld, a kik az ily írtóztató körülmények közt szorgos ladikra és dereglyére kaphattak, által költöztek, élteket megmentni törekvők, a Tahí részre és az ottani prэшázakba, jágereknél,^{a/} vintzelléreknél és a Méltóságos Uraság nagy épületjébe kerestek menedéket.

Rémítő volt ez a kedd estvéje, 's az azt követő éjjel! A víz szemlátomásti emelkedése, - a leomló házak mindenfelől, 's vízzel érintkezésbe jöttök után nyombanni nagy robajjal lezuhanások, - a lakokból kiszorult jobbágyok futkosása, - házaikból ki mozdított ingó javaikkal az elég bátorsággal többé nem biztosítható helyekről feljebb-feljebb fekvő helyekre húrtzolkodások, - a jajgató nőnem kéz törése, 's a szabad ég alatt didergő gyermekek síránkozása, - ezek 's több hasonló jelenetek - melyeket ész és penna le nem másolhatnak - iszonyú rémülést terjesztének, 's az írtóztató inség borzasztó képét festék, és az özön vizet vará'slák vissza.

Megbecsülhetetlen a kár, melyet ez a vízözön Helységünkbe okozott. A még le nem apadt víz miatt még a leomlott Házak számba sem vették, most is naponként szaporodván azoknak száma. A gyászos kép rettenetességét képzeltesse az az egyetlen egy vonás, hogy a Helység jegyzői díszes és csak ez előtt 4 évvel egészen újjontan épült háza is általánosan leomlott, 's a helybeli rendes jegyzőnek mások biztató javallásával padlására rakott minden javait oda tette.

Az 1831^{ik} évi Augustus 16^{án} vőlt írtóztató tűz szomorú következményjeit még most is sínlő lakossaink, ez által még kedvetlenebb sorsra jutottak. Hajlék nints, búza, vetés, sőt vetőmag sints, sem pénz, sem semmi kilátás sorsunk enyhítésére nints. Tsak a Mindenható, a bődögabb idők, 's a könyörűlő szívek enyhíthetnek nyomorúlt helyzetűnkön!

Kőlt Kir/ályi/ Kor/onai/ Tóthfalun Mártzius 17-ik napján 1838.

Bíró: Liptai István

Oláh József mk Hely hit/es/ jegyzője
's a Hely több előljárói

Tekintetes Fő Szolga Biró Úr Kegyes Atyánk!

Keserves szívvvel és könnyező szemmel jelentjük hogy a Duna vize e folyó holnap 13^{án} estvefelé és 14^{én} minket valóban rettentő módon áradván tsak ugyan a jég megindulván Helységünkől 115 Házakat őszve rontván el pusztított, úgy hogy a nagy utszán tsak a T.Plebánus és Kántor Urak háza maradt meg a két Templommal egybe, ez egybe szerentsés szerentsétlenek vagyunk hogy marháink nem vesztek el és ember sem veszett el. A veszedelem idején pedig ött ladik lévén Helységünkben a ház fedeleket fel szaggattuk és élelemre valót ragadtunk ki, így még most éhségre nem jutottunk a költsönös segítség által egy mást ápolván, mi kár és mennyi légyen még arról most nem írhatok; a mennyi házak ugyan annyi istállók dültek a kint lévő szérüs kertekbe őszve, takarmányainkat fel vette sokat el vit/t/, a lakosok tsak ugy maradhattak meg, hogy helységünkben vagyon két domb és minden nép erre takarodott, ott várván a' szomorú halált, kivált midőn a föld indulás azon helyet is meg reszkettette. Mely alázatos de keserves jelentésünk után mély tisztelettel maradunk Monostoron 19^a Mart/ii/ 1838.

Tekintetes Fő Szolga Biró Úr Kegyes Atyánknak

alázatos tisztelő szegény szolgái
a Monostori lakosok közönségessen

Tekéntetes Első Al Ispány Úr!

Hivatalos utasító levele következtében ezennel tészem rövid alázatos tudósításomat, hogy a' mi Ó Buda Mező Városát illeti, ennek lakossai a' szomszéd helységekből, mellyekben menedéket találtak, már jobbára vissza költöztvén, részerint magok, részerint az általam bérendeltetett más helységbéli lakosok segedelmével öszve düllédezett épületeik széjjel bontásával, és el temettett eszközeiknek azok alól való ki szedésével foglalatoskodnak, 's az élelemre nézve is annyira amennyire el látva vagynak. Egyébként pedig az utzákon hagyattatott temérdek jég és más helybéli napszámosok által el tisztítván, a' kotsikkal való szabad járás kelés is a legg rövidebb idő alatt nyílt állapotba tettettetik, egyébként azomban kenyérrel az Uradalom részéről is segítetnek.

A'mi azonban a szigetségbéli községeket illeti, minthogy eddig a' közösülés^{b/} lehetetlen volt, azoknak állapotja felől még most semmit nem írhatok, hanem éppen tegnapi naptól hozzájuk bocsájtott körlevelem által az előljáróknak kötelességül hagytam, hogy sorsuk felől idő halladék nélkül értesítsenek, annyit mindazonáltal ezekre nézve is jelenthetek, hogy az Uradalom által a fiscális Urnak mai napon tett kinyilatkoztatása szerint, élelembéliekkel naponként el láttatnak, és így ezeknek sanyarú sorsa is némüleg enyhítve légyen. Egyébiránt és egész napon mindenkor itt Ó Budán vagyok, tsak mivel sehol szállásom nincsen, 's nem is lehet, éjtszakára rándulok ki Ürömbe, a' mi tehetségemben áll, mident el követendek, a' mi a mostani sanyarúságnak enyhítésére szolgál land s mindenkor különös tisztelettel vagyok

A' Tekintetes Urnak

Ó Budán 19ⁱ Martz/ius/ 1838

alázatos szolgája

Simontsits János

Fő Szolga Biró

/PmL IV. A. 3-c 1838/39. külön
kezelt iratok./

III. FÜGGELÉK

Részletek Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyvéből

/1838. március 21./

1091. Dubraviczky Simon első alispány előterjesztette azon tudósításokat, melyek a' Duna áradásáról a' Solti, Pesti, Pilisi, és Váczi járásbeli szolgabírák által tétettek, ezek szerint az árvíz Peregen, Dömsödön, Kalocsán, Laktól fogva Bogyiszlóig, Áporkán Majosházán, Bugyán, a' Sári határban Ürbön, az egész Szigetségen, Latzházán, -az előljárók levele szerint Promontoriumban, Tétényben, Vácson, Ó Budán, Tóthfalun, Monostoron- el szélledvén, és több helységekre is eláradván, hallatlan pusztításokat tett, a' lakosoknak házeit, takarmányát, sokhelyeken barmaikat is elsodorván szám nélkül valókat károsított. Jelentette továbbá ugyanazon alispány, hogy mind a' Vármegye által ezen veszedelem idejében, kirendelt állandó Küldötségnek tagja a K/irá/lyi Biztossal egyértőleg a' szenvedő lakosoknak sorsát enyhíteni a'mennyire lehetett, az első szükségben élelembeliekkel segíteni iparkodott, egyszersmind azt is jelentette, hogy magára Pest várossára nézve mellyet a' jelen való példánélküli árvíz csak nem utolsó inségre juttatott, rész szerint önkényes adakozásokból, rész szerint kész pénz vásárlás mellett annyi élelembeli tárgyak gyűltek, és gyűlnek folyvást, hogy az első pillanatban árvíz hirtelen rohanása miatt fenyegető éhség veszélyétől tartani nem lehetett.

Végzés: Addig még az árvíz eltávozásával az illető szolgabírák környülményes tudósítást teendének, ezen jelentése az első alispánynak tudomásul vétetvén, utasított, hogy a' veszedelemben lévő helységek segedelmezéséről továbbá is gondoskodni meg ne szűnnyék. Egyébiránt a'mennyiben ezen még soha nem tapasztalt víz veszély által a' Vármegye több tekintetben érdekeltténék, ehhez képeest e következő határozatok tétették:

- /1. A megyeháza árvíz által megsérült részeiben levő hivatalokat máshová költöztetik,
2. királyi biztoshoz fordulnak azért, mert félő, hogy a szemben lévő épületek ráomlanak a megyeházára;
3. a rendkívüli események miatt a megyei rendes közgyűlést április 30-ra halasztják.../

4^{or}: A' járáásokban az árviz által szenvedő lakosok felsegállítására a' tzélerányos módok feletti tanácskozás végett szükséges lévén körülményesen megtudni azt, mely helységek nevezett szerént a' vetésben szemes életben, épületekben, és marhákban mennyi kárt szenvedtek, ezen visgálat végrehajtására Küldötségek nevezettek ki, mellyeknek utasításul adatik, hogy a' reájok bizottakban minden kitelhető sietséggel eljárjának, és a' készítendő öszveírást a' kárnak individualis betsével együtt el készítvén, minél elébb mutassák bé, az említett Küldötségnek tagjai pedig járásonként eképpen következnek ú/gy/ m/int/ a' Solti járáásra nézve Rakovszky Ferencz, Földváry Pál és Csemniczky Lajos, a' Pesti járáásra nézve Zlinszky György, Halász Péter, Nyáry László a Váczi járáásra nézve, Benke Ignác, Vörös Sándor, Somogyi Károly a' Pilisi járáásra nézve Csefalvay Jósef, Hegedüs Ferencz, Gaizler Antal táblabírák, és az illető járásbeli főszolgabírák egy magok mellé veendő esküdtel együtt, oly hozzáadással, hogy ha a Küldötségek tagjai közül valamellyik akadályozva lenne is, azok, kik a főszolgabíró által kitűzendő határnapra egybe gyűlendének munkálódásokat akadály nélkül folytassák.

5^{or}: Az árviz által elborított helységekre nézve különös figyelmet érde-melvén az, hogy a lakosság a tavaszi vetésre szükséges mag dolgában fogyatko-zást ne szenvedjen, különösen kötelességül tétetik a Pesti, Pilisi és Váczi járásbeli főszolgabíráknak, hogy ne várván az elébbi pontban kirendelt Depu-tatiók^{c/} egyben gyűlését, minthogy a tavaszi vetés ideje már jelen vagyón, min-denek előtt magoknak az említett körülmény eránt, hogy t/udni/ i/llik/ a' viz által elborított helységek lakossai a' tavaszi vetés kívánta magggal nem szü-kölködnék é? tökéletes tudományt szerezzenek, az illető földes Uraságokat pe-dig ott, ahol szükségét tapasztalandának arra figyelmeztetvén, hogy nem tsak a' lakosnak, hanem a' földes Urnak érdeke is szükség képpen meg kívánja, hogy a' tavasz vetés el ne mulasztassék, ennél fogva tehát e' részben a' kárt szenvedett lakosság fel segállítására serkentsék, hogy nékiek vetni való annak idejében ha kívánnák ujból ki pótolandó szemet legalább költsönözzenek. A lakosoknak szinte tudtokra adván, hogy a' katonaságra nézve a ló portiók^{d/} kiszolgáltatá-sa de tulajdon marhájoknak teleltetése is leg inkább a' tavaszi terméstől függ-jön, következésképpen ezen vetést magokra nézve a' leg nagyobb hátra maradást sótt szükség bé következése nélkül el nem mulaszthatják. Ez alkalmatossággal a' károsodott lakosok fel segállításéről lévén szó Tahy Károly táblabíró kijelentet-te, hogy 100. Pesti mérő kenyérnek való buzát akkor a' midőn kívántatni fog, ezen tzélra adakozni kész légyen. Mely ebbeli ajánlását a' Karok, és Rendek köszönettel fogadván a' további rendelkezés ezen segedelem hova leendő fordí-tása eránt azon időre halasztatik midőnez elébbi szám alatt ki küldött Deputa-tiók^{c/} tudósításai bé fognak mutattatni.

/1838. március 23./

1105. Említésbe hozatott, hogy a' szám nélkül őszve roskadott házak megigazitására, és némelyeknek ujonnan leendő felépítésére, mellyek t. i. végképpen őszve romboltattak az árvíz által fellette sok kőmives munka kívántatik, mely által a' kőmives munkának bére máris módnélkül fel lévén rugtatva, a' szílesen elterjedett pusztítások helyre állításának egyik és pedig igen nevezetes akadályát teszi, ezen akadály elharítására a' Rendek egyéb alkalmas módot nem találván, mind azt, hogy a' concurrentia a' munkásokra nézve a lehetőségig neveltessék a' N/agy/ M/éltóságú/ M/agyar/ K/irályi/ Helytartó Tanátsnak felírás tétetni rendeltetett, hogy közben járása által az országban tanyázó katonaságnál lévő oly individuumoknak^e/ mellyek akár az áts, akár a kőmives mesterséget érti ideigleni elbocsájtást eszközölni, oly kötelezéssel méltóztassék, hogy ezeknek közben jöttével Pesten és egyebütt az országban, hol az árvíz pusztításokat tett, a' szükséges mester emberek száma szaporitassék.

1113. Felolvastatott Leányfalváról az 1838^{ik} esztendei Martius 21^{én} költ, az árvíz pusztításait tárgyazó tudósítása a' Póts Megyeri jegyzőnek, melyben az is foglaltatik, hogy a' helység tsak nem egészen elpusztulván, mivel ennél fogva a' lakosok házaikat ujonnan kintelenek felépíteni, azon helyről mellyen most áll, és melly tsaknem esztendőnként az árvíz dulásának vagyon kitéve, a helységet máshova által szállítani leg tzélerányosabb lenne.

Végzés: Azon részére nézve, melyben a' helység kiszállítása eránt tétetik javallat, ki adatik ezen hivatalos jelentés Simontsits János főszolgabírónak, oly meghagyással: hogy azon alkalommal midőn a károk őszveírása végett a Küldöttség munkálodni fog, az itt előterjesztett kérésre nézve is legyen figyelemmel, és minden fennforgó környülményeket megvizsgálván annak miképpen lehető eszközlése eránt is tegyen különös tudósítást.

/1838. március 30./

1186. Azon Deputatio^c/, mely az 1776^k szám alatt, az árvíz okozta károknak miképpen eszközözlendő egyben írása eránt javallat tétel végett kiküldetett, tudósítását be mutatja, melyben e következőket terjeszt elő: 1^{ör} A kármennyiség meghatározásában a károsodott önvallása, és az előljárok, és szomszédok bizonyosága zsínor mértékül szolgálhat, lelkére kell azonban a' Lakosoknak látni, hogy igazat vallyanak, mert a' kár tulságolása által más szegényebektől ragadják el a' segedelmet.

2^{or} Senkit ha nem akarja kárának felvállására kényszeríteni nem lehet, így a kereskedőt kinek netalán érdeke hozza magával: így a' tehetősebbet ki keresztjén segedélembe részesülni nem kíván.

3^{or}. A kiosztásban a' szükség lévén egyedül való zsinor mérték, az pedig nem mindenkor a kár menyiségétől, hanem attól függvén: mit menthetett meg a károsodott az ötet pusztító veszélytől, különösen figyelmezní szükséges azon körülményekre, melyek a' szükségét határozzák: van é a károsodottnak még ezen megmaradott háza, vagy szölleje, vagy hány háza vólt, a'melyek el döltek: vannak é számos gyermekei? igyekező, jó gazda vólt é vagy korhely? egy szóval mind azon körülmények mellyekből meg tetszenik segíthet é magán tulajdon erejéből vagy nem?

Végre 4er Bemutatja azon táblát melyet minta gyanánt használhatónak ajánl.

Végzés: A Deputatio^{c/} javallata helybe hagyatott, oly hozzá adással 1^{ör} hogy az őszve írással foglalatostkodó Küldöttségek befejezván valamely helységben a' károknak, mellyek a' foglalatban fekvő rovallatokba tsak bets áruk szerént lesznek be irandók, ősszveirássát, az őszve írás végén recapitulálván^{g/} az egész mennyiséget, egyszersmind azt is jegyezzék meg: név szerént gabonában, takarmányban, marhában, épületekben, vetésben: hány darabb, hány ház vagy istálló, vagy egyéb épület, hány véka buza, zab, árpa, vagy hány ló, juh, sertvés vagy hány hold már el vetett, vagy hány hold tavaszi alá tartozó szántóföld, vagy kaszáló tétetett, ezen egy esztendőre, vagy örökre az árviz által haszonvehetettlenné 2^{or}. Minthogy ezen őszveirásra az adókiivetésben is figyelmet fordítani szükséges leend, tehát az előbbi pontban említett recapitulatio^{g/} dicákra^{h/} redukáltassék, és a' természetben előszámlalt károk után egyszersmind tétessék ki, hogy ez vagy amaz helységben ennyi rovás után való érték veszett légyen, melly munkákban vezérül szolgálhat a' Deputatió^{c/} azon kults mi szerint a' helységekben a' dicák^{h/} meg alapittatni szoktak. - Melynél fogva ezen tudósítás a' Küldöttségeknek elegendő számu, ezennel kinyomatni rendelt tabellákkal^{i/} együtt hozzá alkalmazás végett kiadatván, utasittatnak: hogy munkálatjokat minél előbb befejezni, és tudósításaikat bemutatni egyekezzenek.

/PmL IV. A. 3-c/I./

- a/ vadászoknál
- b/ közlekedés
- c/ küldöttségek
- d/ fejadagok
- e/ egyéneknek
- f/ szabassék meg
- g/ összegezvén
- h/ rovásokra /adó kiszámításának alapegysége/
- i/ táblázatokkal

" BUDAPESTNEK ÁRVÍZ ELLEN MEGÓVÁSÁRÓL "

A Magyar Tudós Társaság pályázata az
1838. évi árvíz után

"Azon különséggel mindazáltal,
hogy egy privát ember magának
adósa nem lehet, s olly tárgy-
akat, mint Dunát korlátozni,
Hanságot, Sárrétet elrendezni
nem képes; a nemzet pedig i-
deig-óráig csak magának adó-
sa, s ekép indiscret felmon-
dásoktul ment. És ha a nemzet
nem regulázza a Dunát, Tiszát,
Szávát, Drávát s honunk szám-
nélküli békatengerít, s at. -
hát az Istenért ki más rendel-
je el s szárítsa azokat ki?
vagy soha, soha ne láboljon
ki a Magyar undokságibul?

/Andrássy György
és
Széchenyi István,
1833./

I. ELŐZMÉNYEK: JÓSLATOK ÉS TRAGÉDIA

A tanulmányunk mottójául választott türelmetlen hangú felkiáltás szerzői - Andrassy György és Széchenyi István - nem is gondolták, hogy idézett műükben a Budapesti Hídegyesülethez írt jelentésükben¹ milyen félelmetes ördögöt festenek a falra. A két fiatal arisztokrata a létesítendő állóhíd /a későbbi Lánchíd/ építéséről tudósítva újra és újra visszatér a Duna jeges árvizeitől való félelméhez: "7 dik Kérdés. Valyon nem okoznának e az oszlopok jégtorlatokat, mellyek a vizet fentartván, a két várost áradási veszélybe hozhatnák? /.../ 28 dik Kérdés. Nem volna e mulhatatlanul szükséges, hogy valami praktikus s előkelő mechanikus /.../ a jégtorlatok s vízáradásoknak szemlélése végett, legalább egy telet Budapesten töltsön?"²

Amitől féltek, ha nem is a híd miatt, /aminek akkor még csak építési előmunkálatait végezték/, 1837-1838 télutóján bekövetkezett: a szabályozatlan Dunán keletkezett sorozatos jégtorlódások keltette árvíz soha nem látott méreteket öltött; végigpusztította a Duna völgyét Esztergomtól Mohácsig, a legnagyobb rombolást végezve a fejlődésnek indult fővárosban, Pest-Budán.

A Duna jeges árvízéről már mindkét grófnak lehetett személyes élménye, hiszen eleget tartózkodtak Pozsonyban és Pesten. /Széchenyit épp egy ilyen akadémizta meg abban, hogy apja halála miatt Bécsbe siethessen 1821 januárjában ./

A meglehetősen gyakori jeges árvizek /csak Széchenyi és Andrassy addigi életében öt alkalommal volt a fővárosban 20' /láb/³ feletti vízszint: 1798., 1799., 1809., 1811., és 1830-ban/ kivédésére Pestet és Óbudát is kiépített gátak védték. A Duna ú.n. "pesti ágát" /kb. a mai Nagykörút helyén/, amely a terjeszkedő külső városrészeket fenyegette, már a 24' magasságot meghaladó 1775. évi árvíz után mind alsó, mind felső végénél elzárták. Az így kialakított védőrendszer északról /Váci-gát/ és délről /Soroksári-gát/ tartotta vissza az árvizeket a város belterületeiről. A Duna főmedre mentén egy az 1775. évi árvíz szintjét meghaladó magasságú földtöltés épült.

Jellemző a helyzetre, hogy a Duna szabályozását állandóan sürgető mérnökökön kívül sem az országgyűlés, sem a fővárosok hivatalos körei nem érezték át a fenyegető veszélyt. Pedig figyelmeztető jelekben sem volt hiány: az építési főigazgatóság /Landes-Bauoberdirection/ minden szigorúbb télen megismételte meder- és jégfelvételeit, ezekről az illetékeseknek részletes jelentést küldött. Vásárhelyi Pál, a korszak talán legnevesebb magyar vízmérnöke is kes-

rően állapítja meg: "A folyam állapotjára való tekintet valóban alapos aggodalmat gerjeszt./.../ Pest városa a lehető nagyobb árak ellen töltésekkel óvakodik, mellyek talán, ha a jég zaja baj nélkül távozik, nevetség, éretlen nevetség tárgyai fognak lenni."⁴

1838 január-februárjában a kedvezőtlen időjárási viszonyok már bizonyossá tették, hogy az 1775. évinél magasabb árvíznek néznek elébe.

"Aggodalmas szívvel reszkednek már mind a két város lakossai majd el nem kerülhetetlen vízáradás miatt, és annak elhárítására szolgáló készülleteket tettek." - írja Trattner János.⁵

A sebtiben magasított töltések nem sokáig álltak ellen a torlaszok felduzzasztotta jeges árának: a hullámok március 13-án este átlépték, majd több helyen át is szakították a pesti gátakat, és 16-káig /másutt 18-káig/ szinte az egész várost közel 2 méteres víz borította.⁶ Pest 4254 házából 2281 összedőlt, csak 1146 maradt teljesen épen /27 százalék/.⁷ Hasonlóan jártak Buda és Óbuda alacsonyabban fekvő területei is.

Az ország fővárosát /és az egész Duna-völgyet/ sújtó katasztrófát követő dőbbenet csakhamar a segítség és áldozatkészség különböző megnyilvánulásaiba ment át. Voltak, akik a károsultakat segítették, mások előre tekintettek: ilyen volt gróf Andrássy György is, aki a rászorulóknak adott 1000 forintján felül, "önerszényéből" pályázatot írt ki a fővárosnak árvíz elleni megóvásá-
ra.

II. A MEGBÍZÓ: PESTÉRT ÉS A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁGÉRT

Csikszentkirályi és krasznahorkai gróf Andrássy György az árvíz napjaiban Pesten tartózkodott. Szerepét az eseményekben nem ismerjük, mert a korabeli források nem emlékeznek meg róla, családi levelezését pedig külföldi levéltárak őrzik.⁸ Egyedül Széchenyi István említi naplójában, hogy 1838. március 15-kén fölvette Andrássyt egy csónakba. A vész napjaiban Széchenyi súlyos idegállapotban volt, a másokkal történeteket naplójában egyébként is csak címszavakban jelzi. Érdekes viszont, hogy a korábbi élvbarát, az árvízi hős Wes-selényi meg sem említi /oly sokakkal ellentétben/ az árvízről részletesen leíró naplójában Andrássyt. Akár így, akár úgy, a történetekről családi leveleiben nyilván megemlékezett Andrássy György. A lehetőségek jelzésére talán elég, ha egyetlen vonatkozó közreadott leveléből idézünk. E néhány sorból, melyet Andrássy György 1838. május 1-én írt Széchenyi Istvánnak, egyrészt árnyaltabb képet kaphatunk utóbbi árvízzel kapcsolatos szerepéről /a korábbi meglehető-

sen sommás elítélő hangokkal szemben.../, másrészt itt láthatjuk először a levélíró gondolatait, melyeket később a Gömör megyei gyűlés elé terjesztett: "... A pesti romlás képe előtttem van mindég, nem szabadulhatok tőlle és nagyon sajnálom, hogy körülményeim még egy pár napi Bécsbe létemet nem engedék, mi alatt reménylenem lehetett Te veled ezen s más tárgyakról értekezni s nézeteim helyben hagyását megnyerni mellyeknek főczélja a Kormány s az Ország figyelmét ezen köz szerenczétlenségre nézve, mennyire töllem telhetik, élénkíteni. - Itt, mint nagyobb részt az Országba, oh fájdalom ! még nem is sejdítik e seb mélyét részint szegénység, részint vármegyei hazai tárgyak okozta elfogultságokban ! - Pedig belső győződéseim szerint ezen csapás kellőleg felhasználva az Országra nagy áldást árasztthatna. De mi haszna, mikor Emberek alkották a nép boldogságát, s nem az elemek. ..."9

/Andrássynak Széchenyibe vetett bizalma az árvíz ügyeiben nem volt alaptalan: Széchenyi - bár a mentésekben közvetlenül nem vett részt, amiért többben /a nádor, Wesselényi/ elmarasztalták, rögtön az árvíz után cikk-tervezetet fogalmazott a Jelenkorba a tragédia okairól, a kilábalás lehetőségeiről, és még egy év múlva is vissza-visszatért közszerepléseiben a témára./

1838 májusában Gömör és Kis-Hont törvényesen egyesült vármegyék gróf Andrássy Györgyöt főispáni-helytartóul /főispán-helyettes/ választották. A gróf kéréssel fordult a vármegye közönségéhez: tekintsenek el a beiktatáskor szokásos csillogó külsőségektől, ünnepektől, és az így megmaradó pénzt fordítsák Budapest testvérfővárosok árvíz elleni megóvására.

Itt rövid kitérőt kell tennünk, hogy megértsük, ki is ez a főúr, aki látszólag érdektelen /Gömör megyei, krasznahorkai/ lévén, mégis ilyen áldozatot hoz?

Andrássy György gróf 1797. febr. 5-én született Kassán. /6 évvel fiatalabb Széchenyinél.../ Nagyon fiatal még, amikor Pozsonyban az országgyűlés kerületi ülésén Felsőbüki Nagy Pál szónoklatától és Széchenyi István nagylelkű alapítványától lelkesülve ő is 10.000 forintot ajánl az akadémia alapítására. Ezzel ő is /28 évesen!/ "a négy alapító"/Széchenyi István, Károlyi György. Vay Ábrahám és Andrássy György/ egyike! Tagja is az 1830. november 17-én kihirdetett igazgató tanácsnak, amelynek feladata az akadémia "alaprajza és rendszabályai" kidolgozása.

Széchenyi István barátjaként, vele együtt dolgozik a gazdasági élet felvirágoztatásáért. Így vesz részt a bevezetőben említett angliai tanulmányúton is, amelyre azért utaztak ki, hogy pest-budai állóhíd építésével kapcsolatos kérdéseikre választ kapjanak.¹⁰

A főváros és a tudomány sorsát tehát szívében viselte a fiatal arisztokrata. Nem csoda hát, hogy az 1838-as árvíz után tenni kívánt valamit, amivel igazán segíthet is és a Magyar Tudós Társaság¹¹ ügyét is szolgálhatja. Így került sor arra, hogy az akadémián keresztül jutalomkérdést tegyen fel: hogyan lehetne megvédeni a fővárost a jövőben a pusztító árvizektől?

A jutalomkérdés nem idegen Andrássytól, hiszen az akadémia alapszabályainak kidolgozásában részt vett, és az részletesen szabályozza az eljárást.¹² Sőt maga is tett már fel jutalomkérdést a bányászat tökéletesítésére, még 1829-ben.¹³

Andrássy tehát pályázatot kívánt kiírni Budapest árvíz elleni megóvásá-
ra. A dolgot megbeszélte Schedel (Toldy) Ferenc titoknakkal, majd Draskóczy Sámuellel Gömör megye első alispánjával is, aki szintén felkereste személyesen a titoknokot. A szavakat hamar tett követte, mert Draskóczy - hivatkozva szóbeli megbeszéléseikre - már június elején elküldte a Magyar Tudós Társaság címére a jutalomkérdés hivatalos iratát.¹⁴

Mint azt Schedelnek Andrássyhoz írt leveléből¹⁵ ismerjük, a titoknok kérte a grófot, írjon kötelezvényt, amelyben a pályakérdések ügyét az akadémiára bízza. Ezt ő meg is tette 1838. június 29-iki levelében.¹⁶

A jutalomkérdés maga 2 részből áll: egy történeti és egy műszaki kérdésből. Az elsőben a pályázók feladata az volt, hogy ismertessék a Duna-völgy városait sújtó árvizeket: "a legrégibb idők óta". Megkívánta, hogy a pályázók az adatokat "történeti bizonyossággal, a kutforrások kijelelésével" adják elő.¹⁷ A kérdés megválaszolóinak közül a legjobb háromnak 100, 50 és 30 aranyat tűzött ki.

A második volt az 1838-ban aktuális kérdés. Ez szinte aprólékos részlete-
tességgel tartalmazza az árvízvédelemmel és az ezzel kapcsolatos napi feladatok-
tokat: a pályamunka ne tartalmazzon olyan megoldást, amelyet a két város nem tud megvalósítani; az épületek árvízbiztos építési módját, a jó építőanyagokat, a csatornákat, az építési rendszabályokat.

Külön részét képezi a második feladatnak az ebben az időben oly sokat felvetett, a pesti kanálisok /szenny csatornák/ vizét egybegyűjtő, a régi pesti Duna-ág¹⁸ helyén ásandó Duna-csatorna kérdése. Már a kérdésfeltevés maga is egyértelmű állásfoglalás a csatorna mellett, így nem is csoda, hogy igazi feladat itt nincs is.

A második jutalomkérdés utolsó része az, amely kifejezetten a Duna árvízének megelőzését célozza. Visszatér itt az állóhídtól való már említett félelem, majd felveti a Duna szabályozását a Palotai-szigettől a Soroksári-

Dunaáig. Ennek elzárásáról, és az esetleges pesti Duna-csatorna ide torkol-
lásáról is érdeklődik.

A második kérdés legjobbját 200 arannyal kívánta Andrásy jutalmazni,
a művek kiadásából származó összebevételt pedig a budapesti mesteremberek el-
vesztett szerszámainak pótlására szánta.

A jutalomkérdések befejező része technikai kérdésekkel foglalkozik: a
bíró bizottsággal, a jelígy pályamunkák kezelésével, végül a beadási ha-
táridőt közli: "1840 dik év böjtmáshavának 1-ső napja". /1840. március 1./.
Mindezt 1838. július 9-én hirdette ki Schedel az akadémián, majd több hazai
és külföldi lapban.

III. A PÁLYAMUNKÁK: ADATOK HÍJÁN KÖZÉPSZERŰSÉG

Az 1840. március 1-i határnapig 6 pályamű érkezett be, 3 német és 3 ma-
gyar nyelven. Ezen kívül valamivel később elküldte dolgozatát Lámm Jakab ung-
vári mérnök is, de - részint mert a határidőt és a jelígyt is komolyan vették
- munkáját nem vették figyelembe.

A 6 versenyben részt vett pályázat közül csak 5 ismert. Az történt ugyan-
is, hogy az I. sz. pályamű szerzője, mikor megtudta, hogy nem nyert, vissza-
vette kéziratát. Így az ő elképzeléseit csak a bírálatokból ismerjük. További
4 pályairatot /és Lámm Jakabét is/ a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára
őríz.¹⁹ A II. sz. mű csak nyomtatásban olvasható, mert kéziratát, melyet a
MTA kézirattárába helyeztek el a pályázat után, jelenleg nem találjuk.

Az alábbiakban vázlatosan ismertetjük a pályamunkák főbb elképzeléseit.
I. sz. pályairat /német nyelven, csak a bírálatok alapján rekonstruálható.../;
jelígye:

"Regeln nach den Gesetzen der Natur"

A pályázó a Dunát Váctól Szlavóniáig töltések közé szorítaná. A vízáradás o-
kát abban látja, hogy a meglévő töltések túl közel vannak a folyómederhez.
A Duna medrét, hogy árvizeit biztonságga levezethesse, sokkal kiszélesítené !/.
A Szentendrei-Duna és Soroksári-Duna feliszapolását javasolja. /A szerző-kül-
földi lévén- bevallotta nem ismeri a budapesti viszonyokat, így munkájában
Novák Dániel mérnök bécsi német lapokban közzétett tudósításai alapján teszi
meg javaslatait.../

A dolgozat bírálóinak véleményéből csak ezek az elgondolások szűrhetők
ki biztonságga. Mindenesetre így is van érdekessége, de az inkább melléfogá-
saiban: a Duna-meder szélesítése, a töltések szerepe az árvizekben. /Nem is
lehet csodálkozni. Novák Dániel információi nyilván megadták az alaphangot./²⁰

II. sz. pályáirat jeligéje:

"A sziv nyugodalma s boldogsága kihat a tagokra. S a háza szíve Buda-Pest."

/a jeligés boríték felbontása után kiderült: a szerző Bátky Károly Alsó-dabasi vármegyei mérnök.../

Az első pályakérdésre nem felelt. A második kérdésre: Pest és Buda árvíz elleni védelmét úgy képzei el, hogy a Duna partján, és Pest körül körben egy az 1838. évi árvízet 1'-bal meghaladó magasságú töltést építsenek kőből /kőbástya/. Az épületeket úgy lehetne megvédeni az összeomlástól, ha pincéiket betömnék földdel. Az új épületek pincéje legyen a mostani felszín, az alapozást is rakják erre a szintre és töltsék fel az épületek környékét.

A városi csatornákról: 2 rajzot mellékel munkájához elgondolása jobb megértésére.²² Létesítsék egy gyűjtőcsatorna a Váci kaputól az Üllői kapuig a város közepén. Ez összegyűjtve káros vizeket a Soroksári-Dunába vezetne. A város eddig meglévő, a Dunába torkolló csatornáit mind el kell rontani és helyettük ellenkező irányúakat kell építeni.

A Duna szabályozására ezeket válaszolta: a folyót, hogy vizét biztonsággal levezesse, nemhogy szélesíteni, hanem összeszorítani kell, így a folyó maga fogja medrét mélyíteni és tisztítani.

A Duna szigeteit az egész Budapest környéket szakaszon a parthoz kötné, csak egy medret hagyva a folyónak mindenütt. Ezzel is a folyás erősségét kívánja növelni. Kiváltképp a Soroksári-Dunaág elzárását sürgeti, minthogy itt rakja le a folyó leginkább hordalékát. Az elzárást, és azt, hogy a Csepel-szigetet a balparthoz csatolná, nagy jótéteménynek tartja a szigetbelieknek. A Soroksári-Dunaág elrekesztésénél indítaná a Duna-Tisza csatornát, amelyen árvízkor a Duna fölösleges vizét is le lehetne vezetni a Tiszába.

Amint látható, a pályamű jócskán tartalmaz a valóságtól elrugaszkodott elemeket. Pest legalacsonyabban fekvő területeinek feltöltését megkezdték ugyan az árvíz után, arra azonban senki sem gondolhatott, hogy az itt javasoltakhoz csak hasonlító megoldással is éljen. Pest kőgátakkal körülvétele nemcsak elképesztően nagy költség lett volna, de biztonsággal meg sem védett volna, nem beszélve a város továbbterjeszkedésének állított akadályáról. A gyűjtőcsatornáról írott elképzelése elvileg helyes, kár, hogy a csatorna nyomvonalt, lejtését mutató rajzai elkallódtak.

A Duna szabályozása tárgyában leírt gondolatai a legkidolgozottabbak. Itt igen korszerű gondolatok keverednek megint csak az illuzórikus elgondolásokkal. A Duna-meder összeszorítása a hordalékmozgás szempontjából igen helyes. /Nyilván ezt is szolgálná az árvízvédelmi kőfal - "kőbástya" - amelyet védőgátnak

tervezett./ Lejtmérési adatok ismeretének hiányát mutatja azonban az, hogy a Duna-Tisza csatornát mélyvezetésüként tervezi: ezt mutatja, hogy a Duna ár-
apasztó csatornájaként is használná. Bár nem kifejezetten hibás elgondolás, mégis meggondolandó, hogy a Margitsziget nélkül Budapest mennyivel szegényebb volna...

III. sz. pályáirat ²³

Jeligéje: "Der Mensch sinnt aus was er thun wolle, aber der
Herr gibt den Fortgang"

/a pályamű szerzője a bírálókat idején elhunyt. Örökösei beleegyeztek a mű ki-
nyomtatásába és a szerző nevének napvilágra kerülésébe. Innen tudjuk, hogy a
szerző: Wieser András, Batthyány Gusztáv és Kazimir nyugalmazott rohonci mér-
nöke volt./

Az első kérdésre nem felelt. A második kérdésre írt válaszát a tanulmány-
hoz mellékelt rajzok segítségével érthetjük meg. (1-2. ábra)

Wieser Pest körül /kb. a mai Nagykörút vonalán/ egy 200 öl²⁴ széles csa-
tornát ásatna a Margitsziget csúcsától a soroksári gátig. Ennek a "Völgyelet"
nevet adja. A "Völgyelet" szolgálna árvízkor a nagy vizek levezetésére. Mivel
az érintett terület egy része - a Teréz - és Józsefvárosban - már beépített
volt, az útba eső házak lerontását javasolja.

A jogtorlaszok megszüntetésére egyedi megoldást ajánl: építsenek ágyúte-
lepeket, ahonnan szét lehet lőni az összefagyott és torlódott jeget.

A pesti oldal alacsonyabban fekvő részeit az 1838. március 15-iki árvíz
szintjére javasolja feltölteni és kockakővel burkolni. Az oly sok bajt oko-
zó csatorna-rendszert ő is gyökeresen megváltoztatná: gyűjtőcsatornák közvetí-
tésével "Völgyeletbe" vezetné a kanális vizeket. Pest árvíz veszélyeztette ré-
szét a térképen látható magaslatokra kívánja áttelepíteni, és a mentésben ma-
gát kitüntetett István főhercegről²⁵ "István város"-nak nevezni.

A Duna szabályozásának elve itt is a dolgozat legértékesebb része: Wieser
meghagyná a Margitszigetet /helyesen!/, de a budai kis szigetet kézi erővel //!
elhányatná.²⁶ A Soroksári-Dunaág elzárását mindenképpen fontosnak tartja, a
promontori ág szélességet 215 ölben²⁷ határozza meg. Érdekessége a fejtegetés-
nek a Kopaszi-zátonnyal²⁸ foglalkozó rész: Wieser óv a homokzátony bolygatásá-
tól, nehogy vulkán törjön ki, amelynek lávafolyama a Duna medrét elzárva a víz
a város felé keressen utat. //!<.

Wieser is beleesik a jutalomkérdés csapdájába: a pesti körcsatornával csak egy újabb szigetcsúcs képződik a kritikus mederszakaszon; ez óhatatlanul újabb jégtorlódási hely volna. Javaslatai ezen a téren egyébként is fantazmagóriák: kivihetetlen, műszakilag és anyagilag elképzelhetetlen furcsaságok. Jól látja viszont a Duna-szabályozás fő vonalait. A Margitsziget körül kialakult 2 egyenrangúnak tekinthető medernek csak kisebb szűkítését javallja, de meghagyná a szigetet. A Soroksári-Dunaág elzárása is kulcskérdése volt a szabályozásnak. Ezt jól felismerte. A Kopaszi-zátony problémájával szemben értetlenül állunk. A javaslat nyilvánvaló helyismeret-hiányra utal.

IV. sz. pályairat²⁹ (3. ábra)

Jeligéje: "Víz tűz jó két legény a háznál, de rossz két mester."

/a dolgozat szerzője ismeretlen/.

Az első kérdésre válaszolva hivatkozik a Jelenkor 1838. 52. számában közölt adatokra, és a pesti Molnár utca 153. számú ház egy kövén és egyebütt megjelölt árvízmagasságokból 1732-től 1838-ig 9 árvíz legnagyobb vízmagasságát adja meg. Az adatsor érdekessége, hogy 1740-ben 32'4''9'''³⁰-t tüntet fel, tehát pontosan 3'-bal magasabbat, mint 1838-ban.³¹ Az 1838. évi árvíz adatait vizsgálva kimutatja, hogy a víz az összetorlódott jég nélkül mit sem ártott volna, minden baj nélkül levonul.

Az árvíz elleni megóvás hatékony eszköze lenne a város mélyen fekvő területeinek feltöltése, de ezt, mint a lehetőségeket felülmúló megoldást, elveti. Ehelyett javaslata: az 1740. évi árvízszint fölé 4'-bal emeljenek töltéseket a Duna mindkét partján /azaz 7'-bal az 1838. évi legmagasabb árvízszint fölé³²!!!/.

A Duna folyását - a víz minél gyorsabb levezetése céljából - kiegyenesítené. A Gellért-hegy lábánál lévő kőszirteket és a Kopaszi-zátonyt elkotorná. A Soroksári-Dunaág elzárását javasolja, a folyó promontori ágát kotrással mélyítené a szükséges vízfelvevő képességhez.

Ezután a Budapesten alkalmazott főbb építési anyagok és módok ismertetése, kísérletek leírása következik: kőbányabeli tört kővel, piros téglák és sápadt téglák törési próbái szárazon és 40 órai áztatás után.

A városi csatornáknak egy fő csatornába gyűjtéséről nem mond ki egyértelmű véleményt. Jól teszi: figyelmeztet, hogy ha a régi Duna-meder helyén ásnák ki, a csatorna - földalatti összefüggése lévén a Dunával - szintén árvízzel fenyegetné Pestet.

A pályamű szerzője látszik, komolyan vette a feladatot. Terve logikusan felépített, még ha hibás is néhány helyen /mint az 1740. évi árvíz szintjének meghatározásában.../. Jól látja meg a jeges árvizek lényegét, nevezetesen,

hogy közepes vízhozamok a jégtorlódás keltette duzzadástól okoznak árvizet. Így javasolt szabályozási megoldása is kézenfekvő és helyes: a zátonyok el-
kotrása, a Soroksári-Dunaág elzárása és a meder egyenesítése-mélyítése. Épp e-
zért érthetetlen, hogy hogy kerül ide a mai ésszel is elképesztő méretű föld-
gát építési javaslat! Ez a korabeli Duna-parti házak földszintjének átlagban
4 m-rel magasabb töltéskoronát jelentett volna, ami város-szépészeti szempont-
ból zárható ki.

A pályamű szerzője hivatkozik Győry Sándor tanulmányára, melyet az a
Duna-szabályozásáról írt³³. Abból nem csak adatokat vesz át, de főbb gondola-
taival is egyetért, ezt több helyen is hangsúlyozza.

V. sz. pályairat.

Jeligéje: "Auxilia humilia firma consensus facit.

Bár kicsiny legyen magában

A segítség: hathatós

És erős; ha egyetértés

A felek között vagyon.

Virág."

/a dolgozat szerzője ismeretlen./

Az első kérdésre nem felelt. A Duna áradásait "a fenéig gátló jégtorlás-
ra" vezeti vissza. Ez ellen egyetlen eszköz a Soroksári-Dunaág örökre elzárá-
sa. A többi budapesti szigetek is okozhatnak jégtorlódást, de a városra nem
jelentenek olyan nagy veszélyt; ezért ezeknél a szabályozást "boldogabb időkig"
elhalaszthatónak tartja. A Nyúlfutási- és Kopaszi-zátonyokat³⁵ sarkantyúkkal
a parthoz kötné, úgy hogy kisvíznél csak 200 öl széles³⁶ medret hagyna meg.

A Duna mindkét partján kőburkolatú töltést építené, melynek magassága az
1838. évi árvizet 3'-bal haladná meg. Pest városán kívül egy gyűjtőcsatornába
vezetné a "külső vidéki vizet", a városi belvizeket pedig két főcsatornában
gyűjtené össze és a tábori kórháznál eresztené a Dunába.

Ezután az építőanyagokról mond véleményt: a Pesten használt téglát, kö-
veket, meszet és homokot jónak ítéli. A vályogépítkezést eltiltani javasolja
a városban. Több mély fekvésű utca /pl. a Molnár utca/ feltöltését javasolja
úgy, hogy az épületek mostani /1838./ földszintje legyen a pince, a korábbi
pince - a vízbetörés meggátlására - anyaggal töméssek be. Befejezésül sürgeti
a már többször elvégzett Duna-felmérések nyilvánosságra hozatalát, mert ezek
nélkül nehéz tervezni!

Ennek a dolgozatnak nagyon jók az alapelvei. Jól látja a legsürgősebb fel-
adatokat /a jégtorlódás meggátlását/ és ehhez szabja a Duna-szabályozás munkái-

nak sorrendjét. A városok anyagi erejét is elég jól méri fel, mikor türelemre int a szigetek rendezésénél. Különösen értékes része a dolgozatnak a befejezés, amelyben az állam sürgető kötelességeit említi, azt, hogy adatok hiányában a műszaki létesítmények és költségek nem tervezhetők! A pályamunka egyetlen hiányossága, hogy elképzeléseit épp csak felveti, nem dolgozza ki részletesen azokat, így később a bírálók könnyedén elintézik a művet...

VI. sz. pályairat³⁸

Jeligéje: Xalye

/a dolgozat szerzője ismeretlen/.

A pályázó Pest városát kőburkolatú töltéssel kívánja teljesen körülvenni. A falon túl egy "főcloácát" ásatna, amelybe a városi "tisztátalanságot" vezetné. Ezt a főcsatornát nyitott-hajókázhatónak tervezi. A főcloáca dunai torolatainál /alul és felül is/ egy-egy nagy ciszternát építtetne, amelybe árvízkor gyűlhetnének a szennyvizek.

A Duna kanyarulatait ki kell egyenesíteni, még azon az áron is, hogy a Margitsziget dél-nyugati oldalát elkotorják. A budai patak /Ördögárok/ torolatát szabályozni kell, mert ez téríti a Dunát rossz irányba. A Dunát sehol sem kívánja szélesíteni, de a Csepel-szigetet kerítő két ág bármelyikének elzárását is veszedelmesnek tartja. Véleménye szerint inkább ki kellene várni, hogy a folyó maga iszapolja fel a Soroksári-Dunaág medrét.

A II. sz. pályaműhöz hasonló irreális elképzeléseket tartalmazó dolgozat. A főcloáca megoldása nagyon erőltetett /a két ciszternával/ nem is beszélve a bűzről, amelyet árasztának... A Duna szabályozását megoldottnak tekinti a meder erőszakos kiegyenesítésével; ez a terve kifejezetten rossz, eszközei egyrészt pazarlók, másrészt hatástalanok volnának. A Csepel-szigetcsúcsi veszélyforrást sem ismeri fel, a megoldást elodázza.

Lámm Jakab: Kurzgefasste Ansicht der letzten Ueberschwemmungen von Pest und Ofen, und Mittel diesen Ueberschwemmungen in Zukunft vorzubeugen³⁹

Lámm Jakab ungvári kerületi igazgató mérnök, mint az akadémiához intézett, dolgozatát kísérő leveléből megtudjuk⁴⁰, már a pályázat kihirdetésekor elkészítette értekezését, azonban vonakodott azt elküldeni. Érdekes, hogy alig 2 héttel később le a beadási határidőről, mégsem vették figyelembe művét sem a jutalomkérdési díjak odaítélésekor, sem pedig a pályamunkák kiadásakor.

Amikor ide idézzük a Magyar Tudós Társasághoz írott levelének teljes szövegét, azaz, hogy elénk táruljon, milyen lehetőségei és képességei voltak egy vidéki mérnöknek /Bátty és Wieser is az!/ a pályatételek megoldására. Meglát-

hatjuk tépelődéseiket, azt, hogy elképzeléseiket maguk is inkább csak ötleteknek tekintették, megfelelő helyismeret és műszaki adatok híján.

"Tekintetes Magyar Tudós Társaság!

Még 1838 dik évi nyárhó vala, midőn én is azon nemes szívű jutalom kérdésre: milly eszközökkel lehetne főképpen Buda-Pest a Duna árviz ellen biztosítva? Magamat eltökéltnek érzem némely sorokat írni, egynéhány megváltoztatott szavakat kivévén, ugyan azon sorokat, mellyek az ide mellékelt irományban foglaltatnak.

Amennyire azonban az alulírt a helybeli ösmerek nélkül szükölködik, a mellyek illy nagy érdekű tárgy kidolgoztatására elhagyhatatlanul szükségesek, ezen felül terhes hivatala mellett időt nem nyerhete, azon szükséges helybeli ösmereket magának megszerezhetni; bizonyosan azon fenn érdeklött iromány is tökéletessé nem válhatnék. E körülmény okozza is, hogy ezen, alig valamiképen ösméretes iromány mindjárt elétünté után félre is téteték, bár az igen szorgosan és sebesen is-de semmiképpen nem az által a nagylelküleg kitüzött jutalom nyerésére csődülni vágyó szándékból-elkészült legyen.

Azonban mégis ezen irománynak alapul szolgál a legtisztább szándék, tudniillik az igaz: annyit a mennyi csekély erőmben foglaltaték, a haza és emberszeretet közös oltárára tenni; annyira, a mennyire tőlem kitelik, szerettünk országunk iker fővárosa fenntartása és biztosítására segédkezet nyújtani.

Ezen óhajtul lelkesítve, vélém azon nevezetes Irományomat is nem egészen feledékenységnak eresztetni, hanem a Tekintetes Tudós Társaság kegyes Tudomása alá terjesztetni.-

Legalább az jó szándéka miatt kegyesen vételessék.

Unghvart Tavasz hó 18^{kán} 1840

Lámm Jakab
K.Kerül.igazgató mérnök

Tanulmánya valójában egyetlen ötletet tartalmaz: Pestet árvízvédelmi gáttal körülfogni költséges, ezért azt javasolja, hogy az 1838. árvíz szintje fölé csak a Váci- és Soroksári-gát emeltessék /úgy, hogy a 300 ezer köbláb⁴¹ "vízeresztést" elbírja.../ "a városok szép kinézése megtartása tekintetéből" a Duna-parton csak ideiglenes gátat állítana fel. Mellékelt rajzából látható, hogy téglalapozású, kváderkő burkolatú faszerkezet volna az árvíznek ellenállni hivatott. A rajzra Lámm bejelölte az 1838. évi árvíz magasságát is. A szerkezet leírásánál annak nagy előnyéül tünteti fel, hogy a nagyvíz elvonulta után elbontható és így a város megszabadul a kilátást takaró faltól.

Lámm elgondolása nem volt jó. A fagát /kellő homokzsák, vagy földtámogatással/ kisebb vízfolyásokon alkalmazható, de nem jeges árvizeknél! A Duna jeges árvize elképesztő romboló erő, a jégnyomás, illetve az összetorlódott jég mozgása a kőfalakat is elnyomja.⁴² Egy fagát a jeges ár ellen szinte semmilyen ellenálló hatást nem képes kifejteni.

A pályamunkákról összességében azt lehet megállapítani, hogy majd mindegyikük elfogadta a pályakérdésben szereplő javaslatokat /a város csatornázására, a Soroksári-Dunaág elzárására/. Ez /a pályázók szempontjából/ érthető is, hiszen meg akartak felelni az akadémia és a pályadíjtevő elvárásainak. Többükönél azonban /Bátky, az V. és VI. mű szerzője/ a kérdésre tett válasz szinte kevesebbet mond, mint a kérdés maga. Máshol a jó gondolat következetes végigvitele szakad meg /pl. Wiesernek a Kopaszi-zátony elkotrása iránti félelménél.../. Feltűnő az igen sok, műszakilag kivihetetlen gondolat.

A városi pöcevizeknek gyűjtőcsatornába fogása alapján jó gondolat. Teljesen elhibázott azonban, hogy e főcsatornát többen nyílt, hajózható víznek képzelik. Látszik ebből is, hogy a vízmérnökök /ha azok voltak a pályázók/ a XIX. század elején még nem, vagy alig foglalkoztak közegészségügyi problémákkal, inkább folyószabályozási kérdésekkel. Az utóbbi feladatokkal mindegyikük sokkal otthonosabban foglalkozik, nyilatkozik, megszabadulva a meglehetősen szájbarágós pályakérdések szellemétől.

Erősen áthatja a pályamunkákat az, hogy nem rendelkeztek megfelelő adatokkal a szabályozási tervek, javaslatok elkészítéséhez. A pályázók megjegyzései - melyekkel az adatok hiányát panaszolják fel - talán szerepet játszhattak abban is, hogy a reformpárti követek az 1839. évi országgyűlésen /1839-1840./ egyre türelmetlenebb hangú sürgetéseket intéztek a főrendi házhoz /rajtuk keresztül a királyhoz/ az adatok, tervek kiadására.⁴³

IV. A BÍRÁLÓK: URAK, MÉRNÖKÖK, POLGÁROK

Gömör vármegye az akadémiának megküldött felhívása úgy rendelkezik, hogy "a két kérdésre érkezendő munkákról ítélendő bírák leendenek Pest vármegye, úgy Pest és Buda városok hatóságai által kiküldendő három három tag, a magyar tudós társaság mathematicai osztályából megkérendő három, s Gömör vármegye részéről nevezendő szinte három tag." Összesen tehát tizenöten.

Az említett testületek küldötteiket a bizottságba 1840. tavaszán nevezték ki. Pest vármegye 1840. ápr. 21-iki közgyűlésén határozott: Jankovich Miklós táblabíró, Schmidt György nyugalmazott királyi matematikaprofesszort és Mocsy László mérnököt küldte.⁴⁴ Pest város polgármestere Erhard Ágoston és Joannovics Demeter földmérőket, valamint Tüköry József választó polgárt nevezte ki.⁴⁵ Buda polgármestere, bírái és tanácsosai Reymayer József, Kratzer József halászmestereket és Endressz Miksa molnármestert bízta meg bírálólul, "mint víz-építésben járatosak"-at.⁴⁶

Eddig a forrásokból ismert kinevezettek. A többiek nevét csak a bírálatokból ismerjük: Gömör megyét Draskóczy Sámuel első alispán, Nagy Károly főjegyző és Hámos József táblabíró, a Tudós Társaságot Győry Sándor és Vásárhelyi Pál rendes tag és Gáty István levelező tag képviselte. Beszédes névsor! Nem véletlen az előző fejezet végén tett feltételezésünk: a bírálók a kor legképzettebb mérnökei /Vásárhelyi, Győry/, a közélet ismert résztvevői, közmegebecsülést szerzett férfiak /Jankovics⁴⁷/ illetve a reformpolitikussal együtt munkálkodó polgárok /Tüköry⁴⁸, Vásárhelyi/. Így, közvetítésükkel juthatott el a probléma a diétára, és erősíthette a Duna-szabályozás törvénybe iktatásán munkálkodók érveit.

Véletlen, hogy pont ilyen emberek kerültek ebbe a bizottságba? Úgy hisszük nem! A feltevésünket egy látszólag mellékes eseményre alapozzuk:

1839. január 31-én a Királyi tábla Wesselényi Miklóst szatmári beszédéért háromévi fogságra ítéli. Az izmosodó ellenzék egyik vezére ő. A már 1835. februárjától konstruált perbe fogott Wesselényi az 1838. évi márciusi árvízkor Pesten tartózkodik. És bár szembaja előrehaladott /nemsoká meg is vakul/, 3 nap- 3 éjjel menti a bajbajutottakat háztetőkről és jeges vízből egyaránt. Szervezi a mentőket, buzdít és legendás fizikai erejét kihasználva a legkritikusabb helyeken személyes példát mutat - amíg lehet. A közvetlen vész elmúltával éreztetik vele, hogy "nemkívánatos személy". Az ítélet után a közvélemény azonnal tüntetni kezd: Pesten falragaszok jelennek meg, a megyegyűlések éles hangon foglalnak állást Wesselényi mellett, Vörösmarty: Az árvízi hajós

című versét elszavaló Laborfalvi Rózát a Magyar Színház közönsége tüntetésnek is felfogható ünneplésben részesíti. Pest város és Pest megye döntése tehát a Wesselényi melletti csendes tüntetésként is felfogható volt, amikor pl. Jankovicsot és Tüköryt kinevezte.

Ellenkező előjelű Buda város döntése, amikor mérnöki munkák, akadémiai pályázat /!/ elbírálóiul halász- és molnármestereket bízott meg. A döntés nyugodtan nevezhető cinikusnak is: Buda alig szenvedett károkat, épületeinek mindössze 8 százaléka pusztult el.⁴⁹ A város vezetőinek rossz döntését igazolja, hogy három kinevezett bíráló vélemény nélkül küldte vissza a dolgozatokat.

V. A BÍRÁLATOK: KEVÉS ELEMZÉS-NAGY EGYETÉRTÉS

A bírálók több, mint másfél évig dolgoztak a pályamunkákkal. Többben írásban is beadták véleményüket /Gömör vármegye bírálói együtt, Mocsy, Schmidt, Gáty, Győry/. Jankovich, Erhard, Joannovics, Tüköry és Vásárhelyi a vizsgálók 1842. novemberi ülésén szóban fejtette ki véleményét.⁵⁰ Ezeken kívül Vásárhelyi írásbeli véleményt nyújtott be Lámm Jakab figyelmen kívül hagyott dolgozatáról.⁵¹ (4. ábra).

A bírálók egyöntetű véleménye volt, hogy - mivel az első vagyis történeti kérdésre egy felelet sem érkezett, és a IV. sz. pályamű is csak annak egy részét érintette - az első rendbeli jutalmat ne adják ki.

A második kérdésről a következő véleményt adták:

"A másodikra érkezett munkák egyike sem emelkedik a középszerűség fölébe; s ámbár az imént említett IV d. számú elméleti részénél s összeállított adatainál fogva dicséretet érdemel; mivel azonban a kérdést csak úgy tekinthetnék megoldottnak, ha a javasolt védmódok célszerűek s kivihetők volnának, ilyenek pedig egy munkában sem találhatók: az ezen második kérdéshez ragasztott jutalom sem ítélthetett oda egyiknek is a pályázók közül."

Az írásban beadott bírálatokat a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őrzi.

Mocsy László pontokba szedve foglalja össze a hat tanulmány főbb gondolatait. Egyikhez sem fűz kommentárt, csupán kiemeli a IV. sz. pályaművet a többi közül.⁵² A MTA kézirattárában őrzött titoknoki vázlatlap tanúsága sze-

rint azonban ezt a dolgot sem javasolta a jutalomra, csak kinyomtatásra tartotta érdemesnek.

Schmidt György - hivatkozva arra, hogy mindenki előtt ismert legyen nézete, amely szerint megítéli a pályaműveket - részletes elemzést ad az árvíz okairól, következményeiről.⁵³ Elemzi a Duna medrének állapotát Budapesten, külön kiemelve azokat a helyeket, ahol jégtorlások alakulnak ki. Felhívja a figyelmet arra, hogy a malmok milyen károkat okoznak a mederalakulásban. A szigeteket, zátonyok szerepét a jeges árvizekben részletesen, hosszan elemzi, külföldi példákra hivatkozva. A mederszabályozó műveket és műveleteket /sarkantyúk, kotrás/ elveti; az egyedüli gyógymódnak az állandó középszélességet tartja.

Schmidt bevezető tanulmánya sokkal részletesebb és alaposabb bármely pályázó dolgozatánál, még ha nem is érthetünk egyet minden állításával. Munkája részletessége bírálata alaphangját is megadja. Mocsyhoz hasonlóan ő is ismer-teti a pályázók szerinte fontosabb elveit /sok helyütt egész mást tart említés-re méltónak!/, de ő ezeket saját előbb említett tanulmánya szellemében jegyzetekben kommentálja, bírálja.

Érdekes, hogy a mai szemmel viszonylag korszerű gondolatokat tartalmazó V. sz. pályaművet egy kézlegyintéssel elintézi: "Ez értekezés sok hiábavalókat, több képtelenségeket és zavarokat foglalván magában /.../ ez okból különös bírálatot sem érdemel."! Az ellenszenv oka nyilván az, hogy a pályamű szerzője erőteljes beavatkozásokat sürget, mégpedig a Schmidt által oly sokat ostromozott folyamszabályozási művekkel. Munkája végén megállapítja: a pályázók nem tettek eleget a feltételeknek, ezért sem jutalmazásukat, sem munkáik kiadását nem javasolja.

Gáty István in medias res taglalja sorban a hat pályamunkát.⁵⁴ A művek vázlatos ismertetésekor rögtön közli véleményét is egy-egy megoldás-részletről. Saját elképzeléseit csak egy-egy mellékmondatban jelzi, később látjuk, miért. Lelkiismeretes, a pályázók gondolatait tiszteletben tartja, ha egyetért - hangosan dicsér, ha ellenvéleménye van, azt szerényen közli. A VI. sz. dolgozatról csak annyit jegyez meg: "Nincs ugyan rec-nek szerencséje / / szerzőjét ismerni, de miután írásában magát, ki legyen? több helyen nyilvánítaná: munkáját taglalni az illendőséggel egyezőnek nem találja."⁵⁵

Véleményét bírálata végén összegzi. Az első kérdésre - minthogy válasz nem érkezett - a jutalomdíjakat kioszthatónak nem találja. Javasolja, hogy erre a kérdésre hagyjanak még további időt az esetleges pályázóknak. A második kérdésre bejött feleletek közül - Mocsyhoz hasonlóan - a IV. számút tartja

legjobbnek, és - mivel mind a hat értekezés tartalmaz tanulságos és hasznos észrevételeket - az összes kinyomtatását jónak találná.

Gömör megye három bírálója egyetlen 1 oldalas levélben intézi el a bírálatot⁵⁶: csatlakoznak Gáty István részletesen kifejtett véleményéhez, azzal a különbséggel, hogy Gátyval szemben ők a jutalomdíjat nem érzik kiadhatónak és nyomtatásra is csak a IV. sz. pályaművet javallják /véggövetkeztetésükben tehát Mocsyhoz hasonlóan döntenek/. Indoklásukban kifejtik, hogy a pályázók "részint a kitűzött célt tévesztve - részint ahhoz csak némi részben közelítve - inkább csak jóslatokat, mint számvetési igazságokon alapult terveket foglalnak magokban...".

Győry Sándor röviden véleményezi a hat pályairatot. Bírálatában a fő súlyt a dolgozatok Duna-szabályozási javaslataira helyezi. A rövidre sikerült pályamunkák /II., VI. sz./ recenziójánál megjegyzi, hogy ilyen fontos téma több kifejtést érdemelt és követelt volna... Jutalomdíjra egyik dolgozatot sem javasolja, a nyomtatás kérdésében Gátyval van egy véleményen: "illő tiszteletdíj mellett" mind a hat közlését ajánlja.

A bírálók 1842. novemberi tanácskozásán készült, már említett vázlatlapon még két, eddig nem ismertetett vélemény bejegyzését láttuk.⁵⁷

Pest város megbízott bírálói /Erhard, Joannovics, Tüköry/ a munkákat sem megjutalmazásra, sem kinyomtatásra nem tartották méltónak.

Jankovich a mások által is kiemelt IV. sz. pályaművet ítélte a legjobbnak, ő a jutalomdíjat is kiadhatónak vélte. Úgyszintén ennek a dolgozatnak a kinyomtatását szorgalmazta.

Nem tudjuk mi lett Vásárhelyi és a pesti mérnökök írásban benyújtott véleményeivel. /Vásárhelyitől egyedül a Lámm-féle dolgozat bírálata maradt meg./ Egy, a pályázat kiadásával kapcsolatos költségbecslő jegyzetlapon látható, hogy eredetileg tervezték Vásárhelyi és a "pesti mérnökök" véleményének közlését is 4, illetve 8 oldalon. Arra a kérdésre, hogy miért kerültek ki pont ők a pályázatot ismertető kötetből, csak egy jóval szélesebb körű vizsgálódás adhatja meg a választ: esetleg a kiadáshoz "tűzközelben" lévő Gáty és Győry viszonya Vásárhelyihez lehetett az ok. Ezt találja alátámasztani az, hogy Vásárhelyi a kiadás körüli huzavonák idején már teljes erejével Tisza-szabályozási tervein dolgozott, és elfordult a magyarországi Közép-Duna problémáitól.

A pályázat eredményét - nevezetesen, hogy a díjakat nem ítélik oda egyik pályázónak sem - az akadémia 1842. november 27-iki közgyűlésén hirdették ki. Ezután Schedel titoknak levélben kérte Andrássy Györgyöt, járuljon hozzá, hogy az összes pályaművet és a bírálati dolgozatokat kinyomtassák:

"...Egyébiránt a megbízott vizsgálók ülésében a pályamunkáknak különben is a sokra terjedő öszves kinyomtatások, főleg azon indirect haszon végett ajánl-

tatott, melyet olvasásuk szülhet az által, hogy ezen túl másoknak eszökbé ne jöjjön ismét vagy ezen módokat javaslatba hozni, hanem inkább ujakról gondoskodni. A bírálók véleményei hozzászatlása hasznos lesz mind azon végre, hogy az e körüli vélemények eligazittassanak, mind pedig, hogy a közönség az ítélet okait részletesen lássa."⁵⁹

Andrássy jóváhagyta a javaslatot, és a kiadással járó költségeket is vállalta. Ezután az akadémia hírlapok útján felszólította a pályázókat, hogy járuljanak hozzá műveik kinyomtatásához.⁶⁰

Az I. sz. mű szerzője - minthogy nyeretlen maradt - visszavette kéziratát. /Ezért ismerjük csak a bírálatot, vázlatosan.../ A II. sz. kézirat szerzője és a III. sz. időközben meghalt szerzőjének örököse beleegyeztek, hogy művüket nevük kitételével nyomtassák ki /Bátky Károly és Wieser András/. A IV., V. és VI. sz. dolgozat írói nem nyilatkoztak. Így jeligés borítékjaikat a Tudós Társaság levéltárába tették le. /Sajnos ezek elkallódtak./

VI. KÜLÖNVÉLEMÉNYEK : GÁTY ÉS GYŐRY

Schedel és az akadémiai bírálók is érezhették, hogy nem illene a Tudós Társaság rangjához, ha a pályaműveket és bírálatokat a téma fontosságához illő komoly, megalapozott tanulmány nélkül, egymagukban adnák ki.

Gáty már 1840-ben, Schedelhez írott levelében kifejtette:

"/.../ Én, ki a feltett kérdésekben már dolgoztam is, de helybeli adatok híjában olyan érdeemes férfiakkal, kiknek birtokában ily adatok lehetnek, a concurrentiát kiállhatni nem reménylem, dolgozatimat bé sem küldöm; s most bámulok rajta, hogy olyanok nem feleltek, s nem irtak e tárgyban, kiknek kezei közt hihetőleg ily adatok létezhetnek.

Mivel tehát a kérdést csak a bé küldött munkákból tarthatom eldöntendőnek, kötelességemnek esmérem, mint haza polgára annak javára csekély észrevételimet közölni./.../ Vitatásaimat viztani s természettani felszámításokra alapítva, melyek nélkül a vélemények nem csak ingatagok és bizonytalanok; sőt igen hibásak is lehetnek."

Győry - látván a hat pályázó munkájának gyenge végeredményét - szintén elkészítette különvéleményét.

A két bíráló dolgozata végre valóban magas színvonalú, a jutalomkérdéseket lényegében megválaszoló volt.

Andrássy - Schedel indítványára - hozzájárult, hogy a második jutalomkérdés díját az alábbiak szerint osszák szét:

- a dícséretet nyert IV. sz. pályamű szerzője kap 20 aranyat;
- a többi szerzőket ívenként 3 arannyal;
- a bírálókat 4 arannyal;
- Gáty Istvánt és Győry Sándort pedig külön-külön 50 arannyal jutalmazta.⁶¹

Lássuk hát, mit tartalmaz az a két utóbbi írásmű, amely a kiemelten magas jutalmat elnyerte!⁶²

Gáty István bevezetőjében visszatér a pályázók alapvető tévedésére:

"... azt hiszik, hogy Budapest a fölöttebbi vizáradásoktól szenvedett, nem tekintvén arra, hogy ezek nem vizáradások voltak, hanem a jégdugulás által a víz medréből kitölt vízmennyiség. S így Budapestet nem a vizáradásoktól kell menteni, hanem a Dunát aképpen szabályozni, hogy jégdugulások ne történhessenek..."

A szabályozást csak úgy tartja eredményesnek, ha legalább Paksig lehet vezetni. Ez igen korszerű gondolat, mely később sokáig föl sem merült újra. Csak az 1876. évi árvíz után kezdték ismét sürgetni a Közép-Duna szabályozását, mert bebizonyosodott, hogy a fővárosi rendezés önmagában nem elegendő ahhoz, hogy a nagyvárost az alább lévő anomáliák okozta áradásoktól megvédje.

Az áradásokat /nyári és téli/ elemezve kimutatja, hogy az 1838. évi téli áradás jég nélkül alig tett volna 17'-nál magasabb vízállást. Azt, hogy már 20'-nál Pesten víz van, a város bírálatával intézi el: "Már ekkor bemegy ugyan földalatti idomtalan csatornákon a víz a Molnár utcába,/.../ ezt, úgy látszik, Pest föl sem veszi, mivel a segítség csupán akaraton mulik..."

A jégviszonyokat, jégmenést hosszú számításokkal vizsgálja. Levezeti, hogy a budapesti jégtorlódás egyedüli oka a folyó "Csepel szigete körüli szörnyű, elterjedése, fenekének magassága." A jégzajlásokról megállapítja, hogy 36' mélységű folyam /ez a budapesti mérce "0" pontja alatt 15' medermélységet jelent/ bár kisvíznél is fagyjon be, és be is duguljon, a torlaszt /számításai szerint/ a 33'8''10''' vízmennyiség mindenképpen szétrobbantja és elhordja.

"Nem lehetetlen a Dunának összeszorítás által 36' mélységet adni" - állítja. Ekkor a lehető legnagyobb nyári árvíz sem lehet 20'6'9'''-nél magasabb a "0" fölötte, és "Budapest a Dunának Paksig való szabályozásával tökéletesen mentre leend."

A Duna szélességét számításokkal határozza meg, majd 200 öl-re kerekíti. Ez alapján a Soroksári-Dunaágot eleve kirekeszti a vízemésztésből, de még a promontori ág összeszorítását is javasolja. A Kopaszi- és Nyúl futási- zátonyokat Budához kell fogni - így lehet a Csepel-sziget orra fölött a szükséges mederalakot elérni. A tapasztalatra hivatkozva figyelmeztet, hogy a Soroksári-Dunaág rögtöni elzárása veszélyes, ezért az "csak lassanként muljon el." A főváros fölötti vidék jégárjairól: szerinte elegendő, ha csak a Váci-töltést a legnagyobb víz fölé emelik. Azért itt is inkább a folyószabályozás útját egyengeti: "...sokkal kevesebb költséget fog kívánni a veszedelmes dugulást okozó helyzetek eltávolítása, mint a váci töltésnek fölemelése." Ez okból a Szentendrei-Duna Visegrádnál történő elzárását és az ág feliszapolását kívánja.

A folyószabályozásról írt nézetei befejezéséül leírja, ha sikerül az árvizektől - a jégdugulások megszüntetésével - megmenekülni, nem szükséges az építőanyagok és rendszabályok ilyen jellegű vizsgálata sem.

Külön rész tárgyalja Pest földalatti csatornáit és árnyékszékeit. Furcsa, de eredeti gondolatait idézzük: "...Ha városban ásunk kutat, egyiknek vize sárga, másiké bűdös, harmadiké keserű, úgy hogy még a marha sem issza meg/.../ S mi ennek az oka? a kisebb városoknak s faluknak azon szokása, hogy árnyékszék gödreik mélységét: olly mélyre ássák le, hol vizet találnak./.../ az árnyékszék gödrök vízzel s undoksággal telvék, azok szép csendesesen egyik kutból a másikba átszivárognak./.../

Nem nagy városba való azon rendszer a hol érdemes nagy urak s gazdag polgárok laknak, hogy az árnyékszék gödrök vízszínig leássanak, és a föld gyomrába szivárgó víz rondasággal undokitsanak./.../

Pestnek ily gödreit akkép kellene készíteni, hogy azok /.../ az anyacsatornánál magasabbak legyenek, ...ebbe belefolyhassanak, ... az anyacsatornába beeresztendő nagyobb vízmennyiségek által a városból kimosassanak./.../

Keressünk fel a határban, nem igen messze a várostól Soroksár felé valamely kupát, vagy mélységet, melly az irt vizeket bevehesse, ...néhány holdnyi területet formáljunk mesterséges tóvá. Az illy kiásott tónak homok partjai az ide folyt vizet részint elisszák, részszerint kigőzölgik./.../ az előbbeni tónak üledéke pedig a legjobb állati trágyát adván, talán kész pénzen is elkelne, s így nem csak ingyen kiürithetnék, hanem hasznót is hajtana."

Összességében tekintve Gáty művét alapos, átgondolt és a realitásokhoz igazodó tervet készített. Természetesen nem tehetett konkrét javaslatokat folyószabályozó művek módjára, pontos helyére, hiszen ehhez neki sem voltak

meg a szükséges alapadatai. Mégis teljesen fején találta a szöveget az árvíz elleni védekezés alapkérdéseiben. Idegenkedik a hirtelen beavatkozástól /a Soroksári-Dunaág elzárása/, ami nem csoda, hiszen a vízépítésnek az ő korában igen egyszerű eszközei voltak csak céljai keresztülviteléhez.

Győry Sándor minden részletre kitérő esszyszerű munkát adott be bírálati mellé.⁶³ Ő már korábban is jelentett meg dolgozatokat a Duna szabályozásáról⁶⁴, ezekre itt is hivatkozik. Majd 150 oldalas tanulmánya három részből áll. Elsőként általános nézeteit fejti ki a folyószabályozások szükséges voltáról, arról, hogyan függ össze ez Magyarország elmaradottságával, szegénységével. A második részben a budapesti Duna-szakasz tényleges szabályozását tárgyalja, fő hangsúlyt fektetve a szabályos szélesség megtalálására és az ehhez alkalmazott szabályozási művekre. A harmadik szakasz áttekinti a magyarországi folyók /elsősorban a Duna/állapotát, mindenütt azt vizsgálva, hogyan "válaszol" a víz a beavatkozási kísérletekre. Ilyenformán a műnek e befejező része inkább elméleti jellegű, tankönyvszerű.

Az általános rész elején keserűen kérdezi: "Bács, Bihar, Bánát, Békés, Csongrád rendetlen vizeinek szabályozása előtt sürgetőbbnek látszott a tengerparti kereskedelem felnyitása. /.../ Mit ért kifelé utat nyitni a kereskedésnek, befelé nem?"

Később saját magát idézi, azt az írását, amelyben figyelmeztet, csak a szerencsén múlott, hogy az 1775. évi árvíznél nagyobb eddig még nem tört Budapestre: "...mivel a jégtorlatot s jeges árvizeket nemző okok nemcsak nem fogyatkoztak, sőt 1775-től fogva növekedtek is, nagy jégjáráskor csak egy pillanati, még pedig naponként mindig hihetőbb történetes megakadástól függ, hogy az eddigleni legnagyobbnál nagyobb árvízzel elborítottassuk, s egy könnyen előre látható szerencsétlenség miatt tízszer több kárral lakoljunk, mint a mennyibe a veszedelemnek egészen elháríthatása kerülne." /Majd hozzáteszi:/ "Fájdalom! megtörtént!" Keserűen jegyzi meg: "hat évvel előbb ezeket írtam./.../ azóta ismét hat év mult el, hat évvel közelfítettünk az újra megtörténhető veszélyeztetéshez, azóta ismét nem tettünk a Duna ágyán legkisebb igazítást is."

Figyelmét ezután arra fordítja, mi lehet az oka az áradásoknak? A margitszigeti romok padlósíntjéből /mélyen a felszín alatt/ és a Lánchíd parti pillére melletti kimosásokból arra a következtetésre jut, hogy a Duna az utóbbi 300 évben medrét 20'-bal emelte meg Budapesten. Ennek bizonyítékát látja abban is, hogy a Duna a Csepel-szigetnél feliszapolta eredeti medrét, és a szigetcsúcsot a városhoz közelebb építette. Annak érdekében tehát, hogy megszűnjék a Duna meder-emelő, hordalék-lerakó volta, szükséges a magát karbantartani tudó mederalak /szélesség és mélység/ meghatározása.

A tanulmánynak a pest-budai Duna-szakasszal foglalkozó III. szakasza számításokkal indul. Kimutatja, hogy a Duna akkor tudná eredeti medrét visszanyerni, ha 71 öl szélesre/⁶⁵ szoríttatnék össze. Ezt persze lehetetlennek tartja, így 150 öl szélességet fogad el. /Ez a mederszélesség kevesebb, mint a Rudas fürdői szűkületnél, ahol 160 öl volt./ A 150 ölt alapul véve alapítja meg a szabályozás tennivalóit. A Csepel-szigetet körülfogó két Duna-ágról: "a kettő közül egyiket el kell zárni, még pedig, mivel a soroksári ág máris majdnem bedugult és naponként jobban eliszapoltatik, ezen okból a soroksárit."

Ezt viszont nem érzi meghatározó tényezőnek:

"A soroksári ág elzárattatása után is még mindig fönnt maradnának a veszedelem szerző okai, a fölötte nagy szélesség, s a folyamnak innét származott meglankadása!" Itt elsősorban a Gellérthegy alatti zátonyokra gondol. Az érintett folyószakasz rendezéséről az alábbi javaslatokat teszi:

"A ferencvárosi töltést lejtősen vesszőből rakott építményekkel /faschina/ kell biztosítani./.../ Segítsük elő a természet önkényes munkálatait, hogy azt ő maga végezze be./.../ A természet által kijelölt egyik ilyen pont a nyulfutási sziget. Kössük össze ennek alsó végét a promontori ág pontjával/.../ Hasonlólag a felsőbb részen a budai magas partoktól kezdve vonattassék egy töltés, nemkülönben a nyulfutási sziget felé/.../ a kettő között fennmaradt tér az iszappal terhelt zavaros víz betódulásának nyitva hagyatván."

Nem kevésbé fontos Győry szerint a főváros felső vidékén lévő szigetek rendezése. Itt szerinte a budai parthoz célszerű szorítani a Duna sodrát, ezért a Pesti-sziget /Palotai-sziget/ folyóágát elzárna, és a Nagy-sziget /Hajógyári-sziget/ felé olyan terelőgátat építené, mely a vizet a Margitsziget Buda felől ölelő mederbe irányítaná. Ebben a folyóágban a Festő-szigetet /a Margitsziget délnyugati csúcsa mellett volt/a Margitszigethez kapcsolná.

A tanulmány III. szakasza nagyrészt elméleti jellegű fejtegetéseket tartalmaz a szabályozások hatásairól. Ezeket, minthogy nem tartoznak szorosan az árvíz tárgyához, itt mellőzzük.

Befejezésül a szabályozások költségeit és várható hasznát elemzi:

"Némelyek tudni szeretnék, mennyibe kerülne folyó vizeink szabályozása, és mennyi idő alatt végezhetnénk be. Erős kívánság, kivált mielőtt még csak egy mérföld is egy igazítandó egész folyamra kiterjedő rendszeres munkálattal szabályozva nincs./.../ Itt nincs ezen sóvárgó kérdésnek helye: mi-be kerül? hanem ennek: szükséges-e mulhatatlanul oltalmunkra/.../ s tisztes, százszoros haszonra vagyon-e kilátás mindazon költségek ellenében, melyeket rá kell fordítanunk? /.../

Pesten az 1838-diki árvíz 4-5 millió pengő forint ára kárt okozhatott, a szükséges szabályozási munkálatokat ennyi pénzösszegnek negyed-ötödrésze-vel be lehetett volna végezni/.../ Késhetni-e illy nagy veszélyek elhárítá-sáért, míg idő van rá, és végóra nem ütött millió feláldozásával?"

Győry kérdése költői. Tudjuk azonban, hogy ezeket a sorokat már 1844-ben fogalmazta /"...azóta ismét hat év mult el".../, így kérdése inkább a figyel-met felhívó felkiáltás.

VII. UTÓÉLET: KÖZÖNY ÉS FELEDÉS

1844-ben van is miért kiáltani! Az árvizet követő 1839-40. évi ország-gyűlésen nagy nehézségekkel végigviszik az 1840. évi IV. törvényt: A Duna s egyéb folyamok szabályozásáról. A törvény bizottságot nevez ki a munkálatok tanulmányozására és a pénzügyi források felderítésére. A bizottság tanácsko-zik /tagja Széchenyi István és Andrássy György is/, jelentést is ír az 1843. évi országgyűlésnek, egyéb azonban nem történik. Még az is megesik, hogy a bi-zottság egyes /jelentésükben meg nem nevezett/ tagjai kijelentik, "ha a Duna szabályozása és a két város mentesítése létszen mindenek előtt első/.../ mi-vel a törvényben valamennyi folyók megemlítve lévén, akkor az ország különféle részeiben lakozóknak a magok folyóinak szabályozásához e szerint reménységök sem lehetvén, minden bizonnyal a Duna szabályozásához sem létszen sok hajlan-dóságok járulni."

A folytonos viták közben a Tudós Társaság /nem éppen gyorsan/ elkezdte az árvízi pályázat kötetének kiadási munkáit. A munkát 500 példányban jelen-tették meg, amint ezt egy nyomdai számlából tudjuk.⁶⁶ A pályázat kiírása óta 7 év telt el. Andrássy György is türelmetlen, hiszen ha ő annak idején tudott gyors lenni /alig 3 hónappal az árvíz után megtették pályakérdésüket/, akkor az akadémiától is elvárja az üresjárataok nélküli ügyintézését. Schedel titok-nok betegségére hivatkozik, és bevallja, nem sikerült úgy intéznie a dolgo-kat, ahogy az elvárható volt.⁶⁷ Egyben javaslatot tesz arra, hogy a könyv ár-ából befolyt összeget az akadémia egyéb kiadványainak támogatására fordít-sák. /Andrássy válasza ismeretlen./

A mű megjelenésekor, 1845-ben már nagyon messze volt az árvíz emléke. Nem tudjuk, milyen volt a forgalom a könyvből, de figyelemreméltó, hogy 1986-ban a közgyűjteményekben csak néhány példányt találtunk⁶⁸, s a művet az utób-bi hat év könyvaukcióin és antikváriusi ajánlójegyzékeiben sem találtuk meg.

A pályázati kötet utóéletében is csak két hivatkozást találtunk: 1876-ban Herrich Károly a Magyar Mérnök és Építész Egylet dunaszabályozási vitájában, az 1838. évi árvíz 100. évfordulóján pedig Lászlóffy Woldemár ismertette vázlatosan. Így elmondhatjuk, hogy az árvízi pályázat - dolgozatainak megjelente után - méltatlanul feledésbe merült.

Nem járt jobban a Duna-szabályozás ügye sem. Vásárhelyi Pál a kiküldött bizottságnak írott jelentésében ismertette a munkák költségét, 8.948.149 forintot. Ennek az összegnek a pusztá említése is elég volt ahhoz, hogy a törvényhozás a szabályozások kérdését - az ország pénzügyi helyzetére való hivatkozással - levegye a napirendről.⁶⁹ Hosszú évtizedek elmúltával, az 1870-es évektől sikerült csak /Reitter Ferenc indítványára/ a nélkülözhetetlen munkálatokat újraindítani. Az elkezdett szabályozás éppen időben készült: az 1876. évi februári árvíz /legalább Budapesten/ kevesebb gondot okozott.

Andrássy György és a Magyar Tudós Társaság pályázata részvétlensége ellenére nem volt hiábavaló. Legnagyobb érdemének azt tekinthetjük, hogy 1839-40-ben köztudatban tartotta az árvíz emlékét, és a folyóink szabályozását sürgető összefoglaló mérnöki munkák megírására sarkallt.

1. Gróf Andrássy György és Gróf Széchenyi Istvánnak a budapesti Hid-Egyesülethez irányzott jelentése midőn külföldről visszatérének. Pozsony, 1833. Itt kell megjegyeznünk, hogy munkánkban a Budapest elnevezést használjuk, bár tudjuk, ekkor még nem volt ilyen közigazgatási név. Mégis ezt tesszük, mert írónk, élen Széchenyivel is ezt a nevet használják.
2. Andrássy-Széchenyi. 1833. 17, 26.
3. A továbbiakban is a korabeli mértékegységeket használjuk. 20' itt = 632 cm a "0" felett.
4. Lászlóffy. 1938. 42. Vásárhelyi írása: A budapesti állóhid tárgyában. In: Athenaeum. 1838. I. 273-282.
5. Trattner. 1838. 17-18.
6. Lászlóffy. 1938. 52.
7. Lászlóffy. 1938. 51.
8. Gömör megye iratai: Besztercebányai Állami Levéltár, a Gr. Andrássy család iratai: Lőcsei Állami Területi Levéltár. -
9. Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808-1860.
Összeállította: Bártfai Szabó László. Budapest, 1943. 1. kötet 303.
10. Gróf Andrássy György további életrajzi adatai: 1840-től a Gazdasági Egyesület másodelnöke /1845-ig/, majd 1842-től Sáros megye főispánja. Bécsben halt meg 1872. december 19-én.
11. A Magyar Tudós Társaság csak az 1840-es évek elejétől kezdte magát Magyar Tudományos Akadémiának nevezni.
12. A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I. 69; 103.
13. Felső-Magyarországi Minerva, 1829. III. 58.
14. MTA Kézirattára, RAL 331/1840.
15. MTA Kézirattára, RAL 331/1840.

16. A levél tartalmát Schedel fogalmazta /RAL 331/1840./, Andrásy egyező tartalmú levelét közli: Gáty-Győry: 1845.
17. Kár, hogy nem válaszolt senki erre a kérdésre, a vízügytörténeti kutatás kiváló forrása lehetne.
18. Régi neve: Rákos-árok.
19. MTA Kézirattára, RAL 331/1840., Lámm Jakabé: RAL 13/1845.
20. Novák Dánielről: Asztalos 1938. 10., valamint Scheiber Mária: Novák Dániel, Budapest, 1959.
21. Közli: Gáty-Győry: 1845. 3-11.
22. Gáty-Győry nem közli a dolgozathoz mellékelte rajzot.
23. Wieser András pályaműve /III. sz./ MTA Kézirattára RAL 331/1840. 16 oldal, német nyelven. Közli: Gáty-Győry 12-26.
24. Kb. 379 méter.
25. József nádor fia, Magyarország nádora 1846-48. /1817-1867./
26. Az 1870-es években a Margitszigetbe csatolták.
27. Kb. 408 méter.
28. A Kopaszi-zátony a budai oldalon a mai Petőfi hídtól délre elterülő részen volt.
29. MTA Kézirattára RAL 331/1840. 49 oldal, magyar nyelven. Közli: Gáty-Győry 1845. 27-77.
30. Azaz 10, 24 méter a "0" fölé.
31. A mérés nem hiteles, ezt bizonyítják az összes többi visszaemlékezések és az egyházak történelmi domusai!
32. Azaz közel 160 centiméterrel a mai Dunakorzó szintje fölé!

33. Győry Sándor: Dunaszabályozás a budapesti lánchíd és a budapesti állóhíd tárgyában
in: Ismeretterjesztő vagy is összművészet /Polytechnia/
polgári szorgalom s magasb művészetek tára
1838. 2. folyam.
34. MTA Kézirattára RAL 331/1840. 6 oldal, magyar nyelven. Közli: Gáty-Győry
1845. 78-83.
35. A Nyúl futási zátony a mai Petőfi híd budai hídfője táján volt.
36. Kb. 379 méter.
37. A mai Hámán Kató út Soroksári úti torkolata táján volt.
38. MTA Kézirattára RAL 331/1840. 10 oldal, német nyelven. Közli: Gáty-Győry
1845. 84-95.
39. MTA Kézirattára RAL 13/1845.
40. MTA Kézirattára RAL 55/1840.
41. Kb. 9000 m³/sec.
42. A XX. századi árvizekből tudjuk, hogy a beton-támfalat is képes elnyírni a
zajló jég ereje.
43. Felírása a Karoknak és Rendeknek a kegyelmes Királyi Előadások 3-dik pont-
ja eránt /a 138. ülés Irásai, Aprilis 25.1840./ In: 1839 dik Esztendei Ma-
gyarország Közgyűlésének Irásai IV.k. Pozsony, 1840. p. 59.
44. Nagy István pestmegyei főjegyző levele Schedel titoknokhoz 1840. április
21. MTA Kézirattára RAL 331/1840. 1 lap.
45. Tölgyessy János Pest polgármestere pecsétetes levele Schedel titoknokhoz
1840. június 6. MTA Kézirattára RAL 331/1840. 1 lap.
46. Buda polgármestere, bírása és tanácsosai levele Schedel titoknokhoz, 1840.
április 18. MTA Kézirattára RAL 331/1840. 1. lap.

47. Jankovics Miklós /1773-1846/ földbirtokos, műgyűjtő, több külföldi tudós társaság tagja, 1831-től a Magyar Tudós Társaság tiszteleti tagja. 1836-ban gyűjteményét /63 ezer kötet könyvet - ebből 50 ezer hungarikát -, 4000 oklevelet és 1400 kódexet/jelképes összegért /125 000 forintért/ a Nemzeti Múzeumnak adta.
48. Széchenyi István társa a pesti állóhíd és kikötőért folyó harcban.
49. Lászlóffy 1938. 51.
50. Erről tanúskodik Schedel vázlatlapja az ülésről. MTA Kézirattára RAL 331/1840.
51. MTA Kézirattára RAL 331/1840.
52. Mocsy bírálata, 1842. január 27., 5 oldal, magyar nyelven. MTA Kézirattára RAL 331/1840. Közli: Gáty-Győry 1845. 101-107.
53. Schmidt bírálata, 1841. március 3. 26 oldal, latin-magyar párhuzamos írással. MTA Kézirattára RAL 331/1840. Közli: Gáty-Győry 1845. 108-152.
54. Gáty bírálata, 1840. június 24. 43 oldal /külön véleményével együtt!/, magyar nyelven. MTA Kézirattára RAL 13/1845. Közli Gáty-Győry 1845. 153-176.
55. Talán ezen az alapon lehetne - az osztrák vízepítési múltat ismerve - elindulni, hogy a pályamű szerzőjének kilétét felfedjük.
56. A Gömör megyei bírálók levele: 1 lap, magyar nyelven. MTA Kézirattára RAL 331/1840. Közli: Gáty-Győry 1845. 99-100.
57. Ld. az 50. jegyzetet!
58. MTA Kézirattára RAL 331/1840. /csak erről a jegyzetlapról ismerjük, hogy az I. sz. pályamunka 30 lapos volt.../
59. Schedel titoknak levele Andrássy Györgyhez 1840. dec. 8. 2 oldalas, magyar nyelvű vázlat. MTA Kézirattára RAL 331/1840.
60. Jelenkor, 1843. 26. szám. Világ, 1843. 26. szám p. 203. "Egyesületi s intézeti közlések"

61. Gáty-Győry 1845. 7.
62. Gáty különvéleményét közli: Gáty-Győry 1845. 185-223. Győry különvéleménye: MTA Kézirattára RAL 13/1845. 67 oldal, magyar nyelven. Közli: Gáty-Győry 1845. 224-365.
63. Ld. a 62. jegyzetet.
64. Ld. a 33. jegyzetet, valamint Győry Sándor: A Duna regulázásáról. In: A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei II. 120-151.
65. Ez csak kereken 135 méter!
66. Trattner és Károlyi nyomdájának számlája, 1844. november 15. MTA Kézirattár RAL 331/1840.
67. Schedel titoknok levélfogalmazványa Andrássy Györgyhez. MTA Kézirattár RAL 331/1840.
68. 2 példány a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest gyűjteményében, 1-1 példány az MTA Könyvtárában, ill. az Országos Széchényi Könyvtárban.
69. Lászlóffy 1938. 55.

ÁRVÍZI KRÓNIKA

Árvizi krónikánkat a korabeli hírlapok - Hírnök (Pozsony) Honművész, Jelenkor, Nemzeti Újság, Rajzolatok, Regélő, Társalkodó, Pester k.k. priv. Kundschafts- und Auktionsblatt, Der Spiegel, Vereinigte Ofner und Pester Zeitung - anyaga alapján állítottuk össze.

A híreket négy csoportba osztottuk:

- árvíz ill. újjáépítés,
- kereskedelem, ipar, közlekedés,
- segélyezés,
- mindennapi élet.

A kereskedelem, ipar, közlekedés és a mindennapi élet című fejezetekbe értelemszerűen csak azokat a híreket vettük be, amelyek valamilyen módon összefüggnek az árvízzel: pl. hogyan gyorsította az állandó híd megvalósulását, ill. hogyan normalizálódott a mindennapi élet a katasztrófa után.

Mivel krónikánkban nemcsak a szűken vett árvíz eseményeit kívántuk bemutatni, hanem érzékeltetni szerettük volna hosszabb távú hatását is a gazdaságra, a hétköznapi életre, ezért összeállításunk időhatárát 1837 decembere és 1839 szeptembere között állapítottuk meg.

A válogatás alapjául szolgáló és forrás-megjelöléssel ellátott kéziratos anyag a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest- gyűjteményében található.

1837.december

14. A hajóhidat a zord időjárás miatt felszedik.
29. A Dunán beáll a jég, a zajlás abbamarad.
- A vastag jégtáblák borítják az áradó Dunát.

1838.január

- A jeges és erősen áradó Duna elzárja egymástól a két várost; a Viziváros és a Tabán alacsonyan fekvő részeit elborítja a víz.

Az újévi fiók-vásár rosszul sikerül, főként a Duna zajlása és a járhatatlan utak miatt.

5. A vizivárosi árvíz megrongálja a főposta-hivatal épületét, ezért a posta átköltözik a Nothász-ház egyik kaszárnyarészébe, majd 10-én a kapucinusok Fő utca 30-31. sz. alatti kolostorába.
7. A Duna megszűnt áradni, Pest és Buda között ismét lehet közlekedni.
15. A két napja tartó erős havazás és hófúvás megbénítja a közlekedést és a postaszolgálatot. Pest utcáit vastag hóréteg fedi.

1838. január

A Helytartótanács rendeletére az Országos Építési Főigazgatóság földmérői megvizsgálják a Duna és a védgátak állapotát: javaslatukra a pesti parton egy új védőtöltést húznak, amely magasabb, mint az 1775. évi árvíz legmagasabb vízállása. Ezenkívül a Dunába folyó csatornákat lezárják, és a mélyebben fekvő városrészek lakóit felszólítják, hogy gondoskodjanak értékeik biztonságáról.

február

4.

W.T. Clark építész megbízottjai, Plews és Slater urak, a hídépítés ügyében Pesten tartózkodnak, és vizsgálják a jégzajlást a Dunán.

18. Megenyhül az idő, a hó és a jég olvadni kezd.

március

4.

Vásárhelyi Pál megkezdi cikksorozatát az Athenaeum c. folyóiratban "A budapesti állóhíd tárgyában" címmel, melyben ismételten figyelmeztet a jeges árvíz veszélyére.

5. A pesti parton homokból és trágyából kétlábnyi töltést rakat a városi hatóság. Az olvadó hőtömeg növeli az árvízveszélyt.

Az olvadás miatt a budai rész alacsonyan fekvő házait elöntés fenyegeti, ezért Keller Ferenc városkapitány az érintett lakosokat magasabban fekvő házakba költözteti, a várost pedig kerületekre osztja, élükre biztosokat nevez ki, s az árvíztől veszélyeztetett részekre csónakokat rendel.

6. Az áradó Duna a Viziváros, Óbuda és a Tabán mélyen fekvő utcáit elborítja.

8. Az ó-budai-szigetnél a jég megszakad és lecsúszik a pesti görög templomig, ahol újból megáll.

12. A napok óta vízben álló budai házak némelyike rogyadozik, sőt omlások is előfordulnak.

13. Mesterlövészek jelzik, hogy a /15 óra/ jég megindult, de a Csepel-szigetnél képződött torlasz miatt a zajlás fél óra múlva megáll.

- /18 óra/ A Duna a Német Színház közelében áttöri a gátat; de a keletkezett rést még sikerül betömetni.

/21 óra/ Az áradó víz meghágja a gátat és elárasztja a Belvárosnak a mai Vörösmarty tértől délre eső utcáit.

/24 óra/ A folyó átszakítja a biztosnak hitt váci nagytöltést és a Terézváros felső része víz alá kerül.

14.

/ 5 óra/ Átszakad a soroksári gát is, és a Ferencvárost pillanatok alatt elönti a víz. A jeges ár három oldalról tör a városra.

/Reggeli órák/ A Belváros, a Lipótváros és a Terézváros nagy része, a Ferencváros és a Józsefváros pedig szinte teljesen víz alá kerül.

Lónyay Jánost, Bihar megye főispánhelyettesét, az árvízzel kapcsolatos hatósági intézkedések végrehajtására, a nádor királyi biztossá nevezi ki.

Fia, István főherceg látogatást tesz az árvíz sújtotta Pesten.

15.

Betiltják a József-napi vásárt.

A királyi biztos és a városi hatóság szükségintézkedései: gyors élelmiszersegélyek, a szarvasmarhák és lovak kihajtása a városból, az idegenek hazautasítása; a hajléktalanok szomszéd helységeiben való elszállásolása, valamint menhelyek

kialakítása az épen maradt alkalmas épületekben (Ludovika, Invalidusok háza, Új-épület, Királyi Kúria stb.)

A városban egyetlen pékműhely működik /a mai Városház utcában/, amelyet nem ért el a víz.

Átmeneti változatlanóság után a vízszint ismét emelkedni kezd, újabb területek kerülnek víz alá.

/23 óra/ Tetőzik az árvíz /929 cm/, majd megkezdődik a lassú apadás.

16. Lónyay Lános előterjesztésére a nádor Pest városát rögtönítélő hatalommal ruházza fel, mely a kötél általi halált helyez kiállításba a rablók és tolvajok számára.

17. Buda is rögtönítélő jogot kap.

A fővámhivatalt kitüntetik az árvíz idején tanúsított gyors mentőmunkáért /a vámtárgyak és berendezések elszállítása biztonságos helyre/.

Dátum	Újjáépítés	Kereskedelem, ipar, közlekedés
18.	A Duna visszahúzódik eredeti medrébe.	
20.	Pesten a mélyebben fekvő helyek még víz alatt vannak.	
21.	A nádor elrendeli a Nemzeti Múzeum épületének továbbépítését, gondoskodván a munkások élelmezéséről.	
	A gyalog napszám 20 garas (1 váltó forint), a marhás napszám 3 váltó forint.	
22.		
23.		

Segélyezés a.)

Mindennapi élet

Megérkezik a pozsonyi polgárság gyors élelmiszeradománya.

V. Ferdinánd adakozásra és segélynyújtásra felszólító levelet bocsájt ki, és magánpénztárából 20 ezer pengő forint gyorssegélyt küld a két városnak.

Élelmiszeradományok érkeznek Pest megyei községekből /Kovácsi, Etyek, Bia, Kis-torbágy, Pomáz/.

Királyi parancs érkezik a segélygyűjtés elrendelésére a főkancellárhoz.

Az "ügyefogyottak" számára ingyen, a munkabíró rászorultaknak kedvezményes áron /10 váltó krajcár/ adnak kenyeret.

A budai Német Színház bérlője a március 15-és 22-i előadások bevételeinek felét beszolgáltatja az árvízkárosultak javára.

Sina György pénzadománya az árvízkárosultaknak: 40 ezer pengő forint.

Megérkeznek Soroksár, Nagykőrös és Kecskemét kenyéradományai.

Az árvíztől megmenekültek első hálaadó miséje a Szerviták szárazon maradt templomában.

A pesti kir. tudományegyetemen és a gimnáziumban oktatási szünetet rendelnek el.

A Magyar Tudós Társaság bizonytalan időre felfüggeszti tevékenységét.

Az ágostai hitvallásuak gimnáziumában tanítási szünetet rendelnek el.

A Magyar Király /V.Dorottya u.2./ és a Vadászkürt /V.,Türr István u.5./ Szálló újra várja vendégeit.

a.) A segélyekre és adományokra vonatkozó adatokat erős változtatással közöljük, elsősorban csak méretüket és formájukat kívánjuk szemléltetni.

23.

25.

28.

30.

31. Építőanyag és mészhiány van
a két városban.

V.Ferdinánd felhatalmazza a
nádort, hogy a közmunkánál
szabadon rendelkezzen a ka-
tonasággal.

A pozsonyi Hírnők felhívása az árvíz-károsultak megsegítésére.

Elkészült a 600 fős ideiglenes tábori kórház.

Megkezdte működését az ideiglenes segélyező és kárfelmérő bizottság. Elnöke Károlyi György. /Ez tíz napi fennállása után megszűnik./

A pénzadományok kezelésére megalakul a Segélyosztó felelős Választmány. Elnöke: Cziráky Antal országbíró. Munkájukról a hírlapok rendszeresen beszámolnak.

Buda és Pest város tanácsa nyilvános köszönőlevelet intéz a segélynyújtásban résztvevőkhöz.

Rotschild báró kedvező kamatú kölcsönt nyújt Buda és Pest lakosainak.

A Nádor Szálló /V., Váci u./ első emeleti éttermét már megnyitotta, földszintje még szárad.

A hajóhid megnyitásakor rendezett népünnepélyen István főherceg, a nádor fia is részt vesz.

A királyi biztos a városi közlekedésben megtíltja a sebes hajtást, a beomlott úttestek és csatornák miatt.

Dátum	Újjáépítés	Kereskedelem, ipar, közlekedés
<u>április</u>		
1.	A nádor építési tilalmat rendel el. Felszólítja a háztulajdonosokat, hogy megrongált házaik megvizsgálása céljából keressek fel az illetékes városi biztosságot.	Újra működik a Dohánybeváltó hivatal.
3.	Förster Lajos bécsi építész Pesten tartózkodik, és ingyen ad építészeti tanácsokat.	A Buda-Győr vasútvonal tervezésére, az Árpád gőzhajóval a fővárosba érkezik Ch.F. Zimpel észak-amerikai mérnök.
4.		
7.	Az alsóausztriai cs.k. kormányzék hirdetményt ad közre, amelyben munkanélküli ács- és kőműveslegényeket hív Pestre és Budára.	Argauer Antal női szabó /A Váci u. 412. sz. Mocsonyi házban/ nyílt levelet ad közzé, melyben kéri vásárlóit, hogy tartozásaikat fizessék meg, mivel üzlete tetemes kárt szenvedett.
8.		
9.		
10.		

Hangversenyt rendeznek Bécsben, a nagy Redout termében az árvízkárosultak megsegítésére.

A király legfelsőbb megelégedését fejezi ki Léderer tábornoknak, a helyőrség parancsnokának az árvíz alatti tevékenységéért és meghagyja, hogy a katonaság kiemelkedő tagjait részesítsék dícséretben. Egyszersmint 10000 pengő forintot adományoz a károsodott katonai személyek segélyezésére.

Újra megkezdí kereskedelmi előadásait Bibanco Gyula a Szél utcai /ma Münnich Ferenc/ Göring házban. Az árvíz miatt fizetéseképtelenné vált hallgatóknak ingyenes órákat ad.

A Tigris Szálló a viharos események után is épen maradt és újra várja vendégeit. /V., Münnich F. u.5./

A Vakok Intézetének növendékeit ideiglenesen a Horváth-kertben levő épületben helyezik el, mivel a Gyár utcai házuk rombadőlt.

Az Angolkisasszonyok Inzéletében megtartják az elmarad félévi vizsgákat.

Dátum	Újjáépítés	Kereskedelem, ipar, közlekedés
14.	Turteltaub és Ullmann hajó- tulajdonosok kedvezményes á- ron szállítanak téglát Po- zsonyból Pestre, a károsult háztulajdonosoknak.	
16.		
18.		
19.		
20.		Steindl Ferenc bútorasztalos kész- leteinek nagyrészét megmentette, így újra ajánlja áruit a vásárlóknak.
21.		
22.		
27.		
29.	Pest vármegye közgyűlésén határozatot hoznak a várme- gyeház leomlott szárnyának újjáépítésére.	
30.		

Liszt Ferenc jótékony célú hangversenyt ad Bécsben.

Az alsó-ausztriai cs.kir. kormányzék felszólítja a birodalom kézműveseit, hogy szerszámokkal segítsék a kárvallott pest-budai mestereket.

A Pesti Magyar Színház Csató Pál
Fiatal házasok c. vígjátékával, a
Német Színház a Tell Vilmos c. operával nyitja meg kapuit.

A Casinó megkezdí szokásos zenei mulatságait.

Laborfalvy Róza a Pesti Magyar Színházban elszavalja Vörösmarty Mihály
Az árvizi hajós c. költeményét, amely
Wesselényi Miklós önfeláldozó bátorságát dicsőíti.

Az ítélőtábla megkezdí működését a
Hatvani /mai Kossuth Lajos/utcai
Grassalkovich-házban.

Dátum	Újjáépítés	Kereskedelem, ipar, közlekedés
<u>május</u>		
1.		
5.		
6.		Muszely Károly kertész házát és raktárait az árvíz elpusztította, de hírdetése szerint ismét van árúja és tud szállítani.
7.	Pesten felmegy a házak ára: egy Királyi utcai ház ára 40 ezer pengő forint, míg az árvíz előtt 36 ezer pengő forintba került volna.	
9.		
10.		
14.	A Pesti Szépítő Bizottság megszünteti az építési tilalmat: mindenki hozzákezdhet a kártszenvedett házá- nak rendbehozatalához, egyben köteles tervét a bizottságnak bemutatni.	
16.		

Segélyezés

Jótékonyági előadást rendeznek
Karlsruheban és Zágrábban a pest-
budai árvízkárosultak megsegíté-
sére.

Buda város díszpolgárává választ-
ja Baerle Adolfot, a Wiener All-
gemeine Theaterzeitung főszer-
kesztőjét.

Mindennapi élet

Clair Ignác újra megnyitja gimnasz-
tikai intézetét a Terézvárosban.

A budai nyári színház /un. aréna/
felújítva várja nézőit a Fő utcában.

A rémhírek ellenére, a Királyfürdő
vize változatlan minőségű.

A Nemzeti Színház festő és kellékes
munkásokban hiányt szenved, mivel
az árvíz után sokan elhagyták a fővá-
rost. A közönség is megfogyatkozott.

Tóttné asszony leánynevelő intézete
Eger városába költözik.

A Kemnitzer-házban /ma Deák Ferenc u.1./
lévő kávéház megújulva várja vendégeit.

Dátum	Újjáépítés	Kereskedelem, ipar, közlekedés
18.		Keresztessy Sámuel Váci utcai szabómester hirdetőményt tesz közzé, melyben vidéki szabólegényeket keres munkára.
22.		
25.		
27.		
29.	A Pesten munkálkodó királyi biztosság felhívást intéz az ország kőműveslegényeihez, hogy jelentkezzenek munkára, a két városban.	
31.		

Segélyezés

Az Erdélyi Hírlap felszólítja olvasóit, az árvízkárvallottak megsegítésére.

A bécsi sorsjátékból és a táncmulatság bevételeiből befolyt adomány: 58.817 pengő forint 42 kr.

Május hónapban befolyt segélyek
összege: 247.831 pengő forint
55 kr.

Mindennapi élet

A Nádor vendégfogadó vész hírek ellenére üzemel.

A Nemzeti Múzeum melletti Két Pisztolyhoz vendégfogadó felújítva várja vendégeit.

Új nyári színház nyílik a Városligetben.

Az árvíz utáni első lóverseny Pesten.

Dátum	Újjáépítés	Kereskedelem, ipar, közlekedés
<u>június</u>		
2.		
6.		A Gazdasági Egyesület közgyűlésén az árvízveszélyre hivatkozva felmerül a pesti országos vásárok időpontjának módosítása. A Medárd-napi vásár közepesen sikerül. A kézműipari cikkeknek nincs keletjük. Sok vevőt és kereskedőt elriasztanak az árvíz rombolásáról keringő rémhírek.
16.		
20.	Andrássy György Gömör és Kishont vármegye főispáni helytartója pályázatot hirdet a fővárosi árvizek megelőzése és a város újjáépítése tárgyában. (Határidő: 1840.márc. 1.)	
23.	A nádor meglátogatja a Miesbach Alajos épülő téglagyárát, amely az építőanyaghiány okozta gondokat enyhíti majd. (Kőbányán túl, a Rákospatak közelében a várostól kapott ingyentalken létesült).	
30.	Az árvíz után magasra szökött az építőanyagok ára.	

Az orosz cár ötezer aranyat
(23.886 pengő forint 32 kr) aján-
dózik az árvízkárosult pest-budai-
ak megsegítésére.

Frankenburg Adolf humoros jótékony-
sági estét tart a vármegyeházán az
árvízkárosultak javára. /A további-
akban a jótékonycélú rendezvények
adatait nem közöljük./

Oláh Elek pesti polgár és szij-
gyártó mester felajánlja város-
ligeti házát fedél nélkül maradt
honfitársainak.

Pest városa polgárjoggal tün-
teti ki Landerer Lajos nyom-
dászt a vízáradásnál tanusí-
tott emberszeretete és segély-
nyújtása miatt.

A budai fürdőkben kevés a vendég
/Rudas, Rácz, Sáros/, csupán a
Császárbán mulat több idegen.

Dátum Újjáépítés

Kereskedelem, ipar, közlekedés

július

A mostani gyapjúvásár kedvezőbb, mint a Medárd-napi volt. Sok vevő érkezik Bécsből, Francia- és Olaszországból.

4.

A Helytartótanács rendelete alapján Bécs és Buda között naponkénti gyors levélpostai járat létesül.

9.

13.

18.

A Borismertető Egyesület jelentése szerint az épen maradt készletekből 32.509 palack bort adtak el az árvíz óta, legnagyobb részét külföldre.

26.

Jól halad a Nemzeti Múzeum építése. Hamarosan lebontásra kerül a régi épület, ahonnan a műtárgyakat ideiglenesen a Ludovikába szállítják.

Elkezdik a Vármegyeház Gránátos /ma Városház/ utcai szárnyának újjáépítését.

A piaristák iskolája az árvíz pusztításai miatt később tartja vizsgáit.

Báthory Gábor a pesti református egyház lelkesze 42 évi szolgálat után hivataláról lemond, a hátralevő fizetését /2250 forint, váltó cédulán/ az árvízkárosultaknak ajánlja fel.

Moritz G.Saphirt, a bécsi Humorist szerkesztőjét, az árvízkárosultak megsegítéséért, Pest város díszpolgárává választják. /Május végén több jótékonycélú előadást tartott Pesten./

Dátum	Újjáépítés	Kereskedelem, ipar, közlekedés
<u>augusztus</u>		
11.		Az élelmiszerek (a kenyér kivételével) és egyéb termékek ára tűrhető, de a házbér, a kőműves és napszámosdíj rendkívül drága.
20.		A Hídépítő Bizottság ülésén Sina György ismerteti az állandó Duna-híd tervezési és előkészületi munkálatait.
21.		Sok idegen érkezik a városba a János-fővételi vásárra. A gyapjú és kézműipari cikkek nagy mennyiségben kelnek el. Az árvíz óta ez a leglátogatottabb vásár.
28.		Pest megye közgyűlésén a marhahús fontjának árát 13-ról 14 váltó krajcárra emelik.

A Szent István-napi körmeneten
nagy tömeg vonult Pestről Budá-
ra a Dísz téri ünnepségre.

Dátum Újjáépítés

Kereskedelem, ipar, közlekedés

szeptember

15.

Tűz üt ki a fakereskedők Újépület fölötti telepén; közel 1 millió váltó forint kár keletkezik.

27.

Az Országos Küldöttség valamint Sina György és a vezetése alatt működő részvényes társaság szerződést írnak alá az állandó híd építése tárgyában.

október

A tél közeledtével aggasztóvá válik a fahiány. A fa ára ölnként 28-30 váltó forint. A favágók bére 4-5 váltó forint - szintén magas.

6.

Megszépült a budai vár és környéke. A várkaput felújították. A Vízivárosi kaputól a Halászházba vezető utat kikövezték.

11.

A király jóváhagyja a Közöséges Építési Rendszabást, a főváros újjáépítésére hozott szabályrendeletet, amelynek egyik fő célja a város szintjének felemelése.

13.

Az állandó híd építési szerződésének megkötése után emelkedni kezd a vízivárosi házak ára. Az előző évi árnál 10 ezer p.frt-tal többet ígérnek egy itteni házért. A hídfő környéki házakban a lakbérek is magasabbak lettek.

Bäerle Adolf bécsi újságíró Pest város tanácsa is díszpolgárává választja.

A budai hegyekben leszüretelték a szőlőt, a termés jó minőségű. Az idei szüreti mulatság csendesebb, mint a korábbi években volt.

17.	Hideg, szeles idő váltja fel a korábbi meleget. Sok lakóház nem kerül még tető alá, s a fűtési lehetőségek is korlátozottak.	
18.	A Duna pesti partján elkészülnek a töltések.
/Váci és soroksári./	
25.	A Pesti Magyar Színházban újra működik a légszuszítógép, amely az árvíz idején megsérült.	

A Váci út felső végén a Dunaparton felépül Lichtl Károly új cukorgyára.

A Privorszky kávéház az Úri utcában
/a mai V., Petőfi Sándor u.7. helyén/
helyreállítva várja vendégeit.

Pollák Leon pesti nagykeres-
kedő gyűjtést rendez, s a
befolyt 800 váltó forinton
tűzifát vásárol a fővárosi
szegényeknek.

Dátum
november

Újjáépítés

Kereskedelem, ipar, közlekedés

7.

Sok vidéki kereskedő érkezik a fővárosba a Lipót-napi vásárra.

Buda város tanácsa rendelettel igyekszik enyhíteni a tűzifahiányon. A tűzifát szállítóknak nem kell rakhelyi díjat fizetniük. Egy héttel később /14-én/ Pest városa is hasonló közle-ményt bocsát ki.

15.

Pest-budai kereskedők a tavaszi vásárok későbbre halasztását kérik, a bizonytalan és szeszélyes időjárás miatt.

24.

26.

Esőzés, majd nagy hóesés és szélvihar nehezítik a közlekedést; szétzedik a hajóhíd karfáit. A szélvész négy hajómalmot sodor el.

Budán marhavész üt ki, ezért a városi orvosi hivatal szigorú rendszabályokat hoz a vágások ellenőrzésére.

Dátum Újjáépítés
december

Kereskedelem, ipar, közlekedés

3. Az Angolkisasszonyok Inté-
 zetéhez tartozó Szent Mihály
 templomban az árvíz okozta
 károkat kijavították és fel-
 szentelték a két új oldal-
 oltárt.

10.

15.

Fáy András 100 váltó forintot adományoz a Pest városi királyi biztosságnak, négy külvárosi zsellércsalád támogatására.

Miesbach Alajos téglagyáros 100 ezer téglát ajánl fel az árvízkárosultaknak-házaik újjáépítéséhez.

A budai és pesti Jóttevő Asszonyegyesület az újévi üdvözlések pénzbeli megváltását kéri támogatóitól, mivel sok még a nyomorgó károsult.

József nádor kezdeményezésére szállásosztó bizottság jön létre a hajléktalanok elhelyezésére /vezetője Lónyay János/, amely üléseit az új városkapitányi épületben tartja.

Első megbeszéléseik után
264 családot helyeznek el
a Ludoviceumban.

Dátum

Újjáépítés

Kereskedelem, ipar, közlekedés

1839

január

6.

A vízkeresztí vásáron kielégítő a gyapjú iránti kereslet és kínálat. Mintegy hatezer mázsa gyapjú kél el, az árak a Lipót-napi vásárhoz hasonlóak.

24.

A városért végzett tevékenységéért, Buda város vezetősége, polgárjogot adományoz Sina György bárnak.

Többnapos hideg után leáll Buda és Pest között a hajóközlekedés, akadódik a postaforgalom is.

A M.Királyi Kúria üléseit átmenetileg a József piacnál levő Cziráky-házban tartja.

Dátum

Újjáépítés

Kereskedelem, ipar, közlekedés

február

A nádor rendeletére a Wurm
udvartól /mai V., Szende Pál
u./ a Sínházig /mai Dimitrov
tér/ erős töltést építenek.

5.

A Helytartótanács megbízza Sina György
bárót a Pozsony és Buda között épí-
tendő vasút előmunkálatainak irányítá-
sával.

14.

28.

Michel János lakatosmester emberbaráti tetteként elengedi 1838-ban végzett munkáinak díját.

A Dunán megindul a jég, de négy napig életveszélyes a két város közötti átkelés.

A pesti oldalon megkezdik a hajóhíd beállítását.

Dátum
március

Újjáépítés

Kereskedelem, ipar, közlekedés

6.

13.

18.

19.

A kedvezőtlen időjárás miatt a József-napi vásár közepes eredménnyel zárul; kevés gyapjú, gubacs, viasz és iparcikk kel el.

Fáy András Pest megye közgyűlésén ismerteti a megyében létrehozandó takarékpénztár tervét.

20.

Pest megye rendjei a Királyi Kancelláriához és a Császárhoz intézett feliratban sürgetik a Pest-Buda között létesítendő állóhíd építését.

31.

Ünnepélyesen megnyitják a két várost összekötő hajóhidat.

Az előző évi árvíz emlékére Pest és Buda templomaiban istentiszteleteken adnak hálát az árvízből való megmenekülésért.

A Nemzeti Lovardában elhelyezett hajléktalanok (500 fő, köztük 80 gyermek) hálaadómisén mondanak köszönetet jótevőjüknek, József nádornak.

Megtartja első ülését a Pesten létrehozott Szegény-gyermekkérdőház Egyesület.

Dátum	Újjáépítés	Kereskedelem, ipar, közlekedés
<u>április</u>		
17.		Pest város küldöttséget nevez ki a Pest-Pozsony vasútvonal építési munkáinak segítésére.
19.		
27.		A Duna-parton a /Nákó házzal szemben/ megkezdődnek a hídalap próbafúrási munkálatai.
27.		
<u>május</u>		
2.		Ullmann Móric kérelmet intéz az illetékes megyékhez, segítsék a Pest-Pozsony vasútvonal előkészületi munkáiban résztvető mérnököket.
18.		A király jóváhagyja a Pest és Buda között létesítendő állóhíd szerződését.
	Pesten az árvíz által rombadöntött házakból 1838 folyamán 1360 újjáépítését kezdték meg, ebből 1839 májusig 1187 készült el. A május havi összeírás szerint 69 felújítás és 237 új ház építése van folyamatban.	

Christen Ferenc Antal budai orvos
1000 váltó forintot adományoz a
Vakok Intézetének újjáépítésére.

Dátum	Újjáépítés	Kereskedelem, ipar, közlekedés
<u>június</u>		
4.		A két város tanácsa határozatot hoz a hajóhíd 6 évre való bérbeadásáról. A haszonbérlet jogát Bozda Naum nagykereskedő nyeri el.
8.		A nagy esőzések miatt gyengén sikerül a Medárd-napi vásár.
<u>július</u>		
1.	Rendeletet adnak ki Pest utcáinak feltöltésére. /un. Feltöltési Szabályzat/	Scheibl József a városi tanácstól engedélyt kap a hídtól a Városligetig vezető utcák naponkénti öntözésére.
7.	Pesten kőburkolat borítja a Nagyhíd /ma V., Deák Ferenc/ utcát, Budán a Jezsuita lépcsőt, a Fehérvári kapu környékét és a Pattantyús lak-tanya előtti teret.	
17.		Felmegy a tűzifa ára. A cserfa öle a korábbi 20-22 váltó forint helyett, 25-28 váltó forintért kapható.
20.		Pesten sok kiadó szoba áll üresen a lakbérek túlzott emelkedése miatt. A Pest megyében létrehozandó takarékpénztár szorgalmazására aláírási íveket köröznék:/A Pesti Hazai Első Takarékpénztár 1839.dec.15.-én alakul meg/.

A pesti izraeliták köszönetet mondanak Lang Mihály evangélikus papnak, aki az árvíz alatt izraelita hittársait is befogadta. Lőwy Henrik nagykereskedő egy aranyozott serleget készített az evangélikus templom képével.

Dátum
augusztus

Újjáépítés

Kereskedelem, ipar, közlekedés

A kereskedelemben pangás tapasztalható; csupán a méz, a pálinka és a gubacs kelendő.

26. A Kemnitzer-házban megnyílik az új Angol Királynő Szálló. /az V., Deák Ferenc u.l. helyén/,

29.
szeptember

A pozsonyi országgyűlésen ismertetik a Pest-Buda közötti állóhíd tervét.

8.

15. A pesti építkezéseken dolgozó katonák visszatérnek Bécsbe.

W.Thierney Clark, Jeffrey, Adam Clark, valamint Sina György és Széchenyi István előkészületeket tesznek a hídépítéshez szükséges anyagok beszerzésére.

A Kerepesi út /ma VII.,VIII.
Rákóczi út/ megszépült a felújított és újonnan épült házaktól; folytatják a Rókus kórház északkeleti szárnyának építését.

Felavatják a szegénygyermek-kórházat az Ötpacsirta utca 6. /ma VIII., Puskin u./ alatt egy bérelt lakásban. Vezetője: Schöepf Merei Ágoston.

Bibliográfiánk alapelve a tartalmi minőség szerinti válogatás volt. Adatgyűjtésünk a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár anyagára épül, de nem vettük fel - egy káradatokat is közlő térkép kivételével - a térképeket, a kéziratos források közül pedig csak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjtemény állományában található anyagok adatait közöljük. Fentiekből következően a levéltári forrásokat sem soroljuk fel. A tartalmi csoportosításon belül a források és forrásközlések anyagát alfabetikus sorrendben, a későbbi feldolgozásokat pedig időrendben közöljük. A hírlap és folyóiratok kivételével a raktári lelőhely-számot is megadjuk: az Országos Széchényi Könyvtár anyagát OSZK jelzéssel különítjük el a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár anyagától (a B jelzetű dokumentumok a Budapest-gyűjteményben találhatók).

1. Bibliográfiák

2. Források és forrásközlések

2.1 Vízrajz és vízrendezés

2.2 Árvízadatok

2.3 Népeesség és társadalom

2.4 Árak, bérek

2.5 Árvízkárok

2.6 Segélyezés

2.7 Újjáépítés

2.8 Személyes jellegű források

2.8.1 Levelek

2.8.2 Naplók

2.8.3 Beszámolók, jelentések

2.8.4 Visszaemlékezések

2.9 Egykorú irodalom

2.9.1 Általános irodalom, sajtó, röplapok

2.9.2 Vallásos irodalom

2.9.3 Külföldi utazók

2.10 Képek és tárgyi emlékek

2.10.1 Képek és ábrázolások

2.10.2 Árvíztáblák

3. Feldolgozások

3.1 Összefoglalók

- 3.1.1 Általános irodalom
- 3.1.2 Kerületek, városrészek
- 3.1.3 Egyes kérdések
- 3.1.4 Életrajzok

3.2 Vízrajz és vízrendezés

- 3.2.1 Vízügy ill. árvíztörténet általában
- 3.2.2 Az 1838. évi árvíz
- 3.2.3 A Duna szabályozása

3.3 Gazdaság és társadalom

3.4 Segélyezés

3.5 Újjáépítés

4. Névmutató

A hírlapok és folyóiratok ill. tanulmánykötetek rövidítésjegyzéke

Bp. Szle	= Budapesti Szemle
H. Mulats.	= Hasznos Mulatságok
HKT	= Nemzeti Újság v. Hazai s Külföldi Tudósítások
It	= Irodalomtörténet
ItK	= Irodalomtörténeti Közlemények
J	= Jelenkor
M. Műv.	= Magyar Művészet
M. Nemzet	= Magyar Nemzet
P. Hírl.	= Pesti Hírlap
P. Napló	= Pesti Napló
Stat. Ért.	= Statisztikai Értesítő
TBpM	= Tanulmányok Budapesti Múltjából
Vp. Napló	= Várospolitikai Napló
Vas. Újs.	= Vasárnapi Újság

1. BIBLIOGRÁFIÁK

1. BUDAPEST történetének bibliográfiája. II. köt. 1686-1950. Város-leírás, városépítés - Budapest egészségügye, Budapest fürdőváros. Főszerk.: Zoltán József. Szerk.: Berza László. Kiad.: FSZEK, Bp., 1963. 616 p.

Az 1838-as árvíz: p. 339-348.

2. BUSA Margit, V.: Magyar sajtóbibliográfia 1705-1849. I-II. köt. Kiad. OSZK. Bp., 1987.
3. A DUNA . (Bibliográfia.) Városi Nyilvános Kvt. Bp., 1916. 33 p.
/Aktuális kérdések irodalma, 34. sz./
B 016/142
Bp. és a Duna: p. 18-21.
4. KÓKAY György: A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-1849. Bp., Akadémia K. 1975. 925 p.
5. MAGYAR történeti bibliográfia. 1825-1867. II. köt. Gazdaság. Szerk.: az MTA Történettudományi Intézetének munkaközössége I.Tóth Zoltán vezetésével. Bp., Akadémiai K. 1952. 260 p.

Pesti árvíz (1838): p. 171-172.
6. A MAGYAR történettudomány válogatott bibliográfiája. 1945-1968. Összeáll.: az MTA Történettudományi Intézetének munkaközössége. Bp., Akadémiai K. 1971. 855 p.

Bibliogr. adatok.: p. 323-325.
7. PETRIK Géza: Magyarország bibliographiája 1712-1860. I-IV. Bp., 1888-1892.

8. SCHEIBER Mária: Novák Dániel. 1798-1849.
Bp., Tankönyvkiadó 1959. 32 p. B 926/85
N.D. irodalmi munkásságának bibliográfiája.

2.FORRÁSOK és FORRÁSKÖZLÉSEK

9. 2.1. Vízrajz és vízrendezés

- Á.J. (Ágoston József): Pestnek, vízár-elleni biztosítása ügyében I-II. = Társalkodó 1838. 40.sz. (máj. 19.) p. 153-155., 44.sz. (jun.2.) Az árvíz elleni építési tennivalók. A tervező levelet Kossuth Lajos írta börtönében, és ügyvédje Á.J. tette közzé. Lásd.: Kosáry Domokos: Kossuth fogsága I-II. = Magyarságtudomány 1943. 2-3.sz. p. 217-264., 400-430.
10. BALLA Károly: A budapesti Duna jégárjairól s kármentőjiről. = Társalkodó 1838. 33.sz. (ápr. 25.) p. 125-128.
11. BALLA Károly: Ötlet Budapestnek a Duna jégárjai ellen való megvédéséről. = Társalkodó 1838. 69.sz. (aug. 29.) p. 269-272.
- Új gátak és egy vízelvezető csatorna építését javasolja.
12. BARRA István: Tekintetes nemes Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyéknek természettudományi leírása. Pest, 1839. 176 p.
55463
Elszórtan az árvízzel kapcsolatos adatok.
13. BUDAPESTNEK árvíz elleni megóvásáról. G. Andrásy György jutalmaira érkezett pályairatok az azokra kelt véleményekkel, valamint Gáty István

és Győry Sándor acad. tagok e tárgybéli
külön értekezéseikkel együtt. Pest, Eggen-
berger 1845. 365 p., 4 tb. B 627/20

14. JAMRISKA Sámuel.: Ansichten über Schutzmittel
gegen fernere Ueberschwemmungen der Donau,
mit besonderer Rücksicht auf die königliche
Freistadt Pest. Pest 1840. 32 p. B 627/28
Árvízvédelem, csatornázás.

15. KAJÁN Imre (szerk.): Dokumentumok az 1838.
évi dunai nagy árvíz történetéből.
Vízügyi K. 1988.
/Források a vízügy múltjából, 5. köt./

16. MISKOLCZY István: Egy két szó Pest-Buda fő
városoknak a Duna árjától jövőendőre megmen-
tésök ügyében. = Regélő 1838. II. 65.sz.
p. 509-511.

17. NOVÁK Dániel: Dunaáradás I-II. = H.
Mulats. 1838. 25.sz. (márc.28.) p. 185-189.,
281-287.

Az árvizek okai.

18. NOVÁK Dániel: Technische Betrachtungen
über die Hochwässer. = Pesther Handelszeitung
1838. I. p. 49-52., 57-59., 61-64.,
65-66., 77-78.,

19. VÁSÁRHELYI Pál: A budapesti állóhíd tár-
gyában. = Athenaeum 1838. I. félév 18.sz.
(márc. 4.) p. 273-282., 20.sz. p. 307-312.,
47.sz. p. 737-747., 48.sz. p. 753-762., II.
félév 2.sz. p.25-35., 15.sz. p. 233-240.

A jeges árvíz keletkezésének okai.

2.2. Árvízadatok:

- 20/a A DUNA vizének legnagyobb állásai 1825-1874-ig.
= Budapest Főváros Statisztikai Hivatalának
havi kimutatásai, 1875. 21.sz. p. 14-15., 24.,
22.sz. p. 36-37.
- 20/b K.E.: A Duna vízállása Budapesten. = Stat. Ért.
1942. (febr.) p. 39-43.
21. KÖRÖSI József: Pest, szabad királyi város,
az 1870-dik évben. A népszámlálás és néple-
írás eredményei. Pest, 1871. 344. p.
/Sz. Kir. Pestvárosa statisztikai hivatalának
közleményei. IV/ B 310/260
22. THIRRING Gusztáv (szerk.): Budapest székes
főváros statisztikai évkönyve. II. évf.
1895 és 1896. Bp., 1898. 425 p.
B 310/11
A Duna legmagasabb vízállásai és árvizei:
p. 15.
23. Árvíztáblák c. rész → 177-183.
24. Budapest Lexikon, 1973. → 204.
25. Reitter Ferenc, 1865. → 248.
26. Trattner János, 1838. → 113.
27. Zawadowski Alfréd, 1891. → 235.

2.3. Népesség és társadalom

28. ECKSTEIN Fridrik: Budapesti vízáradás 1838-ban
orvosi tekintetben. = Orvosi Tár 1838. 1.sz.
p. 1-9.

29. FÉNYES ELEK: Magyar Országának, s a hozzá
kapcsolt tartományoknak mostani állapota
statisztikai és geographiai tekintetben.
Második, javított kiadás. 1. köt. Pesten,
1841. 498 p. B 655/416

30. JANKOVICH, Anton: Pesth und Ofen mit ihren
Einwohnern, besonders in medicinischer und
anthropologischer. Ofen, 1838. XIV, 261+14 p.
B 914/14

A mű végén pótlásként az árvíz leírása

31. KLINGER András.: A népmozgalom főbb adatai
községenként (1828-1900.) V. köt. Bp., é.n.
175 p. 4-7233/5

32. KÖRÖSI József: Buda és Ó-Buda városa népessé-
gének évenkénti kimutatása 1813-tól 1857-ig.
= Statisztikai Havi Füzetek 1881. (96.sz.)
B 310/6

33. SCHLESINGER Ignác: Medicinische topographie
der königlichen freistädte Pesth und Ofen.
Pesth, 1840. 173 p. B 914/25

Az árvíz leírása : p. 18-20.

34. SCHOEPP Ágost (Schöpf-Merei Ágoston): Die
umstimmenden Einwirkungen und die Krankheiten
des Körpers und der Seele während und nach der
Ueberschwemmung von Pesth. Leipzig, 1839. VIII,
79 p.
217.353 (OSZK)

35. THIRRING Gusztáv: Buda népessége a tizen-
kilenczedik század elején. Bp., 16 p.
/Klny. Fővárosi Statisztikai Havifüzetek
334.sz. 1901. márciusi füzetéből./
B 312/26

2.4 Árak, bérek

36. ADALÉKOK Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a tizenkilencedik században. A pesti piacon történt jegyzések szerint. Kiad.: Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara. Bp., 1873. 352 p. Bf 386/84
37. KÖRÖSI József (szerk.): Pestvárosi statisztikai évkönyv. I. folyam. Pest, 1873. 356 p. B 310/244
38. PÁSZTOR Mihály, 1940. →210.

2.5 Árvízkárok

39. (Az ÁRVÍZ okozta kár Pest megye helységeiben). = HKT (II.) 6.sz. (jul.21.) p. 43-44.
Tételes kimutatás.
40. (HIVATALOS összeírás a Pesten épen maradt és összedült vagy erősen megrongálódott házakról.) = J 1838. 25.sz. (márc.28.) p. 96.
41. JEGYZÉKE azon károknak, melyeket a Pest vármegyei adózó földműves nép a f. évi martiusi Duna árja által szenvedt. = Ismertető 1838. II. félév 5.sz. p. 55-58.
42. JEGYZÉKE a 13-16 d.nagy vizár után Pesten álló, omladozó vagy bedült házaknak. = Rajzolatok 1838. 24. sz. p. 184.
43. PESTI vizsgáló. Vizáradási károk - Pesten, az utolsó vizáradás alkalmával. = Regélő 1838. 64. sz. p. 502.

44. PLAN der Ueberschwemmung von Ofen und Pesth bei dem Eisgang des höchsten Wasserstandes vom 15 auf den 16 März 1838.

BTq 57

Színezett térkép; a vízállás és az összeomlott házak jelezve vannak.

45. Trattner János, 1838. → 113.

46. Végjelentés..., 1839. → 61.

2.6 Segélyezés

47. AUSFÜHRLICHES Tagebuch, über die Ereignisse der grossen Uiberschwemmung in Pesth und Ofen, Pest, Beimel 1838.

56 p.

B 614/1/1838

Az adakozók név- és címszerinti felsorolása.

48. BENKERT, Anton.: Wuth des Elements und Milde des Menschenherzens... Pest, Landerer 1838. 124 p.

B 614/33

M. és külföldi segélyek, az adakozók névsora.

49. BUDAPESTI árvízkönyv. Szerk.: Eötvös József. 1-5. köt. Pest, Heckenast 1839-41.

B 943/53

Heckenast Gusztáv kiadó megsegítésére kiadott mű, főleg szépirodalom.

50. ELŐADÁSA azon pénzmennyiségnek, melly Buda Pest, Esztergom városok és egyéb Dunavidékek az 1838. esztendei Dunaáradásban megkárosult lakosai között az eddig befolyt adományokból a segélyosztó Választmány által f. e. October végéig ajándékképen kiosztatott. Pest, 1838 (november 18. 2 p.) Bf 0910/172
51. EÖTVÖS József körfelhívása a Budapesti árvízkönyv c. kiadvány leendő szerzőihez. Pest, 1838. 4 p. B 655/1/1838. 4.
52. ISIDORUS Nikolits.: Carmen lyricum honoribus ... domini Stephani, dum occasione enormis Danubii exundationis 14. 15. et 16. Mensis Martii 1838. Pest, Beimel 1838. 7 p.
OSZK Kisnyomtatvány
1838. 4°.
53. (Jótékonycélú rendezvények Magyarországon és külföldön az árvízkárosultak javára.) = Honművész 1838. 27.sz. (ápr.5.) p. 208., valamint.: p. 214-215., 228., 230-231, 238-239., 240., 248., 256., 263-264., 280., 287-288., 296., 304., 311-312., 328., 351-352., 358-360., 366., 375., 397., 408., 456.
54. KIMUTATÁSA azon segélypénzek hová lett fordításának, mellyek a Duna 1838-dik évi kiöntése óta Pest Városában munkálkodó királyi Biztoság által kezeltettek, s kiváltképen pesti ügyefogyott károsodottak felsegállítására alkalmaztattak. Pest, 1840. 1 lap. B 614/2/1840.III.18.
55. KUNOSS Endre.: Részvét gyöngyei. Az árvíz által károsult pestmegyei adózónép javára..... Buda, 1838. 180 p. B 655/411

56. MUNKÁCSY János: Nyílt levél. = Rajzolatok
1838. 31.sz. p. 237-238.
57. PESTI Hírek = Rajzolatok 1838. 45.sz.
(jun.6.) p. 352.

Frankenburg Adolf és Saphir bécsi humorista
jótékony célú előadása; a műsorok részletes
programját is közlik.
58. (A SEGÉLYOSZTÓ Választmány jegyzékei a beér-
kezett adományokról, I-IX. jegyzék.) = J 1838.
29.sz. p. 114., 30.sz. p.118., 33.sz. p.129.,
34.sz. p.134., 36.sz. p.141., 37.sz. p.146.,
40.sz. p.157., 45.sz. p.177.
59. (A SEGÉLYOSZTÓ Választmány közlései a beérke-
zett adományok elosztásáról, I-VI. közlés.)
= J 1838. 28.sz. p.110., 39.sz. p.149., 44.sz.
p. 173., 64.sz. p.253., 65.sz. p.257., 69.sz.
p. 273., 100.sz. p. 397.
60. STANCSICS (Táncsics Mihály).: Pesti hírek. =
Rajzolatok 1838. 26.sz. (ápr. 1.) p. 200.

T. bécsi levele a segélyezésről.
61. VÉGJELENTÉS az 1838-ik évi dunai áradás
következtében alakított segedelemosztó
választmány munkálkodásáról. Pest, 1839.
7 p. B 614/2/1839.V.1.
Bf 614/468
62. WEIL, Philipp.: Denkbuch der ... Ueberschwemmung
in Pesth und Ofen im Jahre 1838. I-II. köt.
Pest, 1838. 99, 105 p. B 614/318.
63. TRATTNER János, 1838. → 113.

2.7 Újjáépítés

64. BAKH, B. Joh.: Ueber die Beschädigung und Zerstörung der Häuser in Pesth und andern an der Donau gelegenen Orten durch die Donau-Ueberschwemmung und die Mittel zur Wiederherstellung derselben. = Gemeinnützige Blätter 1838. 45.sz. p. 177-178., 46.sz. p. 182-183., 47.sz. p.187-188., 48.sz. p.191-192.
65. BALLA Károly.: Ötlet a pesti építésmód iránt. = Társalkodó 1838. 55.sz. (júl.11.) p. 213-215.
- Szakszerűbb és gondosabb építkezést sürget. Irreális javaslata : a rombadúlt külvárosokat máshol építsék újjá.
- 65/a BÁRTFAI Szabó László.: Gróf Széchenyi István és Budapest. I.= História 1931. 1-2.sz. mell. /Pestbudai Emléklapok p. 3-39./
- Sz. emlékirata a város árvíz elleni biztosítása tárgyában.
66. (FELHÍVÁS az ausztriai kőműveseknek és ácsoknak, hogy jöjjenek Budapestre, mert itt sok munkát és bő keresetet találnak.) = J 1838. 8.sz. (ápr. 7.) p. 110.
67. HIRDETMÉNY. Pest, 1838. IV. 1./Röpív/
M. és német ny. B 351/2
- A készülő építési szabályrendelet bejelentése.
68. KÖZÖNSÉGES építési rendszabás szabad királyi Pest városára nézve. Pest, Trattner 1839.
22 p. B 614/206

69. (NAGYLELKŰ gondoskodás a pesti házbirtokosokon.) = Társalkodó 1838. 46. sz. (jun.9.) p. 177-178.
- A kir. Biztosság segítő munkája.: olcsó építőanyag, az építőmesterek szorgos munkája, a pesti szőlőhegy aljában egy új kőbánya nyitása.
70. (PEST újjáépítése.) = J 1839.76.sz. (szept.21.) p. 302.
- P.-en 5 három, 15 két és 40 egyemeletes ház található; ez több mint az árvíz előtti. Sok csinos földszintes ház is épült. Az építészkatonaság e hó 15-én visszatért Bécsbe.
71. (A PESTEN munkálkodó kir. biztosság fölszólítása.: az ország egész területéről jöjjenek a kőműveslegények Pestre.) = J 1838. 45.sz. (jun.6.) p. 177.
72. SZEMERE BERTALAN.: Pest jövődjéről szépitési tekintetben. = Társalkodó 1838. 38.sz. (máj. 12.) p. 145-147.
- KOVÁTS István, 1981. → 125.

2.8 Személyes jellegű források

2.8.1 Levelek

74. BÁCSKAI Vera- NAGY Lajos : Széchenyi pesti terveit. Bp., Szépirodalmi K. 1985.
/Magyar levelestár/ B 943/1179
- Sz. levelei P. újjáépítése és az állandó híd tárgyában.: p. 155-162

75. BÁRTFAI Szabó László: Adatok Gróf Széchenyi István és kora történetéhez. I-II. köt. Bp., 1943. Bq 923/398
76. BRISITS Frigyes: Vörösmarty Mihály Összes Művei 18. köt. Levelezés II.Bp., Akadémiai K. 1965. 8-49680/18
V.M. levelei Fáy Andráshoz a lakóházaikat ért károkról: p. 105-108
77. BRISITS Frigyes: Szemere Pál két ismeretlen levele Bártfay Lászlóhoz. = It 1944. p. 130-136.
78. DUBRAVICZKY Simon levele édesanyjához. = Bp. Hirlap 1928. 48.sz. (febr.28.) p. 4
D.S., Pest megye első alispánjának közvetlenül az árvíz után (márc.23.) kelt levele: az árvíz leírása, a károk és a segélyezés gyors számbavétele.
79. FERENCZY József: Dessewffy Aurél összes művei. Bp., 1887. 16498
D. A. levele az árvíz utáni segélyezésről, újjáépítésről: p. 374-375.
80. HALBAUER, J. G. pesti kereskedő levele az árvízről.(kézirat.) 1838. 4 p. B 614/1/1838.
81. MAJLÁTH Béla: Gróf Széchenyi István levelei. I-IV. köt. Bp., 1889-1896. 312766
82. A NAGY-enyedi ifjúság levele br. Wesselényi Miklóshoz (1838). = Történeti Lapok 1874. 22.sz. p. 348.

83. OLTVÁNYI Ambrus.: Eötvös József művei. Levelek,
Bp., Magyar Helikon 1876.
8-103221
E. körlevele Toldy Ferencnek címezve, a
készülő árvízkönyv tárgyában: p. 124-125.
84. PINTÉ Krisztina levele Pesten lévő leányá-
hoz. (Kézirat.) 1838. márc. 28.
B 0910/56
Aggódó levél az árvízi hírek miatt.
85. SÁFRÁN Györgyi.: Teleki Blanka és köre. Bp.,
Szépirodalmi K. 1963. B 923/318
Karacs Teréz levele a családját ért káro-
k-ról: p. 265-266.
86. SZÜCSI (BAJZA) József: Bajza József két leve-
le anyjához. = ItK 1916. p. 231-233.
B. károsodása az árvíz alatt: 2.sz. levél.
87. SZVORÉNYI József.: Szemere Pál munkái III.
Vál. levelek 1809-1859. Bp., 1890.
62405
Az árvíz okozta pusztítás: p. 287.
88. WALLENTINYI Dezső.: Ferenczy István levelei.
Rimaszombat, 1912. B 927/56
Az árvíz ismertetése: p. 293-295.
89. 89. CSATKAI Endre, 1963. → 226.

2.8.2 Naplók

90. BÁCSKAI Vera (szerk.): Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez 1686-1873. Bp., Kiad. BFL, 1971. 331 p. B 943/977/1
Az árvízzel kapcsolatos közlések: p. 56-66.
91. JENEI Ferenc.: Bártfay László naplójából. I-II. köt. Kiad. PIM és NPI. Bp., 1969. 8-84624/1-2
Az árvízről: I. köt. p. 16-21.
92. OLTVÁNYI Ambrus: Széchenyi István: Napló. Bp., Gondolat, 1978. 1534 p. B 923/469
Az árvízről: p. 857-862.
93. RUBINYI Mózes: Wesselényi Miklós, az árvízi hajós naplója. Bp., 1938. 61 p. B 923/286
94. SEENGER Ervin: Adatok Óbuda XIX. századi helytörténetéhez. (Krenn György és utódainak feljegyzései 1810-1910.) = TBpM XVII. köt. Bp., 1966. B 943/391/17
A kéziratos napló egyes részeinek közlése, köztük az 1838-as árvíz ób.-i eseményeinek leírása.
95. TOLNAI Gábor.: A "DUNA áradása Pesten" (1838-ban Martius 14. 15. 16. és 17-dik napjain). Egy ismeretlen szemtanú árvíznaplója. = Budapest 1946. 10.sz. p. 353-355.
96. VÁRKONYI Titusz.: Egy bécsi szemtanú naplója Pest és Buda százöt év előtti árvízkatasztrófájáról. = M. Nemzet 1943. márc. 13. p. 9.
Az árvíz miatt P-en rekedt kereskedő tudósításai.
97. VÉRTESI Miklós: Szilasy János árvízi naplója. = Faragó Tamás (szerk.) 1988. →206.

98. BENKERT, Anton 1838. → 48.
 99. CSUKA Béla, 1941. → 272.
 100. KARDOS Samu, 1905. → 232. 1. köt. p. 329-340.
 101. TRATTNER János, 1838. → 113.

2.8.3 Beszámolók, jelentések

102. ALBACH, J.S.: Der Weise in der Zeit der
 Trübsal ... Pest, Müller, 1838. 66 p.
 B 943/49
 Az árvíz leírása: p. 28-60.
103. (ALBACH, J.S.): Rövid értesítés az 1838-diki
 martiusban történt vízáradás felől, különösen
 Pestre nézve. = Nemzeti v. Hazai Vándor Köz-
 hasznú Kalendárium, 1839. p. 49-61.
 B 059/6
104. BLASKOVITS Alex. (Sándor): Bemerkungen über
 die Ursachen der Donau-Ueberschwemmung
 zwischen dem 13. bis 16. März 1838, ... =
 Pester und Ofner Wegweiser, 1839. p. 29-36.
 B 059/57
105. Az 1838-iki árvíz. (Egykorú leírás Baranyai
 Miklós színész családi hagyatékából.) = Or-
 szág-Világ 1888. 15.sz. p. 230-231.
106. LÁBÁN Antal.: A pesti nagy árvíz 1838-ban.
 = Új Idők 1914. I. p. 361.
 A háziurak és a városi tanács elleni
 közhangulat, a titkosrendőri jelentésekből.

107. LESTYÁN Sándor: Pest-budai regélő. Bp.,
Officina 1940. 245 p. B 943/549
- Az árvíz utáni közhangulat a Bécsbe küldött titkosrendőri jelentések alapján:
p.141-148.
108. NÉMETHY (József): Pesti Dunakiöntés. = H. Mulats.
1838. 26.sz. (márc. 31.) p. 194-197.
109. NOVÁK Dániel: Vízáradási jegyzetek. =
Regélő 1838. 6.sz. p. 46-48.
110. PEST hóstyái lemosva I-II. = Rajzolatok 1838.
I. 36.sz. p. 279., 37.sz. p. 285-286.
Az árvíz pusztítása a Terézvárosban.
111. SCHEDIUS, Ludwig: Pesth's und Ofen's Tage
der Noth im März 1838. = Witthauer, Fr.:
Album. Wien, 1838. B 830/26
Az árvíz leírása.: p. V-XIV.
112. TRATTNER, Johann: Der Eisgang und die
Ueberschwemmung der Donau in Ungarn im
März 1838, nach amtlichen Daten und eigener
Anschauung beschreiben. H. 1-2. Pest,
Hartleben 1838. 368(6) p. 1tb. B 614/47
Az árvíz részletes leírása; a károk, a mentés
és a segélyezés számbavétele. Alapvető munka
az árvíz történetéhez.
113. TRATTNER János: Jégszakadás és Duna kiáradása Magyarországon, 1838. évi böjtmás
haván. Hivatalos adatok és ön szemlélete
szerint... Magyarra ford.: Sz. I. 1-2. füz.
Buda, Gyurián és Bagó 1838. 349 p. 1 tb.
B 943/61

114. DIE UEBERSCHWEMMUNG zu Pesth-Ofen und
Gran im Monat März 1838. Von einem
Augenzeugen. Wien, 1838. 71 p.
B 361/82
Egy szemtanú leírása.
115. DIE UEBERSCHWEMMUNG in Pesth.=Ausserordent-
liche Beilage zur Allgemeinen Zeitung
(Leipzig) 1838. /Újságcikk-gyűjtemény./
B 614/697
116. Z.: A pesti ár. = Rajzolatok 1838. 23.sz.
p. 175-176.
117. BÁRTFAY Szabó László, 1943. → 75. p. 299
118. ECKSTEIN, Fridrik, 1838. → 28.
119. SCHÖPF-Merei Ágoston, 1839. → 34.

2.8.4 Visszaemlékezések

120. BARABÁS Miklós önéletrajza. Bev. és jegyzetekkel
ellátta: Biró Béla. Erdélyi Szépmíves Céh
/Kolozsvár/ 1944. 322. p.XX. tb.
B 927/70
Az árvízről: p. 154-159.
121. DÉRYNÉ (Széppataki Róza) emlékezései. I-II. köt.
S. a.r., az előszót- és a jegyzeteket írta:
Réz Pál. Bp., Szépirod.K. 1955. 622 p. és 494 p.
B 792/283
A p.-i árvízről: II. köt. p. 258-275.
123. FRANKENBURG Adolf: Emlékiratok I-II. köt.
Pest, 1868. B 928/12
Élményei az árvízről és a segélyezésről.:
II. köt. p. 58.-tól.

124. GYÖRGYI Erzsébet.: Giergl Henrik vissza-
emlékezése az 1838. évi pest-budai árvízre.
= Faragó Tamás (szerk.), 1988. → 206.
125. KOVÁTS István: Egy szegény pórfiú önéletrajza.
A szöveget gondozta és a jegyzeteket írta:
Bálint Sándor. Bp., Magvető K. 1981. 422 p.
/Tények és Tanúk/ 8-122507
K.I. kőművesinasként dolgozott P.-en az árvíz
után; önéletrajzában értékes adatok találhatók
az építkezésekre, a külföldi munkásokra, bérek-
re vonatkozóan.
126. GRÓF Lónyay Menyhért önéletrajzi töredéke.
Közreadja: Kónyi Manó. = Bp. Szle 1885.
(42.k.) p. 337-356.
Az árvízről.: p. 353-354.
127. PODMANICZKY Frigyes: Egy régi gavallér em-
lékei. Válogatás a naplótöredékekből 1824-
1887. Szerk. Steinert Ágota. Bp., Helikon
K. 1984. 588. p. B 819/239
Az árvízről: p. 96-98.
128. SPLÉNY Béla emlékiratai I-II. köt. Vál.
Kendi Mária. S.a.r. Fábri Anna. Bp.,
Magvető, 1984. B 819/214
/Nemzet és emlékezet/
Az árvízről: I. köt. p. 261-267.

129. SZILÁGYI Pál: Egy nagyapa regéi unokájának.
(Kor-, jellemrajzok s adomák a régi szín-
világból.) Szerk. Bódis Mária. Kiad. M. Szín-
házi Intézet. Bp., 1975. 177+98 p.
/Színháztörténeti Kvt. 3./ B 927/279
- Sz. P. színész emlékezései az árvíz napja-
ira.: p. 130-134.
Ua. A Nemzeti Színház első éveiből. (Sz. P.
naplójának részlete.) = Tükör 1937.
9.sz. p. 652-655.
130. VAYK (Vay Sándor): Visszaemlékezés az 1838-iki
árvízre. = Vas. Újs. 1897. p. 182-183.
Jótékony segélyakciók ismertetése.

2.9 Egykorú irodalom

2.9.1. Általános irodalom, sajtó, röplapok.

- 131 (AZ ÁRADÁS ismertetése.) = HKT 1838. 23.sz.
(márc.21.) P. 169-171.
132. BESCHREIBUNG der am 13. März. 1838. statt
gehabten grossen Uiberschwemmung der k.
Freistädte Pest und Ofen. Pest, Beimel
1838. 15. p.
B 614/2/1838.3.13.
133. BORZALMAT gerjesztő szerencsétlenséget
elő adandó legújabb napi történet, melly
Buda-Pestet Magyarországnak ezen fővárosát
1838 ki mártius 13-kan a Duna elfogulása
által érdeklé. Pest-Esztergam, Beimel
1838. (Röpfv.) B 614/2/1838.3.13.

134. BRUNNER, J.B.: Aufruf an die Menschheit
zur Unterstützung dem im Jahre 1838...
Ofen, 1838. 14 p. B 614/34
135. BUDAPESTI Vízár. = Közhasznú Honi Vezér.
Gazdasági, házi 's tiszti kalendárium,
1839. B 059/35.
Az árvíz leírása.: p. 25-29.
136. JASSIK Menyhért.: A közbész. = Társalkodó
1838. 30.sz.(ápr. 14.) p. 113-115.
Az árvíz leírása, a védelmi teendők.
137. JÓKAI Mór: Kárpáthy Zoltán I-II. köt. = - -,
Összes Művei. Regények 8-9. S.a.r. Szekeres
László. Bp., Akadémiai K. 1963. 8-57215/8-9.
Az árvíz leírása.: I. köt. p. 153-244. Lásd
a jegyzeteket is! p. 294-306.
138. LEYRÉR, J.: Der 13-te März 1839; der
Jahrestag der am 13-ten März 1838. einge-
tretenen Ueberschwemmung zu Pesth.
Pest, Beimel 1839. B 614/2/1839.3.13.
139. A NAGY árvíz Pesten. 1838. (Kézirat.) Pest,
1838. 20 p. B 0910/2
Leírása, verses-beszély formában.
140. PATACHICH József: Történeti jegyzetek
szabad királyi Pest városáról. Pest,
Trattner-Károlyi 1839. (v. 1840.) 62/3/ p.
B 943/35
Adatok az 1838-as árvízről: vízállás, a
károk nagysága: p. 45-47.

141. (A PESTEN állomásozó katonaság mentési tevékenysége.) = J 1838. 29.sz. (ápr.11.) p. 114.
142. PESTH und Ofen im März 1838. = Der Spiegel 1838. 23.sz. (márc.21) p. 177-179., 191-192., 199-200., 206-208.
143. PESTH und Ofen am 16.März 1838. = Neuer Dresdner Wirthschafts und Wohlfahrts Calender, 1839.
B 614/415
Az árvíz leírása.: p. 39-40.
144. PESTI: Duna áradása Pesten 1838. Mart. 14. 15. 16. 17. = Közhasznú Nemzeti v. Hazai Kalendárium, 1839. B 059/9
Az árvíz krónikája: p. 81-84.
145. A PESTIEKHEZ. Pest városának sebei mikoráig gyógyulhatnak? ... Pest, 1838.(Röpív.)
M. és német nyelven. B 614/2/1838.3.23.
146. RÉMÍTŐ vízáradás. = Regélő 1838. 22-23. sz. (márc.22.) p. 174-176.
Az árvíz leírása.
147. SCENEN aus Pesth. Schilderung der verheerenden Ueberschwemmung am...
Mit einem Rückblick auf Ofen. Wien, 1838. 14 p. B 943/48
Az árvíz B.-n.
148. SCHILDERUNG der Uiberschwemmung in Pesth, vom 13. März 1838. Pest, Beimel 1838. (Röpív.) B 614/2/1838.

149. DIE SCHRECKNISSE der Wasserfluthen in
des Bedrängnisstagen am 13., 14. und
15. März 1838, und die Milde edler
Menschenfreunde. ... Pest, Beimel 1838.
14 p. B 0941/47
150. VORSCHRIFTEN über das Verhalten vor, während,
und nach einer Uiberschwemmung der
königlichen Freistadt Pesth.
Pesth, 1839. 9 p. B 614/2/1839.
151. VÖRÖSMARTY Mihály.: Pest Mart. 13. 1838., Az
árvizi hajós. (Költemények.) = - -, Összes
Művei II. Kisebb költemények II. (1827-1839.)
S.a.r. Horváth Károly. Bp., Akadémiai K. 1960.
8-49680/2
p. 234-238. Lásd a jegyzeteket is: p. 677-685.

152. WEIL, Philipp, 1838. 62.

2.9.2 Vallásos irodalom

153. FEJÉR György.: Urunk Krisztus Jézus...
tanúságai. Hirdette húsvét napján F. Gy.
Pest, Trattner 1838. OSZK, Kisnyomtatvány.
1838. 4.
A pesti károsodtak javára kiadva.
154. GASPARICH Kilit: Egyházi beszéd... mellyet
... az 1838-diki árvíz elmúltával a kesergő
pestiekhez Sz. György hó 1-én monda...
Pest, 1838. 43 p. B 252/58
155. GEBET. An den Jahrestagen der am 13-ten
14-ten und 15-ten März 1838 stattgehabten
Pester Überschwemmung. B 252/1/1839-3.13-15.

156. KOHN, J.H.: Schilderung der Schreckenstage zu Alt-Ofen durch die verheerende Donau- Ueber- schwemmung, am 13, 14. u. 15. März 1838. Aus dem Hebräischen frei übersetz. Deutsch und hebräisch. Ofen, 1838. 22 (6) p.

232.186 (OSZK)

157. SZANISZLÓ Ferenc: Egyházi beszéd... a pesti vízözön gyászos pusztítása után... Deákból fordította.: Szaniszló József. Pest, Trattner-Károlyi 1838. 20 p.

B 614/1/1838

B 252/25

158. SZÉKÁCS József.: Egyházi beszéd... melyet a budapesti özönvíz napjai után... tartott... Pest, Trattner 1838. 20 p.

B 252/33

2.9.3 Külföldi utazók

159. BARTLETT, W.H.: The Danube, its history... London, 1844, 236 p. Bq 910/18
Az 1838-as pesti árvíz: p. 185-189.

160. JONGE, W.A.C. de: Pesth en Presburg. (H. ny. ny. 1843?) 87-126 p.

B 914/59

Az árvízről: p. 101-102.

161. KOHL, Johann Georg: Reise in Ungarn. 1. Abt. Dresden-Leipzig, 1842. 566 p.

B 308/24

Az árvízről: p. 388-400.

162. MOSHAMER, J.A.: Die Donaureise von Wien
bis Pesth. Wien, 1843. 90 p. B 914/139
Az árvíz leírása: p. 67-72.
163. PARDOE, Julie: The city of Magyar. Vol.1-3.
London, 1840. B 943/611
Vol. 2. p. 2-39.
Vol. 3. p. 280-282.
164. THOUVENEL, Édouard M.: La Hongrie et la
Valachie. Paris, 1840. 381 p. B 910/276
Az árvízről: p. 24-26.
165. WOLFF, O.L.B.: Die Donau und ihre Ufer.
Leipzig, 1847. 244.p. Bq 914/48
Az 1838-as árvíz: p. 182-186.
166. TRENCSENYI-Waldapfel Imre, 1937. → 191.

2.10 Képek és tárgyi emlékek

2.10.1 Képek és ábrázolások

167. BUDAPEST története képekben. Képkatalógus.
Az Események c. kötet "Az 1838-as árvíz" c.
fejezete. (Kéziratban található a FSZEK
Budapest-gyűjteményében.)
168. BUDA-Pesti képek, könyvek Csillag Béla
gyűjteményében. (Katalógus.) Bp., 1936.
66 p. XXX tb. B 708/146
Képek, térképek az árvízről: p. 36-39.

169. 1938. ÉVI emlékkiállítás: 1838-1938. A nagy pesti árvíz százados évfordulójára a Fővárosi Képtár helyiségeiben rendezett emlékkiállítás katalógusa. Bp., 1938. 23 p.
B 614/545
170. Az 1838-1938 BUDAPESTI árvíz emléke. Ill. = Vas. Újs. 1905. p. 177-179.
Holló Barnabás domborműve a Ferenciek templomán.
171. HORVÁTH Henrik.: Az árvíz a művészetben. = Némethy Károly (szerk.), 1938. → 196. p. 355-384.
172. "JÉGSZAKADÁS és 'Duna kiáradása" Pest-Buda 1838. Kiállítási katalógus. Szerk. Kaján Imre. Kiad. Vízgazdálkodási Intézet és a M. Vízügyi Múz. Bp., 1988. 149 p. XVI.t
173. KLETTE, Karl - BRENNER, Adam: Schilderung der Ueberschwemmung von Ofen und Pesth, am 13... 16. März 1838. Pesth, (1838.) 4 p. 10 tb. Bf 614/366
174. NAGY Zoltán.: A magyar litográfia története a XIX. században. Bp., 1934. 135 p.
B 765/1
Árvízképek jegyzéke: p. 69-74.
175. SCHOEN Arnold.: Az 1838. évi árvíz ismeretlen ábrázolásai . Ill. = M. Műv. 1938. p. 315-318.
Fogadalmi festmény és egy serleg árvíz-jelenettel.

176. NÉMETHY Károly (szerk.), 1938. → 196.
1-14. sz. illusztráció.

2.10.2 Árvíztáblák

177. BUDAPEST története képekben 1493-1980.
Képkatalógus. 1.köt. Főszerk.: Berza
László. Bp., FSZEK, 1982. 912 p.
Bq 016/200/1
Kerületenként a főv.-i árvíztáblák: p. 742-868.
178. GÖNCZY Miklós: Az 1838-iki pesti árvíz
magassága. Ill. = Új Idők 1905. I. p. 331.
A vízmagasságot jelölő táblák.
179. MESTERHÁZY Jenő : Árvíztáblák Pest-Budán.
= Pedagógiai Szeminárium 1937-38. p. 321-328.
180. MESTERHÁZY Jenő : A nagy árvíz és emlék-
táblái. = Búvár 1938. 3.sz. p. 165-170.
181. RAJNA György: Árvíztáblák Budapesten.
= TBpM XXI.köt. Bp., 1979.
B 943/391
A nagy árvíz leírása; a meglevő és az
eltűnt táblák felsorolása: p. 361-393.
182. ZSINGOR Károly.: Az 1838-i pesti árvíz. Ill.
= Budapesti Polgári Iskola 1937/38. p. 365-377.
Az árvíz leírása; a főv. által felállított
árvíztáblák listája.
183. PATACHICH József, 1839. → 140.

3. FELDOLGOZÁSOK

3.1. Összefoglalók

184. PALUGYAY Imre: Buda-Pest szabad királyi városok leírása. Pest, 1852. 549 p.
B 910/16
185. B.N. (Borostyáni Nándor): Az 1838-ki árvíz.
= Vas. Újs. 1876. p. 161-162.
186. BOROSTYÁNI Nándor: Árvíz-tanulmányok. =
Vas. Újs. 1876. 10.sz. p. 153-154.

Az 1838-as és az 1876-os árvíz összehason-
lítása: vízállás, károk stb.
187. MÁRCZIUSI emlékek. III. = Vas. Újs.
1886. p. 165-170.

Az árvíz eseményei.
188. GÖÖZ József: Budapest története. 4. kiadás.
Bp., 1896. 212 p. B 943/1065

A nagy árvíz: p. 177-179.
189. PEST és Buda veszedelme. = Új Idők
1897. I. p. 278.

Emlékezés az árvízre.
190. JAKOBY Péter: Budapest kézikönyve adat-
gyűjtemény alakjában. I. k. Bp., Egyetemi
ny. 1918. 135 p. Bq 943/908

Az árvíz címszó: p.11-13.

191. TRENCSENYI-Waldapfel Imre.: A régi Pest-Buda.
Egykorú képek és leírások. Bp., Officina
1937. 63 p. B 943/469

Andersen, Hans Christian dán író 1842-es
városleírása: p. 59.
192. MESTERHÁZY Jenő: A pest-budai nagy árvíz.
= Napkelet 1938. I. p. 235-239.
193. PÁSZTOR Mihály: A pesti árvíz. Ill. =
Új Idők 1938. I. p. 368-371.
194. SZEGEDY István: A nagy árvíz. = Vp.
Napló 1938. 3.sz. p. 14-18.
195. KELÉNYI B. Ottó: A százéves nagy árvíz. = Vp.
Napló 1938. 3.sz. p. 18-23.
196. NÉMETHY Károly (szerk.): A pest-budai
árvíz 1838-ban. Ill. Bp., 1938. 387 p.
XIV t. B 614/532
197. ASZTALOS Miklós: Az árvíz története. =
Némethy Károly (szerk.), 1938. → 196.
p. 3-96.
198. BERÉNYI László: A pesti nagy árvíz. Ill. =
Élet 1938. p.179-182.

Leírása.
199. SIKLÓSSY, Ladislav : The centenary of the
great flood in Pest. Ill. = The Hungarian
Quarterly 1938/39. p. 143-146.

200. TONELLI Sándor: Nagypapánk Pest-Budája.
Bp., Athenaeum 1944. 218 p.
B 308/245
A nagy árvíz: p. 30-36.
201. A RÉGI Pest-Buda. Összeáll.: Ráth-Végh
István. Bp., Bibliotheca K. 1957. 112 p.
B 309/60
A nagy árvíz: p. 86-94.
202. BÁCSKAI Vera: az 1838. évi árvíz Pesten és
Budán. = Élet és Tudomány Tud. Kalend. 1968.
p. 97-102. B 059/421
Az árvíz leírása, károk, újjáépítés.
203. PINTÉR István.: Nagy vizek krónikája. Bp.,
Mezőgazdasági K. 1970. 91 p.
B 361/97
Az 1838-as árvíz eseményei, az újjáépítés és
árvízvédelem.: p. 12-36.
204. BUDAPEST lexikon. Főszerk. Berza László.
Bp., Akadémiai K. 1973. 1335 p.
Árvíz, árvízvédelem.: p. 67-70.
205. NAGY Lajos - BÓNIS György: Budapest törté-
nete a török kiűzésétől a márciusi forra-
dalomig. III. köt. Szerk. Kosáry Domokos.
Bp., Akadémiai K. 1975. 585 p.
Bq 943/1002
Az árvíz és az újjáépítés: p. 293-300.
206. FARAGÓ Tamás (szerk.): Pest-budai árvíz
1838. /Tanulmánykötet./ Bp., 1988.

207. FARAGÓ Tamás: Katasztrófa és társadalom.
/Az 1838. évi árvíz történetének vázlata./
= Faragó Tamás (szerk.), 1988. → 206.

3.1.2 Kerületek, városrészek

208. GALGÓCZY Károly: Pest, Pilis és Solt t. e.
megye monographiája. 1. r. Bp., 1876. 248 p.

B 943/838

Árvizek, - különösen az 1838-dik évi nagy
dunaárvíz (leírása és károk): p. 93-97.

209. PERÉNYI József: Csepel. Bp., 1934. 192 p.
/Magyar városok monográfiája XIII./

Bq 943/705

Az árvíz Cs.-en: p. 31-32.

210. PÁSZTOR Mihály: A százötven éves Lipótváros.
Kiad. Bp. Székesfőváros Stat. Hivatala. Bp.,
1940. 227 p.

B 310/272

/Stat. közlem. 93.k.4.sz./

211. TURÁNYI Kornél: A Ferencváros újjászabá-
lyozási tervei 1838 után. Bp., 1948. 8 p.
/Különlenyomat a Városi Szemle XXXIV. év-
folyamából./

B 725/321

- 212/a KUBINYI András: Adatok Újpest 1848 előtti
történetéhez. = TBpM XI. köt. 1956. p. 277-306.

- 212/b. KUBINYI András: Csepel története a Vasgyár
alapításáig. = Csepel története. (Tanulmányok.)
Bp., Kossuth K. 1965. 500/3/ p.

B 384/394

Cs. község pusztulása, és áttelepítése jelen-
legi helyére: p. 22-24.

213. TURÁNYI Kornél: A Józsefváros története.
I. köt. (1718-1873). Bp., 1972. 118 p.
/Józsefvárosi füzetek, 1./

B 943/993

Az árvíz pusztítása a Jv.-ban : p. 22-24.

214. PATKÓÉ Kéringer Mária: Pest megye és az
1838. évi árvíz. = Faragó Tamás (szerk.)
1988. 206.

3.1.3 Egyes kérdések

215. TAKÁTS Sándor: A főváros alapította buda
pesti piarista kollegium története.
Bp., 1895. 443 p.

B 377/6

Az árvíz kártevése a kollegiumban: p.
329-332.

216. LECHNER Jenő: A Magyar Nemzeti Múzeum épü-
lete. 1836-1926. Kiad. M. Nemz. Múz. Barátainak
Egyesülete. 1927. 68/8/ p. 27 tb. Bq 727/18

Az épület árvízkárai: p. 29-30.

217. SCHOEN Arnold: A budai Szent Anna-templom.
Ill. Bp., 1930. 253 p.
/Bp. Sz.főv. várostört. monogr. II./

B 726/43

Adatok az árvíz utáni újjáépítéshez:
p. 211., 237-238.

218. HITTRICH Ödön: A Deák-téri templom a
nagy árvíz idején. = P. Hir1. 1938.
márc. 13. p. 12.

219. KELENYI B. Ottó: A pesti árvíz és a kortársak. Ill. = Tükör 1938. p. 166-171.
220. A PESTI árvíz százdik évfordulója. = P. Hírl. 1938. márc. 10. p. 8.
Emlékülések, rendezvények a főv.-ban.
221. SÁRKÁNY Oszkár: A pestbudai árvíz és a magyar biedermeier. Szélgjegyzetek a székes-főváros árvízkönyvéhez. = Napkelet 1938. p. 320-322.
222. SUPKA Géza: A száz év előtti nagy árvíz magyar sajtója. = Népszava 1938. 59. sz. (márc. 13.) p. 9-10.
223. TOLNAI Gábor: Az árvíz és az irodalom. = Némethy Károly (szerk.), 1938. → 196. p. 281-353.
224. VAJDA János: Ilyen sajtója volt... = Vp. Napló 1938. 3. sz. p. 23-27.
Az árvíz a korabeli sajtóban.
225. SCHOEN Arnold: A pesti Kálvin-téri református templom. Bp., 1939. 30 p. 8 t.
B 726/70
A templomot ért árvízkarok.: p. 13-15.
226. CSATKAI Endre: A pesti árvíz 1838-ban és Sopron városa. Ill. = Soproni Szle 1963. 2. sz. p. 158-166.
Segélyakciók, valamint árvízi metszetek és ponyvatermékek Sopronban.
Az e tárgyban íródott korabeli levelezés dokumentumai.

227. KÓSA László: A burgonya Magyarországon.
Akadémiai K. Bp., 1980. 253. p.

8-119855

Nagy valószínűséggel az 1838-as árvíz
idején lezajlott népi segélyezés emlé-
kére fennmaradt városi szokásról, az
un. budai krumplibúcsúról.

3.1.4 Életrajzok

228. KARACS Teréz: Karacs Ferencz térkép-metsző
élet-leírása. = István bácsi naptára
1864. p. 93-98. B 059/30

229. BADICS Ferencz: Fáy András életrajza. Bp.,
1890. 671 p. B 928/5

230. GONDA Béla: Vásárhelyi Pál élete és művei.
Bp., 1896. 284 p. 6268

231. NAGYJAINK emlékezete. Az 1838. évi árvíz
hatvanadik évfordulója alkalmából, a
tanítók... számára. Bp., 1898. 40 p.
B 614/406

Ünnepi olvasmányok.

232. KARDOS Samu: Bárá Wesselényi Miklós élete
és munkái. 1-2. köt. Bp., Légrády, 1905.
B 923/156

233. TRÓCSÁNYI Zsolt: Wesselényi Miklós.
Bp., Akadémiai K. 1965. 560. p.
B 923/338

W. M. tevékenysége kapcsán az árvízi
mentés leírása; a városi tanács szere-
pének bírálata.: p. 391-397.

234. SCHEIBER Mária 1959. → 8.

3.2 Vízrajz és vízrendezés

3.2.1 Vízügy, árvíztörténet általában

235. ZAWADOWSKI Alfréd: Magyarország vizeinek statisztikája. I. köt. Kiad. Orsz. M. Kir. Stat. Hivatal. Bp., 1891.
1068/21
Vízállási, meteorológiai adatok; a károk számbavétele: p. 42-57.
236. BOGDÁNFY Ödön: A Duna árvizei. = Bp. Szle 1902. (112.köt.) p. 199-220.
237. BOGDÁNFY Ödön: A Duna jege. Ill. = Természettudományi Közlöny 1912. p. 99-112.
Az 1838-as jeges árvíz leírása.
238. LÁSZLÓFFY Woldemár: A folyók jégviszonyai, különös tekintettel a magyar Dunára. /Mérnökdoktori értekezés./ = Vízügyi Közlemények 1934. 3.sz. p. 369-435.
A jeges árvizek okai.
239. TÓRY Kálmán: A Duna és szabályozása. Bp., Akadémiai K. 1952. 454 p. B 627/18
Az 1838-as árvíz: p. 197-203.
240. PÉCSI Márton (szerk.): Budapest természeti képe. Bp., Akadémiai K. 1958. 744 p.
B 910/498
A Duna árvizei: p. 446-449.

3.2.2 Az 1838. évi árvíz

241. GALLUS: Ein rechnerisches Urtheil über die grosse Ueberschwemmung unserer Hauptstadt im Jahre 1838. = Bauzeitung für Ungarn 1876. 7.sz. p. 49-50.
242. Az 1838-ÍKI ÁRVÍZ kiöntése Budapesten. = Vízügyi Közlemények 1913. I. p. 78-79.
Egy korabeli térkép alapján.
243. LÁSZLÓFFY Woldemár: Az 1838. évi árvíz és a Duna szabályozása. Ill. = Vízügyi Közlemények 1938. I. 39-64.
244. LÁSZLÓFFY Woldemár: Az 1838-as pest-budai árvíz műszaki leírása. = Némethy Károly (szerk.), 1938. → 196. p. 169-243.
245. MEGEMLÉKEZÉS az 1838. évi pest-budai árvízről. = Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1938. I. p. 110-112.
246. RÉTHLY Antal: A pest-budai árvíz 1838-ban. = Időjárás 1938. p. 169-171.
A Némethy-~~emlékkönyv~~ kapcsán.
247. SÁNTHÁNE Antal Sára - FODOR Béla: Árvízi krónika. = Faragó Tamás (szerk.), 1988. → 206.

3.2.3 A Duna szabályozása

248. REITTER Ferenc: Duna-szabályozás Buda és Pest között. Pest, 1865. 85 p. II. t.
B 385/10
Táblás kimutatása az 1838-iki áradás alkalmával Pest városa egyes utczáiban volt vízmélységeknek: p. 79-82.

249. HERRICH Károly: A Buda és Pest közti dunaszabályozásról. = Magyar Mérnök és Építész-egylet Közlőnye 1872. VI. köt. XII. füz. p. 473-496.
250. HUNFALVY János: A Duna budapesti szakaszának szabályozása. Bp., Franklin ny. 1877. 170 p. 1 tk. B 627/17
Árvízvédelem: p. 13-17.
251. GERLÓCZY Gyula-DULÁCSKA Géza (szerk.): Budapest és környéke természetrajzi, orvosi és közmívelődési leírása. III. rész. Bp., 1879. B 550/3
A Duna szabályozása, újjáépítési tervek: p. 15-34.
252. HIERONYMI Károly: A budapesti Duna-szakasz szabályozása. Bp., 1880. 101 p. 16 t. B 627/25
A dunai árvizek, és az 1838-as árvíz jellemzése: p. 17-31.
253. ZAITZ László: Budapest csatornázása. Kiad. Bp. Szfőv. Stat. Hivatal, 1937. 117 p. /Stat. Közlemények, 82.k. 3.sz./ B 310/139
Az árvíz utáni csatornázás: p. 29-34.
254. KOVÁCSHÁZY Frigyes: Budapesti rakpartok és partfalak. Ill. = Mélyépítéstudományi Szemle 1956. p. 335-342.
255. GARAMI Tibor-GÖBEL József-PÁRNAI Zoltán: Budapest csatornázása. Ill. Bp., Mezőgazdasági K. 1972. 394. p. B 628/87
Árvízvédelem: p. 191-198.

256. IHRIG Dénes (szerk.): A magyar vízszabályozás története. Kiad. Orsz. Vízügyi Hivatal.Bp., 1973.
398 p. D 32.561 (OSZK)
A Duna-szabályozás és az árvizek: p. 159-164.,
p. 216-218.
257. KOVÁCS Dezső (főszerk.): Árvízvédelem,
folyó- és tószabályozás, víziutak Magyar-
országon. Bp., Orsz. Vízügyi Hivatal, 1979.
Mc 76852 (OSZK)
258. KAJÁN Imre: Budapestnek árvíz elleni meg-
óvásáról. A Magyar Tudós Társaság pályázata
az 1838. évi árvíz után. = Faragó Tamás (szerk.),
1988. → 206.
259. GONDA Béla, 1896. → 230.
260. LÁSZLÓFFY Woldemár, 1938. → 243.
261. TÖRY Kálmán, 1952. → 239.
262. ZAWADOWSKI Alfréd, 1891. → 235.

3.3 Gazdaság és társadalom

263. KÓSA János: Pest és Buda elmagyarosodása
1848-ig. Bp., 1937. 277 p.
/Apolló-könyvtár, 7./ B 301/2
264. UNGÁR László: A hazai céhrendszer bomlásáról.
= Századok 1938. 1-4. sz. p. 167-191.
265. BÉLAY Vilmos: Adalékok az ár- és bérviszo-
nyok történetéhez Pest-Budán (1790-1848).
= TBpM XIV. köt. 1961. p. 363-407.
266. DÓKA Klára: A pest-budai céhes ipar válsága
(1840-1872). Bp., Akadémiai K. 1979. 237 p.
B 384/526

267. BÁCSKAI Vera: Társadalmi változások Pesten az 1830-1840-es években. = Faragó Tamás (szerk.), 1988. → 206.
268. CZAGA Viktória - GAJÁRY István: Árvízkárosultak Budán. Ujlak és Országút társadalma. = Faragó Tamás (szerk.), 1988. → 206.
269. FARAGÓ Tamás: Az 1838. évi árvíz a szentendrei sziget falvaiban. = Faragó Tamás (szerk.), 1988. → 206.
270. NAGY Lajos - BÓNIS György, 1975. → 205.

3.4 Segélyezés

271. ASZTALOS Miklós: A részvét. = Némethy Károly (szerk.), 1938. → 196. p. 97-165.
A segélyezés részletes ismertetése.
272. CSUKA Béla: Liszt Ferenc árvízi hangversenyei Bécsben 1838/9. Walter Teréz (Pulszky Ferencné) naplójából. Bp., 1941. 70 p.
337502
273. DÖMÖTÖR Zsuzsa - KOVÁCS Mária: Liszt Ferenc magyarországi hangversenyei 1839-40. = Liszt tanulmányok. Bp., Zeneműkiadó 1980. 153. p.
B 780/169.
Az árvízkárosultak javára adott hangversenyesek: p. 8-79.
274. CSATKAI Endre, 1963. → 226.

3.5 Újjáépítés

275. PÁSZTOR Mihály: A pesti nagy árvíz. = P. Napló
1905. (ápr. 9.) p. 46-47.

Az újjáépítés szervei, a városkép alakulása.
276. BIERBAUER (Borbíró) Virgil: Pesti építőmesterek munkássága 1809-1847. = TBpM I. köt. 1932.
p. 76-98. B 943/391

Jellemző adatok az árvíz után megnövekedett építkezésekről.
277. BIERBAUER (Borbíró) Virgil: Az 1838. évi árvíz hatása Pest építészetére. = Némethy Károly (szerk.), 1938. → 196. p. 245-280.
278. PÁSZTOR Mihály: Ami az árvíz után megmaradt.
= Magyar Hírlap. 1938. (márc. 13.) p. 6.

Az árvíz hatása a városképre.
279. RADOS Jenő: Hild József, Pest nagy építőjének életműve. Bp., Akadémiai K. 1958.
358 p. LXXX t. B 720/29
280. ZÁDOR Anna: Pollack Mihály 1773-1855. Bp., Akadémiai K. 1960. 514 p. B 720/34
281. KUBINYI András: Csepel áttelepítése az 1838-as árvíz után. = TBpM XIV. köt. 1961. p. 471-475. B 943/391
282. Nagy Lajos - BÓNIS György, 1975. → 205.
283. SCHOEN Arnold, 1930. → 217.
284. TURÁNYI Kornél, 1948. → 211.

Á. J. (Ágoston József)	9	Csillag Béla	168
Albach, Joseph Sanislo	102, 103	Csuka Béla	99, 272
Andersen, Hans Christian	191	Czaga Viktória	268
Andrásy György	13	Déryné(Széppataki Róza)	121
Antal Sára, Sántháné	247	Dessewffy Aurél	79
Asztalos Miklós	197, 271	Dóka Klára	266
Bácskai Vera	74, 90	Dömötör Zsuzsa	273
	202, 267	Dubraviczky Simon	78
Badics Ferenc	229	Dulácska Géza	251
Bajza József	86	Eckstein Fridrik	28, 118
Bakh, B.J.	64	Eötvös József	49, 51,
Bálint Sándor	125		83
Balla Károly	10, 11, 65	Fábri Anna	128
Barabás Miklós	120	Faragó Tamás	97, 124,
Baranyai Miklós	105		206, 207,
Barra István	12		214, 247,
Bártfai Szabó László	65/a, 75,		258, 267,
	117		268, 269
Bártfay László	77, 91	Fáy András	76, 122,
Bartlett, William Henry	159		229
Bélay Vilmos	265	Fejér György	153
Benkert, Anton	48, 98	Fényes Elek	29
Berényi László	198	Ferenczy István	88
Berza László	1, 177,	Ferenczy József	79
	204	Fodor Béla	247
Bierbauer(Borbíró)Virgil	276, 277	Frankenburg Adolf	57, 123
Biró Béla	120	Gajáry István	268
Blaskovits Sándor	104	Galgóczy Károly	208
Bódis Mária	129	Gallus	241
Bogdánfy Ödön	236, 237	Garami Tibor	255
Bónis György	205, 270	Gasparich Kilit	154
B.N.(Borostyáni Nándor)	185, 186	Gáty István	13
Brenner, Adam	173	Gerlőczy Gyula	251
Brisits Frigyes	76, 77	Giergl Henrik	124
Brunner János	134	Gonda Béla	230, 259
Busa Margit, V.	2	Göbel József	255
Csatkai Endre	89, 226,	Gönczy Miklós	178
	274		

Göőz József	188	Kosáry Domokos	9, 205
Györgyi Erzsébet	124	Kossuth Lajos	9
Győry Sándor	13	Kovács Dezső	257
Halbauer, J.G.	80	Kovács Mária	273
Heckenast Gusztáv	49	Kovács házy Frigyes	254
Herrich Károly	249	Kováts István	73, 125
Hieronymi Károly	252	Kőrösi József	21, 32,
Hild József	279		37
Hittrich Ödön	218	Krenn György	94
Holló Barnabás	170	Kubinyi András	212/a,b
Horváth Henrik	171		281
Horváth Károly	151	Kunoss Endre	55
Hunfalvy János	250	Lábán Antal	106
Ihrig Dénes	256	Lászlóffy Woldemár	238, 243,
Nikolits, Isidorus	52		244, 260
Jakoby Péter	190	Lechner Jenő	216
Jamriska Sámuel	14	Lestyán Sándor	107
Jankovich, Anton	30	Leyrer, Jacob	138
Jassik Menyhért	136	Liszt Ferenc	272, 273
Jenei Ferenc	91	Lónyay Menyhért	126
Jókai Mór	137	Majláth Béla	81
Jonge, W.A.C. de	160	Mesterházy Jenő	179, 180
Kaján Imre	15, 172,		192
	258	Miskolczy István	16
Karacs Ferencz	228	Moshamer, Joseph Alois	162
Karacs Teréz	85,228	Munkácsy János	56
Kardos Samu	100, 232	Nagy Lajos	74, 205,
Kelényi B. Ottó	195, 219		270, 282
Kendi Mária	128	Nagy Zoltán	174
Kéringer Mária, Patkóné	214	Némethy (József?)	108
Klette, Karl	173	Némethy Károly	171,176,
Klinger András	31		196, 197,
Kohl, Johann Georg	161		223, 244,
Kohn, J.H.	156		271, 277
Kókay György	4	Novák Dániel	8, 17,
Kónyi Manó	126		18, 109
Kósa János	263	Oltványi Ambrus	83, 92
Kósa László	227	Palugyay Imre	184

Pardoe, Julie	163	Szegedy István	194
Párnai Zoltán	255	Székács József	158
Pásztor Mihály	38, 193,	Szekeres László	137
	210, 275,	Szemere Bertalan	72
	278	Szemere Pál	77, 87
Patachich József	140, 183	Szilágyi Pál	129
Pécsi Márton	240	Szilasy János	97
Perényi József	209	Szücsi (Bajza) József	86
Petrik Géza	7	Szvorényi József	87
Pinte Krisztina	84	Takáts Sándor	215
Pintér István	203	Táncsics Mihály(Stancsics)	60
Podmaniczky Frigyes	127	Teleki Blanka	85
Pollack Mihály	280	Thirring Gusztáv	22, 35
Rados Jenő	279	Thouvenel, Édouard M.	164
Rajna György	181	Toldy Ferenc	83
Ráth-Végh István	201	Tolnai Gábor	95, 223
Reitter Ferenc	25, 248	Tonelli Sándor	200
Réthly Antal	246	Tóth Zoltán, I.	5
Réz Pál	121	Trattner János	26, 45,
Rubinyi Mózes	93		63, 101,
Sáfrán Györgyi	85		112, 113
Saphir, Moritz Gottlieb	57	Trencsényi-Waldapfel Imre	166, 191
Sárkány Oszkár	221	Trócsányi Zsolt	233
Schedius, Ludwig	111	Tőry Kálmán	239, 261
Scheiber Mária	8, 234	Turányi Kornél	211, 213,
Schlesinger Ignác	33		284
Schoen Arnold	175, 217,	Ungár László	264
	225, 283	Vajda János	224
Schoepf Ágost (Schöpf-Merei Ágoston)	34, 119	Várkonyi Titusz	96
Seenger Ervin	94	Vásárhelyi Pál	19, 230
Siklóssy László	199	Vayk (Vay Sándor)	130
Splény Béla	128	Vértesi Miklós	97
Steinert Ágota	127	Vörösmarty Mihály	76, 151
Supka Géza	222	Wallentinyi Dezső	88
Szaniszló Ferenc	157	Walter Teréz (Pulszky Ferencné)	272
Széchenyi István	65/a, 74,	Weil, Philipp	62, 152
	75, 81,		
	92		

Wesselényi Miklós	82, 93	Zaitz László	253
	232, 233	Zawadowski Alfréd	27, 235
Witthauer, Fridrik	111		262
Wolf, Oscar Ludwig Bernhard	165	Zoltán József	1
Zádor Anna	280	Zsingor Károly	182

MÉRTÉKEGYSÉGEK

Hosszmértékek

bécsi				
öl	láb	hüvelyk	vonás	metrikus rendszer
1	6	72	864	1,8965 m
	1	12	144	0,3161 m
		1	12	2,6341 cm
			1	0,2195 cm

1 bécsi rőf = 0,7776 m

Területmértékek

katasztrális hold	magyar hold	negyed ^{a/}	nyolcad ^{b/}	négyszög-öl	metrikus rendszer m ²
1	1,3	2	16	1600	5754,643
	1	1,5	12	1200	4315,982
		1	8	800	2877,321
			1	100	359,665
				1	3,596

a/ A szőlőknél használt területegység, az irodalom általában 800 nöl-ben határozza meg.

b/ A szőlőknél használt területegység, értelmezése ellentmondásos. Több szerző szerint a matematikai egyenlőség alapján 2 nyolcad=1 negyed. A rendelkezésünkre álló adatok szerint Pest-Budán ilyen arány sohasem létezett, itt a nyolcad mindig a negyedből osztódott, s nem a fiktív egészből.

Térfogatmértékek

/folyadékra/

bécsi v. pozsonyi				
akó	pint	itce	meszely	metrikus rendszer
1	40	80	160	56,5888 l
	1	2	4	1,4147 l
		1	2	0,7074 l
			1	0,3537 l

/szárazárura/

bécsi v. pozsonyi^{a/}

mérő	véka	metrikus rendszer
1	2	61,4868 l
	1	30,7434 l

köböl^{b/}

köbláb^{b/}

1	216	6,8210 m ³
	1	0,0316 m ³

a/ 1807-től kezdve a 64 iccés új pozsonyi mérő váltotta fel a régi 75 iccését /=62,53 l; nevezték különben pesti mérőnek is./ Az icce itt inkább eszmei mértéket jelent, a gabona mérésében gyakorlatilag nem igen használták.

b/ tüzelő- és építőanyag mérésére

Tömegmértékek

bécsi

mázsa	font	lat	nehezék	metrikus rendszer
1	100	3200	12800	56,0060 kg
	1	32	128	0,5601 kg
		1	4	1,7502 dkg
			1	0,4376 dkg

PÉNZEK

A XIX. század elején a pénzrendszer alapja még mindig az 1753. évi egyezmény alapján vert ezüstforint /konvenciós v. pengő forint/ volt. 1762 óta azonban bankócéduláknak nevezett papírforintok is forgalomba kerültek, melyek ezüstforinthez viszonyított értéke 1799-től fokozatosan csökkent /disagio/. 1811-ben névértéküket hivatalosan ötödére szállították le és becsérték az un. váltójegyre, mely a köznyelvben váltó- vagy bécsi értékű forintként honosodott meg. Ennek árfolyama azonban szintén csak rövid ideig maradt azonos az ezüstforintéval, 1816-ban névértékének 2/5-ére devalválták. Bár a pénzrendszer alapja továbbra is a pengő forint maradt, a mindennapi életben elsősorban a váltópénzt használták, így a gabona árát pl. egészen az 1850-es évekig váltógarasban /=3 váltókrajcár/ jegyezték. A pénzverés alapját 1858-ban változtatták meg és ekkor vezették be a 100 krajcárra osztott un. osztrák értékű /=o.é./ forintot.

Átváltási arányok

<u>pengő váltó</u> forint		<u>pengő váltó</u> krajcár		<u>osztrák értékű</u>
1	2,5	60	150	105
	1	24	60	42
		1	2,50	1,75
			1	0,75

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

Borzalmat gerjesztő szerencsétlenséget

elő adandó,

legújabb napi történet,

melly

Buda-Pestet Magyarországnak

ezen fővárosát

1838-ki mártius 13-án

a' Duna elfoglalása által

érdeklé.

1740-ik évben történt Duna áradása alkalmával a' víz három lábbal halladta föllül a' mostani és az 1775-iki 4 lábbal alantabb állott a' jelenkorjául, és így az elátnél a' Sz. Ferencz szerzete templomába akkor bő rontott, most pedig kissé tavol esett tőle.

1838-ki mártius 9-kén dél utáni órákban a' jégpánczély, melly január 6-tól szilárdan megfeszte magát, megmozdult, és a' reá következő hóállott fagy által elannyira megvastagodott, hogy a' jégtömeg vastagát 5—6 láb vastagságban lehetne szemlélni; azon szörnyű hó, melly ezen időpontjától kezdve tömegben és különösen vasárnap 14-ik és hetfőn 15. januárban a' földet és az országutakat ölnyi magosan bevonta, legtöbb okot adott reá, hogy a' jégpánczél megerősítessék és az utat nem csak a' menőknek, hanem még a' legnagyobb teher hordására is alkalmassá tévő.

Eletveszélyes volt azért, gyakran a' jéggel tetézt uton járhalni, mellynek simasága miá semmi biztos lépést tenni nem lehet, valóban bámerzáttal csodáljuk azon bátorságát és azon megfélemltettséget a' pesti lakóknak, kik még annak dacára is, hogy elől hátul a' mellék járók megcsuszamodva esettek, magukat vissza nem tartóztatták, minden órában a' veszedelmes utra lépéstől.

A' Ns. Várostanácsa által azon pillanatban tétellek rendezetek olyanok, hogy az olly sok esett hó kihordatassék, a' járdákat használható állapotba tétessenek, hanem sok száz kocsi és több száz kézi munkás sem vala képes első hetben annyit tenni, hogy csak kevés következményt is lehetett volna látni az olly igen tüzzel vasall hozzá fogott munkából, és mondhatni, már a' második hét folydogált, hogy csak a' legátosabb utak tisztogathattak ki; jóllehet, ez a' fáradhatlan munka nyomosan, körülményesen és szorgalommal félbeszakadatlanul egész mártius hónap több napjaig folytatott, még is csak nagyobb része az utcáknak és országutaknak tisztogatott meg, a' mit azon körülménynek tulajdoníthatni, hogy a' tömegben lévő jég, naponként friss hó pelyhekkel azaporított, és így ki daczoltatott minden emberi segéd; a' mit az utazók és hírlapok az országutakról említettek, mindenkinek emlékében van, és nem kevésbé hatott oda, hogy a' legbátrabbnak feszültsége is próbára tétetett; csak a' későbbi idők elégültek ki a' szerencsétlen esetekről, mellyek az utazókkal, olly gyenge hídgal, néha 17—20 foknál, aztán az országutok megjárhatatlanságánál és az övülő farkasok által szörnyen történtek.

A' Dunának vizállása közű veté magát, a' hanyag idő és más történetek által a' vizeknek a' felső részéről olly magosan, hogy a' veszélyt már akkoriban leheté gyanítani, mellyet az olly magosan duzzadt folyam Pest városára balsorképen hozand. Azonban ezen nyilvános felelmentől megmenekvünk, mert a' folyam medrébe vissza lépett, a' járda mint előbb, s' mindég volt, ismét helyre álltatott és hogy az akkori lehetséges veszélynek a' következendőben ellent lehetesen állani a' n. várostanácsa és kapitányság által egy egészen tulajdon szabályozat tétellett.

A' legszörnyűbb szorgalommal, i. a' Duna folyamnak partjain, és pedig három ölnyi messzeesgre a' bel-föld felé a' folyamtól egy rendes alkalma magasságra töltes vonatlatott, hogy ha a' folyam rendes medrét elhagy-

ná is jogát vonatlassék és a' vízkilépésének a' város alantasságára akadály tétessék.

Valóban mártius 13-án a' délutáni órákban a' Dunavize olly magasra duzzadt, hogy mintegy bizodalommal leheté reményleni a' jégnek elmentét; és pontban 5 órákor történtek a' lármá lövések, a' jégtorlat emelkedett, és a' legkecssegtőlőbb reménnyel elindult. A' mármost elkészített töltésnél valóban akadályt lelt. A' víz ugyan ezen töltéssel egyenlő magosan állott, hanem által nem lépte, és megnyugtatóan gondolható az ember, hogy a' kétkedés által okozott esendnek lehessen magát átengedni.

A' jégtorlós megindult este 5 órákor, de nem soká, ismét szilárd állásba tévő magát, és mostantól fogva minden gondoskodásnak átengedheté az ember magát, mellyet a' legbuzgóbb kívánsatok és remények mindaddig elandallítottak, sőt még a' fiatal személyek magok is, kik az 1809-ki víz veszedelmet megérték, a' jobbra fordulással minden bizonytalansággal gondolkodhattak.

Fájdalom! a' sorsnak könyvében másként volt elhatározva, mert a' történetnek örök hatóságival nem köthetni biztos egyességet. A' mire a' legöregebb személyek nem viradtak, ezen téli időben megtörtént, a' jégtorlat, i. a' legnagyobb vizállásnál képezte magát, a' mi halhatlan dolog, mivel már régen tudva volt, hogy csak az alanti vizállás volt képes a' jégpánczél szilárdá tenni.

Mintán mart. 8—9-iki közti éjjel megmozdult majd 20 lábnyi vizállás magasságban jan. 5—6-ka közti beállott Dunánk jége, mindenki elfojthatni vélte keblében szorongó érzelmit a' remény angárinak adhatni helyet; de vajmi borzasztólag enyészettel pár nap múlva minden nyoma a' kecssegtől reménynek! A' jég tetemes hártét nélkül takarodván le Bécsnél kezdve Pozsony, Győr s Komáromtól, Visegrádnál a' kanyargó hegy- és mederszoroson jéghegyekké a' tornyokká torlott össze a' annak már is szokatlannál s' árkan tölcséspangó hullámit, hogy nemcsak Párkányt egészen elárasztá s' jobbadán elmosá, hanem Esztergannak főleg sz. kir. és víziúrosából legalább 600 házat (vályoghul- vagy kőből de vézna dongára épülteket sodrott a' rombolt el) innen dulva jött Visegrádnak s' Marosnak s' ezeket majd tönkre pusztítva rontott Vácznak s' itt is mintegy 300 házat eldöntvén, több elragadt hajóval, malommal, ház- v. ölfedéllel, fakészülettél s' t. ef. zsák-mánnyal Budapestnek tört s' ámbár itt ujra megállott a' jég, mindazáltal f. h. 12-kén olly iszonyu gyorsan kezdé növekedni a' víz, hogy kevés óra múlva a' budai Vízivárosban, Tabánban (ráczváros), Országúton, Újvárosban (Neustift) s' O-Budán még a' felső emelt-tekhi is csak életveszély közl menekhetének a' folyást dagadó hullám-tengerből meg az elrémült lakosok. A' budai alant fekvő bel- és külvárosokból tömérdek házat rontott el a' jég, sokat megármított az árvíz, s' még többet erősen megkárosított. O-Budán kivált több száz ház jutt tönkre. A' lakosok jászvezekelésé egész Pestre s' a' budai várba hangzott által, ugy hogy összeborzadt a' aziv némely szörnyű látványokra. Mind ezt azonban nem is hasonlíthatni a' Pesten történt rémitő pusztításokhoz. F. h. 13-ikán ugyan is, mintán esti 10 óra tájban 3 madszor s' e' napon utolszor megkondult az, egyházinkban a' vészharang, mindenki tudá, hogy az árvíz keresztül rontott a' fekező gá-

ton. A' dult' özőn olly ietözatos gyorsasággal emelkedék, hogy éjfel után 1 óra 20 perczkor már 27 lábnyi 1 hüv. 's 9 von. magosságra jutott. A' víz először is a' vázsi gátot szakasztá meg felső részén, 's keresztül rohanván az egész városra, a' soroksári gátot is átvezte. A' jég a' Csepel szigeti jobb és bal vagy soroksári ágon megakadtván az ez által visszatolt víz a' pesti aszénraktártól a' Ferencz-városba özőnlött 's még éjfel előtt a' dunamelletti utcákba toltat olly sebességgel, hogy a' földszinti lakosoknak alig vala idejük saját személyük megmentésére. Éjfel után apadni kezdte ugyan a' víz, de néhány óra múlva ujolag duzzadt 's 14 én majd egész nap egyenlő állásban maradt; József- és Ferencz-külvárosokat 's az al- és felsőudvarok alantabb részeit azonban már annyira elárasztá, hogy majd minden perczben zuhantak össze házak és számos embert 's tömörked barmot temetének romjaikba. mivel annyi helyre mentő ladik nem volt 's ha volt volna is, nem siethetett mindenüvé egyszerre. Mart. 14 ke éje semmit sem változtatott az egész napközben gyakran meg megújult hajborzasztó tümenényeken, t. i. a' házmások és segítéség v. szabadtól csónak után kiállítás mindegyre tartott, főleg a' Józsefvárosban, hol, mint szinte a' város egyéb részeiben, némelyek földrengést is ábrándoztak érzni, hihetőleg nagy aggodalmuk miatt. Józsefvárosban lélekrendítő jelenetek közt igen számos ember lelét halált. Mart. 15-kén kezdődött el a' bel, Terézia: 's Leopoldvárosban a' házidülés, a' Leopoldikülvárosban t. i. Derra 2 emeletű szegélyháza omlott össze a' vásártérren rettentő ropogással minden lakosnak szerencsés megmenekedtek után, a' belvárosban pedig a' Kendelenyi-ház, a' paradicsom 's fehérhajó egyrésze 's t.; a' növények papság is elhagyta nagy hasadéki miatt összeomlással fenyegető lakját. Igen számos helyen beszakasztá a' aszönyű erőszakkal tuduló víz a' hibásan készített kutakat, utcáit, udvari vagy kapualatti csatornákat, a' pinczékét is súlyszállással fenyegető vagy el is borítá 's főleg a' sok földalatti fűregv. pinczéjű házakat, sok helyen pedig még a' földből is bugadozott a' víz susorogva 's örvénymódra kanyarogva. Ezen nap (15-kén) délután 2 óra tájban ismét zajongva tödült Budapest közt a' felvidéki jég, s minthogy Promontórtól egész Adonyig (hova előbbi éjfel félrevert harang kongás közt lélekrendítőleg hatott a' rácszevők és szigetségek siralma és segítségüláni esengése) elannyira, hogy éji 11 órakor az 0 felett majd 30 lábnyi (20 láb 4 hüv. 9 von.) magosságot ért l holott 1775 ben csak 21 láb 8 hüv. 's 10 vonalnyi volt. Mart. 14 ke 's 15 ke de főleg a' 15—16-dika közti éj vérbőlükkel leand följegyezve Budapest évkönyveiben. A' vészharangok 15 kén egész éjfélig szüntelenül zúgtak, 's a' dühös hullámok némely alantabb fekvő utcákban a' háztetőket is nyaldosák. Az éj koromsötét volt. Összedült házfedeleken, vagy falromokon dermedezőket vagy nyitott ablakokból segélyért kiáltozókat lehete látni legörnyedezve, kiterjesztett karokkal 's alant a' hömpölygő hullámok 's rohanó iszonyu jégtömegek közt itt ott elszórva egyes ladikokat 's deréglyeket 's rajtuk égő fáklákkal álló hajósokat, kik a' már másfél napig tartott iszonyu munka következtében kiéhezve 's hidegtől elgémberülve lelketlen mozgony gyantán állottak mentő edényükben 's rekedt hangon kérdék: „Hol kell segíty?” 's tova evezének, nem tudva, kit mentenek meg előbb a' számtalan szerencsétlen közül. Az atya lebecsülőközék kőtelén a' felső emelet ablakából 's gyermekeit kíváncz magá után bocsátatni; ámde a' szegény gyöngye anya hiában küzde a' hátramaradt többi lakossal. Kiki első akart lenni a' mentő naszádban, 's végre

megharsván az elmerüléstől tartó hajós azava: „Elég!” ki képzelteti a' hátramaradtak kétségbeesését 's ki a' majd elmerülő ladikban haladók fájdalmát, kik közül majd mind-egyik egy vagy több kedvét hagyott a' roskadozó házbán, 's most terdre hullva kéré a' hajósokat: térnénk ismét vissza kirakodás után a' hátramaradtakért, 's kérelmet pénzzel, gyakorta évek megtakarított gyümölcsével, támogatá. Sokszor vésztertek a' hajósok; de 'sokszor nem leheték azt, nem ritkán pedig már későn jövének! A' hajós szigonya megakadt 's midőn az azt föltartoztató tárgyat közel fölr. huzná, mi volt? — egy anyának hold teste, ki még karjai közt tartá gyöngye merészült csecsemőjét, kit épen életi akarhatott, mint a' jöhhajban levő kis kanálból gyantitni lehete, midőn vele együtt áldozatja lett a' bűsz elemnek! Sok nép a' sz. Ferencz-rendiek házába vonult; de a' falak repedezési miatt onnan csakhamar a' sz. egyházba volt kénytelen menekedni, 's ott éhesen, azomjan 's bőrig átázottan, hideg köveken, halálos félelem közt küzdeni a' borzasztólag hosszú éjt. Betegnek nyögése, gyermekek sirankozása 's újabb meg újabb érkezők zaja és jajgatása képzeltet-haladó borzadállyal tölté el mindenki keblét. Végre megviradt, 's az éhség és hideg minden perczben kiálthatatlanab kezdte lenni. A' víztől ment házak már szűg tömve valának a' lakjokból számított menekvőkkel, különösen illyes menedéket szolgált a' mondottakon kívül az épület (paltanys lak-tanya), a' Ludovicum, az invalid- és fűvészház evang. templom, gr. Károlyi György háza 's t. illy, hová hordák az elrémült vagy halál torkából megszabadított szerencsétleneket 's csupán a' vásártérren ajánlkozott némi védhelyül néhány üresen maradt fahódé, hol esig tanyáztak sok szerencsétlen.

F. hónap 14 ke óta mélt. Lónyay János helytartósági tan. 's Bihar megyei főispáni helyettes van ő cs. kir. főlgysége által az itteni jelen veszély miatt szükséges hathatós rendelkezések megtételére mint kir. biztos fölhatalmazva, 's a' megyei 's városi hatóság a' fenirt célra kezében egyesítve.

Midőn végre 16-kén délután Albertfalvát, Promontórt, 's az ez és Buda közt terülő völgyeket, miniszint az egész Csepel szigetséget elhorrítva utat törvén a' jég-és vízőzón, hirtelen apadni kezdte a' Duna. 's a' nép oszolván, lakásai fölkeresésére indult; de vajmi kevesen lelék meg azt! Az utcákban itt ott halt emberek 's döglött barmokat lehete látni főlakadva egyes jég tömegek tövében, 's a' szörnyű látvány mindenkihez iszonyt gerjeszte.

Vagyonos Lakosok ladikot bérelvén, megmenteni sietének a' szegényeket, kik közül sok nem lett volna képes a' hajósok zsarló kíváncsát kielégíteni; mert, fájdalommal kell megvallanunk, voltak olly nemtelének, kik veszni hagják a' szerencsétlent, ha nem tudá megfizetni a' kívánt iszonyu díjt, és voltak még ollyanok is, kik a' dűledező házakból mindennemű holmit talpakra 's ladikokba loptak, 's mint valódi tengeri martaúczok, zsákmányukkal tova evezének, a' könyörgő embereket veszni hagyván, a' márnár onladozó falak közt! Ez iszonyúságot gátolni akarólag a' Nádor ő cs. kir. fűgsége régtől itélő hatalommal ruházá föl a' Pest városi hatóságot, m. illynek következtében minden, ki a' város polgárit 's egyéb lakosait a' rendkívüli árvíz miatt elhagyott házaik, szállásaik, raktáraik, holtsáik kirablása és butoraik 's egyéb holmijuk eltolvajlása által még nagyobb inségbe dönteni merészlené, minden rangkülönőség vagy szabaditeka ügye-les nélkül kőtelre kerül.

É N E K.

Budapest kellesmetes Magyar Honban,
Mint tudva van volt mindegy virágzásban
A' nagy ária elpusztitá nagy dűhvel
Házakat rommádozte nagy erővel.

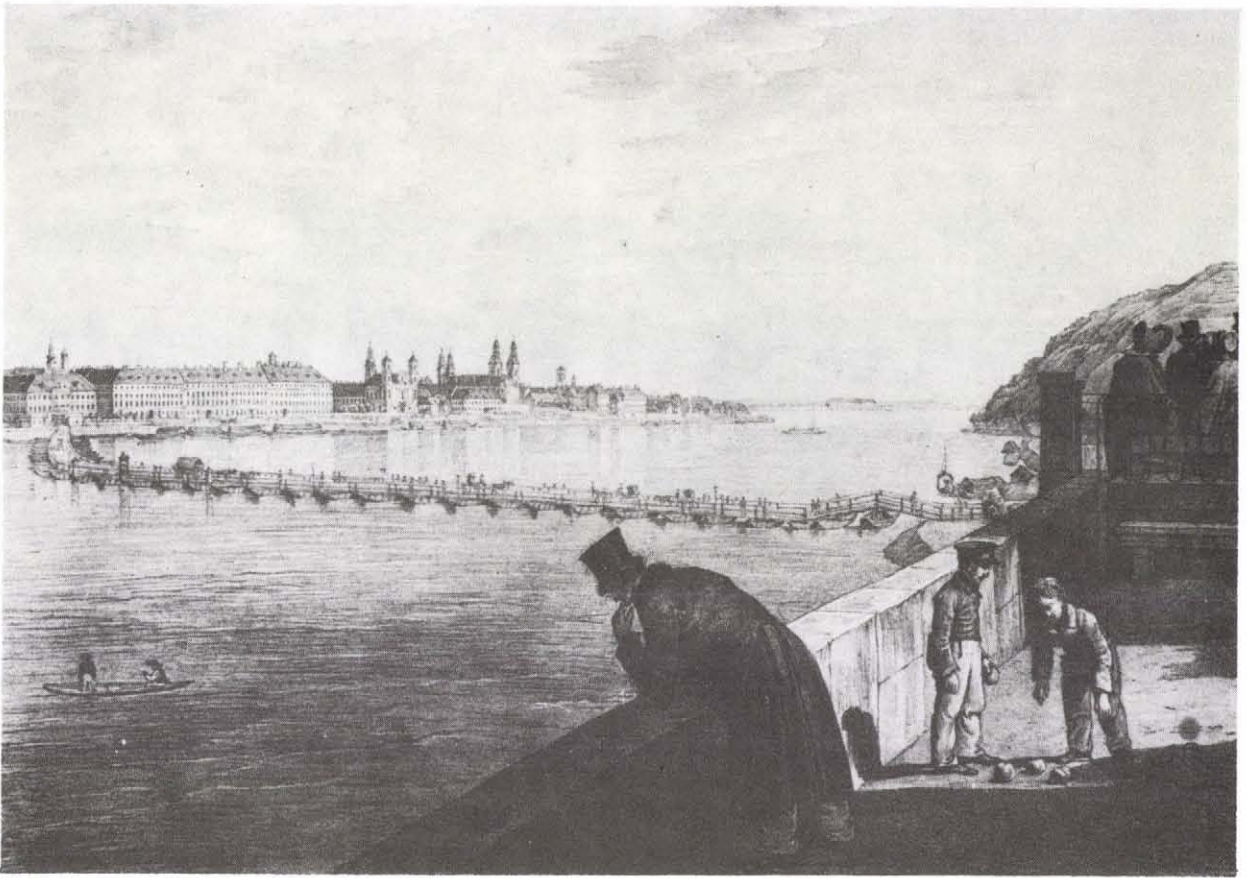
Dűlesti 5 órakor azól a' harang
Dűrmögé mindenünne a' lárna hang
A' Duna folyama vad zúdulással
At-ront a' partokon szörnyű rohammal.

Hömpölyög ár vize minden utcában
Nina tenger! Hullámok arbes folyóban
Megrendít házakat, dönt le falakat
'S mindenütt hallani vészkiáltásokat.

A' város rajló tengerhez hasonló
Es több az az ház már többé nem látható
A' tobzóó özőn dal föl mindenütt
'S elhord mindent onnirt hova csak beült.

Igy nőtön nőtt a' veszély minden perczben
'S terdre cse áldak istent szívünkben!
Oh Átyám nyisd meg számunkra kebledet
Egyébként elvezetjük a' vízben éltünk.

A' honnát az özőn eltakarodott
Maga után sok inséget is hagyott
Utazakat házakat széthben rombolt
'S hova csak pillantunk mindent el pusztított.

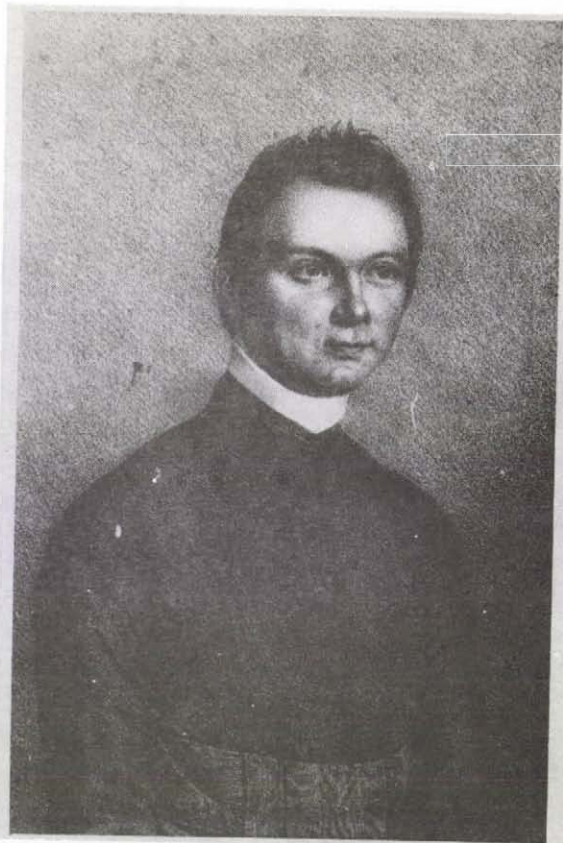

12.

Die Überschwemmung von Pesth und Ofen.

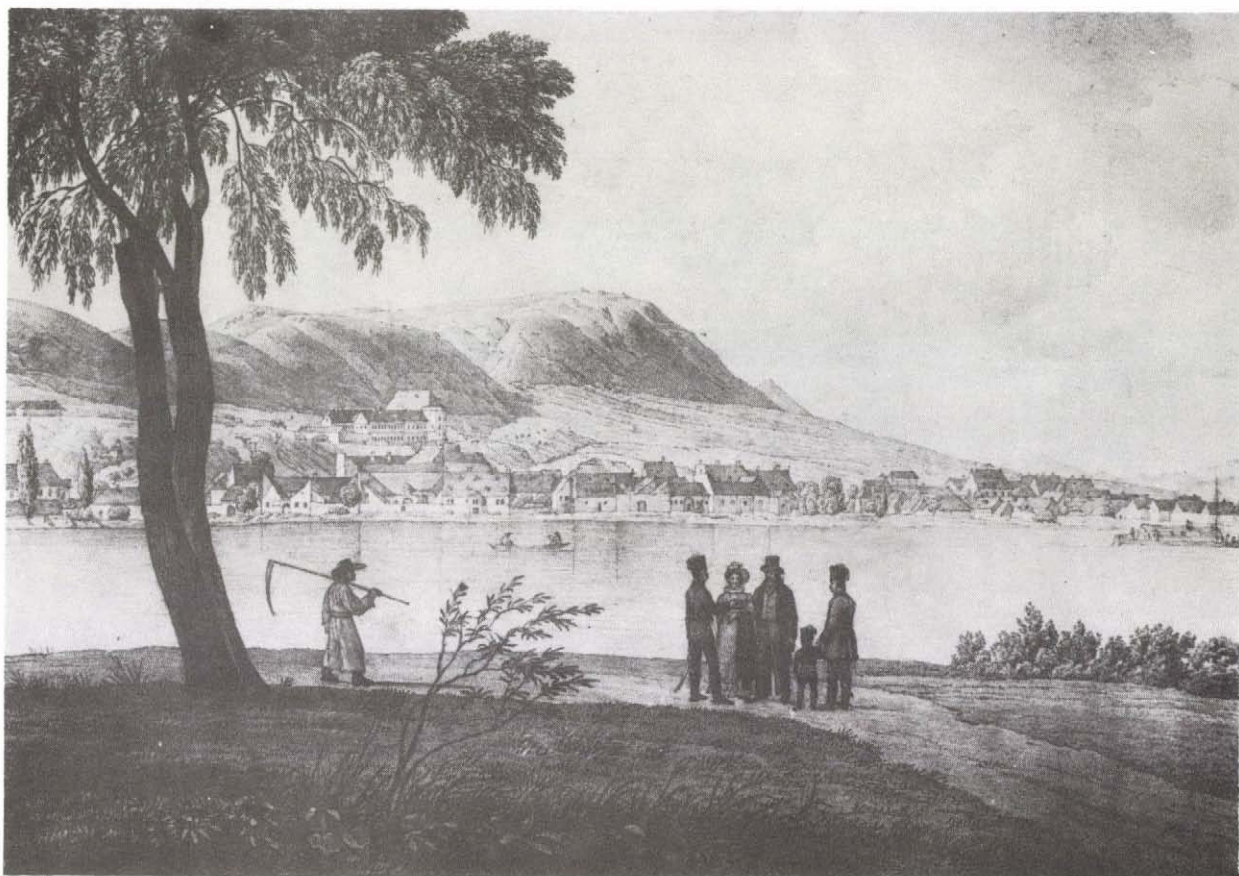
13.

14.

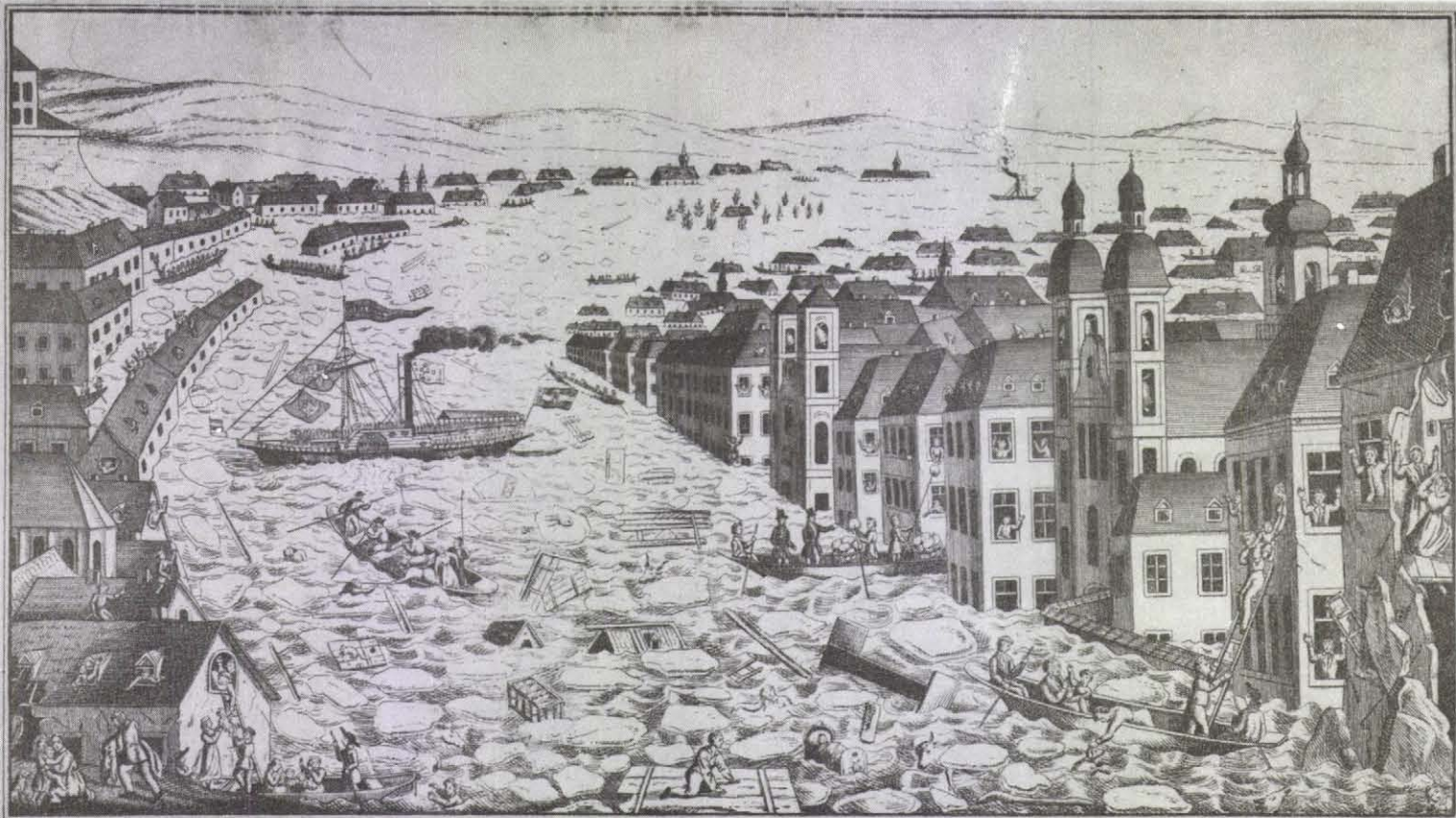
16.

17.

18.

Előadás annak a nagy ár viznek, a mely Pest Buda városokat, és Járkait a Dunánának kilépése által jégmenetelkor Martius havának 1838 Esztendőben rettenetes módon elpusztította Martiusnak 15te az éjjel 16te napján a víz egy 20 lábni, 4 ujni, és olinaai magasságot ő fölől érte eltehát 4 lábni, 4 ujjal és 11 liniaival magasabb volt, mint 1773. Igen sok ház omlott be, mert a viznek a nagy szorítása, nem csak a kánalisokat elrontotta, de a fundamentumokat kimosván, a házaknak lehulását okozta. Ahoz járult az életnek nagy szüksége, a lakosoknak nagy éjszések volt, kiváltképp, mikor az éjszakan Martius holnapnak 15te a harangokat fétre vertvén, a hajósok larmáztak, az emberek segítség után kiabáltak, és a házaknak összeomlása nagy zűrzavart tett. Mind a két városokban nagy nyomorúság uralkodék. Az éjszék oly nagy volt, hogy a hazbéli javaikat ávizbül kimenteni, arra senki nem gondolt, csak az életével, mint a melyet sok ezerek a vízben az életeket elvesztettek. Ennek a szerengsedenségnék hell, realitására egy király komissio kinevezetett, a mely szükséges eszközökre fogván a szomorú állapotot segíteni igyekez.

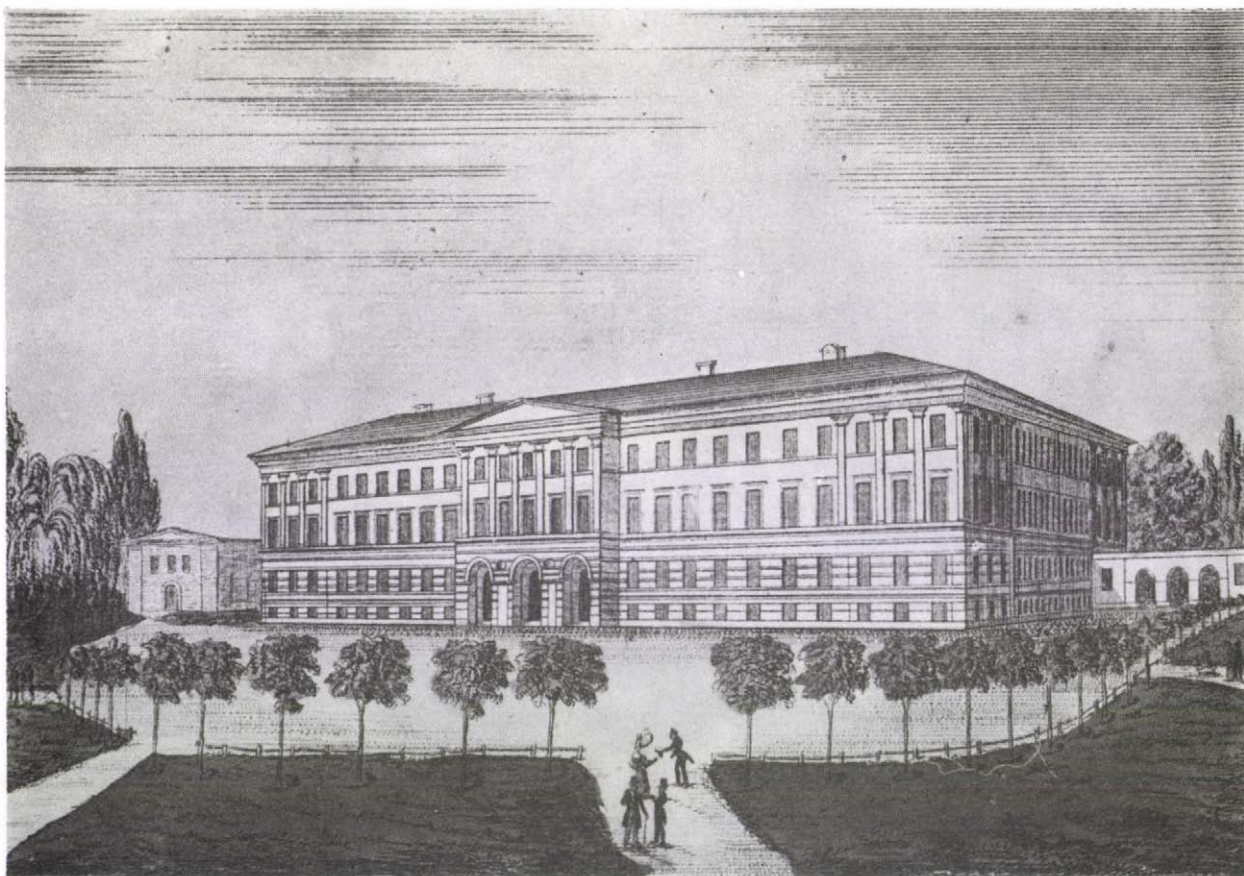
Darstellung der schauderlichen Ueberschwemmung der Städte Ofen u. Pest mit ihren Umgebungen, durch das Ausdrängen der Donau bey dem Eingange im März 1838, wobei das Wasser von 15 bis 16 in der Nacht 29 Sch. 4 Z. 9 L. über O. erreichte, und war also um 4 Sch. 2 Z. 11 L. höher als im Jahr 1775. Eine große Anzahl von Häusern stürzte ein, weil die Kanäle in den Gassen an vielen Stellen eingingen, und das Wasser bey dem großen Drucke des überaus hochgestiegenen Stromes in dem lockern Sandboden die Fundamente bald erreichte und hart beschädigte. Hierbey fand sich auch hauptsächlich noch großer Mangel an Nahrung ein. Die Zerstörung der Einwohner war ungemein groß, und besonders am 15. bey eintretender Nacht, weil das Geläute der Glocken, das Lärmen der Schiffer, das Krachen der Gemauer nicht aufhörte. Nachmen loser Jammer herrschte in beiden Städten, denn die Schreckens-Szene war zu fürchterlich. Der Creuel der Verwüstung war so groß, daß das harte Verhängniß tausende und tausende ereilte. Das Jammergeschrey nach Hülfe ertönte ungemein weit. Sein Haus zu schützen, von den andrängenden Fluthen, oder seine Habe zu retten aus den reißenden Wogen, daran war nicht zu denken, glücklich derjenige, welcher mit dem Leben davon kam. Es ist traurig, daß nur zu viele Menschen dieser Fluth auch ein Opfer wurden. Es war ein solcher Jammer, daß ein Mensch zurück schaudern muß. Von Seite der Behörden wurden die äußersten Maßregeln getroffen um den Nothleidenden Hülfe zu leisten.

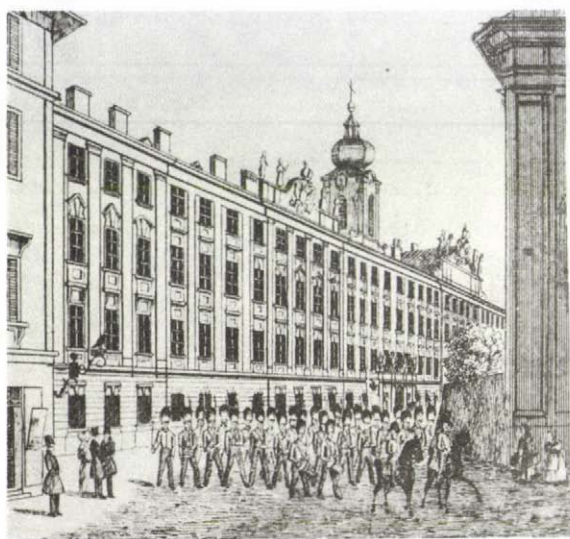
20.

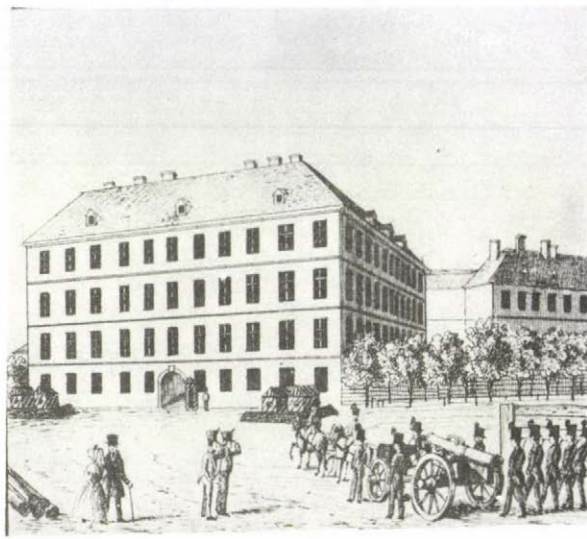
21.

22.

23.

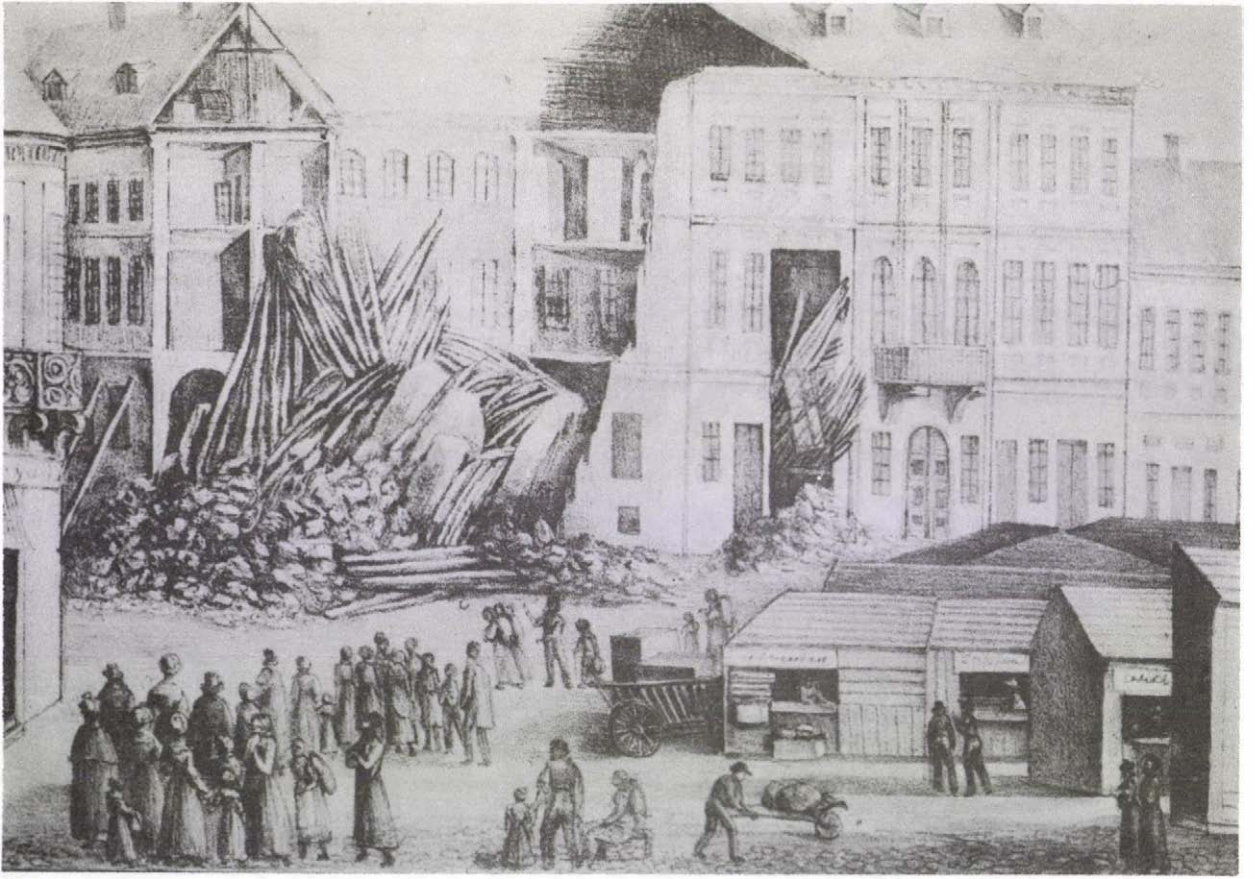
24.

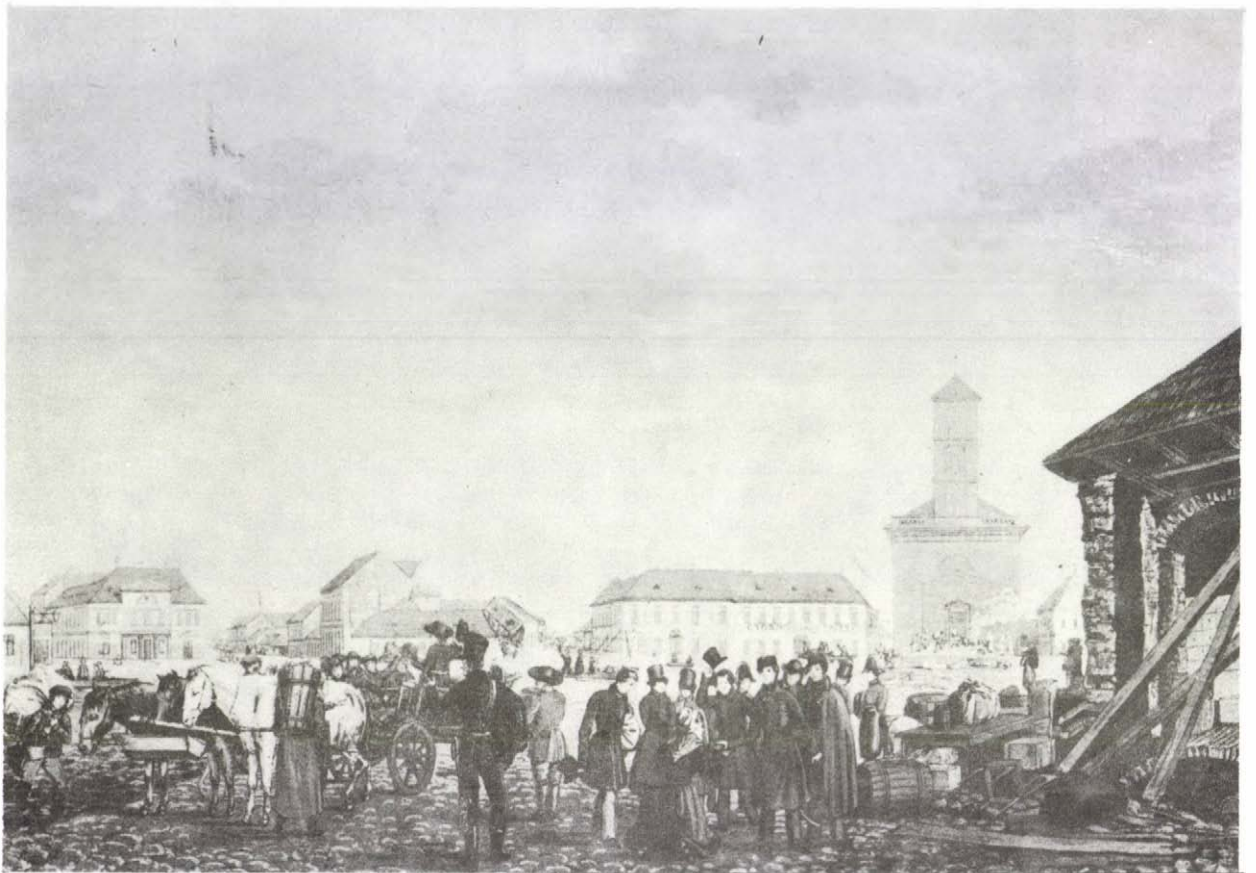
25.

26.

27.

28.

1-ször: Azon Pest Városi Házbirtokosok, kik házaikban a vizáradás által megkárosodott egy vagy több személyeknek menedéket adtanak, ezennel felszólítanak: hogy azon befolyásnál fogva, melyet nekik a tapasztalt jótétemény által lekötöztetett haladatosság az említett szerencsétlenekre nézve csalhatlanul szerzett, minden módokkal arra törekedjenek, hogy ezen kárvallottak a mennyiben a dolgozó Osztályhoz tartozzanak, és dolgozhatók lennének, a gyámolók jótéteményének tartosságába való szertelen bizodalomtól óvakodva, magokat helyesre ne adják, hanem inkább iparkodjanak: erejüknek munkás használata által előbbeni tehetőségök visszaszerzésének alapkövet vetni, és részükreli összehangolással ezen Város és lakosai Javának eszközléséhez járulni. Kivánja ezt tőlök nem csak a nyújtott segedelem halas elismérése, melyet jobban nem tanúsíthatnak, mint előbbeni munkás élet módjok folytatása által, hanem azon szükség is, hogy ezen Városnak előbbi virágztatása eszközléséhez mindenki teljes erejével járuljon; kívánja azt továbbá különösen a családjaik jólléte és önnön egészségök iránti gondoskodás is. Váratatik tehát, hogy az említett befolyást a házbirtokosok azon értelemben használni a dolog tehetők pedig az illyes emlékeztetésekre figyelmezní annál inkább fognak, mivel szabad királyi Pest Városa munka és napi-bér iránt mindenkit, a ki különben foglalatosság nélkül lenne,

2-ször: Az említett károsodottak további állapotjok iránti gondoskodás tekintetiből azon házbirtokosok, kik illyes szükségűket befogadtak felszólítanak: hogy 24 óra alatt a hajlékuk alá vett szerencsétleneknek Jegyzékét a belső városban ugyan a városi Kapitány hivatalnál, a külső városokban pedig a külvárosi Biztosságoknál adják be; ezen Jegyzékben a kérdéses szükségűknek számok, nevek, és állapotjok pontosan kijelölendő lévén.

3-szor: Pest városa jövődőségének érdekében a város némelly részeinek szabályoztatása szükséges; minthogy azonban a már folyamatban lévő eziránti előleges munkálatok minden siettetés ellenére eddig nem fejeztethettek be, a külső városokban beomlott házaktulajdonosainak jelenleg ház helyeiken az ott maradt épületi szerekből csak egy ideigleni hajlék készítése engedtetik meg.

4-szer: Mind az, ki most a köz épületekben tartózkodó munkásokat napi bérért foglalatostkodtatja, felszólítatik: azoknak a felül bizonyítványt adni, hogy azok idejüknek el nem benyelését kimutathassák, valamint mindenki felszólítatik, hogy a munkásokat szerseletti ígéretek által ne ketsegtesse, nehogy ez által a napi bér rendkívül szokatlan magasságra rúgtattassék.

Pesten, 1838-diki márcz. 28-dikán.

Hirdetmény.

Minthyogy a' mult napoknak szomorú tapasztal-
mánya kellőleg bebizonyítja, hogy több nagyobb
épületek is, nem elegendően erős, 's a' helybeli
körülményekhez illesztett szabályok szerinti épít-
tetésök miatt, a' mult árviz' következtében össze-
szeomlanak; a' háztulajdonosok 's a' lakosoknak
életök 's vagyonuk iránti tekintetnél fogva pedig
sürgetősen kívántatnék, hogy ezen házaknak uj-
jonti felépítése köz felügyelet, 's az erős 's tartós
építési-mód kívántatóságához képest jőjjön létre
— ennél fogva ezennel közhirül tétetik: hogy Ő
cs. kir. Főherczegségének az Ország Fenséges Ná-
dorának rendeletéből egy új építési-utasítás im-
már munka alatt vagyon 's legközelebb sajtó alá
jövend. Mellynél következtében minden házbir-
tokosok, különösen a' bel- 's Leopoldvárosiak,
továbbá a' külvárosokban nagyobb házakat bírók,
tulajdon 's lakóiknak személyes érdeköknél fogva
ezennel felszólíttatnak: hogy sem nagyobb nemű
javításokhoz, sem magához az ujonti felépítéshez
addig hozzá ne fogjanak, míg a' házak összeom-
lásának, 's megrongálásának okai tudva nincsenek
's egyszersmind a' legczélszerűbb segedelem a' leg-
biztosabb építés-módjával egyetemben műértők
által kiszabva nem leendenek. Melly okból az il-
lető házbirtokosok, 's pedig a' bel- 's Leopold-
városiak a' városi Biztosságokhoz, a' külvárosiak
pedig az ott felállított Biztosságokhoz magukat
fordítani 's ugyan onnét közelebbi utasítást is
kapni fognak.

Pesten April hava' 1őjén, 1838.

31.

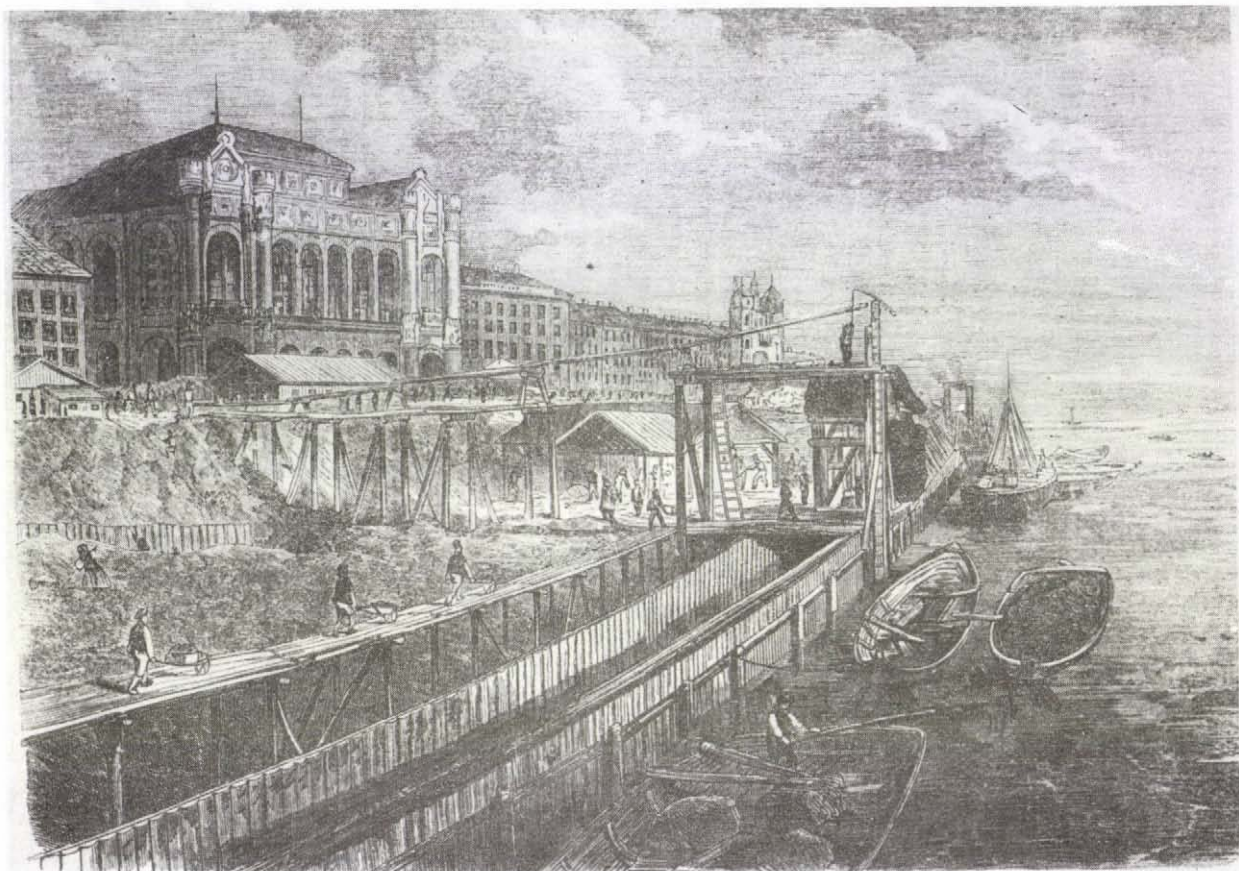
32.

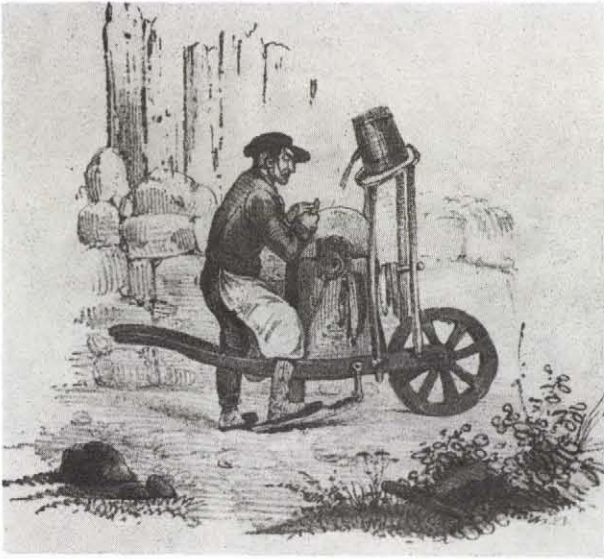

35.

36.

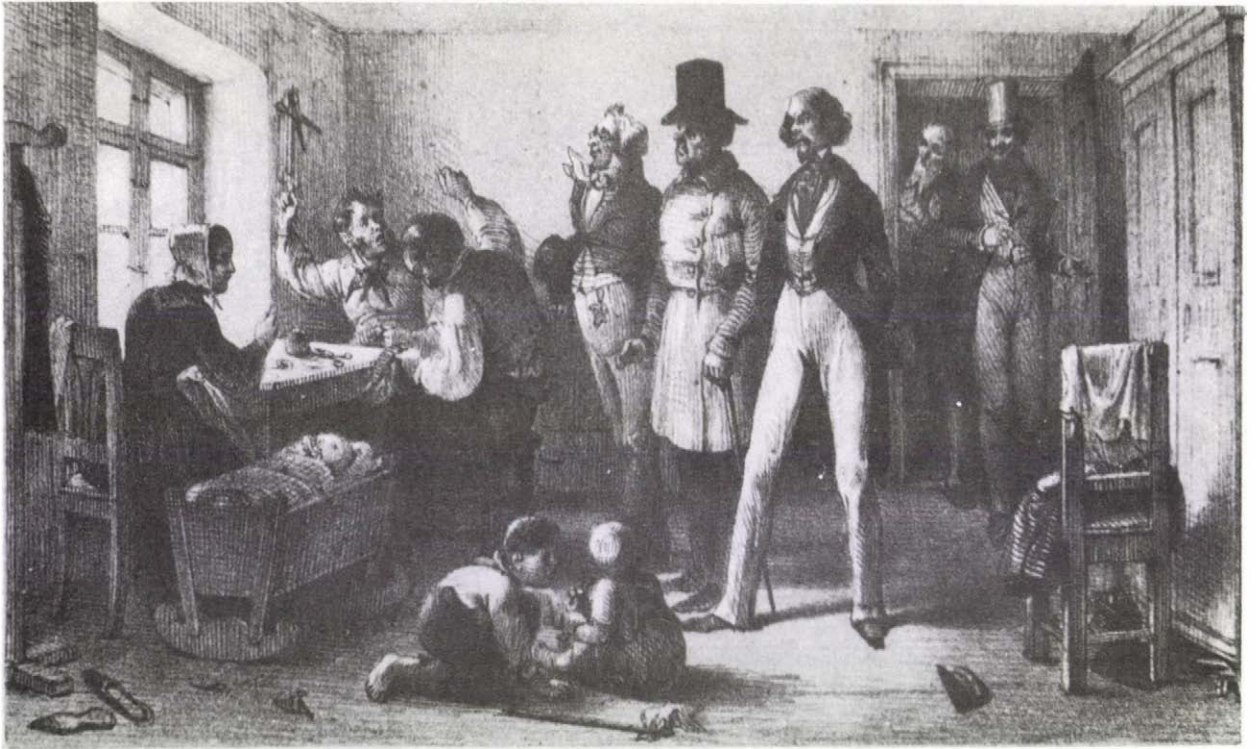
37.

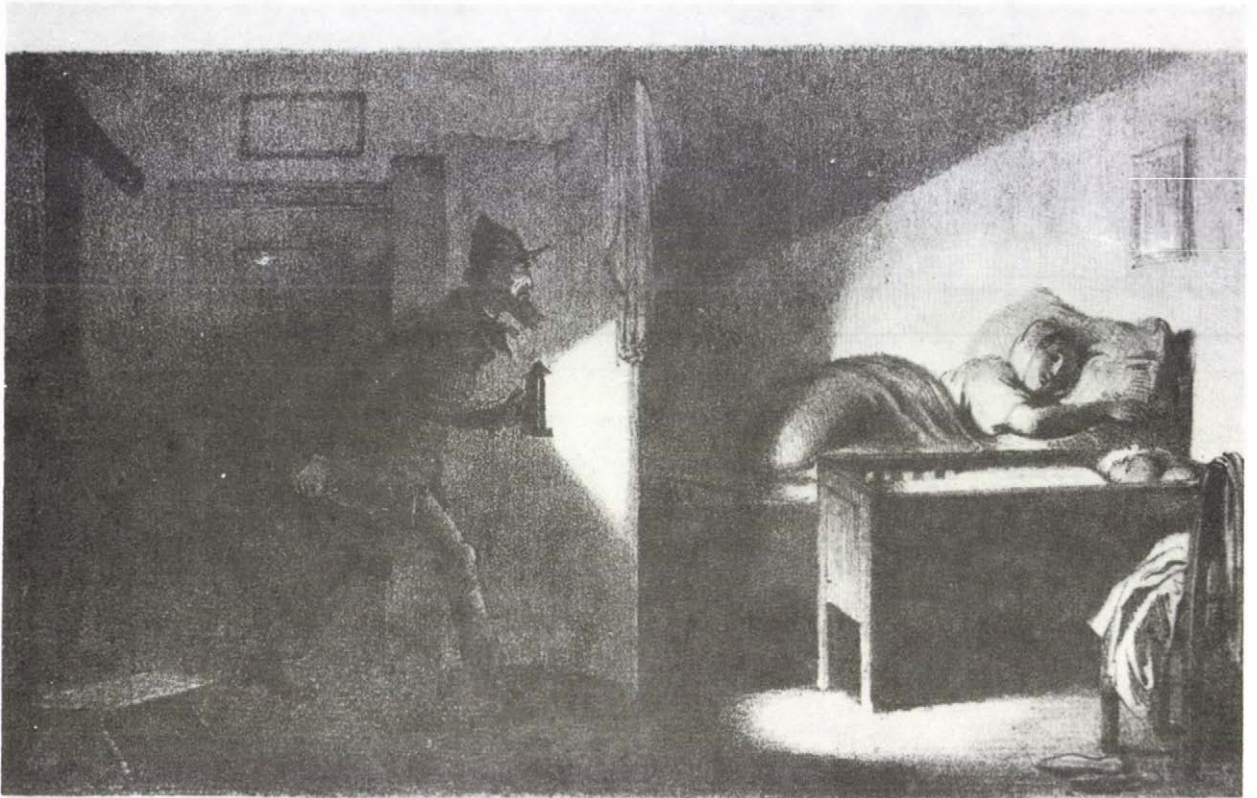
38.

39.

40.

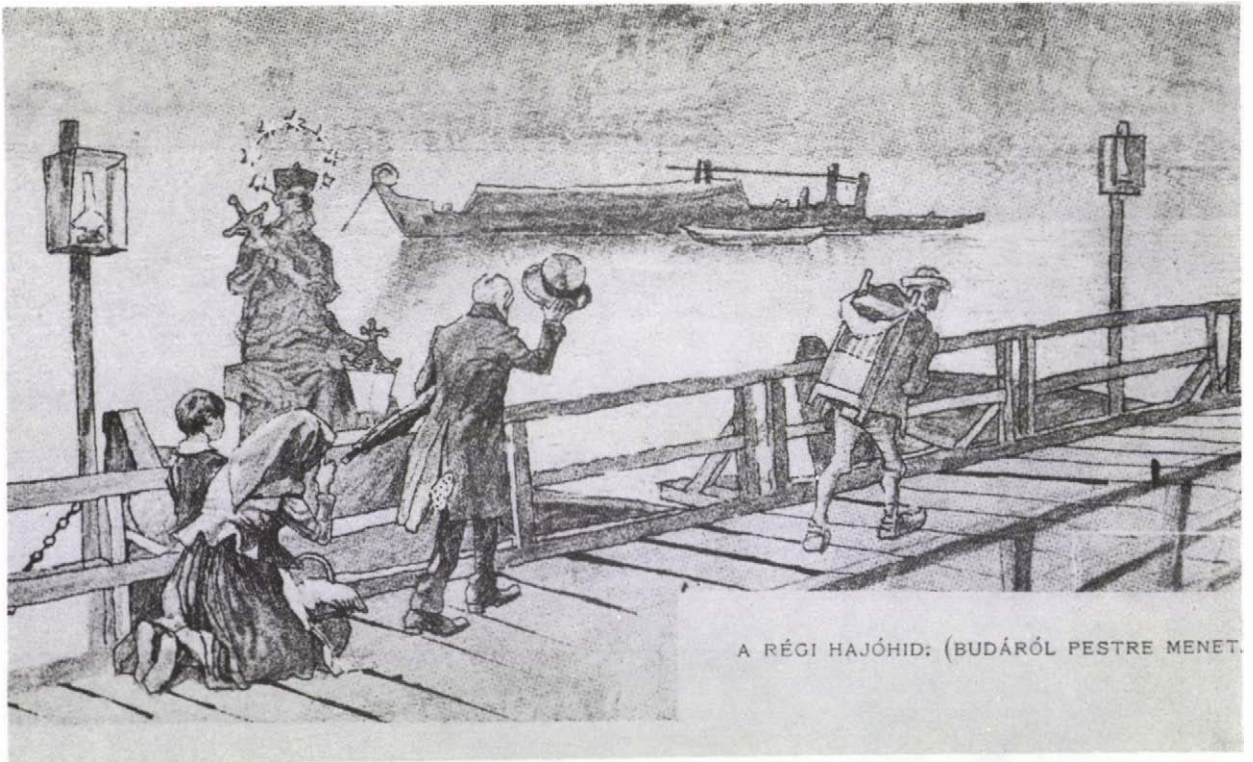
41.

42.

43.

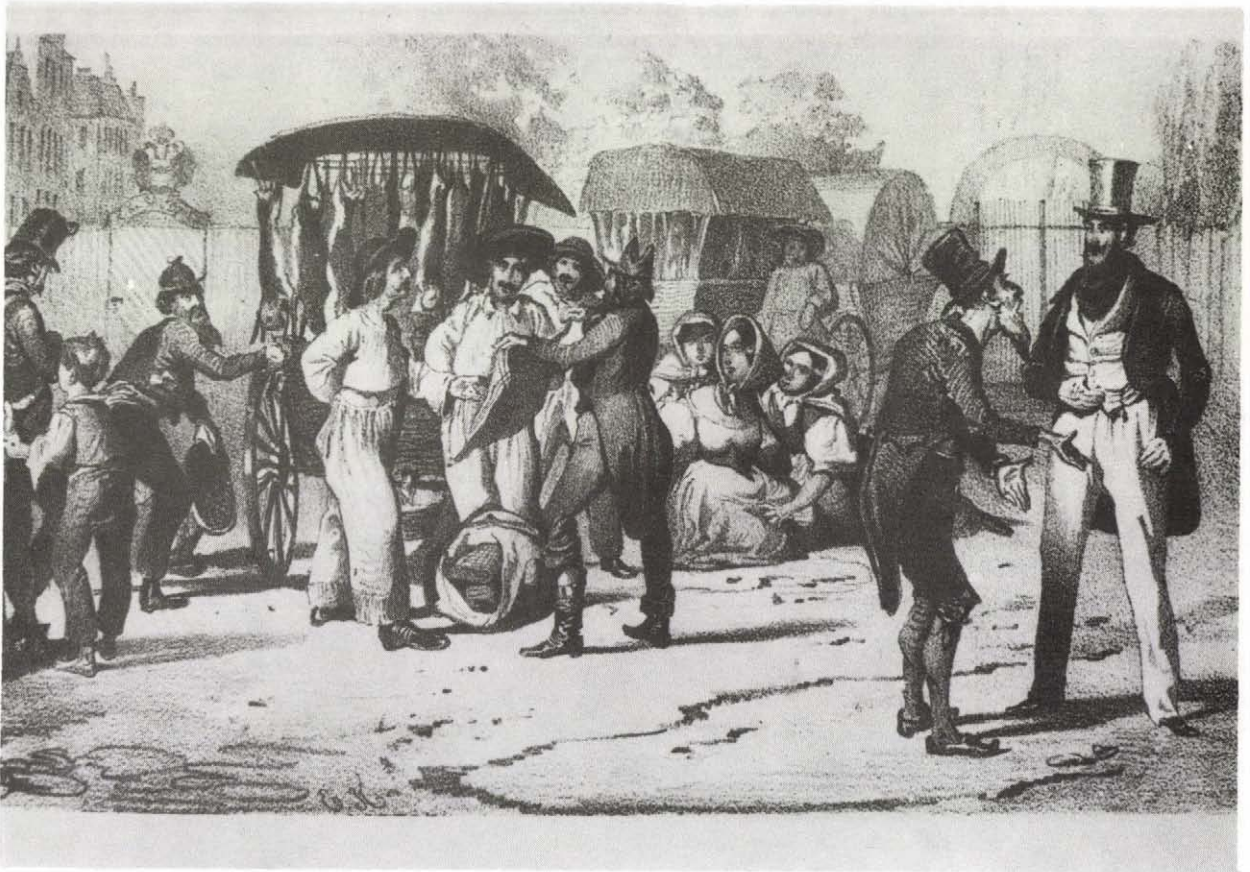
44.

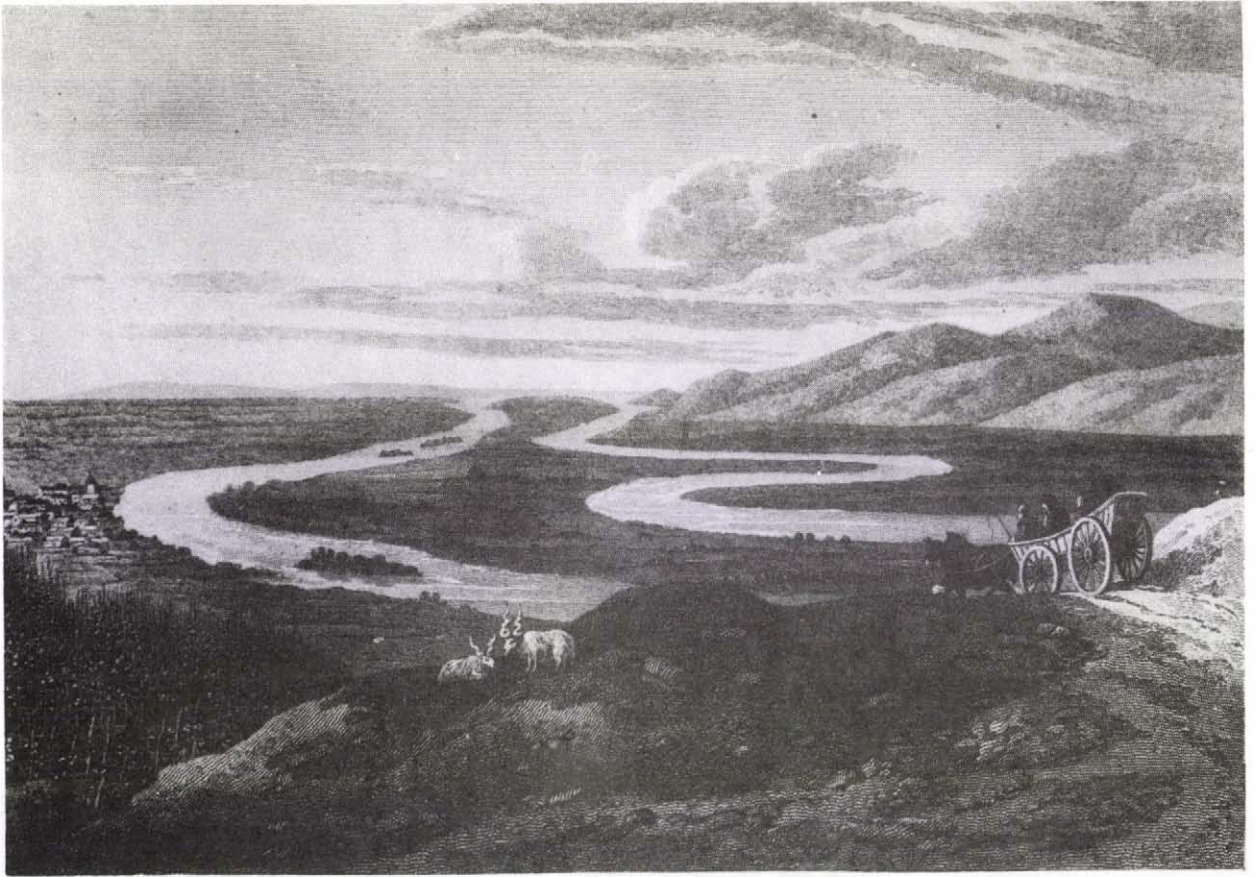
45.

46.

47.

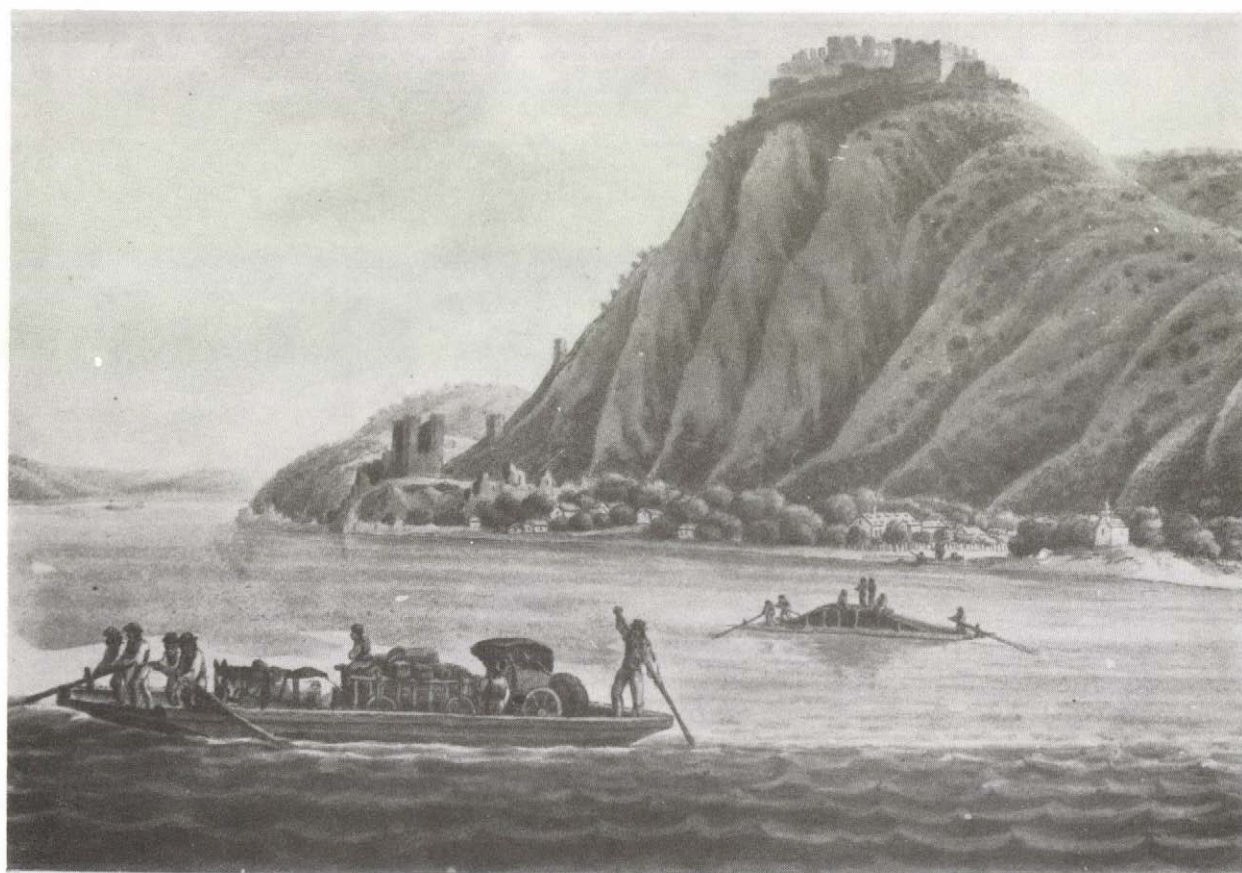
48.

49.

50.

51.

52.

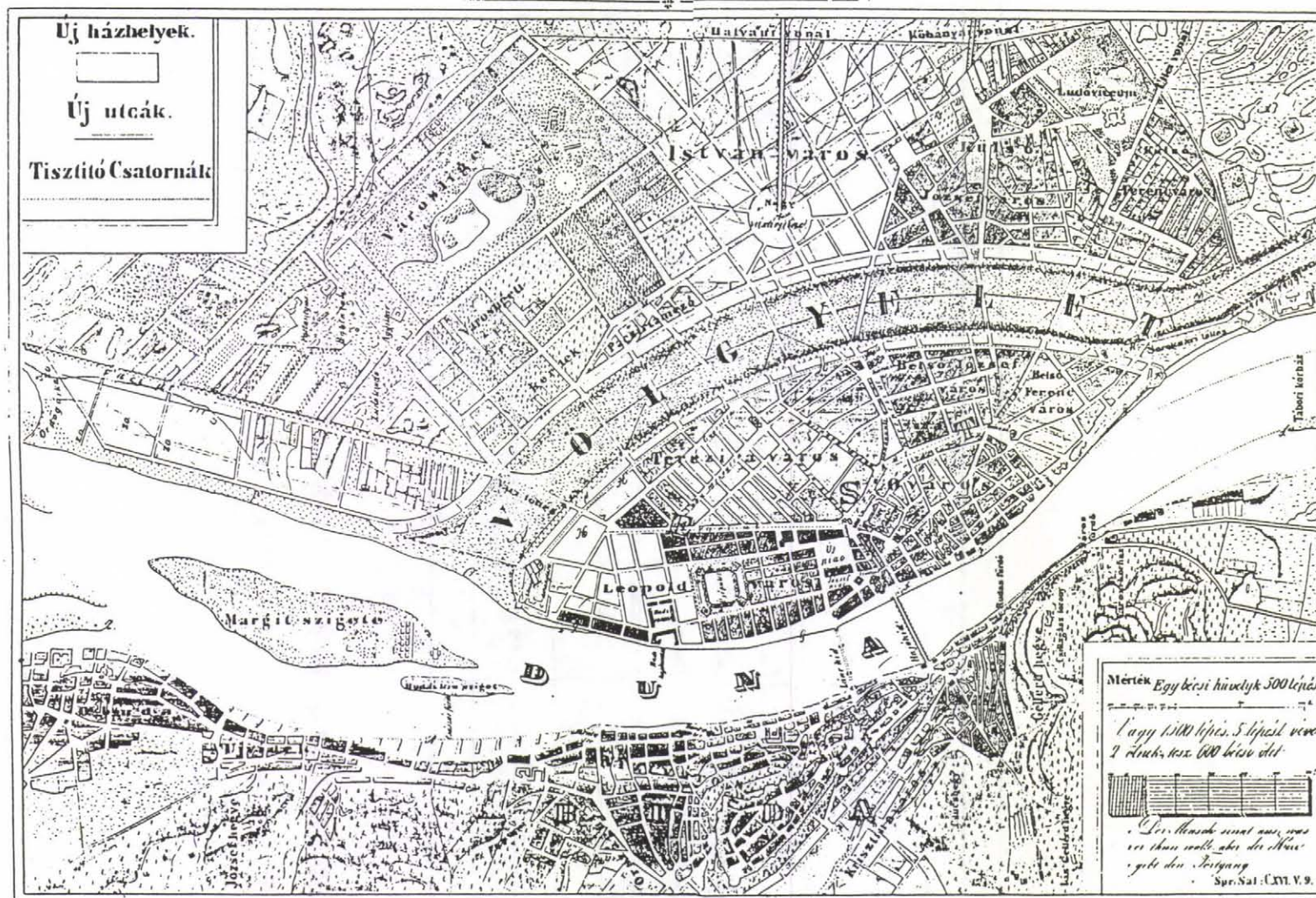
53.

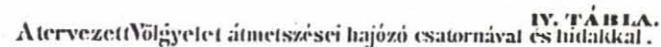
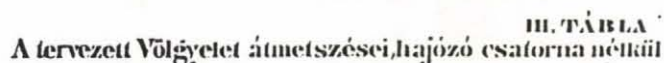
Novo		Károly becsé pengő pénzben														Összesen pengő pénzben		Észrevételek.			
tulajdonosa a' Károlyvallottnak		Egyetlenben		Hármas gárdában		Váltakban		Marhában		Szemes elutalban		Takarékban		Munkával szerzettben		Kétségben					
fr.	kr.	fr.	kr.	fr.	kr.	fr.	kr.	fr.	kr.	fr.	kr.	fr.	kr.	fr.	kr.	fr.	kr.	fr.	kr.	fr.	kr.
altal tétel		12176		10119	12	2072	48			1078		496		26				17898			
Dorosz Jánosné	40																	40		2 Kapa	3 szőlője
Endre Jánosné	120			24		2	24			15	12							128		6 Kapa	3 szőlője
Tóth Mihály	40																	40		6 Kapa	3 szőlője
Árnus Mihály	40																	40		2 Kapa	3 szőlője
Dr. Balázs János	80			24						8								88	24	4 Kapa	2 szőlője
Kovács Mihály	100																	100		6 Kapa	3 szőlője
Károly Jánosné	120			11	48	19	12			9	12	8						164	12	21 Kapa	3 szőlője
Tóth Márton	160					21	36			12								193	36	4 Kapa	3 szőlője
Lengyel János	80					2	24											82	24	2 Kapa	3 szőlője
Károly Bal	160			11		19	12					11						187	12	6 Kapa	3 szőlője
Dr. Csap János	160					21	36											187	36	14 Kapa	3 szőlője
Lengyel János	60			5	12													65	12	5 Kapa	3 szőlője
Dr. Kovács János	160					19	12											19	12	4 Kapa	3 szőlője
Dr. Balázs János	160			11	24	13	12			8	12							225	48	2 Kapa	3 szőlője
Tóth György	280			110		118				46		110						254		6 Kapa	3 szőlője
Tóth János	280			21	36	62	24			26	24							290	24	20 Kapa	3 szőlője
Tóth János	120			23	12	24				8	48							176		12 Kapa	3 szőlője
Dr. Balázs János	60			2		2	24											64	24	2 Kapa	3 szőlője
Dr. Balázs János	60			11	12													71	12	3 Kapa	3 szőlője
Dr. Kovács János	160																	110		2 Kapa	3 szőlője
Dr. Kovács János	160			78		19	12			306		12						375	12	30 Kapa	3 szőlője
Dr. Kovács János	160																	100			
Dr. Kovács János	160																	60			
Dr. Kovács János	160					19	12											179	12		
Summa		16216		12574	24	2396	48			1517	48	560		26				21971			
Mely, ebből		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in Árván altal		1791														21971					
in																					

BUDAPEST ALAPRAJZA

melly szerint Pest a nagy árvíz után építendő leme, nehogy egy második illy vésznek áldozatává legyen

II. TÁBLA.

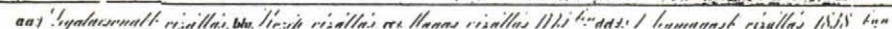

[illegible]

ΥΤΑΒΛΑ

no.	size
740	31
776	45
310	49
347	14
313	91
337	87
357	86
397	120
377	161
398	177

VI. TABLA

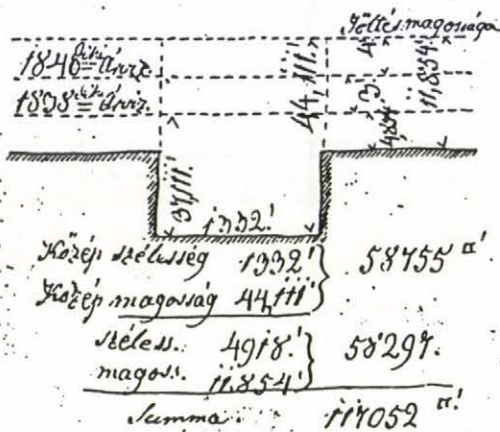
Ezen részről vanlag 3 nagy mennyiségű jégly jéglytöltött fel a Duna vízének jéglyát, és sebességét részről a lapátokkal meg, a felgyűrt meg lespadnia hírtkise is a jégly okhoz kimut egy nagy jéglyt lepett víz, Duszadai, melly Duda két városait átrivvel. berivámp, el, azokat nagy rándít omladekoka viltelutta.

B. V. S.

1. mi a ^{magaslat} illati: azona építési módok között, mellyek a legközelebbi bihez hasonló rendkívüli és ismét meg történetű áradás által Duda két városainak omladekoka lehetőséget vilálat meg akadályoztathatnak legelső helyet foglal.

1. Duda két városai azona helyeinek, mellyeket az úrvíz el borított az árvíznel magosabbra felzöldítse — de ez a két város tehetőségét felül múlván el melloztetik.

2. Tudva van, hogy a jégly jég a Duna sebességét mintül jobbára lún, hirtetja, a víznek amul jobbára duzzadni kell; helyet kellene talal hírtitni, mellyben a duzzadt víz, a mennyire lehet, meg feleltne; azaz: a Duna két partjára hírtitlenek olly síkcső lőtéssek, mellyek a jégcső úrvízét tartani bírnák, és olly magasság, mellyek az 1740-^é úrvízét is leg alább 4 lábbal haladnak felül.

Ezen környúltságok közt a Duna medrébe, és felitte 1832-^é közép síkcsőjén, és a Duda két jéglyt 4411' láb közép magasságban temme a hírtit met, és azaz 1845-^é a partok 4918' lábnyi szélességben 11, 554' magasságban temme a hírtit met, és 58297' árvízének temme 114052' lábát; melly is a 4-^é 5-^é 6-^é adati 1838-^é

ILLUSZTRÁCIÓK

I.

1. A pesti rakpart az árvíz előtt. Világosan látható, hogy a beépített terület előtt semmi komolyabb árvízvédelmi létesítmény nincs, a kortársak elegendő védelemnek gondolták a képen látható, a folyamhoz képest csekély szintkülönbséget.

/Ender Th. rajzáról készült litográfia - Die Wundermappe der Donau... Pest-Leipzig, 1841. 112. B 910/480

2. Jégzajlás a megáradt Dunán. A parton láthatók a kíváncsiskodók - a lakosság túlnyomó része nem volt tisztában a veszély nagyságával.

/Schwindt C. rajzáról készült litográfia - Zwölf Monate in Pesth, Pest, é. n. 3. sztl. t. B 769/6./

3. A híreket izgatottan tárgyaló pesti polgárok. Bár Nagy Ignác karikatúrája címe szerint politizálókról készült, az árvíz előtti napok izgatott légköre bizonyára hasonló lehetett.

/litográfia - Nagy Ignác: Magyar titkok 2. 10. füz. Pest, 1845. 64. B 813/440/2./

4. A Király utcai /ma: Majakovszkij u./ szegényház összeomlott épülete. A kép világosan mutatja, hogy az árvíz váratlanul érte a terézvárosiakat, s érthetően pánikot váltott ki.

/Trentsenszky J. rajza után készült litográfia - BTM./

5. Menekülés I. A képen a hajósok csáklyák segítségével evickélnek a zajló jég közepette. A dereglyékben igen vegyes társaságot ábrázol a művész: városi öltözetű jobbmódú személyek mellett szegényebbek, illetve élelmiszerral megpakolt falusias-külvárosias utasok ülnek.

/Steinrucker, Leopold olajfestménye - BTM./

6. Menekülés II. Úri család menekülése. A ladikban az evezősökön kívül alig néhány személy található, az egyik férfi nagyméretű dísz ebét hozza le a létrán /orosz agár?/

/Forray Iván vízfestménye - BTM./

7. Menekülés III. Mindenki menti vagyonából azt, amit tud. A kép a sorozatos házomlások miatt tovább fokozódó pánikot ábrázolja. A háttérben a Derraház.

/Trentsenszky J. rajza után készült litográfia - BTM./

8. Menekülés IV. Bár a menekültek többsége a pesti oldal víztől védett területein maradt, a rajzolók előszeretettel ábrázolták a Dunán keresztül Budára való átkelést. A képen megfigyelhető, hogy több csónakot egyenruhás személyek - valószínűleg katonák - kezelnek.

/Seitle L. rajza után készült litográfia - BTM./

9. Menekülés V. A naív egyszerűségű mentési jelenetben feltűnő, mennyi gyermeket ábrázol a rajzoló. Az árvíz miatt közvetlenül elhalálozottak között a gyermekek aránya lényegesen kisebb volt, mint a szokásos halálozások között - úgy tűnik, hogy szüleik, hozzátartozóik menekülésükre különös gondot fordítottak.

/Ismeretlen szerző rézmetszete - BTM./

- 10-11. "Borzalmat gerjesztő szerencsétlenséget elő adandó, legújabb napi történet." Egykorú röplap, mely az árvíz után közvetlenül jelent meg. Megfelelt a mai sajtó különkiadásának s egyúttal igyekezett figyelmet és részvétet kelteni az adakozások növelése érdekében.

/BGy kisnyomtatvány tár - B 614/2/1838.3./13./

12. A Duna és partjai az árvíz előtt. Középen az élénk forgalmat lebonyolító hajóhíd látható, mely általában márciustól decemberig üzemelt. A kép jobb szélén pihenő, tereferelő módos polgárok.

/Alt R. rajzáról készült litográfia - Kunike, Adolph: Zwei hundert vier und sechzig Donau-Ansichten...Wien, 1826. Bd. 3. 148. t.

Bf 769/31/3./

13. A Duna partjai az árvíz alatt. Jobb szélén a Víziváros elöntött házai láthatók, előtérben csónakon - valószínűleg Pestről - menekültek érkezése. A kép közepén az átkelő forgalom biztosítására a téli kikötőből előrendelt két gőzhajó úszik.

/rézmetszet - Neuer Dresdner Wirtschafts und Wohlfahrts Calender 1838. Dresden /1839/. B 614/415./

14. Pest város igazgatási központja, a városháza. Már az első órákban víz alá került, nehezítve az amúgy is elégtelen eszközökkel rendelkező hivatalos szervek mentési munkálatokkal kapcsolatos tevékenységét.
/Vasquez, Carl: Buda és Pest szabad királyi városnak tájleírása.
/H. n., 1837?/. Bf 769/55./
15. Szilasy János római katolikus pap /1795-1859/, az árvíz idején a pesti egyetem tanára, az árvízzel kapcsolatos események hűséges krónikása 1840 tavaszáig.
/litográfia, Canzi Ágost rajza után - Szilasy János: Philosophiai tanulmányai. Pest, 1856. FSZEK 30 237/
16. A Városi /Rókus/ Kórház 1838 március 16-án. Látható, hogy az árvíz a jó minőségben megépített középületekben komoly károsodást nem okozott.
/Strasser F. litográfiája - BTM./
17. Óbuda és Kiscell az árvíz előtt. A partvonal kiépítetlen, a település széle az ártéren van, majdnem a Dunáig húzódik.
/Alt, R. rajzáról készült litográfia - Kunike, Adolph: Zwey hundert vier und sechzig Donau-Ansichten nach dem Laufe des Donaustroms... Wien, 1826. Bd. 3. 147. t. Bf 769/31/3./
18. Óbuda és Kiscell az árvíz alatt. A kép jól mutatja azt, hogy talán Óbuda falusias házai között végezte a folyam a legnagyobb pusztítást. Előtérben egy gazda igavonó állatait menti dereglyével, a háttérben menekülők kapaszkodnak a kiscelli kolostor dombjára. Feltűnő, hogy közülük sokan igásállatot hajtanak - a lakosok életében a mezőgazdaság itt még fontos szerepet kapott.
/Klette K. litográfiája - Klette, Karl-Adam Brenner: Schilderung der Ueberschwemmung von Ofen und Pest... Pest, /1838 után/ - Bf 614/366./
19. Képes röplap az árvíz pusztításairól. A korabeli nyelvi-etnikai viszonyoknak megfelelően német és magyar nyelvű. Nem hiteles alkotás, tulajdonképpen az egykorú ábrázolások ismert jeleneteit, figuráit sűríti össze egyetlen képbe.
/Ismeretlen szerző rézmetszete - BTM./

20. Az árvíz által meglepett, készületlen lakosság jelentős része élelemhiányban szenvedett, mert a rendszerint földszinten vagy pincékben tárolt élelmiszert a víz ellepte, gyakran el is sodorta. A víz által házaikba zárt lakosok számára csónakokkal hordtak táplálékot. A képen csákyára szúrt kenyeret nyújtanak fel egy házának emeletére menekült polgárcsalád számára.

/Kaergling, Henriette: Pesti árvíz 1838. c. olajfestménye - BTM./

21. Az árvíz során élénk forgalom bontakozott ki Pest és Buda között. Az előtérben a nádor fia, István főherceg megy Pest meglátogatására, míg a másik csónakban menekülők tartanak Buda felé. Szembetűnő, hogy öltözeke alapján a menekülők mindegyike magasabb társadalmi státuszú módos személy. Az átkelés igen drága dolog volt - a csónaktulajdonosok a szükséghelyzetet kihasználva 50-100 forintot is elkértek érte /ugyanannyi napszámnak felel meg!/ A kép közepén a forgalom lebonyolítására üzembe állított egyik gőzös, a Nádor látható. A Gellérthegyről kíváncsi budaiak nézik az árvíz pesti eseményeit.

/Schwindt K. rajzáról készült rézmetszet - BTM./

22. Menedékek I. Az elkészült, de működésbe még nem lépett katonai akadémia, a Ludovika épülete több mint 10000 hajléktalannak nyújtott menedéket.

/fametszet - Közhasznú Honi Vezér 1833. B 059/35./

23. Menedékek II. A rokkant katonák otthona - az Invalidusok háza - (épülete ma a Fővárosi Tanács székházának részét képezi) szintén kb. 10000 menekültet fogadott be falai közé.

/Vasquez, C. litográfiája. - Vasquez, Carl: Buda és Pest szabad királyi városainak tájleírása. /H.n., 1837?/- Bf 769/55./

24. Menedékek III. Közel 6000 fő nyert ideiglenes szállást az Újépületben. Ezek felét a képen látható tüzérségi kaszárnyában helyezték el.

/Vasquez, C. litográfiája. - Vasquez, Carl: Buda és Pest szabad királyi városainak tájleírása. /H.n., 1837?/- Bf 769/55./

25. Pusztulás a külvárosokban. I. A Ferencváros az árvíz után. A Soroksári út részlete az árvíz után. A templom és a plébánia jól megépített épülete épen maradt, a környéken levő földszintes vályogházakat azonban a víz rombadöntötte.

/Klette K. rajzáról készült litográfia - Klette, Karl - Adam Brenner: Schilderung der Ueberschwemmung von Ofen und Pest... Pest, /1838 után/ Bf 614/366./

26. Pusztulás a külvárosokban II. A Józsefváros az árvíz után. A képen látható összeomlott házak nagyjából zsindegyházak voltak. Az építés minőségét és anyagát tekintve környezetét felülmúló templom itt is épen maradt.

/Kunike, Adolph rajzáról készült litográfia - BTM/

27. Pusztulás a belvárosban I. Az építési hibák és az általános károsodása következtében összeomlott Derra-ház. Az előtér jobb oldalán a piactér vásári fabódéi láthatók - sokaknak menedéket nyújtottak az árvíz napjaiban. A kép baloldalán kíváncsiak szemlélnek a romokat.

/Schmid, Joh. rajzáról készült litográfia - BTM./

28. Pusztulás a belvárosban II. A szénapiac /ma: Kálvin tér/ képe 1838 március 17-én. A kép jobb oldalán összeomlott raktár /vagy kereskedőház/, bal szélén menekülő lakosok. A közepén lévő kicsit színpadias jelenet István főherceg látogatását ábrázolja. A tér nagy része még víz alatt áll. A háttérben menekülők eveznek, a református templom lépcsőin pedig szükségkórház működik.

/Schwindt K. rajzáról készült rézmetszet - BTM./

29. Pest város tanácsának 1838 március 28-i munkára szólító hirdetménye. Felhívja a háztulajdonosokat arra, hogy készítsenek jegyzéket a befogadottakról, s akit lehet, munkára serkentsenek, óv ugyanakkor a túl magas napszámok befizetéséről. A hirdetmény világosan utal a magatartások, tevékenységek és bérvizonyok megzavarodott állapotára.

/BGy kisnyomtatványtár - B 614/2/1838/III.28./

30. A nádor utasítására a városi tanács építési tilalmat rendel el mindaddig, amíg a szakértők meg nem vizsgálják a sérült házak állapotát. /1838. április 1./

/BGy kisnyomtatványtár - B 351/2/1838.IV.1./

31. Újjáépítés I. Maltort keverő szlovák és magyar napszámosok. /Az eszközök és a technológia máig hasonló./

/Paur, Max Felix tusrajza - B 0910/296/

32. Újjáépítés II. Bokrétaünnep a tetőszintet elért építkezésen. A kép kifejezi az egykorú Pest etnikai-társadalmi tarkaságát. A mulató napszámosok többsége öltözéke alapján szlovák, a falakon álló szakmunkások mellé a rajzoló német és magyar feliratokat rakott. A feljárón álló bécsi divatot követő ruházatú építtetők minden valószínűség szerint német eredetű polgárok.

/Paur, Max Felix tusrajza - B 0910/296/

33. A jótékony adakozás allegóriája a királyt, a nádort és a birodalom népeit dicsőítő verssel. Az előtérben korabeli öltözkű károsult pesti lakosok kis csoportja, bal oldalt újjáépülő külvárosi épületek.

/Klette K. rajzáról készült litográfia - Klette, Karl-Adam Brenner: Schilderung der Ueberschwemmung von Ofen und Pest... Pest, /1838 után/ Bf 614/366/

34. Az árvíz után I. A hajóhíd által újra összekötött Pest és Buda. A háttérben a Lánchíd épülő pillérei láthatók. Az árvíz hozzájárult ahhoz, hogy a hídépítés üteme némileg felgyorsuljon.

/Alt, R. rajzáról készült litográfia - Alt, R.: Buda-Pest. Előadva 32 eredeti rajzolatban... Pest, 1845. B 914/417./

35. Az árvíz után II. A Józsefváros árvíz után helyreállított házainak töredéke a századfordulón. Többségük szintén földszintes családi ház, de az újjáépítés során a vályog, mint építőanyag 1838 után háttérbe szorult.

/Klősz György fényképe - BTM./

36. Az árvíz után III. Bár az 1838. évi árvíz nyilvánvalóvá tette a partvédelem szükségességét, a főváros csak az 1860-as években jutott el oda, hogy ezt meg tudja valósítani. A képen a védőgátként is szolgáló kő rakpart építése látható a Vigadó előtt.

/fametszet - Nagy Miklós: Magyarország képekben. Bp. 1870. 205. B 308/239/

37. Utcai köszörűs.

/litográfia - Ney Ferenc: Ibolyák Pesten. Pest 1843. 104. B 813/138/

38. Hazafelé a piacról.

/litográfia - Beatty, Wilhelm: The Danube. London, 1844. 187. Bq 910/18./

39. Elkésés. A karikatúra jól érzékelteti a különböző városi rétegek foglalkozás, életmód, mentalitás és viseletbeli különbségeit. Az élet felgyorsulása, a közlekedés modernizálódása az alsó rétegek számára még mulatságos furcsaság.

/rézmetszet - Életképek 1844. 2. félév 2. sz. 64. B 051/34./

40. Kispolgári otthon I. Hatósági tisztviselők ellenőrző látogatása egy szabóműhelyben. A kép világosan mutatja, hogy a műhely és a lakótér, a család és a munkaszervezet, a főnök és a beosztott még szorosan egymáshoz kapcsolódik.

/litográfia - Nagy Ignác: Magyar titkok 2. Pest, 1845. 9. füz.

B 813/440/2./

41. Kispolgári otthon II. A képen látható szoba szegényes, de határozottan eltér beosztásában és berendezésében az egykorú falusi lakásokétól.

/litográfia - Nagy Ignác: Magyar titkok. Pest, 1845. 7. füz. 64.

B 813/440/2./

42. Polgárok I. A vagyonos, gyakran jogi kiváltságokkal is rendelkező polgárok szalonjainak élete teljesen elüt az alsóbb rétegektől. Itt már kialakultak a szórakozás új formái, míg a szegényebbek se szabad idővel, se ehhez használható otthoni térrel nem rendelkeztek.

/rézmetszet - Honderü 1845. 1. félév. 398. B 051/13./

43. Polgárok II. Bár az életforma már átváltozóban van, a demográfiai viszonyok még hagyományosak. A viszonylag magas halandóságot követő újjaházasodások során gyakori a nagy korkülönbség a házaspárok között.

/litográfia - Pesti nagy képes naptár. Pest, 1851. 30. B 059/114./

44. A korabeli Pestet Budával 1849-ig csak a hajóhíd kötötte össze tavasztól a tél kezdetéig. A képen a város néhány jellegzetes figurája (piacozó vidéki asszony, idős polgár, drótos tót), valamint az egykorú közvilágítás látható.

/litográfia - Ágai Adolf: Utazás Pestről Budapestre. Bp. 1908. 64.

B 814/19./

45. Utca tisztogatás Pesten. A képen városi urak, asszonyok, Pest megyei hajdúk, vidéki származású rabok. Jól látható, hogy esős időben városi öltözékben nem egyszerű a közlekedés.

/litográfia - Ágai Adolf: Utazás Pestről Budapestre. Bp. 1908. 145.

B 814/19.

46. Pesti dinnyevásár a 19. század közepén. Háttérben vásári bódék. A képen látható viseletek tarkasága hűen jellemzi a városban tartózkodó korabeli népesség alsóbb rétegeinek változatosságát.

/litográfia - Prónay, Gabriel: Skizzen aus dem Volksleben in Ungarn. Pest, 1855. 102. Bf 390/3./

47. Nyúlvásár. A kép nemcsak a népesség újabb csoportjait mutatja be, hanem a rajzoló szándéka szerint a társadalmi különbségeket is érzékelteti. Az egyes rétegekbe tartozók ruhája, testtartása, viselkedése is más. Külön érdekesség a rétegek egymáshoz való viszonyának ábrázolása: figyeljük meg a kép közepén a parasztokkal, illetve a kép jobb szélén egy módos polgárral tárgyaló zsidó kereskedők eltérő testtartását.

/litográfia - Nagy Ignác: Magyar titkok 1. Pest 1845. 1. füz. 48. B 813/440/1./

48. A Szentendrei sziget a 19. század első harmadában. A képen jól látható a Duna vonalának szabálytalan - és szabályozatlan - kanyargása. A bal oldalon Vác, az előtérben a városi szőlők látszanak.

/rézmetszet - Bright, Richard: Travels from Vienna, through lower Hungary. Edinburgh 1818. 192-193. 3q 914/114./

49. A Duna partja a szabályozások előtt. Szembetűnő az ártér rendezetlensége, a partvonal kiépítetlensége. A háttérben Vác városa.

/Rohbock Lajos rajza után készült rézmetszet - Hunfalvy János: Magyarország és Erdély eredeti képekben. 1. köt. Darmstadt, 1856. 206. B 914/246/1./

50. A tótfalusi rév Váccal szemben. A folyám közepén két hajómalom horgonyoz, az előtérben átkelésre várakozó parasztok.

/Alt, J. rajza után készült litográfia - Kunike, Adolph: Zwei hundert vier und sechzig Donau-Ansichten nach dem Laufe des Donaustromes... Wien, 1826. Bd. 3. 143. t. Bf 769/31/3./

51. Visegrád 1820 körül. A házak egy része közvetlenül a vízpartra, az ártérre települt. Az előtérben a Nagymarosra menő komp, a Duna közepén árúszállító tutaj úszik.

/Jaschke, Franz aquatinta rajza - Jaschke, F.: National-Kleidertrachten und Ansichten. Wien, 1821. 10. sztl. t.-FSZEK f 09/2755./

52. Település a Dunakanyarban. Nagymaros 1840 körül. Bár a kép elmosódott, ki-
vehető, hogy a házak egy része itt is az ártérre épült.
/Alt, J. rajza után készült litográfia - Kunike, Adolph: Zwei
hundert vier und sechzig Donau-Ansichten nach dem Laufe des
Donaustromes... Wien, 1826. Bd. 3. 142. t. Bf 769/31/3./
53. Pest vármegyei parasztok 1837-ben. A viselet nem köthető pontosan egy
adott településhez.
/rézmetszet - Regélő 1837. 2. köt. 134. B 051/12./
54. Részlet Monostor falu 1838. évi árvízkar összeírásából.
/Pest megyei Levéltár, IV.A.3-c, 1838-1839. Külön kezelt iratok./
55. Budapest alaprajza, Wieser András pesti árapasztó csatorna terve.
/Budapestnek árvíz ellen való megóvásáról G/róf/ Andrássy György ju-
talmára érkezett pályairatok az azokra kelt véleményekkel...
Pest, 1845. B 627/20./
56. Wieser András pesti csatornatervének részletei.
/Budapestnek árvíz ellen való megóvásáról G/róf/ Andrássy György ju-
talmára érkezett pályairatok az azokra kelt véleményekkel... Pest,
1845. B 627/20./
57. Részlet a Budapest árvíz elleni megóvását célzó akadémiai pályázat IV. sz.
pályaművéből.
/Budapestnek árvíz ellen való megóvásáról G/róf/ Andrássy György ju-
talmára érkezett pályairatok az azokra kelt véleményekkel... Pest,
1845. B 627/20./
58. Lámm Jakab Budapest árvízvédelméről írott dolgozatának Vásárhelyi Pál ál-
tal készített bírálata /részlet/.
/MTA könyvtára, kéziratár./

2002